

Либерален Преглед

Годишник
2017 (част 2)

ЕКСТАЗ

**Списание „Либерален преглед“
Годишник-2017
(част 2)**

ЕКСТАЗ

Берлин, 2017

Тази електронна книга ви се предоставя при условията на лиценз за „**Криейтив Комънс - Признание - Некомерсиално - Без производни**“ **версия 2.5** (CC-BY-NC-ND version 2.5).

(Всички преводи, доколкото не е указано другояче, са направени от издателя на списанието.)

Съдържание

Списък на авторите	9
Май 2017	11
<i>Македония или ЕС?</i> Автор(и): Даниел Смилов	12
<i>Мрежово въздействие</i> Автор(и): Юлия Йоффе	17
<i>В кремълската огледална зала</i> Автор(и): Питър Померанцев	34
<i>Вътре в турските чистки</i> Автор(и): Сузи Ханзен	54
<i>Защо протестите не оставят Путин да спи?</i> Автор(и): Стивън Кроули	63
<i>Убийство в Москва: наследството на Анна</i> Автор(и): Андрей Архангелски	68
<i>Могат ли парите да купят по-равноправно общество?</i> <i>Попитайте Джордж Сорос</i> Автор(и): Дъг Сондърс	75
<i>Борис(ов) III</i> Автор(и): Антоний Тодоров	79
<i>ПиС и полската история</i> Автор(и): Матеуш Мацини	86
<i>Германия и войната срещу словото на омразата</i> Автор(и): Хайди Творек	98
<i>Луковмарш като римейк</i> Автор(и): Николай Поппетров	104
<i>Съд постанови, че не е обидно да определите като „антисемит“ член на пронацистка организация</i> Автор(и): Ивайло Атанасов	117

<i>10 неща, които щях да правя, ако бях жена</i>	
Автор(и): Стефан Икога	132
<i>Дянко Марков и битката за паметта в България</i>	
Автор(и): адв. Ирина Алексова, Златко Енев.....	135
<i>Трябва ли да ни възмущава бlyоkavicata?</i>	
Автор(и): Светла Енчева.....	150
<i>Вълнения около френската история</i>	
Автор(и): Робърт Дарнтън.....	159
Юни 2017	167
<i>Секс по време на социализъм: хигиена, медицина и физкултура</i>	
Автор(и): Георги Господинов.....	168
<i>Гърция и проблемите на клиентелистката държава</i>	
Автор(и): Франсис Фукуяма.....	178
<i>Кои са новите джихадисти?</i>	
Автор(и): Оливие Роа	191
<i>ПИК на хомофобията</i>	
Автор(и): Мария Касимова-Моасе.....	205
<i>„Възродителният процес“ и капаните на паметта</i>	
Автор(и): Златко Енев	214
<i>Алтернатива за Германия няма</i>	
Автор(и): Михаел Брьонинг.....	266
<i>Живеем в безжалостни времена</i>	
Автор(и): Виджей Прашад	271
<i>Глобалната реакция срещу гей-правата</i>	
Автор(и): Омар Енкарнасион.....	276
<i>Икономика на вкуса – случаят с Uber</i>	
Автор(и): Жана Цонева.....	287
<i>Великобритания: краят на една фантазия</i>	
Автор(и): Финтан Отул.....	292
<i>Ще изгуби ли Европа Балканите?</i>	
Автор(и): Миленко Йергович.....	298

<i>Военното робство и мюсюлманската раздяла с племенната система</i>	
Автор(и): Франсис Фукуяма	310
<i>Ще доведат ли македонските националисти страната до пълен провал?</i>	
Автор(и): Едуард П. Джозеф и Огнен Вангелов	316
<i>Австрийската популистка главоблъсканица</i>	
Автор(и): Райнхард Хайниш	323
<i>Птицо проклета</i>	
Автор(и): Златко Енев	331

Юли 2017 340

<i>По повод на едно предаване от „История.BG“, един „Възродителен процес“ и една „Голяма екскурзия“</i>	
Автор(и): Стефан Дечев	341
<i>Споменът за „възродителния процес“ в България (1990–2009)</i>	
Автор(и): Евгения Калинова	382
<i>Историография и картография на Македонския въпрос</i>	
Автор(и): Василис Гунарис	422
<i>Странната смърт на либералния консенсус</i>	
Автор(и): Иван Кръстев	438
<i>Как Канада се справя с популистката вълна, която залива Запада?</i>	
Автор(и): Аманда Тауб	451
<i>Вторник срещу сряда (и през август)</i>	
Автор(и): Вергил Немчев	457
<i>Френската забрана на „буркините“ и защо тя касае не само религията или облеклото</i>	
Автор(и): Аманда Тауб	462
<i>Пост-фактичното е невероятно опасно</i>	
Автор(и): Тимъти Снайдър	467

<i>Макромания, Макрофория или просто политическа еволюция</i> Автор(и): Леа Коен	473
<i>Социалноикономически предпоставки за и последици от „възродителния процес“</i> Автор(и): Искра Баева	482
<i>От Гаврило Принцип до ИДИЛ</i> Автор(и): Дъг Сондърс	504
<i>За пренаписването на историята</i> Автор(и): Стилиян Йотов	511
<i>По повод последните политически развития в Македония</i> Автор(и): Огнян Минчев	558
<i>Интеграцията на чернокожите в САЩ и ромите в България – „мисията невъзможна“?</i> Автор(и): Светлозар Кирилов	563
<i>Кратка изповед, породена от спазъм</i> Автор(и): Златко Енев	580
<i>Триковете на диктатурата</i> Автор(и): Исмаил Кадаре, Вьолка Хайдари	583
<i>Хърватска, Русия и голямата игра на Балканите</i> Автор(и): Дагмар Скрпец	588
<i>Илия Минев, „Власт и съпротива“, и борбата на историческите интерпретации</i> Автор(и): Златко Енев	594
<i>„Да се остави историята на историците!“ Но на кои?</i> Автор(и): Стефан Дечев	614
<i>Източноевропейците тълкуват събитията с безпокойство, дори с ужас</i> Автор(и): Иван Кръстев, Юлиана Методиева	653
<i>Продължавам да вярвам в прогреса</i> Автор(и): Франсис Фукуяма	661
<i>Вапцаров и македонизмът</i> Автор(и): Тони Николов	675

<i>Защо авторитарните водачи се страхуват от LGBT-правата?</i>	
Автор(и): Маша Гисън	686
<i>Културните войни в днешна Русия</i>	
Автор(и): Борис Фаликов	691
<i>Предметите от ежедневието като инструменти на страха</i>	
Автор(и): Аманда Тауб	699
<i>Пари за роми, пак</i>	
Автор(и): Веселина Седларска	703
<i>Глупци, страхливци или престъпници?</i>	
Автор(и): Иън Бурума	719
<i>Не без нацията ми</i>	
Автор(и): Волфганг Щреек	726
<i>Перманентно покаяние</i>	
Автор(и): Стоян Гяуров	735

Списък на авторите

А

Алексова, Ирина [135](#)
Архангелски, Андрей [68](#)
Атанасов, Ивайло [117](#)

Б

Баева, Искра [482](#)
Брьонинг, Михаел [266](#)
Бурума, Иън [719](#)

В

Вангелов, Огнен [316](#)

Г

Гисън, Маша [686](#)
Господинов, Георги [168](#)
Гунарис, Василис [422](#)
Гяуров, Стоян [735](#)

Д

Дарнтън, Робърт [159](#)
Дечев, Стефан [341](#), [614](#)
Джозеф, Едуард П. [316](#)

Е

Енев, Златко [135](#), [214](#), [331](#), [594](#), [595](#)
Енкарнасион, Омар [276](#)
Енчева, Светла [150](#)

И

Икога, Стефан [132](#)

Й

Йергович, Миленко [298](#)

Йотов, Стилиян [511](#)

Йоффе, Юлия [17](#)

К

Кадаре, Исмаил [583](#)
Калинова, Евгения [382](#)
Касимова-Моасе, Мария [205](#)
Кирилов, Светлозар [563](#)
Коен, Леа [473](#)
Кроули, Стивън [63](#)
Кръстев, Иван [438](#), [653](#)

М

Мацини, Матеуш [86](#)
Методиева, Юлиана [653](#)
Минчев, Огнян [558](#)

Н

Немчев, Вергил [457](#)
Николов, Тони [675](#)

О

Отул, Финтан [292](#)

П

Померанцев, Питър [34](#)
Поппетров, Николай [104](#)
Прашад, Виджей [271](#)

Р

Роа, Оливие [191](#)

С

Седларска, Веселина [703](#)

Скрпец, Дагмар [588](#)

Смилов, Даниел [12](#)

Снайджер, Тимъти [467](#)

Сондърс, Дъг [75](#), [504](#)

Т

Тауб, Аманда [451](#), [462](#), [699](#)

Творек, Хайди [98](#)

Тодоров, Антоний [79](#)

Ф

Фаликов, Борис [691](#)

Фукуяма, Франсис [178](#), [310](#), [661](#)

Х

Хайдари, Вьолка [583](#)

Хайниш, Райнхард [323](#)

Ханзен, Сузи [54](#)

Ц

Цонева, Жана [287](#)

Щ

Щреек, Волфганг [726](#)

Май 2017

Македония или ЕС?

Автор(и): Даниел Смилов

Без ЕС България би била една малко по-голяма Македония. Това вече на всички е ясно. Колективното просветление си пролича по начина, по който всички български политици започнаха да говорят еднозначно *про-европейски* по темата. Дори НС излезе с консенсусна декларация:

„Изразяваме подкрепа за държавното единство и териториалната цялост на Република Македония. В рамките на предстоящото председателство на Съвета на Европейския съюз България ще работи за ускоряване на процеса на присъединяването на държавите от Западните Балкани към Европейския съюз с цел гарантиране на мира и развитието в цяла Югоизточна Европа.“

Няма Евразийски съюз, няма чифте патриотизъм, няма нов консерватизъм. Няма борба със Сорос, политическата коректност, либерализма и Ангела Меркел. Няма тиради за „слабия“ ЕС и „всесилния“ Путин. Няма го даже българското „Тръмп общество“ с някой мъдър туит по темата.

Вместо цялата тази интелектуална шлака Народното събрание всъщност стигна по свой, независим път до истината: *ЕС е гаранцията за мира в Европа*. Без ЕС нещата бързо ще ескалират до конфликти, като първите пушки по традиция ще са при нас на Балканите, а не в Гибралтар или Лотарингия. Но тези „тенденции“ неизбежно ще стигнат и до Гибралтар.

Двата пътя напред

„Европа на отечествата“ е Европа като една голяма Македония. Европа на Фарадж, Лео Пен и Орбан бързо ще се „македонизира“. В тази Европа колкото по-патриоти са едните, толкова повече „предатели“ и „врагове“ ще са другите. И с вътрешните, и с външните врагове, разбира

се, е нужна „твърдост“. Първо тази твърдост е вербална и се изразява в „счупването на оковите“ на политическата коректност. Което означава, че става позволено да наричаш опонентите си както си искаш, а най-вече да ги клеймиш като нечовеци (хумано-иди, соросо-иди) и най-вече като хомосексуалисти. След добиването на тази интелектуална широта на погледа вече могат да се задействат и агитки, качулки, доброволни отряди, динковци и пр., които да добавят мускул към вербалната реалност. Полита камък и удря някого, „народът“ влиза в парламента и пребива опозицията. Следващата стъпка е пукването на някоя пушка.

Насилието, разбира се, е стъпаловиден процес. Той минава през очерняне и гонения на неудобните, затваряне на организации и университети, уволнения на държавни служители и най-накрая – арести. Унгария стигна до опит за затваряне на университети (което все пак няма да се случи, докато страната е в ЕС). Турция измина целия гореописан път и е на ръба на сериозен вътрешен конфликт. Македония е някъде по средата.

Европа на ЕС е *единствената* алтернатива на всичко това. Четирите свободи, правата на хората, демокрацията, конституционализмът и правовата държава за мнозина „фундаментални“ мислители бяха станали „клишета“ и „изпразнени от смисъл“ понятия. Е, сега тези мислители могат да си отдъхнат – „клишетата“ са единственото смислено нещо, което може да гарантира мира.

Истинските клишета, пропагандата и Карл Попър

Въпросните интелектуалци обявиха за белег на особена „дълбочина“ на анализа си всяко едно от следните твърдения или негови деривати:

- ЕС е слаб и нефункциониращ;
- ЕС е беззащитен пред тероризма;
- Либерализмът на ЕС води до ислямизация;
- ЕС ще падне жертва на миграцията;
- Държавите ще са по-добре, ако поемат по свой собствен, „суверенен“ път, отколкото ако останат в ЕС;
- ЕС уронва националните идентичности;
- ЕС е безполезен и даже вреден.

Тези твърдения ще ги намерите тиражирани в огромни мащаби с картинки, новини и факти, които уж ги „потвърждават“. Бежанци изнасилват европейки, ислямисти едва ли не ще спечелят изборите навсякъде. Лидерите на Европа са до един слабохарактерни и с особени сек-

суални предпочитания и пр. Към тази фалшива „фактология“ вече са се пристрастили големи сектори от социалните мрежи и традиционните медии не само у нас.

Според Карл Попър най-важният белег на научното познание е, че то отхвърля, опровергава (*falsify*) грешните теории чрез емпирични факти. Казусът с Македония е едно такова научно опровержение на теорията за безполезността и вредата от ЕС. Както и нашата парламентарна декларация показва, ЕС е най-доброто и най-полезното, с което разполагаме, за да гарантираме мира и сигурността в региона.

Доколко сме македонизирани?

България засега удържа на най-вредните тенденции, идващи от държави, поели по „суверенен“ път. За разлика от Русия у нас има опозиция. За разлика от Турция срещу опозицията у нас няма масови репресии и управляващите не се борят да се окопаят вечно във властта. За разлика от Македония протестите не са се окървавявали по такъв грозен и опасен начин, нито пък сме стигнали до подобна степен на етнизация на конфликтите.

Въпреки тези очевидни разлики, за съжаление има и много прилики между нашата страна и тези, които вече са се отклонили от пътя на свободата и демокрацията:

- Токсичен медиен език и многотиражен оборот на всички фалшиви тези, посочени по-горе¹;
- Разделение на „патриоти“ и „предатели“ – разделение, което се етнизира от определени партии;
- Залитане, дори и от страна на основни партии, в антиевропейска посока: управляващите „патриоти“, но и БСП, и ГЕРБ са правили такива изказвания, които в Западна Европа биха ги класифицирали еднозначно като „крайно десни“. Особено по темата с бежанците;
- Корумпиран политически елит, който би предпочел да ескалира даден конфликт, отколкото да се оттегли и да стане потенциален обект на разследване.

Последният белег е може би най-тревожен. Путин се уплаши от масовите протести през 2012 г. срещу себе си и възвърна „доверието на народа“, анексирайки Крим и разпалвайки войната в Украйна. През 2013

1 Виж доклада за антидемократичната пропаганда на HSSF, Sofia <http://hssfoundation.org/доклад-антидемократичната-пропаган/>

г. протестите за един парк в Истанбул станаха символ на съпротивата срещу корумпирания и автократичен режим на Ердоган. За да се спаси, той раздуха „войната“ с Гюлен, която ескалира до абортирания пуч и масовите репресии след него. Груевски също предпочете етнизирването на конфликта пред сдаването на властта на опозицията на фона на сериозни обвинения в неговата корумпираност.

България, слава Богу, все още не е загубила способността си да предава властта на опозицията по демократичен път и това е ключовото, което ни отличава от съседните ни казуси. Но желанието да се постави над закона съществува и у нас, то намира израз в широкия надпартиен консенсус да се запази на всяка цена формално безконтролната, но политически напълно договоряема (на тайни и явни срещи) прокуратура (и съдебна власт по общо). Власт, чиито „таргет“ групи са винаги внимателно подбрани, за да не разместят статуквото срещу интереса на най-влиятелните играчи.

Макар и порочен, този модел е все пак по-добър от прякото насилие в автократиите, които се създават покрай нас. Проблемът с българския модел обаче е, че е далеч от правовата държава. И най-вече: този модел е неустойчив и може да се взриви по всяко време от мощен скандал. С дружни усилия в момента се гаси пожара в ЦУМ, който има всички белези на системно, преобръщащо нещата събитие. Дали „договорките“ ще удържат предстои да видим – май по-скоро да. Но гаранции за бъдещето няма.

Крехкостта на свободата

Македония днес ни напомня, че демокрацията, свободата, мира и всички други ЕС „клишета“ не са някаква природна даденост, а нещо, което сме постигнали за последните 27 години. И нещо, което лесно можем да загубим. Алтернативата е много ясна и без да гледаме Македония, а само собствената си история:

(1879-1944 г.) – поредица от тежки войни със съседите с някои териториални придобивки и две национални катастрофи; автократия през по-голямата част от времето;

(1944-1989 г.) – несuverенна, тоталитарна държава, сателит на СССР, подготвяща се за ядрен Армагедон и в крайна сметка оказала се икономически несъстоятелна.

Днес ние имаме друга, далеч по-добра перспектива, но не трябва да забравяме основната гаранция за нея – ЕС. И да се държим като отговорен член на тази организация, а не като андрешковци, които постоянно се чудят как да изклинчат от правилата: понякога от добро сърце и алтруизъм, но много по-често водени от други, материални и корупционни подбуди.

Андрешковщината, а не географията ни оставя в периферията на ЕС. Което е все пак по-добре, отколкото липсата на членство, както македонските събития ясно показват.

Даниел Смилов е юрист и политолог, специализиращ в областта на конституционното право. Той е програмен директор в Института за либерални стратегии, София, гост-лектор по Сравнително конституционно право в Централноевропейския университет, Будапеща и асистент-професор по политическа теория във Факултета по политически науки към Софийския университет.

Коментари (1)

- 07-05-2017|**Гост**

Не андрешковщина, а байганъовщина трябва да се нарече хитруването, което ни оставя в периферията на Европа, господин Смилов. Между двамата герои има една разлика – Бай Ганьо гони безогледно собствения си интерес – примери с внуците му – бол. Андрешко попречва на един държавен чиновник да секвестира житото на един бедняк, при това в разрез с личния си интерес. Иначе сте прав в последното си изречение и като цяло.

Мрежово въздействие

Автор(и): Юлия Йоффе

Кибер-кръстоносният поход на един човек против руската корупция

Късно в една заснежена вечер Алексей Навални, руски адвокат и блогър, известен с кръстоносния си поход срещу корупцията, която обхваща всички нива на руския бизнес и управление, седи в едно радиостудио в Москва. Висок и рус, Навални, който е на тридесет и четири години, представлява импозантна фигура, а през последните три години той се утвърди като един вид руски Джулиан Асандж или [Линкълн Стивънс](#). В блога си той разкрива различни форми на криминално самоуправление в главните руски петролни компании, банки и министерства – дейност, която сам нарича „да ги бодем с остра тояга“. Преди три месеца той стартира друг сайт, [RosPil](#)¹, посветен на разкриване на държавната корупция, където посетителите се призовават да претърсват публично достъпни документи с цел да се намерят свидетелства за злоупотреби, след което да се публикуват на сайта. Само а трите месеци откак е основан, сайтът е разкрил [основаващи се на злоупотреби] държавни договори на стойност седем милиона долара, и всички са били анулирани след като са били представени от Навални и неговата армия. Най-забележителното е, че Навални върши всичко това в страна, където множество репортери и адвокати, разследващи подобни афери, са били пребивавани или убити.

В наши дни репутацията на Русия като страна с масова корупция е вече клише, но отвън е невъзможно човек да добие реална представа за това до каква степен тя определя обществения живот на всяко ниво, чак до Кремъл. Русия е една от малкото страни по света, които постоянно слизат надолу в годишните класации на Transparency International. От

1 Междувременно преименуван на „Фонд за борба с корупцията“ и преместен на друг адрес, вероятно заради опитите да се злоупотребява масово с името (има поне още няколко други сайта с название RosPil, по каквито и да е причини). Бел. пр.

сто седемдесет и осем страни, оценени през 2010, Русия е на сто петдесет и четвърто място – което споделя със страни като Камбоджа, Гвинея-Бисау и Централноафриканската република. Корупцията е стигнала до такива крайности, че бизнесите, участващи в подготовката на Сочи за Зимните олимпийски игри от 2014, е трябвало да плащат подкупи от повече от петдесет процента. Руското издание на *Esquire* наскоро изчисли, че един от пътищата в Сочи е струвал толкова скъпо, че за същите пари е можело да бъде покрит, примерно, с двадесет сантиметра гъши пастет или десет сантиметра модни дамски чанти на Луи Вюитон. През октомври Дмитрий Медведев обяви, че около един билион рубли – тридесет и три милиарда долара – изчезват годишно от държавните договори. Това са три процента от Брутният вътрешен продукт на страната.

В студиото Навални седи редом с Евгений Фьодоров – закръглен, очилат член на Думата и доста високопоставен член на *Обединена Русия*, политическата партия, ръководена от Владимир Путин, която днес доминира в Русия. Когато беше запитан от един радио-модератор какво мисли за Обединена Русия, Навални каза: „Имам много ниско мнение за Обединена Русия. Това е партията на корупцията, партията на мошениците и крадците. И е дълг на всеки патриот и гражданин на нашата страна да направи всичко възможно тази партия да бъде премахната“. Обединена Русия обяви веднага, че ще съди Навални за клевета. Без да се тревожи особено, Навални отговори с допитване до читателите на блога си дали са съгласни с твърдението, че Обединена Русия е на практика партия на мошениците и крадците. (От четиридесет хиляди участници в допитването 96,6 процента се съгласиха с него). А след това обяви конкурс за оформяне на плакат, в който да се използват думите „мошеници и крадци“ като лозунг.

Седнал до Навални в студиото, Фьодоров нервно прелиства купчина пъстри папки и снопче надраскани бележки. Без да го гледа, Навални вади лист хартия от тънката папка пред себе си и започва да чете списък с имената на членове на висшия съвет на Обединена Русия. Посочва, че един от тях, бившият губернатор на богатия на петрол [Башкоростан](#), е обединил петролната индустрия на региона и е назначил сина си като шеф на възникналия по този начин конгломерат. След това отбелязва, че губернаторът на Краснодарския регион, където се намира Сочи, има двадесет и две годишна племенница, която по някакъв начин е станала собственица на водещ дял в многомилionна фабрика за производ-

ство на тръби, птицекланица и други бизнеси. Губернаторът на региона Свердловск (родното място на Борис Елцин), казва Навални, има осемнадесетгодишна дъщеря, която притежава фабрика за шперплат, плюс десетина други местни бизнеси. „Как става така, че този чудодееен талант за бизнес се появява само сред децата на членовете на Обединена Русия?“, пита той. „В кой бизнес-университет са учили?“

Фьодоров отхвърля всичко това като безсмислени нападки. (Всички споменати длъжностни лица отричат каквито и да е закононарушения). Сам той обвинява Навални в тероризъм и работа против страната, внушавайки, че той получава финансова подкрепа или от ЦРУ, или от Държавния департамент на САЩ, а може би и от двете институции.

„Честно, това, което току-що казахте, е шокиращо“, казва Навални, напълно безучастно. „Мислех си, че, след като сте донесли със себе си толкова много документи, ще можете да кажете някакви съществени аргументи в опровержение на фактите за корупцията в Обединена Русия, които според мен са напълно очевидни“.

Освен това Фьодоров се опитва да опровергава твърденията на Навални (основаващи се на декларациите за имуществено състояние, публикувани на уебсайта на Руския парламент), според които Фьодоров, държавен служител, е собственик на пет апартамента, къща, вила и две коли, едната от които е Мерцедес. Къщата е развалина, протестира Фьодоров, размахвайки пред модератора снимки, а освен това той притежава само пет апартамента. Що се отнася до твърдението на Навални, че Обединена Русия предоставя политически чадър за корумпираните служители сред членовете си, Фьодоров предлага много прост съвет: „Безсмислено е да се дискутира всеки от тези случаи сам по себе си. Има си ясна процедура. В случаите, където е нарушен закона, процедурата работи. Пишете ни. Самият президент го каза: „Дайте ни фактите!“ „

„Но аз съм писал в продължение на много години“, избухва Навални. „В това е целият смисъл на този разговор!“

Преди три века, когато Петър Велики се опитва да превърне феодалната, аграрна Русия в модерна държава, той открива един основен източник на съпротива вътре в системата. „Корупцията засяга не само финансите на държавата, но и базисната ѝ ефективност“, пише Робърт Мейси в своята биография на царя. „На подкупите и злоупотребите редовно се гледа като на нормални средства за добиване на лична печалба. Тази практика е до такава степен общоприета, че руските чиновници получа-

ват много ниски или никакви заплати; приема се по подразбиране, че те ще спечелят достатъчно от вземане на подкупи“.

Въпреки огромните промени на руската история от ранния осемнадесети век насам, в това отношение не се е променило почти нищо. Почти всеки може да бъде подкупен – понякога с ужасяващи последици. През август 2004 два пътнически самолета бяха взривени по време на полет, три минути един след друг, при което загинаха осемдесет и трима души. Оказа се, че са били свалени от две терористки, които са подкупили служител по охраната на летището с пет хиляди рубли – около сто и седемдесет долара – който ги пуснал в самолета без проверка. Правителствените служители не само приемат подкупи, но и активно ги насърчават: бизнесите са свикнали да бъдат контактирани от чиновници, които намекуват, че определена сума ще „предотврати проблеми“. Не е останало незабелязано, че много държавни служители живеят в лукс, който не може да бъде обяснен чрез скромните им официални заплати. Собствените данни на Обединена Русия, касаещи хората, които кандидатстват за членство в партията показват, че почти шестдесет процента от тях са мотивирани от желанието да решат лични проблеми, а почти половината са привлечени от възможността да печелят пари „настрана“

През последните години Медведев, който желае да привлече обратно в Русия чуждестранните инвеститори, обяви война на корупцията. Въпреки това според отдела за икономическа сигурност на Министерството на вътрешните работи размерът на средния подкуп се е учетворил от избора на Медведев насам, а множество държавни проекти сега се започват просто за да се набере определена сума пари, която след това може да бъде разпределена сред различните участници. Елена Панфилова, ръководителка на руския отдел на Transparency International, казва, че причините за това са две: първо, тъй като правителството се бори официално против корупцията, вземането на подкупи е станало по-рисковано, а това покачва цената. „Второто е онова, което ние наричаме ‚Синдром Последните дни на Помпей‘. Очаква се всичко да се срути много скоро, така че всеки граби каквото може“. Всичко това е довело до сцени от рода на следната: полицията преследва колата на федерален служител, който започва да изхвърля през прозореца един милион рубли – от страх, че ще бъде хванат и арестуван с парите.

Борбата срещу корупцията в Русия е опасен бизнес. „Алексей причинява осезателна вреда на корумпирани, престъпни, тъмни служители,

които не са свикнали някой да им пречи“, казва Антон Носик, Интернет-предприемач и опозиционен блогър. „А сега е дори още по-опасно от преди. Самите корпорации не убиват – те използват неща като черен пиар и съдилища – но някой дребен служител от провинциите, когото Алексей е лишил от неговия милион долари, лесно може да реши, че трябва да си отмъсти. Показателен с следният случай: един адвокат на име Сергей Магнитски разкри схема, в резултат на която група офицери от Министерството на вътрешните работи са откраднали от държавата двеста и тридесет милиона долара. През 2008 същите офицери организираха ареста му докато изпращал децата си до училище. В продължение на почти една година Магнитски беше държан в един от московските затвори, при толкова нехигиенични условия, че здравословното му състояние бързо стана критично. Без каквато и да медицинска помощ той почина в белезници, крещейки от болка. Беше на тридесет и седем години. Друг скорошен случай е онзи на Михаил Бекетов – журналист, който пишеше материали за корупцията и злоупотребите с властта в московския регион и беше пребит толкова зле, че в момента е осакатен и неспособен да говори.

Навални и поддръжниците му си дават ясна сметка за възможността от такива брутални реакции. „Изпитвам голямо уважение към онова, което той върши, но мисля, че ще го арестуват“, казва един висш служител в държавна фирма, която Навални разследва. Той провокира истински големи хора и по един или друг начин им показва, че не се страхува. В тази страна хора като него биват премазани“.

Когато попитах майката на Навални, Людмила, дали се страхува за сина си, тя избухна в сълзи преди дори да съм довършила въпроса. „Вече съм забравила какво е нормален сън“, казва тя. „Вярвам в онова, което той прави, той върши правилното, но не съм готова за това. Не съм готова за това синът ми да стане мъченик“.

Людмила и съпругът ѝ, Анатолий, имат фабрика за плетене на мебели от раката, която са основали в средата на деветдесетте, югозападно от Москва. Срегнах я в офиса ѝ, където ми показва снимка на двама млади родители, прегърнали плачещо бебе. „Ето го тук, с раззината уста, както винаги“.

Алексей е роден през юни 1976, близо до Москва, в Бутынь – военно селище, закрито за външни посетители. Баща му бил офицер по комуникациите в армията. Людмила била млада икономистка и лоялна кому-

нистка. Бабата на Навални по бащина линия била украинска селянка и Алексей прекарал първите девет лета от живота си в нейната къщичка, в селската област непосредствено до Чернобил. В късния април 1986, когато Навални бил на 10, чичо му се обадил на Людмила и ѝ казал да не праща детето в това лято: в чернобилската електроцентраля имало експлозия. И докато съветското правителство се опитвало да прикрие катастрофата, цялата украинска част от семейството на Навални била евакуирана и преселена на друго място. Мнозина от тях страдат и до днес от проблеми с черния дроб и щитовидната жлеза. „Алексей не говори много за това, но Чернобил имаше огромно въздействие върху него“, казва Людмила.

Навални е израснал в поредица от военни градчета из московския регион. Бил способен, но не отличен ученик с навик да казва на учителите си какво мисли за тях. През 1993 постъпил да следва право в Университета на международната дружба в Москва, известен с това, че там са се обучавали повечето студенти от страните-съюзници на Съветския съюз от Третия свят. Спомня си, че университетското му образование е било безинтересно и корумпирано: срещу петдесет долара, пхнати в студентската книжка, човек можел да вземе всеки изпит. Завършил през 1998.

Още докато следвал, започнал да работи в московска фирма за недвижимо имущество. „Работата там ме научи как нещата се вършат отвътре, как се изграждат посреднически компании, как се раздават пари наоколо“, казва Навални. В същото време получил и магистърска степен по финанси, а през 2001 напуснал фирмата и започнал работа като борсов посредник. Скоро се оженил за млада икономистка на име Юлия Абросинова, с която се запознал по време на почивка в Турция.

През 1999, през последните дни на Борис Елцин, Навални се присъединил към Яблоко, партията, която представлява либералите в управлението след падането на Съветския съюз. След като Путин идва на власт, през 2000, Яблоко постепенно е маргинализирана. Навални бързо се разочарова от партийната динамика и, както казва Сергей Митрохин, настоящ водач на партията и политически ментор на Навални, „направи присъствието си осезаемо“. Според Навални, „налице беше постоянен антагонизъм между нормалните хора в партията и един вид адска, безумна, лудешка маса от остатъци и трохи от демократическото движение от осемдесетте“.

През 2005 Навални създава заедно с Мария Гайдар, дъщеря на легендарния реформатор от времето на Елцин, движението „Да!“ Организацията си поставя за цел да ангажира новото поколение руснаци, които са били прекалено млади, за да са преживели края на комунизма и са израснали в по-богати, по-апатични времена. Целите на движението са дифузни, но то се разпространява в много руски градове. Един от ключовите му компоненти е организирането на клубове за дебати. „Идеята беше, че, тъй като няма свободни дебати и свободни медии, ние просто ще вземаме под наем някой бар, ще каним двама души и те ще дебатират“, обяснява Навални. „За наша изненада проектът се оказа супер-популярен“. Гайдар го описва като „алтернативен проект за общуване“, и това се оказва едно от най-устойчивите му послания. Млади руснаци се срещат с по-възрастни, по-утвърдени политици и журналисти. Дебатите – остроумни, шумни, нецензурни – дават на цяла една общност от политически ангажирани руснаци възможност да оформят онзи вид приятелства и съперничества, които правителството на Путин се опитва да осуеотява. Краят им идва когато започват да се появяват неонацисти и футболни хулигани, които търсят поводи за побоища. (Навални е бил арестуван заради сбиване с един такъв посетител).

По това време Навални вече е в дълбок конфликт с ръководството на Яблоко. Партията е изключена от управлението през 2007, когато губи последните си четири места в Думата. След тази катастрофа Навални публично настоява за оставката на Григорий Явлински, основател на партията и герой на демократичното движение от 1980-те. Навални си спомня как е бил привикан на събрание, свикано от федералния съвет на партията (на който той е бил член), за да се дискутира неговото „членство в партията“. Предложената причина е това, че Навални е започнал да възприема националистически гледища. Бил е фотографиран по време на участия в събрания на Русский марш, твърдолинеен националистически марш, който се организира в Москва, понякога с улични побоища, всеки ноември от 2005 насам, при скандиране на лозунги от вида на „Русия за руснаците!“. Либералните партии реагират на Руския марш с ужас, окачествявайки го като неонацистки парад. Навални спори, че събитието привлича и „по-нормални“ участници от „зиг-хайловците“ и че самите либералите се превръщат в политическа сила без връзка с реалността, като не успяват да преработят надигания се национализъм по конструктивен начин. На срещата с ръководството на Яблоко Навал-

ни произнася саркастична реч, в края на която скача и започва да крещи „Слава на Русия!“, след което напуска помещението. Целият съвет, с изключение на един член, гласува за изключването му.

* * *

Навални работи в леко спартански офис в центъра на Москва, където има малка фирма за корпоративно право. Насред руската зима радиаторите не винаги работят и секретарката на Навални е облечена в дебел пуловер.

Навални има четирима служители и наема допълнителни адвокати когато има нужда. Твърди, че поема точно толкова работа, колкото е нужна за изплащането на заплати и изхранването на семейството му, посвещавайки останалата част от времето си на антикорупционни инициативи. С все по-голямата известност са се увеличили и хонорарите му. „За Москва те са доста над средните“, казва той. Работи на кръгла маса за конференции, зад купища хартия и лаптоп, в който са включени множество флашки. Пред една от стените се вижда черна дъска. Когато Навални описва корупцията, той покрива дъската със стрелки и кръгове, обяснявайки весело докато чертае, сякаш разказва смешен виц. За него компаниите-нарушители са „типове“, а сложните вериги от фасадни фирми са „пълнен боклук“ или „тотален ад“. От време на време изглежда истински развеселен от пълната абсурдност на всичко това.

Кампанията на Навални против фирмената корупция е започнала през късната 2007, когато той решил да закупи известно количество акции от големите руски държавни компании. Смятал, че компании като Газпром (държавният монополист върху бензина), Роснефт (държавният петролен концерн) и Транснефт (държавният монопол върху транспорта на нефт) трябва да бъдат стабилни и печеливши инвестиции. Освен това бил любопитен да види какво точно се случва в тези добре известни с непрозрачността си институции. И така купил по няколко акции от всяка от тях, както и от няколко държавни банки. Всичко на всичко похарчил около 40,000 долара.

Бързо забелязал, че компаниите, въпреки повишаващите се цени на суровините и монополния достъп до огромните природни богатства на Русия, изплащат удивително малки дивиденди. А след това той узнал от статия във вестник, че само през 2007 Транснефт е направил дарение от повече от триста милиона долара за благотворителни цели. Сумата е повече от десет процента от печалбите на фирмата и повече, отколкото

тя е похарчила за цялата си мрежа от тръбопроводи, но Транснефт не е разкрила за какви точно цели са отишли парите. „Никой не е виждал и следа от тази благотворителност“, казва Навални. „Разговарях с много мениджъри и служители на най-големите благотворителни организации и те казаха, че никога не са виждали тези пари“. Като собственик на две акции на Транснефт, той пише писмо до президента на компанията. „Моля да ми предоставите списък на организациите, които са получили финансов подкрепа през 2007“, пише той, отбелязвайки, че „филантропията не фигурира сред целите и намеренията на компанията“.

Транснефт отказва да предостави информация, така че Навални се обръща към Отдела за икономическа сигурност на Министерството на вътрешните работи и ги призовава да започнат разследване. И ето как протича това разследване: криминален инспектор се обръща към Транснефт с молба за даване на свидетелски показания във връзка с обвиненията. Те не го правят, след което той приключва случая. (Службата на държавния прокурор отменя решението му и отново отваря случая). Той отново отива в Транснефт, но не успява да разпита никого. Отново приключва случая. Прокуратурата отново отменя решението му. След това инспекторът престава да върши каквото и да било. Когато Навални се обръща към съда, инспекторът заявява, че е загубил материалите по случая. Съдът признава твърдението на Навални за пренебрегване на служебни задължения.

Развоят на това разследване едва ли може да се нарече изненадващ. Транснефт е една от най-големите компании в Русия, която транспортира деветдесет и три процента от петрола в страната. Което е по-важно, тя се притежава от Кремъл, а министърът на енергетиката е председател на управителния ѝ съвет. „Добре разбирам това ченге“, казва Дмитрий Волков, млад адвокат, който представлява пред съда различните случаи на Навални. „Той е някакъв среден инспектор във Вътрешното министерство. Вчера се е занимавал с обир на апартамент. Днес сутринта с пиянски побой. А следобеа получава случай, в който става дума за кражба на седем милиарда рубли от Транснефт. Така че той започва да се чувства нервно. Най-вероятно папката пристига при него с бележка от шефа му, в която пише, „Вася, не се пресилвай. Ще те прикрием в този случай. Само не прави никакви внезапни движения.“

Почти три години по-късно Транснефт все още отказва да даде на Навални документите, които е изискал, оспорвайки твърдението му, че

е акционер на фирмата. Освен това корпорацията бави съдебното дело, като изчаква резултата от апелационното дело на Роснефт пред конституционния съд на Русия, в което се защитава тезата, че един закон, даващ достъп на акционерите до вътрешнофирмена информация е противоконституционен. През февруари, за всеобщо удивление, Конституционният съд отхвърли аргументите на Роснефт и арбитражният съд в Москва отсъди, че като акционер Навални все пак трябва да получи от Транснефт исканите документи. Транснефт обжалва решението.

Междувременно пресата се опитва да разбере къде може да са отишли онези триста милиона долара. В статия на *Ведомости* се твърди, че Транснефт е предал парите на две организации: Помощния фонд и Фонда Кремъл-9. Не е съвсем ясно какво върши Помощният фонд, тъй като под това общо название се откриват 144 различни организации. Фондът кремъл-9, от друга страна, официално поддържа Федералната служба за безопасност (ФСБ). Когато се обърнах към президента на организацията в молба да разясни какво точно върши фондът му, отговорът беше, „Потърсете в Интернет“, с добавката, „Аз не съм педагог!“ Малко по-късно той добави, „Помагаме на ветерани и настоящи служители. В живота има множество непредсказуеми ситуации“. А когато попитах дали финансирането им идва от Транснефт, то ми каза, че това е „финансова тайна“. Когато пък запитах представител на Транснефт къде отиват парите за благотворителност, той гневно отговори, „Не обичаме да публикуваме такива неща. Не правим благотворителност за реклама“. След което сравни Навални с Гьобелс.

Навални е открил подобни комбинации и в други държавни компании, на които притежава акции. Оказва се, че Газпром купува газ от малка независима петролна компания, Новатек, чрез посредник, Трансинвестгаз. Полицейското разследване открива, че само няколко дни преди да купи газа от Трансинвестгаз, Газпром е отхвърлил предложение да купи точно същия газ директно от Новатек, за седемдесет процента по-ниска цена. След което Трансинвестгаз е прехвърлил поне десет милиона долара от разликата в цената към консултантска компания, която, както полицията е разкрила, е била регистрирана с помощта на два откраднати паспорта.

Един от любимите случаи на Навални включва ВТБ, една от големите руски банки, осемдесет и пет процента от която се намират в притежание на правителството. (Руският финансов министър е председа-

тел на борда на директорите ѝ). Навални е открил, че ВТБ е закупила от някаква китайска компания тридесет платформи за добиване на нефт. Но вместо да ги купи директно тя го е направила – при 30% комисионна – чрез неясен посредник, регистриран в Кипър, който си е задържал разликата, сто и петдесет милиона долара. Лицето на Навални се колебае между смях и неверие докато описва схемата. „Работих по този случай дълго време и успях да издира почти всички документи“, казва той, докато рови из купищата хартия. Трудността за ВТБ според него се състои в това, че е имало проблеми с отдаването на платформите под наем. „Човек не може да скрие петролни кули“, казва той. „Не можете да ги потопите, не можете да ги изхвърлите. Това са четири и половина хиляди товарни вагона със съоръжения“. Навални открил, че кулите се държат в Ямал, един от отдалечените северни региони. Отишъл да ги разгледа сам и взел със себе си телевизионен оператор, който заснел всичко. „Това е едно буквално безкрайно снежно поле, покрито с хиляди тонове метал“, казва той.

И двата случая все още се разследват; Газпром отрича обвиненията на Навални, а ВТБ отказва да коментира. Разследванията, междувременно, се придвижват бавно. Следователят, който се занимава със случая Газпром, е привикал за разпит в службата си различни хора, след което неизменно е отлагал срещите за по-късни дати.

* * *

Последният проект на Навални е уебсайтът RosPil [междувременно преименуван на „Фонд за борба с корупцията“ и прехвърлен на друг уеб-адрес, <https://fbk.info/>]. Навални често твърди, с известна ирония, че проектът просто върши работата на Медведев. Сайтът не би бил възможен без инициативата на Медведев отпреди две години, да публикува онлайн всички правителствени искания, в които се разглеждат оферти – документите, чрез които правителствените учреждения обявяват на потенциални участници в търгове потребностите си от услуги [междувременно Медведев се превърна в една от основните мишени на антикорупционната кампания на фонда – виж например статията „[Первая реакция Медведева на расследование ФБК](#)„]. Почти незабавно в пресата започнаха да се появяват репортажи за странни сделки. Един от регионалните губернатори в уредил закупуването на тридесет ръчни часовници, украсени със злато и диаманти; говорителят му обяснява, че това били подаръци за местните учители, но сделката е отменена неза-

бавно след като е била разкрита в пресата. Вътрешното министерство поръчало ръчно изработено легло от позлатено рядко дърво. Властите в Санкт Петербург поръчали скъпи кожи на стойност два милиона рубли – предназначени за седемстотин клиенти на една психиатрична институция. Администрацията на самия Медведев е поръчала БМВ-та на стойност десет милиона долара; неин представител обяснява сделката с думите „не сме достатъчно богати, зад а купуваме евтини неща“.

Идеята за сайта се породила когато Навални получил информация, че Министерството на здравеопазването и социалното развитие е направило търг за създаването на информационна система на стойност два милиона долара, която да свързва лекарите и техните пациенти. Фирмата, която евентуално ще спечели договора, разполага с цели 16 дни! за създаването на сайта. Навални пиеш, че „без съмнение“ сайтът вече е бил създаден за много по-ниска сума, което оставя огромно пространство за присвоявания. Той призовава читателите си да изпращат официални оплаквания до Федералната анти-монополна агенция – и почти две хиляди от тях действително го правят, с което само довеждат агенцията до пълна блокада, тъй като по закон тя е задължена да отговаря на всяко оплакване. Министерството анулира договора. Междувременно читателите на Навални са открили още два други министерски проекта, при които са заделени големи парични суми за изпълняване на технологически системи за невъзможно кратки периоди от време. Навални пише за тях – и, естествено, те също биват набързо спрени. В същото време Навални започва неуморна кампания срещу служителя, който е раздал договорите – наречен от него г-н Едновеждов [Mr. Unibrow]. След третата сделка г-н Едновеждов подава оставка. Между времето, в което публикувах статията, и оставката му, измина само една седмица, казва Навални, радостно усмихнат.

Успехът на кампанията „Едновеждов“ води до лавина от имейли, всички с информация за подобни договори. Но, обяснява Навални, „Аз не мога да заместя сам Анти-монополната агенция и службата на държавния прокурор. Именно така се породила идеята да се създаде сайт, на който хората могат да го правят сами.“ Всеки посетител на сайта може да изложи на публично разглеждане някоя държавна поръчка и, ако тя се окаже достатъчно съмнителна, се публикува на първата страница, където регистрираните участници я дискутират. Експерт, свързан със сайта, оценява дали цената, параметрите и сроковете са разумни; ако не,

Навални оповестява предполагаемата измама в блога си, с което често става причина съответната държавна служба да бъде потопена във вълна от враждебна кореспонденция. На практика сайтът е опит за разпределяне на рисковете, свързани с работата на Навални. Освен разпределянето на риска сайтът предоставя и един вид осигуровка: каквото и да се случи с Навални, сайтът ще продължи да функционира и евентуално може да принуди правителството да извърши определени реформи.

[...]

След известно време Навални обявява, че търси финансова подкрепа за проекта. Само след една седмица са събрани повече от сто и двадесет хиляди долара. „Фактът, че хората даряват пари, е изключително важен, като се има предвид цинизма, който цари сред днешните руснаци“, казва Алех Цивински, икономист от Йейл, който е станал един вид ментор за Навални. „Русия е богата страна и днес вече хората мислят и за неща, по-различни от основните им нужди. Да се пише до Навални в известен смисъл означава да се упражнява власт. Той докосва огромната потребност от създаване на реално гражданско движение.“

Откак сайтът е създаден, на него са се регистрирали повече от хиляда потребители и петстотин експерти. Според информация, публикувана там, проектът е довел до отмяната на раздути държавни поръчки на стойност 188,4 милиона рубли, или около 6,6 милиона долара. Подобни „проекти“ варират от странни информационни системи за руската армия до нов, силно оскъпен уебсайт за Большой театр. Един от последните случаи е поръчката на брониран Audi 8L за финансовия министър на Руската република Дагестан, на стойност триста хиляди долара. „Сигурен съм, че президентите на множество страни по света се возят в значително по-скромни коли“, пише Навални. Пет часа след публикуването на текста поръчката е отменена.

„Навални прави кражбите точно толкова опасни, колкото те са сигурни в момента“, казва Антон Носик, който е участник в проекта. „Той променя начините, по които обществеността и бюрократите възприемат рисковете, свързани с подобна дейност“.

Освен това Навални успява да превърне обикновените поддръжници в съратници и бойци. „Алексей дава на хората възможност да станат граждански активисти без да стават членове на НПО-та или политически партии“, казва Елена Панфилова. „Той галванизира движението отдолу и това може да промени Русия“. Наскоро, в една петъчна вечер,

присъствах на дебата между Навални и декана на един от елитните московски университети, тясно свързан с Медведев. Стотици студенти се притисках да влязат в зала, претъпкана с фотографии и репортери. Самият дебат беше езотерична работа – ставаше дума за юридическите детайли около държавните поръчки – и продължи четири часа. Но въпреки това не си отиде почти никой. Тази нощ изглежда опровергаваше всеобщото съгласие, че младите руснаци са апатични.

Освен това той е свидетелство за увеличаващото се влияние на Навални. Миналата есен, когато Москва очакваше Кремъл да назначи новия кмет на града, *Коммерсант*, водещият руски вестник, проведе неформален онлайн-избор на сайта си. Навални спечели без конкуренция, с 43 процента от гласовете. (На второ място се намираше предложението „никой“, с 14 процента). „За мен това е огромна отговорност“, казва Навални. Той не крие политическите си амбиции. „Без съмнение аз се стремя към властта“ – друго негово публично изказване. „Това е роден политик“, казва Маша Липман, известна руска политическа анализаторка. „Ако Русия би била страна с открита политическа конкуренция, той би направил брилянтна политическа кариера. Може би дори би станал кандидат за президент“.

Част от привлекателността на Навални се състои в неговото отхвърляне на руския либерализъм, който той смята за безнадеждно откъснат от реалността в една фундаментално консервативна страна. Национализмът му е безкомпромисен и дори шокиращ. В поредица от хумористични видеоклипове по Ютюб може да се види как той защитава идеята за експулсиране на нелегални имигранти (докато зад гърба му се виждат кадри на хора с азиатски черти, бързащи в някакво летище), както и използването на пистолети срещу незаконни и нежелани елементи. Но той настоява непреклонно, че е прагматик, а не идеолог. „Има огромен брой въпроси, които ние трябва да дискутираме, а не да оставяме на националистите“, казва той. Имиграцията например е основен въпрос в Русия, която има най-много имигранти в света, след САЩ. Настоящите преценки варират между седем и дванадесет милиона души, мнозинството идещи от северен Кавказ или бивши съветски републики като Таджикистан. Повечето от тях са нелегални. Това, твърди Навални, държи имигрантите-работници в сенчестата икономика и без базисни права, а освен това е и основен източник на напрежения. Когато през декември в Москва избухнаха етнически бунтове, едно социологическо

допитване показва, че повече от 60% от руснаците изпитват подозрения или раздразнение към хората от неславянски произход. „Когато превръщаме тези въпроси в табу и не ги дискутираме, ние оставяме тази изключително важна тема в ръцете на радикалите“, казва Навални.

* * *

Една вечер Навални ме закарва в апартамента си в едно от отдалечените московски предградия. Дори и при слаб трафик то е на един час път от центъра на града. Жена му, Юлия, ни очакваше за вечеря. Седяхме в малка, но обзаведена с вкус кухня, на салата от стриди и поднос с различни видове сирена. Децата на Навални – руса, височка деветгодишна дъщеря на име Даша и едва проходящ син, Захар – тичаха насам-натам, периодично изисквайки допълнителни порции салата.

Юлия има образование в областта на международната икономика, но изглежда е напълно доволна от ролята на съпруга на политик. „Подкрепям го. Чета блога му, чета всичко, което се пише за него“, казва тя. „Той върши нещо, което обича и то е добро за страната. Знам, че това звучи помпозно“. Тя говори с очевидна гордост, ако и със сардоничен тон, който много напомня за онзи на самия Навални. Говорим настрана, тъй като в противен случай, казва тя, той ще ръкомаха и ще подсказва отговорите.

Юлия поддържа решението на съпруга си да държат оръжие вкъщи, споделя позициите му за национализма и, също като него, никога не е мислила да напуска Русия, за разлика от един все по-увеличаващ се брой руснаци на тяхна възраст. Наскоро Навални получи шестмесечна стипендия от университета в Йейл, но, въпреки молбите на майка му, семейството е било твърдо решено да се завърне в Москва. Даша обичала американските училища, а Захар все още говори на детска смесица от английски и руски, но Навални предварително е купил билети за отиване и връщане. „Не ми е приятно да го казвам“, обяснява той, „но, след като усещането за новост изтече, изведнъж се оказах потопен в онова типично руско клише за емигранта зад граница: страхотно ми липсваше черния хляб. Знам, че това е глупаво, но наистина много ми липсваше“.

Навални е посещавал курсове в бизнес-школата на Йейл, работил е с американски професори по право и е научил много за американската политическа система. „не мога да я разбера напълно, но все пак ми е ужасно интересно да разбера как възникват онези малки групи, които след това започват да оказват влияние в политиката“, казва той. „чаеното

парти, да речем. Това изглежда невероятно: събрали са се група стари дами, а сега пердашат Обама от всички страни“. Искал да организира подобно движение в Русия.

В Йейл той е продължил да поддържа блога си и е публикувал най-значителното си досега разкритие – досие, отнасящо се до изграждането на Източносибирския петролопровод на Транснефт, което показва злоупотреби в колосален мащаб. Навални изчислява, че са били присвоени не по-малко от четири милиарда долара, а документите разпалиха в Русия медийна буря. Кремъл реагира с характерно пренебрежение – Путин използва възможността публично да похвали Транснефт само няколко дни по-късно – а президентът на Транснефт нарече Навални „селски идиот“. Несец по-късно дойде и събитието, което Навални счита за официална отплата: прокурорската служба в Киров започна да разследва твърдения, че Навални е притискал местен чиновник да му подаде дървен материал на неприемливи цени. „Не бих казал, че изобщо не съм загрижен“, казва той. „За това бих могъл да получа седем години“.

Нито домът, нито офисът на Навални изглеждат особено добре охранявани, а когато Навални започва дело, той често използва домашния си адрес. Докато пътувах с метрото по обратния път от апартамента му, се питах какви ли рискове поема. Когато се срещнахме за пръв път в един суши-ресторант близо до офиса му, той говори доста за онова, което счита за страхливост на либералните руски бизнесмени – естественото му избирателно тяло – които са прекалено уплашени, за да се осмелят да се изправят срещу държавната корупция. „Не разбирам тази позиция“, казва той. „Първо, това е скучно. Второ, извинете ме, ако звуча помпозно, но е по-добре да умреш прав, отколкото да живееш на колене“. Със същото презрение той се отнася и към хората, които смятат, че той или който и да е друг се бори срещу добре смазана потисническа машинария. „Не съм съгласен, защото хората, които работят в бизнеса на достатъчно високо ниво, могат да ви кажат, че няма изобщо никаква машинария. Всичко това е фикция. Искам да кажа, те могат да унищожат отделни хора, като Магнитски или Ходорковски, или мен. Но те не са в състояние да направят нищо системно срещу голям брой хора, няма машина. Това е разпокъсана група мошеници, обединени под портрета на Путин. Няма супер-репресивен режим. няма митични Чека-агенти, от които трябва да се страхуваме. Всичко е само група мошеници“. Когато на хората, борещи се срещу системата, започват да се случват разни

неща, това е само защото те се борят поотделно. „Но ако утре десет бизнесмени започнат да говорят директно и открито, ние ще заживеем в много различна страна. И това точно утре“.

2012 г.

Юлия Йоффе е руско-американска журналистка и блогър. Нейни статии са били публикувани от *The Columbia Journalism Review*, *The Washington Post*, *The New Yorker*, *Foreign Policy*, *Forbes*, *The New Republic* и *Russia!*.

В кремълската огледална зала

Автор(и): Питър Померанцев

Онова, с което Марго Гонтар успяла да свикне най-лесно, били мъртвите деца. Виждали се навсякъде по екрана на телевизора ѝ – по новинарски сайтове и социални медии – заедно със заглавия, обвиняващи украинските фашистки банди, подготвени от НАТО. Била ранната 2014, Крим току-що бил превзет от войници, които изглеждали руснаци и звучали като руснаци, но не носели разпознавателни знаци, и които Владимир Путин – с лека усмивка – току-що обявил за не-руснаци пред целия свят. Украйна била превзета от сепаратисти. Гонтар се опитвала да се бори срещу това.

Да се намерят оригиналните фотографии обикновено било възможно с помощта на най-просто търсене в Гугъл. Някои от тях били от други, по-стари войни; някои от сцени на престъпления, нямащи нищо общо с Украйна; някои дори идвали от филми. Гонтар публикувала разследванията си на уебсайт, създаден за борба с лъжлива информация, на име [StopFake](#), който бил стартиран същия март от доброволци като нея във факултета по журналистика към киевския университет Мохила. Харесвало ѝ да отделя истината от лъжата, да изпитва някакво чувство за сигурност сред толкова много измамност.

Но понякога нещата ставали и по-сложни. По руската държавна телевизия все по-често започнали да се появяват пълнички плачещи жени и възрастни мъже, които разказвали истории за украинските националисти, които пребивали всеки човек, говорещ на руски. Тези свидетели изглеждали достатъчно истински. Но скоро Гонтар започнала да открива как същите пълнички жени и същите ранени мъже се появяват в различни телевизионни предавания, под различни идентичности. В един репортаж жената била „гражданка от Одеса“, в следващия „войнишка майка“, след това „гражданка на Харкив“, накрая „анти-Майдан активистка“.

През юли, след като над територията на Източна Украйна беше [свален Боингът на Малайските авиолинии, летящ по полет МН17](#), Гонтар започнала да издирва какво пишат в Интернет про-руските майстори на конспиративни теории. В Туитър намерила някакъв авиодиспечер, който бил видял украински изстребители, следващи Боинга – но не ѝ се удало да намери каквито и да е свидетелства за реалното съществуване на подобен авиодиспечер. Открила десетки сайтове на руски и английски, които твърдели почти едновременно, че МН17 е свален от САЩ, в резултат от неуспешен опит за сваляне на личния самолет на Путин. Имало дори твърдения, циркулиращи сред руско-сепаратистките лидери в Украйна, че самолетът бил пълен с трупове още преди излитането – сценарий, заимстван от телевизионния сериал на ВВС „Шерлок“. Историите били очебийно нелепи, сякаш създателите им не давали пет пари за това дали ще бъдат хванати в лъжа, а просто се опитвали да отвлечат вниманието от свидетелствата, че самолетът е свален от подкрепяни от Русия местни милиции. Гонтар започнала да се пита дали не попада в капана на Кремъл като прекарва толкова много време в опити да опровергава очевидно фалшиви истории.

В скоро време самата тя, както и StopFake, се превърнали в част от историята. Руските медии започнали да цитират StopFake в собствените си репортажи – но представяли нещата така, сякаш Гонтар представяла фалшивите истории като истина, вместо да ги опровергава. Имала чувството, че вижда самата себе си в криво огледало. Чувствала се зашеметена.

Във времена като тези тя винаги се обръщала към западните медии, за да изпита усещане за поне нещичко солидно, но това също започнало да ѝ се изплъзва. Всеки път когато ВВС или [Tagesspiegel](#) публикували някоя история, те се чувствали задължени да представят и кремълската версия за събитията – фашисти, западна конспирация и т. н. – за да се види и мнението на другата страна, за баланс. Гонтар започнала да се пита дали нейното търсене на истината не е напразно: ако истината непрекъснато се променя пред собствените ви очи, и във всяка история има и друга страна, то дали остава изобщо нещо стабилно, за което човек да се хване?

След месеци на работа за StopFake, тя започнала да се съмнява във всичко. Кой е в състояние да каже дали „оригиналната“ фотография на мъртво дете е оригинална? Може би тя също е била просто поставена

там? Реалността започнала да изглежда пластична, пореста. Каквото и да било нещото, което вършели руснаците, то не било просто пропаганда, която се опитва да убеждава и е податлива на опровержения. Това било нещо напълно различно: то не само не можело да бъде опровергано, то превръщало в пара и въздух под налягане самата идея за някакво доказателство.

* * *

Миналата година ми попадна руски учебник на име „Операции информационно-психологической войны. Краткий энциклопедический словарь-справочник“, (Изданието от 2011, с редактори Вепринцев и др., публикувано в Москва от издателство „Горячая линия – Телеком“, може да бъде купено онлайн за 348 рубли). Книгата е предназначена за „студенти, политически технолози, сътрудници на службите по сигурността и държавни служители“, тя е един вид потребителски справочник за младши информационни воители. Използването на информационни оръжия, казва се в книгата, „въздейства като невидима радиация“ върху мишените си: „Населението дори не изпитва усещане, че върху него се оказва въздействие. По този начин държавата не включва механизмите си за самозащита“. Ако в обикновената война става дума за реални оръжия и ракети, продължава справочникът, „то информационната война е гъвкава, човек никога не може да предскаже ъгъла или инструментите на атаката“.

495-те страници на справочника съдържат въведение в информационно-психологическата война, речник на ключовите понятия и подробни схеми, представящи методите и стратегиите на защитните и нападателни операции, включително и „оперативната маскировка“, „програмно-математическото въздействие“, „дезинформацията“, „имитацията“, както и „телевизионното и радио-излъчване“. При „нормалната война“, обяснява справочникът, „победата е въпрос на да или не; при информационната война тя може да бъде частична. Няколко конкуренти могат да се борят за влияние по дадени теми върху съзнанието на дадена личност“.

Винаги съм си представял фразата „информационна война“ като отнасяща се към някакъв вид геополитически дебати, при които руските пропагандисти седят от едната страна, а западните – от другата, като и двете страни се опитват да убедят хората по средата, че тяхната страна е правата. Но справочникът внушава нещо много по-всеобхватно: ин-

формационната война се отнася по-малко до методите на убеждение и повече до „повлияването на социалните отношения“ и „установяването на контрол над източниците на стратегически резерви“. Невидими оръжия, които въздействат като радиация и са в състояние да преодолеят биологическата самозащитна реакция на обектите, плюс овладяване на стратегическите резерви? Текстът ми изглеждаше по-скоро като зле написана научна фантастика, отколкото ръководство за студенти и държавни служители.

Но когато започнах да се занимавам с последните руски публикации в областта на военната теория – в исторически книги и списания – странният език на справочника започна да звучи вече по-смислено. От края на Студената война насам Русия е обсебена от идеята да достигне равенство с капацитетите на САЩ и техните съюзници. През 1999 маршал Игор Сергеев, по онова време министър на отбраната, признава, че Русия не е в състояние да се конкурира във военната област със Запада. Вместо това, предлага той, тя трябва да търси „революционни пътища“ и „асиметрични направления“. В хода на предишното десетилетие руските военни и разузнавателни теоретици започнаха да разработват по-съществени идеи за не-физическо водене на война – твърдейки, че Русия вече се намира под атака, по подобни начини, от страна на западните НПО-та и медии.

През 2013 шефът на генералния щаб на Въоръжените сили на Руската федерация, Валерий Герасимов, заявява, че вече е възможно да се побеждават врагове чрез „комбинация от политически, икономически, информационни, технологически и екологически кампании“. Това е част от едно разбиране за войната като нещо, което се води не само в областта на физическото пространство, но и в онова, което руските теоретици описват като „психосфера“. Тези войни от бъдещето ще се водят не само на бойното поле, но и в умовете на хората.

Дезинформацията и психологическите операции са нещо поне толкова старо, колкото и Троянският кон. Но онова, което различава подхода на Кремъл от онзи на западните му съперници е този нов акцент върху „психосферата“ като театър на конфликта. Информационната операция вече не е просто помощно средство към някаква физическа борба или военна инвазия: сега тя се е превърнала в цел сама по себе си. И действително, както заключава руският енциклопедичен справоч-

ник: „Информационната война... на много места вече е заместила стандартната война“.

Идеята е достатъчно ясна. Но какво точно е в състояние да постигне „невидимата радиация“? Дали това е просто опит да се придадат по-остри контури на онова, което американците наричат „мека власт“, осъществявана чрез културно въздействие и обществена дипломация? Или това действително е някаква нова форма на война – такава, при която враговете на Русия могат да бъдат надхитрени без нито един изстрел?

* * *

Към края на миналата година летях до Естония, мъничката балтийска република – с население от 1,3 милиона – която се намира на 150 километра източно от Санкт Петербург. След руската анексия на Крим от март 2014 се говореше много за това, че Естония може да бъде следващата по ред. („Днес [Крим: утре Естония?](#)“, както гласеше едно от заглавията в *Spectator*). Няколко месеца преди посещението ми президентът Барак Обама беше летял до столицата Талин, за да потвърди публично обвързаността на Америка със сигурността на малката страна. „Защитата на Талин, Рига и Вилнюс е също толкова важна, колкото и защитата на Берлин, Париж и Лондон“, каза Обама. „Така че, ако в един такъв момент вие някога се запитате отново ‚кой ще ни помогне?‘, то знаете отговора: съюзът НАТО, включително и въоръжените сили на Съединените американски щати – точно тук, в момента, сега“.

Когато Томас Илвес, президентът на Естония, ме водеше по дългия коридор на талинската си резиденция, той сочеше портрети на мъже, които са ръководили страната през първия период на независимостта ѝ – между падането на Руската империя през 1917 и окупацията на Съветите през Втората световна война. Съдбите им очевидно не са били особено щастливи: „Този е бил разстрелян, този изчезнал безследно, този е депортиран“, обясняваше Илвес докато минаваше покрай картините.

Илвес беше облечен в обичайните за него вълнен костюм и папионка – контрапункт на мисията му да направи Естония най-дигитално-прогресивната страна в Европа. Правителството е обявило достъпа до Интернет за човешко право; гражданите могат да гласуват, получават медицински рецепти, отчитат данъци и банкират по електронен път, както и да плащат за паркинг с мобилния си телефон. Една нова училищна програма изисква всички ученици да се обучават в програмиране от седемгодишна възраст. Илвес, който вероятно туитира повече

от който и да е друг държавен глава, обича да изпъстря разговорите и речите си със споменавания на най-новите технологии.

Този „e-Stonia“ проект е практичен – търсене на икономическа ниша – но заедно с това и символичен. Това е начин да се откъсне страната от съветския стереотип за изостанала московска провинция. Това скъсване с миналото изглеждаше окончателно когато Естония се присъедини към НАТО през 2004 – момент, от който се очакваше да маркира появата на международната сцена на една нова, дигитална Естония, освободена завинаги от руското потисничество.

От съветски времена насам, всяка година на девети май, известен тук като Ден на победата, руски националисти и ветерани от войната, живеещи в Естония, се събират в центъра на Талин, пред една статуя, известна под името „Бронзовият войник“ – голям, изглеждащ като ариец юнак, който увековечава съветската победа над нацистите. Около една трета от естонците са руснаци или поне рускоговорещи; огромното мнозинство от тях са наследници на руснаци, които са се заселили тук след Втората световна война, докато хиляди естонци са били депортирани в Гулаг или разпилени из целия СССР. Между 1945 и 1991 броят на руснаците в Естония се е увеличил от 23,000 на 475,000. Но след колапса на Съветския съюз новите закони за гражданство изискват от руснаците, които са пристигнали тук след 1945, както и за наследниците им, родени в съветска Естония, да държат изпити по естонски език, за да получат поданство. Напреженията се увеличават. Много от руснаците не виждат себе си или родителите си като колонизатори: според официалната кремълска линия, Естония „доброволно“ се е отказала от независимостта си през 1941. Някои от тях се чувстват в новата Естония като втора ръка граждани: защо рецепти не могат да се получават на руски? И защо в рускоговорещите градове имената на улиците не се изписват на руски?

„Бронзовият войник“ в Талин

Когато руските националисти започват да се събират пред Бронзовия войник, за да пеят руски песни и да украсяват статуята със знамена, естонските националисти започват да организират контра-маршове а същото място. През 2006 един писател и естонски националист заплашва да взриви статуята. През март 2007 Естонският парламент гласува статуята да бъде преместена в едно военно гробище – според официалната позиция, за да се запази мирната обстановка в града. Но руските политици и медии реагират яростно. „Естонските лидери сътрудничат на фашизма!“, заявява кметът на Москва; „Ситуацията е отвратителна“, казва външният министър. Руските медии наричат страната „eSStonia“. Група доброволци, наричащи себе си „Нощна стража“, се установяват на лагер пред Бронзовия войник, за да предотвратят преместването му.

През нощта на 26 април, докато статуята е подготвяна за преместване, руски тълпи започват да хвърлят тухли и бутилки по естонската полиция. Избухват бунтове. Има масови грабежи. Един човек е убит. Руските медии, които са популярни в Естония, съобщават, че той е бил убит от полицията (което не е вярно), че руснаци са били бити до смърт на фериботното пристанище (също невярно), и че руснаци са били из-

мъчвани и инжектирани с психотропични субстанции по време на разпити (също невярно).

На следващия ден служителите на естонското правителство, вестници и банки, пристигат на работа, само за да установят, че компютърните им системи са блокирани, вследствие на една от най-големите кибер-атаки до наши дни. E-stonia е офлайн.

Днес мнозина в Естония са убедени, че цялата афера е била координирана от Москва. Но нищо не може да се докаже. След кибер-атаката един националистически народен представител в руската дума и политически манипулатор [spin doctor] на име Сергей Марков, заявява пред медиите, че негов асистент е координирал атаката с помощта на „патриотично настроени хакери“ – но казва, че е работил независимо от Кремъл. Естонските служби за сигурност твърдят, че са наблюдавали срещи между участници в Нощната стража и служители на руското посолство. Но да се докаже, че бъркотията е причинена от Кремъл, е нещо съвсем друго. Всичко, което може да се каже със сигурност е, че някой е искал естонското правителство да знае, че не се намира в толкова сигурност, колкото си е мислело. Но сигурност от какво? „Понякога се питаме дали смисълът на атаките не е бил само да ни накара да звучим безсмислено и параноично пред съюзниците ни от НАТО“, предполага Илвес. „И така да подкопаем доверието в съюза“.

Една от водещите тактически концепции на руската информационна война е идеята за „рефлексивен контрол“. Според Тимъти Л. Томас, анализатор в Службата за изследване на чужди военни сили към армията на САЩ, както и експерт по руската военна история и теория, рефлексивният контрол включва „предоставяне на специално подготвена информация на даден опонент, за да бъде подтикнат той доброволно да вземе предварително определеното решение, желано от инициатора на действието“. С други думи, да се познават поведенческите стереотипи на опонента толкова добре, че да може той да бъде предизвикан да върши онова, което желаете вие.

Един добре известен пример от времената на Студената война са ежегодните паради на Червения площад, на които СССР показваше атомните си оръжия и балистични ракети пред целия свят. Съветите винаги са знаели, че това е един от малкото моменти, в които западни анализатори ще могат да видят техния арсенал и са „изработвали“ фалшиви атомни оръжия с особено големи бойни глави, предназначени да

докарат Запада до паника, поради силата и новаторството на съветската оръжейна индустрия. „Целта“, пише Томас, „е била да се доведат до задънена улица чуждите учени, които биха искали да копират подобни оръжия, и по този начин те да пилеят време и пари“.

По съветски времена „рефлексивният контрол“ е бил обект на обширни академически изследвания, започнати от В. А. Лефевр, математик и психолог, който според Томас „е описвал рефлексивния контрол в контекста и логиката на една рефлексивна игра“. През ранните 2000 години Руският институт по психология е публикувал двугодишно списание със статии по теми като „алгебра на съвестта“ и „рефлексивни игри между хора и роботи“.

Приложен към сферата на информационната война, „рефлексивният контрол“ означава, че естонците трябва да се държат на тъмно относно намеренията на Кремъл, а също и в състояние на парализа поради неспособността да се формулира отговор на провокации, чиито източници и цели не могат да бъдат определени – чиито цели всъщност може би са просто да се предизвика свръхреакция. „Когато руските политици отправят заплахи, че са способни да завоюват Естония, означава ли това, че те действително биха нахлули?“, пита се Иви Массо, съветничката по сигурността на Илвес, когато се присъединява към нас в резиденцията на президента. „Дали те не се опитват просто да ни деморализират? Или искат да бъдат цитирани от западни журналисти, което ще изпрати до пазарите сигнал, че не сме стабилни и по този начин ще понижи инвестиционния ни климат?“

* * *

Няколко месеца след посещението си в Естония аз отидох в Киев на политически семинар на НАТО, посветен на тези нови предизвикателства. Семинарът се провеждаше в нещо, което изглеждаше като бална зала на грандхотел, с красиви колони и огледални тавани. Начело на залата се намираше дребен мъж с акцент от Корнуол, движещ се напред-назад пред PowerPoint-презентация. Това беше Марк Лейти, бивш кореспондент на BBC по въпросите на защитата, който днес е шеф на отдела за стратегически комуникации към НАТО.

На голям екран пред Лейти се виждаше блок-схема, съдържаща основните елементи на един наратив: как конфликтът води до потребност от решение, която се разиграва чрез „действия, участници и събития“. Беше от вида неща, които се преподават на студенти-първокурсници

във филмови училища или в университетски курсове по литературна теория. Презентацията подчертаваше, че светът трябва да се разглежда като „система от истории“, намиращи се вътре в един „наративен пейзаж“. За участниците, главно военни и цивилни служители, това изглежда беше нов начин да се гледа на света. Те усърдно си водеха бележки.

НАТО си остава непобеден на бойното поле, но Лейти искаше да разясни, че „наративният пейзаж“ представлява ново и непознато бойно поле – такова, в което НАТО изглежда вече не разполага с ясно предимство. Това разбиране изглежда започна да се осъзнава по-ясно в хода на миналата година, докато Кремъл се опитваше да тества границите на съюза от времето на Студената война, понякога по фини, друг път по доста открити начини. Семантичната ключалка, която запечатва Северноатлантическия договор, е неговият [Параграф 5](#), който обявява, че всяка военна атака срещу някоя от нациите-участнички в НАТО, е атака срещу всички. Обама цитира Параграф 5 в речта си в Талин, описвайки го като „кристално ясен“. Но какво да се каже за случая, в който този параграф би могъл да бъде подкопан без да се изстреля нито един куршум? Дали една евентуална кибер-атака срещу България, извършена от неизвестни лица, симпатизиращи на Русия, би означавала задействане на Параграф 5? Дали всички страни от НАТО би трябвало да започнат война, за да осигурят функционирането на естонската електронна банкова система?

От началото на конфликта в Украйна Кремъл изглежда търси начини, по които да дразни и провокира западните си съседи и чрез по-конвенционални средства. (Русия, естествено, настоява, че е вярно точно обратното). През 2010 в латвийски води беше забелязан *един* руски военен кораб; през 2014 цифрата вече беше 40. Латвийски военни самолети бяха прихващани пет пъти през 2010; през 2014 цифрата на подобни инциденти вече беше над сто, а руските самолети се носеха свободно из балтийското въздушно пространство. А междувременно, през февруари, [руски бомбардировачи бяха забелязани близо до крайбрежието на Корнуол](#).

Всички тези маневри поставят НАТО в трудна позиция. Да не се реагира би представило организацията като безсмислена. Оттук и необходимостта от посещението на Обама в Талин, или резките думи на британския министър на отбраната Филип Хамънд, през март, че „Русия разполага с потенциала да отправи най-голямата заплаха към сегашната ни сигурност“. Но, от друга страна, Кремъл знае много добре, че

НАТО трябва да реагира. Ами ако всичко това е вече достатъчно, за да се направи НАТО да изглежда безсилен?

Ако битката бъде изместена в „психосферата“, то военното превъзходство на НАТО е без значение – всъщност то се превръща в ахилесова пета, тъй като именно мощта на съюза го прави по-тромав и по-подходящ за драматични предизвикателства. Миналата зима аз се срещнах с Рик Стенгъл, американския заместник-министър по въпросите на дипломатията и един от хората, отговорни за формулиране на американската реакция срещу руските двусмислени информационни операции. Стенгъл, бивш редактор на списание *Time*, работи в същия офис във Вашингтон, в който Джордж Маршал някога е оформял политиките по възстановяване на Европа след Втората световна война. През уикендите той се прибира у дома в Ню Йорк, където се срещнахме в едно от местните кафенета в Upper West Side.

„В *Time* мотото ми беше „Ние обясняваме света на Америка и Америка на света“, казва Стенгъл. Той вижда в новата си работа възможност за прилагане на по-голяма сцена на същата философия – такава, при която търпеливият разказ, базиращ се на проверими факти, е в състояние да спаси деня. От присъединяването на Крим насам, екипът на Стенгъл е съставил множество списъци с факти, които разпространява по социалните медии, в опит за противопоставяне срещу кремълската дезинформация – нещо като официална версия на украинския сайт StopFake, само че осъществявана от правителството на САЩ. Стенгъл го нарича „проверка на кремълската линия чрез сравняване с реалността“.

Вниманието му не е ограничено единствено до Русия. Държавният департамент е започнал подобна кампания и против Ислямска държава, на име „[Размисли отново, откажи се](#)“, която цели да предостави „някои истини относно тероризма“, за да се разубедят евентуалните нови членове от присъединяване към ИДИЛ. (Имайки предвид степента на нови постъпления, не е съвсем ясно дали тази кампания има особено голям успех). Това е подход, основаващ се на предпоставките на либералната журналистика: Стенгъл вярва, че ако предостави по-добри аргументи и по-силни свидетелства, той ще спечели дебата.

* * *

По времето когато се срещнах със Стенгъл, през ноември [2014], плакатите на RT – [държавният телевизионен канал на Русия за международни новини](#) – можеха да се видят навсякъде из Манхатън. RT

Америка, който започна да излъчва през 2010, беше стартирал рекламна кампания, в която се обещаваха алтернатива срещу основните американски медии. „Преди да започна да работя за правителството, никога не гледах RT“, казва Стенгъл. Каналът се финансира от Кремъл, с предполагаем бюджет от около 230 милиона долара годишно, и има служби на английски, немски, испански и арабски езици. RT твърди, че има „глобален обхват“ от 700 милиона души, а видеоклиповете му са били гледани повече от 2 милиарда пъти онлайн, което го правело „основният доставчик на новини в Ютюб“.

Мантрата на Маргарита Симонян, шефката на RT, е: „Няма такова нещо като обективни новини“. Това може и да е вярно, но мисията на RT е да се изтласка това клише до възможната му крайна точка. Във време, когато мнозина на Запад са изгубили вяра в интегритета и авторитета на основните медийни организации, RT изглежда посветен на идеята, че след като представата за обективност се е изпарила, всички истории са еднакво истинни. В Америка, където допитванията показват, че доверието в медиите никога не се е възстановило до нивата отпреди инвазията в Ирак от 2003, плакатите на RT показват Джордж У. Буш, празнуващ „Мисия приключена“ – заедно с отрезвяващата фраза „Ето какво се случва, когато не разполагате с второ мнение“. Трудно е човек да не се съгласи с това послание.

Плакати, разбира се, не предлагат никакви аргументи за влягане на доверие в путиновата телевизионна мрежа; основното им послание е, че човек не може да се доверява на западните медии. Прекалено лесно е да се покаже, че предаванията на RT са изпъстрени с конспиративни теории и смехотворни фабрикации: в една от програмите им се показват фалшиви документи, с които се цели да се докаже, че САЩ са насърчавали украинското правителство към етническо прочистване на рускоговорещите хора от западна Украйна. Друг репортаж на RT разследва дали ЦРУ е изобретило вируса Ебола като оръжие, което да се използва срещу развиващите се нации. Модераторите рядко поставят под въпрос мненията на „експертите“ по време на дискусиите по теми като конфликта в Сирия – където Москва подкрепя президента Башар ал-Асад. Един от редовните гости предполага, че сирийската гражданска война е била „планирана през 1997 от Пол Улфовиц“, докато друг описва броя на загиналите като „съвместна продукция на ЦРУ, MI6, Мосад“.

Слабостите на RT са добре документирани, не на последно място от StopFake, но журналистическата достоверност изглежда не е онова, към което се стреми тази мрежа. Ако обвързаността с невъзможността за обективна журналистика означава, че всяка позиция, колкото и бомбастична, не е по-добра от която и да е друга, то крайният резултат, който може би е желан, е че всички медийни организации са еднакво недостойни за доверие – плюс издигането на някои журналистически грешки на BBC или New York Times до статуса на неоспорими доказателства, че те са лакеи на собствените си правителства.

Конспиративните полети на фантазията, които изпълват програмното време на RT напомнят за „активните мерки“ на КГБ – онези психологически операции на старата школа съветски шпиони, които съветският беглец Олег Калугин описва като „сърцето и душата на разузнавателните служби“. Отделите, занимаващи се с активни мерки, не се опитват да събират информация. Тяхната цел, казва Калугин, е подривна дейност: „да забиват клинове между членовете на западната общност, особено НАТО, и да отслабват Съединените щати“. Една от любимите тактики е била разпространяването на фалшиви истории, дезинформация, сред международните новинарски агенции. Една история от ранните 1980 години представлява старателно подбран набор от медицински „доказателства“, че ЦРУ е изобретило СПИН с цел да се унищожи афро-американското население.

Там, където някога КГБ е влагал месеци или дори години, внимателно планирайки добре подготвени фалшификации чрез тайни агенти на Запад, новата дезинформация е евтина, груба и бърза: тя се създава за броени секунди и просто се захвърля онлайн. Целта изглежда е по-малко да се разпространяват алтернативни „истини“, отколкото да се разпространява объркване относно това какво изобщо е истина. По подобен начин, целта на професионалните путинови тролове, които задръстват коментарните секции на уебсайтовете, е да направят какъвто и да е конструктивен разговор невъзможен. Както [московският кореспондент] Шон Уокър наскоро писа в [същия този вестник](#), в една от „трол-фабриките“ в Санкт Петербург, на сътрудниците се плащат по 500 долара месечно, за да се представят като нормални потребители, защитаващи Путин, публикуващи обидни снимки на чужди лидери и разпространяващи конспиративни теории – например, че украинските участници в Майданската революция са получавали чай, смесен с дрога, което ги накарало да отхвърлят тамошното (про-московско) правителство.

Взети заедно, всички тези усилия съставляват един вид езиков саботаж на инфраструктурата на разума: ако самата възможност за рационален спор е обвита в мъгла от несигурност, то няма база, на която да се основе дебатът – а от публиката може да се очаква да реши, че няма смисъл да се опитва да определи кой е победителят, или изобщо да си дава труд да слуша.

* * *

Умонагласата, която кремълската информационна война цели да окуражава, изглежда пасва добре към ситуацията на европейските граждани в този конкретен момент. В един скорошен доклад, наречен „Конспиративната умонагласа в епохата на преход“, който се занимава с повишеното разпространение на конспиративни теории във Франция, Унгария и Словакия, екип от изследователи от различни европейски тинк-танкове стига до заключението, че „настоящият период на преход в Европа е довел до увеличена несигурност относно колективните идентичности и онова, което се възприема като загуба на контрол. Това от своя страна са идеалните условия за разпространението на конспиративни теории“. Конспиративните очаквания са особено силни сред поддръжниците на крайно десни националистически и популистки партии като Националния фронт във Франция или Йобик в Унгария – които подкрепят, и са подкрепяни, от Москва. (Марин льо Пен призна през ноември,

че Националният фронт е приел заем на стойност 9 милиона долара от московска банка, притежавана от про-кремълски бизнесмен; тя настоява, че сделката нямала нищо общо с нейната подкрепа за путиновата анексия на Крим). Около 20% от членовете на Европейския парламент днес принадлежат към партии – основно от крайната десница – които симпатизират на Москва.

Важността на тези партии се увеличава заедно със спадането на доверието в националните правителства. В моменти на финансова и геополитическа несигурност хората се обръщат към фантастични теории, за да си обяснят кризите. Дали това е „невидимата радиация“, за която се говори в руския информационно-психологически военен справочник? Щом само веднъж идеята за рационална дискусия е подкопана, то единственото, което остава, е спектакълът. А страната, която разказва подобри истории, и го прави по-агресивно – без да се грижи за неща като тяхната истинност – ще избухне онзи, който методично се опитва да „докаже“ някакъв факт.

Каквото и да може да се каже за московската информационна стратегия, тя без съмнение съответства на духа на времето: същият дух може да се наблюдава и в Америка, и във Великобритания, където подходът, наречен „истиноподобие“ [truthiness] от [американския сатирик] Стивън Колбърт, е в състояние за нула време да помете всеки разговор, в който се правят опити за опериране с факти.

„Има два възможни подхода към информационната война“ твърди се в руския справочник. Първият подход „признава първичността на обектите от реалния свят“ и се опитва да ги представи в изгодна или неизгодна светлина. „По-стратегическият“ подход, продължава се там, „поставя информацията по-високо от обектите“. С други думи, справочникът изглежда казва, че реалността може да бъде изобретена по произволен начин.

„Журналистите са обучавани да представят и двете страни“, казва ми Стенгъл с раздразнение в гласа. „Когато Кремъл казва, че в Крим няма руски войници, журналистите трябва да го повтарят. Как да се бориш срещу някой, който просто си измисля каквото поиска?“

Може би се дължеше на умората след полета, или на начина, по който тъмнината се спусна така внезапно над Манхатън, но докато се прибирах от срещата си със Стенгъл не можех да не си представям някакъв бъдещ свят, наводнен от дезинформация, в който никой аргумент не може

да бъде спечелен и никоя гледна точка няма повече авторитет от която и да е друга. Но почти веднага се улових: ами ако страховете като моите са просто част от играта? При информационно-психологическата война няма ясни победи, не се забиват знамена, нито пък се преначертават граници. Тук се водят единствено безкрайни игри в „психосферата“, където победата може да се окаже нещо напълно противоположно на онова, което сте очаквали на първо място. Дали основната цел на RT, например, е да разпространява новини, конспирации или мнения? Или може би тя е да се създава впечатление за руска сила и самоувереност – което пък означава, че да се говори непрестанно за наглото им поведение само засилва още повече това впечатление?

Започнах да се чудя дали самата идея за информационно-психологическа война – с нейното внушение, че Русия е открила призрачно оръжие, срещу което няма противодействие – не е някакъв вид информационно военно действие. Може би справочникът, както и приказките за „невидима радиация“, която била в състояние да преодолее „биологическите защити“, са просто пореден блъф – също като фалшивите атомни оръжия, показвани на Червения площад, за да се поведат западните анализатори из някаква огледална зала. И ако това е просто модерна версия на класическия пример за „рефлексивен контрол“, тоест подвеждането на врага да направи точно онова, което ние желаем от него – то, започнах да се питам, не е ли и това есе, точно същото, което четете, просто част от генералния план?

Питър Померанцев е британски телевизионен продуцент, живял и работил дълги години в путинова Русия. В резултат на това той е събрал огромен опит за живота и нравите на постмодерната руска диктатура, които в момента издава в различни британски издания, в подготовка на книгата, която в края на краищата трябва да се получи от всичко това...

Коментари (1)

- 04-05-2017|**Златко**

И, понеже винаги съм изпитвал усещането, че България, по едни или други причини, е една от страните, ней-тежко поразени от последствията от кремълската психотронна:) война, ето тук един пример:

Zlatko Enev

Кратко наблюдение върху българския Фейсбук (което може би ще се окаже неправилно):

След огромния взрив на темата „фалшиви новини“, свързан с това, че хората масово споделят текстове от дубиозни сайтове и по този начин ги размножават с вирусна скорост, ми направи впечатление, че в българския Фейсбук линкове към текстове ПОЧТИ не се споделят. Хората говорят за всичко възможно, но по някаква странна логика всичко това функционира по подразбиране. Няма текстове, няма позовавания на медии, няма нищо – в по-голямата част от случаите.

Собственото ми обяснение е, че недоверието към КАКВИТО И ДА Е източници сред българската публика вече е задминало точката на каквато и да е висота, поради което НЕ СЕ цитира нищо. (Повтарям, говоря за нормалния случай; това, че има изключения, според мен само потвърждава правилото).

Някой да има алтернативно обяснение? Или да опровергае заблудението ми, евентуално?

Miroslava Simeonova *Пропагандата на българските телевизии. Те произвеждат непробиваеми клишета, митове и митологии.*

Miroslava Simeonova *Аз го наричам Синдромът „Работническо дело“!*

Zlatko Enev *Добре, но не е ли лудост да се говори по този начин, почти винаги наизуст? Къде остава достоверността, къде остава очакването за каквато и да е сериозност на изказваните мнения? Или у нас вече всичко е „майтап да става“? Сериозно?*

Peter Petrov *Златко, Масите никога не са познавали жаждата за истина. Те искат илюзии, без които не могат да живеят.*

Фройд

Нищо за учудване това е реалността за съжаление

Miroslava Simeonova Абсолютна лудост е, но природонаселието е загубило качеството нормалност. В България нормалните хора са луди.

Miroslava Simeonova Българинът не се интересува отдавна как изглежда в очите на другите. по отношение на облекло, изразяване е погубена елементарната етикеция. Всеки ден има примери за това, а от днешния ден – и за тотална дезориентация...

Zlatko Enev Звучи ми като клинична диагноза, поради което (с молба за извинение) отказвам да го приема. Не че имам някакво друго обяснение, но да приема клишето от времената на Левски никак не мога. Сто и петдесет години без НИКАКВО развитие? Майко мила!

Miroslava Simeonova Господин Енев – с уважение – аз също се съпротивлявах да го приема, но днес вече съм капитулирала... комуникативен човек БЯХ сега всеки ден се питам: аз ли съм луда или те.

Zlatko Enev Предположението ми е, че е просто НЕУДОБНО човек да показва, че се интересува от неща като „фактичност“ или „сериозност“ на информационните източници. При това собственот ми мнение е, че в страната все пак има свобода на медиите, каквото и да означава това. Дали свободата може да дава гаранции за някаква надеждност очевидно е много спорен въпрос, но държавен контрол над медиите няма, така мисля. Друг е въпросът за това, че огромната част от тях сигурно обслужват частни интереси...

Miroslava Simeonova Има много перфиден, рафиниран контрол и цензура – чрез икономически лостове...И много списъци – кого да канят или кого да не канят медиите. Това не е свобода...

Zlatko Enev Такива неща има навсякъде, при това в несъизмеримо по-мощни и по-изтънчени варианти. Но хората все пак вярват, че има и алтернативи...

Zlatko Enev В мрежата има огромно количество анализи на темата „фалшиви новини“, някои от тях изключително полезни. Никой в Америка не се е отказал от мисълта за на-

деждност и сериозност на информацията, въпросът е „как“, а не „защо“...

Miroslava Simeonova Оооо, четенето на анализи е висше интелектуално занимание тук.

Adelina Koshova Линкове към текстове споделят единствено четящите такива, било поради вътрешна необходимост или служебна необходимост. От което произтичат единствено тъжни заключения...

Zlatko Enev Ми не знам, аз все пак успявам да намеря достатъчно много читави текстове из българската мрежа...

Zlatko Enev И ги цитирам винаги, когато мога. След като – евентуално – съм ги пре-публикувал на сайта си...

Adelina Koshova Проблем не са читавите текстове, проблем е намаляващият брой на четящите...

Zlatko Enev Не мисля, че се чете малко. Действително, поне в мрежата има значително по-голямо предлагане, отколкото търсене, но хората четат много, така мисля (друг е въпросът какво е качеството на поеманата информация; но такава е ситуацията и с храната, в края на краищата – „много“ не означава непременно „качествено“)...

Mila Tomanova Това наблюдение е вярно. Но бих искала да направя уточнението, че такива публикации правят хора, които искат внимание в социалните мрежи на всяка цена. Съвсем не всички. Интелигентните хора никъде по света не са много повече от другите. А и изводи колко е отчайващо тук, просто не мога да приема. В България мнозинството хора са свикнали да се оплакват, че едва ли не ровят в кофите. Това наистина е неприятно. Но всъщност повечето от оплакващите се живеят добре по всичко стандарти. Стойностните, знаещите и можещите просто работят и не се занимават с глупости. Техният живот е реален, а не във Фейсбук например.

Adelina Koshova Пазарният принцип „предлагане versus търсене“ спрямо четивата би се вписал особено интересно в „451 градуса по Фаренхайт“, например – човекът-книга „На кафе с Гала“. С което искам единствено да изтъкна, че текстовете – каквито и където и да са те, са единствено функция на хората. Ще продължава да намалява броят на споделените текстове,

докато продължава да намалява броят на четящите хора.

LikeShow More Reactions · Reply · Yesterday at 20:42

Zlatko Enev Моемо усещане е, че проблемът е по-скоро специфичен (български? балкански? източноевропейски?), отколкото световен. Както вече споменах, англоезичният фейсбук има доста по-различна динамика. Да не говорим за Твитър, който на български е почти несъществуващ. Може би това е проблем на всички малки култури, не мога да обобщавам. Във всеки случай глобален проблем не бих го нарекъл. Обемите на продаваните книги се увеличават непрекъснато по целия свят... Светла Петкова Поначало цитирането не е присъщо, струва ми се, на масовото усилие да се създават и споделят информационни съдържания. Недостиг в популярната култура на писане. Вярно (или скептицизъм) спрямо написаното, без нужда да се проверява и да се формира собствен възглед. Непреодоляно наследство от минали културни навици и нагласи. А може би и удобното схващане, че в интернет общуването всичко е лековато, незадължаващо, лежерно.

Christian Takoff Мързел а позоваване и съзнание за безсмислеността му (никой няма да цъкне върху линка).

Бойка Бъчварова е, то пък Фейсбук да не е академична конференция, че непременно да се позовават на авторитети и източници. Човек си казва мнението. Своего.

George Pantev не съм съгласен ...просто нямате поглед върху овчите групи, от типа „всички подкрепяме еди кой си ...“ или „смърт на ЕС...“ – там е пълно САМО с линкове от подобни сайтове

Chavdar Naidenov Дубиозно е.

Вътре в турските чистки

Автор(и): Сузи Ханзен

Полицейските служители дошли пред вратата на доктора в Истанбул към 6 часа сутринта – сутрешните арести обикновено започват по това време, понякога в 5:30 – и един от тях казал, „Обвинен сте в опит за убийство на президента Ердоган“.

Докторът не можал да се сдържи и прихнал. „Наистина? Това ли съм направил?“

Полицаите също се усмихнали. „Да. Освен това сте обвинен в опит за събаряне на Турция и че сте член на терористична организация“.

„Вярно?“ Той ги изгледал внимателно. Носели пистолети. „Мога ли тогава да си запаля цигара?“

Полицаите изглеждали изненадани. Не очаквали от един гюленист да пуши. Не съм гюленист, настоявал докторът. Но това не му помогнало. Скоро той щял да стане един от многото хиляди хора, заклещени в машинарията на чистките, организирани от президента Реджеп Тайип Ердоган.

Полицаите претърсили дома на доктора, разхвърляли книгите, преобърнали с главата надолу нещата му, докато търсели доказателства, че той е гюленист, или поддръжник на Фетула Гюлен – ислямски свещеник, който започва да проповядва в Турция през 1960-те, и чиито последователи наброяват около пет милиона. Гюлен живее в изгнание в Пенсилвания от 1999, което отчасти обяснява защо полицаите търсели американски доларови банкноти, чиито сериен номер започва с „F“ – турското правителство твърди, че те били използвани по някакъв мистериозен начин от нещо, което то нарича „Терористичната организация Фетула Гюлен“ (FETO), която се обвинява в организирането на неуспешния опит за преврат от 15 юли 2016.

В настоящия момент няколко „свидетелства“ могат да подсказат, че вие сте член на FETO: да имате банкова сметка в Bank Asya, която е основана от гюленисти; да ползвате телефонната апликация ByLock, коя-

то шифрира комуникациите ви (смята се, че тя също е била използвана в подготовката на преврата); да притежавате доларови банкноти от споменатата серия; да пращате децата си на училище, свързано с Гюлен; да работите в институция, която има връзки с движението на Глен (университет, болница); да сте се абонирали за гюленисткия вестник „Заман“; да имате книги на Гюлен в дома си. Едно от тези свидетелства уличавало доктора: когато се върнал в Турция след няколкогодишно пребиваване в чужбина и се нанесъл в нова къща с жена си и децата си, той открил сметка в най-близката банка на неговата улица: Bank Asya.

Докторът описал произхода и образованието си, професионалните си постижения, пътуванията си – никое от които не мога да включа тук. Но мога да ви уверя, че биографията му е впечатляваща. Подобно на много други доктори той притежава самоувереността на човек, който винаги е бил на челно място в обществото.

„Още не съм срещал престъпник като вас“, казал му един от полицаята.

Отвели доктора в полицейското управление в [Истанбулския квартал] Фатих, където прекарал няколко дни в карцера. Управлението във Фатих се намира на голям булевард в сърцето на Истанбул и притежава тенекиеното, мрачно излъчване на много управленчески сгради. Арестуваните се държат в килиите в мазето, в тъмнина и без място за движение, в продължение на до пет дни, без да им се позволява да се видят с адвокат; законите на след-превратното „извънредно положение“ позволяват те да бъдат задържани до 30 дни без разпит. Именно по такива места, в центрове за задържане като Фатих, отново се подновяват мъченията на затворници, които бяха до голяма степен прекратени през ранните 2000 г.

Докторът не бил измъчван, но се срещнал с друг затворник, който му казал: „Закараха ме в тъмна стая и ме принудиха да прекарам три дни на стол, с ръце вързани зад гърба. За храна ми даваха само вода със захар. Имаш ли някаква храна?“

Когато докторът се явил в съда, прокурорът казал, „освен че сте внесли пари в Bank Asya, срещу вас няма нищо друго“. А след това добавил, „Кой ви каза да внесете парите си в тази банка?“

„Не знам кой притежава тази банка“, отговорил докторът. „Не знам кой е собственикът на която и да е банка. В Истанбул има 30 банки. Избрах най-близката до дома ми“.

Прокурорът изискал докторът да бъде арестуван. Съдията поискал докторът да отговори сам.

„Няма да отговарям на нищо от обвиненията, защото те са, че съм се опитвал да убия президента Ердоган, че съм се опитвал да разруша Турция и че съм член на терористична организация, а това е смешно“, казал той. „Така че просто ще ви разкажа кой съм“. Описал професионалните си постижения, скромния си произход. Съдията отказал искането за формален арест. Но щом докторът се прибрал у дома, той вече не можел да заспи преди 6 часа сутринта. В продължение на седмици спял само по един час през нощта.

Адвокатът на доктора предсказал, че той ще бъде арестуван втори път. Пускането на хората, само за бъдат арестувани отново, е нещо обичайно. Днес Турция е страна на амбициозни прокурори. Ако полицията дойдела отново, той щял да бъде заведен в *sulh ceza mahkemesi*, или криминалният съд на мира, създаден през 2014 и днес добре известен с това, че се използва за политически цели. Съдебните дела, провеждани там по време на преврата, често са водели до формален арест и затворничество.

Докторът все още имал чуждестранна виза, така че решил да бяга от Турция. На летището обаче бил спрян. Това било ритуал, който започнал да се повтаря из цялата страна. Хората разбирали, че им предстои неизбежен арест и се опитвали да вземат полет за чужбина, само за да открият, че паспортите им се изземват или анулират преди да могат да се качат на самолета. Дори и онези, които не са били определени като членове на терористична организация или обвинени в опит за убийство на Ердоган, трябвало да чакат, докато по високоговорител се чуе номера на паспорта им, което означава, че им се разрешава да напуснат страната.

По онова време докторът вече бил слушал много за мъченията, за безкрайното задържане без законни основания; той знаел, че трябва да бяга, дори и ако това означава да остави семейството си. Намерил в мрежата контрабандист – за тази цел турците следват примера на сирийските бежанци, живеещи в страната им и търсят из сирийските Фейсбук-групи – и отишъл в крайбрежния град Мармарис, където си платил, за да бъде преведен в интернационални води на гумена лодка. За турските бежанци, мнозина от които са богати, контрабандистите са повишили цената на бягството до 20,000 евро. Днес докторът е един от хилядите турци, живеещи в изгнание по места като Германия, Швеция, Гърция, Великобритания и Съединените щати.

Докторът се крие в европейски град, пълен със сгради от 19 век, пазарни центрове с арки и големи площади; подобно на много други стари градове, от време на време той дори може да изглежда като Истанбул, ако човек присвие очи. Всеки ден тук гюленисти, кюрди, журналисти, хора от академичните среди и такива като доктора – един подбор от турското общество, който или е бил демонизиран от Ердоган, или просто отказва да го подкрепи – се разминават по улиците, без да осъзнават присъствието на сънародниците си. Те са изгубили поминъка и гражданството си; били са разделени от съпрузи и съпруги, от децата си. Много от травмизираните мъже и жени, които срещнах в чужбина – интервюирах повече от няколко десетки изгнаници, живеещи в различни европейски градове, плюс много други в Турция – вярват, че някои семейства се разрушават преднамерено, сякаш целта е да се прекратят цели родословни линии. Както ми каза един от тях – млад инженер с деликатни черти, бледа кожа и очила с телени рамки, който плачеше, докато седяхме в един ресторант с високи тавани, напomniaщ за някакво космополитно минало – „Това е някакъв вид геноцид“.

Това беше странен опит за преврат, поне в началото. „Що за военен преврат е това?“, питаха се турците, когато за пръв път видяха по телевизията или в мрежата войниците, окупирали Босфорския мост в Истанбул. Беше само 10 вечерта – превратите обикновено започват преди зазоряване, указваха по-възрастните турци. Интернет и телефонните линии не бяха изключени; телевизионните станции, поне за известно време, продължиха да предават свободно. Турските военни никога нямаше да направят преврат като този, казваха те. Турците познават превратите си; мнозина от тях вече са преживявали четири такива.

Ужасът стана напълно осезателен когато те видяха видеоклипове, на които армията стреля по цивилни хора, протестиращи по улиците. Никой не беше свикнал да вижда подобни неща в западна Турция, в Истанбул. Из града отекваха мощните трясъци на изстребителите, пресичащи звуковата бариера някъде в небето над него. Танкове и войници се установиха на площад Таксим, където хиляди хора бяха се противопоставили на правителството само няколко години преди това.

Посред хаоса Министерството на религиозните работи изпрати текстови съобщения до имамите и мюезините в провинцията, с които ги инструктираше да изпеят по високоговорителите на джамиите специална молитва, с която да призват привържениците на Ердоган да из-

лязат по улиците. В множество истанбулски квартали мъже наводниха булевардите. Някои от тях, въоръжени, стреляха безразборно по вертолетите над главите им.

А след това всичко свърши. Превратът беше пропаднал. Броят на жертвите беше достигнал 276, с други 3,000 ранени, според официалните данни. Успешната гражданска мобилизация срещу военен преврат беше нещо безпрецедентно в Турция. За турците това беше защита на демокрацията.

Правителството незабавно обвини гюленистки настроените офицери от армията като организатори на преврата, преди да разшири обвиненията и до всички последователи на Гюлен. В хода на последните две десетилетия четири основни фактора бяха особено важни в турската политика: ислямската консервативна партия АКР; военните и техните секуларистки поддръжници; кюрдската бойна организация Р.К.К. и различните кюрдски политически движения; НАКРая, гюленистите – най-неразбираемата от всички групи. Гюлен и последователите му проповядват консервативен ислямски начин на живот, смесен с турски национализъм, и високи образователни стандарти – за разлика от множество други мюсюлмански братства – което прави мирогледа им да изглежда избирателно-западен. Проповедническите им усилия, както и обещанието за образование и възможности за постигане на кариера, накараха множество турци и кюрди както сред непривилегированите, така и сред елитните среди, да се присъединят към движението. Гюленистите изграждат училища в чужбина, включително и в Съединените щати, в които последователите на движението работят като учители. Освен това те основават банки, неправителствени организации, издателства, университети, вестници, телевизионни станции и печеливша верига от центрове, в които кандидат-студентите се подготвят за приемните изпити в университетите. Образованието, казват гюленистите, е техният основен приоритет.

В противоположност на международните бизнес- и политически контакти, както и технократската експертност на гюленистите, силата на АКР се състои предимно в техните дълбоки социални и изборни мрежи сред работническата и средната класа. Когато дойде на власт през 2002, АКР и нейните гюленистки съюзници – по онова време [все още] на работа из целия юридически апарат и националните полицейски сили, както и в повечето медии – започнаха заедно да се борят срещу

военните и другите си опоненти, включително журналисти, кюрди и секуляристи, най-вече чрез нагласени съдебни процеси и хвърляне в затвора. Унизителни подробности за лични животи попадаха в съдебни документи и по мистериозни уебсайтове; кариери се съсипваха; офицери бяха арестувани без законно основание; подслушването се ширеше навсякъде. Хората се тревожеха, че гюленистите управляват своя собствена, паралелна държава; сега вече битката беше очевидна.

Но в хода на времето гюленистите и АКР започнаха да се противопоставят едни на други по политически въпроси – например помирителния процес с кюрдите, но преди всичко заради съдебните процеси за финансова корупция, които гюленистки прокурори повдигнаха срещу Ердоган. Към 2014 всяка от страните вече се опитваше да унищожи другата. Повечето турци намериха за напълно разбираемо, когато Ердоган обвини гюленистите в организирането на опита за преврат от миналия юли: около 65 процента от населението, според допитване, проведено непосредствено след това, вярва в обвиненията; мнозина уважавани чужди и вътрешни експерти също вярват, че това е възможно. (Самият Гюлен отрича каквато и да е връзка с опита за преврат). Освен това турците си остават силно гневни срещу гюленистите, поради техните потайни и потиснически тактики, докато бяха на власт.

Един от начините да се разруши някоя страна е да се правят списъци. В Турция има уебсайт, наречен Resmi Gazete, което означава Държавен вестник. Това е мястото, където правителството публикува законите, прокарани в парламента, но след опита за преврат Държавен вестник се превърна в сайт със списъци – където се откриват имената на хората, които евентуално ще бъдат прочистени от държавните министерства, училища, съдилища, университети, НПО-та, полицейски управления, военни части, болници и банки.

Оттогава насам във Фейсбук и Туитър редовно се появява новината, че са публикувани нови списъци. Те често се публикуват след полунощ, а в ужасяващите часове, които следват, хората проверяват дали в списъците се намират собствените им имена, които ще бъдат видими и за съседите, шефовете, родителите, синовете и дъщерите им. Това е начинът, по който хората от списъците научават, че са изгубили работните си места, пенсиите и паспортите си. Щом само попаднете в списъците, вие сте изгубен/а в Турция – без почти никакви средства за оцеляване. Подлежите на един вид професионална, а в някои от случаите и соци-

ална смърт: децата са подложени на тормоз от съучениците си, семействата хулени от съседите си. Правителството раздава и други наказания в това извънредно положение, или *Olaganustu Hal*, което може да се преведе и като Извънредна държава. Някои хора се изхвърлят от работа. Други са арестувани, хвърляни в затвора, измъчвани.

Но списъците съдържат не само имена на хора. Цели организации, колкото и безвредно да звучат имената им, са публикувани в тях: Фондацията за холистка и алтернативна медицина, Фондацията „Обичай дърветата, защитавай горите, живеј човешки“, Фондацията за гастронтиестинална онкология са само няколко от тях. Много от тях са не гюленистки, а кюрдски или левичарски. Ако ви се струва, че чистките засягат всички части от обществото, то е така, защото най-вероятно е вярно.

[...]

Военните са обявявали извънредни положения на няколко пъти в турската история, макар и обикновено след реални, а не пропаднали преврати. Макар че времената след предишните преврати понякога са били по-насилствени – повече мъчения, повече обесвания – при тях винаги е имало обещания за край. В някакъв момент военното положение така или иначе трябваше да приключи, след което отново щяха да се провеждат свободни избори.

Но при Ердоган, както ми каза един журналист, който е избягал от Турция, в действие е един „дългосрочен проект“. Тук няма изгледи за завръщане към някакъв вид нормалност, няма усещане, че това разрушително настояще ще приключи. „Наричат ме диктатор-шимиктатор!“, е казал веднъж Ердоган. „Това изобщо не ме безпокои. Влиза в едното ухо, излиза през другото!“ За Ердоган и мнозина от поддръжниците му, ключовата фраза, която оправдава чистките, е „*kandirildik*“, или „Ние бяхме измамани“ – тоест измамани от гюленисткото движение. Политиците на АКР го казват по телевизията; една жена го каза на мой познат турчин, докато чакахме на опашка в летището: знаеш какво ни се случи, нали? *Kandirildik* – бяхме измамани. Това е фразата, която освобождава АКР от отговорността за собствените ѝ престъпления и осъжда всички останали.

[...]

Хората, които са останали в Турция, също търпят един вид социално мъчение, което най-вероятно ще си остане от неизказан вид. Кюрдите страдат вече в продължение на 100 години. В официалните истории

правителството най-вероятно ще сведе гюленистите до утвърждаването им предателство. Много журналисти, включително и такива, които не са арестувани, вече не могат да практикуват професията си. А либералните членове на академичните среди търпят странното, едновременно малтретиране да бъдат виждани и като безработни парии, и като членове на някакъв потиснически елит. Всички се обвиняват в някакъв вид атака срещу правителството на АКР, а Ердоган реторично подсилва това впечатление, докато получава все повече и повече власт – манипулация, която е толкова ефективна, че изглежда е невъзможно да бъде спряна.

Някога Ердоган vyplъщаваше голяма надежда. Той подобри животите на милиони хора в Турция, и това е причината, поради която много хора гласуваха с „да“ на референдума от 16 април. Те си спомнят какво е било, когато някой член на семейството е умираал от рак и им се е налагало да плащат с последните си стотинки за интензивно обслужване; спомнят си какво е било, когато са били гледани с презрение, защото са били религиозни, бедни и „прости“.

Но има и по-малко видими начини, по които страната изглежда се разрушава, независимо от това как гласуват гражданите ѝ. Всеобхватният гняв срещу опита за преврат означава, че мнозина турци не изпитват никаква емпатия към жертвите на чистките. Някои се страхуват да не бъдат хвърлени в общия кош, а други доносничат, за да спасят себе си. Такова всеобщо недоверие е болест за всяко общество и то засяга всеки човек, който се осмели да критикува управляващата партия. Онова, което човек чува от опозиционно настроените турци вътре в страната е невъобразим стрес, непоносима тежест, паника пред неизвестността. Турците в чужбина говорят за самота и чувство на загуба – онова странно, неясно усещане, че си изложен на опасност, че не си защитен, че нямаш закони и човешки права, че може би си изгубил родната си страна.

„Консервативните хора в Турция имаха много, много проблеми, и по тази причина те искат да вярват в АКР“, казва Туба Гювен, турска журналистка, която в момента живее в Западна Европа. „Защото АКР беше тяхната мечта, мечтата на консервативните хора. Те не искат да се отказват от мечтата си. И в името на мечтата се отказват от приятелите и роднините си. Отказват се от братята и сестрите си. Отказват се от нас“.

Сузи Ханзен е турска журналистка от Истанбул, редовна сътрудничка на *The New York Times Magazine*. Първата ѝ книга, *Notes on a Foreign Country*, ще бъде публикувана през 2017 от реномираното нюйоркско издателство Farrar, Straus and Giroux. Писала е също за издания като *London Review of Books*, *Vogue*, *the Baffler*, *the New York Times Book Review*, *Bloomberg Businessweek*, *Foreign Policy*, *The New Republic*, *GQ*, *Newsweek*, *the Financial Times*, *Bookforum*, *Bidoun* и други.

Коментари (1)

- 14-05-2017|**Кунев**

Турция нали е член на НАТО, съюзник на САЩ? Нали САЩ са за демокрация? Хайде Западът да изключи Турция от НАТО. Ама няма да го сторят. Значи, НАТО лъжат, че са за демокрация.

Защо протестите не оставят Путин да спи?

Автор(и): Стивън Кроули

Страховете на един авторитарен водач

Както изглежда по всичко, руският президент [Владимир Путин се намира в зенита на силата си](#). В момента рейтингите му на одобрение в страната се намират на ниво над 80 процента. Извел е извън играта, ако не напълно отстранил, всякаква сериозна политическа опозиция. И, както изглежда, разполага с [пълен контрол над руския държавен апарат](#), не на последно място над така наречените силови министерства, като Министерството на отбраната и Министерството на вътрешните работи.

Въпреки солидната му хватка върху властта Путин изглеждаше разтревожен когато в края на март руски граждани в десетки градове изведнъж излязоха по улиците, за да протестираат мирно срещу корупцията във властта. Правителството отговори с [арести на около 1,000 от протестиращите](#), включително и водача на опозицията, Алексей Навални. Но защо такава тревога у един политически лидер, чийто контрол над властта изглежда така сигурен?

Несигурността на Путин може да се отдаде на три причини: ограниченията на авторитаризма; специфичната заплаха, отправена към него чрез твърденията за корупция; предизвикателството да запазва легитимността на режима си при условията на стагнираща икономика.

Първата от тези причини е свързана с един парадокс в самото ядро на авторитарната власт: при една такава система възприятията за непоклатимостта на лидера могат да се променят много бързо. Досега все още не е имало революция в някоя либерална демокрация. Най-вероятното обяснение за това е и най-простото: при либералната демокрация винаги има надежда, че дори и един ненавиждан лидер може да бъде свален от власт чрез конституционни средства. Но при авторитарните системи няма процедура, чрез която хората да могат да премахнат даден лидер, освен чрез революция.

Технически погледнато, Русия не е авторитарна държава, тъй като в нея има поне някакво подобие на избори и политическа опозиция. Повечето политолози я характеризират вместо това като **хибриден режим**, в който се съдържа смесица от авторитарни и демократични елементи. Макар че изборите в Русия едва ли могат да се считат за свободни, те все пак съществуват, а политическата система разчита на тях за предоставяне на някаква легитимност за хората на власт. Хибридно е естество на руската политика е важно, тъй като твърденията за изборни машиниции предизвикаха по-голямата част от така наречените „цветни революции“, като например Розовата революция в Грузия от 2003 и Оранжевата революция в Украйна от 2004, както и протестите в самата Русия от 2011-12, основно в Москва и Санкт Петербург. Русия е изправена пред президентски избори през следващата година, а Навални, който вдъхнови най-новите протести, възнамерява да се кандидатира. Няма никакви съмнения, че Путин ще спечели, но самият изборен процес създава известна уязвимост, тъй като може да се превърне във фокусен пункт на масово недоволство.

На практика Русия, както и други хибридни режими, е породила известни **дилеми** за самата себе си. Например, макар че независимите медии в страната не са елиминирани напълно, критичните мнения все пак са силно изтласкани към периферията. А когато доминират подмазвачески държавни медии, политическите лидери не получават почти никаква обратна информация за начините, по които действително ги възприемат гражданите. За тях става трудно да преценяват къде точно се намира точката на кипене на обществото и колко близо те се намират до нея. Това е причината, поради която мащабът на антикорупционните протести се оказва изненадващ за руските лидери.

Втората причина за безпокойствата на Путин е, че обвиненията в корупция – и особено достоверните твърдения за гигантска корупция по самите върхове на управлението – представляват предизвикателство както срещу легитимността на режима, така и срещу портфейлите на управляващите. Протестите от март бяха побудени от един 50-минутен видеоклип, разпространен от Навални през февруари, в който се предоставя обширна информация относно личното състояние на премиер-министъра Дмитрий Медведев, който е натрупал над един милиард долара в различни активи, сред които големи поземлени собствености, лозе в Тоскана, две яхти и пр. – всичко това въпреки скромната му

държавна заплата. Освен че предизвиква публичен гняв, излагането на незаконните състояния на държавните служители е дълбоко обезпокоително за руското ръководство, тъй като то оперира в система, при която политическата власт е единствената гаранция за правата върху собствеността. След Майданската революция от 2014, когато украинският президент Виктор Янукович беше прогонен от властта, абсурдно-люксовата резиденция, която той си е построил (включваща частен зоопарк и ресторант на бутафорен пиратски кораб), беше превърната в „музей на корупцията“, където гражданите могат да видят какво е откраднал някогашният им лидер. Както става ясно от съдбата на Янукович, каквито и да са богатствата, на които се наслаждават днес руските лидери, едно евентуално падане от политическите висини може да означава загуба и на богатство, а не само на власт.

Третото предизвикателство срещу режима на Путин е стагниращата руска икономика. Възходът на Путин във властта през 1999 съвпадна с един икономически бум [цикъл на покачващи се цени на природните ресурси – бел. пр.], при който руският БВП растеше с между 5 и 10 процента годишно, с изключение на рецесивната 2009. Този бум приключи през 2014 с падането на световните цени на петрола. Оттогава насам икономиката куца, а масовото недоволство се натрупва. Когато толкова много руснаци се борят да свържат двата края, обвиненията в незаконно придобито богатство придобиват определена тежест. По време на протестите от 2011-12 Путин оцеля, определяйки протестиращите като професионални либерали от големите градове, които са изгубили връзка с [истинските руснаци](#) и техните традиционни ценности. Но по онова време Русия все още се радваше на икономически растеж, подхранван от цените на петрола. Този растеж вече е приключил.

От 2014 насам, [протестите на работници](#) във връзка с въпроси на заплащането се увеличават. Почти едновременно с тези последни протести, руските шофьори на товарни автомобили започнаха национална стачка срещу онова, в което те виждат незаконен данък върху пътищата, влошен още повече от факта, че таксите се събират от частна компания, притежавана от сина на [Аркадий Ротенберг](#), един от старите приятели на Путин. Когато шофьорите протестираха за пръв път срещу данъка през ноември 2015, най-видимото им искане беше „Президенте, помогни ни!“ Днес, повече от година по-късно, те вече настояват за [оставка](#)

на правителството на министър-председателя Медведев и заявяват, че „нямат доверие в президента“.

Ако все пак има нужда от повече свидетелства в полза на твърдението, че икономическото недоволство може да доведе до протести, руските лидери могат да погледнат към съседите си в Беларус. Там Александър Лукашенко – често наричан „последният диктатор в Европа“ – е на власт от 1994, благодарение на смесица от авторитаризъм и онова, което междувременно се нарича „социализъм с руски субсидии“, тоест Москва изнася петрол и газ на по-ниски от пазарните цени, за да поддържа белоруската икономика над водата. Сега, когато тези субсидии вече са приключили, белорусите в няколко градове вече **излязоха по улиците** и призоваха Лукашенко да подаде оставка. При това както в Беларус, така и в Русия, последните протести, за разлика от миналото, се случват в градове и градчета, намиращи се далеч от основните голямо-градски [metropolitan] райони.

Разбира се, в Русия все още няма признаци за надигаща се революция. Нивата на популярност на Путин си остават високи. Мнозина от участниците в мартенските протести бяха арестувани от полицията, а водачите на шофьорската стачка бяха задържани още преди протестите им да започнат. Но за Путин и ония около него властта без съмнение е свързана и с много страхове. След като е основал легитимността на режима си върху обещанието, че ще предоставя стабилност в противоположност на хаоса от 1990-те, Путин се оказва в трудна ситуация когато се появят признаците за миналото разединение. И действително, безпокойствата му станаха ясни при решението на правителството да намали помпозността на празненствата във връзка със **стогодишнината от Руската революция** – едно от най-драматичните социални сътресения на всички времена. Като се има предвид липсата на прозрачни институции, които да регулират отношенията между държава и общество, страхът от загубата на богатство и власт, и покачващото се недоволство от стагниращата икономика, то сигурно му е ясно, че, ако само за момент изгуби контрола, падането може да се окаже доста стръмно, наистина.

Стивън Кроули е сътрудник на Международния център за учени „Удро Уилсън“ и професор по политически науки в Оберлин колидж, където е председател на програмите за руски и източноевропейски изследвания, както и изследванията по въпросите на мира и конфликтите. Писал е обширно по въпроси на трудовата политика и трудовите протести в Русия и Източна Европа, включително Донбас и източна Украйна. В момента работи над книга за трудовите политики в путинова Русия.

Коментари (2)

- 04-05-2017|**добри**

гладна кокошка просо сънува

О Цитат

- 04-05-2017|**Златко**

Хм, да не казвам голяма дума, но собственият опит ме учи, че гладната кокошка – хеле пък в нашенския ѝ вариант – най-често сънува, че отсрещната кокошка още по-гладна. Ще не ще човек, едно нещо на тоя свят няма как да се отрече – гладът (и беднотията, която го поражда) не са най-добрите съветници на тоя свят.

Хич, ама хич!

Убийство в Москва: наследството на Анна Автор(и): Андрей Архангелски

На 7 октомври 2006 журналистката Анна Политковская беше убита в Москва. Десет години по-късно битката за публикуване на разследваща журналистика в Русия все още продължава да се губи.

Когато Политковская загина, имаше множество спекулации за правителствено участие, голямо международно възмущение и различни посмъртни награди за нейната разследваща работа. Но в Русия нямаше скандал, нито пък масови протести. Най-често тя беше наричана „луда самотница“, човек от много рядката порода репортери, които вярваха в независимостта на пресата.

Едно десетилетие по-късно ние вече разполагаме с по-добро разбиране за значимостта на Политковская за руската журналистика. Като мнозина други от нейното поколение тя беше продукт на годините на перестройката (1985-91) и остана вярна на нейните идеали в годините, които я последваха, когато мнозинството от колегите ѝ „се умориха от свободата“. През двадесет и двете години след перестройката нито свободата на словото, нито другите политически свободи са били особено високо ценени от мнозинството жители на тази нова Русия.

През 2000-те години позицията на Политковская се разглеждаше като крайна. Пък и срещу кого би могъл да се бори човек? За какво? Годините на изобилие бяха в зенита си. Рано или късно икономиката щеше да победи и всичко останало да се подреди от само себе си. Дори и либералите вярваха в това.

Важно е да се разбира традицията, към която Политковская принадлежеше. За нея да бъдеш журналист означаваше да служиш на обществото – една традиция на саможертва, произлизаща от руската интелигенция от деветнадесети век. През съветския период тази традиция беше наследена от дисидентите. В Русия разделителната линия между журналистиката и социалния активизъм си остава неясна, и това е така не защото руските журналисти са непрофесионални, а защото незави-

симостта на пресата си е останала [най-вече] идеал за редки характери като Политковская. Тук няма дълга традиция на медийна независимост. Всяко поколение журналисти инстинктивно избира между пълното срастване с държавата, което означава да се произвежда пропаганда и да се отдава лоялна поддръжка, или да се остане непоколебимо професионален и да се живее във вътрешно дисидентство. Да се работи като журналист в Русия означава не толкова да се упражнява професия, колкото да се направи един етичен, екзистенциален избор.

Политковская работеше като разследваща журналистка за *Новая газета*. Основана през 1994, *Новая газета* вероятно е единствената публикация, която последователно практикува разследваща журналистика още от самото си начало. От 2000 г. насам са били убити повече журналисти и сътрудници на *Новая газета*, отколкото на който и да е друг руски вестник: Юрий Щекочихин, Игор Домников, Анна Политковская, Анастасия Бабурова, Станислав Маркелов, Наталия Естемирова и други. Рускоезичното списание *Новое время*, с главен редактор Евгения Альбац, също остава вярно на разследващия жанр, както доскоро го правеше и медийната група РБК [*Росбизконсалтинг*]. След 2014 РБК публикува поредица от високо-профилни разследвания за дейностите на някои от водещите руски компании, високопоставени кремълски чиновници и техните роднини. Но на 13 май 2016 редакторът на групата Елизавета Осетинская и други журналисти бяха уволнени след репортажи за натиск от страна на Кремъл върху холдинговата компания на групата Онексим и ръководството на РБК.

Разследващата журналистика вече е изчезнала от другите публикации. Тя е скъпа и опасна. Разследванията са трудово-интензивна работа, те изискват голям екип и отнемат много време. Скоростта на модерните медии задължава редакторите да произвеждат материалите си моментално. Това обаче не е основната причина, поради която в руските медии има толкова малко разследвания. А разтурването на висшия екип на РБК, след като той публикува серия от разследвания за висши държавни служители, изпрати сигнал до останалите медии.

Всъщност повечето важни разследвания от последните години не бяха дело на журналисти, а на политици от един или друг вид. Знаменосецът на разследващата журналистика в Русия си остава *Фондът за борба с корупцията* (ФБК) – некомерсиална организация, създадена през 2011 г. от опозиционния активист Алексей Навални. Той провежда най-

машабните разследвания на корумпирани висши чиновници, които се извършват от много професионален изследователски екип от 20 до 30 адвокати, специалисти и доброволци.

Подобно на това, първият човек, който писа за тайните погребения на руски парашутисти когато военният конфликт в донбаския регион ескалира, беше [руският опозиционен политик] [Лев Шлосберг](#). Макар че Шлосберг публикува *Псковская газета*, той е преди всичко политик.

Като разследваща журналистика можем да определим и документа „[Путин: Равносметката - независим експертен доклад](#)“, написан през 2008 от опозиционните политици Борис Немцов и Владимир Милов. Докладът описва злоупотребите с властта на президента Путин, както и гигантската корупция в правителството.

Парадоксът се състои в това, че в днешна Русия никакво количество скандални разкрития не е в състояние да промени общественото мнение. За повечето хора тези неща си остават непознати, тъй като 80 процента от населението познава новините единствено от телевизията.

Като се остави настрана телевизията, най-популярната форма на журналистика в днешна Русия е злободневната статия, съдържаща лично мнение. До масовите протести срещу Путин от 2012 също се считаше, че тази медийна форма е нефункционираща и че никой не се интересува от личните мнения на някой журналист. Но именно колумнистите бяха ония, които през същата година възстановиха интелектуалната достоверност на журналистиката, като започнаха сериозни и ангажиращи разговори за свободата и човешките права. Оттогава насам мнозина от тях се превърнаха в значими публични фигури.

В Русия гарнитурите са се превърнали в основни ястия. *Slon.ru*, един уебсайт за бизнес, икономика и политика, основан през 2009, се състои изцяло от статии с лични мнения, които понякога се превръщат в мини-разследвания, особено когато авторът им е [Олег Кашин](#).

Кашин е добър пример за тази нова тенденция на предпочитание към индивидуални журналисти пред вестници – тенденция, която се разрасна най-вече благодарение на социалните мрежи, особено Фейсбук и Твитър. Кашин показва силата на самиздата, като изгради аудиторията си чрез собствения си сайт и социалните мрежи. Журналистът и писател [Аркадий Бабченко](#), който проведе самостоятелно разследване за убийствата на протестиращи на площада Майдан през 2014, използва същия подход.

Този метод е един от начините за оцеляване, тъй като за журналистите все по-често става невъзможно да се поддържа независима гледна точка докато се работи за държавни или дори частни медии. Какви други начини има? Освен добре утвърдения път на емиграция от Русия в Украйна – път, поет от [Евгений Кисельов](#), [Савик Шустер](#), [Матвей Ганаполский](#), [Иван Яковина](#) и убития наскоро [Павел Шеремет](#) – има и по-екзотични възможности. Медийният портал [Медуза](#), независима социално-политическа Интернет-публикация на руски език, е регистриран в Латвия. [Галина Тимченко](#) го основа през 2014, заедно с група членове на журналистическия ѝ екип, след като беше уволнена от поста главна редакторка на Lenta.ru – онлайн-вестник, който се издава в Москва.

В днешна Русия протичат почти едновременно два противоположни процеса: от една страна, ограничаване на свободата на словото, а от друга – технологически прогрес в медийната сфера. Това поражда силно чувство за абсурдност. Между 2008 и 2012, по време на президентството на Дмитрий Медведев, в медийните технологии се получи масивен напредък, който съвпадна с възхода на средната класа. Създадоха се нови стандарти, тъй като се повиши търсенето на истории за политика, човешки права, мигранти и проблеми на обществото. Това беше осъзнато не само от бизнес-публикации като ежедневника *Ведомости*, либералния *Коммерсант* и руското издание на *Forbes*, но също и от културни и рекламни списания като *Афиша*, което вече се публикува почти само онлайн, и *Большой город*, който беше прекратен през 2013.

Сложността на тази сцена се повиши още повече с появата на един нов вид публикация, *Openspace.ru* – новинарски сайт за руския креативен авангард, основан през 2008 от Мария Степанова и Глеб Морев. От 2013 насам двамата партньори издават и културното списание и новинарски сайт *Colta.ru*. Интернет изглежда дава на журналистите повече свобода и дори създава възможности за независимо набиране на средства. Модел на платени абонаменти беше успешно въведен за пръв път от *Slon.ru*, който започна проекта си чрез масово финансиране [crowdfunding].

Преди протестите от 2012 Кремъл не разглеждаше Интернет-публикации като заплаха: тоталният контрол над телевизията му осигуряваше лоялността на 70-80 процента от електората. Когато Медведев дойде на власт този баланс дори леко се измести в полза на каналите с по-малки аудитории. Каналът *Дождь*, наречен „телевизия за интелигентни хора“ беше адресиран към средната класа и основан през 2010. Част от либера-

лизационния проект на Медведев също включваше един независим и некомерсиален публичен телевизионен канал (ОТР), който беше поставен в ход още тогава, но започна да излъчва едва през 2014.

Важно е да се отбележи, че основното оръжие на „консервативната реставрация“, след като Путин се завърна за трети мандат през 2012, бяха традиционните медии на телевизията и радиото. Налице беше не само контраатака от страна на онези с анти-либерални ценности, но също и от страна на традиционните медии. Технологиите сама по себе си се оказа недостатъчна за съпротива срещу механизмите на държавата: това можеше да бъде направено единствено от хора, които имат мнения.

През този юли се появи информация за един важен разговор. РБК, сега вече под ново ръководство, след като предишният екип беше уволнен, проведе среща между журналистите и бизнес-ръководството. Един от репортерите попита къде трябва да се тегли чертата при правенето на репортажи. С други думи, кои теми публикацията счита, че не може да представя? При което получи отговора: „Това, за съжаление, не знае никой“. Това е отговор, който поставя на фокус основната трудност пред медиите в Русия, които се опитват да постигнат някаква степен на свобода. Това е дупка, която журналистиката си е изкопала сама.

Издателите и инвеститорите обикновено смятаха, че ако играят по правилата и избягват откритата критика на Кремъл, никой няма да ги пипне. Но за съжаление тези правила се променят постоянно и те не са записани никъде. Човек може само да предполага какви точно са. Тази кафкианска ситуация поражда всеобщо усещане за нервност, но също ни говори нещо и за свободата на словото: всеки, който се съгласи на частично ограничаване на свободата си, рано или късно ще открие, че тя му е била отнета напълно.

Докато решаваше практическите си проблеми чрез въвеждане на нови закони за цензурата, чрез обезсилване на водещите информационни платформи като *Lenta.ru* и *РИА-Новости*, чрез блокиране на сайтове като *Kasparov.ru* и *Polit.ru*, както и отстраняване на известен брой главни редактори, режимът успя да постигне и една символична цел. На практика той дискредитира самата представа за независима преса в очите на широката общественост. Консервативната реставрация в Русия от 2012 насам представлява борба срещу всичко, което е „над“ държавата, или по-точно, борба срещу идеята за универсални ценности и свобода на словото.

Повечето медии вече са изгубили битката. Журналистите нямат опит в сплотяването с цел защита на правата си, а повечето частни собственици са готови да се откажат от свободата на словото, за да запазят бизнесите си. Разтурването на екипи от журналисти между 2013 и 2016 се обясняваше по принцип като нещо, което се прави по комерсиални причини: „икономическата неизгодност на публикацията“. Само в два от случаите Кремъл не успя да постигне целите си. Телевизионният канал *Дождь* и радиостанцията *Эхо Москвы* оказаха енергична, сплотена съпротива, в която участваха редакторите, персоналът, както и зрителите или слушателите им. Удивително, но и в двата случая режимът не беше в състояние да ги накара да се откажат от критичната си позиция.

Главната цел на правителствените атаки в бъдеще най-вероятно ще бъде Интернет, с опити да се поеме контрол над социалните мрежи. Приетият наскоро [закон на Яровая](#) увеличава бремето на отговорността върху всеки, чиито Интернет-постинги могат да бъдат определени като „екстремистки“ и задължава комуникационните оператори да пазят записи на всички обаждания и съобщения, мета-данни, всякакви обмени между потребители, в продължение на шест месеца. Същото се отнася и до Интернет-доставчиците, които са задължени да запазват мета-данните в течение на три години. Президентският съветник по Интернет-индустрията, Херман Клименко, изглежда обмисля опцията за създаване на автономен руски Интернет, аналогичен на онзи в Китай. „Ако затворим границите си сега, имам предвид виртуално, от това ще спечелят всички наши сайтове“, каза той в едно скорошно интервю за руската служба на BBC.

При тези условия журналистиката в Русия често е просто неспособна да изпълнява базисната си функция, която е да информира обществеността за онова, което се случва. Независимата журналистика прави онова, което може, и чрез самия факт на съществуването си напомня на хората, че са възможни и алтернативни мнения за универсалните човешки ценности. Тя предоставя алтернатива срещу пропагандата. Единственото хубаво нещо в професията днес е, че хората, работещи в областта на журналистиката са принудени, много по-скоро от всички останали, да направят морален избор за това къде трябва да се тегли чертата между добро и зло.

Десет години след убийството ѝ, Анна Политковская е абсолютно важна за всички нас.

Андрей Архангелски е руски журналист, редактор на културния отдел на списание „Огонёк“. Води авторска рубрика в Интернет-вестника „Взгляд“. Убеден либерал. Счита за „главно събитие в живота си“ перестройката, а Михаил Горбачов – за велик човек.

Могат ли парите да купят по-равноправно общество?

Попитайте Джордж Сорос

Автор(и): Дъг Сондърс

Ако искате да направите диагноза на политическата болест на нашата епоха, само споменете Джордж Сорос. По някакъв странен начин милиардерът-филантроп се оказва едновременно нейна причина, лечение и жертва.

Това беше очевидно в Будапеща напоследък. Едно от най-важните европейски учебни заведения, Централноевропейският университет, е на крачка от това да бъде принуден да затвори врати и престане да издава степени на своите 1,500 студенти. Президентът на университета Майкъл Игнатиеф, бившият канадски лидер на Либералната партия, се бори за оцеляването на институцията, след като унгарския парламент, ръководен от крайнодесния популист Виктор Орбан, прокара законопроект, който на практика ще отрече на университета правото да оперира, по причина, че бил „чужд“.

Централноевропейският съюз е създаден и основно финансиран от Джордж Сорос. Унгарско-американският инвеститор е стартирал университета точно когато комунистическите режими в региона започват да се срутват след 1989 – един от най-ранните му опити да подкрепя демократичните ценности и изгражда институции в нестабилни пост-авторитарни страни.

Орбан не крие омразата си към Сорос. Унгарският премиер-министър го е осъждал в различни речи като „голямокалибрен хищник“, който управлява „презгранична империя“ и по някакъв начин е създал сирийската криза с бежанците. Тази характеристика на Джордж Сорос – като възплъщение на някаква заплашителна глобална еврейска конспирация – се споделя и от народните представители, симпатизиращи на Орбан.

Изобличаването на някаква ръководена от Сорос конспирация е нещо като зрелостен ритуал и приемен изпит за крайнодесните поли-

тици. Също като героя Емануел Голдщайн от 1984, г-н Сорос е символичният пробен камък за политиката на нетолерантността: достатъчно е само да се произнесе името му или да се публикува лицето му в Туитър или Фейсбук, за да се развихрят начаса древни антисемитски конспиративни теории.

Именно в това беше обвинен Доналд Тръмп и неговата кампания, когато през ноември, когато беше похарчена най-голямата сума за единична телевизионна реклама, разобличаваща Сорос и други известни евреи като „[представители на] глобални специални интереси“ и хора, „които не мислят за вашето добро“. Рекламата беше критикувана от Лигата за анти-охулване [Anti-Defamation League] като силно напомняща за антисемитска пропаганда.

Оттогава насам Сорос е обвиняван във финансиране на анти-Тръмп протести и изборни кампании. Кое е отчасти вярно: трудно е да се намери про-демократична или посветена на човешките права благотворителна организация, която да не е получавала пари от Сорос (макар че такива организации са протестирали и срещу Барак Обама). Г-н Сорос е изобличавал Тръмп като авторитарист. Но освен това той го е и финансирал, като му е заемал стотици милиони долари за изграждане на небостъргачи в Чикаго и Ню Йорк [без съмнение под формата на борсови покупко-продажби от времена далеч преди да започне политическата кариера на Тръмп, бел. пр.] И точно в това се състои основният парадокс, свързан с г-н Сорос: той е не само мишена на политици като Орбан и Тръмп, в много случаи той е и техен спомоществател.

Справедливо ще бъде да се каже, че Виктор Орбан е създаден от Джордж Сорос. Фондацията „Отворено общество“ е водещата сила зад стартирането, през 1980-те, на политическата партия на Орбан, Фидес, която започва като младежко и антикомунистическо движение, преди една многомилionна субсидия на Сорос да я превърне в основна политическа партия. Г-н Сорос е платил за оксфордското образование на Орбан и му е давал месечна стипендия от почти 2,000 долара, които са му позволили да упражнява политическа кариера.

Г-н Сорос е осъзнавал мрачната ирония на собствената си позиция още преди 22 години: използвайки неограничените си финансови средства за насърчаване на широкообхватна политическа свобода, той същевременно е помогнал и на ония, които използват образа му, за да насърчават точно обратното

„Превърнах се в основна мишена на днешната версия на антисемитски конспиративни теории. Ако някога е имало човек, който би паснал в стереотипа на юдео-плутократския болшевик и ционист, световен конспиратор, то това съм аз – и на практика това е начина, по който все по-често започват да ме представят“, пише той през 1995 в книгата си *Сорос за Сорос*.

„Първоначалната ми цел... беше да създам общество, в което подобен род конспиративни теории не биха могли да виреят; но в процеса на защита на отвореното общество аз очевидно съм насъбрал един вид мистична сила, която на практика само насърчава конспиративните теории. Успявате ли да видите иронията?“

Да, успяваме. Но заедно с нея виждаме и една по-дълбока ирония – онази, която биографката му Ана Портър нарича „вътрешно-присъщото противоречие между Сорос-милиардера и Сорос-филантропа“.

В най-лошия случай г-н Сорос е открил твърдите ограничения, свързани с опитите да се купи едно по-равноправно общество чрез състоянието на един-единствен човек. В най-добрия той е предложил самия себе като лакмусов тест за нетолерантност: само произнесете името му – и слушайте отговора.

Дъг Сондърс е британско-канадски журналист и автор, добре известен колумнист за канадския ежедневник *The Globe and Mail*. Той е международен кореспондент на вестника и експерт по въпросите на международната политика. Книгите му включват заглавия-бестселъри като *The Myth of the Muslim Tide* и *Arrival City*.

Коментари (1)

- 14-05-2017|**надя**

Няма ненаказано добро...

Борис(ов) III

Автор(и): Антоний Тодоров

Третият поред кабинет с министър-председател Бойко Борисов само на пръв поглед е продължение на първите два. Припомням: Борисов I (2009-2013) беше еднопартиен, но с парламентарната подкрепа тогава на „Синята коалиция“, РЗС и „Атака“; Борисов II (2014-2016) беше коалиция с Реформаторския блок, АБВ и Патриотичния фронт (ВМРО и НФСБ). Също да припомня: след изборите през 2013 г. в 42 ОНС мнозина коментатори отбелязваха патовата ситуация, при която ГЕРБ + Атака имаха 120 места, а БСП и ДПС имаха също 120 места. Това отбелязване подчертаваше най-често очакваните коалиции тогава, като имаха предвид предишни коалиции между партиите. ГЕРБ, макар и първи по броя на депутатите, останаха за кратко време в опозиция, правителството на Пламен Орешарски беше подкрепено от БСП и ДПС, със „златния пръст“ на Волен Сидеров от „Атака“. Критиците на БСП и ДПС заговориха единогласно за нова тройна коалиция на БСП, ДПС и „Атака“, макар такава формализирана коалиция да нямаше.

„Националисти в управлението“

Борисов III е коалиция на ГЕРБ и „Обединените патриоти“ (ВМРО, НФСБ и „Атака“). Тя беше договорена и финализирана така, сякаш в случващото се няма никакъв проблем и нещата се развиват „нормално“, съгласно Конституцията и законите, но също и съгласно обичайно приетите правила на политическо поведение. Само че проблем очевидно има, но около него по ред причини се избягва медийният шум. Накратко – в правителството на Република България са представени за първи път националистически, крайно-десни партии, които се родят с „братските“ си партии в Европа като френския Национален фронт, австрийската „Партия на свободата“, нидерландската „Партия на свободата“ (крайно-десните популисти явно много обичат думата „свобода“, макар и не толкова свободите на гражданите), Датската народна партия, бри-

танската ЮКИП, италианската Северна лига или гръцката „Златна зора“. Но докато във всичките гореизброени страни приближаването на някоя от тези партии до властта предизвиква огромен дебат в обществото и граждански мобилизации, целящи да предотвратят това, в България подобно нещо сега не се случва. Това едновременно ме плаши и ме кара да се срамувам.

В България при избора на правителството, естествено от опозицията (БСП и ДПС) в парламента се чува критични изявления. Но за БСП критиката се състоеше в това, да изтъкне противоположността на нейната програма за управление, неизпълнението на дадените предизборни обещания от страна на ГЕРБ и „Обединените патриоти“ и несигурността, която залага коалиционното споразумение. Нямаше думи по принцип за включването на крайни националисти в управлението. Такива думи имаше в изявлението на ДПС, но те са, както обичайно се казва, „обичайните заподозрени“ – Мустафа Карадайъ заяви, че „Никъде в Европа националисти не се допускат до властта, а ГЕРБ го прави за втори път“. В Европа, за съжаление, не е точно така, но навсякъде в Европа, за разлика от България, има остра реакция, когато това се случи. Според лидера на ДПС у нас това дори е за втори път.

Категорични думи в тази насока изрече в България чужденец – Даниел Кадик, ръководител на бюрото на фондация „Фридрих Науман“. Коментирайки участието на Красимир Каракачанов в правителствата, той каза: „Впрочем, хората на Каракачанов са и сред организаторите на Луков марш. И такива хора сега са във властта? Честито, България...“ Ако наистина обичаме страната си, ако сме действителни, а не псевдо патриоти, би трябвало да ни е срам. Защото Даниел Кадик има основание да казва това, а ние би трябвало да се смутим, че още не сме го казали в пълен глас.

„Обединени патриоти“

„Обединени патриоти“ е коалиция на ВМРО, НФСБ и „Атака“, три националистически партии, които имат различно потекло и история, поне що се отнася до първата. НФСБ и „Атака“ се разделиха през 2011 г. и доскоро бяха в открита война. Но и трите споделят едни и същи разбирания за бъдещето на България, за политиката и обществото. Понеже често квинтесенцията на тези разбирания остава скрита зад водопад от думи и социални обещания, които по-скоро прикриват, отколкото да изясня-

ват заеманите позиции, реших да събера тук някои от по-ярките идеи на тези три партии и техните лидери.

Валери Симеонов, Октомври 2016: „Всякакъв друг опит за преминаване на българската граница трябва да бъде възпрепятствано по всички възможни начини, в това число и с използване на физическа сила, на водни струи, на газови средства, гранати, бомби, огнестрелно оръжие. Такова е нашето схващане.“

Програма на НФСБ от 2014: „Да се осигури правото на българския гражданин да използва оръжие в защита на своя живот, здраве и собственост, както и плодовете на своя труд. Това е най-евтиният за държавата начин да пресече масовата битова престъпност. Да се въведе час по физкултура всеки ден и изучаване на дисциплината „Патриотизъм“ в началния и средния курс на образование. Чрез допълнителен данък върху чуждестранните произведения на културата да се стимулира производството на фолклор, музика, български филми, сериали, спектакли и др.

Планът Сидеров срещу колониалното робство. Управленска програма на партия Атака, 2013: „Изхвърляне от учебниците на неверните теории за тюркски, алтайски, чудски, фински произход на българите и прочие измислени и тенденциозни версии, унижаващи ни като нация и принизяващи нашия принос в световната култура. Легитимиране на вярната теория за автохтонния (местен) произход на българите (с. 69)

Красимир Каракачанов, април 2016: „Българската граница е много уязвима. Фактът, че български граждани се организират, за да защитават страната от нелегални емигранти, е похвален и мога само да го приветствам. Това, което виждаме не се случва за първи път. Първият доброволен отряд, който беше направен в Странджа планина по границата, беше организиран от ВМРО“

Разбира се, има и различия – някои анализатори разграничават твърдия от мекия национал-популизъм, както обичайно квалифицираме тези партии. Те членуват и в различни групи на Европейския парламент. Димитър Стоянов от „Атака“ беше през 2007 г. в групата Идентичност, Традиция, Суверенитет, заедно с френския Национален Фронт, Влаамс Беланг, Велика Румъния и Александра Мусолини. Докато ВМРО е в групата на Европейските консерватори и реформисти, заедно не само с британските консерватори, но също така с полската „Право и справедливост“, „Истинските финландци“ и други не само евроскептични, но

е ултраконсервативни партии. Но границите между тях често са лесно проходими.

Разбира се, също така, и че лидерите на тези партии много внимателно подбират публичните си слова, за да не попаднат лесно под ударите на законите срещу словото на омразата. Вече са се научили да го правят и едва ли някой от тях днес открито ще говори срещу евреите, циганите, гейовете... Но промененото им публично слово не променя начина, по който гледат на света, както и действителните им намерения, когато се доберат до властта.

„Единствено възможната коалиция“

Една от днешните анализаторски мантри, които се повтарят, за да легитимират новото правителство, е мантрата за „единствено възможната коалиция“ в този парламент. В действителност предизборната кампания беше изпъстрена с клетви, че в „никакъв случай няма да се коалираме“ с тези или онези, защото това би било „безпринципно“. Такива заявления, характерни за предизборна ситуация, нямат особен смисъл след това. Защото ако това е така, то настоящата коалиция между ГЕРБ и „Обединените патриоти“ е принципна, основава се на споделени общи принципи.

През 2014 г. председателят на ЕНП Жозеф Дол посъветва ГЕРБ да не приемат „Патриотичния фронт“ като част от едно десноцентристко правителство (днес ЕНП мълчи). И наистина, тогавашната коалиция формално беше между ГЕРБ и Реформаторския блок, и между ГЕРБ и АБВ, с имплицитната, но не официализирана подкрепа на „Патриотичния фронт“, който тогава включваше само ВМРО и НФСБ, но не и „Атака“. Днес, заедно с „Атака“, коалицията вече е експлицитна, а и „принципна“.

Тезата за „единствено възможното мнозинство“ прикрива всъщност много по-голям проблем на българската политическа действителност – липсата на демократични рефлексии в политическата класа. Всъщност имаше и други възможности за коалиции, също толкова възможни и основани на компромиси. Например голяма коалиция между ГЕРБ и БСП. Но и двете отхвърлиха тази възможност, защото и двете приемаха, че ако имат преднина на изборите, ще могат да се коалират с „Обединените патриоти“. А голяма коалиция, както в Германия, например, се формира именно за да предотврати влизането във властта на партии, кои-

то под една или друга форма оспорват демократичния ред и неговите принципи. Честито, България!

Антоний Тодоров е доцент по политология в Нов български университет и шеф на Магистърския факултет. Председател е на Българската асоциация по политически науки и член на УС на Института „Иван Хаджийски“. Работи в областта на политическата социология и международните отношения.

Коментари (2)

- 15-05-2017|**Мюмюн Тахир, писател**

Предлагам текст, който има отношение към изследването на Евгения Иванова, Михаил Иванов, Антонина Желязкова и пр.

- 15-05-2017|**Гост**

Седим с един от най-талантливите български художници Джимито на чардака на бащината му къща в Чифлик и гледаме бостана, където дините и пъпешите се надпреварват да узреят, и пием кристална мастика. Джимито казва, че преди да откъснеш узряла диня, трябва да знаеш, че мустачетата и прицветникът в съседство до дръжката на плода да са засъхнали, а и власинките по дръжките също да са засъхнали. Те са къси или опадали, при чукане узрелите дини издават хрущящ звук, обобщава философски художникът и бърше мустак. Ставам, гаврътвам на екс петдесет грама мастика и рецитирам Чапан:

„Ставай, ще те водя на дините!“ – / казваше баща ми, / щом обърнеше две по сто, (Дините бяха момите в Гебзе.) / „Ефенди, още е малко момчето!“ – / възроптаваше мама. Зачервена и ядна / отиваше в кухнята после да си поплаче. / Баща ми разбираше от дини.

Живеехме си живота такъв, какъвто беше, продължава Джимито, след като ме е изслушал търпеливо. Имаше управници, които искаха всички да живеем много хубаво. Просто ни задължаваха да живеем перфектно, без да ни питат дали искаме или не. Все ни караха да живеем по тяхному. Абсурдното беше, че все те определяха кое е хубаво, кое – лошо. Някога трябваше да отида на екскурзия във Франция и да видя Париж. Но ония сметнаха, че било по-добре тука да съм си останел. Аз пък исках поне една седмица да не е така. Питам сега Джимито как е там, където сега рисува небесни картини...

Интеграцията на етническите общности в гражданското общество не би трябвало да се реализира нито само върху националната история и култура на съответната държава, нито на базата на етнорелигиозната култура на малцинствата в нея. Такава интеграция е възможна само въз основа на общите етнокултурни ценности, които образуват и задават полето на търпимостта на различието и другостта. Интеграцията цели да премахне елементите, които водят до разцепление; да гарантира еднакви права и възможности на всички граждани. Тя примирява различни религии, сближава култури, обичаи и традиции и т.н. Основната цел на създаването на общонационална жизнена среда за всички членове на обществото.

Субекти в процеса на културната интеграция са научните институти, театрите, музеите, галерите, читалищата, библиотеките, училищата, културните домове, организациите на самите етнически общности, неправителствените организации и т.н. Трябва да се отбележи, че у нас обект на културната интеграция са не само етническите общности, но и останалата част нацията, която трябва да бъде запозната с бита, традициите и цялата култура на етносите, живеещи в нашата страна. В определена степен и етническите общности сами създават себе си, защото грижата за интеграция трябва преди всичко да бъде грижа на самите етнически общности.

А ние искаме да сме съсубекти в процеса на нашата интеграция и консолидация към българската нация. И питам аз защо в този дебат (полемика, изследване) няма поне един човек, чиято идентичност определят авторите на изследването. Драги мои, пак ли ще ми казвате, че в Париж не е добре? Защо вие определяте моята идентичност? Трябва ли моята идентичност да е съобразена с това, което на вас ви харесва? И не

правете връзка между партията на Андрей Луканов и тези от нас, които имат ясна и спокойна идентичност.

Много от участниците в това проучване са ми добри познати, а някои и приятели. И ако те възприемат написаното от мен като упрек, то този упрек да бъде приятелски.

Драги мои приятели, просто ще ни задължавате ли да живеем перфектно, без да ни питате дали искаме или не? Ще ни карате ли да живеем по... Вие ли ще определяте кое е хубаво, кое – лошо? Оная партия, чиито лидер е пернат, си свърши работата... Но донякъде. Пернатият си отива... Народът остава...

С уважение,
Мюмюн.

ПиС и полската история

Автор(и): Матеуш Мацини

Как Партията използва миналото, за да оформя бъдещето

На 5 април Полският върховен административен съд издаде постановление, с което се позволява на правителството да съчетае в едно [Националния музей на Втората световна война](#), в Гданск, с Музея Вестерплате – по-малка институция, увековечаваща първата битка от войната между германските и полски войски, в същия град. Музеят на Втората световна война беше създаден от либералното правителство на бившия министър Доналд Туск през 2008 и той представя конфликта от международна перспектива, опитвайки се да отразява универсалността на страданието, причинено от него. Управляващата днес консервативна партия Право и справедливост (ПиС) отхвърля такова представяне на нещата, твърдейки, с думите на министъра на културата Пиотр Глински, че то „не поставя достатъчно силен акцент върху полската гледна точка“.

Решението на съда е последният епизод от продължаващата борба между полските либерално настроени еврофили и евроскептичните консерватори относно това как да се подхожда към полската история. Откак ПиС пое властта през късната 2015, тя постоянно критикува ролята на полските либерали през късната комунистическа епоха и представя историята на полското след-преходно ръководство като катастрофална. Партията успява в това отчасти и поради факта, че самите полски либерали не успяха да намерят удачен подход към трънливото минало на страната, виждайки сравнително малко политически изгоди в, примерно, увековечаването на нейния [демократичен преход](#). Това създаде вакуум, който днес ПиС запълва, обслужвайки своите собствени цели.

Миналите господари

Откак ПиС взе властта Полша е залята от вълна от официален исторически ревизионизъм. Първо, някои политици на ПиС започнаха да

внушават, че важни фигури от прехода, които днес служат като опозиционни законодатели, всъщност са били съюзници на бившите комунистически власти. През декември 2015, говорейки на събитие в чест на полските бунтове от 1970, президентът Анджей Дуда заяви, че след-преходните водачи на страната били третирали „**комунистическите престъпници**“ като „**хора на честта**“. Коментарите му бяха повторени от други представители на ПиС, като заместник-министъра на вътрешните работи Ярослав Зиелински, който обвини заместник-говорителя на Сената Богдан Борусевич – бивш член на профсъюза „**Солидарност**“, че бил **покровителствал комунистически информатори** по време на едно по-скорошно гласуване за намаляване пенсиите на бившите сътрудници на тайните служби.

За полските либерали **преходът** представлява рядка история на успех сред посткомунистическите държави: през 1990-те страната е изградила здрава демокрация и стабилна финансова система. Дуда и Зиелински се обръщат към поляците, които вместо това смятат, че либералите от времето на прехода са позволили на бившите комунистически елити да запазят голяма част от влиянието си, с което са подкопали демократизацията на Полша и са изключили много граждани от достъп до плодовете на икономическия растеж.

Офанзивата достигна апогея си през февруари 2016, когато Институтът за национално припомняне – изследователска организация, свързана с полското правителство – пусна в обръщение електронни документи, които изглежда доказваха, че Лех Валеса, една от иконите на полската антикомунистическа съпротива, както и енергичен критик на ръководството на ПиС – бил сътрудничил на тайната полиция на комунистическото правителство през 1970-те. Официозите на управляващата партия видяха във всичко това ясна възможност [за отплата]: Яшек Сасин, законодател на ПиС, предложи Валеса да бъде лишен от статуса му на икона на Солидарност и бъде заменен от братята Качински, плюс някои други. Вярно е, че Ярослав Качински – както и брат му Лех, бившият полски президент, който загина в самолетна катастрофа през 2010 – е играл важна роля в Солидарност, а също е възможно Валеса да е бил информатор преди формирането на профсъюза. Но интензивността, с която ПиС тласка поляците към преобръщане на полската история с главата надолу е наистина удивителна.

Също толкова удивителна е и липсата на съпротива от страна на полската либерална опозиция. Разкъсвани от вътрешни конфликти, отвлечани от ежедневната политика, полските либерали се опитаха да защитят Валеса и други висши фигури, но не реагираха на подлежащата тенденция: променената интерпретация на най-новата полска история. Когато либералната законодателка Камила Гасюк-Пихович твърдеше през януари, че „[въпросите на историята трябва да бъдат оставени на историците, а не на политиците](#)“, тя, също като други хора от опозицията, не успяваше да разпознае степента, до която действията на ПИС бяха вече направили подобно разпределение на труда невъзможно.

Колебливата реакция на либералите е резултат от една по-широка неспособност за подобаваща оценка на полската история. През 27-те години на преход към демокрация либералните поляци най-често избягваха конфронтацията с миналото. Изглежда те смятат, че такъв род конфронтация би била свързана с рискове от скъпо струващи разногласия. Помислете например за наследството на Разговорите на кръглата маса от 1989 между комунистическите власти и демократичната опозиция: някои бивши членове на Солидарност поставят под въпрос отстъпките, направени към бившите официози на режима и по този начин разглеждат разговорите повече като провал, отколкото като успех. В резултат на това годишнините от разговорите често са били маркирани от полемки и липса на официално единство – както например през 2009, когато възпоменателните чествания бяха проведени паралелно от тогавашния президент Качински и от някои участници в разговорите.

В Полша няма официален празник, който да отбелязва прехода от комунизма, няма отделен ден, който да увековечава момента, в който Полша е станала демокрация, макар че тази страна съблюдава годишнините на няколко повече или по-малко важни събития от преходния период. От 1989 насам християнското Богоявление е превърнато в официален празник; освен това полското правителство е обявило отново за празници датите, свързани с пролетното подписване на една ранна конституция от 1791, както и създаването през 1918 на Втората полска република. Но никое правителство не е отбелязвало приключването на Разговорите около кръглата маса или изборите от юни 1989 – първите свободни избори в страната след Втората световна война – по също такъв начин, а учебните планове в страната се [занимават само повърхностно](#) с периодите на късния комунизъм и прехода.

Именно този вакуум, създаден от няколко последователни полски правителства, се запълва днес от ПиС. Партията подчертава моменти на героизъм и национална слава, но омаловажава спорните въпроси като ролята на поляците при убийствата на евреи по времето на Втората световна война. Много от тези техники са откровено партийни: миналата година например правителството смеси в едно честването на самолетната катастрофа, в която беше убит Лех Качински (централно събитие от историята на ПиС) с честването на [Варшавското въстание](#).

Множество млади поляци, особено политически активните сред тях, са заплени от полския преход от комунизъм към демокрация, както и от други повратни точки в най-новата история на страната. Проблемът обикновено се състои в източниците на тяхното историческо познание. Твърде често то идва от крайно десни организации като националистическия Национално-радикален лагер или Все-полска младеж, както и неформални групи като футболни клубове. Такива групи често насърчават един вид [алиберален](#) национализъм, който отхвърля европейската интеграция, мултикултурализма и религиозното разнообразие, често в ксенофобска терминология. Разпространени достатъчно широко, подобни позиции представляват опасност за самата основа на демократичното общество. В Полша, както и по други места, най-добрият начин за подобряване на политическите дебати е чрез спонтанни граждански движения, които да насърчават фактическото представяне на историята, освободено от тесни визии за националната идентичност.

Матеуш Мацини е докторант към Лондонския институт за славянски и източноевропейски изследвания и Полската академия на науките.

Коментари (12)

- 21-05-2017|**Искра Баева**

Все пак с риск отново да ме наругате, ще направя бележката, че на български името Lech Wałęsa се транскрибира Лех Валенса заради нововската. Има проблем и с други полски имена.

- 21-05-2017|**Яни Милчаков**

Към бележката на Искра Баева – Институт за национална ПАМЕТ, а не „припомняне“ (Instytut Pamięci Narodowej).

Иначе – приличен като курсова работа, но смайващо плосък като за равнището на „Либерален преглед“ текст.

- 21-05-2017|**Златко**

Благодаря и за двете забележки. Не познавам (или съм забравил) много от утвърдените преводи на чужди имена, такива грешки ми се случват постоянно.

Разбирам огорчението Ви от онзи предишен сблъсък, госпожо Баева. Може би е вече време да се придвижим напред. Поднасям извинение и ви приканвам към по-активно участие в коментарите тук. Вече преминах половината на петдесетте си години и се надявам да съм надраснал онази фаза на яростен гняв към всяка критична забележка.

Към професор Милчаков: познавам Ви като добросъвестен и сравнително задълбочен коментатор. Не бих се учудил, ако сте на страната на ПиС в тази борба около историческата памет, но БИХ очаквал някакъв по-съдържателен коментар от (сравнително плоското му) отхвърляне. Това е информационен текст, не особено дълбок като анализ, но важен. Битката за паметта тече в цяла Европа, източна и западна. Ще ми бъде интересно да чуя някакви открити мнения. Ако ще се борим, нека се борим, вместо да се щипем.

- 21-05-2017|**Яни Милчаков**

Скъпи Златко,

Думите Ви „информационен текст, не особено дълбок като анализ“ могат от лингвистична гледна точка, да бъдат дефинирани като синоними на моята оценка. Сега – с неудобството на всяка употреба на „аз“, биографични траектории и пр. аргументи в дискусия, моля като полски

докторант, посланик в Полша 4 години и носител на най-високото ѝ държавно отличие да ми бъде призната една ограничена, или най-много средна интелектуална способност за анализ на полските проблеми.

1. Радикалният национализъм не се появява сега и не ПиС е първата му манифестация, а полската комунистическа партия (ПОРП). В историята в Полша по силата на много фактори, както и в страните на Изток от Берлинската стена националкомунизмът (дискретен или на право панаирджийски като при Чаушеску) се проявява от средата на 60-те. Тенденцията илюстрира полската националкомунистическа разновидност в доктрината на „мочаризма“, персонализиран от името на всевластния в един момент вътрешен министър Мечислав Мочар (между другото и основен резидент на ГРУ в Полша). Мочаризмът комбинира командноразпределителните принципи на комунистическата икономика и твърдия социален ред с националкатолически, антисемититски, антикосмополитични, антилиберални и антиинтелектуални обертони. Резултатът-погромът от март 1968 и изгнанието на бъдещи световни интелектуалци (предимно „критични марксисти“, ще рече „ревизионисти“ – Лешек Колаковски, Бронислав Бачко, Мария Хиршович). От този момент (идването на Герек-сам френски кадър в някакъв смисъл) обаче ПОРП се сепна и зачеркна всякакви идейни ексцеси в името на технократизма, благоденствието и отвореността към Запада. Националконсерватизмът се ситуйра ясно като едно от трите направления в антикомунистическата съпротива, наред с либералното КОС-КОР и синдикалисткото (бъдещата „Солидарност“).

2. Какво става в интелектуалната сфера? Разговорите на Кръглата маса имат предистория в ЕДНА ВАЖНА СПЕЦИФИКА НА ПОЛША – АКТИВНОСТТА НА СИЛНО РЕФОРМАТОРСКО КРИЛО в ПОРП и периферната левица с тежък философски бекграунд- Адам Шаф, Й. Вятр и др. Така интелектуалците и комунисти, и дисиденти от 60-70 в някакъв вид партньорство искат да открият и свържат в полемична система всички възможни аргументи, които да обосноват превъзходството на интелектуалния над институционално – бюрократизирания марксизъм. (цитирам нещо, писано от мен): Сред големите книги на 60-те години е капиталната студия по религиозна антропология на Лешек Колаковски „Религиозно съзнание и църковна връзка. Изследвания върху неизповядваното християнство на XVII век“. Есетата на философа, писани в емиграция след 1968 г., създават интелектуалния фундамент в стра-

тегията на полската съпротива срещу комунистическата система. При появата си книгата в Полша обаче се чете в злободневен алегоричен ключ. Историята на утопичните проекти и човешките надежди в екуменизма, който ще обедини видимата с невидимата църква, ще примири схоластичните спорове за екзегетиката на Светото писание с прозренията в дълбинните му ценности, ще възцари толерантността и свободата на „вътрешната религия“ и ще освободи от церемониала, диктата, принудата и насилието на формалната църковна практика, се разбира като духовна диагноза на несвободното съвремие. Освен интерпретаторски размах и ерудитски блясък у Колаковски говорят емоционалната съпричастност и интелектуалната симпатия в рефлексите му върху сблъсъка между разума и догмата, разкъсали драматичните съдби на много религиозни мислители, които трескаво преминават през всички теологични системи на своето време – католицизъм, протестантство, йезуитство, янсенизъм, калвинизъм, мистицизъм- за да създадат поредната идея за обновление на християнството. Иносказание за това, как съществува самотният критичен интелектуалец, все още наричащ се „марксист“, и всички обречени еретици на Новата вяра, (както Чеслав Милош нарече марксизма), сред тягостното битово всекидневие, бюрократичния надзор над културата, блокираното общуване с големия свят, празните колективни ритуали в „единното“ съветизирано общество – при безочливата кастовост на властовите привилегии.

3. Да не досаждам, но кого колко ценя може да се разбере от автографа на Лешек Колаковски на книгите му, подарени през 1992 г. от големия философ и историк на културата, на мое недостойно смирение- 4-те часа с него в София са сред най-щастливите, които съм преживял.

4.ПиС? Не крия, че съм бил близък с някои водещи фигури от тогавашната му структура (ПЦ) и високо ценя тяхната морална и политическа интегралност. Не аз ги избирам да управляват страната-лаборатория на всички успехи, постигнати в пространството между Балтика и Черно море, а поляците.

Поздрави сърдечни!

• 21-05-2017|**Яни Милчаков**

Добавям – това развитие, след компрометирането в МЕГАкорупционния скандал (аферата Ривин) и маргинализирането на посткомунистическата левица доста здравословно оформи полската политиче-

ска сцена. Днес тя донякъде наподобява американската- консерватори и либерали. С много по-остра конфронтация, разбира се, но и с типични и ясни определители. Да вметна – при непрестанен икономически бу-уум! А пък истериите и фантасмагориите, че на полските площади ще лумнат клади с непокорни журналисти и интелектуалци, не си заслужава и да им се изсмееш- Полша (в класацията на Репортери без граници) е на 54 място в света, а виж България на.....116! След Мали, Монголия, Източен Тимор...

И- Златко – дали симпатизирам на ПиС? Отговарям с малко неделен хумор от Чудомир от 1937 г. покрай Испания!

„Де да го знам какъв е, пита ме:

– Вий, каже, на Ларго Кабалеро ли симпатизирате, на Франко ли симпатизирате?

– Ами, как да ви кажа, аз лично симпатизирам на Ларго Кабалеро, ама и на Франко симпатизирам малко..

– Виж ти! Също като мен, също като мен!“

Че и моята работа- Симпатизирам на Гражданска платформа, ама, как да ти кажа- и на ПиС симпатизирам, ей тъй, колкото да е, че и малко отгоре... Просто защото Полша илюстрира много добри дела, постигнати и от двата политически лагера.

- 22-05-2017|**Яни Милчаков**

И още нещо. Интегрално десен човек съм без почти никакви примеси, но признавам и онова, което полската левица даде за просперитета на днешна Полша. Така, както ценя общия ни полски академичен опит с лявата Искра Баева. Макар че в началото на 90-те нещо се показахме като депутати от двете страни, с такъв опит и кръгозор нито тя е при-трябвала на българската левица (каквото и да значи), нито пък аз-на българската десница (каквото и да значи), И не кадя тамян на ПиС, а само обръщам внимание на нещо, което ги изведе на политическия връх. Това е обратната страна на реформаторския консенсус между формално различните политически елити- не само усещането на милиони хора, че олигархичното взаимопроникване между тези елити е неморално, но и най-простото искане за справедливост. И-малко повече вглеждане в живота и делата „интелектуалните гурута“ като Адам Михник (какви ги е вършил брат му, за кратко-полският Вишински- моля, изгледайте филма „Разпит“

Но, все пак това е брат му..

Хайде сега, скъпи Златко, една въображаема история.

Германия, 2016 г., Берлин, Хумболд университет...

От чужбина, където живее дълги години, пристигна проф. Зигфрид Бауер-световен хуманитарен мислител, интелектуално светило, тихият титан, гуру на либералния мултикултурализъм и всепризнат интерпретатор на постмодернизма и глобализма. Проф. Бауер беше тържествено посрещнат в аулата на Университета от целия академичен елит, кмета на Берлин, политици и интелектуалци, след което гостът произнесе академична лекция и му бе присъдено званието Doctor honoris causa. Мотивирайки решението на Академичната общност, ректорът проф. д-р Валтер Кайзер изтъкна: убеден в идеалите на националсоциализма Зигфрид Бауер встъпва в редовете на НСДАП като младеж още през 1938 г., Той завършва школата на Гестапо, където специализира във воденето на разпити и следствия срещу враговете на Райха, след което работи всеотдайно като надзирател в Бухенвалд и в органите за сигурност като следовател. Мисля, че стига...за да бъде прекъснат-това не е възможно..

Не е възможно, наистина! Виж това е възможно.

Полша, 2017, Варшава, Университет..

От чужбина, където живее дълги години, пристигна проф. Зигмунт Бауман-световен хуманитарен мислител, интелектуално светило, тихият титан, гуру на либералния мултикултурализъм и всепризнат интерпретатор на постмодернизма и глобализма. Проф. Бауман беше тържествено посрещнат в аулата на Университета от целия академичен елит, политици и интелектуалци, след което гостът произнесе академична лекция и му бе присъдено званието Doctor honoris causa. Мотивирайки решението на Академичната общност, ректорът проф. д-р Кщищоф Ковалевски изтъкна: дълбоко убеден в идеалите на сталинизма Зигмунт Бауман встъпва в редовете на комунистическата партия, завършва школата на НКВД в Москва. (поляк! ТАМ по ТОВА време!-значи, че този светъл хуманитарен образ дословно е газил до уши в кръв!) Той специализира във воденето на разпити и следствия срещу антисъветски елементи, след което работи всеотдайно в органите за сигурност и Московската милиция от 1943 г. като следовател. Агент на ГРУ, до средата на 50-те години той заема различни длъжности с следствия апарат на Народна Полша.

Жертви на някогашния сталински следовател и техни потомци организират протест.

Та на поляците им дойде малко повече такива субекти да бъдат произведени като богопомазани говорители на истините свихше...

- 22-05-2017|Златко

Две забележки: първо, да се свежда живота и творчеството на Зигмунт Бауман – един от най-големите социолози и мислители на късния 20, ранния 21 век – до факта, че в младостта си е завършил школа на съветските тайни служби, е същото като да се свежда творчеството на Херберт Караян, един от най-големите немски диригенти, до младежките му увлечения по националсоциализма. В интерес на обективността, професор Милчаков, това ми звучи толкова кощунствено и невежествено, че наистина трябва да ви попитам, вие имате ли каквато и да е представа от творчеството на този човек? Думите ви до такава степен преповтарят разбиранията на догматичните комунисти, с които все още беше пълен философският факултет от моята младост (никакво четене на идеологически врагове), че направо се питам дали има грам разлика между един български комунист и българския вид „десничар“, поне от вашето поколение. Срамота, господин Милчаков! Ignorantia non est argumentum, е казал преди стотици години великият Спиноза, и в наши дни това си остава не по-малко вярно, отколкото в зората на Просвещението.

Второ: да се разкроява полската ПиС чрез определението „консерватори“ ми се струва форма на много опасно заблуждение. Съдейки по начините, по които те и колегите им от Фидес в съседната Унгария подкопават някои от най-важните институционални устои на модерната демокрация – независимостта на съдебната система и медиите, например – според мен тези хора могат да бъдат наречени всичко друго, но не и консервативни. Това са авторитарно настроени, силно опасни РАДИКАЛИ, които по манталитет и убеждения се намират много по-близо до управляващите партии в Русия и Турция, отколкото до британските Тори.

Съжалявам, че за кой ли път тук ми се налага да използвам даскалски тон към хора, които би трябвало да бъдат схващани като някакъв интелектуален елит, но пълното безумие на горния коментар ми на-

помня единствено за фанатизма на бабичката, която добавила своето снопче дърва към кладата на Ян Хус.

Знаете какъв е отговорът срещу това, нали?

- 22-05-2017|**Златко**

А между другото, Лешек Колаковски, един също толкова голям съвременен полски мислител, е добре известен с младежките си увлечения по марксизма и комунизма. Кой са причините за силно избирателния ви морален патос, професор Милчаков?

- 22-05-2017|**Яни Милчаков**

Уважаеми Златко,

Кратки отговори, които Ви дължа преди да прекратя абонамента за Вашия чудесен сайт. С цялото ми уважение към Вас и достойните Ви усилия да го поддържате, не съм длъжен благодарно да приемам груби лични обиди, които не съм предизвикал с нищо!

1. Лешек Колаковски не е измъчвал и убивал хора, полски патриоти. За разлика от Бауман.

2. Книги на Зигмунт Бауман имам на полски, английски и български, чел съм ги достатъчно, а и цитирал.

3. Винаги съм смятал, че идеите на който и да е мислител струват повече отколкото самият той и земните му дела.

4. Това с бабичката край кладата на Хус е малко изтъркано, нали...

5. Няма от какво да се срамувам. Но ако ролята Ви на мой морален и политически съдник е особено привлекателна -упражнявайте я свободно!

6. И нещо, с което се колебая дали да завърша като обобщение на не-състоялия се спор, защото не може от едната страна да звучат аргументи, а от другата – инвективи и анатемии... Точно защото такива като Вас искат просто да няма десница, тя да се извинява, че съществува, че все пак си има някакви нейни ценности, избуяха всякакви лъопенки, фараджи, алтернативи за Германия и пр. уродливи политически продукти.

Пожелавам Ви здраве, енергия и успех в идеологически правилния подбор на автори и коментатори!

- 22-05-2017|**Златко**

Разбира се. Случва се не за първи път.

Но, за да продължа принципния разговор, професор Милчаков, още два въпроса, ако и *in absentia*:

Първо, наистина ли вярвате, че младежките грехове на Бауман (без да ги омаловажаваме, бил е сътрудник на армейските разузнавателни служби), са достатъчно основание, за да зачеркнем огромния му принос към модерните социални науки?

Второ, ако вярвате в нещо такова, то в какво тогава се състои разликата между вас и българските комунисти, които унищожиха Димитър Михалчев, точно по същия род чисто идеологически съображения? (Или, ако щете, гореспоменатата фанатична бабичка)?

- 22-05-2017|**Златко**

„Чете го като дяволът – Евангелието“ рекъл тоя мъдър присмехулник, Народът. Дватама сигурно сме чели напълно различни Баумановци, господин Милчаков...

- 22-05-2017|**Яни Милчаков**

Вече казах за стойностите различия между реалнобиографичния човек, идеите и думите му! Отнася се и за Бауман. А дали вярвам? Аз зная, драги Златко! Ето, порадвайте се на мутрата му!

wpolityce.pl/polityka/160560-kim-naprawd...la-brytyjskiej-prasy

Пък за разликата между мен и палачите на Михалчев, за които писах тези дни, ами няма, щом сте рекли..,

Наистина прекратявам диалога.

Германия и войната срещу словото на омразата

Автор(и): Хайди Творек

Платформите на социалните медии може и да са били възхвалявани преди като демократизираща сила, но през последните години те си спечелиха повече печална слава като места, където усилено се разпространяват подкани към омраза и насилие. В отговор на това [германското правителство](#) предприе най-решителните действия сред всички демокрации до този момент. През април 2017 германският кабинет прокара ново законодателство относно словото на омразата, което германският Бундестаг е насрочил за утвърждаване през лятото. Законът позволява на Германия да глобява социалните медии с до 50 милиона евро за липса на достатъчно бърза реакция към съобщения за незаконно съдържание или слово на омразата.

Законът има подходящо германско име – *Netzwerkdurchsetzungsgesetz* или Закон за поставяне в действие на мрежата. Но главната му мишена са американските технологически гиганти, които предоставят основните медийни мрежи в Германия. При сблъсъка между американските социално-медийни компании и германското правителство става дума за нещо повече от изтриването на неприемливи онлайн-коментари. Тук се води битка между две различни разбирания относно това колко точно слово на омразата може да понесе една демокрация.

Платформи за омраза

Американските компании доминират използването на Интернет в Германия. С изключение на Xing (германският еквивалент на LinkedIn), всички основни социално-медийни канали, използвани от германците, са американски. Двадесет и осем милиона германци [имат](#) Фейсбук-профили, а Гугъл [държи](#) почти 95 процента от пазара на мрежовото търсене в Германия (в сравнение с 89 процента средно за целия свят). Мнозина германци очевидно ценят американското новаторство и невероятно мощните дигитални компании, които то е създадо. Но националните

законодатели, особено онези от Социалдемократическата партия (SPD), са все по-силно раздразнени от нежеланието на тези компании да се съобразяват с германските закони, ограничаващи свободата на противодържавното или хулително слово.

Държавните служби работят вече в продължение на няколко години за подтикване на американските социално-медийни компании към премахване на словото на омразата от техните платформи (когато постъпят оплаквания от потребители), но раздразненията и страховете им нараснаха след американските избори от 2016. През декември 2015 Фейсбук, Гугъл и Туитър се съгласиха да премахват такива съдържания до 24 часа след като за тях е било съобщено. Но едно [изследване](#) от 2017 показва само слабо подобрение. YouTube е изличил 90 процента от криминалните съдържания вътре в предвиденото за това време. Фейсбук е изтрил 39 процента, а Туитър само един процент. От гледна точка на германското правителство доброволните съглашения не са достатъчни, за да защитят германската демокрация от словото на омразата. Да направи това е в състояние единствено законодателството.

Новият закон важи за социално-медийни платформи с повече от два милиона потребители и [налага](#) големи глоби ако те не изтрият публикации, нарушаващи изискванията за премахване на словото на омразата в срок от 24 часа след като е постъпило оплакване. В отговор на това незабавно се появи широка коалиция от хора и организации, които се противопоставят на решението. Макар че законът изключва журналистически платформи, при които вече има някой, който е отговорен за съдържанието, като например онлайн-вестници, Германската журналистическа асоциация, плюс Обединената платформа от граждански активисти, хора от академичните среди и юристи подписаха съвместна декларация, в която се предупреждава, че този закон „[подлага на опасност базисните принципи на свободата на словото](#)„. В добавка, Глобалната мрежова инициатива (GNI) – международна коалиция от технологически компании, групи от граждански активисти, инвеститори и хора от академичните среди твърди, че законът „[представлява опасност за открития и демократичен разговор](#)„. Тези групи се безпокоят, че законът може да доведе до широко цензуриране на Интернет и да създаде прецедент, който да позволи на по-авторитарни режими да ограничат още повече свободата на словото в Интернет.

Реакциите по повод германския закон осветляват освен това и проблемите на юридическата отговорност, които се пораждат от работата на новите технологически компании. Групи като Уикимедия Германия, Интернет-обществото и Федералната асоциация на германските нови компании (Startups) колективно [осъдиха](#) онова, в което те виждат по същество един вид приватизация на правораздаването. Те смятат, че съдилищата, а не социално-медийните компании трябва да продължават да решават кой вид слово противоречи на германския закон. Но всичко това пропуска един по-фундаментален проблем. В момента не е ясно кои точно съдилища могат да упражняват правосъдие над компании като Фейсбук. През 2016 един съд в Хамбург отказа да уважи оплакване, [подадено от германския адвокат Чан-джо Юн](#) против Фейсбук, тъй като европейският генерален щаб на фирмата се намира в Ирландия. Ето защо новият закон изисква всяка социално-медийна платформа да назначи законова единица, отговорна за социалната ѝ мрежа в Германия.

Ограничаване свободата на словото в защита на демокрацията?

Германските политици вече много отдавна вярват в ограничаването на свободата на словото. За американските защитници на тази принципна свобода един подобен подход е противоположен на самата демокрация. Фейсбук и медийните асоциации посочват опасността, че подходът на Германия може да бъде последван и от по-малко демократични страни. Но, от друга страна, социално-медийните компании сами са си причинили налагането на този закон, като не са успели да разберат историческите причини, поради които германското определение на свободата на словото се различава от американското.

Създадена през 1949, Западногерманската федерална конституция, известна също като Основен закон или *Grundgesetz*, съдържа един централен парадокс. Мнозина западногермански политици – както консерватори, така и социалдемократи – вярват в т. нар. „войнстваща демокрация“, тоест такава, при която свободата на словото може да бъде ограничавана, когато става дума за защита на демократичните норми. Тази концепция е силно подкрепяна от Карл Лъовенщайн, емигрант от германската Ваймарска република в Съединените щати, чиито идеи са до голяма степен залегнали в самата основа на западногерманското разбиране за демокрацията. Лъовенщайн смята, че демокрациите трябва понякога да ограничават свободата на словото и събранията, за да се

защитят срещу екстремисти. По същество това означава, че демокрациите трябва да използват недемократични средства, за да защитават демокрацията. **Параграф 18** от германската конституция определя, че всеки човек, който злоупотребява с права като свобода на словото, за да подкопава един свободен и демократичен ред, може да бъде лишен от тези базисни права. Както **формулира това** дармутският професор по история Уди Грийнберг, „обуздаването на правата се превръща в синоним на демократичния ред“.

Западна Германия е единствената страна в следвоенна Европа, където през ранните 1950 години са забранени както различните националистически, така и комунистическата партия. Освен това държавата тайно ограничава свободното движение на информация, за да поддържа Федералната република „сигурна за демокрацията“ и предпазена както от фашисти, така и от комунисти. През 1950-те и ранните 1960 западногерманската държава подслушва стотици телефонни и телеграфни линии, и отваря хиляди писма, изпратени от Източна Германия. От 1950 чак до затоплянето на източно-западните отношения през септември 1971 (известни под названието Ostpolitik), западногерманската служба за вътрешно разузнаване **координира** цензурирането на до 17,2 милиона публикационни единици годишно, които счита за противодържавни. Тези практики намаляват значително след т. нар. „**Шпигел-афера**“, от ранните 1960 г., когато федералните власти арестуват няколко журналисти и окупират офисите на списанието в продължение на месец след публикацията на статия, разкриваща подробности около германските въоръжени сили, за които се твърди, че са държавна тайна. Публичните протести и политическото възмущение по повод най-суровите действия срещу журналисти от следвоенния период довеждат до срыв на управляващата коалиция. Въпреки това разузнавателните агенции продължават да проверяват по около 1,6 милиона писма, изпращани ежегодно от Източна Германия дори и след 1971. Множество документи в тази връзка все още си остават засекретени, така че пълният обхват на наблюдението си остава неизвестен. Днешният германски закон запазва известни ограничения върху свободата на словото, особено когато тя насъсква към омраза или възхвалява националсоциализма. За германския министър на правосъдието Хайко Маас е напълно легитимно да каже, че „**свободата на словото има граници**“,

В Съединените щати, напротив, е утвърдена една далеч по-разрешителна законова рамка за свободата на словото. Един случай, разгледан от Върховния съд на САЩ през 1877 разширява Четвъртата поправка на конституцията чрез включване на защита срещу прекомерно претърсване и изземване на писма и пакети. Непартийният Американски съюз за граждански свободи (ACLU) печели през 1978 съдебен процес, в който са защитени конституционните права на една нацистка групировка да проведе марш чрез чикагско предградие, където живеят множество евреи, оцелели от Холокоста. [Уебсайтът на организацията](#) обявява гордо, че „мнозина днес считат това за едно от най-добрите постижения на ACLU“.

Американците по принцип схващат Първата поправка към Американската конституция като нещо, което защитава свободата на словото без ограничения. Разбира се, американското отношение към свободата на словото също е еволюирало в хода на времето. Така например, решението на Върховния съд в случая *Обединени граждани против Федералната изборна комисия* от 2010 изглеждаше в очите на мнозина либерали като отдаване на прекомерна свобода на словото за корпорациите. По-широките дебати в САЩ вече са се придвижили отвъд правото да се каже нещо. Вместо това фокусът днес е върху нови, по-фини заплахи към Петата поправка, свързани с новия дигитален ландшафт. Професорката от университета в Северна Каролина Зейнеп Тюфекчи например смята, че хулите по Туитър може би нарушават правото на свободни събрания, тъй като [принуждават](#) определен вид хора да напуснат платформата.

Политолозите и правистите, занимаващи се с конституционно право все още дискутират разгорещено дали войнстващата демокрация е дори легитимно понятие. Но истината е, че никоя страна не допуска пълна свобода на словото. Множество днешни демокрации ограничават правата и свободите; Джовани Капочиа, професор по политически науки в Оксфордския университет, твърди, че във времето между войните някои демокрации като Белгия и Финландия са се защитавали срещу десния и ляв екстремизъм отчасти чрез ограничаване правата на екстремистките групи. Дори Съединените щати са определяли граници за свободата на словото, например чрез агресивно преследване на всички, които разпространяват порнография с деца. Всъщност германските законодатели твърдят, че социално-медийните компании вече разполагат със способността бързо да отстраняват словото на омразата, тъй като

американският закон още отпреди това ги е накарал да развият техники, предназначени за откриване и отстраняване на голота.

Иронично, в последно време Фейсбук беше принуден да признае, че Германия има право. Онлайн-говоренето се нуждае от наблюдение. След многократни инциденти със стрелби, показвани по Facebook Live, компанията нае 3,000 служители, чиято задача е да наблюдават и предотвратяват представяния на убийства и самоубийства. Това е персонал, по-голям от редакторските екипи на *Ню Йорк Таймс* и *Вашингтон Пост*, взети заедно. Освен това до края на 2017 Фейсбук планира да назначи 700 други души, които да преглеждат съдържанията в Берлин.

Маас цели да разшири подхода на Берлин до цяла Европа, може би като въведе подобно законодателство в Брюксел. С Еманюел Макрон като новоизбран френски президент, Маас може и да успее. По време на кампанията си Макрон заяви, че желяе да прекрати фалшивите новини и да „регулира Интернет, тъй като днес определени играчи са активисти и играят изключително важна роля в кампанията“. Новият германски закон касае далеч повече неща от просто борбата срещу фалшивите новини. В него става дума за границите на свободата на словото, които най-добре защитават демокрацията. Това са големи въпроси и отговорите им не са чак толкова ясни, колкото може би считат някои хора.

Хайди Творек е асистентка по международна история и стипендиантка на Трансатлантическата академия на германската фондация „Маршал“. Публикувала е повече от десет статии в реномирани научни издания като *Journal of Global History*, *Journal of Policy History*, *Business History Review*, *Journalism Studies*, *German History* и *Enterprise & Society*

Луковмарш като римейк

Автор(и): Николай Поппетров

„Национално“ и „социално“, за които се скандира днес на „Луковмарш“, са били взаимнообвързани и по времето на ген. Луков. Можем да спекулираме откъде са го взели — дали защото в България има нерешен социален въпрос, или преобладава влиянието отвън, от националсоциалистическата идеология на Хитлер. Донякъде днес нещата се повтарят. Има криза, няма хляб за всички, има все по-лumpенизирани слоеве, заявява пред Портал Култура историкът Николай Поппетров.

В дните около 13 февруари в центъра на София за десети път се проведе т. нар. „Луковмарш“, издържан в стилистиката на нацистките факелни шествия. Нека започнем с това – кой е генерал Христо Луков? И наистина ли, както пише в листовката на марша, той е автор на чутовни подвизи – например в края на Първата световна война сам бил стрелял с четири оръдия, благодарение на което Кюстендил остава в границите на България?

Това е само една от легендите, свързани с генерал Луков. И тя се поддържа не само от хората, свързани с „Луковмарш“. По принцип Кюстендил е град, обвит в легенди. Преди петнайсетина години местен публицист се опита да докаже, че фюрерът на Третия Райх Адолф Хитлер се бил лекувал по време на Първата световна война в Кюстендил, откъдето идвала неговата голяма любов към българите – затова ни дал Добруджа, Беломорска Тракия и Македония. В това няма нищо вярно, както няма никакво потвърждение и за кюстендилската легенда около генерал Луков. Истината е, че Христо Луков е известен артилерист, волеви командир и военен теоретик, както твърдят още приживе неговите биографи. По-късно, както е добре известно, той поема ръководството на Съюза на Българските национални легиони (СБНЛ). Самият аз не мога да ви кажа как се е стигнало до „кюстендилската легенда“. Няма нищо такова в прижизнените му биографии.

Как да си обясним обаче този внезапен култ към неговата личност?

Началото дават самите легионери. След убийството на генерала на 13 февруари 1943 г., те започват активно да го издигат в култ. Пускат по-живи и листовки в негова чест.

Колко силно е все пак влиянието на легионерите преди 1944 г.?

По данни на полицията в СБНЛ са членували около 15 000 души. Според някои легионери поне 150 000 души са минали през легиона. Иван Дочев твърди, че през 30-те години членовете са били около 35 000. Тази цифра е доста голяма – представете си какво правят 35 000 души, за чиито акции нямаме никакви сведения. Седят си по къщите и четат някаква литература. Трябва да се има предвид, че повечето легионери са най-вече ученици от горните класове на гимназията.

Каква дейност развиват легионерите? Знаем какво прави не-легалната комунистическа партия.

За легионерите се пише много в историографията, а като се замисли, човек установява, че те не са имали чак толкова голяма социална тежест. Докато подготвях издаването на том, който изследваше дейността на подобни организации преди 1944 г., ми направи впечатление, че СБНЛ развиват бурна организационна дейност – издават вестник, списания. Имат няколко силни провинциални ядра – най-силното е в Пловдив, второто по значение е във Варна. Там публикуват идеологически текстове, активно се обговаря някаква политика. Твърдят, че са завладели пловдивските и варненските гимназии, което подсказва, че трябва да погледнем статистиката за броя на гимназистите в тези два града и да видим каква е възможната членска маса на легионерите. Но имат конкуренти в лицето на ратниците, да не говорим за бранниците, които са официална държавна организация, а властта поощрява и финансира членството на младите хора в „Бранник“. Легионерите се бият с бранниците – имат много документи за тези разпри.

Две крайни националистически организации в сблъсък помежду си?

Да. Кредото на легионерите е, че българската държава не е достатъчно националистическа, че тя е плутократична като режим. Че в нея преобладават масоните или бившите масони. Че те нямат визия за българския национален проблем – как ще се развие и как би трябвало да се развива... Че управляващите са „лекомислени“, ако не и „коварни“ съю-

зници на Третия райх. Дейността на легионерите е под забрана в годините на войната и това те също не могат да преглътнат. Сложна е съдбата на легиона.

Стигаме обаче до един много важен пункт от легионерската идеология – били ли са легионерите антисемити?

Днес всички бивши легионери отричат този факт. През 90-те години на миналия век имаше една нова вълна на прочит на легиона, който настояваше, че този аспект от миналото трябва да се забрави. Пускаше се репликата: „Такъв беше духът на времето...“, което идва да покаже, че е имало антисемитски, антиамерикански (анти-плутократически) настроения, но това трябваше да се забрави.

Бил ли е все пак генерал Луков антисемит?

Няма запазени документи. Има друго съмнение – той се е занимавал с търговска дейност, може да е работил и за някои фирми с еврейско участие. В това го обвиняват неговите врагове, например ратниците открито го заклеймяват в корупция още в армията. Не е антикорупционна фигура, безспорно, но не това е най-неприятното качество на ген. Луков. Той е много властолюбив, но не винаги отчита ситуацията, в която се намира. Затова напуска и правителството на Кьосеиванов – влиза в много тежък конфликт с вътрешния министър Красновски.

А иначе след 1933 г. антиеврейската тема доминира в легионерските публикации. Има едно списание „Мощ“, което излиза в Пловдив – „списание за фашистка мисъл“, което има редица публикации в тази насока. В някои от тях като „Хитлер и евреите“ обстойно се описва нацистката антиеврейска политика.

Да поговорим за мита около ген. Луков. Как стана така, че седемдесет години по-късно решиха да правят марш в негова чест?

Христо Луков е твърд националист или поне силно се идентифицира с национализма. Водач е на Съюза на българските национални легиони, а легионът е крайно националистическа организация. Тук трябва внимателно да се вгледаме в идеологията на легионерите – те са антисемити и са привърженици на Третия райх. Те искат легионерска държава – безпартийно управление, в което легионът да управлява като политическо движение. От друга страна, те обичат всичко българско, родно, но го обичат до преекспониране. Генерал Луков е участник във войните и затова е герой в очите на младите легионери – техните водачи не са били преки участници във войните. Става дума за „третото

българско поколение“, за хора като Иван Дочев, Никола Минков, кръгът „Млада България“, сп. „Нация и политика“, част от което подкрепя легиона, а друга част – ратниците. За това поколение хора като ген. Луков са едва ли не „отци“, „герои“, символи на едно друго време, защото за тях Ньойският договор е драма.

Освен това имаме трагичната смърт на генерала. Христо Луков е жертва на комунистите. Представете си възможната интерпретация след 1989 г. – комунистите са от другата страна на барикадата, техните действия бяха заклеямени и ето че ген. Луков се превърна в някаква основна жертва. Така той излезе отново напред като „патриот“, „националист“, „добър българин“, който никога не би позволил България да загуби Македония и Беломорска Тракия. Казвам нещо, което съм чувал от тези среди: „Ако Луков беше жив, България нямаше да излезе по такъв начин от Втората световна война...“. Постепенно тезата на легионери-те започна да се проявява, след което изведнъж си спомниха, че сред убийците му има и еврейка и така нещата с новия култ към генерала си дойдоха на мястото.

И на трето място, да не забравяме, че след 10 ноември 1989 г. потоците на редица легионери по някакъв начин влязоха във властта. Трябваше, разбира се, някои биографии да бъдат изчистени. Ето защо Христо Луков стана герой. Направи се опит да се изчисти и миналото на легиона. Легионът например събира доброволци за Африканския корпус и иска да се бие на страната на германците в Либия.

Забележете, че генерал Луков не иска да се бие на Източния фронт: не би пратил там доброволци по редица причини. Една от тях е свързана навярно с някакво русофилство, славянофилство, опасения, че ще има дезертьори и може да се компрометира цялата идея. Вторият момент е, че на Източния фронт е страшно. Генерал Луков не може да не е знаел, че румънците и унгарците дават страхотни жертви.

Колко са записалите се доброволци?

Някои твърдят, че са 9 500 души. Според други данни са около 800. Изобщо с цифрите много се играе. Когато Съюзът на българските национални легиони трябва да бъде изкаран масова националистическа организация говорят за членска маса от 150 000 души. Когато се появят обвинения в антисемитизъм, се казва: „Оставете ги, едни момчетии. Едва 10 000 души...“ С цифрите наистина се играе. Нямаме списъци, за съжа-

ление. Имаме само тиражите на изданията а ако се съди по тях, легионерите са шепа хора.

С какво бихте сравнили факелната стилистика на „Луковмарш“?

Напомня и на някои противоньойски и крайни националистически прояви от началото на 30-те години. Най-вече на факелните шествия на младежите към Всебългарския съюз „Отец Пасий“, насочени срещу Ньойския договор. Официалната държавна политика е да сдържа подобни прояви, включително, за да не се караме със съседните нам държави. В резултат на което всички тези организации въстават срещу „съществуващия плутократичен режим, който погазва националните интереси“.

Какви препратки ви навява това към „Луковмарш“ днес?

Преди всичко в лозунгите. Крайнодесните след 1934 г. имат силно изразено социално начало. Може би и тук да е ключът към този „Луковмарш“ в момента. Още в края на 20-те години се стига до заключението, че националният въпрос е нещо комплексно и голямо. Че социалното напрежение не може да се избегне без решаването на националния въпрос – ще има добруване за всички, трудът ще се заплаща на изключително висока цена. „Отец-паисиевците“ правят трудов поход. Легионерите правят същото след тях. „Национално“ и „социално“, за които се скандира днес на „Луковмарш“, и тогава са взаимнообвързани. Сега можем да спекулираме откъде са го взели. Дали защото в България има социален въпрос, който е нерешен, или преобладава влиянието отвън – национализъм и социализъм от националсоциалистическата идеология на Хитлер. Мисля, че днес нещата донякъде се повтарят. Има криза, няма хляб за всички, има все по-лумпенизирани слоеве.

** Кадрите от „Луковмарш“ са предоставени на Портал Култура от Българския хелзинкски комитет.*

Николай Поппетров (род. 1954 г.) работи в Института за исторически изследвания на БАН. Той е изследовател на десните движение през първата половина на XX в. Автор е на монографията „Фашизмът в България: развитие и прояви“, София, 2008, и е съставител на сборника: „Ние идем. Социално – наляво, национализмът – напред. Програмни и организационни документи на български авторитаристки националистически формации“, София, 2009 г.

Коментари (6)

- 20-05-2017|Златко

Публикувам този сравнително стар текст по съвсем конкретен повод – днешните „дискусии“ във Фейсбук във връзка с току-що приключилото дело „Дянко Марков срещу Юлиана Методиева“. На пръв поглед – дребна дрязга, „Лична драма“, нашенски истории. А след това...

(Надявам се коментарите под текста, както и евентуалният друг текст, който се каня да пиша по този повод, да разсеят нЕкои съмнения относно знаковата значимост на това „тъй дребно“ събитийце)...

И така, откъм Фейсбук...

Интелектуалци и евреи представят доказателства по делото на Дянко Марков срещу Юлиана Методиева

Zlatko Enev Robert Levy, това твоят подпис ли е там?

Robert Levy

ТОВА Е ПРИЗИВ ЗА РАЗПРИЯТЕЛЯВАНЕТО МИ.

Всички, които ме познават (или мислят, че ме познават), знаят отношението ми към всички тоталитарни и човеконенавистнически режими – дали говорим за фашизъм, нацизъм или комунизъм – еднакво противни и омразни са ми. Не мога да

подмина както нацистките изцепки от последната седмица, така и изцепката на лицето Зарков за жертвите на комунизма. Не съм подминавал изказванията на Симеонов за ромите, реагирал съм на гадостите на Симов за нов девети септември и откритите му заплахи за разправа с инакомислещите; излизал съм на антифашистките шествия, дори когато не съм харесвал организаторите им, или ми се е налагало да крача на тях до хора, чиито политически възгледи не приемам.

Но вече бях подложен на атака, заради един подпис.

Положих подписа си в защита на Дянко Марков, когото смятам за противоречива фигура, но съм на мнение, че каквото и да казва един български съд, определението „антисемит“ съвсем не е доказано.

Положих подписа си, защото смятам Юлиана Методиева за не по-малко, ако не и по-противоречива фигура. Още не мога да простя активното ѝ участие в съсипването на НГДК, но в конкретния случай това е нерелевантно.

Що се отнася до Леа Коен и кръга около нея, убедени, че (цитирам) „България уби 11 хиляди души – това е война, която няма да спре да вода. Това е война и на факти, и на интерпретации. Война, която аз се опитвам да вода чрез дебат, докато отсрещна ме обстрелват с етикети – „фашист“, „антисемит“, „наркоман“ и какво ли не още. Свикнал съм. Ще го преглътна. Ще преглътна плювните на Коен, Деген и други подобни.

Та, след като знаете, че съзнателно съм защитил Дянко Марков, дори поради простия факт, че вярвам в презумпцията за невинност, можете да ме разприятелявате.

Каквито и коментари да се появят под този пост – ще ги чета, но няма да отговарям.

До края на септември имам да свърша много работа, част от която – уви! – е публична. До тогава ще преценя дали да продължавам с гражданската си активност. Виждам, че у нас тя носи само негативи на хората, които изнасят на гърба си битката срещу КОЙ.

Ако все пак реша да не се отказвам, ще се посветя на две каузи – лустрация и декомунизация и признаването на т. нар. „възродителен процес“ за престъпление срещу човечеството.

Zlatko Enev Онова, което според мен е трагично неясно на повечето хора в тази страна е връзката и приемствеността между предвоенния (и военен) български национализъм, от една страна, и неговото комунистическо продължение. Понеже по въпроса е работено сравнително малко, много хора живеят с убеждението, че българските авторитаристи-фашисти отпреди войната са нещо по-добро от комунистите (трагична самозаблуда). Именно в това е основната разлика между днешните Източна и Западна Европа – „оттатък“ отдавна вече са осъдени и нацизмът (фашизмът), и комунизмът. У нас тече някакъв безумен и невеж ревизионизъм, който позволява на фигури като Даниела Горчева например да поддържат хем патоса срещу комунистическия национализъм (и „възродителния процес“ като негова еманация), хем след това да се обърнат на 180 градуса и да започнат да твърдят, че предвоенният и военен български национализъм бил нещо „хубаво“. Пълна манджа с грозде, незащитима в която и да било западноевропейска културна среда, но охотно вирееща в България, като в някаква Петри-табличка...

(Жалко, че се инатиш, Роберт. Това тук е не повод аз разприятеляване, а епитафия над гроба на един бивш мислещ човек)...

Zlatko Enev (списание „Либерален преглед“) Ха сега де! Иди, та се оправи. Илия Минев – герой и борец против комунизма, Дянко Марков – доблестен човек, изобищо не е антисемит, българските легионери не са профашистка, ами „възрожденска“ организация...

Всевъзможни свидетелства за пълната културна и политическа обърканост на огромна част от днешната българска интелигация, едно връз друго, едно през друго, на кучи куп. И на върха на всичко това – подписите на неколцина хора от еврейски произход, толкова гротескни ИМЕННО под един подобен текст и в един подобен случай, че просто вече започват да ми липсват на само думи, но и въздух. Битката за паметта, битката за миналото, подкопавана от наследниците на някои от най-емблематичните му жертви. И това ако не е български-

зация над българизациите, аз вече не знам кое какво е на тоя свят.

Дори не е срамно. Тъжно и депресивно е.

Списание „Либерален преглед“ А принципният аргумент срещу оневиняването на Дянко Марков е пределно прост: той отказва да се отрече от идеите на доказано профашистката организация, на която е бил член. И не само отказва, ами и настоява да я представи като нещо напълно различно: един вид възрожденска организация „на стероиди“, която се е борела за „българскостта“. Е, ами каква тогава е разликата между него и комунистическите националисти от по-ново време? Все борци за „чистота“, все борци за „българскост“. Като как тъй единият, комунистическият национализъм, е лош, а другият, профашисткият – хубав? И като как тъй един неразкаял се комунист е лош, а неразкаяният легионер – хубав? Що не се опитате това да го обясните на някой немец или какъвто и да е нормален, образован европейец, ами го пробутват на замътената българска публика?

Zlatko Enev Именно затова е толкова велик Румен Аврамов – единственият по мое знание български учен, който посочва идеята за „спасяването“ на българските евреи като генерална репетиция към онова, което по-късно ще се случи с българските мюсюлмани...

Emil Robert Cohen Съгласен съм ИЗЦЯЛО с позицията на Zlatko Enev, съжалявам за безразсъдната, лишена от мислене позиция на Robert Levy. Убийството на 11 343 евреи от т.н. „Нови земи“ на Царство България е факт, България носи пряка отговорност за депортацията на тези хора и предаването им на нацистите, които ги унищожават в концлагера Треблинка. Това не са интерпретации, това са ФАКТИ, толкова много доказани, че не ги признава само този, който не иска да ги признае. Както, разбира се, е доказан и фактът, че евреите от т.н. „стари предели на Царство“ са запазили живота си, са спасени или по-точно казано, са оцелели. Що се отнася до Марков, там се произнесе съдът и аз не виждам какво има още да се коментира. Жалко, Robert Levy, чудесен поет, ярка артистична личност, но, за съжаление, с объркано, меко казано, мислене. И

да, нацизмът и фашизмът с нищо не са по-добри от комунизма и по-новите по време на комунизма престъпления изобщо не могат да служат за извинение на по-старите такива на фашизма. Не, няма да разприателявам Robert Levy. Просто е ужасно жалко, че един ярък човек може да е толкова лишен от способности за премисляне на нещата по определени теми.

Zlatko Enev Малко допълнение – „спасяването“ на българските евреи означава на практика лишаването им от граждански права и собственост, изпращането на мъжете в трудови лагери и по-късното им (вече при комунизма) охотно изпращане в Израел, просто защото от тях вече няма какво да се взема. Както фашистите, така и комунистите ги третират като чужда и нежелана в България маса от хора, която трябва да се маха. Точно същото се случва по-късно и с мюсюлманите. Какво наистина величаво и всеобщо безумие – да наричаш едното нещо „спасение“, а другото – „Възродителен процес“. И каква амнезия днес – да не успяваш да видиш абсолютната приемственост между двете явления!

Emil Robert Cohen Единствения въпрос, по който не съм съгласен с Румен Аврамов, за чиято прекрасна книга „Спасение“ и падение: микроикономика на държавния антисемитизъм в България 1940-1944 г.“ съм мисля, единствения автор у нас, публикувал рецензия (в несъществуващото вече списание на БХК „Обектив“ и в сп. Социологически проблеми“), е че по отношение на запазилите живота си евреи от т.нар. „стари предели на Царството“ не бива да се употребява думата спасение, дори и оградена с кавички. Те просто са оцелели.

Zlatko Enev Ок, съгласен. Трябва да ценим съмишленичеството си, толкова малко сме в тая страна...

Yuliana Metodieva Вмъквамо едно припомняне. След книгата на Румен Аврамов мнозина интересни и значими хора му припомниха, че е потомък на спасени евреи. Един вид, пишеш тази книга, защото си жив и неблагодарен

Emil Robert Cohen И такива мерзавци има...Може би е потомък едновременно на спасени евреи и на „възродени“ турци, иначе как да бъде обяснена последната му книга за икономиката на „възродителния процес“?:)

Zlatko Enev Казват, че Артур Шопенхауер имал пред леглото си килимче с надпис: „Всеки ден благодаря на бога, че не съм император на Свещената римска империя“. Стъпвал на него, та се чувствал по-добре...

Някой ден ще си направя килимче като неговото, но с друг надпис: „Всеки ден благодаря на Бога, че не живея в свещената българска земя, та не мога да участвам директно в битките и битчиците ѝ“.

Перко съм, знам го...

Yuliana Metodieva Тука не си прав. Тези разговори и дебати са нужни. Дори заради усилието да борави с прецизни аргументи. Както ми каза Яна Букова вчера, демокрацията е трудоемка работа.

Zlatko Enev Със сигурност не съм прав, тъй като онова, което виждам от разстояние е нищо. Но усещането за пълна детинщина на взаимните нападки, дразги и враждебности, особено когато тия неща се случват между хора, които уж са съратници в някакво „дело“, е просто смехотворно. Смехотворно и убийствено.

А демокрацията със сигурност зависи от неща като географска и културна широчина и висота. Едно е демокрация на места с милиони километри и хора, друго е на място, как му се викаше, „колкото една човешка длан“...

Абе не знам, може и глупости да говоря. Но наистина ми идва в повечко тук, дори и за броените дни, в които се прибирам...

- 21-05-2017|**Павел Павлов**

След общите приказки по-горе, ще дам пример със себе си. Преди „10-ти“ още ученик в 8-ми клас се опитах да избягам на Запад през границата при Калотино. Хванаха ме и от ДС искаха да ме пратят в затвора, когато навърша 18-ет години. Тогава ме „спаси“ прокурорът на Перник Михаил Дойчев, който беше макар и далечен, приятел на нашето семейство. После в казармата на практика отказах да служа на тази армия, превърната от комунистическият режим в инструмент за репресии срещу противниците му. ЗКПЧ-то искаше да ме прати в затвор от който можеше и да не се върна жив. Има такива случаи. Тогава ме „спаси“ командирът на нашият батальон майор Сеизов, български турчин със

„сменено“ име. Ненавиждах режимът не по идеологически, а по лични причини. Както е при 90% от хората. Като при безсмъртният наш писател Георги Марков, например. Та искам да попитам, аз спасен ли съм или съм оцелял?! Да знам как да се чувствам.

- 21-05-2017|**Надя**

Оцелял сте, разбира се. Като отмина вълната след 10-то ноемврийския ентусиазъм, като се оформи това, което се самонарича „нова политическа класа“, всеки, който мисли и преценява, разбра, че в политиката няма добро и лошо, има само пропаганда и интереси. Категориите добро и лошо, хуманност нямат цвят...

- 21-05-2017|**Павел Павлов**

Надя, както прокурорът Дойчев, така и майор Сеизов можеха да ме „оставят на хиените“, за да не пострададате самите, но имаха смелостта и ме СПАСИХА. Няма как да го приемем (само) като оцеляване. Същото е и с евреите в царска България – тях ги СПАСИХА честни, почитени и смели българи.

С останалото съм съгласен...

- 25-05-2017|**Гост**

В цялата история се явяват имената на двама музиканти: Дянко Марков и Леа Коен. И фактите за спора е, че като дете Дянко може би е носел или не е носел някакъв факел на една организация, която подобно на РЕМСа и скаутите бе забранена като свързана с външно влияние и забранена. Въз основа на това „участие“ Дянко е обявен „антисемит“ въпреки, че той го отрича.

Сред обвинителите изпъква името на Леа Коен. Оставям на читателите да преценят, колко евреи са пострадали от действията на „антисемита“ Дянко Марков и колко живота са съсипани от „съдията“ от „народния съд“ Пепо Коен. Верно е, че може би Леа Коен не е съсипала живота на никого. Но това което е тя днес, го има до голяма степен от изключителните привилегии на баща ѝ, изработени с много скелети в гробовете на Народния съд. И тя за да оправдае баща си, усърдно отрича спасяването на българските евреи. Къде щеше да бъде тя ако не бяха спасени?

- 26-05-2017|**Николай Колев**

Г-н Поппетров е споменал за митовете около генерал Христо Луков. Като съвестен изследовател е трябвало да разкаже и за приноса на военния министър Христо Луков за възстановяване на българската войска в годините преди отпадане на забраните наложени върху България от Ньойския договор. Известен е и конфликта на Борис III с Луков. А ако някой иска да научи нещо повече за Луков, не е зле да прочете спомените на генерал Васил Бойдев – „От поручик до генерал“ (ВИ, 2012)! Той поне не може да бъде обвиняван нито във фашизъм, нито в националсоциализъм. Ще научи и за поведението на 5-та българска армия във Вардарска Македония, чийто командир е бил почти три години. И още куп други неща за предвоенните и военни години ... За да няма римейк на стари събития, историята трябва да се изучава – в нея няма само бяло и черно, а не да се идеологизира! Както е направил г-н Поппетров!

Съд постанови, че не е обидно да определите като „антисемит“

член на пронацистка организация

Автор(и): Ивайло Атанасов

Журналистката Юлиана Методиева бе обявена за невиновна на първа инстанция от съда в едно дело, което пренесе политическия спор за миналото в съдебната зала

Софийският районен съд (СРС) постанови на първа инстанция, че журналистката Юлиана Методиева не е виновна по обвинението, че е използвала в своя статия „унизителна и съставомерна по Наказателния кодекс“ фраза, а именно, че е определила член на пронацистка организация като „антисемит“. Решението може да бъде обжалвано от обвинението в двуседмичен срок. Приблизително тогава се очаква да бъдат публикувани и мотивите за решението на съдията по делото.

Жалбоподателят е легионерът Дянко Марков, за когото това бе второ дело срещу журналисти от портала „Маргиналия“, посветен на защитата на човешките права, за мотивите на което [„Барикада“ вече писа](#). Дянко Марков твърди, че не е антисемит, въпреки че не се отрича от организацията отпреди Втората световна война Съюз на българските национални легиони (СБНЛ), известна със симпатиите си към Третия райх. Самият Марков определя депортираните в нацистки лагери евреи от т.нар. нови земи като „враждебно население“ и то от трибуната на Народното събрание през 2000 г., когато е депутат от БДФ в състава на СДС.

Същата партия по-късно беше част от коалиция „Десните“, а напоследък и от „Реформаторски блок“ и доскоро в устава ѝ беше записано, че е наследник на СБНЛ. Според адвокатката Ирина Алексиева, която защитава Юлиана Методиева про боно по делото, средите на тази партията използват образа на Дянко Марков, за да „реабилитират и изчистят имиджа на движения като Съюз на българските национални легиони“.

В унисон с тази теза по време на заседанието самият Марков се опита да се дистанцира от неонацистката проява „Луковмарш“, заявявайки, че снимката, на която се вижда, че държи реч по време на събитието, е фалшификация. Той все пак не отрече, че е присъствал на въпросния марш, но заяви, че не е харесал някои хора там. Дянко Марков продължава да твърди, че СБНЛ е обикновена патриотична организация, която няма нищо против различните етноси, „друговерците“ или инакомислещите – едно твърдение, което не се потвърждава от [съдържанието на легионерската програма](#), а още по-малко от практиката ѝ.

Според адвокат Алексова, „проблемът е, че се опитва политическият спор за миналото да се решава посредством наказателен процес от частен характер“, в който Дянко Марков е представян като „нешастен старец, чието реноме е опетнено от недоброжелателни хора.“ Въпросът обаче не е от частен, а от политически характер, като зад него стои опитът за реабилитация на легионерското движение и изобщо режима на цар Борис III като нямащи нищо общо с фашизма.

В дните преди делото граждани от еврейски произход излязоха с [декларации в подкрепа и срещу](#) определянето на Дянко Марков като антисемит от страна на Юлиана Методиева и други журналисти и общественици около портала „Маргиналия“. В първата от тях петима евреи заставата в защита на Дянко Марков, който е определен като „демократ и противник на комунизма, приятел и защитник на българските евреи“ и добавят, че „той не е и никога не е бил антисемит, напротив, много пъти той е заявявал, че антисемитизмът е плод на недоразвити умове“.

В друга декларация на Леа Коен, подкрепена от над 20 души, тя изразява „своето възмущение от факта, че такова дело може изобщо да бъде допуснато в България, както и че Дянко Марков не е бил призован съдебно да отговаря за отрицателство на Холокоста“. Според писателката отхвърлянето на иска на Дянко Марков като несъстоятелен е „още по-необходимо днес, когато сме свидетели на банализиране на събитията от Холокоста дори от представители на висшето управление на страната“.

Ивайло Атанасов е български журналист и автор, сътрудник на множество политически ангажирани сайтове, сред които „Барикада“, „Солидарна България“, и др.

Коментари (17)

- 21-05-2017|**Златко**

Не знам как да нарека всичко това, целият този подмолен, страхливичък, нечестен ревизионизъм, който тече от години насам в България. Ще превръщаме отявлени фашисти, антисемити и яростни националисти в икони на някаква си „борба за демокрация“, която, ако беше се реализирала, сигурно днес щеше да ни е потопила в някаква путинизирана версия на източноевропейска „демокрация“ с нашийник, намордник, на-каквото-си-искате-ник. Урааа, да живее свубудътъ по нашенски!

Може би „Протуберанси на провинциалната дивотия?“ Какво мислите за едно подобно определение?

- 21-05-2017|**Златко**

Все пак е силно окуражаващ фактът, че съдът е издал такова решение. Ревизионизмът очевидно не се е превърнал в масова умонагласа...

- 21-05-2017|**Павел Павлов**

Обекти на съдебна санкция трябва да бъдат само действията, но не и мислите. Първата поправка в американската конституция защитава точно тях.

- 22-05-2017|**Златко**

Делото на Дянко Марков като знаково събитие в борбата за паметта...

Вижте, хора, може и много да ни писва, но тази тема не може да бъде приключена преди да изясним връзката ѝ с някои ключови положения от съвременността. Казано възможно най-просто, ние сме членове на един съюз, чието мото е „никога повече“ или „никога отново“. А това означава ЦЯЛОСТНА раздяла с авторитарното и тоталитарно минало, не избирателна такава. Не можем хем да бъдем членове на модерната, демократична и либерална Европа, хем да подменяме принципите ѝ с някакво нашенско „Абе не може, не може, но чат-пат може и отново“. Именно по тази причина е абсолютно задължително да осъждаме всякакви опити за реабилитиране както на комунистическото, така и на монархически-авторитар ото ни минало. Няма такава неща като „лош комунистически“ национализъм и „добър пред комунистически“ такъв. Българският национализъм ВИНАГИ е бил от агресивно-реваншистки, етнонационален тип, той ВИНАГИ е бил заплаха за мира вътре и вън от страната. И всякакви опити за представяне на хора или идеи, свързани с възхваляване на неговите исторически вариации, преди или след войната, са несъвместими с европейската идея. Ето защо няма НИКАКВО значение какво точно представлява личността Дянко Марков, дали той е „добър човек“ или не. Дянко Марков е неразкаян националист и апологет на една профашистка, антисемитска организация. Дянко Марков е знак – той и хората като него са отрицание на съвременната Европа. Оттук и неизбежната необходимост от тяхното осъждане и отмахване от публичната сцена. Не може и „никога повече“, и „чат-пат повече“. Тези неща просто са несъвместими...

- 22-05-2017|**Българин**

Златко, Златко, съвременна Европа няма нищо общо с оплюването на достойни хора и възхваляването на някои нации. Кой сте Вие (признавам, трудно ми е да употребя учтивата форма), че да оценявате ЛИЧНОСТТА! Дянко Марков и да го „отмахвате“ от публичната сцена? И един друг въпрос: Кога ще публикувате нещо за създателя на Циклон Б Фриц Хабер, за садиста и убиец Изидор Зеев, а може и за началника на концлагер „Росица“ – за него Леа Кoen може да помогне

- 26-05-2017|**българин със самоуважение**

Ако не бяхме агонизираща колония госпожа методиева отдавна би трябвало да си пише пасквилите от Сливенският Затвор! Все пак как

може, след като в медии, на които е била главна редакторка, на два пъти се възхваляват ислямските живи бомби, убиващи мъже, жени, деца и старци, многократно се извършва зле прикрита македонистка пропаганда под предтекст за „защита на правото на самоопределение „, „преосмисляне на историята „, „борба с националистическите стереотипи“, и внушава че „македонската нация“ била съществувала ПРЕДИ КОМИ-ЕРНОВСКАТА РЕЗОЛЮЦИЯ ПРЕЗ 34-та, което СИ Е ОБОСНОВКА ЗА ТЕРИТОРИАЛНИ ПРЕТЕНЦИИ ЗА ЮГОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ, ДОКАТО НЕ СИ Е МРЪДНАЛА КУТРЕТО, ЗА ДА ЗАЩИТИ СПАСКА

МИТРОВА, ДВИЖЕНИЕ“Радко“, ПРЕБИТИТЕ В СКОПИЕ БЪЛГАРИ, ПОЧЕЛИ ПАМЕТТА НА МАРА БУНЕВА, И МЪЛЧА КАТО ПЪН ПРИ ПУБЛИКУВАНЕТО НА Удбашкото досие на МАЕКДОНСКИЯТ БЪЛГАРИН ТЕ-МЕЛКО НЕШКОВ, РЕПРЕСИРАН ЗАРАДИ БЪЛГАРСКОТО СИ САМОСЪЗНАНИЕ В ТИТОСЛАВИЯ, ФИЛМИТЕ НА ЛЮБКА РОНДОВА И КОСТАДИН КОСТАДИНОВ(ДОРИ НАРЕЧЕ ПОСЛЕДНИЯТ, ЗАРАДИ АКТИВНАТА МУ ГРАЖДАНСКА И НАРОДОРОДОЛЮБСКА ПОЗИЦИЯ „вдъхновител на ултраси“)ЗА БЪЛГАРИТЕ В ЮЖНА МАКЕДОНИЯ И ИЗОБЩО–ЗА ВСИЧКО, ОБОРВАЩО ПЕЩЕРНОТО Й БЪЛГАРОФОБСКО ЗАБЛУЖДЕНИЕ, ЧЕ НИЕ СМЕ БИЛИ САМО АГРЕСОРИ, АСИМИЛАТОРИ И УБИЙЦИ, НОСЕЩИ САМО ЗЛИНИ НА СЪСЕДИТЕ СИ, ИДЕАЛИЗИРА СЕ ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ, ДОКАТО БЪЛГАРИТЕ СЕ САТАНИЗИРАТ, ОБВИНЯВАЙКИ ГИ В ГЕНОЦИД НАД ТУРЦИТЕ ОТ АПРИЛСКАТА ЕПОПЕЯ ДО ДЕН ДНЕСЕН И ДОРИ СРАВНИ БАЛКАНСКАТА ВОЙНА С ХОЛОКОСТЪТ, СТРЕМИ СЕ ДА ОТКЪСНЕ ОЩЕ ЕДНО ПАРЧЕ ОТ НАРОДЪТ НИ, УЧАСТВАЙКИ В ПРЕВРЪЩАНЕТО НА БЪЛГАРОМОХАМЕДАНИТЕ В ОТДЕЛЕН НАРОД НА ПРОТИВОБЪЛГАРСКА ОСНОВА, ИМА ВРЪЗКИ С ОТРКИТИ БЪЛГАРОМ-РАЗЦИ, СВЪРЗАНИ С ЧУЖДИ ДЪРЖАВИ-леа коен, оплюла цялата ни следосвобожденска история и изкарала Международната детска асамблея „Знаме на мира“ -един от малкото опити на НРБ за културна самостоятелност за акт на „Великобългарски шовинизъм „, слагайки в джоба си и най-фанатичните македонисти, антони георгиев, казал, че труповете на защитниците на Плевен били изровени за тор, емил джасим, нарекъл Левски „лайно „, и накрая, любимецът ми-дарко митревич, сърбинът по бащина линия и самосъзнание, режисирал пасквилите „Трето Полувреме“ и „Освобождението на Скопие“, представящи ни като едва ли не поголеми нацисти от германците и организатори на холокоста, И СЛЕД КАТО МНОГОКРАТНО НИ Е НАРИЧАЛА „Те, Българите „КАК МОЖЕ ДА

БЪДЕ НАЙ-МАЛКОТО УВАЖАВАН ЧЛЕН НА ОБЩЕСТВОТО, КАНЕНА ПО НАЦИОНАЛНИ МЕДИИ В НАЙ-ГЛЕДАНОТО ВРЕМЕ И ПОЛУЧАВАЩА МЕЖДУНАРОДНИ НАГРАДИ!? В съседните ни държави биха я затворили по ОБВИНЕНИЯ В ПРОТИВОДЪРЖАВНА ДЕЙНОСТ ЗА МНОГО ДЪЛГО ВРЕМЕ, ИЛИ НАЙ-МАЛКОТО-ПРЕВЪРНАЛИ В ОБЩЕСТВЕН ПАРИЙ, А В СЪРБИЯ БИ ИМАЛО ВЕРОЯТНОСТ ПЪРВИЯТ ГРАЖДАНИН ДА Й ПРЪСНЕ МОЗЪКЪТ НА УЛИЦАТА С ПИСТОЛЕТ „ЗАСТАВА „75-ти КАЛИБЪР-спомнете си станалото със Зоран Джинджич! Тя стои в България САМО И ЕДИНСТВЕНО ЗА ДА СЕ ГАВРИ С НАРОДЪТ, ИСТОРИЯТА, КУЛТУРАТА И ТРАДИЦИИТЕ СИ, И НЕ ТОЛКОВА ЗА ПАРИ, КОЛКОТО ОТ ОРИГИНИНАЛНИЧЕНЕ, ФАЛШИВО ЧУВСТВО ЗА „МОРАЛНО ПРЕВЪЗХОДСТВО“, ИЗБИВАНЕ НА КОМПЛЕКС ЗА МАЛОЦЕННОСТ, И В НЕМАЛКА СТЕПЕН-ЗАРАДИ ЧИСТИ ЗЛОБА, ПЕРВЕРЗИЯ И САДОМАЗОХИЗЪМ, ПРИ ТОВА ПАТОТЛОГИЧНИ! Ако тази еничарка толкова иска обществото да не реагира на обвиненията ѝ за евреите от „новите“ земи, идеализацията на турското робство, защитата на СЪРБОКОМИТЕРНОВСКИЯТ КОНСТРУКТ ЗАПАДНО ОТ БЕЛАСИЦА, И ЕТНОИНЖИНЕРНАТА Й ПРОПАГАНДА СРЕД БЪЛГАРОМОХАМЕДАНИТЕ, ЗАЩО НЕ ОТИДЕ, ПРИМЕРНО В АВСТРАЛИЯ-заради значителната бюрмовска диаспора и статутът на многокултурализмът на държавна идеология тя спокойно ще може да си агитира дори по-враждебни към собственият си народ тези по история, народопсихология, културология и всичкология, да се откаже от „срамното“ си българско гражданство, да не говори на езикът на предците си (и без туй и сега използва при всички удобни и неудобни поводи паразитни чуждици), да живее в държава от обожествяваната от нея англосаксонска цивилизация, при това една от най-уредените в света и с по-мек климат от този в България!? А, за малко да забравя-защото Е ПО-ДОБРЕ ДА СИ ЦАР НА СЕЛО, ОТКОЛКОТО СЛУГА В ГРАДА! Защото в България юлка методиева може да е част ОТ ПРОТИВОНАРОДНИЯТ НИ ИНТЕЛИГЕНСТВАЩ „ЕЛИТ“, ИЗРАЗИЛА „уникалността“ си от „глупавите си сънародници“ с анархизъм и ултранихилизъм, добре платена журналистка с уважение в масмедиите и мисионерка на САЩ и ЕС, „европеизираща“ аборигените, но в някое от големите западни езера тя ще си бъде една мъничка рибка, от най-презираната, бедната и бързоизчезващата държава в Европа, посредствена в духовно отношение журналистка, чиито ценности са споделяни от голяма част от населението, а в най-деградираните държави дори би излязла „консервативна“,

редакторка най-много на медия с регионално значение или на обикновена журналистка в национална медия, и част от средната класа според местните стандарти-все пак емигрантите в големи държави почти винаги губят общественият си статус в сравнение с родината си! Обаче това не ѝ е попречило да изпрати хиляди на Терминал 2, обещавайки им златни гори, през които текат реки от мед и масло, и по този начин да подпомага обезкървяването на България!

- 29-05-2017/**Daniela Gortcheva**

Съдът не е постановил това, това са лъжи. Мотивите още не са известни. Дянко Марков не е член на антисемитска организация. Никой никъде не е определил съществуващата до 1944 легионерска организация като антисемитска организация. Становищата на историците са различни. Евгений Силянов, който е съвременник на събитията, силно антигермански настроен и женен за еврейка твърди, че легионерската организация е патриотическа организация. Иван Дочев, лидер на легионерската организация осъди в САЩ клеветниците си, че бил нацист и антисемит. Но българският съд, уви, не е американски съд. Характерът на една организация се определя не от анонимни позиви, незнайно от кого писани, а от нейните устав и програма. Та малко се поограмотете, че е резил да ви гледа човек. Не умеете да дебатирате с факти и аргументи, защото за тях се искат ЗНАНИЯ, каквито нямате и затова замеряте хората с кал. Да клеветиш един човек, че като дете – преди да навърши 16 години е членувал в патриотическа организация и да го клеветиш днес, 80 години по-късно само, защото не бил съгласен с мракобесническите ви клишета, взети от комунистическата пропаганда относно характера на тази организация- ако това не е позор, не знам кое. Ето какво пише водачът на легионерите Иван Дочев още през 1938 в книгата си „Кои сме ние и за какво с е борим“:

„Ние не повдигаме въпроса да изгонваме чужденците и небългарите от България, както и направиха в много страни.“

И малко по-долу:

„Повтаряме, не се повдига въпрос да се гонят чужденци, евреи или иноверци.“

Книгата я има в Националната библиотека „Кирил и Методий“, откъдето сме я сканирали.

Тази книга е издадена през 1938, това е годината в която Дянко Марков напуска СБНЛ. След това какви статии са излизали във вестниците от разни легионери няма абсолютно никакво отношение към Дянко Марков, той не е бил член на организацията.

- 29-05-2017|Златко

Е какво пък, сега поне имаме някаква представа за начините, по които аргументира отсрещната страна. Както се казва, всеки да си прави изводите...

- 29-05-2017|Златко

Въпросът в тази дискусия касае много по-важни и по-големи неща от оправдаването или осъждането на нечие поведение, минало и настояще. Тук става дума за ЦИВИЛИЗАЦИОНЕН избор, за скъсване с традиционното ни минало и вечното хитруване, вечното минаване „между капките“, вечното мишкуване на дребно. Забележете аргументацията на Даниела Горчева пред съда – Дянко Марков действително бил нарекъл евреите „враждебно население“, но при това бил имал предвид **„враждебно към Германия, а не към България“**... И това ако не е възможно най-красноречив пример за чисто българско хитруване на дребно, то не знам какво изобщо е. Човек може да се прави на ударен колкото си иска, но това съвсем не означава, че и хората наоколо ще изберат да правят същото...

- 30-05-2017|Златко

И отново откъм Фейсбук:

Zlatko Enev Остава само да кажем, че Германия, а не България, им е отнела паспортите, та всичко да си отиде „по мястото“...

Emil Robert Cohen И до там ще стигнат, Zlatko Enev, за хора като някои „историци“ и „журналисти“ документалната истина просто няма никакво значение, важната е истината в „душите им“ и понеже тя им свети, то те ще докарат не от 9, не от 99, а от 999 кладенеца вода, за да „докажат“, че по-добър приятел на евреите и по-чужд на антисемитизма от Д. Марков няма. И въпросът въобще не се свежда до усилията на една живееща в Холандия дама... Тя, иска или не, обслужва замислите на далеч по-влиятелни от нея сили, които искат да

реабилитират в очите на публиката миналото на България през периода 1939 – 1944 г., защитавайки „патриотичния“ авторитаризъм срещу „антинародния и антинационалния“ комунизъм, настанил се у нас на щикове на Червената армия. Като че ли е възможно чрез едно зло да бъде оправдано друго зло! Не, не е възможно. И тези хора, имам предвид самопровъзгласилите се глашатая на „добрия Марков“ всъщност никак не се усещат, че по този начин помагат именно на реабилитацията на иначе толкова ненавистния им комунизъм. Защото той извърши принципно същото престъпление както авторитарния режим през военния период – лиши от права българските турци и де факто проведе етническо прочистване сред тях. И ако всъщност авторитарният режим през 1939-1944 г. следва да бъде оправдан за геноцида, извършен над македонските и тракийските евреи, то защо да не бъде оправдано и комунистическото етническо прочистване? Тъй де, и двете са извършени в името на „майка България“, нали? И двете са „акт на спасение и запазване на националната същност“, нали? Та такива работи, но думата ми тук съвсем не е за една или друга списователка, живуща в чужбина. Не. За нещо много по-голямо и страшно става дума – за пълзящата тенденция на реставрация на авторитарното и на тоталитарното минало. Защото оправдаеш ли едното, трябва да оправдаеш и другото. *Tertium non datur.*

Julia Zlatkova Възможно ли е точно евреин да не прави разлика м/у Холокоста и Възродителния процес? Едно и също било... Нищо общо няма м/у двете, освен по очеизвадни причини, но и защото ВП си е автономно българско дело, извършено дори напук на волята на Москва, а другото е участие/неучастие в изпълнението на „окончателното решение“. Това решение не сме го взимали ние, а ни е било наложено за изпълнение и за щастие не сме го изпълнили особено успешно. Българска работа.

Zlatko Enev Като оставим настрана силно грозната забележка относно етническия произход на Емил (в Германия за такова нещо бият през устата), то бих ви помолил, Юлия, да обясните в какво ТОЧНО се състоят разликите между „спасяването“ на българските евреи и „възродителния процес“, след като и в двата случая имаме:

1. отнемане на имуществото на огромна част от представителите на едно етническо малцинство (ако все още смятате, че и ТОВА е било продиктувано от Германия, то прочетете книгата на Румен Аврамов – още един „неблагодарен евреин“, както го наричат немалко хора, между другото)...
 2. Въдворяване в лагери на водачите на турското малцинство и почти цялото мъжко население при евреите.
 3. Планомерно създаване на обществени и икономически условия, при които тези малцинства да се чувстват нежелани в страната и да имат всякаква мотивация да я напуснат.
- Zlatko Enev** И решението за отнемане паспортите на македонските евреи ли ни е било наложено от Германия, Юлия? А защо подобни решения не са били наложени на Италия и Унгария – все съюзници на нацистка Германия?
- Julia Zlatkova** Разликите са очеизвадни. Или смятате, че да те убият и да те преименуват насилствено е едно и също? Във всички държави-сателити на Нацистка Германия е имало анти-еврейско законодателство, включващо и конфискация на имуществото. Тия закони не сме си ги измислили ние. В окупираните от Германия държави и територии не е имало местно анти-еврейско законодателство. Там евреите са ги разстрелвали на място или са ги изпращали директно в конц-лагери (не трудови, а на смъртта). Не ми е известно турците да са били лишавани от имуществото си и да са изстребвани масово. Мъжкото еврейско население е било въдворявано в трудови лагери с цел да се избегне депортацията. На македонските и тракийските евреи не са им отнети паспортите, а не им е било дадено българско гражданство. Те изобщо не са имали паспорти, за да им ги отнемат. В Италия и Унгария също има анти-еврейско законодателство, избитите унгарски евреи са стотици хиляди, въпреки че депортациите се забавят и благодарение на това голяма част са спасени. Хорти, доколкото знам, се е противопоставял на депортациите, и те са започнали едва след отстраняването му от власт. Италианските евреи са били много по-малко, горе-долу колкото нашите. Една част са спасени, друга не.

Zlatko Enev Моята – и на немалко хора в България – теза е, че съвсем не сме били толкова ревностни „спасители“, и че е имало режими и правителства, които са били далеч по-сдържани от нас, ако и също съюзници. В Италия и Унгария масови депортации има едва след като тези страни са окупирани.

Тезата, че „щом като не сме ги убили, то значи сме ги спасили“ не ме убеждава. Формите и на двете третирания на малцинства са удивително подобни.

Освен това, предполагам имате представа за това с каква готовност са приети в България антиеврейските закони, нали? „Тия неща не сме ги измислили ние“, казвате вие. Но пък сме ги приели с доста голям ентузиазъм, след което силно активно сме участвали в „преразпределението“ на еврейското имущество. Сихурен съм, че познавате книгата на Румен Аврамов, нали?

Zlatko Enev А също и този добър обзор на политиките в останалите европейски държави-сателити...

Спасяването на българските евреи – уникално ли е наистина?

Julia Zlatkova Въпросът беше за приликите между ВП и Холокостта. Аз изобщо не виждам такива. Книгата на Р. Аврамов не съм я чела, но не се съмнявам, че българите с готовност са се облажили с еврейското имущество. А и никъде не съм твърдяла, че сме „ревностни спасители“.

Zlatko Enev После, не смятате ли, че „недаването на български паспорти“ (за което ще трябва все пак да ме убедите, че не е отнемане – като как тъй няма да са имали паспорти в Македония, да не би там хората да са живели без?)... Та, не смятате ли, че това е доста очевиден акт на СЪЗНАТЕЛНА подготовка на депортацията им. Самият аз не виждам основания за толкова ревностно отричане на всякаква отговорност. А и не ми-сля, че то би било прието в един по-широк от чисто българския дискурс...

Zlatko Enev Изредих три точки, които се повтарят и при двете исторически събития. За вас това не са прилики?

Zlatko Enev Собственото ми мнение е, че „спасяването“ на българските евреи просто се е превърнало в матрица, по която

след това са били третирани останалите малцинства в България. Именно по сценария „отнемане на имущество – въдворяване в лагери – прогонване от страната“...

И още: вие казвате, „Не ми е известно турците да са били лишавани от имуществото си и да са изстребвани масово.“

Ами да, турците СА били лишавани от имуществото си – запознайте се с последната книга на Румен Аврамов, „Икономика на „Възродителния процес“, – а за масово изстребване като прилика не е ставало дума никъде. Такова не е имало. Онова, което дискутираме е дали липсата му ни прави „спасители“?

Julia Zlatkova Според мене съдбата на българските евреи няма абс нищо общо с последващите събития през комунистическия период. Тя е част от историята на ВСВ и Холокоста и дори няма много общо с българския национализъм. ВП също няма много общо с българския национализъм, а е опит на режима да си закрепи и укрепи властта – като отклони вниманието на населението от социално-икономическите проблеми към националния.

Zlatko Enev ОК, нека тогава се съгласим, че няма как да се съгласим:) Искам да кажа, благодаря ви за коментарите, но поне аз виждам смисъл най-вече в дискусии, при които има поне искрица надежда за доближаване на позициите.

• 30-05-2017|**Даниела Горчева**

Твърдите, че цитирам: „Съд постанови, че не е обидно да определите като „антисемит“ член на пронацистка организация „„, което е лъжа.

1. Съдът нищо не е постановил, даже присъдата я няма в протокола от съдебното заседание. Мотивите досега не са публикувани.

2. Що се отнася до твърдението, че демократичен, а не сталинистки или хитлеристки съд може да постанови, че не било обидно и не било клевета да наричате някого „антисемит“, понеже бил членувал като невръстно дете преди 80 години в националистическа (не пронацистка!) организация не знаех, че трябва да обяснявам на хора, претендиращи, че са правозащитници и демократи, че КОЛЕКТИВНА вина няма.

И че например, никой никога не би определил за „антисемити“ било Оскар Шиндлер, било Георг Дуквиц (спасителят на датските евреи), независимо че и двамата членуват (и то не като деца) в действително

антисемитската партия на Хитлер, а именно Национал-социалистическата работническа партия.

- 30-05-2017/**Златко**

Присъдата, доколкото ми е известно, няма нищо общо с невръстни деца и прочие. Основанията Дянко Марков да бъде считан за антисемит са в обществената му дейност след 1989 (с доказателствата от изказването му пред 38-то Народно събрание).

Останалата част от дискусията, свързана с преодоляването на миналото, разбира се, е отворена за аргументи. Моля, заповядайте, Даниела! Ще ми бъде интересно да чуя аргументите ви.

(А Оскар Шиндлер не само е осъден, но е и принуден да напусне Германия и да завърши живота си в Аржентина, доколкото си спомням. Хубаво е човек да си понаправи малко домашните упражнения, преди да затръби на висок глас незнанието си)...

- 30-05-2017/**Златко**

А осъждането на легионерското движение като профашистко и крайно-националистическо е напълно задължително, просто защото без него затъваме в мочурище от антидемократични, пред-модерни и в края на краищата не-европейски идеи от миналия век. Това е просто очевидно. Да вземем за пример само факта, че през 1943 легионерите публикуват памфлет, в който критикуват правителството, че е изпратило в лагерите САМО евреите от „новите земи“, но не и онези от същинска България. Кого и как ще убеждаваме след това, че сме се разделили с това минало, ако скъсваме по сто чифта подметки, за да го оправдаем?

(Долният цитат е от може би най-авторитетното изследване на българското участие в Холокоста, тоест „спасението“, писано от американския историк Фредерик Чари още в началото на 1970-те и все още непереведено на български език)...

Frederick B. Chary, „The Bulgarian Jews and the Final Solution, 1940-1944“. University of Pittsburgh Press, 1972

THE FAILURE OF THE DEPORTATIONS FROM BULGARIA 141

sions of satisfaction from the Macedonians. Beckerle's reports supported the consul's undoubtedly exaggerated opinions.³⁹

Yet even in March a note of disappointment began to appear in Berlin's reports concerning Bulgaria and the Jews.⁴⁰ The parliamentary delegation led by Peshev worried the Germans. In April Hoffmann suggested that Gabrovski stopped the deportations from the old territorial boundaries of Bulgaria after receiving "a nod of approval from the highest place" (presumably meaning the throne). Rumors circulated in the German foreign office that Bulgarian leaders, especially Gabrovski, had deliberately deceived the Germans and had no intention of deporting Jews from Bulgaria proper. Beckerle did not believe this. The Bulgarians simply did not have the same racial attitude toward the Jews that the Germans had. They were interested primarily in confiscations. Thus they readily deported the Jews from the new territories, but feared public opinion too much in the case of the others. Beckerle concluded that the Bulgarians would with some prodding and despite the "usual Balkan weakness" come around.⁴¹

The foreign office, in particular Wagner, preferred Beckerle's moderate reports to Hoffmann's. Yet the undercurrent of dissatisfaction still remained. The March deportations were only 56 percent successful (under 11,500 of a planned 20,000)—not a very notable achievement. The 51,000 Jews still present in Bulgaria behind German lines disturbed the RSHA. In April a foreign office report, surveying the results of the Macedonian deportations, questioned why the doctors in the Skopje camp were released. As intellectuals, the report said, these were the most dangerous Jews.⁴² This German concern had support among the right-wing extremists in Sofia. The Legionaires distributed a pamphlet castigating the government and Subranic for deporting only the Jews from the new territories.⁴³

In April King Boris visited Hitler in Berlin. While there, he also met

39. Witte, draft of report, March 18, 1943, T120, serial 2330, roll 1305, frame 486309-13; Beckerle, report, March 21, 1943, *ibid.*, frame 486314.

40. Witte, draft of report, March 18, 1943, *ibid.*, frames 486309-13; Beckerle, report, March 21, 1943, *ibid.*, frame 486314.

41. Hoffmann and Beckerle, report, April 5, 1943, *ibid.*, frames 486316-21.

42. Unsigned enclosure C to Pausch report, April 3, 1943, *ibid.*, frame 486323; SS Hauptsturmführer Bosshammer, RSHA, to Thadden, May 27, 1943, *ibid.*, frames 486341-43.

43. Beckerle, report and enclosure (Union of Bulgarian National Legions, "Who Protects the Bulgarian Jews" [no date], May 13, 1943, T120, serial K783 (Inland II geheim, Settlement of the Jewish question in Bulgaria), roll 4201, frames K207620-28.

Не умеете да четете. Не съм използвала дума осъден. Шиндлер може да е съден и осъден за някакви свои престъпления. Аз попитах кой би определил Шиндлер като антисемит, въпреки че е бил члена на НСРП на Хитлер, която е доказано антисемитска организация?

- 30-05-2017|**Гост**

И пак да попитам. Къде и кога, кой съд е постановил това, което твърдите в заглавието на статията си горе?

- 30-05-2017|**Daniela Gortcheva**

А Фредерик Чери е марксист и комунистически храненик. По време на комунистическия режим в България непрекъснато идва тук, комунистическите власти го развеждат по курорти, море и планини, той проси пари от тях и пр. Та хич, хич не ми цитирайте комунистически „учени“. Кой приличен западен учен ще се свърже с една тоталитарна престъпна власт?

- 30-05-2017|**Златко**

С молба за извинение към уважаемата публика: тази дама вярно умора няма, да заговори с нея човек означава да не може да се отърве след това. Въвеждам отново (временно, надявам се) предварителния оглед на коментарите, преди да бъдат публикувани. Както всички знаем, лудият изяжда и пет зелника...

10 неща, които щях да правя, ако бях жена

Автор(и): Стефан Икога

1

Ще нося пола. Дълга до земята, широка като лъка. Ще гледам денят да е летен, за да може вятърът нежно да милва гениталиите ми.

Искам това, за когато съм жена, защото го искам и сега, докато съм мъж, но не мога да си го позволя, защото за съжаление в София е опасно за мъж да ходи с пола поради евентуални близки срещи от много тъп вид, с изключително срамни потребители на футболни отбори, Хитлер и омраза от всякакъв род.

2

Не знам каква е точно механиката. Но ако вляза в кожата на някое съвсем истинско момиче, ще си направя среща с най-близките ѝ приятелки, които в този ден ще бъдат съвсем мои близки приятелки. Ще пием бири, ще си говорим за политика, автомобили, футбол и за стереотипите.

3

Ще завиждам на мъжете, че нямат цикъл по всички възможни мрънкащи и немрънкащи начини. Ще им напомня какви късметлии са, че могат да пикаят прави и навсякъде, както и за изконната роля на жените, като мъченици по рождение, нагърбени от природата с огромната отговорност да произведат още хора, които нищо чудно и да свършат нещо полезно с животите си, още по нищо чудно и да не свършат абсолютно нищо полезно за никого.

4

Демек, ще бъде мега курва. Ако съм хубаво момиче, вероятно с огромен успех, ако съм нехубаво момиче, ще е горе-долу същото всъщност. Същото е поради познанието, което нося от мъжкия си живот, а именно – мъжете са мега курви и им трябва „еееей толкова малко“, за да паднат жертви на собствения си нагон, хормонален баланс и женско очарование. Под „еееей толкова малко“ имам предвид, че ако си женска, за да

вкарал 89 процента от мъжете в леглото си (статистиката е на око), нужно е просто да им кажеш – Хей, приятел, ела в леглото ми – хоп, готово. Ако се окаже лесбийка – damn.

5

Ще помрънкам, стига да има на кого. Не че и сега не съм машина за оплакване от незначителни спънки, ежедневни разочарования, чужди и собствени неуспехи, глад, жажда, липса на джойнт, време и пари, но виждал съм моята любима, истински виртуоз в това да се сдуха сама. Искам и аз така.

6

Ще напиша десет неща, които бих направил, ако за един ден съм мъж и вероятно ще се справя много по-добре от сега.

7

Ще се боря за правата на жените, но без транспарант, без да крещя, без да съм досадна и тъжна като валяк феминистка с мустак.

Ще гласувам обута в дънки и... 2017 е, ще си правя каквото си искам, не защото е позволено, а защото така. И дори да съм дебела и грозна... well, истината е, че това никога не помага и често пречи, сгу, светът за нищо не става.

8

Ми, бих родил, щото кога иначе.

9

Ще мастурбирам. Това пак е сексуално, ма нали съм мъж, какво искате. Всъщност ще се ползвам за тренажор поради простата причина, че в мъжкия си живот съвсем не съм сигурен, че знам какво да правя с женските бутони там долу. Та, ще поджиткам.

10

Знам, че много жени умират от рак на гърдата, и то не заради друго, ами защото от немарливост не посещават доктор и разбират за болестта чак когато вече е все тая, сигурно точно както аз съм дебел, защото ме мързи да не съм дебел. Но, с'топ, става за нула време. Гледал съм го. Пъхаш цигки в едно нещо и чичо доктор ти казва – кул ор нот кул. И ако е нот кул, но съвсем навреме, шансът да стане кул и да продължа да си живея щастливия живот е огромен. А щастливият живот май е смисълът на живота, бил той мъжки или женски. Така де, така или иначе има математически шансове да умрем от падащи саксии, тъпи катастрофи, инциденти от всякакъв род и болести, срещу които сме безсилни, тъпо е

да умираме от неща, от които можем и да не умираме. Прегледай се и ти, жено в женско тяло, защото си е твое за цял живот.

Стефан Икога е млад български поет и автор. Носител е на наградата „София: Поетики“ за 2015 година.

Коментари (2)

- 26-05-2017|**Златко**

Не успях да се срещна с млади хора, докато бях в София. А толкова ми се искаше. Тук един опит за същото, от разстояние...

- 26-06-2017|**Поздравления**

Позор...

Дянко Марков и битката за паметта в България

Автор(и): адв. Ирина Алексова, Златко Енев

Темата за неизбежната необходимост от солидно [преработване на миналото](#) тече в това издание от години насам – с неизвестни или поне силно невидими за мен резултати. Въпреки немалкото знакови събития от онова, което може да се нарече „войната за паметта в България“ – от „Гори, гори огънче“ на Румяна Петкова и Малина Томова, през „Технология на злото“ на Татяна Ваксберг и сравнително острата дискусия около „спасяването“ на българските евреи, та чак до последното голямо научно изследване за икономиката на „възродителния процес“ на Румен Аврамов – в страната изглежда все още липсва каквото и да е по-широко осъзнаване на важността и мащабите на тази война. Поредното доказателство за това – колкото дребно и незначително на пръв поглед, толкова символично и предупредително след едно по-внимателно разглеждане – се оказва делото, което бившият легионер Дянко Марков води срещу журналистката и участничка в кръга „Маргиналия“ Юлиана Методиева.

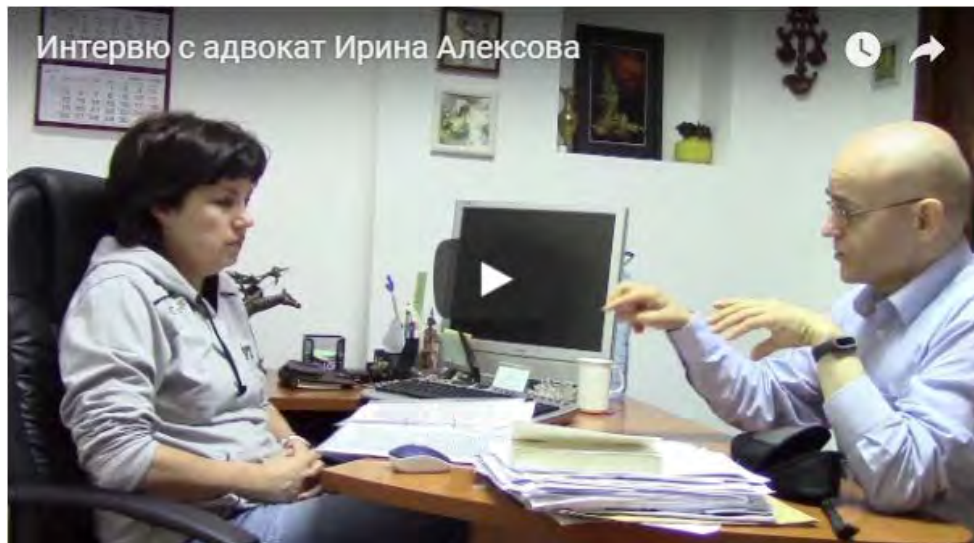
За какво точно става дума? Конкретният съдебен казус – дали е правомерно да бъде определян като *антисемит* един неразкаян участник в доказано профашистката и антисемитска организация [Съюз на българските национални легиони](#) (СБНЛ) – се оказва само тъничко було, под което се крият далеч по-мащабни и по-важни за страната въпроси. Самият Дянко Марков, осъзнавайки това добре, твърди, че води делото „не заради себе си, а заради хората, които го подкрепят“. И това е точно така, защото реалният въпрос, стоящ зад настоящата съдебна битка, всъщност е „по какъв начин трябва да оценяваме близкото минало на страната и можем ли да си позволим да го оправдаваме пост-фактум?“, имайки предвид опита на други европейски страни, които отдавна вече са вървели и продължават да вървят по същия този път. В „Либерален преглед“ многократно е ставало дума за това, че опитите за „оправдаване“ или дори „забравяне“ на миналото най-често водят до неговото пре-

повтаряне¹. В днешна Европа – и Западна, и Източна – не престават да бушуват обществени страсти, медийни пледоарии и академични битки, съсредоточени именно около този въпрос, в различните му национални вариации. И изборите, които правят тези или онези европейски обществениности, правителства и нации, съвсем не са без значение относно бъдещето на общия европейски дом. Много хора и у нас, и по други места в Европа, са склонни да махнат с ръка и да си кажат нещо от рода, „Намерихте с какво да ни занимавате! Голяма работа сега, дали генерал Луков е бил герой или палач. Вие други проблеми нямате ли?“ На което, отново, ще трябва да припомним известната сентенция на Карлос Сантаяна, че онези, които забравят миналото, са осъдени да го преповтарят. Или, казано малко по-другояче, ако бихме искали да осигурим някакво европейско бъдеще за децата си, то не можем да игнорираме факта, че съюзът, на който сме членове, е избрал за свое мото простичката фраза „Никога повече!“ А това означава, че или ще осъдим възможно най-последователно *всички* прояви на пред- и следвоенния български национализъм, както от националистическо-фашистки, така и от комунистически вид (окупациите на съседни страни; избиването на стотици, може би хиляди хора, от българската армия по време на войната; депортирането на евреите от Вардарска Македония и Беломорска Тракия; държавно спонсорирането преследване на българските мюсюлмани, продължило около 30 години и взело неизвестно колко точно жертви)... Или това – или ще се съгласим, че никога не можем да бъдем европейци.

Следният разговор, проведен преди няколко дни в София, може би ще ви помогне да определите малко по-ясно собствената си позиция по тези толкова заплетени и свързани с множество трудности въпроси.

Прочее, изборът е ваш.

1 Нещо, което се илюстрира достатъчно добре от следвоенната история на двете немскоезични страни в центъра на Европа, Германия и Австрия, където имаме ясни доказателства за твърдението, че единствено безкомпромисното осъждане и отричане на тоталитарното минало (Германия) води до изграждане на истински стабилна, плуралистична демокрация, докато опитите за оправдаването или забравянето му (Австрия) водят до неизбежното създаване на обществени групи, опитващи се да консервират и преповтарят практиките на тоталитарното, расистко и антисемитско минало. (Виж например „Първата жертва“: [Австрийският жертвен мит и неговите трансформации във Втората република](#), публикуван на 16.3.2015 в списанието).

<https://www.youtube.com/watch?v=0A3KIenMxj8>

Ирина Алексова е завършила специалност „Право“ в СУ „Климент Охридски“, специализира в областта на наказателното право, адвокат е от 1993 г. Известна е с ангажимента си в борбата срещу опитите за възраждане на крайнодесните и профашистки младежки движения в България (Луковмарш и др.).

Коментари (17)

- 28-05-2017 | **Николай Колев**

Уважаеми г-н Енев, Нямам намерение да споря с адв. Ирина Алексова, нито смятам да „преработвам миналото“ Ще спомена някой факти

от Втората световна война. В периода 24-29 юли 1943 Хамбург е подложен на бомбардировки със запалителни бомби и става първия по време на войната град през който преминава „огнена буря“. Загиват над 50 000 цивилни граждани. На 13, 14 и 15 февруари 1945 г. по същия начин е бомбардиран Дрезден. Загиват 25 000 цивилни граждани. **НЯКОГА ДА Е СЪДЕН ИДЕОЛОГЪТ НА ТЕЗИ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ – ФЕЛДМАРШАЛА ОТ КРАЛСКИТЕ ВОЕННО ВЪЗДУШНИ СИЛИ АРТЪР ХАРИС?**

Същите „огнени“ бури са организирани и над мирното население на Япония. На 9 март 1945 г. в Токио загиват 130 000 цивилни граждани, следват такива бомбардировки над Нагоя и т.н. За по-малко от половин година жертвите от запалителни бомби сред цивилното население в страната надхвърлят около два пъти военните загуби на Япония за 45 месечната война със САЩ. **НЯКОЙ ДА Е ПОДВЕЖДАЛ ПОД ОТГОВОРНОСТ ТОГАВАШНИЯ КОМАНДИР НА БОМБАРДИРОВЪЧНОТО КОМАНДВАНЕ НА САЩ, РАЗПОЛОЖЕНО НА МАРИАНСКИТЕ ОСТРОВИ – ГЕНЕРАЛ-МАЙОР ЛЕ МЕЙ**

В резултат на англо-американските бомбардировки в периода 18 октомври 1943-17 април 1944 г. са загиналите над 4 000 цивилни български граждани! **НЯКОЙ ДА СЕ Е ИЗВИНИЛ НА БЪЛГАРИЯ ЗА ТОВА?**

И няколко думи за антисемита Дянко Марков. Участва във войната срещу Германия като летец-бомбардировач от 5-и въздушен полк и е награден с Орден за храброст. Докато е на фронта, баща му – 60-т годишен адвокат, е убит от местната нова българска власт без съд и присъда.

- 28-05-2017/**Златко**

Единственото, което се сецам в тази връзка е „накарай мързеливия на работа, та на акъл да те научи“...

- 28-05-2017/**Жоро Ончев**

Простичко е – победителите не ги съдят! От древността до наши дни. В периода на бомбардировките над България, за който споменавате, особено зловещо изпъква 10 януари 1944, когато летят ниско над София и избирателно пускат бомби над училища и болници и други граждански обекти (при тогавашната техника и височина на полета те са се виждали от пилота с „просто око“). Тогава загива видният български психиатър д-р Христо Петров – в Александровска болница, на работното си място! ... В своята политическа коректност стигаме такова

ниво на цивилизовано лицемерие, че не просто фалшивеем паметта и идентичността си, но и губим (в по-малка степен от по-развитата част на Европа, слава Богу!) здравите си инстинкти и нагони за оцеляване. Изкривявайки човешката природа, приравнявайки я с някаква комсомолска утопия за доброта и благородство – като датските дечица, тичащи срещу палача им Брейвик, докато изродът ги разстрелва със сладострастие, за разлика от афганистанчето, което се мята на земята, търкаля се и бяга после на зигзаг. И оцелява – защото е нямало шанса, горкото, да му бъде промит мозък от мантрите на коректното говорене, скърбене, разкаяние и държане. Вижте само колко цивилизовано страдат близките на загиналите от атентати: ние не сме жертви, ние не мразим... Това е така противоестественно, когато трябва да изпитваш мъка и гняв, че предизвиква откровен присмех у ония, които залагат бомбите.

- 28-05-2017|Златко

Не съм съвсем сигурен дали съм успял да разбера правилно смисъла на горния коментар, тъй като ми се вижда малко прекалено заплетен, но ще спомена все пак, че според мен „победителите не ги съдят“ е просто удобна форма на приемане на онова, което на ниво ежедневие в България означава „колкото по-арогантен и по-безскрупулен си, толкова по-големи шансовете ти за успех в живота“.

Сега, по същество – първо, това че победителите не ги съдят всъщност не е вярно, просто защото във времето, в което живеем, вече достатъчно общества са достигнали степен на гражданска будност и съзнание, които им позволяват да съдят самите себе си – и по този начин да постигнат един по същество вечен двигател на общественото развитие, без да чакат да дойде някой отвън и да им хвърли една кола бой, та най-после да успеят да се променят. Прочетете текста на Тони Джад, който препоръчах в последния брой на бюлетина, за да видите какво имам предвид (**Миналото е друга страна: мит и памет в следвоенна Европа**), а също и този тук текст, който показва, че в Америка вървят същите или поне много подобни на тези от Европа процеси (**Националните извинения притежават силата да променят бъдещето**).

Второ, за всеки човек с немъртва съвест би трябвало да е някак интуитивно ясно, че арогантността и безскрупулността, щом не работят на лично ниво, няма как да проработят и на национално такова. Историята на човечеството изглежда пълна с опровержения на това простичко

правило (оттук и максимата, която цитирате и вие, Жоро, и много други хора преди вас), но според мен това се дължи просто на факта, че човечеството започва да навлиза в период на истинско високо материално развитие (откъдето следва и възможността за морално и духовно таква, щото беднотията убива всеки благороден порив, това е ясно) – едва от няколкостотин години насам, и то само на определени места. И едва след Втората световна война вече се появяват наченки на международни споразумения, законодателства, съюзи, и пр., които обещава да превърнат в закон И за общностите онова, което вече отдавна е морален и юридически закон за личностите. Досега винаги е изглеждало, че моралът приключва там, където започнат „националните интереси“, но това силно фалшиво правило започва малко по малко да се променя, както според мен показва развитието на Европейския съюз. Разбирам, че това твърдение сигурно изглежда много въпросително, изслушвано откъм България, но, какво да се прави, светът изглежда по различни начини, в зависимост от изходната точка на наблюдателя.

Прочеее, салве на всинца ви!

- 28-05-2017|**Златко**

здравите си инстинкти и нагони за оцеляване

Да си ми жив, Жоро! Една илюзия по-малко...

- 28-05-2017|**Жоро Ончев**

Няма нищо заплетено – просто изтъквам, че нещата не са черно-бели и че победителите от Втората световна наистина не са съдени, особено онези, които сега са наши стратегически партньори. Това потвърждава и Т.Джуд в „След войната: история на Европа след 1945“ (налична и като електронна книга, което поне мене ме улесни) като един от основните стожери на изкривяването на европейската памет. Холокостът е ключ за идентитета на съвременна Европа според него и това естествено е основополагащо за уникалното ценностно развитие на Стария континент. За Бг идентитета обаче ключов е травматичният манталитет – на друго място мога повечко по този въпрос да предложа – споменавам го тук във връзка с намесата отново на национализмите, защото нашият по-специално е манталитетно компенсаторен на травматична (изкривена, естествено) памет и преживяване за историческа прецаканост и жертвеност. А връзката с коректността и със скърбенето за жертвите на

атентатите е в прекалено уникалното ценностово развитие – спрямо останалата част от човечеството. Просто прекалената цивилизованост пречи и те лишава от естествени нагони и инстинкти. Когато са убили детето ти (да не дава Господ!), вместо да изревеш: ще ви го върна, проклети изроди, ти пееш песнички със свещичка в ръка като на госпъл вечеринка? Противоестественно е, но това опира до проблема за отношенията между биологията и цивилизацията, за която ти трябва отделен сайт:)

Salve!

- 28-05-2017|Златко

Повтарям: това, че в днешна България е познат най-вече Нюрнбергският процес, но не и **множеството процеси и движения** за еднозначно осъждане на насилственото интерниране на японските американици по време на Втората световна, е въпрос не единствено на информираност или нейната липса. Напредналият свят, или поне напредналите части от неговите населения, се намира на друго ниво на мислене, така ми се струва...

- 28-05-2017|Златко

Но, за да се върнем към същностните, касаещи България, аспекти на тасзи дискусия, нека се вслушае малко във Фейсбук:

Zlatko Enev „Логиката“ на Дянко Марков: първо им отнемаме паспортите, а след това ги обявяваме за „враждебно население“. Никакъв антисемитизъм, никакъв нацизъм, нали така?

Julia Zlatkova Добър материал, но все пак ми се струва, че личността и дейността на Борис 3 би трябвало да се разглеждат в контекста на времето и средата, в която е живял, а не от гледна точка на днешните критерии за хуманност и демократичност. А времето е било таков...See more

Zlatko Enev Що се отнася до оценката на българското съюзничество с Третия райх (по неизбежност свързана и с оценка на историческата памет и наследство на Борис III, мисля), бих предложил следния текст. А инак, вярно, не знам причини, поради които генерал Луков да бъде наричан „палач“. Чух тази дума (впрочем, май беше „кръволок“, не съм сигурен), и затова я

използвах в текста, просто като илюстрация към споровете, които текат в страната...

За „андрешковското“ отношение към историята

Julia Zlatkova Аз, честно казано, се удивлявам, че германците са ни третирали като съюзници, а направо не са ни обявили война, предвид че не сме им сътрудничили почти в нищо. Отказали сме да пратим войски не само на Източния фронт, но и да участваме в инвазията срещу Гърция и Югославия, към които сме имали териториални претенции. За това пък с готовност сме приели да анексираме наготово окупираните вече от Германия територии... За отказа да депортираме евреите си, едва ли има смисъл да се повтаря. Само мога да отбележа, че ако не се бяхме съюзили с Третия райх, а бяхме размазани и окупирани от него, тези евреи (както и македонските и тракийските, разбира се) с почти 100% сигурност, нямаше да оцелеят. Никой нямаше да ни пита, искаме ли да ги депортираме или не, и да ни чака да се назландисваме и да ги мотаем из трудови лагери в страната под претекст, че са ни много нужни да ни работят ангария. А вероятно щяха да се намерят и доброволци, по подобие на украинските и балтийските, които да екзекутират евреите на място. Българинът по принцип е див и жесток. Ако му бъде дадена зелена светлина, би извършил какви ли не зверства, без да му мигне окото. По време на Балканските войни и 1-вата световна война сме вършили много по-големи жестокости, отколкото по време на 2-рата. Като отговорността за това е на висшето държавно ръководство и лично на монарха. Личното ми мнение за цар Борис е положително, защото в една изключително безчовечна епоха е успявал да проявява хуманност и не е допуснал големи жертви не само от българска страна, но и тежки военни престъпления с/у други народи.

Veni Markovski към Julia Zlatkova, „...личността и дейността на Борис 3 би трябвало да се разглеждат в контекста на времето и средата, в която е живял...“

Да вземем така да разгледаме и натрапените от Сталин комунистически ръководители – от Димитров та до Живков, всеки може да бъде оправдан с Вашите аргументи, нали?

Но зарежете нашите – я ни обяснете нещо за Хитлер, например. Че и за самия Сталин – ще оправдаете ли и тях с „времето и средата“?

И още:

„А времето е било такова, че в цяла Европа само 4 държави са се съпротивлявали на нацистите – Полша, Сърбия, Гърция и Съветския Съюз (без Литва, Латвия, Естония и Западна Украйна)...“

Странно е, че пропускаме единствената страна, която воюва с нацистка Германия по онова време – Великобритания. Но пък слагате в списъка СССР, който до 22.06.1941 г. е верен съюзник на Хитлер.

И още (за германците):

„... не сме им сътрудничили почти в нищо...“

И как, по-точно, „не сме им сътрудничили почти в нищо“? И кои сме тези „ние“? Може би правителството на Борис III и Филев не е депортирало нашите сънародници от Тракия и Македония? Не е окупирали Сърбия и Гърция? Не са осигурявали продоволствие за германската армия? Държавата (а не „ние“) не е била член на Тристранния пакт? Не е обявили война на САЩ и Великобритания?

Иначе, що се отнася до хипотезата Ви какво би се случило, ако... Сама разбирате, че тя е хипотеза, а не факт. Фактите са това, което се е случило. Ето Ви друга хипотеза, за да разберете защо не можете да хвърляте с лека ръка подобни идеи: ако България бе казала „не“ на Хитлер, той нямаше да окупира Гърция и Югославия, а към България щеше да се отнася като към Швейцария – с уважение към неутралитета ѝ.

Julia Zlatkova Veni Markovski Вие сериозно ли?:) „Хитлер, той нямаше да окупира Гърция и Югославия, а към България щеше да се отнася като към Швейцария – с уважение към неутралитета ѝ.“ Това трябва да е някакъв майтап. Хитлер щеше да се отнася сериозно към неутралитета ни, точно толкова, колкото се отнесе сериозно към Чехословакия и Полския неутралитет. За жалост, почти никой не може да си позволи лукса да бъде Швейцария, ние пък – съвсем. Гърция и Югославия (само Сърбия де факто, защото останалата част на Югославия с

удоволствие и ентузиазъм си партнира с нацистите, надминавайки ги по жестокост), пак щяха да бъдат окупирани, а ние щяхме да бъдем смазани и размазани дори много по-бързо от тях. Защото, за разлика от тях, не сме имали особени мотиви да се съпротивяваме на германците. Нашето „сътрудничество“ с нацистите трябва да се разглежда в сравнение със сътрудничеството на други страни в нашето положение, Румъния, примерно, която също е член на Тристранния пакт, но е отговорна за унищожението не на 11 000, а на 400 000 евреи и е пратила половин милионна армия при Сталинград. Все пак, мащабът на сътрудничеството има значение, а нашето сътрудничество определено бледнее дори на фона на това на уж „окупирани, невинни жертви“ на нацистка Германия, от сорта на Белгия, Холандия, Дания, Франция, Норвегия и др., които никакви съюзни договори с Хитлер не са подписвали, обаче с готовност формират няколко доброволчески SS дивизии, които се вихрят, знайно е как, на Източния фронт и другаде. Аз наскоро с удивление разбрах, че французите са колаборирали активно не само в кревата, но са били сред последните защитници на Берлин... Да, България не е участвала в окупацията на Югославия и Гърция. Последните са окупирани единствено от Германия и Италия и едва след това част от територията им е предадена на България да я „администрира“. Как я е администрирала е отделен въпрос. Без съмнение, политиката на насилствена българизация в „новоприсъединените“ земи води до Драмското въстание, а през 1-вата световна – до Топлишкото. Колкото до продоволствието, да осигурявали сме продоволствия за германската армия, както и цяла Европа е осигурявала *polens volens*. Ако не бяхме осигурявали доброволно, щяхме да осигуряваме насила. Само че тогава нямаше да вземат колкото им даваме, а колкото и каквото те си пожелаят. А в резултат това, много българи вероятно щяха да умрат от глад.

Veni Markovski Разбира се, че не съм сериозен – както и Вие, когато оправдавате цар Борис III.

Zlatko Enev Разговорът премина в руслото на „ако беше баба ми мъжка“, което до голяма степен го обезсмисля. За мен е интересно да следя аргументите на Юлия Златкова, тъй като

те ми дават по-добра представа за това как аргументират пред себе си темата за историческата ни отговорност голяма част от днешните българи и българки. Полезна информация, при всички случаи...

Zlatko Enev *Общо взето, онова, което не успявам да разбера е как, всъщност, ще успеем ЕДНОВРЕМЕННО да осъдим този вид минало, но заедно с това и да го представим като „айде сега, не чак толкова заслужаващо осъждане“.*

Неволно си припомням една от детските книжки на сина ми, в която главният герой – сладко момченце на пет-шест години, което разказва история от плажа – заявява в един момент с истински мила гордост:

„Казах на баба да ме занесе далеч-далеч в дълбокото. Ама не чак толкова далеч“...

- 28-05-2017|**Юлиана Методиева**

Дълбокото навлизане в миналото не е психотерапия, а статията на Златко Енев/и Ирина Алексова/ е умно предложение за разговор. Въпросът е колко сме готови да го водим. И да се запитаме защо онзи ден Словакия осъди хора свързани с нацисткото минало на страната? Там не броят колко са умрелите евреи и колко-не-умрели. В икономически бедната Словакия тези дебати не се преживяват толкова комплексарски.

- 28-05-2017|**Atansov**

Искам да искажа благодарност към Златко Енев за битката за паметта на България. Не бих се занимавал с грамадата от фалшива история, ако не живеем всеки ден с стотиците паметници на въоръжени съветски войници от това време.

Завършил съм право, но юридическата страна не е главният въпрос за Дянко Марков. Защото това не е предмет на процеса.

Дянко Марков става легионер, но не е антисемитизма, който го привлича, а чувството и гордостта, че е българин. И е прав да се възмущава да го наричат антисемит, когато с делата си участва в девет месеца война с хитлеристите наред с сто хилядната българска армия на генерал Стойчев. Тази армия, като ангажира войските на вермахта, спаси живота на хиляди руснаци, англичани, американци, но и до днес за този факт известен на всеки българин се мълчи.

В онова време, българите събираха с гърдите си оловото на хитлеристите, и летци като Дянко Марков се връщаха с дупки в самолетите от немските флакове или падаха като живи трупове от небето.

В същото време войските на НКВД в България, добре хранени с американски консерви и движени с американски джипове и камиони, създаваха, ръководеха и пазеха добре наградени и специално хранени „борци против фашизма“, които изтърбушиха европейската държава България, за да я превърнат в азиатско крепостническа територия на Сталин.

Тези воиници от паметниците донесоха едно голямо „освобождение“ за българите. Ние бяхме „освободени“ от парите и банките. Бяхме „освободени“ от нивите, лозята, горите, които притежавахме от векове.

Бяхме „освободени“ да притежаваме бакалници, кръчми, ресторанти, адвокатски, лекарски, бръснарски помещения. Даже не разполагаме с собствените ни жилища, в които настаняваха чужди хора. Бяхме „освободени“ от пътуването в чужбина. Щедро ни бяха дадени вътрешни паспорти, че когато отивахме да спим в къщите на майките ни трябваше да получим разрешение от местния квартален отговорник или партиен главатар. Но най голямо „освобождение“ се случи с собствените ни мозъци. Бяхме „освободени“ от всяка мисъл за съпротива или собствено мислене, говорене, смях, радост или възмущение. Хора като писатели, художници, музиканти бяха „освободени“ от собствените си възгледи, начини за рисуване или музика. Те можеха само да изпълняват поръчките на партията. Всеки знае още много примери.

Но за изпълнението на всички тези „свободи“ се създаде една нова класа хора, която замести омразните „капиталисти“, „фашисти“, „врагове на народа“. Всички знаем за тяхния луксозен живот с привилегии, не само за тях, но и за техните деца, внучета, бълдъзи и т.н. Даже и днес има много които мечтаят, за това щастливо време, когато получаваха всичко даром, без да се изискват някакво, знание, умение или даже елементарно разбиране. И всички знаехме, че тази система бе открита и научно доказана от брадати философи и велики вождове, които командваха войниците от паметниците, „гордо“ издигнати в центъра на много наши градове, като знак за „благодарност“.

И след всичко това, може ли да си помислим тези паметници, запоявани от чужбина, да ги дадем на страната на която принадлежат. Те никога не са воювали за България или в България. На тяхно място може

да направим паметници на истинските хора, които се биха като Дянко Марков. Но че това е невъзможно, всеки го знае, и знае защо.

- 30-05-2017|**Д-р Георги Карев**

Г-н Дянко Марков имам честта и удоволствието да го познавам лично от двете Народни събрания след Великото, в които бяхме от една и съща страна на барикадата. Не сме говорили по „еврейския“ въпрос, но съм убеден, че ако трябва да го наречем с една единствена дума, тя не е „антисемит“, а е „патриот“. Иначе във всички коментари има по някаква частица истина, по-малка или по-голяма. Но с горното становище на г-н Атансов (може би е Атанасов?) съм толкова солидарен, че, кълна се, бих си подписал под всяка негова дума. Засега толкова.

- 30-05-2017|**Златко**

Отношението към този въпрос – както и всички останали важни въпроси, разглеждани в това издание, ми се струва поколенчески-разделено. Или поне това е илюзията, която ме кара да продължавам работа...

- 30-05-2017|**Българин**

Господине Златко, гледах с отвращение интервюто с Алексова. Тя, определено, има проблеми с мисленето и затова няколко пъти се почесваше по главата. Разбира се, това показваше проблеми с възпитанието и хигиената. Но, тя, която замазва свастики и не петолъчки, коя е тя, че да нарича генерал Луков кръволок, да протестира, че на името на професор Филов има наречена аудитория в СУ? А вие (трудно ми е да употребявам учтивата форма) гледахте и слушахте с мълчаливо съгласие. Дребните сте, господине Златко, да коментирате Дянко Марков! Той, освен голям патриот е и герой отличен с Орден за храброст, нещо, което вие и подобните ви се стремите безуспешно да охулите. И понеже от дълго време антисемитизма е любимата ви тема, то няма да е зле да публикувате нещо за създателя на Циклон Б Фриц Хабер, за жестокия садист и убиец Изидор (Бачи) Зеев, за началника на концлагера „Росица“ – тук г-жа Леа Коен може да ви помогне. А защо да не припомним и стихотворението „Жидов гроб“ на дядо Вазов?

- 01-06-2017|**Още по-голям българин;-)**

Българин писа:

Господине Златко, гледах с отвращение интервюто с Алексова.

Интересно – и в други негативни коментари се забелязва една и съща характерна черта на авторите им: страхуват се и предпочитат да са анонимни. Подлостта е смела, когато е анонимна. И обикновено злобните хора се подписват с патриотични псевдоними като „българин“, „един българин“ или нещо подобно. А антисемитизмът е само външната проява на вътрешна грозота. Човекът, написал гнусните слова и подписал ги с „българин“, изглежда си е направил авто-диагноза, защото думите по адрес на сериозен и уважаван юрист като адв. Алексова са смешни. А опитите му да защити антисемита Дянко Марков само показват, че краставите магарета се надушват отдалече – в случая – в Интернет.

- 01-06-2017|**Гост**

Николай Колев писа:

И няколко думи за антисемита Дянко Марков. Участва във войната срещу Германия като летец-бомбардировач от 5-и въздушен полк и е награден с Орден за храброст. Докато е на фронта, баща му – 60-т годишен адвокат, е убит от местната нова българска власт без съд и присъда.

Да, тъжно е, че баща му е убит. Коего не прави антисемитизма на Дянко Марков и на легионите оправдан, нали?

- 02-06-2017|**Николай Колев**

Щом убийството без съд и присъда е наречено „тъжно“, не ми се иска да коментирам „антисемитизма“ на Дянко Марков. Апропо, защо „черните ангели“ на Славчо Радомирски не застреляха създателя на „Ратник“ и върл антисемит Александър Белев?

- 02-06-2017|**Atansov**

Златко е прав. Мнението е разделено между поколенията.

Старите помнят, младите не знаят.

Тези които помнят историята, знаят добре „освобождението“ на България и хилядите изчезнали без някой да знае гробовете. Те и сега са неизвестни, както гробовете на хиляди поляци при Катин, не само се отричаха дълго време, но се унищожаваха и малкото свидетели.

По младите знаят за тези събития само от добре подбраните и структурирани от кадровиците на ДС добре съставени „нучни изследвания“ от „историци академици“. Опитайте се да намерите от онова време ОФ вестниците в библиотеките като „Свободен народ“ или „Земеделско знаме“. В библиотеките няма да ги намерите, но може би в архивите на ДС да са там. Вижте в стария наказателен закон и „наказанията“ за притежаване на „незаконна“ литература и ще разберете защо мненията са различни.

И още две думи. След като е имало десетки хиляди убити след „освобождението“ на България от войските на НКВД, имало е и десетки хиляди убийци назначени от НКВД, за които и днес знаем за тях, само от техните наследници, които бясно ги защитават.

А паметниците на въоръжените войници ще стоят докато някой реши, че са повече загуба за Москва отколкото печалба, както стана с партизанските паметници. Мнението на тези, които днес ги пазят или презират, няма да е от значение.

Трябва ли да ни възмущава шльокавицата?

Автор(и): Светла Енчева

В навечерието на 24 май известно българско издателство превърна себе си в топ новина, публикувайки „Под игото“ на Иван Вазов на т.нар. „шльокавица“. Пиар ходът беше много точно премерен – най-класическото произведение на най-класическия автор в българската литература, канонът на каноните, издаден на „неправилния правопис“ шльокавица. И то – в контекста на празника на кирилицата. Провокацията постигна целта си – да предизвика масово възмущение. Дръзналите да изразят нещо различно от възмущение бяха единици. После стана ясно, че целта на издателството е била именно това – дружно да се възмутим и да оценим какво богатство имаме в лицето на кирилицата. А за всеки продаден екземпляр от *Pod igoto* издателството обещава да подари на библиотеки две книги на правилен български език.

Возмущението е лесно. Разбирането е по-трудна работа. Ако разберем защо има шльокавица и дали тя заплашва да превземе „официалния“ български правопис, дали ще продължаваме да сме толкова възмутени?

Какво е шльокавица?

Шльокавицата (освен тип нискокачествен алкохол) е неформален начин за писане на български език. Пише се преобладаващо на латиница, като вместо „ч“ се използва 4, вместо „ш“ – 6, вместо „я“ – q. Други букви, които нямат точен аналог на латиница, се заместват по различни начини. Понякога се пише и на кирилица, но също с 4 и 6, като в някои случаи вместо „в“ се използва „ж“.

Шльокавицата е „рожда“ на масовизирането на използването на компютри и мобилни телефони, което обяснява и някои от особеностите и. Например използването на 4 и 6 вместо съответните букви гарантира спестяване на знаци при изпращането на есемес. А q и „ж“ могат

да се обяснят с използването на qwerty клавиатура и фонетична кирилица, също основана на qwerty.

Аналози на шльокавицата има и на други езици, включително и на латиница. Те са възникнали като опит да се съкратят думите, за да може да се сложи повече съдържание в един есемес или да може по-бързо да се чати, или поради ударения, специфични букви и знаци в даден език, които не присъстват в обикновената латиница. Англоезичната шльокавица например, дала на света 4 ц, b ц, 2 b, 10x, str8 и прочее, е важен елемент от попкултурата, присъства в имена на марки, рекламни послания и псевдоними на поп звезди. Към нея можем да причислим и масовото използване на съкращения от типа на asl, lol, wtf, brb, tmi и т.н. Как мислите, в каква степен британците ще бъдат дълбоко възмутени, ако някое издателство публикува пиесата „Хамлет“ с „2 b от not 2 b“ и в каква степен ще го възприемат по-скоро като проява на съвременно изкуство или друга форма на безобидно намигване?

Как възниква шльокавицата в България?

У нас шльокавицата възниква през 90-те. Причина за нея обаче не е „лошата демокрация“, а има две други много важни предпоставки – първо, масовизирането на използването на компютри (сметано на следващ етап и с интернет) и, второ, масовизирането на мобилните телефони (междувременно имаше и пейджъри, но тяхната мода не продължи дълго).

Когато в България започнаха да се използват по-масово компютри, доминиращата операционна система, както и сега, беше Windows, но по-старите ѝ версии не бяха кирилизирани. Имаше специална програма за кирилизация – Flex Type, която, на всичко отгоре, беше и платена. Типично за онези времена, почти никой не я плащаше, а се ползваха нейни пиратски версии, както и почти никой не плащаше за Windows (включително фирми и институции, а какво остава за частни лица). Инсталирането ѝ обаче изискваше определени умения и невинаги можеше да стане без помощ от специалист или от по-разбиращ познат. От Windows 98 насетне версиите на операционната система бяха кирилизирани, но трябваше да минат години, преди доста хора да отвикнат по подразбиране да инсталират и Flex Type и така да си повреждат вградената кирилица.

Дори компютърът да разполагаше с кирилица, не беше рядкост обаче определени програми да не могат да я разпознават поради проблеми с начина, по който разчитат определени кодировки. И или да са на „маймуница“ (нечетими знаци), или създаденият от вас продукт да изглежда на кирилица, но когато се отвори на друг компютър и с друга програма (или друга версия на същата), нищо да не се чете. За тази цел имаше специални програми за декодиране, но и те не успяваха във всички случаи. Освен това, мнозина не разполагаха с лични компютри, а посещаваха компютърни клубове, в които по правило липсваха подобни екстри.

С навлизането на интернет, довело до масовизиране на комуникацията посредством компютри, тези проблеми се задълбочиха. Нямаше гаранция, че ще напишете нещо на кирилица (ако това изобщо беше възможно в съответната програма или платформа) и то ще стигне до отсрещната страна в същия вид. Затова имейли се пишеха масово на латиница, дори служебни. Същото важеше за платформите за чат и компютърните игри. Освен това, мнозина не разполагаха с лични компютри, а посещаваха компютърни клубове, в които по правило липсваха екстри като декодиращи програми. И в които се плащаше на час или на минута, така че за декодиране нямаше и време. Отделен въпрос, че не върви да чатиш и особено да играеш игра, в която бързината е най-важното, и в същото време да декодираш.

Така се появиха поколения, за които използването на латиница е далеч по-лесно и безпроблемно от използването на кирилица. И които, доколкото пишат на кирилица, използват фонетична клавиатура, защото е по-близка до *qwerty*, и не смятат за необходимо да усвоят БДС клавиатурата.

Към края на 90-те все повече хора започнаха да използват мобилни телефони, които преди това бяха привилегия най-вече на „мутрите“ (помните ли началото на известния попфолк хит „Тигре, тигре“: „Шефе, търсят те по мобифона!“). Доста години мобилните телефони не разполагаха с кирилица. Когато се появиха и такива, които поддържат кирилица, получателите на съобщения на кирилица нерядко ги виждаха „на маймуни“. Освен това, есемесите на кирилица са с два пъти по-малко знаци от тези на латиница. В продължение на доста години – до масовото разпространение на смартфоните и до появата на достъпни абонаментни планове за мобилен интернет – есемесите бяха основната фор-

ма на мобилна текстова комуникация. Така 4 и 6 станаха комай най-характерните елементи на родната шльокавица.

Бавният залез на шльокавицата

От 10-15 години насам използването на шльокавица всъщност прогресивно се редуцира. Кирилизиранието на операционните системи, а по-късно и въвеждането на по-добри кодировки, улесниха писането и четенето на кирилица. Днес рядко се случват проблеми с кирилицата и те са по-лесно и в много по-голяма степен решими. Популярните операционни системи – и за компютри, и за мобилни устройства – не само поддържат кирилица, ами имат и версии на български език. Повечето от най-използваните социални мрежи и програми за бързи съобщения също имат версии на български и трудно може да се намери някоя от тях, която не поддържа кирилица.

Междувременно, преди повече от 10 години много от администраторите и модераторите в интернет форуми излизаха с призови да се пише на кирилица и заплашваха, че ще трийт съобщения, ако това не се прави. С популяризирането на личните интернет сайтове, а по-късно и на блоговете, вече не беше без значение как човек се изразява. Днес видеоблогърстването е по-популярно от текстовия си предшественик, но въпреки това шльокавица се използва, включително и от деца и тийнейджъри, по-рядко, отколкото преди 10-15 и повече години. Във Фейсбук страницата на [популярен тийнейджърски уеб сериал](#) например повечето коментари са написани на кирилица. Това не претендира да е представителна извадка, но, от друга страна, сериалът е таргетиран към средностатистически тийнейджъри, не към ученици от елитни училища.

Макар и силно редуцирано, използването на шльокавица обаче не е отмряло. То продължава да се използва в детските и младежките среди, от възрастни хора, които част от поколението, отраснало с нея и които нямат особени претенции за интелектуалност, както и от хора, които продължават да имат затруднения с кирилицата. Било защото живеят в чужбина и им е трудно да свикнат с кирилицата, без да я виждат на клавиатурата си и/или не знаят, че операционната им система я поддържа. Било защото ползват не смартфони, а обикновени мобилни телефони.

Предпоставка за относителната жизнеспособност на шльокавицата е и това, че въпреки че вече има много по-малко проблеми с кирилицата, за децата е по-лесно да усвоят писането само на една клавиатура, а не

на две. И, отравяйки с мобилни устройства, първо научават латиницата, защото не им трябва кирилица, за да играят игри.

По-важно е обстоятелството, че шльокавицата се е превърнала в културен феномен, макар и непринадлежащ към високата култура. А културата в едно общество е това, което се променя най-бавно, след като са се променили социалните отношения, технологични причини и прочее, под влияние на които тя е възникнала. Определени елементи от дадена култура надживяват цели епохи. Така че няма изгледи шльокавицата и елементи от нея напълно да престанат да се използват в близко бъдеще, колкото и бурно да се възмущаваме колкото и да зовем на помощ литературния канон.

В шльокавицата ли е проблемът?

Използването на шльокавица в неформален контекст не е проблем, ако за участниците в дадена комуникация това е приемливо и удобно. Употребата ѝ в марки и рекламни послания, насочени към младежка аудитория, също не е грех. Проблем е обаче, когато шльокавицата и елементи от нея се използват в неподходящи контексти. Ако ученици пишат 4 и 6 в контролните и матурите си, а служители на публичната администрация пишат съобщения на латиница, но иначе на чист български, с мисълта, че по този начин чужденците ще ги разберат. И в двата случая обаче проблемът не е в самата шльокавица, а в образованието и в общата социална среда.

Ако образователната система не може да научи някои ученици кога да не използват 4 и 6 вместо „ч“ и „ш“ и латиница вместо кирилица в контролни, класни и матури, значи образованието ни има проблем. То не може да помогне на учениците да разберат, че съществуват различни регистри на общуване и поведение и те трябва да бъдат използвани по предназначение. А в някои случаи не може дори да ги научи да четат и да пишат прилично. С други думи, то генерира едновременно и езикова, и функционална неграмотност.

Не шльокавицата е страшна. Страшни са неграмотността и липсата на образование. Десетки хиляди деца в училищна възраст у нас не могат да четат и пишат изобщо. По данни на [Националния статистически институт](#) от преброяването през 2011 г. 112 778 души у нас са неграмотни, а никога не са ходили на училище 81 000, което е 1,2% от населението на 7 и повече години. Шест години по-късно ситуацията едва ли се е подобрила.

Страшно е, че вместо да изравнява жизнените шансове, българското образование допълнително задълбочава съществуващите неравенства. Страшно е, че образованието ни е такова, че за да се изпълнят изискванията му, често пъти са необходими допълнителни частни уроци, които струват немалко пари. Страшно е, че то е дискриминационно към бедните, децата от етнически малцинства, децата с увреждания и поведенчески особености, децата чужденци. Страшно е, че няма едно прилично средно равнище на училищата, а те се делят на „елитни“ и такива, в които няма гаранция, че ще се научи каквото и да е. Страшно е, че образованието ни възпитава в нерелексивен национализъм, който пък води до омраза и агресия към другия – различния и чуждия.

Вкопчването в литературните и историческите канони не помага, за да се преодолеят тези проблеми, а по-скоро нанася вреди. Когато целта бъде образованието да стане адекватно на тези, към които е насочено, а не те да бъдат адекватни на него, тогава ще има надежда.

Каноните и дядо Вазов няма да помогнат и срещу шльокавица-та. Не е и нужно. В съвременните общества има място и за висока, и за ниска култура. И за официална култура, и за субкултури. Да задушим във високото и официалното всичко останало е proqva na naciolalna kompleksiranost, v nay-dobriq slu4ai.

Светла Енчева е блогър (автор на „Неуютен блог“), социолог, активист в областта на човешките права. Завършила е специалност „Философия“ през 1998 г. Преподавала е социология в Югозападен университет „Неофит Рилски“ от 1998 до 2009. От 2009 до 2015 работи като анализатор в Социологическата програма на Центъра за изследване на демокрацията. От 2015 посвещава усилията си основно на Marginalia. Свири несистемно на бас китара.

Коментари (6)

- 27-05-2017|Златко

Бърза схватка откъм фейсбук:

Sabahattin Serbest Шльокавицата я използват неразумните юроди!

Elena Pantcheva-Statkova Аз пък се чудя кой/кои са били тези идиоти да загубят толкова време от своя единствен и неповторим, а също и много кратък живот, за да произведат това нещо???

George Pantev първо не са идиоти и второ Светла Енчева е обяснила много добре идеята на тези „идиоти“ ... така че най-добре си изтрийте написаното – излагате се

George Pantev когато пиша на РС, който не е кирилизирани и нямам време да го направя, пиша на език, ползващ латиница (напр.английски) ако толкова държа непременно да изразя мнението ИЛИ не пиша нищо ...За мене е крайно неприемлива гавра с моята азбука, да изразявам мислите си на шльокавица и страшно ме възмущават хора, които го правят ... няма извинения, особено в днешни дни

Георги Адамов В 21 век добре е да говорим грамотно родния си език и езика на страната в която живеем. А английският – като доминиращ език за общуване между народите от всички континенти.

LikeShow More Reactions · Reply · 2 hrs

Komy MU pone odelni pasaji da bqha preweli, a te- cqłoto

- 28-05-2017|Росица Борисова

Напълно съм съгласна с авторката. Толкова шум за нещо незначително и всъщност по-скоро симпатично. Въпросната шльоковица с нищо не заплашва свещения български език. Поредното патриотарско изхвърляне от страна на издателите.

- 28-05-2017|Николай Угринов

Страшно е, че вместо да изравнява жизнените шансове, българското образование допълнително задълбочава съществуващите неравенства. Страшно е, че образованието ни е такова, че за да се изпълнят изисква-

нията му, често пъти са необходими допълнителни частни уроци, които струват немалко пари. Страшно е, че то е дискриминационно към бедните, децата от етнически малцинства, децата с увреждания и поведенчески особености, децата чужденци. Страшно е, че няма едно прилично средно равнище на училищата, а те се делят на „елитни“ и такива, в които няма гаранция, че ще се научи каквото и да е. Страшно е, че образованието ни възпитава в нерелексивен национализъм, който пък води до омраза и агресия към другия – различния и чуждия.“

Страшна статия. Ала „страшно“ има и страшно много значения. Страшното е в гората, казва майка ми. Страбно хубава статия.

- 28-05-2017|**Милена Моллова**

Иконоборството на Манол /Пейков, ако не се лъжа/ е опит за изографисване на собствена 3D икона“. Желая успех. Въпреки че светът е тясно за широките му идеи място.

- 28-05-2017|**Златко**

Айдеееей, пак си намерихме виновна маскара. Има си хас, хеле пък у нашенско!

- 30-06-2017|**Герган Ценов**

Чудесен текст, макар да не съм изцяло съгласен с крайната позиция на авторката. Доколкото разбирам, според нея българското образование е в окаяно състояние (неоспорим факт), но същевременно издаването на такова фундаментално за израстването на българина произведение като романа „Под игото“ на „шльокавица“ е просто и единствено нелеп курioз. Според мен е важно да се отбележи, че ако през 90-те години налагането на „шльокавицата“ дойде от хората „които нямат особени претенции за интелектуалност“, то в случая с „Под игото“ използването на „шльокавицата“ се налага от едно от водещите български издателства, при това издателство, чийто основен приоритет е издаването на българска литература. Преди няколко дена написах в социалната мрежа текст във връзка с това според мен не само нелепо, но и откровено пагубно начинание и някои от коментарите ме накараха да изтръпна: „Čakam s neturpenie da ia dam na decata si. Po-dobre na razvalen ezik, ot kolkoto na nikakuv“ (при положение, че „Под игото“ може да бъде закупена във абсолютно всяка българска книжарница), или „Тази книга не е за деца.

А и стилът и езика са архаични и не им е интересна. По скоро, като по-отраснат. И наистина, на шлюкавица би Ви свършила работа.“ И двата коментара са на хора с висше образование и хора, които имат важна културна функция в обществото, но и в двата коментара няма и помен от някаква осъзната мисия. Нека също така да напомня, че тиражът от 500 екземпляра на изданието е изчерпано за около 2 седмици, въпреки че романът (отново) може да бъде закупен на кирилица във всяка една книжарница в България. Авторката правилно намекна, че в Англия навярно подобен прецедент би бил подминат с усмивка или с насмешка, но ето че в България майки нямат нищо против първият досег на децата им с реликвата на Вазов да бъде на (умишлено) развален български.

Вълнения около френската история

Автор(и): Робърт Дарнтън

Една от бомбите, хвърлени по време на последната президентска кампания във Франция, беше *Световна история на Франция* – том от 800 страници, разглеждащ 40,000 години френска история. Съвместна работа, написана от 122 учени и ръководена от Патрик Бюшерон, изтъкнат специалист по средните векове от *Колеж дьо Франс*, книгата едва ли изглеждаше като кандидат-бестселър по време на излизането си през януари. Но французите просто я разграбват: 70,000 екземпляра са разпродадени до средата на март и продажбите все още са силни. След няколко десетилетия на сънливост, академичната история е хит.

Макар че книгата дължи голяма част от успеха си на талантливите автори, публикуването ѝ беше планирано великолепно, за да предизвика брожения по време на предизборната кампания. Историята винаги е била бойно поле във Франция. Както Ерик Земур, десен журналист и историк, отбеляза в гневна рецензия за *Le Figaro*, „Историята е война. Не просто история на войната, а война за историята“. Той стигна дотам да осъди *Световната история на Франция* като атака срещу идентичността на страната и опит за разрушаване на „националния наратив“ [*roman national*], чиято сърцевина се състои в това да бъдеш французин.

Ален Финкелкраут, консервативен философ и член на Френската академия, осъди книгата в също толкова яростна рецензия: „Авторите на *Световна история на Франция* са гробокопачи на великото френско наследство.“ Други коментатори отдясно повториха същата тема. Мишел Жобелд, блогър, който поддържа консервативния кандидат за президент Франсоа Фийон, писа: „Когато Колеж дьо Франс погребва Франция и французите, е наложително хората да поемат властта срещу ония, на които се плаща, за да разрушават страната ни, нейната история, нейното наследство, нейната култура!“

Но защо такъв гняв? Избирайки президента си, французите ще гласуват, поне отчасти, и за някаква интерпретация на френската история.

Когато Фийон започна кампанията си през миналия август, той обяви, че ще промени начина, по който историята се преподава в началните училища: „Ако бъда избран за президент на републиката, ще помоля трима академици за най-добър съвет как да се променят учебните програми по история, така че да бъдат концентрирани върху идеята за националния разказ [*récit national*]“. Той описва гледището си за френското минало като „история, направена от мъже и жени, от символи, от паметници, от събития, които извличат смисъла и значимостта си от прогресивното изграждане на специфично френската цивилизация“.

По-надясно от Фийон, Марин льо Пен, кандидатката на Националния фронт, настоява върху необходимостта от „ново научаване на историята на Франция – цялата история на Франция, най-положителната, най-престижната – така че всеки французин да е наясно с миналото и да се гордее с него“. На практика, обяснява тя, това би означавало да се елиминира в началното училище споменаването на теми като Втората световна война и колониализма.

Световна история на Франция не споменава настоящата политика, но и няма нужда от това. Издаването ѝ в апогея на президентската кампания беше схванато от десницата като провокация, а атаките срещу нея я превърнаха в един вид *succès de scandale* [успех, породен от скандал]. (Преди да се появи рецензията му в *Le Figaro*, Финкелкраут говори против нея на сесия на Френската академия). Левите издания, включително *Libération* and *Le Monde*, я рецензираха положително. Те я приветстваха като опит от страна на академичните историци да достигнат широката публика с едно гледище за френската история, което взема под внимание съвременните дебати върху следствията от глобализацията.

Онова, което прави *Световна история на Франция* „глобална“, в противоположност на други истории, са акцентите, които тя поставя върху не-френските елементи, с които френският живот винаги е бил наситен и които идват от целия свят. Има например статии върху първия превод на Корана на латински език през 1143, под ръководството на Пиер льо Венерабльо; включването в кралската библиотека на Шарл V, през 1380, на Каталонския атлас – огромна цветна карта на света, произведена от еврейски картограф от остров Майорка; или пък приема на пищното персийско посланичество в двора на Луи XIV във Версай през 1715. Книгата отхвърля разбирането на френската идентичност като нещо, което е съществувало от самото начало – едно начало, асоциирано с клише-

то „нашите предшественици, галите“ – в замяна на разбирането, че тя е нещо, оформено в хода на вековете, и създаващо отчетлива, особено богата цивилизация.

„Идентичността“ е любимо понятие на консервативната страна на френската политика. Никола Саркози създаде Министерството на имиграцията, интеграцията, националната идентичност и съвместното развитие скоро след избирането му за президент през 2007. Когато политиките говорят за „националната идентичност“ в президентската кампания днес, те използват страховете от ислямските терористи, имиграцията и чуждите влияния изобщо – и дори, в случая с Марин льо Пен, страхът, че същностната френскост на страната ще бъде разрушена от участието ѝ в Европейския съюз.

Освен важноста ѝ като симптом на настоящия политически дискурс, *Световна история на Франция* заслужава да бъде разглеждана сама по себе си като нов опит за промяна на начините, по които се разбира френската история. Макар и написана от академични автори и пълна с езотерични детайли, тя е насочена към широката публика. Състои се от 146 глави, всяка от четири-пет страници, и всяка съответстваща на дадена година. Подредени са хронологично, но не са свързани в някакъв общ разказ. Всъщност книгата не притежава обща теза. Наднационалните теми се припокриват и пресичат навсякъде, но читателят сам трябва да ги свърже в едно цяло.

Вместо да се преборят с всичките 800 страници наведнъж, читателите може би ще направят по-добре да отворят книгата на което и да е място, и да прегледат съдържанието му – често пълно с изненади. Например главата, посветена на [парфюма] Шанел Нр. 5 – не съвсем очаквана тема при книга за световната история – започва с лабораторията на Габриеле Шанел през 1921 и завършва с Мерилин Монро, Анди Уорхол и американската популярна култура от 1950-те до 1980-те. Главата за *Госпожиците от Авиньон* на Пикасо обяснява, че първоначалното заглавие на картината е било *Бордеят от Авиньон* и че, след като е революционизирала изкуството, картината е била използвана като мотив за пощенски марки в Сенегал.

За да бъде оценена възможно най-добре, към книгата би трябвало да се подходи като към дегустация на вино. Тя трябва да се поема на малки дози, така че читателят да може да опознае различните вкусове на миналото. Всяка глава е подготвена от някой учен-експерт; всяка посочва

връзките си с най-съвременното състояние на науката. Но в нея няма забележки под линия или библиография, а главите са написани по начин, който може да достави удоволствие на всекиго, дори и при най-повърхностни познания за френската история. Далеч от някакво оплитане в академичен жаргон, авторите успешно предават ентусиазма, който изпитват към темите си. Повечето от тях са млади. Всъщност *Световна история на Франция* маркира появата на едно ново поколение френски историци, пълни с енергия и жар.

Представете си например, че докато шарите с очи из съдържанието, погледът ви се спира на фразата „Сицилиански вечерни“. Ако и може би да познавате операта на Верди, то едва ли ще знаете кой знае колко за онова, което се е случило в Палермо на 30 март 1282. Обръщате се към главата – написана от специалиста по средновековна история Флориан Мазел – и скоро се оказвате запленил/а от краткия, но интензивен разказ за битката между някои сицилиански благородници и френски офицери, служещи на Шарл д'Анжу, крал на Неапол и Сицилия, а също и най-малък син на Луи VIII от Франция. Докато бунтът се разширява все повече, французите са избити от местните бунтовници, а след това всички френски войски са прогонени от Сицилия. Далеч от това да изглежда оперетен, конфликтът се превръща в борба за власт между Капетингите – кралете на Франция, поддържани от папата – и Хоенщауфените – управници на Свещената римска империя, в съюз с Арагон. В края на краищата Капетингите се провалят в една извънредно амбициозна външна политика – те не само не успяват да завладеят Италия, но и се отказват от планове си да създадат „огромна средиземноморска империя“ и дори да станат крале на Ерусалим, след като завладеят Константинопол.

Тази френска амбиция, както обяснява есето, има своя дълга история. Тя вдъхновява инвазията в Италия на Шарл VIII през 1494 и е все още жива по време на управлението на Анри IV (1589–1610). Според един разказ, Анри се е хвалел пред испанския посланик, че може да завладее Италия само за един ден: „Ще отида на [сутрешна] меса в Милано, ще обядвам в Рим, и ще вечерям в Неапол“. „Ваше величество“, отговорил посланикът, „при тази скорост вие можете да приключите деня с вечерня в Сицилия“. Един инцидент, една дълготрайна геополитическа борба и развлекателен анекдот стоят редом едни с други на четири живо написани страници.

След като се е запознал с различни епизоди, читателят може да следва различните теми, използвайки показателя в края на книгата, наречен „Пътеки през гъсталака“ [„Parcours buissonniers“]. Той проследява по-мощни теми като абсолютизъм, колониализъм и [проблеми на] жените през съответните глави. Тук също се откриват изненади. Например, една от тематичните пътеки взема заглавието си, „*luxe, calme, et volupté*“, [„люкс, спокойствие и удоволствие“] от едно стихотворение на Бодлер [а също и исторически важна картина на Матис, бел. пр.]. Маршрутът започва с глава за археологическите разкопки, които дават основание да се смята, че в праисторическо време е съществувала една „Европа от нефрит“ на запад, в противоположност на друга „Европа от мед и злато“ на изток. След това тя води читателя до глава, посветена на огледалната зала във Версай, към Палас Негреско на Променад дез Англè в Ница и накрая до Шанел Нр. 5. Странно, но никъде не се споменава Бодлер – нито пък Расин, Молиер, Юго или Пруст. За Финкелкраут, една история на Франция без велики писатели е грубо безчинство над френската национална идентичност.

Но *Световна история на Франция* не е замислена като трактат, пълен с велики мъже и събития. Непредсказуемите избори на теми, неочакваното обвързване на най-различни събития, както и прескачането през различни исторически епохи не трябва да бъдат вземани прекалено сериозно. В едно интервю Патрик Бюшерон обяснява, че книгата е била замислена в дух на лекота и че поканата към авторите е била, „Хайде да се забавляваме“ [„*Amusons-nous*“]. Освен това от нея се е очаквало да бъде провокативна, и то не само с нещата, които осветява, но и с онези, които пропуска. И, в един по-сериозен тон, тя може да се разбира като енциклопедия, подредена по хронологичен, вместо по азбучен ред. Тя представя избрана поредица от години, но без особена грижа за връзките между тях.

Дали това подреждане означава, че новото поколение историци се е завърнало към „историята на събитията“ [*histoire événementielle*], порицавана от техните предшественици, представителите на [школата „Анали“](#) – тоест историци като Фернан Бродел, които проследяват развоя на икономическите, демографски и други структури в хода на много дълги периоди от време? *Световна история на Франция* не споменава никакви дългосрочни тенденции. Но, свързвайки отделните есета в поредици от събития, тя принуждава читателя да види миналото от една различна

перспектива – такава, която е не просто глобална, но също и свързана с настоящите проблеми.

Един от въпросите е онзи за екологията. Макар че книгата не се занимава директно с промяната на климата като настоящ политически проблем, тя споменава минали екологически кризи, които напомнят за настоящето. Една глава върху 1816, наречена „годината без лято“, описва как в резултат на изригването на вулкана Тамбора на остров Ява, в атмосферата са били изхвърлени толкова много серни частици, че слънчевата енергия е била блокирана буквално по цялото земно кълбо. Това предизвикало застудяване на климата и лоши реколти, които са довели до последната масова криза с храната в европейската история.

Няколко глави се занимават с темата за имиграцията, подчертавайки ролята на Франция като страна на гостоприемството [*terre d'accueil*], особено за бедните от Африка, както и страна на убежище [*terre d'asile*] за политически бежанци, особено в случая с „онзи друг 11-ти септември“ от 1973, когато правителството на Салвадор Алиенде в Чили беше свалено чрез военен преврат. Докато Чили се намира под властта на бутална диктатура, Франция е приела 10,000 чилийски бежанци. Никой читател не може да не разпознае връзката с днешната бежанска криза, макар че тя не е изрично спомената.

Възхвалявайки една Франция, отворена към останалия свят, *Световна история на Франция* отправя предизвикателство към националистическата представа, постоянно издигана от десницата по време на президентската кампания, за една Франция, която е била френска от самото си начало. Вместо „нашите предшественици галите“, тя започва с „Кроманьонския човек“ – вкаменения скелет, който някога се е считал за първи пример за *Homo sapiens*, открит под една дига в Кроманьон (областта Дордон) през 1868, и по този начин подчертава онази смесица от генетически и етнически елементи, идещи от целия свят, която е била доразвивана през следващите 36,000 години.

Освен това тя се разделя с митологията, заобикаляща някои дати, свещени за десницата. Най-известната от тях, утвърждаваната победа на Шарл Мартел над една мюсюлманска армия в битката при Поатие от 732 г., беше възприета от Националния фронт като боен вик в предизборната борба от 2002: „Мартел 732, льо Пен [баща] 2002!“ В съгласие с последните исторически изследвания, *Световна история на Франция* от-

белязва, че битка от някакъв вид действително се е случила, но не при Поатие и вероятно не през 732 г.

Коригирайки национално-есенциалистката форма на френската история обаче, новата версия подрежда най-различни дати по начин, който също би могъл да постави проблеми пред една левичарска версия. 1940-те години са представени в четири от есетата, всяко от тях разглеждащо отделна година. Първото споменава само мимоходом (в част от първото изречение) поражението на Франция през пролетта на 1940, за да се съсредоточи след това върху опита на Шарл дьо Гол да възстанови френската държава на ограничена териториална база, който започва далеч от Франция, в Бразавил, Конго. „Република Франция от Африка“ е заглавието на този откъс. Второто есе разглежда откриването на праисторически рисунки в пещерата Ласкò през 1940. Третото описва антисемитизма и масовите арести на евреи, които са събрани на велодрома д'Ивер на 16-17 юли 1942, преди да бъдат изпратени в лагерите за унищожение. Четвъртото възхвалява първия фестивал в Кан от 1946 като събитие, което възстановява ролята на Франция като „отечество на изкуствата“. Странен начин да се прескочат най-мрачните години във френската история. Човек не трябва да си припомня [Мишел] Фуко, за да постави под въпрос познавателните дупки между отделните глави, подредени така неуместно по този отрязък от време.

Все пак *Световна история на Франция* не претендира да покрива цялата френска история, а само да осветява отделни моменти от нея чрез добре-информирани и добре написани есета. След като е изиграла ролята си в президентската кампания, тя вероятно ще продължи да бъде четена за информация и развлечение – или може би просто за *dégustations* на масичките в различни гостни стаи.

Робърт Дарнтън е професор по история и почетен библиотекар на университета Харвард, САЩ. Специалист е по френска история от 18 век. Носител е на множество награди като например *Leo Gershow Award* за книгата *The Business of Enlightenment* (1979), а също и *National Book Critics Circle Award* за книгата *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France* (New York: W.W. Norton, 1996).

Коментари (2)

- 28-05-2017|**Николай Аретов**

Много интересна и полезна рецензия.

- 29-05-2017|**veihaivei**

Преведена ли е вече?

Юни 2017

Секс по време на социализъм: хигиена, медицина и физкултура

Автор(и): Георги Господинов

Текстовете в сборника „Любовта при социализма. Образци, образи, табута“ (съставителство и редакция Даниела Колева, Център за академични изследвания и изд. „Рива“, 2015 г.,) показват как усилията на комунистическия режим за директно „психологическо инженерство“ биват модифицирани и пренасочвани. „Либерален преглед“ препечатва от портал „Култура“ една от статиите — „Секс по време на социализъм: хигиена, медицина и физкултура“ на Георги Господинов.

Един от възможните разкази за социализма е разказ за отсъствия. Историята на българския социализъм може да бъде описана през различни дефицити. От дефицита на олио, червен пипер, цветни телевизори, дамски превръзки, коли, жилища, през бленуваните корекомски шоколадови яйца, новогодишни портокали, касетофони, търсени на черно от виетнамците, до дефицита на обикновени свободи и права. Там някъде между олиото и свободите стои един друг свенливо премълчаван дефицит – дефицитът на еротическо.

Разбира се, той има своите основания и в една предишна култура.

„Нека подчертаем същественото: българинът изобщо е полово свит. За него половостта не е жизнерадостно състояние...“ пише Стефан Гидиков през 1934 г. в известната си статия „Половата свитост на българина като основа на неговия характер“¹.

Тук можем да прибавим и „свенливия реализъм“, който Пенчо Славейков сочи като отличителен белег на българските любовни песни в статията си „Народните любовни песни“ (1902). В една сравнителна перспектива той заявява, че „в любовта си българинът не е тъй егоист-

1 Гидиков, Стефан. Половата свитост на българина като основа на неговия характер. // Сп. „Философски преглед“, 6, 1934, кн. 2, с. 123-132.

мъжкар като сърбина, нито декламатор като гърка, не раб като ромънеца, нито зноен като италианеца и сантиментално хладен като бирокръвния немец.“¹

През 1932 г. пак във „Философски преглед“ Найден Шейтанов публикува статията „Сексуалната философия на българина“², разглеждайки (както и в предишни свои текстове) българската еротична космогония, едно тотално „сексуализуване“ на природата и света.

Така че проблематизирането на полето не е приоритет на социализма. Всъщност това, което става силно проблематично при новата идеология и система, е отсъствието на език, с който да се говори за половата любов. Как тя да се обезопаси и пригоди към една тоталитарна държава, която няма да се церемони много с интимното. (Както прави всеки тоталитаризъм.) Впрочем една от първите акции по пречистване на библиотеките и събиране на книги за аутодафето на 10 май 1933 г. в Берлин се случва точно в Института по сексология. Известна е фотографията на маршируващите студенти националсоциалисти от 6 май същата година пред Института, минути преди да нахлуят вътре и изземат за горене книгите и списанията. Още повече, че основателят на института Магнус Хиршфелд е имал нещастieto да бъде евреин и хомосексуален едновременно. Известно е, че при аутодафетата в Германия са били подготвяни специални заклеяващи „огнени речи“ (Feuersprüche). „Долу декадентството и моралното разложение“ е предвидено да се вика при хвърлянето в огъня на книги от Хайнрих Ман и Ерих Кестнер. И също така „Не на покваряващата душата полова разпуснатост“ при книгите на Фройд.

При липса на свой език социалистическата държава бързо е взела езика на Третия райх. Вероятно, без да си дава сметка или по онази невидима, но налична вътрешна логика, че езикът на тоталитарното по неизбежност и по природа е винаги един и същ навсякъде.

За познаващите езика на социализма не е трудно да видят удивителните съвпадения във фрази като „морално разложение“, „покваряващи“ и „полова разпуснатост“ или „разхайтеност“. С обвинението „морално разложен“ по време на т.нар. Хулиганска акция от 1958 г. много младежи са арестувани и директно пратени в лагера „Белене“. В самото начало на

1 Славейков, П. П. Събрани съчинения в осем тома. Т. 5. Критика и обществени въпроси. Очерци. Пътеписи. С., 1959, с. 113.

2 Шейтанов, Найден. Сексуалната философия на българина. // Сп. „Философски преглед“, 4, 1932, кн. 3.

годината Политбюро на ЦК на БКП решава МВР да въдвори на принудителен труд „отявлените и вредните за обществения ред и спокойствие хулигани, крадци-рецидивисти и други разложени елементи“.¹

В протокол от заседание на Политбюро (26 март 1963), посветено на приемането на „конкретни мероприятия за борба с буржоазното влияние след младежта“, четем следното: „Има една категория млади хора, които водят изцяло паразитен и разгулен живот... Пиянството ги е опустошило. Блудствуват – най-вulgарно, нахално, безсрамно... Най-покарените, водени от стремежа за забогатяване и лек живот, изменят на Родината...“ (навс. курсив мой, Г.Г.)²

Разбира се, проблемът не е само в езика, а в репресиите, до които той води, но това би било тема на друг текст.

Докато през 60-те години на XX век светът се наслаждава на едно променено отношение към свободата на отношенията, сексуална революция и пр., свенливият български социализъм като че ли продължава да живее в предишното десетилетие. Половата просвета и пропаганда реализира различни публикации, но те остават като че ли в сферата на симулацията, достатъчно неадекватни на ситуацията. Най-често такива публикации могат да се видят в сп. „Жената днес“ и сп. „Младеж“. Тук можем да споменем октомврийския брой на „Младеж“ от 1964 г. с иницирираната там дискусия. Брой, който започва със статията „Ленин за любовта и брака“ и завършва с конкретни съвети как се обзавежда домът на младото семейство. Сексуалното си остава табу. Или публикации в списание „Жената днес“ (1963) като тази на д-р Петър Милев, научен сътрудник в Педагогическия институт на БАН. В статията си, озаглавена „Проблеми, по които малко се говори“, авторът говори за особените усилия, които „трябва да се вложат в борбата за изкореняването на онанизма, или т. нар. „самотен порок“ – полово задоволяване по неестествен начин“. Част от препоръките включват „да се избягват подправките, преяждането, безделието, еротичните възбуди – танци, филми и пр. ... Да се избягва колоезденето и ездата.“³

Все в същата степен на адекватност са съветите на проф. А.Б. Прайсман в статията му „Хигиена на брака“ („Жената днес“, 1967): „Като норма

1 Вж. Б. Сковчев, Хулиганската акция и победата на социализма, <http://desebg.com/2011-01-13-09-29-27/860-2012-08-27-07-33-14>)

2 http://www.nbu.bg/webs/historyproject/dokumenti_63-89/razdel7t4/f1bop6ae5092.pdf

3 Милев, Петър. Проблеми, по които малко се говори. // Сп. „Жената днес“, 1963, бр. 8.

за здрави съпружески двойки се считат 1-2 полови сношения в седмицата. Най-подходящото време е преди сън. Когато единият от съпрузите или и двамата са уморени, допустимо е полово сношение сутрин. Дневното полово общуване не е препоръчително.¹ Защо дневното полово общуване не е препоръчително, можем само да гадаем. Твърде вероятно поради опасност от нарушаване на трудовата дисциплина, намаляване производителността на труда или поради жилищната криза, която така или иначе не позволява полов живот денем.

В едно сравнително изследване върху сексуалното образование и младежта в Източна Европа, публикувано през 80-те години, Волф Ошлиз сочи България като най-драматичния случай на несъответствие между преживяния сексуален опит, силните обществени табути и противоречивите партийни политики, което води до широко разпространена липса на теоретично сексуално познание сред младите.²

Мъжът и жената интимно

В самия край на 70-те сред дефицита на еротическо излиза една книга, която сякаш идва да навакса ускорено „липсата на теоретично сексуално познание“ сред млади и стари. Става дума, разбира се, за „Мъжът и жената интимно“³. Тя бързо се превръща в колективно споделена тайна, guilty pleasure, секретен наръчник, самоучител, домашен лекар, първи стъпки в половата любов, част от билдунгсромана на последните юноши от соца⁴. Илюстрациите вътре са съзнателно дееротизирани, по-скоро това са графики и схеми, дадени в „напречен“ или „надлъжен разрез“. Така например известната фиг. 14 (с. 70), която би следвало да представля-

1 Прайсман, А. Б. Хигиена на брака. // Сп. „Жената днес“, 1967, бр. 6.

2 Taylor, Karin „Let's Twist Again: Youth and Leisure in Socialist Bulgaria“, Wien 2006, p. 136

3 Шнабл, Зигфрид. Мъжът и жената интимно. Преведе от девето преработено немско издание д-р Ото Златарев. София: ДИ „Медицина и физкултура“, 1979.

4 През 2008 г. един от форумите на сайта bg-mamma.com започва разговор около тази книга, който потвърждава особената ѝ популярност тъкмо сред тогавашните деца и юноши. „Ами не знам за какво точно са я купували майка и татко, но определено не е било с цел да образоват мен и брат ми. Чели сме я тайно, но бяхме доста по-малки от възрастта, в която можеш да прилагаш каквото и да било от там на практика.“ (pasinet) „Бях на осем, когато я открих в домашната библиотека, прилежно подвързана с обикновена магазинерска хартия. Сигурно за да не се вижда заглавието. Прочетох я с голям интерес. Мисля, че за мен беше полезна по онова време. Особено в частта за отклоненията.“ (саня)

<http://www.bg-mamma.com/index.php?topic=306580.0;all>

ва същинското съвкупление, повече наподобява устройство на двутактов двигател на мотоциклет „Балкан“ или разфасована телешка плешка. Надписът отдолу е красноречив: „Съединени полови органи на жената и мъжа (надлъжен разрез).“¹

Можем да си представим дефицита на подобна литература, след като въпреки описаното тази книга е малък пробив в студената война между социализма и секса. Книга, която трябва да образова няколко поколения, да стопи семейните ледове и отвори приказка за „лечение на половата студенина“ и други смущения. Включително да зададе въпроса „Виновен ли е мъжът за незадоволяването на жената?“, който преди това не стои с такава сила, ако влезем в езика на времето. Тази книга свърши доста работа за подрастващите от времето на късния соц. Всеки, тайно посягал към нея, вероятно задълго е останал смутен каква сложна, проблемна и чисто медицинска работа в крайна сметка е сексът.

„Мъжът и жената интимно“ е книга с особен статут. Книгата, която може да се намери в почти всеки български дом от онова време, добре скрита на горния заден ред в библиотеката. Една от трите „домашни библии“ заедно с „Наша кухня“ и „Съвети на домашния майстор“, но за разлика от тях обитаваща тъмната, свенлива страна на образцовия дом. Истински бестселър, с няколко издания, първото от които през 1979 г.² Автор е д-р Зигфрид Шнабл, известен сексолог и психолог от ГДР. Преводът е направен по деветото преработено немско издание, което показва голямото ѝ търсене не само в България. Излиза в ДИ „Медицина и физкултура“ в поредицата „Десет книги за семейството и дома“. В тази поредица за следващата 1980 г. са анонсирани още „Красива всеки ден“, „Съвети на домашния лекар“, „Домашен майстор“, „Жилището – обзавеждане, интериор и двор“, „Умее ли да се облича“, „Изкуството да готвим“ и пр.

Самото подзаглавие на книгата гласи „Проблеми на нормалния и смутения полов живот“, сякаш за да ни смути още в началото и да не останем с впечатление, че сексът може да бъде нещо приятно и безпроблемно. И наистина две трети от книгата се занимава с „Половите смущения и борбата с тях“, смущения в мъжката потентност, отклонения в

1 Помня, че имаше разрез на двойка в мисионерска поза... голямо зверене и дискусии беше кое какво е ... добре, че малко по-нататък намерихме по-образователни списания със снимков материал. (Labrador)

Вж: <http://www.bg-mamma.com/index.php?topic=306580.0;all>

2 Всъщност първото оригинално немско издание е от 1969 година.

половия живот, предпазване от бременност и пр. Една от главите носи недвусмисленото заглавие „Възможности за лечение на хомосексуалността“. Въпреки това трябва да кажем, че изследването на Шнабл звучи твърде разкрепостено и далеч по-адекватно от други родни разработки по темата, на което се дължи и успехът му. Но тук ще загърбим леко самото съдържание на книгата (да не забравяме, че тя все пак е по-представителна за източногерманския дискурс), за да видим тукашното справяне и обговаряне на полето.

Българското издание на „Мъжът и жената интимно“ е снабдено с обезопасяващ предговор, подписан от проф. Големанов, директор на Института за здравна просвета. Внимателният прочит на този не повече от страничка и половина въвеждащ текст към книгата казва много неща за това по какъв начин социализмът (в неговия български случай) се опитва да помести половата любов в своя свят. „Сексуалният живот на мъжа и жената е биологично обусловен и социално моделиран. Той представлява една обективна реалност, която заема важно място в личния и обществен живот на хората.“ (к-в мой, Г.Г.)¹

Така още в началото идеологическата рамка малко тромаво и неадекватно дисциплинира убогивото поле на половото. Биологичното, социалното и обективното бързат да обезопасят, да оградят от възможни попълзновения на субективното, асоциалното и разрушителното, които винаги дебнат по този въпрос. Всякакви чувства, като любов, също са изпаднали от това да „обуславят“ по някакъв начин половия живот. Така соц-езикът се опитва да бъде асептичен и инструментален, да сведе всичко до биология, обективна реалност и най-вече социална моделираност. По-нататък става дума за това, че необосновано „нашата пропаганда и възпитателна дейност“ пренебрегва въпроса за сексуалното възпитание, тъй като дадени явления „обективно съществуват“. (Обективното в случая се превръща в обсеция.) Премълчаването им ще означава „отказ от задълженията ни за социалистическо моделиране на сексуалните отношения“. Да отбележим това тънко преливане от „социално моделиран“ към „социалистическо моделиране“. Всичко това в рамките на един, първия, параграф на текста. Какво представлява социалистически моделираното сексуално отношение и по какво то се отличава от капиталистическото, е явно свръхзаданието на здравната пропаган-

1 Големанов, Хр. Предговор. В: Шнабл, З. Цит. съч., с. 5.

да по половия въпрос.¹ Държавата през съответните институции си е вменила задължението да моделира по социалистически сексуалните отношения. Как това става на практика и дали тя има капацитет да го прави, е друг въпрос. По-скоро се ограничава до редица забранителни процедури и стряскащи предупреждения за опасностите, които дебнат при половия живот, ако не е социалистически моделиран. Опасността, раздута до крайност в учебниците по биология и оскъдните брошури на Министерството на народното здраве, намира бегло място и в този предговор. Макар че тук притеснението е друго, по-скоро чисто идеологическа загриженост от „набирането на некомпетентна информация от страна на младите посредством различни „нелегални“ канали“. Институциите все пак са си давали сметка за това вторично набавяне на дефицитна информация. Прави впечатление, че младите са прицелната група на тази книга (макар половият живот да е нещо, което засяга по-широка възрастова група). И разбира се, като става дума за млади и за полова просвета, няма как да се мине без писмото на Тодор Живков до ЦК на ДКМС. Като „свещен текст“ то може да свърши работа при всякакви ситуации, включително и за нуждите на половата просвета. Следва цитат от писмото: „Въпросите на сексуалната култура, на сексуалното възпитание на младите поколения продължават да стоят почти инкриминирани пред обществеността. Невежеството в тази област често подлага на излишен риск физическото и моралното здраве на младежите. Очевидно налага се да се създаде цялостна система за сексуално и семейно брачно възпитание на подрастващите поколения.“²

Така вече половият въпрос е „допуснат“ или по-точно „спуснат“ за разглеждане отгоре, и то от най-високо място. И „от тези позиции заслужава да се даде висока оценка на инициативата на ДИ „Медицина и физкултура“...“ Едва тук, за първи път в целия предговор, се споменават авторът и неговата книга, след всички уговорки и „позволението“ от първия човек в държавата. Следват няколко думи за изследването и отново в самия край като двойно подсигуряване четем:

1 По същото време една от брошурите на МНЗ, която се разпространява масово и безплатно, носи ключовото заглавие „Половата хигиена на социалистическата девойка“. Явно за авторите и чиновниците от съответния отдел не е трудно да си представят, че капиталистическата девойка има различна полова хигиена, може би и полова система.

2 Големанов, Хр. Цит. съч., с. 5.

„Заслужава особено дебело да се подчертае, че книгата на д-р Шнабл е написана от позициите на комунистическата нравственост и е пропита с голяма любов към човека, висока етичност и една ясна и убедителна тенденция за запазване и укрепване на семейството.“¹ Премълчаното, което диктува тези думи, лесно може да бъде изведено. То явно привижда половото като изначално безнравствено, лишено от любов към човека (!), с ниска етичност и ясна тенденция към разрушаване на семейството.

Така свършва този кратък текст, образцов за липсата на език, за объркването, страховете и неразбирането на институцията около това трудно поддаващо се на „социалистическо моделиране“ нещо – половата любов. Разбира се, тук трябва да споменем и семейството с неговата особена култура на премълчаване, трудния разговор вътре в него по тези теми. Една особена смес между патриархална свенливост и социализъм, която условно можем да наречем патриархал-социализъм.²

Популярната пропаганда и половата просвета от онова време по-скоро цели да отклони вниманието на младите от секса, да го представи като пълно с ужасни последствия. Не да упъти, а да отпрати. Да стресне и предпази от половото, вместо да образова. Разговорът за сексуалните отношения, който уж все се опитва да се състои, всъщност никога не намира адекватния си език. Лута се между здравата биология, медицинския дискурс на надвисналите венерически болести и една квариомантическа представа за любовта при социализма. Показателно е, не само в метафориката на имената, че малкото книги, засягащи сексуалните отношения, излизат в издателство „Медицина и физкултура“. А брошурите, напътстващи първите сексуални трепети, като „Половото възпитание на подрастващите“ на водещия в областта д-р Т. Бостанджиев се издават от Хигиенно-епидемиологична инспекция, гр. Ямбол³. Впрочем една трета от тази тънка брошура е посветена с дарвинистка

1 Големанов, Хр. Цит. съч., с. 6.

2 „За мен лично в частта, където бяха описани проявленията на различните модели венерически болести: бактерии, гъби... до най-страшните. В ония ми ти времена, ми беше най-лесничко да се консултирам с книжката... вместо с майка ми – ходи обяснявай... така и така ще ме засили на лекар, друго си е да отидеш при него все пак поуспокоена, че не е трипер... например.“ (magesta) <http://www.bg-mamma.com/index.php?topic=306580.0;all>

3 Т. Бостанджиев, доктор на мед. науки. Половото възпитание на подрастващите. Ямбол: Издава Хигиенно-епидемиологична инспекция, отдел „Здравна просвета“, 1978, 18 с.

последователност на безполовото размножаване при едноклетъчните, на естествения и полов отбор, оттук на хомосексуалното като аномалия и перверзно състояние. Следват теми като „Рискове на лекомислието“, „Венерични болести“, „За мастурбирането“...¹

Някъде там, между хигиената и епидемиологията, между медицината и физкултурата лежи несъстоялото се (или несъстоятелно) полово просвещаване на социализма, малка част от други несъстояли се неща.

Текстът е четен на семинара „Любовта при социализма“ в ЦАИ, София и публикуван в едноименния сборник, съставителство и редакция Даниела Колева, ЦАИ, Рива, 2015

Георги Господинов е български писател и поет. Романите му (*Естествен роман*, *Физика на тъгата*) са преведени на много езици и се радват на добър прием в Германия и Франция.

Коментари (2)

• 30-05-2017|Гост

Не смятам да коментирам. Ще опиша неща на които бях свидетел. Нека читателя да прецени секс живота в Народната Република около 70-

1 Дори учебникът по биология за 8 клас потвърждава това подозрение. Ранните полови връзки неминуемо водеха до гонорея (трипер) и сифилис. Сифилисът е описан детайлно с трите си стадия – от раничките, през обрива до необратимото загиване на тъканите. Никъде обаче в този урок не се споменава за наличието на презервативи. Дефицит, свян или недопускане, че комсомолецът може да има помисъл за полов живот. (Биология. Учебник за 8. клас на единното средно политехническо училище. София: ДИ „Народна просвета“, 1980, с. 138-139.

те години на цитираната по горе книга. Тогава всеки ден ни се набиваше в мозъците пошлостта на Запада.

По някаква грешка бях в един хотел в Варна, където имаше доста араби. Пристигна едно малко бяло автобусче и един униформен милиционер застана до него. От хотела му махнаха с ръка и милиционера отключи задната врата и едно красиво младо момиче в червена рокля, типична като червен фенер за арабите, отиде до бюрото, получи номера на стаята да обслужи и се изкачи по стълбата. По късно историята се повтори и потрети. Едно от момичетата слезе обратно по стълбите разкратена, с намачкана рокля и уморена влезе обратно в милиционерския автобус. Не чаках повече. Ще кажете обикновена история. Има я навсякъде в света. Необикновеният бе, че се изпълняваше от „достойните борци“ в милиционерска униформа.

Като студенти се хранехме заедно в стола, Една студентка ни разправи как участвала в снимки за един филм. Дошъл министера на културата на снимачната площадка в едно село, и им казали, че е добре да го занимават след умората от трудните му дни. И тя каза: аз се съгласих, но му казах – може, но ако се подпишеш на задника ми, и гордо дърпаше гащите и показваше подписа на министера.

Не бих писал за това, което много знаят, аке не бях слушал, колко морала е високо на Изток и колко в ниско на Запад.

- 04-06-2017|**Мая Тонева**

Бай Ганьо използва в литературата латински наименования на половите органи и секса, при положение, че пукта, хуй и ебане са звучни, красиви, български думи. В ебането Ганьо е абсолютен задръстеняк и то не толкова във физическата част, колкото в комуникацията и възприемането на ебането като акт на свободни, полово зрели и потентни хора. Той възприема ебането като вид наказателен акт, предвид псувните му; като нещо мръсно и гнусно, като средство за унижение, а не на радост, себеизява и удоволствие. Сигурно има да гони още три века свободния свят, но предвид че сме във фазата на депопулация, едва ли му остава и половин век съществуване.

Гърция и проблемите на клиентелистката държава

Автор(и): Франсис Фукуяма

През късната 2009 и в годините след нея Европейският съюз беше разтърсен от финансова криза, която постави под въпрос самото бъдеще на еврото като валута и ЕС като институционална рамка за насърчаване на мира и икономическия растеж. В ядрото на кризата лежи неспособността на някои страни от ЕС, най-вече Гърция и Италия, да изплатят значителните държавни дългове, натрупани в хода на предишното десетилетие. Кризата на държавните дългове бързо се превърна в банкова криза за цяла Европа, тъй като беше поставена под въпрос самата жизнеспособност на финансовите институции, финансирали този дълг.

Еврокризата разкри наличието на голяма пропаст между северна и южна Европа. Няма такова нещо като „криза на социалната държава в Европа“ изобщо: Германия, Холандия и скандинавските държави имат големи социални сектори в сравнение с, да речем, Съединените щати или Япония, но тези страни издържаха кризата на Уол Стрийт от 2008-9 година по-добре от САЩ. Особено Германия постави в много добър ред финансите си по време на реформите, предприети от [социалдемократическото] правителство на Герхард Шрьодер в началото на 2000-те години – тя съкрати разходите по труда и постави под контрол нивата на държавните си дългове. Страните, които изпаднаха в трудности – Гърция, Италия, Португалия, Ирландия и Испания – също се различават много едни от други. Ирландия и Испания бяха сравнително отговорни финансово във времената преди кризата; проблемите им започнаха едва с пръскането на балоните на неконтролирано строителство, което пък доведе до банкови фалити и последваща нужда от спасяване на банки чрез огромни суми, платени от данъкоплатците и в края на краищата хаос във финансите. Неудържимо високите държавни дългове, поради огромно правителствено харчене, бяха проблем най-вече в Гърция и Италия.

Разликите между северна и южна Европа накараха множество наблюдатели да опишат проблема като културен, противопоставяйки една

здро̀во работеща, протестантска, дисциплинирана северна Европа (Германия, Холандия и Скандинавия) срещу някакъв мързелив, разточителен Юг, католическо-православен. Макар че, както ще говорим по-нататък, културата действително играе определена роля в тази криза, този вид голямомащабни, религиозно обусловени разделения, не могат да послужат като достатъчно обяснение: протестантските Великобритания и Исландия претърпяха големи банкови кризи и държавни дефицити, докато в католическа Испания [и Полша, бел. пр.] всъщност имаше бюджетен излишък, преди да се разрази кризата със строителния балон. Реалното разделение не е културно, поне ако дефинираме културата чрез религиозното наследство; то е между една клиентелистка и неклиентелистка Европа.

В основата на проблемите при Гърция и Италия се намира фактът, че и двете страни са използвали заетостта в държавния сектор като източник на политическо покровителство, което е довело да раздута и неефективна сфера на държавни услуги и все по-увеличаващи се бюджетни дефицити. Германия, както видяхме по-рано¹, е наследила една автономна, основаваща се на заслуги, модерна бюрокрация още от абсолютистките си времена. Гърция и Италия, напротив, не са си създали модерни управленчески апарати [bureaucrasies] още преди да се превърнат в изборни демокрации и през по-голямата част от най-новата си история са използвали работните места в общественния сектор като средство за мобилизация на гласоподавателите. Резултатът от това е хронична неспособност да се контролира заетостта в общественния сектор, а значи и разходите, свързани с нея, чак до наши дни. [...] В Гърция и Италия клиентелизмът продължава да се шири, въпреки факта, че и двете са богати, индустриализирани общества. В Съединените щати икономическото развитие е довело до създаването на нови групи от средната класа, които се превръщат в основа за прогресивната коалиция. Гръцкият и италиански опит, напротив, показва, че икономическият растеж сам по себе си не е достатъчен, за да доведе до изчезване на клиентелизма. Новите социални действащи лица могат да бъдат включени в добре утвърдени клиентелистки системи и да бъдат накарани да играят по тех-

1 Текстът е част от мащабния социологически труд на Фукуяма „Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy“ [„Политически порядък и политически упадък: от Индустриалната революция до глобализацията на демокрацията“], Farrar, Straus and Giroux, 2014. Бел. пр.

ните правила. Това е допълнително указание в полза на твърдението, че политическото развитие не се движи само по един път и че различните компоненти на развитието могат да вървят по паралелни, но в края на краищата раздалечаващи се траектории.

Общества с ниска степен на доверие

Още в самото начало трябва да уточня, че когато говоря за Италия, аз разглеждам общество, което е било политически обединено едва през 1860-те и което е свързало в едно цяло сравнително благоденстващия и добре управляван италиански север, и бедния, слаборазвит юг. Много от характеристиките на клиентелизма и политическата корупция, които чужденците асоциират с Италия като цяло, са били по-характерни исторически за т. нар. Мецоджорно (районите на юг от Рим, включително и Сицилия), а не толкова за Ломбардия, Пиемонт, Венето и Тоскана. В Италианската историография всичко това е познато като „Южен въпрос“ – а именно защо историческите различия между двете части на страната съществуват на първо място, и защо те не са намалели в хода на този век и половина обединение.

При изучаването на различните социологически изследвания на традиционния живот в южна Италия и Гърция прави силно впечатление колко те си приличат що се отнася до липсата на социално доверие и важността на семейството като главна основа за социално сътрудничество.¹ Налице е дълга традиция от писания за южна Италия, в които се отбелязва липсата на социални структури – неформални групи и асоциации – между семейството и държавата. Политологът Едуард Банфийлд, в своето етнографско проучване на малко и бедно градче в административния регион Базиликата, предлага понятието „аморален фамилизъм“, чийто код описва по следния начин: „Увеличавай материалното, краткосрочно предимство на най-близкото си семейство; предпоставяй, че всички останали ще вършат същото“. Взаимопомощта в най-тесния семеен кръг идва за сметка на способността да се отдава доверие на по-широк кръг от външни хора: „всяко предимство, което може да бъде дадено на друг/и, е по необходимост за сметка на [в ущърб на] собственото семейство“. Ето защо човек не може да си позволи лукса на благотворителността, която отдава на чуждите повече, отколкото за-

1 Diego Gambetta, *The Sicilian Mafia: The Business of Private Protection* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993), pp. 75–78.

служават, или пък дори на справедливостта, която им отдава заслуженото... Към онези, които не принадлежат към семейството, разумното поведение е онова на подозрителността“.¹ [...]

Много подобни наблюдения са правени и по отношение на традиционното гръцко селско общество, още от деветнадесети век насам, в което, според социолога Апостолис Папакостас, „Единствено възможният начин да се организират хората е чрез семейството – социална организация, която, въпреки местните вариации в структурата ѝ, винаги е играела важна роля в социалния живот на модерна Гърция“. Както и в южна Италия, лоялността към семейството е противотежест към недоверието срещу чуждите. Според политолога Кийт Лег,

*Членовете на семейството се обединяват, за да посрещнат заплахите, идещи от външни хора... Да се мами държавата, чуждите или дори съдружниците е нещо прието, то дори често се възприема като доказателство за интелигентност. Селяните не се опитват да завързват много често нови или директни връзки с чужди хора, тъй като гъркът се намира в напрегнати отношения дори със съдружници и съседи... Селските домове са построени по такъв начин, че почти всички, с изключение на само няколко, са предназначени от очите на общността... Когато някой селянин-грък попадне в болница, близките му са в постоянна близост, за да могат да проверяват доктора и леченията, които той предписва.*²

Урбанизацията, която започва в Гърция през късния деветнадесети и ранния двадесети век, почти не нарушава тези социални шаблони. В западноевропейските страни като Англия, Белгия и Германия, урбанизацията е страничен продукт от индустриализацията и необходимостта модерните индустрии да бъдат съсредоточени в градове с комуникационни връзки като пристанища и реки. При тези условия дисциплината, наложена от фабричния труд, трансформира общността [Gemeinschaft] в общество [Gesellschaft], с което реорганизира традиционните общности за целите на модерното разпределение на труда.

1 Edward C. Banfield, *The Moral Basis of a Backward Society* (Glencoe, IL: Free Press, 1958), pp. 85, 115–16.

2 Keith R. Legg, *Politics in Modern Greece* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1969), pp. 36–37.

Гърция, напротив, се вписва по-скоро в един модел, по-характерен за множество съвременни развиващи се общества на други места по Балканите, Близкия Изток и Африка, където урбанизацията е движена не от индустриализацията, а от преселването на цели села в градовете, с което общността [Gemeinschaft] си остава непокътната. По думите на Апостолис Папакостас, „Гръцките градове могат да бъдат описани като ,градове от селяни‘, а жителите им като ,градски селяни‘. Голяма част от социалното сцеление в градовете се основава на тясно преплетени социални мрежи и висока честота на контакти с познати лица.“¹ Нискодоверчивата, семейно-ориентирана гръцка провинция се е превърнала по този начин в градското общество от ранния двадесети век.

Събитията от гръцката история се стичат по такъв начин, че правят ниските нива на доверие още по-ниски. Гърция е окупирана по време на Втората световна война първо от италианците, а след това от германците [а отчасти и от българите, бел. пр.]. Към този момент гръцкото общество вече е силно разделено по идеологически линии, а след края на войната избухва ожесточена гражданска война между комунистите и правителството, поддържано първоначално от Великобритания, а по-късно от САЩ. Войната довежда до множество зверства и от двете страни, и повече от петдесет хиляди жертви, което оставя наследство на поляризация, продължаваща и до наши дни.

Разбира се, между южна Италия и Гърция има важни различия. Мافията, която играе толкова важна роля в историята на Мецоджорното, няма реален еквивалент в Гърция. Въпреки това и двата региона са известни с фамилизма [семеитвеността] си, а също и с високата степен на недоверие, както и липсата на гражданска общност. На пръв поглед не е очевидно, че социалното недоверие би трябвало да води до феномените на клиентелизма и нискокачественото управление, но това все пак е така: силното, ефективно управление създава социално доверие и от своя страна е облекчавано от съществуването на доверие. Както доверието, така и силното управление липсват в Гърция и южна Италия.

Ранната гръцка демокрация

Гръцката държава никога не е имала шанса да се консолидира в силно, легитимно, автономно тяло още преди появата на демокрацията

1 Papakostas, „Why Is There No Clientelism in Scandinavia?“ p. 48.

през деветнадесети век. Всъщност, като част от Османската империя, не е имало изобщо никаква суверенна гръцка държава, а територията, на която тя се намира, има дълга традиция на съпротива срещу събирането на данъци от османските власти (гръцките герои са известни като *armatoloi kai kleftes* – партизани и крадци). Гърците, вдъхновени отчасти от идеите на Френската революция, обявяват независимост през 1821 и започват въстание срещу османското управление. Те не успяват със собствени сили и постигат независимостта си едва след намесата на Франция, Великобритания и Русия, които изпращат военноморски сили и специален военен корпус за прогонване на турците. В известен смисъл освобождението на Гърция е първият пример за онова, което в наши дни се нарича „хуманитарна намеса“. Гръцката независимост се превръща в международна кауза сред либералните европейски кръгове от онова време, а поетът Лорд Байрон играе ролята на един Бенар Нар-и-Леви на своето време.

Чужденците продължават да доминират в гръцката политика дълго време след като страната е постигнала формална независимост през 1830, когато Великите сили поставят на гръцкия трон Ото, принц от баварското семейство Вителсбах. Баварците довеждат със себе си войски и обучени администратори, с надеждата да създадат модерна, централизирана, обективна администрация. Но съветниците на Ото се оказват неспособни да контролират гръцките му поданици. Изправен пред все по-силна съпротива срещу управлението си, Ото приема през 1844 конституция и въвежда в страната всеобщо право на гласуване за мъжете през 1864. По този начин Гърция става първата в Европа изборна демокрация, изпреварвайки Великобритания с цяло поколение. Както и в случая със Съединените щати, тук демокрацията е утвърдена преди да е създадена истинска модерна държава.¹

Великобритания, Франция, Германия и Белгия започват процеса на индустриализация много преди консолидацията на демокрацията, което означава, че при тях вече има наченки на организирана работническа класа преди гласоподаването да бъде разширено. Това позволява появата на програмни социалистически или социалдемократически партии, основаващи се на професионални движения. Тази последователност е преобърната в Гърция, както се случва и в много днешни развиващи се страни. Гърците винаги са били великолепни търговци и са контролирали

1 Legg, *Politics in Modern Greece*, pp.52–56.

голяма част от търговията в Османската империя, служейки като мост между Близкия Изток и Европа.¹ Но самата Гърция си остава предимно аграрно общество през 1870-те, когато в страната започват да се вливат чужди инвестиции. Към началото на двадесети век се получава широка урбанизация, но тя се основава по-скоро на това, че градовете са се превърнали в административни, културни и търговски центрове, а на центрове за индустриално развитие – процес, който понякога се нарича „модернизация без развитие“. Реален индустриален сектор не се появява чак до късните 1920 и ранните 1930, но дори и тогава той си остава много малък в сравнение със Западна Европа.²

Именно тази комбинация от слаба държава, доминирана от чужденци, липса на силна предприемаческа капиталистическа класа и ранно въвеждане на всеобщо изборно право, плюс възможност за демократично оспорване на всичко, полага основите за всепроникващия гръцки клиентелизъм. Политиката в Гърция от деветнадесети век не е организирана около големи социални класи и респективните им интереси; тя се основава по-скоро на кланови и регионални интереси.

Липсата на силна капиталистическа пазарна икономика в Гърция означава, че държавата се превръща в де факто основен източник на заетост, а гръцките правителства от деветнадесети век започват да пълнят обществения сектор със собствените си политически поддръжници. Към 1870-те гръцкото правителство има седем пъти повече държавни служители на глава от населението в сравнение с британското правителство от същото време, а един висш министър може да печели наполовина колкото най-богатия земевладелец.³ Гръцката държава се разширява драматично и възприема като свои всевъзможни дейности, които би трябвало да бъдат оставени на частния сектор, като например управляването на различни бизнеси. При това тя си остава изключително слаба от гледна точка на административните капацитети.

Гръцкото общество от средата на деветнадесети век е организирано около селски отношения между патрони [покровители] и клиенти – традиционна система, която се превръща в демократическа система на

-
- 1 Nicos P. Mouzelis, *Politics in the Semi-Periphery: Early Parliamentarism and Late Industrialization in the Balkans and Latin America* (New York: St. Martin's Press, 1986), pp. 40–41.
 - 2 Nicos P. Mouzelis, „Capitalism and the Development of the Greek State,“ in Richard Scase, ed., *The State in Western Europe* (New York: St. Martin's Press, 1980), pp. 245–46.
 - 3 Mouzelis, „Capitalism and the Development of the Greek State,“ p. 242.

покровителство, при която членовете на парламента контролират гласовете чрез раздаване на работни места и услуги. Няма опити за реформиране на обществения сектор чак до скромните постижения на правителствата на Трикупис (1875–1895) и Венизелос (1910–1933), при които са въведени образователни изисквания и осигуряване на доживотна заетост за държавните служители.¹

За нещастие, макар че в годините между войните се поражда по-широко обществено участие и нови форми на политическо рекрутиране, гръцкото общество е толкова поляризирано, че не успява да постигне базисна стабилност. То преминава през серия преврати и конфликти, които довеждат до отмяната на демокрацията от олигархичен режим в средата на 1930-те, и са последвани от години на чужда окупация и гражданска война. Демокрацията е отново прекъсната от бруталната седемгодишна диктатура на полковниците между 1967 и 1974, като стабилна либерална демокрация се появява едва след свалянето им от власт. Тези социални конфликти оставят дълбоки разделения в гръцкото общество и увеличават общото ниво на недоверие.²

Забележителното при еволюцията на гръцките политически институции е, че икономическата модернизация, за разлика от случаите във Великобритания и Съединените щати, не довежда до появата на коалиция от средните класи, чиято цел е реформа на държавата и елиминиране на всеобщата система на клиентелизъм. Вместо това появата на стабилна изборна демокрация след 1974 води до премахването на основащата се на заслуги държавна заетост и постоянното разширяване на една по-изтънчена форма на клиентелизъм, упражнявана от двете доминиращи партии, централно-дясната Нова демокрация (НД) и Панелинското социалистическо движение (ПАСОК). Възстановяването на формалната демокрация в Гърция след падането на полковниците заслужено е отбелязвано като начален ход от хънтингтъновата [Трета вълна на демократизации](#). Но на самото качество на демократичното управление в Гърция почти не се е обръщало внимание – това, че Гърция никога не е успяла да създаде един истински модерен, обективен об-

1 Ibid., p. 244; George Th. Mavrogordatos, „From Traditional Clientelism to Machine Politics: the Impact of PASOK Populism in Greece,“ *South European Society and Politics* 2, no. 3 (1997): 1–26.

2 За междувоенния период, виж George Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922–1936* (Berkeley: University of California Press, 1983).

ществен сектор. Това нямаше значение за никого – чак до Еврокризата от 2009.

Колонизация на държавата

Когато говорим за клиентелизъм в Гърция след Втората световна война, ние вече нямаме предвид системата от местни първенци и обкръженията им, която доминира гръцката политика от деветнадесети век. Гръцките партии, сега вече имащи работа с масови електорати, се превръщат в много по-обиграни и добре организирани системи за мобилизация на популярния вот, подобни на [политическите машини](#) от Съединените щати през късния деветнадесети век.¹

Тази система започва да доминира в гръцкото правителство, както показва Джордж Маврогордатос в редица примери от сферите на образованието и банките. Чак до 1980-те е налице автоматично набиране на студенти за университетите, в зависимост от реда, по който са подадени кандидат-студентските документи. В тази система няма почти никакъв елемент на заслуги и тя води до неконтролирано увеличение на броя на учителите, в резултат на което броят на работните места е далеч по-малък от онзи на кандидатите. Но тази система поне не подлежи на политически манипулации. Всичко това се променя когато ПАСОК идва на власт през 1993 и партията поема контрола над временните учителски места, след което ги използва като награди за собствените си партийни последователи. В добавка към това е отменена системата на инспекторски прегледи и училищните директори са на практика понижени, което разчиства пътя за система на автоматични повишения и елиминирание на всякаква следа от оценяване на учителската работа. Тези мерки са идеологически оправдавани като анти-елитистки и про-социалистически. Но онова, което те утвърждават, е не широко участие в политическия живот (една цел, която и без това е спорна при всяка образователна система), а партийен контрол над личните назначения.

Нещо подобно се случва и при Националната банка на Гърция. До ранните 1980 г. това е високо уважавана институция, в която назначенията се правят по заслуги, като близо 90 процента от персонала се наема чрез изпити. Нещата се променят с възхода на ПАСОК през 1981; партията увеличава общото заплащане с близо 50 процента (при 16,000

1 Lyrintzis, „Political Parties in Post-Junta Greece,“ p. 103; Takis S. Pappas, *Making Party Democracy in Greece* (New York: St. Martin's Press, 1999).

служители) и премахва конкурсите при новите назначения. Броят на назначенията по връзки се увеличава от 10 до 40 процента от работната сила, като висшите банкови постове се контролират изцяло от партията. Когато Маврогордатос пита банковия служител, отговорен за персонала, какъв е общият брой на служителите, той отговаря, че само съдебно решение може да го накара да разкрие тази информация.¹

Макар че ПАСОК е партията, която политизира назначенията на учители и банкови служители в горните случаи, и двете водещи партии действат активно за запълване на обществения сектор със собствени последователи. НД и ПАСОК си разменят местата през 1981, 1989, 1993, 2004 и 2009. След всеки избори те се опитват да махнат политическите назначения на опонентите си и да ги заменят със свои. Но силните гръцки професионални съюзи вече са успели да извоюват назначения до живот за множество държавни служители. В резултат на това, вместо смяна на служителите при всяка смяна на управляващата партия, гръцката държава просто започва да се раздува все повече, за да може да поеме новите служители.

Нискокачествено управление

Гръцката държава е голяма и все по-разширяваща се, но, с малки изключения, с много ниско качество. Проблемите ѝ са вече нарицателни из цяла Европа, след началото на Еврокризата: честа загуба на права върху поземлена собственост, поради неадекватно поддържане на кадастъра; изключително натрупване на нерешени дела, поради лошо функциониране на съдилищата; дълго чакане за болници и други държавни учреждения.

Причините за клиентелизма в Гърция не са трудни за откриване; той е резултат от ранното въвеждане на изборната демокрация, още преди да се е появила възможност за изграждане на модерна държава. В това отношение гръцкият опит е не по-различен от американския и е подобен на онзи от много други развиващи се страни в Латинска Америка и южна Азия. Специфичното за Гърция е фактът, че докато страната се модернизира и развива икономически, в нея не се появява реформаторско движение. В Гърция никога не се е появявала коалиция от групи, изградени около средната класа, която да агитира за реформа на

1 Тези случаи, плюс два други, се разглеждат в Mavrogordatos, „From Traditional Clientelism to Machine Politics.“

държавните служби. Вместо това новопоявяващите се социални действащи лица, като гражданите или емигрантите от Мала Азия, винаги са били въвлечени в съществуващата клиентелистка система и са започвали да играят по правилата ѝ.

Но защо някои страни са успявали да реформират собствените си клиентелистки системи, докато Гърция не го е направила? Има няколко фактора, свързани с този случай, които насочват към възможни отговори.

Първият е свързан с липсата на силна традиция на собствена държавност [indigenous statehood]. Макар и Гърция да е „люлката на демокрацията“ в древността, тя навлиза в модерната ера като османска провинция, в която местните елити са ангажирани с дейност в полза на нелегитимна чужда власт. Гърците се борят смело за свободата си, но не са в състояние да я постигнат сами; дори и след постигането на независимост чуждото влияние остава силно, както свидетелстват ангажиментите на първите гръцки политически партии с различни Велики сили. Тези чужди влияния са видни и при промените на границите в хода на вековете. Този модел на влияние продължава и след Втората световна война, по време на Студената война, когато Гърция е просто пионка в ръцете на големи международни интереси. Както и по други места по света, сред които Италия, комунистическите и други партии от крайната левица обикновено отхвърлят клиентелизма в полза на масова [изборна] мобилизация, основаваща се на идеология. Но динамиката на Студената война прави така, че Съединените щати избират да подкрепят една корумпирана и клиентелистка консервативна партия, вместо по-чистата, но лява (комунистическа) такава.

И действително, докато днес страната се бори с финансовата си криза, централният въпрос в гръцката политика си остава влиянието на Брюксел, Германия, Международният валутен фонд и други външни действащи лица, на които се гледа като на кукловоди, управляващи иззад сцената едно слабо гръцко правителство. Макар в американската политическа култура също да е налице силно недоверие към правителството, вярата в базисната легитимност на демократичните институции е много дълбока.

Недоверието в правителството е свързано с гръцката неспособност да се събират данъци. Американците шумно обявяват неприязънта си към данъците, но когато Конгресът постанови нов данък, правителството го налага енергично. Нещо повече, международните сравнения по-

казват, че нивата на събиране на данъците са разумно високи в Съединените щати; по-високи, във всеки случай, от много европейски страни по Средиземноморието. Неплащането на данъци е нещо широко разпространено в Гърция, където ресторантите искат да се плаща в брой, докторите обявяват доходи на границата на бедността, а нерегистрирани плувни басейни, притежавани от собственици, които крият активите си, са нещо обичайно в гръцкия ландшафт. Според едно изследване, сивата гръцка икономика съставлява 29,6 процента от Брутния вътрешен продукт на страната.¹

Вторият фактор е свързан с късното пристигане на капитализма в Гърция. Съединените щати са ранно-индустриализирана страна; частният сектор и предприемачеството си остават основните занятия за повечето американци. Гърция се урбанизира и възприема някои други черти на модерното общество сравнително рано, но не успява да изгради силна база за индустриална заетост. При липсата на предприемачески възможности гръците търсят работа най-вече в държавния сектор, а политиците, търсещи начини за привличане на избиратели, им ги осигуряват с готовност. Нещо повече, гръцкият модел на урбанизация, при който цели села се преселват от провинцията в градовете, запазва непокътнати селските мрежи на покровителство, които обикновено се разтурват под влияние на индустриалното развитие.

Последният, трети фактор е свързан с доверието или онова, което се описва като „социален капитал“.² Започнах тази глава отбелязвайки, че Гърция споделя с южна Италия репутацията на общество с изключително ниска степен на доверие. Някои социални учени твърдят, че доверието е страничен продукт от други сили в дадено общество, като например ефективното управление или силният икономически растеж, който позволява на всички да забогатяват заедно. Други смятат, че липсата на доверие е културна черта, която съществува независимо от политическите и икономически системи; тя е по-скоро причина за нефункционирането на системата, отколкото негово следствие.

1 Susan Daley, „Greek Wealth Is Everywhere but Tax Forms,“ *New York Times*, May 1, 2010; see also Daley, „Greece’s Efforts to Limit Tax Evasion Have Little Success,“ *New York Times*, May 29, 2010; Schneider and Enste, *Shadow Economy*, p. 36; Friedrich Schneider and Robert Klinglmaier, „Shadow Economies Around the World: What Do We Really Know?“ *European Journal of Political Economy* 21 (2005): 598–642.

2 Виж Fukuyama, *Trust*, chap. 1.

По мое мнение гръцкото недоверие има корените си в политиката, особено в липсата на силна, безпристрастна държава, но в хода на годините то се е утвърдило като културен навик. Недоверието е широко разпространено както в традиционното гръцко общество, така и в ожесточените политически борби от двадесети век. Гърците са били разделени по семейство, роднинство, регион, класа и идеология, въпреки факта, че Гърция е едно от най-хомогенните в етническо отношение общества по света. Тези социални и политически разцепления се подхранват допълнително от това, че държавата никога не е била виждана като защитник на абстрактния обществен интерес, по начина на германската или френската държави. Вместо това на нея се гледа като нещо, което трябва да се сграбчва и експлоатира в съгласие с тесни партийни интереси. Ето защо никоя съвременна гръцка политическа партия не е правила от реформирането на държавата част от политическия си дневен ред. Когато Европейският съюз и Международният валутен фонд изискаха структурни реформи в замяна на реструктурирането на гръцкия държавен дълг, гръцкото правителство беше съгласно на буквално всякакъв вид остеритет преди да се съгласи да приключи партийния контрол над покровителствените практики.

Франсис Фукуяма е един от най-известните и общопризнати съвременни философи и социолози. Понастоящем той е професор по международна политическа икономика в университета Джон Хопкинс в Балтимор, Мериленд. Фукуяма е най-добре познат като автор на Краят на историята и последният човек, в която защитава тезата, че историческото развитие на човечеството като борба на идеологии до голяма степен е приключило с края на Студената война и победата на либералните демокрации над комунизма. Той предсказва евентуалната победа на политическия и икономически либерализъм в целия свят.

Кои са новите джихадисти?

Автор(и): Оливие Роа

Има нещо ново в джихадисткия тероризъм от последните две десетилетия. Както тероризмът, така и джихадът са съществували много отдавна, а формите на „глобализиран“ терор – при които мишените са високо символични места или невинни цивилни граждани, без съблюдаване на национални граници – ни водят назад поне до анархисткото движение от 19 век. Безпрецедентното днес е в начина, по който терористите съзнателно търсят смъртта си.

В хода на последните 20 години – от Халед Келкал, водач на заговора за взривяване на парижки влакове през 1995, до убийците от [залата] Батаклан през 2015 – почти всички терористи във Франция се самовзривиха или бяха убити от полицията. Мохамед Мера, който уби един равин и три деца в еврейско училище в Тулуза през 2012, изказа един вариант на много известно твърдение, приписвано на Осама бин Ладен и редовно използвано и от други джихадисти: „Ние обичаме смъртта така, както вие обичате живота“. Днес вече смъртта на терориста е не само възможност или непредвидено следствие от действията му; тя е централна част от неговия план. Същото очарование от смъртта се открива и сред джихадистите, които се присъединяват към Ислямска държава. Самоубийствените атаки се разбират като окончателна цел на тяхната всеотдайност.

Този систематичен избор на смъртта е скорошно явление. Извършителите на терористически атаки във Франция от 1970-те и 80-те, независимо дали имаха някаква връзка с Близкия изток, внимателно планираха бягствата си. Мюсюлманската традиция, ако и да признава заслугите на мъченика, загинал в битка, не възхвалява онези, които нанасят удари, съзнателно търсейки смъртта си, защото това е против волята на Бога. Но защо тогава през последните 20 години терористите редовно избират да загинат? Какво ни казва това за днешния ислямски радикализъм? И какво казва за нашите днешни общества?

Последният въпрос е особено уместен, тъй като това отношение към смъртта е неразривно свързано с факта, че съвременният джихадизъм, поне на Запад – както и в [Марреб](#), и в Турция – е *младежко* движение, което е не само конструирано независимо от религията и културата на родителите, но има корените си и в по-широката младежка култура. Този аспект на джихадизма от наше време е фундаментален.

Където и да се получи тази поколенческа омраза, тя възприема формата на културно иконоборство. Унищожават се не само човешки същества, статуи, места за поклонение и книги. Унищожава се памет. „Да се започне на чисто“ [Wiping the slate clean] е цел, обща за хунвейбините на Мао Цзе Дун, за червените кхмери и за бойците на ИДИЛ. Както пише един британски джихадист в ръководство за набиране на доброволци за организацията: „Когато излезем по улиците в Лондон, Париж и Вашингтон... не само ще пролеем кръвта ви, но ще разрушим и статуите ви, ще заличим историята ви и, което е най-болезнено, ще преобърнем децата ви [към нашата вяра], които след това ще започнат да се бият в наше име и да проклинат предците си“.

Ако и всички революции да привличат енергията и усърдието на младите хора, повечето от тях не се опитват да разрушават онова, което се е случвало преди това. Болшевишката революция реши да поставя миналото в музеи, вместо да го превърне в руини, а революционната Ислямска република Иран никога не е размисляла дали да не взриви Персеполис.

Това себеразрушително измерение [на тероризма] няма нищо общо с политиката на Близкия Изток. Като стратегия то дори е контрапродуктивно. Макар че ИДИЛ обявява като своя мисия възстановяването на халифата, nihilизмът му прави невъзможно достигането на политическо решение, ангажирането в каквато и да е форма на преговори или постигането на каквото и да е стабилно общество с признати граници.

Халифатът е фантазия. Той е мит на една идеологическа единица, постоянно разширяваща територията си. Стратегическата му невъзможност обяснява защо онези, които се идентифицират с него, са избрали да сключват пакт за смърт, вместо да се посветят на интересите на местните мюсюлмани. Няма политическа перспектива, няма бляскаво бъдеще, нито дори място, където човек да се помоли на спокойствие. Но докато понятието за халифата действително е част от мюсюлманското

религиозно въображение, същото не може да се каже за търсенето на смъртта.

Освен това самоубийственият тероризъм дори не е ефективен от военна гледна точка. Докато някаква степен на рационалност може да се открие в „простия“ тероризъм – при който няколко решителни индивиди причиняват значителни щети на далеч по-силен противник – тя липсва напълно при самоубийствените нападения. Фактът, че закоравели бойци се използват само по веднъж, не е рационален. Терористичните атаки не повалят западните общества на колене – те само предизвикват обратна реакция. А този вид тероризъм днес отнема повече мюсюлмански, отколкото западни животи.

Систематичното обвързване със смъртта е един от ключовете към разбирането на днешната радикализация: нихилистичното измерение е централно. Онова, което изкушава и запленива, е идеята за чист бунт. Насилието не е средство. То е цел само по себе си.

И това не е цялата история: напълно мислимо е, че и други, „по-рационални“ форми на тероризъм могат скоро да се появят на сцената. Възможно е също тази форма на тероризъм да се окаже просто временна.

Причините за възхода на ИДИЛ без съмнение са свързани с политиката на Близкия Изток и кончината на организацията няма да промени основните елементи на ситуацията там. ИДИЛ не е изобретила тероризма, тя черпи от един вече съществуващ набор от идеи. Геният на ИДИЛ е в начина, по който тя предлага на младите доброволци разказна рамка, в която да реализират мечтите си. Толкова по-добре за ИДИЛ, ако онези, които отиват доброволно на смърт – неуравновесените, уязвимите, бунтовниците без кауза – имат само малко общо с движението, но са готови да обявят верността си към него, така че самоубийствените им актове да се превърнат в част от един глобален разказ.

Ето защо се нуждаем от нов подход към проблема за ИДИЛ – такъв, който се опитва да разбере съвременното ислямско насилие в сравнение с други форми на насилие и радикализъм, които са много подобни на него – онези, които включват поколенчески бунт, саморазрушение, радикално скъсване с обществото, естетика на насилието, култове на страшния съд.

Прекалено често се забравя, че самоубийственият тероризъм и организации като Ал-Каида и ИДИЛ са нови в историята на мюсюлманския свят и не могат да бъдат обяснени просто чрез възхода на фундамента-

лизма. Ние трябва да разберем, че този вид тероризъм възниква не от радикализацията на исляма, а от ислямизацията на радикализма.

* * *

Бидейки далеч от това да оневинява исляма, тезата за „ислямизацията на радикализма“ ни принуждава да се запитаме защо и как тези бунтуващи се младежи са намерили в лицето на исляма парадигмата на тоталния си бунт. Тя не отрича факта, че един фундаменталистки ислям се е развивал в продължение на повече от 40 години.

Този подход беше подложен на шумна критика. Един учен твърди, че съм пренебрегвал политическите причини за бунта – по същество, колониалното наследство, западните военни интервенции срещу хората от Близкия Изток, както и социалното изключване на имигрантите и децата им. От другата страна пък бях обвинен, че игнорирам връзката между терористкото насилие и религиозната радикализация на исляма чрез салафизма, ултра-консервативната интерпретация на вярата. Всички тези измерения са ми напълно ясни; казвам просто, че те са недостатъчни за обясняване на явленията, които изследваме, тъй като въз основа на емпиричните данни, с които разполагаме, не може да се открие причинна връзка.

Тезата ми е, че радикализацията на насилието не е следствие от религиозната радикализация, ако и често да поема по същите пътища, и да заимства същите парадигми. Религиозният фундаментализъм разбира се съществува – и той ни изправя пред значителни обществени проблеми, тъй като отхвърля ценности, основаващи се на индивидуалния избор и личната свобода. Но той не води с необходимост до политическо насилие.

Възражението, че радикалите са мотивирани от „страданието“, преживявано от мюсюлманите, които са били колонизирани в по-раншни времена или са били жертви на расизъм, както и на всевъзможни други форми на дискриминация, бомбардировки на САЩ, дрони, ориентализъм и така нататък, би водело до заключението, че бунтът се върши предимно от жертви. Но връзката между радикалите и жертвите е по-скоро въображаема, отколкото реална.

Онези, които извършват атаките в Европа, не са жители на ивица-та Газа, Либия или Афганистан. Те не са по необходимост най-бедните, най-унижените или най-малко интегрираните. Фактът, че 25 процента от джихадистите са хора, наскоро преминали към исляма, показва, че

връзката между радикалите и техните „народи“ също е до голяма степен въображаема.

Революционерите почти никога не произхождат от страдащите класи. В тяхната идентификация с пролетариата, „масите“ и колонизиранияте, е налице избор, основаващ се на нещо по-различно от обективната им ситуация. Много малко терористи или джихадисти представят историите на собствените си животи. Обикновено те говорят за онова, което са преживели като чуждо страдание. Не бяха палестинци хората, които стреляха в Батаклан.

Чак до средата на 1990-те повечето международни джихадисти идваха от Близкия Изток и в края на краищата воюваха в Афганистан, преди тамошният комунистически режим да падне през 1992. След това те се завръщаха в родните си страни, за да участват в джихад или пренасяха каузата в чужбина. Това бяха хората, които участваха в първата вълна от „глобализирани“ атаки (първият опит срещу Световния търговски център в Ню Йорк през 1993, срещу американските посолства в Източна Африка през 1998 и американския ескадрен миноносец „Коул“ през 2000).

Това първо поколение джихадисти беше обучавано от хора като Бин Ладен, [Ремзи Юсеф](#) или Халед Шейх Мохамед. Но от 1995 нататък започна да се оформя един нов вид терористи – известни на запад като „местни“.

* * *

Кои са тези нови радикали? Знаем имената на мнозина от тях благодарение на полицейските идентификации на извършителите на атаки в Европа и САЩ. Много повече са ония, които са планирали атаки. Освен това имаме биографичната информация, събирана от журналисти. Няма нужда да се предприема трудоемка работа на терен, за да се определи как изглеждат траекториите на терористите. Всички данни и профили са вече налице.

Когато става дума да се разбере мотивацията им, имаме следи от техните речи: туййтове, чатове в Гугъл, разговори по Скайп, съобщения по Уатсап и Фейсбук. Те се обаждат на приятелите и семействата си. Правят изявления преди да умрат, оставят видео-завещания. Накратко, дори и ако не можем да бъдем сигурни, че ги разбираме, ние сме добре запознати с тях.

Със сигурност имаме повече информация за животите на терористи, действащи в Европа, отколкото за джихадистите, които заминават за чужди страни и никога не се връщат. Но както показва едно изслед-

ване на [френския институт за политически науки] Сианс По върху френските джихадисти, които са загинали в Сирия, между тези групи има много прилики. Тук ще се фокусирам предимно върху франко-белгийците, които предоставят най-големия брой западни джихадисти. Но Германия, Великобритания, Дания и Холандия също имат значителни контингенти по фронтовите линии.

Използвайки тази информация, съставих база данни от около 100 души, които са участвали в тероризъм във Франция или са напуснали Франция/Белгия, за да участват в глобалния джихад през последните 20 години. Тя включва извършителите на всички основни атаки, извършени на френска или белгийска територия.

Няма стандартен профил на „терориста“, но има характеристики, които се повтарят. Първото заключение, което може да се направи е, че профилите почти не са се променили през последните двадесет години. Халед Келкал, първият местен терорист във Франция, както и братята Куаши (Чарли Ебдо, 2015), имат определен брой общи характеристики: те са второ поколение; доста добре интегрирани отначало; следва период на дребна престъпност; радикализация в затвора; нападение и смърт – с оръжие в ръка – по време на престрелка с полицията.

Друга характеристика, която споделят [терористите от] всички западни страни е, че почти всички радикали са „преродени“ мюсюлмани, които, след като са живели напълно светски живот – нощни клубове, пиене на алкохол, участие в дребна престъпност – изведнъж са подновили религиозните си ритуали, индивидуално или в контекста на малка група. Братята Абдесалам са имали бар в Брюксел и са ходили по нощни клубове в месеците преди да извършат клането в Батаклан. Повечето преминават към действие в месеците, следващи религиозното им „преобръщане“, но обикновено вече са демонстрирали признаци на радикализация.

При почти всички случаи процесите, при които се оформя дадена радикална група, са приблизително идентични. Членовете на групата са винаги едни и същи: братя, приятели от детинство, познати от затвора, понякога от лагер за [военна] подготовка. Броят на групи, състоящи се от братя/сестри (близки роднини) също е забележителен.

Тази огромна представителност на братя и сестри не се случва в никой друг контекст на радикализация, независимо дали в крайната ле-

вица или в ислямистки групи. А това пояснява значението на поколенческото измерение при радикализацията.

Както е писал бившият джихадист [Давид Валат](#), реториката на джихадистките проповедници може да се резюмира в общи линии по следния начин: „Ислямът на баща ти е онова, което колонизаторите са оставили след себе си, това е ислямът на ония, които се прекланят и подчиняват. Нашият ислям е ислямът на бойците, на кръвта, на съпротивата“.

Всъщност джихадистите често са сираци – каквито бяха братята Куаши – или идват от разтурени семейства. Те се бунтуват не непременно срещу собствените си родители, а срещу онова, което те представляват: униженията, отстъпките, направени пред обществото, както и онова, на което гледат като на тяхно религиозно невежество.

* * *

Повечето от новите радикали са дълбоко потопени в младежката култура: те ходят по нощни клубове, свалят момичета, пушат и пият. Почти 50% от джихадистите във Франция, според моята база данни, имат история на дребна престъпност – основно продажба на наркотици, но също и актове на насилие и, по-малко често, въоръжени грабежи. Подобна фигура се открива и в Германия, и в Съединените щати – включително и изненадващо голям брой арести за шофиране в пияно състояние. Начините им на обличане са онези на днешната младеж: маркови дрехи, бейзболки, качулки – тоест улично облекло, и дори не от ислямски вид.

Музикалните им вкусове също са онези на сегашните времена: те обичат рап музика и ходят по клубове. Една от най-добре известните радикализирани фигури е германският рапър Денис Кусперт – първоначално известен като [Десо Дог](#), а след това като [Абу Талха ал-Алмани](#) – който замина за Сирия. Естествено, освен това те са ентусиазирани играчи на електронни игри и любители на брутални американски филми.

Склонностите им към насилие могат да получат и други отдушници освен джихад и тероризъм – както виждаме при войните между бандите в Марсилия. Те могат и да бъдат канализирани – или от институции (Мохамед мера е искал да постъпи в армията), или чрез спорт. Една група португалски конвертити [нови мюсюлмани], повечето от които идват от Ангола, са напуснали Лондон, за да се присъединят към ИДИЛ след като са се свързали едни с други в клуб по тайландски бокс, основан от британска НПО. Клубовете за бойни изкуства са по-важни от джамиите при джихадисткия социален живот.

Езикът, говорен от радикалите, винаги е онзи на родната им страна. Във Франция те често преминават към една салафизирана версия на френския сленг, който се говори в предградията, след като са преминали към исляма.

Времето, прекарано в затвора, ги поставя в контакт с радикализирани „просветители“ и далеч извън всяка институционализирана религия. Затворът усилва много от факторите, които подхранват днешната радикализация: поколенческото измерение; бунтът срещу системата; разпространението на един опростен салафизъм; формирането на тясно обвързана група; търсенето на достойнство, свързано с респект към определени норми; новото разбиране на престъплението като легитимен политически протест.

Друга обща черта е отдалечеността на радикалите от най-близкия им кръг. Те не живеят в някакво особено религиозно обкръжение. Отношението им към местната джамия е двусмислено: те или я посещават рядко, или са били прогонени поради демонстрация на неуважение към местния имам. Никой от тях не е бил член на Мюсюлманското братство, никой не е работил за мюсюлманска благотворителна организация, никой не е вземал участие в проповедническа дейност, никой не бил член на палестинско движение за солидарност; накрая, никой от тях, доколкото ми е известно, не е участвал в [бунтовете във френските предградия от 2005](#). Те не са били радикализирани от религиозно движение преди да се обърнат към тероризма.

Ако действително е имало религиозна радикализация, тя не се е случвала в рамките на салафистките джамии, а индивидуално или вътре в групата. Единствените изключения са във Великобритания, където има мрежа от войнстващи джамии, посещавани от членове на ал-Мухаджирун, от които произлезе една още по-радикална група, Sharia4UK, ръководена от [Анджем Чудари](#). Въпросът следователно е кога и къде джихадистите приемат религията. Религиозната страст възниква извън общностните структури, със закъснение, много внезапно и недълго преди терористите да преминат към действие.

За да обобщим: типичният радикал е млад, от второ поколение имигрант или конвертит, много често участник в епизоди на дребна престъпност, без практически каквото и да е религиозно образование, но с бърза и скорошна траектория на приемане/подновяване на вярата, по-често сред приятели или в рамките на някоя група от приятели,

или чрез Интернет, отколкото в контекста на джамия. Приемането на религията рядко се държи в тайна, а по-скоро се демонстрира, но не е свързано непременно с активно изпълняване на религиозни практики. Реториката на скъсването е яростна – врагът е *кафир*, човек, с когото е невъзможно да се извърши компромис – но включва също и собственото семейство, членовете на което са обвинени, че съблюдават исляма неправилно, или че отказват да го приемат.

В същото време е очевидно, че решението на радикала да се идентифицира с джихада и да търси връзки с някоя радикална ислямска група е въпрос не просто на опортюнистки избор: в позоваването на исляма се състои цялата разлика между джихада и други форми на насилие, в които се впускат някои млади хора. Да се посочва тази широко разпространена култура на насилието не означава да се „оневинява“ исляма. Фактът, че тези млади хора избират исляма като рамка за мислене и действие е фундаментален. Именно тази ислямизация на радикализма е нещото, което трябва да се опитаме да разберем.

* * *

Освен общите характеристики, дискутирани по-горе, радикализираните млади хора не притежават никакъв типичен социален или икономически профил. Съществува едно популярно и много опростенческо обяснение, което вижда тероризма като следствие от неуспешната интеграция – а следователно и като предвестник на идеща гражданска война – без нито за момент да взема предвид масите от добре интегрирани и социално издигащи се мюсюлмани. Неоспорим факт е например, че във Франция далеч повече мюсюлмани са част от полицията или охранителните служби, отколкото участници в джихад.

После, радикалите не идват от твърдолинейни общности. Брюкселският бар на братята Абесалам се намира в квартал, който е бил описван като „салафизиран“ – тоест би трябвало да е недостъпен за хора, които пият алкохол или за жени, които не носят хиджаб. Но този пример показва, че реалността на тези квартали е по-комплексна, отколкото сме склонни да вярваме.

Много обичайно е да се гледа на джихадизма като на продължение на салафизма. Но не всички салафисти са джихадисти, докато всички джихадисти са предполагаеми салафисти, тоест салафизмът е входът към джихадизма. С една дума, религиозната радикализация се счита за

първа фаза от политическата радикализация. Но нещата са по-сложни от това, както вече видяхме.

Изглежда обаче ясно, че тези млади радикали вярват искрено: те наистина са уверени, че ще отидат в рая, а референтната им рамка е дълбоко ислямска. Те се присъединяват към организации, които желаят да установят ислямска система или дори, в случая с ИДИЛ, да възстановят халифата. Но за каква форма на исляма говорим тук?

Както видяхме, джихадистите не се впускат в насилие след като са размишлявали върху свещени текстове. Те не притежават необходимата религиозна култура – и, преди всичко, не се грижат особено да получат такава. Те стават радикали не защото са разбрали погрешно текстовете или защото са били манипулирани. Те са радикали, защото са избрали да бъдат такива, защото само радикализацията ги привлича. Независимо коя база данни се приема като отправна точка, оскъдността на религиозното знание сред джихадистите е очебийна. Според някои списъци на ИДИЛ, съдържащи имената на повече от 4,000 чуждестранни доброволци, макар и повечето от тези бойци да са добре образовани, 70% казват, че имат само повърхностни знания за исляма.

Важно е тук да се прави разграничение между версията на исляма, приета от самата ИДИЛ (която е много по-силно обвързана с методологическата традиция на тълкуванията на думите на пророка Мохамед, и повидимому основаваща се на творбите на „учени“) – и исляма на самите джихадисти, обявяващи предаността си към ИДИЛ (която се върти основно около представи за героизъм и съвременно насилие).

Тълкуванията на свещените писания, които изпълват страниците на *Dabiq* и *Dar al-Islam*, две списания, издавани от ИДИЛ на английски и френски, не са причина за радикализацията. Те помагат да се предостави теологическа рационализация за насилието на радикалите – основаваща се не на истинско знание, а на позоваване към авторитети. Когато младите джихадисти говорят за „истина“, то това никога не е във връзка с аналитично познание. Те се позовават на собствената си сигурност, понякога съпроводждана от папагалско позоваване на шейховете, които те никога не са чели. Например Цедрик, един помюсюлманчен французин, твърди по време на процеса си: „аз не съм компютърен джихадист, не съм преминал към вярата в Ютюб. Чел съм учените, истинските“. Той твърди това, въпреки че не може да чете арабски и се е срещал с членовете на мрежата си в Интернет.

Вероятно има смисъл да започнем да се вслушваме в онова, което терористите казват. При всички тях се повтарят едни и същи теми, резюмирани в посмъртните твърдения, направени от Мохамад Сидик Хан, водачът на групата, която извърши нападенията в Лондон на 7 юли 2005.

Първата мотивация, която той цитира, са жестокостите, извършени от западните страни срещу „мюсюлманския народ“ (в буквалния препис той казва „моят народ навсякъде по света“); втората е ролята на героя-отмъстител („аз съм директно отговорен за защитата и отмъщението на моите мюсюлмански братя и сестри“, „сега и вие ще опитате реалността на тази ситуация“); третата е смъртта („ние обичаме смъртта така, както вие обичате живота“), както и приемането му в рая („Дано Аллах... да ме въздигне сред онези, които обичам – пророците, пратениците, мъчениците“).

Мюсюлманската общност, за която такива терористи желаят да отмъстят, почти никога не е уточнена. Това е не-историческа и не-пространствена реалност. Когато протестират срещу западната политика в Близкия Изток, джихадистите използват понятието „кръстоносци“; те нямат предвид френската колонизация на Алжир.

Радикалите никога не споменават експлицитно колониалния период. Те отхвърлят или игнорират всички политически или религиозни движения, съществували преди тях. Не се обвързват с борбите на бащите си; почти никой от тях не се завръща обратно в страната на родителите си, за да води там джихад. Важно е да се отбележи, че никой от джихадистите, независимо дали родени мюсюлмани или преминали към вярата, не е участвал, доколкото ми е известно, в про-палестинско движение или е бил член на каквато и да е асоциация за борба срещу ислямофобията, или дори в някоя ислямска НПО. Тези радикализирани младежи четат текстове на френски или английски, разпространявани в Интернет, но не и текстове на арабски.

Колкото и странно да звучи, защитниците на Ислямска държава никога не говорят за шериат и почти никога за ислямското общество, което ще бъде изградено под егидата на ИДИЛ. Онези, които казват, че са отишли в Сирия, защото желязели „да живеят в истинско ислямско общество“, обикновено са хора, върнали се обратно, които отричат, че са участвали в актове на насилие докато са били там – сякаш желанието да се води джихад и желанието да се живее според ислямския закон са несъвместими. И те са такива, в известен смисъл, защото животът в

ислямско общество всъщност изобщо не интересува джихадистите; те отиват в Близкия Изток не за да живеят, а за да умрат. Именно в това се състои парадоксът: тези млади радикали не са утописти, те са нихилисти.

Онова, което е по-сериозно при новите радикали, в сравнение с по-ранни поколения от революционери, ислямисти и салафисти, е тяхната омраза към съществуващите общества, независимо дали западни или мюсюлмански. Тази омраза се vyplъщава в търсенето на собствена смърт, докато извършват масови убийства. Те убиват себе си заедно със света, който отхвърлят. От 11 септември 2001 това е предпочитаният начин на действие на радикалите.

Самоубийствено настроеният масов убиец е за нещастие обичайна фигура от съвременността. Типичният пример е американският стрелец в някое училище, който отива там тежко въоръжен, убива безразборно колкото се може повече хора, а след това убива себе си или се оставя да бъде убит от полицията. Той вече е публикувал онлайн фотографии, видеоклипове и заявления. В тях заема героични пози и се наслаждава на факта, че скоро всички ще знаят кой е бил той. В Съединените щати имаше 50 атаки или опити за атаки от този вид между 1999 и 2016.

Границите между самоубийствено настроения масов убиец от този вид и един боец за халифата са смътни по разбираеми причини. Убиецът от Ница например беше първоначално представен като умствено болен, а след това като боец на ИДИЛ, чиито действия са били предварително обмислени. Но тези неща не са задължително взаимно изключващи се.

Мисълта ми тук не е да се смесват една с друга тези категории. Всяка от тях е специфична, но има ясно видима обща нишка, която преминава през случаите на масови убийства, извършени от недоволни, нихилистични и самоубийствени младежи. Онова, което организации като Ал-Каида и ИДИЛ предоставят, е сценарий.

* * *

Силата на ИДИЛ се състои в играта с нашите страхове. А основният страх е страхът от исляма. Единственото стратегическо въздействие от атаките е техният психологически ефект. Те не засягат военните възможности на Запада; дори ги засилват, като слагат край на съкращенията на военните бюджети. Имат само маргинален икономически ефект и застрашават нашите демократични институции само до степента,

до която самите ние ги поставяме под въпрос, чрез вечния дебат върху конфликта между сигурността и върховенството на закона. Страхът е, че собствените ни общества ще имплодират и ще има гражданска война между мюсюлманите и „другите“.

Ние се питаме какво ислямът иска, какво ислямът е, без нито за момент да осъзнаваме, че този свят на исляма не съществува; че уммата [ислямската религиозна общност] е в най-добрия случай благочестиво желание, а в най-лошия – илюзия; че конфликтите са преди всичко и най-вече между самите мюсюлмани; че ключът към тези конфликти е преди всичко политически; че националните въпроси си остават ключът към Близкия Изток, а социалните въпроси – ключът към интеграцията.

Разбира се, ИДИЛ, също като Ал-Каида, създаде грандиозна въображаема система, в която представя себе си като завоевател и победител над Запада. Това е гигантска фантазия, като всички хилиастки идеологии [очакването на Страшния съд на всеки 1000 години, бел. пр.]

Но, за разлика от основните секуларни идеологии на 20 век, джихадизмът има много тясна социална и политическа база. Както видяхме, той не мобилизира масите, а само привлича онези, които се намират на ръба.

Налице е изкушение да се вижда в исляма радикална идеология, която мобилизира огромни мнозинства от хора в мюсюлманския свят, също както нацизмът беше в състояние да мобилизира големи части от германското население. Но реалността е, че претенцията на ИДИЛ да установи глобален халифат е самозаблуда – и това е причината, поради която той привлича младежи, пълни със самозаблуди за величие.

Оливие Роа (род. 1949) е директор на Френския Национален Център за Научни Изследвания (CNRS) и един от общопризнатите световни експерти по въпросите на Исляма.

Коментари (2)

- 08-06-2017|**Маргарита Хубенова-Дюлева**

Джон обича живота – страхува го Смъртта. Джамил обича смъртта – страхува го Животът. А мен ме страхува Истината: тъй като двамата я обличат в подходящи за вкуса си убедителност. А аз мисля просто: вкусовите луковичи на Джон и Джамил трябва просто да еволюират – по примера на човешката Глупост: /везде/същата, която не страхува никого. И, ако шегата е позволена: думата по въпроса за възвратните местоимения имат антрополо-диетолозите.

- 11-06-2017|**Кунев**

Силата на ИДИЛ не е в страховете на Европа. Западът 5 века е убивал, грабел, лъгал и развърщавал света, а сега иска да не плати сметката и дори продължава да граби. Силата на ИДИЛ е в идеята за отмъщението заради кръстоносните походи, робството, високомерието, кражбата на богатства и суровини. Защото силата е и в парите на Запада, но не и по-малко в идеята за доброто и злото. ИДИЛ убиват, следователно трябва да ги убиваме. Така е на война. Лошото е, че ние българите ще страдаме заради вековете западен колониализъм.

ПИК на хомофобията

Автор(и): Мария Касимова-Моасе

Смятах да подмина с мълчание поредната доза хомофобия, която очаквано се излива всяка година около провеждането на София Прайд¹. Въпреки че тя се ожесточава и все по-дивашки озверява, смятах, че недискутирането на нейното присъствие ще я накара някак да се погледне отстрани и да разбере своята нелепост.

-
- 1 Приложено представям официалните идеи и цели на София Прайд, чрез които ЛГБТИ общността легитимира провеждането му. Лично заставам зад всяка една от тях.
- Прайд е мирно шествие и най-голямото събитие в подкрепа на човешките права в България;
 - ЛГБТИ общността не се бори за специални, а за равни права, в това число правото на родителство върху отглеждано съвместно дете, правото на унаследяване, правото на свиждане и информация в болница и др.;
 - Прайд не е демонстрация на разврата, а апел срещу дискриминацията към ЛГБТИ хората и липсата на равни права;
 - В Обединена Европа, от която сме част, няма място за омраза към малцинствата и това се видя на последните избори в Холандия и Франция;
 - Правителството на Сърбия преди две години забрани анти-прайд шествието в Белград, а множество министри и депутати се включват всяка година. Сърбия дори не е в ЕС, но подкрепя ценностите на многообразието;
 - В България липсва всякаква политическа подкрепа от страна на парламентарно представени партии и институции, президентство и други. Това легитимира хомофобията;
 - Прайд не струва скъпо на общината и данъкоплатците, но хомофобията – да;
 - Общината и кмета Фандъкова никога не се подкрепили открито Прайд за разлика от всички свои колеги кметове на столици от страните членки;
 - Тази година, освен 10 години София Прайд, страната ни отбелязва и 10 години от присъединяването си към европейската общност. Десетилетие по-късно много повече хора днес се осмеляват да бъдат открити за своята сексуалност и полово идентичност, но дискриминацията продължава да е факт и тема, за която не се говори или се отрича;
 - Организаторите на София Прайд вярват, че е по силите ни да премахнем несправедливото отношение, на което ставаме свидетели, и можем с общи усилия да изкореним предразсъдъците, които са пуснали корени в обществото. Крайно време е в България да започне да се води смислен и продуктивен дебат за човешките права и предубежденията.

Днес обаче прочетох един откровено мразещ и дискриминиращ призив от страна на собственик на голяма (*макар и неуважавана*) медия към политиците ни, и по-специално към отявлено хомофобската част от тях в лицето на групата националисти, призоваващ ги да спрат София Прайд, който следва да се проведе на 10 юни тази година. Да го спрат, въпреки липсата на законово основание за това. Да го спрат, както пише във въпросния текст, въпреки политиката на Брюксел (*явно се има предвид европейската политика срещу дискриминацията от всякакъв вид, включително на сексуална основа*), в защита на „традиционните ни ценности“ и българската православна църква.

Няма нужда да преразказвам това писание, което може да бъде сравнено само със средновековни трактати, изобличаващи вещици и призоваващи изгарянето им на клада. Нещо, което впрочем се е правело през Средновековието именно с хората с хомосексуална ориентация – били са убивани, мъчени и изгаряни на клада. Няма да придавам по-голямо значение на това безплодно и злобливо нещо, претендиращо за гражданска позиция, защото то не е такава – то е дълбоко дискриминиращо, неаргументирано, ядно и, което е най-лошо, просто невежо. Най-големият проблем в него дори не е средновековният начин на мислене и просташката лексика – най-опасното е, че то е плод на абсолютно незнание, което си позволява да се афишира като „правилно“.

Отне ми време, за да успокоя темперамента си и да не реагирам така първосигнално, както емоционалността на тази „позиция“ предизвиква моята собствена. Няма да изпадна нито в езика на омразата, нито в грозната лексика, нито в ядността на автора. Ще приема просто, че наистина става дума за дълбоко неразбиране на смисъла на Прайда и хомосексуалността като такава – затова в следващите редове ще се опитам съвсем добронамерено да изясня това.

Нека първо започна с това дали сексуалното влечение към другия пол е „нормално“. Да, уважаеми хора, в него не се възпитава и то не се вменява, с него се раждаме. Ако някои от вас си мислят, че става дума за генетично „увреждане“, също грешат. Няма такъв ген, който да ни прави хомосексуални – ако имаше, тъй като гей хората не могат да се репродуцират, той щеше просто да отмре, тъй като нямаше как да се мултиплицира. Според изследванията на белгийския учен биолог, специалист по поведенческа невроендокринология Жак Балтазар гей ориентацията се случва на ембрионално ниво. Най-просто казано, при мъжките

ембриони по време на развитието на фетуса има момент, в който тестостеронът има своя пик. Точно в този определен момент в мозъка на бъдещия човек се образува нещо като ядро, което започва да нараства и благодарение на което впоследствие роденото момче има хетеросексуална ориентация – сексуално се интересува от другия пол, от жени. При женските ембриони е обратното – обикновено такъв пик при тях няма и естествено те развиват хетеросексуална ориентация.

С гей хората се случва друго – при мъжките ембриони този пик на тестостерон не се случва и подобно ядро в мозъка не се развива. Това е причината те да НЕ развият сексуален интерес към противоположния пол, а към своя собствен. При женските ембриони пък причината за последващ интерес именно към жени е точно появата на такъв тестостеронен пик по време на развитието на плода през бременността. Процесът е напълно естествен и нормален, това е природа! Така че да бъдеш гей, първо на първо не е избор – то е твоя природа точно толкова, колкото са сините ти очи, по-големия ти апетит или артистичността ти например.

В подкрепа на тези световноизвестни изследвания на Жак Балтазар са направени опити с ембриони на мишки, на които изкуствено е създаден подобен тестостеронен пик. И познайте какво – родените мишки след това са били с хомосексуална ориентация. Смятам да приключим тук с невежите обяснения за „неестествения“ произход на хомосексуалността, като хвърля на масата за обмисляне и още един факт – хомосексуалността в Античността, хомосексуалността, която присъства в абсолютно всички етноси, племена, народности и раси, хомосексуалността сред животните също ли е „неестествена“? И като е „неестествена“, къде се произвежда – в някакви високотехнологични антични лаборатории, където древни гърци бъркат хормони и произвеждат „такива“ хора? В джунглата, прерията или африканската пустиня? Или може би в мечите дупки, птичите гнезда и леговищата на лъвовете? Да добавим към това и научния факт, че процента на гей хората от векове е постоянен (около 10% от населението) и не зависи нито от възпитанието (*стига то насилствено да не подтиска изявата на гей идентичност*), нито от манталитета, нито от религията, храната, медицината и каквото и да е друго.

Второто важно нещо, което е добре всички хора да знаят, е че хомосексуалността може да е избор (*когато не става дума за насилствено от страна на обществото и манталитета*) само толкова, колкото и проституцията е. Т.е. ако ти „избереш“ да си гей, а всъщност не си, това е твой

морален избор, защото ти пренебрегваш истинската си природа заради някакви други твои представи за ценности, каквито и да са те. Хетеросексуалният човек, решил да има хомосексуален секс, има морални проблеми, не физически. Точно както насила създаден морален проблем за гей хората през вековете е бил именно да не могат да изразят своята сексуална идентичност и да се налага да се „правят“ на хетеросексуални. С тази разлика, че те не са имали избор да се заявят, тъй като просто са били избивани. Казано накратко, със забраняването на изявата на една идентичност – хетеро- или хомосексуална, без значение – се създава много по-дълбок и по-сериозен проблем с морала на хората в общността, защото на една част от тях им се налага да мамят и да се преструват, за да оцелеят. Е, това нормално и нужно ли е? Особено в двадесет и първи век, когато следва отдавна да сме забравили за различия, свързани с цвета на кожата, пола, физическите несъвършенства и подобни? Или, както е тръгнало, да вземем да забраним и хората със сини очи, защото е по-нормално да си с кафяви или пък да приемем отново жената за дявол, защото един път в месеца от тялото ѝ тече кръв?

Третото много сериозно заблуждение, в което влиза особено закостенялата част от обществото, е че гей хората са някакви перверзници, които не бива да отглеждат деца. Тук ми е особено трудно да си спра емоциите, защото челно съм се сблъсквала с достатъчно много случаи на хетеросексуални бащи, биещи и малтретиращи жените и децата си с такова настървение, че мозъкът ти не може да го побере. Веднъж един млад човек ми каза, че не понасял гейовете, защото ги бил виждал по горичките и тоалетните на гарата да се „отъркват“ в разни други мъже. Чакай малко – казах аз, – а да ти кажа ли колко пъти в мен са се отърквали разни хетеросексуални по автобусите? И колко пъти съм минавала край мъже, развяли мъжките си достойнства предизвикателно по тъмните къшета, за да впечатляват жени? А за изнасилвачите, педофилите и мъжете, ползващи услугите на малолетни азиатски проститутки да говоря ли? Така че нека да не бъркаме нещата: перверзникът си е перверзник от която и страна на сексуалността да е! Който е педофил, ще си е педофил и ако е хетеро и ако е гей и толкова. Затова и проблемът тук не е ни най-малко неговата сексуалност, защото нали не ни се вижда „по-нормално“ чичко да изнасили малко момиченце, вместо малко момченце, извинете ме за нагледния пример?! Ако сексуалната ориентация формираше морални ценности, щяхме да се водим единствено и само от нещата, които

имаме или нямаме в гащите си, не е ли така?! И всяка поява на рационално мислене, в което участват човешкият ни опит, способността ни за съждения, логичното и абстрактно обмисляне на нещата, щяха да са абсолютно ненужни и вероятно с времето и еволюцията щяха просто да изчезнат. Ама не са. Гей хората не са престанали да са хора. На какво основание се смята, че тяхната сексуалност някак изменя ценностната им система, но не и нашата – на хетеросексуалните хора?! И каква е логиката един човек, който има сексуално влечение към хора от собствения си пол, да не може да съгради ценностна система, чрез която и в която да възпита деца?

Вероятно тук някой ще се опита да оспори този факт, като ми излезе с обичайния „аргумент“, че от гей хората нямало полза в природата, защото те не се репродуцират. По този повод ще кажа следното: първо, това исторически не е вярно. В много племена някога гей мъжете са оставали в селото, за да пазят жените и децата, докато другите са ловували. Използвали са мъжката си сила за това. Викингите, на които българските мачо мъже толкова се възхищават, никога не са имали проблем с хомосексуално ориентирания, точно така, както са нямали сексистки проблем. Вероятно са се чувствали достатъчно комфортно със себе си и удобно в телата и умовете си, за да превръщат сексуалността си в какъвто и да е проблем за решаване. И още нещо – ако се приеме, че единственият природен смисъл на човека е собственото му репродуциране, можем спокойно да спрем да се цивилизоваме изобщо и да се отдадем на чифтосване, за да сме природно адекватни. Пък който родил – родил – останалите, дете по една или друга причина не могат, да ги изтрепем. Правено е, да – преди около осем-девет века.

Сега, ако поне малко е станало ясно защо хомосексуалната ориентация е естествена, не е заболяване и не противоречи на изграждането на ценностна система, да обърнем внимание на самия гей прайд и какъв точно е неговият смисъл. За първи път той се е провел под формата на шествие през 1969 година в Ню Йорк, като идеята е била да се даде право на хората именно да изявяват идентичността си, в която се включва и сексуалната ориентация, без да се притесняват от оценката на обществото и евентуалните последствия след нея. Идеята на гей парадите в нормалния цивилизован свят, към който се числим и ние, е да защитава правото на изява на ВСЯКА идентичност, не само на хомосексуална-

та такава. В този смисъл подобен парад би изгубил значението си тогава, когато за обществото изобщо не е определящо каква е нечия сексуалност.

В момента сме много, ама много далеч от това разбиране. Гей прайдът не е сборище на хора, които „подтикват“ към някакъв вид сексуалност – то е демонстрация на свободния човешки дух и правото на човека да бъде себе си и да бъде приет такъв, какъвто е. Гей прайдът е весело събитие, на което се празнува човешката природа. Там никой не ходи с пера в задника, както се е изразил онзи автор на призива за забрана на шествието, и никой не „възпитава децата да бъдат гейове“. А се възпитава чувството за свобода. Защото само като признаеш правото на другия да прави с личния си, свой собствен живот това, което го прави щастлив, можеш да контактуваш с него отвъд тези определености и съответно да отвориш съзнанието си за много повече и по-смислени човешки неща. И за каква „обратна дискриминация“ тук става дума, след като обществото все още приема дори самото провеждане на гей прайда за „ненормално“?! Ненормалното в него е само едно – тежката obsесия на определени хора, че точно гей прайдът и неговото провеждане обърквали моралните ценности на обществото. Ми да ви имам ценностите тогава, след като едни цветно облечени и танцуващи, усмихнати хора могат да ги сменят основно в рамките на два часа!

Ще завърша с нещо лично. Имам много прекрасни приятели гейове – и мъже, и жени. Някои от тях просто напуснаха страната и сега живеят в общества, където никой не ги съди за това, което са. Други останаха в България и правят неща за нея и хората ѝ, въпреки начина, по който често им се налага да живеят. Те са образовани, умни, прекрасни човеци с морални ценности, идеи и желания. Нито един от тях не е крадец, педофил, убиец, изнасилвач. Ако беше, без значение с кого дели постеля, просто нямаше да ми е приятел. Заради общата стигма в обществото, някои от тях кроят или поне не говорят за сексуалността си дори с родителите си. Най-често родителите им просто предпочитат да не знаят нищо за нея и да пропуснат тази част от живота на собствените си деца, наказвайки ги жестоко с безразличие. Така никога не стават свидетели на техния истински живот. Пропускат влюбванията им. Не хаят за общите им планове. Лишават се от малките семейни радости да прекарат заедно в любов и спокойствие домашните празници. Умишлено и необяснимо жестоко си причиняват огромната загуба никога да не видят как някой обича тяхното собствено дете така, както те го обичат.

Само защото този някой е от същия пол. Каква душевна самокастрация е това! Какво емоционално лишение и отказ от щастие е!

Да нападнеш толкова злостно едно мирно шествие, провеждащо се веднъж в годината, в защита на ВСИЧКИ човешки права, е проява на дълбоко неразбиране, на инатливо нежелание за познаване на ситуацията и разговор за нея. Силно се надявам причината за появата на този зъл текст да е само тази, защото тогава не е изчерпана възможността за образование, разговор и конструктивна дискусия. В противен случай проблемът с тази агресивна лична реакция по повод нечия хомоориентация и най-вече провеждането на едно събитие, свързано с нея, може да се корени доста по-дълбоко. Например в неспособността да признаеш пред себе си ти точно с каква сексуалност си. Ако имаш ТАКЪВ проблем, със сигурност имаш и много други. И те, уви, не се решават нито с призови до политиците, нито с уличен език, нито със забрана на София Прайд!

Публикация на сайта „Площад Славейков“

Мария Касимова-Моасе е журналистка, публицистка, начинаеща писателка, която предпочита да се нарича писач на истории. Казва, че думата „писател“ ѝ е твърде сериозна и отговорна, за да си я присвоява. Майка на две дъщери. Филолог по образование. Има още няколко дипломи, сред които такава за сервитьор, воден спасител, учителка и специалист по етикет и протокол. Може много хубаво да кара кола. Плува. Готви с любов. Говори шест езика, не всички много добре. Има чувство за хумор. В момента живее на остров. Мария Касимова-Моасе е автор в сборника „Бащите не си отиват“ на издателство ISU под редакцията на Невена Дишлиева-Кръстева.

Коментари (3)

- 13-06-2017|Гост

Цял живот работя с колеги с нетрадиционна сексуална ориентация – и работя отлично. Защото ги подбирам НЕ по сексуален принцип и уважавам тяхната ориентация като техен личен избор (както и те моята). Между другото, в 40 годишната ми трудова практика не съм се натъквал на игнориране на колега по сексуален принцип (вкл. и по хомосексуален). Затова (може би е късмет), нямам впечатлението, че към хората с нетрадиционна сексуална ориентация у нас се е проявявала някаква нетолератност. По-скоро (отново като лично впечатление от многото ми близки приятелства с нетрадиционно сексуално ориентирани), ми е правило впечатление, че те самите, в себе си не винаги са толерантни към тази си ориентация, преживяват вътрешна борба, съмнения и пр. и пр. – което също намирам за естествено.

Прайдът не ми пречи. Но не виждам и на кого помага. Просто на-трапчивото демонстриране на ВСЯКАКВА сексуалност намирам за примитивно и за проява на лош вкус – точно като преливащите „балкони“ на фолк-звезди и плеймейтки. И ми се струва, че прайдът като че ли служи повече за словесни упражнения на самообявили се защитници на човешките права. отколкото реално да пропагандира някакво равно-стойно отношение към различните. Вярно е, че в последните 10 години хората с нетрадиционна сексуална ориентация се чувстват по-свободни да я изявяват – и това не е национален, а световен процес. Както е вярно, че обособилите се общества на хората с нетрадиционна сексуална ориентация НЕ ПРОЯВЯВАТ НИКАКВА ТОЛЕРАНТНОСТ КЪМ ТЕЗИ, КОИТО СМЕ С ТРАДИЦИОННА ТАКАВА. Влезте в завзето от тях заведение и ще го установите веднага. Затова смятам, че прайдът е празна показност (като всяка показност), че е израз на нетолерантност към традиционната сексуална ориентация – към нея се проявява някакво пренебрежение и снизхождение, като към хора традиционалисти в негативния смисъл, старомодни, изостанали и пр. и пр. Няма да се впускам в анализи на това отношение от типа „гроздето е кисело“, няма да припомням и драстични случаи в обществата на хомосексуалните (Пазолини). Защото и Чайковски уважавам не само заради сексуалната му ориентация, както казваше стария виц. И след като ще уважаваме различността, не виждам и какво лошо има в различния ЛИЧНИЯ ИЗБОР на кмета Фан-

дъкова да не се подреди в редиците на прайдистите. Може би в Европа тези общества са по-машабни и към тях се отнасят като към сериозна група избиратели – не зная. В европейски мащаби обаче също съм работил с нетрадиционно ориентирани колеги и повярвайте – на никой от традиционно ориентирани им сънародници не му хрумваше дори да подчертае или да се пошегува с тяхната ориентация. Така че, приемам прайда като някакъв фест, като празник – но не и като събитие, проповядащо равнопоставеност. Защото самите прадуващи не я изповядват.

- 19-06-2017|**meritus**

Всеки може да го прави, както се иска.

Ако някой желае, може да го прави и с катерички, нямам нищо на против.

Но защо трябва да се демонстрира за един вид сескуална наклонност?

Излишно е ...

Както би била излишна една демонстрация за хетеро-ориентирани-те.

- 24-06-2017|**Гост**

Никой на никого не пречи, как да го прави, а публичната демонстрация, е гавра за самите участници.

„Възродителният процес“ и капаните на паметта

Автор(и): Златко Енев

Вместо увод

Че темата за „Възродителния процес“ е ключова, що се отнася до разбирането и преработването на тоталитарното българско минало, изглежда малко по малко започва да се превръща в един вид консенсус, поне сред научно-интелектуалните български среди. В това ме кара да вярвам [едно предаване на БНТ, излъчено в поредицата „История.bg“ на 29 май тази година](#), и посветено изцяло на тази толкова важна тема. Думи от рода на „похвално“ биха прозвучали тъпо и назидателно; ще си позволя да кажа единствено, че самият аз не виждам алтернатива, поне ако бихме искали да запазваме някаква надежда за „поевропейчване“, в по-близко или по-далечно бъдеще. Днешна обединена Европа е място, в което под килима не се замита нищо – или поне това е идеята, с която тя е създадена. Какво и колко точно се разчиства, разбира се, е въпрос на мнение, но базисният факт си остава един: за миналото не може да се мълчи, то трябва да се преработва. Правили са го – и продължават да го правят – всички водещи членове на съюза, в който участваме; ще трябва да го правим и ние.

Но каква трябва да бъде методологията на преработването и дали бихме могли да облекчим с нещо процеса на учене? Не ще и дума, отговорът вече се съдържа във въпроса, ако бъде зададен по този начин. Всяко човешко учене е споделяне на опит и в този смисъл би било абсурдно да твърдим, че можем да вървим по този път без да изучаваме опита на страните, които са го изминали преди нас. Писал съм другаде за [„Германската ДИН-норма“ на историческа политика](#), тук ще повтора само есенцията, която ми е нужна, за да разгърна по-нататъшната си аргументация.

Казано възможно най-кратко, преработването на миналото е комплекс от целенасочени политики на паметта, чиято крайна цел е да се установи такъв вид обществен климат, при който повторението на травматичното минало да стане или невъзможно, или поне много слабо вероятно.

Звучи просто до степен баналност, но само до момента, в който стигнем до същинския – и единствено работещ – начин за реално преработване на миналото, а именно изграждането на един качествено нов исторически разказ, подчинен най-вече на идеята за поемане на директна, както колективна, така и лична, *отговорност за миналото*, като единствена гаранция за неговото не-повторение.

Поемането на отговорност като ключ към успешното преработване на миналото? Откъде-накъде, може би ще се запита един или друг сред четящите. Историята, поне такава, каквато винаги са ни я преподавали, е нещо, което обикновено „няма нищо общо“ със самите нас. Определят я някакви далечни, непонятни сили, а ние ѝ сърбаме попарата, какво толкова има тук да се умува? Едно на ръка, че нея винаги я пишат „победителите“, сред които ние никога не сме, нито пък вярваме, че можем да бъдем. Каква отговорност, какви пет лева? Това просто не е наш проблем.

Хм, а може би не е чак толкова просто. Крайно време е да осъзнаем, че „историята“ винаги е била – и ще си остане – един вид колективно споразумение относно нещата, които бихме искали (и сме готови) да приемем като „истини“ за това откъде идваме и накъде вървим, а следователно тя е основен мотивационен елемент в поведението на всяко общество. Историята не е абстракция, тя винаги е предписание за поведение. Дали ще изберем да търсим някакъв вид компенсация за минали злини или, напротив, ще предпочетем да гледаме към едно общо бъдеще, заедно с всички, които са ни причинявали и на които сме причинявали „нещо си“, е до голяма степен въпрос именно на внушенията, които прави „историята“. Оттук и неизбежната необходимост от обвързване с нейното непрекъснато „правене“, оттук и неизбежността на отговорността. Без отговорност няма гаранции за съзнателен избор, няма дори възможност за реално разграничаване на добро от зло. Нещо повече – без поемане на отговорност за „миналото“ няма никакви гаранции за неговото не-повторение. Всеки от нас си припомня един или друг болезнено-неизбежен момент от детството, в който някой възрастен ни е принуждавал да подадем ръка и поднесем извинение, обикновено през

горчиви сълзи и с дълбокото убеждение, че това е „несправедливо“. Чак докато пораснем и на свой ред започнем да учим малките. Ако можем, разбира се...

Прекъсвам дотук, за да не се изгубя някъде из дебрите на морализаторството. Ще приема като даденост, че модерният исторически разказ трябва да бъде подчинен на идеята за поемане на отговорност за миналото, след което ще се опитам да покажа в какво точно се състоят капаните, в които можем да изпаднем при неговата (пре)оценка.

Разговорът

И така, имаме кръгла маса, около която са събрани няколко души, говорещи за необходимостта от преосмисляне и преработване на наследството, оставено от „Възродителния процес“ (професорките Искра Баева, Евгения Калинова и Евелина Келбечева, журналистките и авторки Татяна Ваксберг и Екатерина Бончева, плюс единственият мъж и представител на българските турци в тази група – журналистът Мехмед Юмер). Представителна група с представителни мнения, сериозна и важна дискусия. С какво точно да започнем?

С проследяване на дискусията, предполагам. Разговорът се започва от забележката на Татяна Ваксберг, че има определена несъвместимост между показването на драстични телевизионни кадри и опитите „Възродителният процес“ да бъде представен в някакъв по-общ план, като част от един много по-продължителен исторически процес, започнал непосредствено след Освобождението.

Различията – и потенциалните сблъсъци – на мненията започват буквално още от първите секунди. Веднага след репликата на госпожа Ваксберг Евгения Калинова поднася тезата, че на „Възродителния процес“ трябва да се гледа именно като на част от един много по-продължителен и комплексен процес на (модернизационна) асимилация, започнал още след 1878 г.¹

1 Какво прави впечатление тук? (Ще си позволя да анализирам всичко – не само тезите, но и езика на дискутиращите.) И така, Евгения Калинова казва, че в България са останали „довчерашните господари“ от Османската империя, които изведнъж са се превърнали в малцинство. Как мислите, какво би било отношението ви към тези хора, ако вместо думата „господари“ би била използвана някоя друга, примерно „съсед“? Факт е, че повечето едри поземлени собственици от турски произход – реалните господари – са си заминали, доброволно или насилствено, те не са останали в страната. Останали тук са най-вече хората, които няма какво да губят, най-вече селяни, дребни собствени-

На което следва реакцията на Евелина Келбечева, че „да, това е вид продължение на предишни политики, но...“. Конкретните ѝ думи са „никой дотогава не е посягал на българските турци“. Трудно е да се съчетаят в едно двете части на изказването (остро наблюдателният оператор показва как веждите на професор Калинова се повдигат след това – исторически невярно – твърдение). Предполагам, че реалното твърдение на професор Келбечева би било „никой дотогава не е посягал на идентичността на българските турци“ – нещо, с което също няма как да се съглася, тъй като потискането на идентичността на българските турци започва почти веднага след краткотрайния период на „интернационалистски ентузиазъм“ (откъм края на 1940-те докъм края на 1950-те), в който действително е създаден един особено благоприятен климат за турскоезичната култура в България – по различни причини, чието обсъждане излиза извън рамките на настоящия текст¹. Мога обаче да се съглася с твърдението, че този вид посегателство върху идентичността на българските турци е безпрецедентен. За такъв вид насилие в по-ранната българска история свидетелства няма. Факт.

Екатерина Бончева концентрира твърденията си около две основни тези, ако не се лъжа. Първо, върху силното настояване, че това е етническо прочистване (формулировка, вече приета от Българското народно събрание през 2012 г.). Второ, че това е „политика на Българската комунистическа партия“². Ако не ме лъже усетът, това е позицията, разглеждана като най-прогресивна в момента в страната. Засега – толкова.

Професор Искра Баева внася нови важни аспекти по няколко начина. Първо, тя поднася алтернативната формулировка „насилствена асимилация“, при което задачата за разграничаване на двете неща („етническо прочистване“ и „насилствена асимилация“) – вече става наложителна. Ще отбележа само, че ако етническото прочистване би

ци – или поне това е представата, която придобивам аз, четейки изследвания от рода на онова, което прави Майкъл Паларе (Балканските икономики 1800-1914: еволюция без развитие. София, 2005.). Не твърдя, че думите на професор Калинова са съзнателно подбрани. Твърдя обаче, че в тях вече се чете подлежащата под тезите ѝ мотивация.

- 1 Образцово в това отношение ми се струва изследването на Улрих Нюксеншютц, „Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци, турци (1944 – 1989)“, ИМИР, София, 2000.
- 2 В противоположност примерно на тезите на професор Искра Баева, която вижда във „Възродителния процес“ катастрофа и за много българи, тоест го разглежда като политика не само и единствено на партията.

включвало задължителен елемент на опит за физическо премахване на дадено малцинство – каквито бяха случаите в Босна и Косово по време на Югославските войни – то сравнително по-мекото „насилствена асимилация“, включващо всичко останало, но не и опит за физическо унищожение, изглежда съответства по-точно на реалността на „Възродителния процес“. Прочее, думата тук имат всички.

Второто, и според мен далеч по-важно принципно твърдение на професор Баева е, че всъщност тук става дума за „крах на възродителния процес“, а не негов „апогей“¹. Силно интересно, силно показателно твърдение, което предпоставя, че преди (или освен) насилствената, „лоша“ форма на „Възродителния процес“ е имало и друга, „добра“ негова форма, която на практика е била провалена чрез насилието. По същество това е тезата за неизбежната необходимост от културна асимилация или „правилна цел, погрешни средства“, с която беше станал известен преди няколко години и сегашният премиер на страната. По-долу ще говоря повече.

Мехмед Юмер предлага балансирана, спокойна позиция на човек, чиято задача е не толкова да поднася анализ (да не говорим пък за разказание или молба за извинение), колкото прошка. Прави го с достойнство и мъдрост, които (може би) стават възможни не на последно място и от факта, че той е представител на потърпевшите, а не на извършителите. Някои исторически неща водят до определен вид привилегии – като например привилегията на необременената съвест. Дай боже всекиму.

* * *

Нека сега се заемем с някакъв вид анализ на различните гледни точки и тяхната (не)съвместимост с принципа за поемане на отговорност, който вече предпоставих като водещ по отношение на новия, следвоенен, европейски вид отношение към миналото.

Капаните на паметта, както ясно показват многобройните културни войни, водени в следвоенна Германия, са основно от два вида: капани на оправдаването (най-вече под формата на различни теории за историческа приемственост, която граничи със „съдба“) и капани на

1 Цитирам: „Искам да ви обърна внимание, че речта, заради която сме се събрали днес, всъщност представлява не апогей на „Възродителния процес“, а крах на „Възродителния процес“, защото „Възродителният процес“ е опит да се изгради единна етническа нация в България, да се унифицира българското население, всички да се превърнат в българи“.

отхвърлянето чрез себедистанциране (В Германия този вид мислене се определя с клишето „Виновен е Хитлер, а не аз“).¹ Колкото и различни да изглеждат двете неща, в края на краищата те се оказват еднакво недостатъчни и незадоволителни от гледна точка на задачата за преработване на миналото, тъй като при тях липсва именно елемента на поемане на (лична) отговорност.

Нещата стават далеч по-ясни, когато започнем да прилагаме избрания подход към различните позиции от дискусията. Професор Калинова, която най-много от всички участници изглежда склонна към търсене на приемственост, на исторически и политически обяснения (оправдания?) за етническите политики на БКП, има солидни предшественици в немската и международна историография, основно свързани с дискусията около теориите за т. нар. „Sonderweg“². Едва ли е необходимо да се обяснява защо един такъв – ще го нарека „консервативен“ – подход не може да се съвмести с целите на една модерна, европейски-ориентирана историография: опитите да се „олекоти собствената отговорност“ чрез посочване на това какво са вършили другите (да не говорим пък за някакви позовавания към „националната сигурност“, тоест разбирането, че малцинствата са потенциална „пета колона“ за съседите ни), с неизбежност водят до въртене в кръг и неизбежна поредица от взаимни обвинения, които нямат нищо общо с духа на сътрудничество и взаимна добронамереност, който е една от основните черти на европейската идея, „европейската мечта“.³ За самия мен това е просто част от традиционното европейско и балканско мислене, при което етническото и политическо съжителство са вид игра с нулева сума, при която печалбите на едната страна са с неизбежност загуби за другата. И ако би било обяснимо, че такъв вид мислене е навярно неизбежен за всяко общество, в което животът се определя от оскъдица на материални и духовни ресурси, то дали това е обществото, което градим в момента – и в което бихме желали да живеят децата ни? Самият аз дълбоко се съмнявам.

1 Виж в тази връзка [Войната на немските историци](#), „Либерален преглед“ 24.10.2012.

2 Тоест „специалният немски път“, който правел Германия уникална (уникално-непригодна към демокрация) в семейството на европейските народи. Не ще и дума, днес вече никой не е склонен да взема тази теория на сериозно. Виж в тази връзка Theodore Hamerow, „Guilt, Redemption and Writing German History“, *The American Historical Review*, 1983, pp.53–72.

3 За „Европейската мечта“ виж Златко Енев, [Америка и Европа – едно ценностно сравнение](#), „Либерален преглед“, 5.6.2007.

Позициите на Евелина Келбечева и Екатерина Бончева, които ще разглеждам като приблизително еднакви, изглеждат на пръв поглед диаметрално противоположни в сравнение с онази на Евгения Калинова, но в крайна сметка се оказват също толкова недостатъчни от гледната точка на продуктивното преработване на миналото. Характерен за тях ми се вижда патосът на безрезервното, но себедистанциращо се осъждане и отхвърляне. Особено при Евелина Келбечева дори ми се струва, че има някаква частична склонност към отричане на приемствеността в политиките на БКП, сякаш няма никаква връзка между тях и националистическите политики на всички останали управления в следосвобожденската българска история (с възможното изключение на земеделците). Такъв тип мислене води до представата, че комунистическите политики са напълно уникални, че те представляват някакъв вид цезура, прекъсване на историята, тоест нашата задача е само да „върнем нещата към тяхната – некомунистическа – нормалност, и всичко ще си бъде наред“. С риск да стана досаден ще уточня, че това отново е добре познатата от немските културни войни позиция, днес вече отдавна отхвърлена като вид опасен ревизионизъм, който отново оставя въпроса за отговорността в нечий чужд двор – онзи на „Хитлер“ или „Живков“, в края на краищата.¹

А реалността на българския подход към модерността като цяло е, че той е неразривно свързан с едно разбиране за „българска етническа чистота“, освободена от „ориенталски влияния“.² В такъв смисъл опитите за етническа хомогенизация на страната, започнали веднага след Освобождението, съвсем не са израз на никакви моментни политически кроежи и машинации. Те просто са неразделна част от традиционното българско мислене, за което специфично-турският вид „чуждост“ е не просто чуждост, а тежко историческо бреме, от което ние трябва да се избавим на всяка цена. Не ще и дума, силно несъвместими със съвременна Европа идеи и манталитет, присъщи както за предкомунистиче-

1 Това е и една от основните теми в прословутия немски „Спор на историците“ от средата на 1980-те години. Виж например Michael Stürmer, *Die Grenzen der Macht. Begegnung der Deutschen mit der Macht*, München, 1992.

2 Това е основна теза в едно от малкото чужди изследвания на българския вид национализъм – онова на американската историчка Мери Нюбъргър. Виж в тази връзка Mary Neuburger. *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, London: Cornell University Press, 2004

ските, така и за комунистическите управници на страната. А и за „населението“ като цяло, до ден-днешен.

Ето защо не може да има избирателно осъждане на българското минало, не може да има избирателна раздяла с него. Следосвобожденската история на България е поредица от непрестанни опити за „почистване“ на страната от „чужди елементи“, за нейната етническа хомогенизация. Стара, безнадеждно остаряла песен, несъвместима с реалностите на един глобализиран свят, в който хора, идеи и ресурси се обменят и смесват с все по-шешметна бързина.

Оттук и сравнително ясното отхвърляне на позицията, защитавана от професор Искра Баева. „Хубав“ възродителен процес няма и не може да има. Привързаността към идеята за културна асимилация също е остатък от миналото. Няма водеща европейска страна – с изключение на Франция, която се намира под непрестанен натиск именно по тази причина – в която все още да се изповядва идеята за културната хомогенизация като нещо ценно и принадлежащо към „националната идея“.¹

Тезите

И накрая – съвсем набързо – собственото ми разбиране за това как би трябвало да изглежда балансираният подход към преработването на миналото, в тезисна форма.

1. Историята на следосвобожденска България се характеризира от два основни процеса, единият от които приключва с Втората световна война, а другият все още продължава, ако и намирайки се под силен натиск от страна на Европа. Първият процес се състои в опитите за реализация на някакъв вид „Велика България“, иредентистките аспирации и стремежи на всички български правителства (без земеделското), до края на войната. Вторият процес е онзи на опитите за етническа и културна хомогенизация на страната (отново с изключение на земеделското правителство); непрестанното потискане и преследване на всички малцинства, които се възприемат като заплашващи нейната същност на „българскост“ (основно мюсюлманските, но не само, както показва

1 Звучи ми банално, поради което го поставям в забележка под линия, а не в основния текст: Обединена Европа е място, в което идеи и култури живеят редом едни с други, включително и вътре в отделните държави, ако и не в безрезервно съгласие. Идеята за сблъсък на културите е повече или по-малко отхвърлена, но никой не отрича необходимостта от конкуренция между тях, стига тя да протича открито и при равни условия.

съдбата на българските евреи, на практика изхвърлени от страната без много-много въздишки, след различните перипетии около „спасяването“ им).

2. Няма „добри“ и „лоши“ форми на българския национализъм. Още от първите моменти на постепенното си превръщане в национална идеология (малко след Освобождението), той е силно етнически, а не граждански мотивиран. В такъв смисъл опитите за оправдаване или дори приемане на каквито и да било негови форми – както онези отпреди войната, така и тоталитарно-комунистическите – са напълно неприемливи. Българският национализъм е сериозна пречка за европейската ни интеграция, той е отживелица от миналото, чието място е в музеите. Печално-смешна изглежда пълната обърканост на множество днешни представители на интелигенцията, които избират едната от двете му исторически форми – обикновено онази отпреди войната – и започват някакви отчаяни „културни войни“ за нейното оправдаване, може би защото иначе изпитват усещане за пълен исторически вакуум, за пълна липса на „ценности“ в българската история.

3. „Възродителният процес“ е исторически и културно обусловен от цялата следосвободенска българска история, той представлява нейна печална кулминация, неин абсурден апогей. Това обаче съвсем не означава, че в неговата поява има какъвто и да е момент на „историческа необходимост“ (едно отдавна отхвърлено от модерната историография понятие). Че решението за него е взето от буквално шепа хора изглежда факт, поне ако може да се съди по настоящото състояние на архивните материали. Но че той би бил напълно невъзможен без абсолютната, въодушевена и накрая дори безрезервна подкрепа на „широките народни маси“ е нещо, без осъзнаването и признаването на което не може да се стигне до негово реално осъждане и преработване. „Възродителният процес“ беше извършен не от „тях“, от някакви абстрактни „комунисти“, а от нас – реалните, нормални, „добри“ българи, които не възроптаха нито за момент срещу тоталното премазване на съседите си, и дори го приветстваха с ентузиазъм.

„Възродителният процес“ – това сме ние. Поне докато отказваме да го осъдим като собствено, а не нечие „чуждо“ дело.

Берлин, 3 юни 2017

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин от 1990 г.

Коментари (54)

- 03-06-2017|**Николай Колев**

Г-н Енев, за съжаление има доста травматични неща в българската история след 1878 г., които трябва да се преработват! Не е само т.нар. възродителен процес! Но както казва един китаец през 70-те години на миналия век – „Твърде рано е да се дава оценка за значението на Френската революция в човешката история!“ И една малка забележка – думата „политика“ в българския език има само единствено число. Не се включвайте в групата на „съвременните реформатори“ на езика ни.

- 03-06-2017|**Златко**

Вярно, господин Колев. В случая – а и не само – ние двамата с вас очевидно се придържаме към различни политика.:)

- 04-06-2017|**Искра Баева**

Няма как да не реагирам, защото забелязах неразбиране в общата ми позиция. Ще започна с уточнението, че никога не съм била привърженичка на „възродителния процес“ – нито тогава, нито сега. Тогава, през втората половина на 80-те години бяхме на лекции с учители от Кърджалийско със Стайко Трифонов. И тогава се разгоряха дискусии по „възро-

дителния процес“, защото местните учители, както и по-голямата част от българското население не само там, а и във всички райони със смесено население, го подкрепяха, а ние бяхме против. Накрая те ни казаха: „Вие там, софийската интелигенция, въобще не можете да разберете какво ни е тук на нас. Да не можем да си купим хляб на български...“. Нещо повече, бях толкова възмутена от начина, по който в „Работническо дело“ представяше националистическите митинги и дори написа, че и ние, в Историческия факултет, сме направили такъв, че написах писмо до вестника и лично го занесох в деловодството му, за да съм сигурна, че е получено. А тъй като няколко пъти се обаждах по телефона да проверя защо опровержението не е публикувано, накрая получих телефонно обаждане, но от секретаря на Ленинския комитет на БКП Цветан Митров, който ми каза, че те са подали информацията, но понеже „компютрите спрели“ заради тока и се получило объркване. Толкова за подкрепата ми за „възродителния процес“. Това, което смятам за по-важно обаче е убедеността ми в необходимостта от интеграция на мюсюлманското население в Европа. За това говорят вече, за съжаление, многобройните терористични атаки в Европа, извършени от мюсюлмани родени и отгледани на континента. Ако искаме да запазим либералния характер на европейското общество, трябва да се създадат условия за интеграция на мюсюлманите в Европа, за да не се превръщат те толкова лесно в „бойци на исляма“. И накрая, българските турци отхвърлиха с гласовете си предложението на Ердоган за дълбока промяна в Турция, насочена към централизация и ислямизация, докато турците в Западна Европа го подкрепиха. Дали това не означава, че българските турци са по-интегрирани в светското общество от западноевропейските?

- 04-06-2017|**Златко**

Благодаря за коментара ви, госпожо Баева, никога не съм мислил, че сте привърженичка на „възродителния процес“. Не мисля също, че поддържате идеята за необходимост от етническа хомогенизация на България. Въпросът ми към вас е, вярвате ли в необходимостта от културна хомогенизация? Вярвате ли в една България, в която има една водеща култура, българската, а на останалите е отредена второстепенна роля?

- 04-06-2017|**Златко**

И още: бихте ли обяснили какво точно имате пред вид с думите „крах на възродителния процес“? Очевидно е, че вие вярвате в някаква друга негова форма, ненасилствена, но въпреки това „възродителна“. В какво точно би се състоял евентуалният успех (или апогей) на един „добър“ възродителен процес?

- 04-06-2017|**Златко**

Момент, самият аз вече започвам да се колебая. Цитирам думите ви от разговора, госпожо Баева:

Искам да ви обърна внимание, че речта, заради която сме се събрали днес, всъщност представлява не апогей на „Възродителния процес“, а крах на „Възродителния процес“, защото „Възродителният процес“ е опит да се изгради единна етническа нация в България, да се унифицира българското население, всички да се превърнат в българи.

От тези думи става ясно, че вие смятате процеса за крах ИМЕННО защото той не е успял да създаде „единна етническа нация“. Тоест вие поддържате идеята за необходимост от етническа хомогенизация на България и единственото, което отхвърляте, е насилието. Така ли е или не?

- 04-06-2017|**Искра Баева**

Не, смятам, че трябва да живеем в общество, където всеки има право на свободно избрано индивидуално развитие. От друга страна обаче, ние в Европа живеем в национални държави, възникнали исторически като такива. Това означава, че има национални символи, национална образователна система и др. под. държавни институции, които имат задачата да подпомогнат интегрирането на всички граждани в съответното общество. Така, както в българското общество са интегрирани евреите, арменците и други групи. Идеята е различията да не делят, а да обединяват гражданите на една държава, но именно на тази държава, която по една или друга причина е национална. Увлеченията на мултикултурализма, който като идея е много привлекателен, може ли и защото е плод на ужасите на Втората световна война, показаха негативни резултат. Именно имигрантите в Европа, възпитани в мултикултурализъм, са сред онези, които са готови да воюват срещу либерална Европа.

Това означава, че те не само не са интегрирани в европейското общество, но и са станали лесна жертва на антилибералната пропаганда. Върху причините за това трябва да се съсредоточим, за да не се изправим пред нова война на цивилизациите. Казвам нова, защото имаме историческия опит от арабската и османската експанзия в Европа, от кръстоносните походи, от колониализма.

- 04-06-2017|Златко

Задавам хипотетичен въпрос към цялата публика: представете си, че, по същия начин, по който сега в много от добрите книжарници има отдели за литература на английски език, се появяват и отдели за литература на турски език. Представете си хора, които се разхождат из тези отдели, разглеждат книгите и ги купуват, а и обсъждат на езика, който вие не разбирате и който от малки са ви учили да считате за чужд до степен „ненавистен“ или поне „неприятен“. Представете си всичко това и се опитайте да ми отговорите с една дума: съгласни ли сте с нещо такова (евентуално в бъдеще) или не?

ДА или НЕ, дами и господа?

- 04-06-2017|Златко

Мисля, че фразата

Именно имигрантите в Европа, възпитани в мултикултурализъм, са сред онези, които са готови да воюват срещу либерална Европа.

е равносилна на нещо от рода

именно българите в Европа, ... са склонни да изровят от гроба трупа на Чарли Чаплин и да искат откуп за него.

(Знаете, че това е исторически факт, нали? Именно българин направи точно това, преди много години.)

Онова, което се опитвам да кажа е, че представата за емигрантите, които КАТО ЦЯЛО не са готови да се интегрират в Европа, е плод на много силно заблуждение, най-вероятно породено от факта, че медиите представят новини най-вече за онзи нищожно малък процент емигранти (или техни деца и внуци), които са склонни да се впускат в тероризъм. Огромната част от емигрантите във всички развити страни се интегрира доста успешно и второто и трето поколение по правило излиза от рамките, в които са били затворени техните родители, получава

високо образование и се включва в модерната икономика. Примерите за това са МИЛИОНИ. (Готов съм да поставя тук по-долу една от типичните истории за развитието на един от лондонските квартали, населени с хора от Бангладеш, но е доста дълга и няма как да я превода. Впрочем, сигурно ще го направя)...

А инак, да, приложенията на мултикултурализма в много случаи са били погрешни, особено що се отнася до опитите за даване на групови права, които заличават конституционни права и свободи, но те вече отдавна са отхвърлени и коригирани. Истината според мен е, че за мултикултурализма просто няма алтернатива. Искаме или не, ние сме принудени да живеем редом с хора от други страни и култури (все още не до такава степен в България, но и това ще дойде, просто друг начин няма). И много често дори можем да открием, че научаваме и печелим нещо ново от съжителството си с тези хора.

Ще ви дам само един пример: през седемдесетте години, когато в Берлин са започнали да се засилват първите по-големи групи от турски гастарбайтери, полицията е водела буквално война срещу техния „чужд навик“ да вечерят на теферич в градските паркове, където са си печали кебапчета и месо. В Германия от онова време това е било забранено със закон, „поради опасност от пожар“. Днес, няколко десетилетия по-късно, никой вече няма да ви направи забележка ако сложите грил в градския парк и прекарате една хубава, спокойна вечер с децата и приятелите си.

Мултикултурализъм в действие, госпожо Баева.

- 04-06-2017|Искра Баева

Съгласна съм, че извършващите терористични атентати са изключително малка част от имигрантите в Европа, но именно те са „малкото камъче“, което обръща колата. Ако всичко беше толкова прекрасно с интеграцията в Европа, нямаше да се стигне до повтарящите се атентати, чийто брой като че ли нараства през последните месеци. И почти всички са самоубийствени. Не Ви ли се струва, че трябва да се замислим защо толкова добре интегрирани в европейските ценности хора са готови да жертват живота си, убивайки други хора? И това става не само във Франция, която се опитва да ги интегрира културно (не ми се вижда много успешно), а и в държави с успешни модели на интеграция. И накрая отново ще повторя – не е ли добре да се замислим защо по-

вечето турски граждани в Западна Европа подкрепиха референдума на Ердоган, а в България гласуваха против.

- 04-06-2017|**Павел Павлов**

Интегрирането не може да стане без насилие, употребявано както за потискане на чуждият етнос, така и за отбрана и съхраняване на собственият. Представете си, че споразумението между Тито и Димитров през 1947г. за присъединяването на България към Югославия беше реализирано. Тогава сръбската култура щеше да стане доминираща в България. Че то и днес си има хора, които слушат сръбска музика и наричат сърбите „братя“. И то не само глупави и необразовани. Мит е, че чалга културата в България засяга само нисшите слоеве на обществото. А сега си представете, че парада са командва от Белград. Той разпределя основната част от парите за култура и налага насоките. Ами вместо „Една българска роза“, (която песен нямаше да съществува), българите щяха да си тананикат „Кукавица“ до посиняване! (Между другото, „кукавица“ означава страхливец, а не „кукувица“.)

- 04-06-2017|**Златко**

По въпроса „защо турските граждани в Германия подкрепиха Ердоган“, тук в списанието публикувах текст, в който има сравнително убедителни обяснения. Ето тук линк към него.

Защо немските турци са по-добре интегрирани, отколкото изглежда?

А инак, не мислите ли, че е малко прибързано да се погребва западния вид демокрация само защото в сегашния исторически момент се оформя нов вид гигантска борба на ценности, подобна на онези срещу фашизма и комунизма? Сериозни учени като Самуел Хънтингтън и Франсис Фукуяма смятат, че възходът на ислямския радикализъм е нещо като съответствие на по-ранните възходи на подобни антидемократични идеи в историята на Запада, само че закъснъл с няколко десетилетия, поради по-бавното развитие на съответните части от света. Западът успешно преодоля (според мен далеч по-гигантското) предизвикателство на тоталитарните учения от 20 век, ще преодолее и това. За разлика от комунизма и фашизма, радикалният ислям се поддържа от нищожно малки групи хора, живеещи тук сред нас. И дори собствено-ислямските общества правят малки, но важни крачки по посока на една

успешна модернизация, само че, за да чуе човек за тях, трябва да преравя купища други новини, в които се говори само и единствено за заплаха, Заплаха, ЗАПЛАХА.

Както винаги, спорът, който водим тук, касае вечния въпрос дали бутилката е наполовина пълна или наполовина празна. Благодаря ви за обmena на мнения, но моето си остава сравнително непоклатимо:

Бутилката ВИНАГИ е наполовина пълна. Инак и досега щяхме да си живеем в пещерите...

- 04-06-2017|Златко

И – на въпроса с контравъпрос, госпожо Баева: как мислите, защо „българските турци“, ако действително следват голямата си партия и нейния водач, избраха да подкрепят и следват силно антиевропейските идеи на Владимир Путин? Или според вас факта, че вместо да следват един диктатор (Ердоган), са избрали да следват друг (Путин), говори за някаква много силна напредничавост и модерност?

Единственото им оправдание, мисля си, е че освен тях го прави и огромна част от етнически-българското население. Напредничава България както винаги се влачи на опашката на европейското развитие и както винаги се опитва да изклочи по всички възможни начини от тежката и сравнително трудоемка задача за европеизацията на обществото и страната.

Между другото, никога не съм ви питал за собствените ви разбирания относно конфликта между Европейския съюз (целия Запад) и Русия на Владимир Путин. На чия страна сте вие, госпожо Баева? Или за такива неща е прекалено опасно да се говори публично в България?

- 04-06-2017|Златко

Та, понеже ме накарахте да се замисля, ето и един възможен отговор на въпроса ви, госпожо Баева: българските турци (може би) са гласували против, просто защото „партийната повеля“ е била „Ние сме с Путин, против Ердоган“. Ненавиждам всякакъв вид конспиративни теории и предлагам това само на шега, разбира се. И все пак българският ми корен моментално наостря уши: „Хей, ами АКО все пак това е истина?“

Хахаха...

- 04-06-2017|**Искра Баева**

А аз май не на шега ще отговоря. Първо, демокрацията в Европа трябва да бъде защитавана, защото иначе можем да я загубим, а аз поне не искам това. Въпросът, разбира се, е какво означава да я защитаваме, но не ми се влиза в спор по този въпрос, защото ще бъде много дълъг. Второ, по отношение на българските турци – понеже познавам някои от тях, уверявам Ви, че нито един от познатите ми не следва Путин, а и ДПС не съм забелязала да изразява някакви про-путински позиции, за разлика от една партия от управляващото мнозинство. Изказването на Доган, ако внимателно го прочетете, е геополитическо, а не емоционално, съвсем не е в защита на една или друга държава или личност. Горедолу същото ще отговоря и на въпроса на чия страна съм: на ЕС или на Путин. Отказвам да заемам позиция за или против в такава релация. Смятам, че този конфликт е вреден, че вина за него носят и двете страни и че в края на краищата той отслабва позицията на Запада в борбата му с това, което толкова неясно се нарича „война с глобалния тероризъм“. В този по-важен конфликт сътрудничеството между ЕС, част от който сме и ние, и Русия е необходимо. Чуждо ми е мисленето в категориите на абсолютното зло и абсолютното добро, то прави света ясен и разбираем, но той никога не е бил такъв.

- 04-06-2017|**Златко**

Благодаря ви, уважавам тази позиция, ако и да не я споделям...

- 04-06-2017|**Стефан Дечев**

Дискусията поне ясно показва, че Искра Баева търси всякакви възможни оправдания на „Възродителния процес“. И тъй като сме вече 2017 г., тя ги намира в случилото се в последно време в Европа. Явно трябва да обявим Тодор Живков, Милко Балев, Георги Джагаров, Илчо Димитров, Петър Петров и т.н. за хуманисти предrekli опасностите, които дебнат Европа. Като си представя какви хуманности са се случвали с това население в България 1984-85 г., че и 1989 г.!

- 04-06-2017|**Атанасов**

Идеята на Златко да премислим „Възродителния процес и капаните на паметта“ изглежда много добра. Мисля, че това се налага след като дълги години историята се пишеше от отдел „Агитация и пропаганда“

на БКП и КПСС, и имаше само една истина – „истината“ на партията. Сега не липсват мнения различни от тези, които бяха „задължителни“, Към едрото, ще прибавя и нещо дребно.

Струва ми се оправдано да смятаме, че „възродителния процес“ се роди години преди дългия път на помаците към Турция и евреите към Израел.

Балканите в продължение на векове са били кръстопът на най-различни племена и езици. Това, което бе наследено от турската империя, бе съжителството на тези групи в обединени центрове като махали. В всяка махала можеше да се намерят всички яденета и дрехи, домашни потреби, религиозни сгради и фамилни имена и език на съответната група. И всяка група си имаше свои специалности. Турците имаха кебапи и шарденчета, албанците боза, евреите търговия, българите жито и хляб, циганите конете и т.н. Хората живееха разделено, но с повече или помалко добри взаимни отношения и разбирателство. Ексцеси бяха сравнително малко познати до деветнадесети век. Българи, турци, гърци, евреи, албанци, гагаузи, каракачани, цигани, власи, арменци, италианци и останалите живееха заедно и се допълваха с своите специалности в продължение на векове.

Отцепването от тази система бе европеизирането и началото на Възраждането на българската държава след раздялата с Турция.

И с промените на мястото ни в света се смениха и мерките за сигурност. В войската и администрацията хората с небългарски имена се третираха различно. Турци, евреи и не българи бяха отделени в трудови войски като неблагонадеждни. Учениците учеха историята на Велика България и още Египет или Рим или Франция, но нищо за съседните Сърбия, Румъния, Турция или нова Гърция. Така почти доброволно изчезнаха доста небългарски имена и българския език се наложи сред малцинствата.

Последва вкарването ни в съветската империя. Това промени и вътрешната структура на страната. Веднага бе установена 50 километрова забранена гранична зона. За засилване сигурността на границата, много жители от векове по тези места с турски и гръцки имена бяха преселени далеч около Търговище в Дели Ормана. В вътрешността в католическите села около Стряма, доста хора бяха преследвани за немски или европейски имена. Чуждите училища бяха затворени и литературата забранена. Вътрешните паспорти въведоха нещо като крепостническа

система на движението подобна на „путъвка“. След унищожаването на търговията на евреите те се оказаха неблагонадеждна и излишна група и се отвори пътя им към Израел. По късно по подобни причини за сигурност се отвори пътя към Истанбул за хората с турски имена, уж като Възродителен процес..

Сега след две войни, Европа, е обратно по пътя на Римската или Византийската или Турската или Руската империя, като почти цели държави се оформят като махали. И вместо да гледаме Истанбул имаме Берлин, Париж и понякога Москва. И можем да живеем и работим където искаме по света. А в България можем да спорим за всичко.

- 05-06-2017|**Златко**

Мдаааа. Аз също трябва да призная, че аргументът „решението да се придържа(ме) към Русия, а не към Западна Европа, е продиктувано от геополитически, а не от емоционални съображения“ ми звучи доста застрашително. Това е цивилизационен избор и (на практика) опит за запазване на традиционната източна и източноевропейска ориентация на България. – тоест същото, което сме правили в хода на ЦЯЛАТА си досегашна история. Казано директно – геополитическите експерименти от последните 1300 години би трябвало най-после да са ни убедили в предимствата на западния вид цивилизация пред източния. Не ни ли стига толкова?

- 05-06-2017|**Искра Баева**

Само дето не разбрах къде в моите думи присъстваше предложение-то „да се придържа (ме) към Русия, а не към Западна Европа“. Нито съм казвала такова нещо, нито го мисля. Напротив, написах, че ние сме част от ЕС и трябва да пазим тази свѣя позиция. Но такова нещо няма и при ДПС, не че съм им адвокат.

- 05-06-2017|**Златко**

Много би ме интересувало да узная (евентуално в частен разговор) какво точно е реномето на Историческия факултет в днешната културно-политическа българска ситуация? По-скоро консерватори отколкото прогресивни? Или обратното? Дочувам доста смесени гласове, но не съм особено обнадежден, трябва да призная...

- 05-06-2017|Златко

Кое е едва ли е за учудване, между другото. Историята откроя време е била българският заместител на религията – а какво по-трудно за променяне в едно общество от религията му?

- 05-06-2017|Златко

Искра Баева писа:

Само дете не разбрах къде в моите думи присъстваше предложението „да се придържа (ме) към Русия, а не към Западна Европа“. Нито съм казвала такова нещо, нито го мисля. Напротив, написах, че ние сме част от ЕС и трябва да пазим тази своя позиция. Но такова нещо няма и при ДПС, не че съм им адвокат.

Простете, госпожо Баева, но намирам определени несъвместимости в отделните ви изказвания (примерно онова, което говорите по време на телевизионния разговор за мен звучи като директна противоположност на онова, което говорите тук в дискусиата). Това ме кара да се съмнявам в принципната ви последователност, както и в проевропейската ви позиция. Сигурно съм мнителен, сигурно..

(Не бих искал да започвам разговор, изпълнен с инсинуации и подмятания, но все пак съм някак длъжен да обясня причините за недоверието си, нали?)

- 05-06-2017|Златко

Не искам да повтарям за ТРЕТИ път онзи цитат, но как (за Бога!) може да се разбира нещо такова освен като съжаление, че „възродителният процес“ е пропаднал, защото не е успял да създаде хомогенна българска нация, „да направи всички българи“?

- 05-06-2017|Златко

Под „възродителен процес“ в случая разбирам не просто събитията от 1984-89, а целия процес на опити за хомогенизиране на българското население, който започва още от 1878 (с особени „върхове“ по време на Балканската война, 1932-33, 1954, спогодбите за изселване и ЧАК накрая – масивното насилие от 1980-те).

ЦЯЛАТА следосвобожденска история на България е един непрестанен „възродителен процес“, разглеждана в такъв план...

- 05-06-2017|Златко

Забележете, че това мнение не е чак толкова изсмукано от пръстите. Нека видим например какво мисли един от най-известните живи специалисти по най-нова българска история, Щефан Трьобст...

Етнонационалната хомогенизационна политика между депортацията и принудителната асимилация

А също и тук:

За отношението между партия, държава и мюсюлманско малцинство в България 1956-1986

- 05-06-2017|Златко

Получих следното ентусиазирано писмо от госпожа Мария Атанасова, изпълнителен продуцент на История.бг. Така де, да се похваля...:)

Здравейте, господин Енев!

Прочетохме статията Ви за предаването ни от 29 май в „Либерален преглед“.

Благодарни и признателни сме Ви, най-напред – за личната Ви реакция да не останете равнодушен към едно редово телевизионно предаване, а да изразите отношението, позицията и вълнението си от темата и също, че реакцията Ви доказва необходимостта от познаването и популяризацията на историята. Така нашата работа и нашият труд добиват смисъл, така разбираме, че усилията ни имат полза.

Споделих с господин Юмер, който ми изпрати Вашата статия-рецензия удивлението си пред много сериозния Ви труд да направите такова обстойно, задълбочено, умно, детайлно изследване върху начина, по който се разказва Историята, върху начина, по който различни страни сблъскват позиции, понякога крайно непримирими и противоречиви.

Щастливи сме, когато това се получава, въпреки малкото време, с което разполага предаването, защото в такива случаи виждаме и чуваме свободния глас на обществото; виждаме и чуваме как се борят конюнктури, клишета, интереси, възгледи, идеи, хипотези, чувства и характери; как се приближаваме към възможността да намерим верен отговор. Така постигаме най-високата си цел – не да говорим на хората, а да говори

с тях; да ги правим съпричастни, съучастници в разговора и събитията. Защото Историята се случва на всички ни.

И можем само да съжаляваме, че не бяхте на кръглата маса в студиото, въпреки че и така, по-отдалеч – Вие се включихте като нашия седми събеседник в История.БГ, в предаването „Големата екскурзия“ на 29 май 2017г.

Освен това, (възможно е и да греша), но като че ли Вашата статия е първата сериозна и компетентна рецензия на българско телевизионно предаване изобщо. И като пионер на този нов жанр, ще бъдем щастливи, ако отвреме-навреме и в бъдеще успеем да Ви развълнуваме дотолкова, че да Ви предизвикаме отново да се включите с Ваш анализ, отзив или коментар.

Сърдечни поздрави,

Мария Атанасова

изпълнителен продуцент

- 05-06-2017|**Искра Баева**

Всъщност, аз изобщо започнах коментара заради усещането за неразбирателство. Това, че на 29 май Тодор Живков признава краха на идеята си за създаване на „единна българска нация“, е констатация и не разбрах защо от нея извадихте извода, че съм изразила съжаление за това. Аз имам много и най-различни публикации в различни издания, както и книги, с Щефан Трьобст освен че сме работили по различни проекти, сме и добри приятели – той в момента е в България, където работи в архива по проект, свързан с дейността на Нисим Меворах. Аз лично нямам съмнение в своите проевропейски позиции, но давам възможност на всеки да изразява съмнения, негова си работа, няма да споря. И по „възродителния процес“ винаги съм имала ясна позиция – не ми се иска да я повтарям. Не смятам, че сме поставени в позиция да избираме между ЕС и Русия, както и не смятам, че ЕС трябва да воюва с Русия както и обратното. Но всеки има право на мнение.

- 05-06-2017|**Златко**

Открих във Фейсбук следната прелюбопитна дискусия, която също бързам да публикувам...

Константин Мишев

Пуснах в края на май кратък спомен за Парижката конференция за човешки права. И след това се порових из някои ново-публикувани архиви за насилственото изгонване на български граждани от турски етнически произход именно в дните, когато се провеждаше тази конференция. И намерих някои неизвестни(поне за мен) документи за първата изселническа вълна след войната между 1950 и 1951 година. Малко е писано в България по този въпрос. От студията на

Мила Маева, „БЪЛГАРСКИТЕ ТУРЦИ-ПРЕСЕЛНИЦИ В РЕПУБЛИКА ТУРЦИЯ“

Тя пише (по-долу ще дам линк към текста):

„През 1948 г. са настъпили промени в политиката към турското население. Митът за „петата колона“ е бил обоснован публично на пленум на ЦК на БКП. На него Георги Димитров е обявил, че „по нашата граница имаме всъщност небългарско население, което представлява постоянна язва за нашата страна. Пред нас като партия и правителство стои въпросът да го махнем оттам и да го заселим на друго място, а там да заселим наше, собствено българско население.“

В архива на Световния съвет на църквите намерих много информация за изселниците от 50-те години и как са били посрещани и настанявани в Турция. Мисля, че тези доклади и кореспонденции не са публикувани на български. Поне не успях да намеря в интернет. Архивът е дигитализиран преди няколко години.

Report on the problem of the recent immigration from Bulgaria to Turkey, correspondences about the Ford Foundation Fund

Пускам факсимилета на един анализ на проф. Туна, където се дава тълкуване защо СССР и сателитния режим са поощрявали първоначално този процес, а след това са променили политиката си. А също по-надолу ще дам линк към целия архив.

Пиша всичко това поради споровете за излъчено по БНТ предаване за „Възродителния процес“ и дали този процес е продължение на предишна политика на Комунистическата партия към българските турци. Не съм гледал още предаването и не

си давам мнението за него. Прочетох статията на Zlatko Enev (по-долу и неговата статия може да намерите) и други публикации. Както и оценката във „Фейсбук“ на политическия политатворник Peter Boyadjiev. На вниманието също на Evgeny Mihaaylov, Георги Боздуганов, Виктор Гечев, Mürin Torşu. Mihail Ivanov, Janina Dragostinova, Tanya Mangalakova, Петко Симеонов Stefan Detchev, Христо Ст. Христов, Христо Марков, Hristo Kirchev и всички, които се интересуват от предисторията на „възродителния“ процес. Изпускам сигурно много хора.

European Commission for the Study of the Refugee Problem
AER THIRD GENERAL CONVENTION
STRASBOURG OCTOBER 1-3, 1953

REPORT ON THE PROBLEM OF THE RECENT IMMIGRATION
FROM BULGARIA TO TURKEY.

Prof. Dr. Orhan Tuna
Istanbul Universitesi Iktisat Fakultesi

A. Introduction.

I. The General Situation.

There have occurred a number of emigrations from Bulgaria to Turkey since the year 1950. These movements should be considered in the light of the political conditions of the postwar period. As is well known, Russia, having finished the Second World War victoriously, has wished to profit from this situation by the formation of a belt of satellite nations around its own territories. In addition, it has not neglected to apply substantial pressure on some of those countries which could not be included in its sphere of influence.

In accordance with this policy it has applied threats and pressure against Turkey in various directions. On the one hand, it has openly demanded the cession of some regions of the country as well as some military bases. On the other hand, it has forced large numbers of the Turkish element which has existed in Bulgaria for centuries to emigrate from their own lands to Turkey in a very short time. Thereby it expected to bring about grievances and dissatisfaction, insupportable expenses for the Turkish and Moslem elements in the Balkans, and thus to realize the aims of the Pan-slavic policy which has been followed by Russia since the time of the Czars.

There had been from time to time within the administrative boundaries of the Ottoman Empire some immigrations from the outlying regions to the principal country after the Crimean War of 1856, the war in 1877 - 1878, and the Balkan War in 1913 - 1914. None of these movements, however, were as extensive as the recent one in respect to number, system, plan, and the aims underlying.

In forcing their victims to emigrate en masse, the Russians and Bulgarians also had the aim of sending them out in a completely destitute condition, so as to contribute to the realization of the

Russian plan; thus these latest emigrants were deprived of the possibility of being accommodated in their new settlements with their own household effects. They were therefore in need of great assistance from the Turkish Government.

II. Background Information.

The recent immigrations continued for about one-and-one-half years; They began in 1950 and ceased at the end of 1951. The causes of the sudden end to the flow of the forced emigrations were as follows:

a. From the Russian-Bulgarian standpoint:

1- It was seen that the economic and social depression that was expected to result in Turkey was not occurring. The unfavorable effects were offset by the efforts of the mother-country.

2- Bulgaria had begun to lose considerable manpower because of this emigration en masse.

3- Upon seeing that its aims were not being realized, Russia began to consider these compulsory movements unnecessary.

b. From Turkey's standpoint:

Upon seeing that some of the immigrants were not of the Turkish race, Turkey asked the Bulgarian Government to have the emigration movements stopped, and subsequently closed its boundaries to any further entries

The number of the immigrants is given below:

<u>Year</u>	<u>Number of Families</u>	<u>Number of Persons</u>
1950	8,965	35,863
1951	29,685	121,066
Total	38,650	156,929

B. The Immigrants in the Province of Istanbul.

I. The General Policy of the Government.

The initial policy followed by the Turkish government in settling the immigrants was the following:

a) Those occupied in handicrafts and others who had no connection with farming activities were to be settled in Istanbul, since it is a large industrial center.

b) Those who had been farmers and agricultural workers in Bulgaria were to be settled in the agricultural areas of Anatolia .

- 3 -

In accordance with the program given above, immigrants were arranged in groups and settled in different provinces. Thus the government attempted to bring about a correlation between the vocational skills of the immigrants and the economic structure of the settlement regions.

It was in the light of these considerations that only 255 families were settled in the province of Istanbul, as these families were composed purely of craftsmen. The remaining people were distributed in various provinces of Anatolia.

A considerable number of immigrants, however, left the settlements in Anatolia which had been allocated to them by a decree of the Council of Ministers, and came to live in Istanbul, where they all managed to find work by their own efforts. Of these, 6,553 families have applied to the provincial authorities for the right of settlement within the province of Istanbul. As a result, 3,787 of these families have been designated as "in need of help" and have been given the right to settle in the province.

II. The Distribution of the Immigrants in the Province of Istanbul.

Those immigrants who have been settled in accordance with the decree of the Committee of Ministers as well as those who have subsequently been granted the right to settlement by the provincial authorities of Istanbul have been settled mainly in the following districts of Istanbul:

2,3 families out of the 255 who were distributed in accordance with the decree of the Council of Ministers have been settled in the districts shown below in Table A. They have been given dwellings, land, wheat seed, and farming instruments; thus they have been rendered productive. The remaining 32 families have not requested settlement. As mentioned above, out of those who left their allocated settlements in Anatolia and came to Istanbul, 3,787 families have been set apart as "in need of help". Up to now 2,014 houses have been built in the Taslitarla of Eyüp, and 2,014 families out of the 3,787 have been settled in them; the remaining families, consisting of 750 farming families and 800 families of workers, artisans, and tradesmen, or a total of 1,550 families, are still waiting for settlement.

In the coming spring the provincial authorities will begin to settle the 800 non-agricultural families in Sieli, in the vicinity of Hürriyeti abediye, and the 750 agricultural families in Kartal, where a huge farm is being collectivized for their settlement.

- 4 -

ARF007 03 2A003

Immigrants Subject to Settlement in Istanbul

Table A. Distribution of Those Already Settled

Part of the City	Number of Families Already Settled	Number of Persons
Bakirköt	20	92
Beykoz	27	112
Beyoğlu	1	4
Çatalca	70	305
Kartal	37	147
Üsküdar	30	156
Silivri	33	159
Yalova	5	21
Eyüp-Taslıtarla	2,014	10,070
Total	2,237	11,066

Table B. Projected Distribution of Those Not Yet Settled

Beyoğlu	800	4,000 (estimated)
Abidei Hürriyet		
Kartal	750	3,850 (")
Total	1,550	7,850
Grand Total	3,787	18,916
	=====	

As shown by the data given above the total number of families which have been thoroughly settled (provided with houses, credits, and land) is 2,237.

III. Health and General Conditions.

The immigrants form normal families as to sex and age distribution. Contagious and infectious diseases present no serious problem.

They are distinguished for their diligence. Their family ties are strong. They are extremely religious. They all know how to read and write. Their social standards are high.

IV. The Nature of the Assistance Given to the Immigrants in Istanbul.

The government has contributed a great deal of assistance to the immigrants in Istanbul. This can be classified as follows:

a) Supplying Them With Homes.

Two types of buildings have been constructed for them: the village and the city types. The characteristics of the houses already built, and the number of those now being built, are shown below:

ANRF 0022520004

Locality	Number of Houses Being Built	Number of Houses Already Built	
		City-Type	Village-Type
Beykoz	800	27	
Beyoğlu			1
Bakırköy			20
Catalca			70
Eyüp		2,014	
Kartal		37	
Üsküdar		30	
Silivri			33
Yalova		4	1
	800	2,112	125 = 3,037

With the 750 houses to be built in Kartal, the over-all total will be 3,737.

The immigrants' homes are mostly concentrated in the locality of Taslitarla. The 2,014 houses built there are of four types A, B, C, and D.

Type A: 1,000 houses into this group. These houses are numbered from 1 to 1,000

each costing 1,800 Turkish liras (one T.L. = 2.80 \$)

They are built of sand, cement, and mortar.

The houses of Types B, C, and D begin with number 1001 and end with number 2,014, thus totalling 1,014. Four contractors built them of brick. They are strong buildings. The cost of each was 2,100 T.L. The area of the grounds on which the houses are built is 300 - 400 square kilometres.

There is no furnishing of the floors of the houses, the immigrants provide the flooring themselves. The houses which consist of one entrance hall, two rooms, and one lavatory, are quite fit for use. They have been granted to the immigrants by having them draw lots in the presence of a notary public and the local governmental official. Their grounds were also bought by the government for allocation to this purpose.

In Taslitarla the houses were built according to a certain plan: the main roads and the electric system were built by the government, but the distribution of electric current to the individual homes has been left to the initiative of the inhabitants, who will pay for it themselves. The water problem has been solved in the following way: the municipal government in collaboration with the water Supply Administration, has constructed a large cistern and 7 public fountains. There is not yet a pressure system for distributing the water to the separate homes. Three additional fountains will be built. The new

primary school building has not yet been constructed. At present there are three cadres for primary schools, and lessons are given in 15 different buildings. The government has had a public bath built at a cost of 76,952 T.L., and a bazaar at a cost of 126,637 T.L., the latter consisting of 18 shops, 1 bakery, and 1 casino. The public buses of the municipal government, as well as those of private companies, supply communication with the central parts of the city of Istanbul. There is also a Red-Crescent-kitchen for the needy. The funds spent for the various installations up to now are listed below:

Houses	4,342,892 T.L.
Roads	107,700
Electricity and Water	249,824
Arrangement of the Public Square	10,000
Planting of Trees	4,000
Bazaar	126,637
Public Bath	76,952
Total	4,919,005 T.L.

In addition to these, a fine mosque has been built with funds collected completely from the people.⁽¹⁾

b) Assistance Contributed Toward Making the Immigrants Productive.

Such aid may be classified as follows:

1-The Agricultural Bank (Ziraat Bankasi) opens a transactions credit of 500 T.L. for a year's term to craftsmen or tradesmen who have a shop in which to work or who present a lease for a shop in which they are going to work.

2-To those immigrant families who are farmers, 1500 T.L. are given to be used as equipment credit, and lands are freely distributed.

3-The Public Employment Bureau has found work for the craftsmen, and the sick people have been and will be freely treated in public hospitals.

The amount of assistance given up to the middle of 1953 is expressed below in figures:

1-Agricultural lands given to the farming families: 62,310 square decametres.

2-Amount of wheat granted to the farmers as wheat seed and to the craftsmen as food: 1,258,584 kilograms.

3-Loans extended by the Agricultural Bank (Ziraat Bankasi) to the farmers who present their lands as security for the loans: 145,100 T.L.

(1) The material assistance contributed by the American Government for the settlement of the immigrants has been very useful indeed.

1925-02-05-006

- 7 -

4-The amount of the loans made by the Agricultural Bank (Ziraat Bankasi) to the tradesmen who have opened shops or who have presented leases for the shops they are going to open: 182,665 T.L.

5-The equipment credit given to the farming families and the number of the farm tools and instruments supplied by the Equipment Society, with this amount of credit:

Tractors	Horses	One-Horse Carts	Two-Horse Carts	Ploughs	Pickaxes
35	32	96	55	96	96
Shovels, Rakes, Scythes					
77 46 26					

V. Employment and Working Conditions of the Immigrants.

-- As already indicated above, the immigrants who according to the initial governmental plan were to be settled in Istanbul consisted of small craftsmen and tradesmen. Of these, the tradesmen work mostly as barbers, grocers, shoemakers, leather-dealers, icecream sellers and the like, whereas the craftsmen usually work in the textile and weaving industries.

As Istanbul is the largest industrial city in Turkey, the craftsmen and the tradesmen have had greater chances for finding work and means of living. If we take into consideration the economic structure of the regions which were inhabited by the immigrants when they were in Bulgaria, we see that the craftsmen have, in Istanbul, the possibilities of working without losing their economic independence, and the workers can work as skilled workers in the factories of this industrial region. In fact, Eyüp and Rami have been selected by governmental authorities for use as industrial districts. At present we find the following important factories in the Eyüp and Rami region:

Feshake, The Textile Factory
Cikyasvili, Rubber and Textiles
Gislaved, Rubber
Maltaogullari, Textiles
Nazmi Darman, Textiles
Herke, Yarn
Avundukzadeler, Yarn Factory Being Established
in Rami for 900 Workers
Arslan, Brick Factory
Sakir Zümre, Fire-brick Factory

In addition to these there are about 500 shops and factories active in different lines of production such as numerous brick-kilns, clay, and sand-kilns.

On the other hand, there were very few tradesmen and workers among the immigrants who have come to Istanbul after leaving their settlements in Anatolia which had been allocated to them by the decree of the Council of Ministers. Therefore it was very difficult to find agricultural areas for these people who were farmers, and the existence of substantial differences between the abilities of these people and the economic structure of the regions they wished to inhabit made it at first quite difficult to place them in suitable employment. As a matter of fact, Istanbul is not a primarily agricultural area, and the lands which are suitable for farming are very expensive. There is very little cultivation of grain here, but mostly gardening.

For this reason it was inevitable that these people should leave farming and then adapt themselves to the economic structure of the city; as a result, such people had to work as unskilled workers in the factories.

The Public Employment Bureau in Istanbul has been able to find work for almost all of the immigrants who needed its aid.

On the other hand, as the incomes of the immigrants were exempt from all taxes, in accordance with a governmental decree, many employers preferred to employ them in their factories.

In fact, there are no unemployed people among the immigrants who have the capacity to work. In the year 1951, the Public Employment Bureau in Istanbul has found work for 1951 immigrants. Since then, their applications for work have fallen to normal levels. On the other hand, much fluctuation takes place among the immigrants working as unskilled workers, who keep shifting from one job to the other. On the whole, however, they get adapted to their jobs quite easily. In summary we can say that one can rarely find unemployed immigrants in Istanbul, but there are some immigrants who would like to shift from their present jobs to others which give better working conditions and much higher wages.

VI. The Interrelations Between the Immigrants and the Native Inhabitants of Istanbul

Since the native people of the city were well informed concerning the real causes of these immigrations they had been highly sympathetic toward the immigrants from the very beginning. Upon seeing that they spoke the same language and belonged to the same religion, they sympathized even more. The native citizens had already

proved their good will by contributing generously to the funds collected to aid the immigrants. Because the latter have lived outside our national boundaries and under great pressure for so long, we cannot expect them to change their philosophies of life and their attitudes in a short time.

Since the immigrants are settled in groups, they usually continue to marry among themselves, thus making it very difficult to bring about their assimilation into the native society. There is no doubt that it would be much easier to bring about such assimilation if the immigrants were dispersed in different districts of the city. Yet there were many reasons which caused the government to settle them in separate groups. Among these reasons we find the following: it is difficult to find in the city large areas of land suitable for building houses in groups; land is very expensive; building in group presents many advantages from the financial point of view; and the industrial regions are in the suburbs of the city.

C. Concluding Remarks.

In Conclusion we may make the following comments:

1- The ratio of the recent immigrants from Bulgaria to the population of Turkey is very small, being 7.4 in a thousand (.74%) that is, 7 immigrants fall to every thousand of the population.

2- At present the density of the population is 27 persons per square kilometres. Therefore the immigration has not led to a scarcity of land such as it has so manifestly done in Germany.

3- Only to the extent already indicated above is there a scarcity of the means of production. The fact that the immigrants have been rendered economically destitute in Bulgaria has, to be sure, increased the difficulty of the problem.

4- Since Turkey did not enter the Second World War, these immigrations have not led to the social and economic disbalance which was deeply felt in Germany.

5- Since Turkey is a country, which is continuously advancing its agricultural capacity, it will not be faced with a scarcity of food.

6- The immigrations have not led to unemployment in great numbers or of a structurally harmful nature. Since the immigrants

- 10 -

7- The new immigrants have been assimilated into the social and economic structure. Some difficulties have arisen, it is true, because of the fact that most of the immigrants are settled in the city of Istanbul. This circumstance has had a negative effect on the conditions of dispersement of the Turkish population, which is already in an unbalanced state.

8- Some of the immigrants were not content with their allocated settlements and wished to change their places of residence and most of them preferred to live in Istanbul and the regions which were economically advanced. This was contrary to the aim of the government which had felt it wiser to settle them in areas that were economically weak.

9- Since the immigrants have, on the whole, been assimilated into the life of the country without causing any social and economic troubles, this important problem may be regarded as having been successfully solved.

**Маева, М. Българските турци-преселници в Р Турция
(култура и идентичност)**

Божидар Русанов Бях в центъра на събитията от пролетта на 1989г. в Шумен След тези събития последва изселническата кампания наречена „голямата екскурзия“. Сега като връщам лентата назад разбирам, че тези „събития“ са били организирани от превратаджиите, със вербувания Ахмед Доган, за да предизвикат безредици и свалянето на Живков. Бяха организирани и да има журналисти от ББС и Свободна Европа. Седмица преди това започнаха да прииждат в Шумен български турци от региона. Града буквално нарасна по население почти двойно. А в града имаше само запасници с калашници без патрони. Никакви други мерки от МВР. Когато започнаха протестите беше събота. Официалните пътища бяха блокирани от милицията, но през нивите по черни пътища се бяха отправили към Шумен още хиляди от Делиормана. Милицията и службите в Шумен не можеха да се справят сами. Тълпата беше на път да превземе и самото полицейско управление. Говорил съм със хора от службите след това. Казаха ми: „Отворихме пирамидите и

взехме калашниците. Но от София ни изключиха телефоните и нямахме връзка. Ако решим да стреляме, ще сме виновни, че стреляме по мирна демонстрация. Ако превземат управлението пак ще сме виновни. Спасиха ни службите от Варна. Изпратиха елитни отряди със шлемове и палки, както и духалките от летището, както и всички пожарни. „С водни струи и палки успяха да овладеят ситуацията. Към три часа след обяд града утихна. По улиците циркулираха само няколко БТР-а от местното поделение.

Spas Kolev???

Rayna Tomova Може ли да се намерят вещественни доказателства, че Доган е бил ДС сътрудник, от коя дата и не е бил насилствено завербуван през 1988-1989 година!

Janina Dragostinova <http://desebg.com/2011-01-06-11-34-55/804--1-20->

[\[url=http://desebg.com/2011-01-06-11-34-55/804--1-20-](http://desebg.com/2011-01-06-11-34-55/804--1-20-)**За първи път: Досието на Ахмед Доган онлайн. Част 1: Бъдещият лидер на ДПС е станал агент на ДС на 20 години]**[\[/url\]](http://desebg.com/2011-01-06-11-34-55/804--1-20-)
DESEBG.COM

Spas Kolev Косъо, порови се още малко, първата изселническа /...../ не е през 50-51-ва, а доста по-рано...Ако ти липсват документи – готов съм да ти ги предоставя. Пиша ти сериозно, без никакъв „бъзик „, както обикновено го правиме.

Божидар Русанов Още на следващия ден започна екстрадирането на организаторите за Швеция. Само тя беше обявили, че ги приема. На всички паспортите явно са били готови предварително.

Spas Kolev Нещо бъркаш, но...Историята е сложно нещо.

Божидар Русанов Нищо не бъркам, защото и до ден днешен си спомням цялата ситуация. България беше на косъм от гражданска етническа война, като тази, която Милошевич по късно подпали в Югославия.

Spas Kolev Четеш много елементарна литература, но няма да споря...Виж протоколите от срещата на Георги Йорданов в Кувейт, октомври 1989г.

Божидар Русанов И аз няма да споря с „четящи литература“. Още тогава бях шокиран, че даже и в Русе (аз съм русенец) дето е на 120 км. не знаеха какво се случва в Шумен.

Божидар Русанов По късно Турция обяви, че ще ги приема, и тогава започна „голямата екскурзия“. Картината беше жалка и страшна. Всички „баш патриоти българи“ започнаха голямото мародерстване. Изкупуваха на безценица всичко, а си продаваха скапаните „лади“ на двойна и тройна цена. Отвратих се от тези „патриоти“.

Константин Мишев Spas Kolev Зная. Има и преди 9/9/44 Spas Kolev Два пъти...

Константин Мишев Spas Kolev В името на обективността – за дълги години БКП имаше много разумна политиката... 60-те години, например.

Божидар Русанов В интерес на истината БКП никога не е имала своя политика спрямо българските турци. Тя изпълняваше указанията на Москва.

Божидар Русанов Трябваше да провежда изселнически кампании, за да изнася комунисти в Турция, които да продължат дестабилизацията и. Затова, българските турци биваха приемани за партийни членове с предимство. Както казваше баща ми „днешно време да си млад спортист, стар артист и турчин -комунист. „

Константин Мишев Божидар Русанов За вълната от 50-51-ва обяснението е друго. Руснаците са смятали, че ще изтощят турската икономика с емигранти от Балканите. Чак след това се подписва едно споразумение. Иначе баща ти е бил прав...в по-късен етап е било(беше) голям келепир хем да си от малцинство, хем да си партиец

Божидар Русанов Когато през това време в Гърция и Турция бяха асимилирани всички българи, ние създавахме с тази цел турски етнос. Но когато тази политика се провали и Турция след войния преврат се стабилизира останаха само разделени семейства в България и Турция. Защото Турция отвърщаше по своето на тези изселнически кампании. Тя приемаше половината от договорените и след това затваряше границата. Така

оставаха разделени семейства и вечния проблем, нито българи нито турци.

Spas Kolev Русанов...Офффф...

Константин Мишев Божидар Русанов Не разбирам за каква асимилационна политика говориш в Турция след войната, а и преди това. Проблемите са във връзка с имотите на изселените българи. В Гърция е съвсем друго – там и до днес има политика на асимилация. А колкото след войната...За @**Spas Kolev** също е това...именно Гърция се опитва да вземе български територии и използва помашкия въпрос. Намерих едни страхотни архиви за защитата на българската теза от генерал Стойчев пред новосъздаденото ООН и Съвета за сигурност. Скоро ще напиша нещо. Друг е въпросът, че идиотските гръцки тези и преувеличаване на действията на българското окупационно управление в Драма съвпадат с логистичната подкрепа на България за гръцката компартия и партизани.

Spas Kolev Е, аз какво ти пиша? Радвам се, че започваш да вдяваш...

Илия Матов Прави впечатление, че не се коментира възродителния процес през 1971-1972г.!

Константин Мишев Илия Матов Просто не остана време. И място. Този процес всъщност е най-мракобесния

Христо Марков Изключително интересни текстове. Много интересни. Ще е интересно да се види прелюдията към същинския/последен/ въз. процес от 1985 год. Това е преименуването на помаците през 1971 год., имам преки спомени от това време, но всичко премина някак си тихомълком...

Zlatko Enev Wow! Откривам този разговор с голямо закъснение, но съм силно възхитен. Каква съкровищница от материали! Благодаря, господин Мишев!

Stefan Detchev Обикновено хората много обичат да извиняват себе си казвайки „Ама аз (ние) тогава не знаехме!“. Истината е, че през 1984-85 г. какво най-общо се върши имаше информация. Виж за случващото се 60-те и 70-те с помаците – то е по-ограничено по региони, а и тогава съм бил наистина малък. И все пак – трябва да си призная, че нищо не знаех за насилствената

смяна на имената на роми-мюсюлмани около 1981-82 г. Разбрах го преди няколко години когато мой дипломат от ромски произход от село Глава, Червенобрежско събра автобиографични разкази на хора, чиито имена тогава са били сменени. Мисля, че ако Златко прояви интерес, могат да се публикуват тези лични истории в „Либерален преглед“. Като имам предвид общото отношение към ромите в България, аз лично бях поразен от богатата душевност на тези селски хора роми от Червенобрежско. (Спомням си и най-веселата история – най-съпротивляващият се на смяната на името му е подгонен един ден от милицията, но бяга през полето и прескача напоителен канал, след което успява да им се изплъзне на милиционерите. В крайна сметка се оказва, че в самата махала всички продължават да си викат на старите мюсюлмански имена. Единствен той преживял реален „възродителен процес“. Заради прескочения канал при отскубването от милицията всички спонтанно започнали да му викат „Левски“.)

Mihail Ivanov Смисълът на това предаване е, че до зрителите стигна внушението за извършено нещо лошо. Даже самият факт, че в История.БГ се говори за „възродителния процес“ е постижение. Но то няма стойност на научна дискусия.. Въпреки, че Искра Баева и Евгения Калинова са професионалистки в тази област и въпреки че Катя Бончева се беше подготвила добре и обосноваваше тезите си с фактология, извлечена от документите. Просто публична научна дискусия не се състоя. Нещо повече. Сипеха са неверни твърдения. Евгения Калинова просто излъга, че съответният протокол от Ангорския договор е правната основа за масовото изселване през 1950-1951 г. – истината е, че ултиматумът тогава на България Турция да приеме за три месеца 300 хиляди души е пълно безправие и е осъдено от Комитета на министрите на новосъздадения Съвет на Европа. Искра Баева каза вярно, че Румен Воденичаров го освиркаха на организирания от Анжел Вагенщайн митинг на 18 ноември, но премълча манипулативно, че на митинга на 10 декември (за мене това е първият митинг на СДС, макар и неофициално) мене не ме освиркаха – имам аудио запис на изказването ми,

което беше силно аплодирано (казвам го като факт, а не от каквато и да било суета). Участниците, кой знае защо ад хок наричаха възродителен процес всъщност масовото преименуване през 1984-85 г. и последвалите събития, когато вече повечето занимаващи се с тази материя сме на мнение, че това е провеждана през дълги години политика (без Баева и Калинова). Отворете писанията на смолянския партиен секретар Величко Караджов и ще видите, че той нарича преименуването на помаците през 1970 г. „възрожденски“ или (на места) „възродителен“ процес. Но най-добре отворете книгите на Ибрахим Ялъмов, Евгения Иванова и Груев-Калъонски. Нямам нерви да анализирам едно по едно от това прведаване. Само Катя се беше подготвила добросъвестно с фактите. Дискусията това етническо прочистване ли е или не е, е пълзгане по повърхността и не дава възможност да се разкрие преднамереният план (за това, че е имало план Таня беше абсолютно права) да се предизвика масова психоза и с необходимата подготовка да бъдат изтласкани големи части от турското население. Изселването през 1968-1978 е правно регламентирано и протича без особени усложнения – то няма този престъпен характер, както това е през 1959-51 и 1989 г. И още нещо (мисля, че пак Таня го каза) – първите две-три хиляди през 1989 г. са насилствено експулсирани. Просто без пукнат лев го изхвърлят през границата. Насилствена е и депортацията на още около две хиляди след затварянето на границата от Североизточна в Северозападна България, което Катя много добре представи. Тези две депортации имат всичките характеристики на „насилствено преместване на големи групи от мирно население“, което според Римския статут на Международния наказателен и Статута на Нюрнбергския съд е престъпление срещу човечеството. Но не и цялото изселване. Цялата „Голяма екскурзия“ е престъпно планирана и провокирана масова изселническа психоза, която да доведе до изселването на 300 хиляди души. Планът на Пенчо Кубадински от 1988 г. е: България трябва да изхвърли това население, както една бременна жена изхвърля плода си. Според мене от предаването имаше полза като някакъв вид

*журналистика, но то не беше професионална научна дискусия.
Защо? Ами така беше организирано. Така беше замислено.*

- 05-06-2017|**еол11**

Здравейти, текстът ви е доста интересен. Искам да ви отговоря на въпроса дали можем да си представим книжарници с книги на турски освен на други чужди езици. Аз лично си мечтая за такива книжарници. Мисля, че дори щеше да бъде чудесно турски да се изучава от всички в училище. Един много красив и мелодичен език, който за съжаление е останал напълно неоценен от повечето българи. Не знам какво толкова скандално би имало в преподаването на турски в училище при положение, че сме учили задължително руски, а както знаем Съветската армия всъщност ни е окупирала, а не освободила. Вземете например страна като Финландия, която винаги е била притисната между силни съседи – Швеция и Русия. Шведите там са около 5% от населението, а дълго време са били и управляващ елит. Но ето днес във Финландия всички изучават в училище освен английски, и шведски, което е им много полезно и на практика единствената причина финландците да не бъдат изолирани от останалата част от Скандинавия, която говори много близки езици, единствено финландският е много по-различен. Когато се размечая за такъв интеграционен модел, си представям как всички учим и турски, освен други чужди езици, за да можем да се разбираем по-добре и със съседите си, а и да отворим сетивата си към една голяма част от света, която има много какво да ни даде. Така самите български турци биха почувствали, че живеят в собствената си страна и са част от единна нация.

- 05-06-2017|**Златко**

Една молба към всички хора, които предпочитат да коментират анонимно: бихте ли споменавали възрастта си? Моят проблем е, че изобщо не мога да се ориентирам във възрастовите разлики и надеждата ми, че новото българско поколение мисли вече по-различно, си остава доста ялова, по липса на сериозни данни...

И така, моля пишете възрастта си....:)

- 05-06-2017|**Петър Петров**

Да

Златко съгласен съм да виждам такова нещо. То не е страшното. Страхното е че в България като че ли не се разбира колко важно е образованието и да се превърне то в приоритет номер 1. Г-жа Баева

говори за хора които са интегрирани и правят зулуми. Аз си мисля че тези хора просто никога не са били интегрирани. Да те са живели там и са се родили там но вероятно семейната среда им е останала неинтегрирана и те са потенциално толкова опасни колко и тези които са отишли по-късно. Знае се че проблемите за повечето психични отклонения се търсят в детска възраст. Така че когато семейната среда е лоша няма значение къде живееш.

- 05-06-2017|**Гост**

На 54 съм

- 05-06-2017|**Кети Мирчева**

Макар дебатът да се отнася до оценките и инетрепретациите на „възродителния процес“, проблемът ни според мен е по-общ и произлиза от това, че българската нация се конструира като „етническа“, а не „гражданска“, отгук и различните варианти на националистичните дискурси за „нас“ и „другите“ – на само турците, но и другите малцинствени групи (всички се гордеем, че сме „спасили“ нашите евреи, но появата на няколко публикации, които огледаха и вините ни, доведе до заклеяване на авторите им като не-патриоти). Ако щете от там идва и невъзможността за производство на смислени интеграционни политики (независимо дали ги приемаме или не), а като капак и днешният „патриотарски“ взрив със солидно електорално и парламентарно присъствие. Вината на историците – с изключение на няколко индивидуални гласове – историческата колегия трудно излиза извън позитивното говорене за нацията. Преподаването на история в училище пък остава на нивото на 19 век.

- 05-06-2017|**Златко**

Да, точно такова е и собственото ми мнение. Етнонационализмите са характерни по принцип за (почти) цяла Източна Европа, може би защото идват тук най-вече през немски и френски източници (и влияния), но това, разбира се, е само опит за обяснение, не оправдание. Днес, в началото на 21-ви век, всякакви придържания към етнонационалис-

тически идеи (хомогенна нация и прочие неща от музейната история), са просто спънка за развитието на всяка страна. Подобни идеи тепърва получават огромен подем в Африка (отново по исторически-неизбежни причини). Ееее, това ли ще ни е мащабът, това ли ще ни е образецът? (Нищо против Африка и африканците, разбира се).

Тук на сайта има интересен текст за връзките между национализмите и насилието. Лиа Грийнфелд, една от известните изследователки на проблема, в съавторство с Даниел Широ, друг добре известен специалист. Доста интересен, повтарям...

Национализъм и агресия

- 05-06-2017|**Павел Павлов**

Вината за „Възродителният процес“ трябва да има ясна формулировка и конкретен носител и/или група от носители. Не мисля, че хора, които не са участвали пряко в този „процес“, трябва да носят някаква вина в себе си. Косвената вина води само до комплекси и от там до емоционални и най-често грешни действия. Историята трябва да служи като урок,(рядко се случва), а не като гузна съвест.

Да погледнем за малко без емоции чисто „практичната“ страна на „Възродителният процес“. Той беше престъпно-идиотски изпълнен от БКП. Тя го направи в едно смутно време,(перестройката), и го направи съвсем нескопосано,(типично по комунистически). Турският президент Тургут Йозал е казал на комунистическия режим:“Ние ще приемем тези хора, но как стои въпроса с техните пенсии, спестявания, собственост, земя...?“ Комунистите обаче, които даваха стотици милиони за подкрепа на световното революционно движение – сандинисти в Никарагуа,“Фарабундо Марти“ в Гватемала и т.н.,- не намериха средства да решат тези въпроси. Те буквално натириха хората с това, което могат да вземат в ръце. Престъпни дебили. По-късно този „челен опит“ беше развит и доусъвършенстван от сръбските другари на Милошевич.

Едва след още 20-30 години вече няма да може да се изстискват дивиденти от „Възродителният процес“.

- 05-06-2017|**Златко**

Той беше престъпно-идиотски изпълнен от БКП. Тя го направи в едно смутно време, (перестройката), и го направи съвсем нескопосано, (типично по комунистически).

А бихте ли обяснили как този процес би трябвало да се извърши „скопосано“, господин Павлов?

- 05-06-2017|**Златко**

Защото инак патосът ви се свежда до простичкото „крадците са виновни не защото крадат, ами защото са достатъчно глупави, за да се оставят да ги хванат“...

- 05-06-2017|**Златко**

Между другото, никой тук не говори за поемане на **вина**, а за поемане на **отговорност**. Това са две напълно различни понятия, едно е юридическо, а другото – морално. При това изобщо не става дума за игра на думи, защото този въпрос е занимавал мнозина мислители, преди да стигне до нас (в частност и Крал Ясперс, големия немски екзистенциалист; виж напр. Karl Jaspers, *Die Schuldfrage*, Lambert Schneider · Heidelberg, 1946.).

Повече по този въпрос – ето тук:

Преработването на миналото – България, 2013

- 06-06-2017|**Павел Павлов**

В коментар под статията „Преработването на миналото – България, 2013“ настоявате, че всички българи са съучастници във „Възродителният процес“!? Така, както всички немци били отговорни за Холокоста.

Аз отказвам да поема отговорност за „Възродителният процес“! Просто защото не съм съучаствал в него. Демокрацията не е да правиш каквото си искаш, а да не правиш това, което не искаш. Аз не искам да поемам някаква си напълно измислена за мен отговорност.

Когато посочвах нескопосано проведеният „Възродителен процес“ го правех през очите на действащ политик и управник на държава. За политика и лидера има само факти, а не истини. Едно е мислил и вършел Наполеон като лейтенант, а съвсем друго – като император. Непонятно и отблъскващо въздейства върху „обикновените“ хора интелектуалец, който не може да види тази разлика, защото схващат, че имат пред себе си схематик, идеолог и морализатор, който няма връзка с реалността.

За мен най-големият авторитет по въпросите относно политиката, държавата, нацията, расата, религията е Освалд Шпенглер. Например, в „Залезът на Запад“, глава „Държавата“.

- 06-06-2017|**Гост**

Забравих, препоръчвам „Залезът на Запада“ и на колежката по-горе Кети Мирчева. Гражданство, етнос, нация съвсем не е това, което тя си представя...

- 06-06-2017|**Златко**

„Колежката по-горе Кети Мирчева“ сигурно трябва да се радва, че не препоръчахте „Приказки на балканските народи“...

Шпенглер е чел човекОт, ей!

Уффф, с какви неща ме товари тукашното форумче, главата ми не може да изключи от глупостите часове наред след това. Някой да има идея за начини на самохипноза?:):)

- 06-06-2017|**Павел Павлов**

Конструирането на нацията като гражданска е последният и етап, преди края и. Нейната смърт, след която остава една безформена маса от космополити, готови и даже жадуващи да бъдат завладени от някой новороден, силен и здрав народ. Да искаш (?) гражданска „нация“, когато няма друга освен етническа и расова! И когато селяните са основата на всяка нация! Колко декадентско! Колко нихилистично!

- 06-06-2017|**Златко**

Щото сме чели Шпенглер? И ги зобим теориите за национализма като мисирка – царевица?

Павлов, това е **последният** твой коментар, който се появява на този сайт.

- 06-06-2017|**Благо**

Като студент четох Шпенглер и доколкото си спомням според него понятия като нация, национализъм, социализъм и т. н. заместваха религиозността и идеята за бог, а това е един от белезите на западащата култура, защото културата не може да съществува без култ. Освен това

Шпенглер говори и за фалшивата повърхностна образованост, по-точно информираност, зад която няма нищо друго, освен посредственост.

- 06-06-2017|Златко

Шпенглер е човек, който пише НЯКОЛКО десетилетия, преди да се появят дори наченките на теориите за национализма. Да се посочва името му като авторитет в тази област е все едно да се посочва нашият оригинал **Стефан Маринов** като авторитет по теорията на относителността (не че той не е считал себе си за такъв). Подобен род парвенюшка „образованост“ не беше се перчила отдавна тук из форума...

- 14-07-2017|Златко

Из „Реквием за никого“..

.

„Има нещо атавистично...“, пишеше в дневника си репортерът на радио Свободна Европа, изпратен на българо-турската граница, за да интервюира стотиците хиляди бежанци, напускащи България в непоносимата жегата на онова жестоко, блудно лято... „Има нещо атавистично, но същевременно безкрайно величаво, каращо кожата да потръпва, а очите – да се насълзяват, в движенията на огромните човешки маси, следващи повика на свободата по същия начин, със същата инстинктивна непреклонност и непоколебимо усещане за неизбежност, за липса на друг избор, по който правят това и гигантските стада в Серенгети. Вазов, преди сто години, беше нарекъл това „пиянството на един народ“. Днес същият този народ – или поне част от него, защото, каквото и да си мислят хората в България, за мен тези бежанци са точно толкова част от българския народ, колкото и ония, които ги прокуждат от родината им – днес същият този народ отново е пиян и отново, също като преди сто години, зарязва съветите на здравия разум, зарязва мисълта за добруване, сигурност и имот и иска само едно. Едно-единствено нещо: свобода, свобода, свобода. Гео Милев, няколко десетилетия след Вазов, беше описал тези хора като „шопи със сопи, с пръти, с копралаи, с търнокопи, с вили, с брадви, с топори, с коси, и слънчогледи“. Днес това са турци – български турци! – със сандъци, с куфари, с денкове, с бохчи, с чанти, с

вързопи, с раници, с детски чанти, с мрежи за покупки, накрая с голи ръце. Единствената разлика между тях и хората, описвани от българските класици, е, че тези тук хора не желаят да се бият. Не желаят да убиват, не желаят да бъдат убивани. Може би това е така, защото ония от другата страна на границата по някакъв начин все пак са успели да ги убедят, че това парче земя, където са се раждали, живели и умирали предците им от поне пет-шест поколения назад – а всъщност много повече, – че това парче земя всъщност не е тяхна родина. Че то е нещо, което те се опитват да откраднат, да завладеят мълчешката, да си го присвоят под носа на хората, обявили себе си за собственици на думата „родина“. Може би наистина. А може би... може би те просто са по-благородни. По-малко кръвожадни. По-малко фанатични. Ние никога няма да знаем пълната истина. Остава ни единствено мрачният, сух канцеларски глас на фактите: в продължение на само два месеца България беше напусната от повече от 300 000 бежанци – под носа на щастливо дремещата Европа, която дори не забеляза, че някъде там, в нейната периферия, се извършва първото масово етническо прочистване в следвоенната история на континента. Дали това не е само предчувствие за нещата, които бъдещето е подготвило за тази част от Европа?

Поклон пред мъката ви, хора. И, ако можете, простете ни!
Простете ни, простете ни, простете ни!“

- 16-07-2017|Гост

Това последното е изключителен, величествено превъзходен текст, и то по много различни начини и причини. Жалко, че нямам пари за книги, но и този цитат ми стига.

- 16-07-2017|Златко

Благодаря за похвалните думи. Книгата е безплатна, поне в електронния си вариант. Можете да я намерите ето тук:

Реквием за никого

- 16-07-2017|Гост

Благодаря, ама това цялото се оказа художествен текст, докато цитатът тук е изключителна, величествено превъзходна публицистика, макар и инкрустирана в книжката – значи похвалата всъщност е за героя-журналист.:)

- 18-07-2017|П. Полянов

Читателите са уморени

„РЕКВИЕМ ЗА НИКОГО“ е книга – преди всичко – във физическото значение на понятието. Аз лично се добрах до – почти неприлично – крилатото изречение на страница 36-та с големи усилия. Цитирам: „Крилата на масивната дървена врата, ремонтиран и подсилвани десетки пъти, отхвъркнаха встрани като две глухарчета, подхванати от силен вятър „, където се препънах като в дялан за къщен праг пън. Ръчна изработка – като в приказката за теслата и ръката на майстора. Нищо лично, само бизнес, ще каже всеки холивудски сценарист. Но Читателите са уморени!

- 18-07-2017|Златко

Jedem das Seine!

- 08-08-2017|Златко

Случайно открих тези коментари под оригиналното предаване на БНТ. предавам ги тук, тъй като ми се струва важно да бъдат запазени „за архивите“...

от ... • 20.06.2017

Какви са тези промити журналистки от чужди медии, които се изпляскали до истории? Егати ток-шоуто!

Zlatko Enev

от Zlatko Enev • 03.06.2017

„Възродителният процес“ е исторически и културно обусловен от цялата следосвободенска българска история, той предствавява нейна печална кулминация, неин абсурден апогей. Това обаче съвсем не означава, че в неговата поява има какъвто и да е момент на „историческа необходимост“ (едно отдавна отхвърлено от модерната историография понятие). Че решение-то за него е взето от буквално шепи хора изглежда факт, поне

ако може да се съди по настоящото състояние на архивните материали. Но че той би бил напълно невъзможен без абсолютната, въодушевена и накрая дори безрезервна подкрепа на „широките народни маси“ е нещо, без осъзнаването и признаването на което не може да се стигне до негово реално осъждане и преработване. „Възродителният процес“ беше извършен не от „тях“, от някакви абстрактни „комунисти“, а от нас – реалните, нормални, „добри“ българи, които не възроптаха нито за момент срещу тоталното премазване на съседите си, и дори го приветстваха с ентузиазъм.

„Възродителният процес“ – това сме ние. Поне докато отказваме да го осъдим като собствено, а не нечие „чуждо“ дело.

Димитър Васев

от Димитър Васев • 30.05.2017

Помня събитията от онова време и с интерес гледах предаването за да науча и нещо ново, защото тогава не всичко се огласяше. Професорите Баева и Калинова бяха умерени в дебата, просто ми харесаха. Екатерина Бончева цитираше документи, както и трябва да бъде. Историята се основава на документи, писания, паметници и артефакти, а не на приказки кой как-то му е угодно. Едва изтърпях ехидната усмивка на професор Келебечева, не зная по какво е професор, но за историк не става. Татяна Вексберг държеше повече страната на потърпевшите, представител на които е Мехмед Юмер – ШАПКА МУ СВАЛЯМ...! Дебатиращите трябва да загърбят партийните и всякакви пристрастия, когато се говори за история. Имам приятели от турския етнос и от българите мохамедани и смея да кажа, че някои от тях се чувстват много по-българи от някои българи. Седем месеца пътувах до Турция и обратно и нашите изселници като видяха българският ми номер винаги идваха да си говорим, включително и за смяната на имената. Те не обвиняват за това Тодор Живков да не говорим за българският народ. Казват, това му беше спуснато от горе, разбирай СССР. От дебата разбрах, че изселничеството е било отколешна политика, съгласувана и с Турция. Баба ми са изселници от одринско 1913-та, а смяната на имената ей така през 80-те е много закъснял, никому ненужен и отворителен акт. Ако не

ни бяха закачали, казват до едно две поколения само вярата и имената щяха да са различни. То кръстосаните бракове никак не са малко след дългото съжителство. Съжителство казвам аз, но след освобождението, все пак съм българин. Мисля, че всеки, който сее омраза и противопоставяне между нас било то политик, духовник или обикновен трябва да бъде преследван. Радвам се, че ДОСТ не са в парламента, не трябваше да ги регистрират, а Местан трябва да бъде депортиран! Стига с тая псевдо-демокрация! За да остане България цяла и без това не е голяма, като една човешка длан...

Огнян Железов

от Огнян Железов • 29.05.2017

Мисля че когато се прави историческо предаване, в него трябва да участват хора, утвърдени историци – преподаватели и научни работници. В това предаване половината от състава (и точно тези, които получиха най много от времето на предаването) бяха журналисти, и те превърнаха това предаване в трибуна за защитаване на определени политически позиции и това беше грешка на водещия.. Има достатъчно политически предавания, в които това може да се прави политика, нека История БГ да си остане предаване за история, а не за политика.

Ширин Трапова

от Ширин Трапова • 29.05.2017

Натискът към интелигенцията беше подготвен сериозно. Имаше ден, в който ни „поканиха „със заплахи доброволно да си сменим имената. Не исках. Крещях, плачех, но ми обясниха родителите ми, че ако не сме в съвета, ще сме в черния списък ... След месец бях посетена от 3 коли на БНТ рано сутрин и „поканена“ да участвам в предаването „Да намериш корена си „. Знаех, че нямам избор, видях че и екипът -много умни хора – нямаха избор. Снимките бяха „случайни“ в библиотеката, където ми зададоха въпросите дали обичам България и защо? Странно и обидно беше накъсаният ми и изкривено сглобен отговор. Бяха вмъкнати сълзи на плачещи хора – повярвайте ми от мъка, които бяха представени като сълзи на щастие. Бях 16 годишна. Пресата към семействата ни, към бъдещето ни – следване във ВУЗ, работата и свободата на родителите ми и семейството

беше ни казано, че зависи от мен. Не знам дали ще сте щастлив родител, ако разберете, че детето ви – измъкнато по пижамата леглото сутрин, без ваше знение е подложено на заплаха. Интелигентно – да, за да ми подества и да не плача и аз може би... Продължиха да ме ме преследват и по врее на следването ми. Страница, която не искам да огръщам. Слава богу -има и хубави, хубави българи. Омъжих се за един от тях, въпреки политиката. Благодаря, че нямаше война и не изживяхме тъгата на смесените бракове в Босна например. Но и виновните си умряха от естествена смърт, за разлика от други, които ми бяха и комишии... Осъдете ги поне с думи!!!

Александър Иров

от Александър Иров • 29.05.2017

Защо не коментирате, какво се случва с българите, които остават зад българските граници на турска, гръцка и македонска територия, след края на балканската война и края на първата световна война? Нима там не е избито и асимилирано българското население?! Не казвам, че така трябва да се постъпи и с българските турци, но е хубаво да направите едно предаване и за българите останали зад границите на България след първата световна и балканската война ...

Владимир Генев

от Владимир Генев • 29.05.2017

Госпожи, изхвърлете си дипломите по история! Никоя от вас не спомена истината за възродителния процес, а именно рухването на икономиката на социализма. През 1985-та имаше режим на тока и затова трябваше да се отвлече вниманието на народа. Национализмът е последно убежище на комунизма. А през 1989-та беше още по-лошо!

Георги Янков

от Георги Янков • 29.05.2017

Много от турците, които се върнаха си бяха продали жилищата преди да заминат. Когато се върнаха много от тях си възстанови собствеността, като българския съд разтрогна договорите за покупко-продажба и тогава българите, които бяха купувачи изгубиха много пари.

Георги Янков

от Георги Янков • 29.05.2017

Нека участниците да коментират колко нелегални протурски организации, ръководени от Турция, участваха в подготовката на изселването на българските турци. И как ще коментират картата за преразпределение на България и териториите които да бъдат присъединени към Турция.

Станчев

от Станчев • 29.05.2017

Имам приятелски семейства от Кърджали и Шумен на които знам турските имена но те ползват само българските си имена. За каква асимилация е темата и тенденциозно ли е определението помаци да не се използва.

Георги Янков

от Георги Янков • 29.05.2017

Не разбирам вие българи ли сте или емисари на Анкара? Аз живеях тогава в Хасково и мои приятели турци заминаваха защото тяхни турски емисари ги заплашваха, че ако не заминат за Турция, ще се случи нещо лошо на семействата им.

Работник

от Работник • 29.05.2017

Следя предаването. Прави лошо впечатление, че Водещия показва пристрастие, желае на всяка цена да заклеми процеса, въпреки, че хора, пряко участвали в процеса искаха да засегнат въпроса с прошката... Смятам, че проф. Баева отлично изказа тезата си, но бе прекъсната тенденциозно. Някои от участничките са по надъхани и от самите участници в процеса. Жалко, пак криворазбрана цивилизация.

Atanas avramov

от Atanas avramov • 29.05.2017

Защо сте поканили само „обидени“ от Соц. Властта хора!?? Колко са убитите мюсюлмани в България, защото са мюсюлмани от Освобождението досега? На колко мюсюлмани е сменена НАСИЛСТВЕНО религията-не името??

неделчо василев

от неделчо василев • 29.05.2017

Органите на ДС все още служат в службите и контролират важни държавни институции-но никой не се интересува от това-факт, който мога да подкрепя с примери-за жалост

• 09-08-2017|Гост

„Не им сменили религията, а само името“ – ох, леле... писано от ампутиран от религия социалистически човек, който едва ли знае защо даването на име се нарича кръщаване. Но да оставим настрана него и нашите пишман християни – дали пък наистина никой във властта не е знаел, че за исляма името ти е онзи сигнал или код, с който Господ ще те повика на съд в последния ден, твоите „позивни“, както се казва в радиото? Без този съд си като животните, просто изчезваш в небитието, без рай или ад, които са само за моралните субекти със свободна воля – т.е. без ислямското си име ти вече не си човек, грешен или праведен, а мъртва материя... Как се предизвиква бунт на мюсюлми? Като им посегнеш на името! Това си мисля всеки път, когато минавам с влака покрай Буново.

Алтернатива за Германия няма

Автор(и): Михаел Брьонинг

Защо крайнодесните немски популисти губят популярност?

В късния януари бъдещето изглеждаше бляскаво за [немската крайнодясна партия] Алтернатива за Германия (AfD). Фрауке Петри, шефката на партията, беше събрала европейските крайнодесни популисти в германския град Кобленц, където се появи на сцената заедно с другите водачи на онова, което може да се нарече „[популисткият бунт на континента](#)„. Пред ликуващата публика френската кандидат-президентка и водачка на Националния фронт, Мари льо Пен, обяви, че през 2017 „хората от континентална Европа най-после ще се пробудят“.

В Германия избирателите изглежда наистина започват да се пробуждат – но не по начина, визиран от льо Пен. AfD вече изгуби около една трета от обществената си поддръжка от януари насам, [според последните проучвания](#). Ако изборите биха се провеждали днес, партията би получила между 8 и 11 процента от гласовете – рязък спад в сравнение с 15-те процента, които имаше през последния декември, след поредица от успехи в местните избори през 2016. Този бърз спад се намира в силен контраст с повишаването на обществената поддръжка, на което се радват крайнодесните популисти по други места в Европа, особено във Франция и Холандия. Посред един широкомащабен [популистки бунт](#), Германия се оформя като изключение – поне засега.

Причините

Три структурни динамики подхранват кризата на AfD и всяка от тях изглежда ще продължава да оказва влияние и в бъдеще. **Първата** е възприемането на по-твърди имиграционни политики от страна на германското правителство. Политическите стъпки, които Берлин предприе от юли 2015 насам са противоречиви, но заедно с това те значително намалиха броя на бежанците, пристигащи в Германия. Сделката за бежанците с Турция и опитите на Берлин да сключи подобни съгла-

шения с някои северноафрикански страни като Египет, Либия и Тунис по същество отнеха на AfD един от най-важните ѝ козове: обещанието да [намали притока на имигранти и бегълци](#). Поне засега мерките на Берлин до голяма степен неутрализират онова, за което отдавна се предрича, че ще бъде основният фактор във федералните избори през септември.

На **второ** място, възходът на Мартин Шулц като кандидат за канцлер от страна на Социалдемократическата партия, въведе отново възможността да се пробуди дремещият германски политически център, отнемайки на AfD част от подкрепата ѝ. Бивш председател на Европейския парламент, Шулц наелектризира базата на социалдемократите, представяйки се като изконен про-европеец и противотежест на американския президент Доналд Тръмп. Шулц използва статуса си на политически аутсайдер – той никога не е държал избран пост на национално ниво в Германия – за да привлече някои недоволни и дистанцирани избиратели, включително и леви или десни популисти, които го разглеждат като алтернатива на AfD, Зелените и крайнолявата Die Linke. Правейки това, той успява донякъде да изравни игровите позиции с германската канцлерка Ангела Меркел и дори я изпревари в няколко национални допитвания, в [един забележително бърз възход](#) [през последните месеци той изгуби голяма част от популярността си, бел. пр.].

Накрая, AfD подкопава собствената си избираемост като излага пред обществеността някои от вътрешните си дразги. Откак партията беше основана през 2013, тя се опитва да балансира внимателно режисирани политически провокации с опити да се поддържа изглед на консервативна порядъчност. Този подход е централен за стратегията на партията, той помага да се привличат централно-десни избиратели, недоволни от статуквото, но нежелаещи да подкрепят екстремистки позиции. През последните месеци обаче тази стратегическа двусмисленост започва да се рони. На митинг на AfD, проведен в средата на януари, Бьорн Хьоке, бивш учител по история и един от регионалните водачи на партията, предизвика скандал, като постави под въпрос онова, което сам нарича германски „срамен“ подход към нацисткото минало. „Ние имаме нужда от преобръщане на 180 градуса на нашия политически подход към историята“, каза Хьоке. Коментарите му представляват груб удар върху основателския консенсус на германската политика и поставиха под въпрос съвместимостта на партията с един от крайгълните

камъни на [следвоенната германска идентичност](#) – с което отблъснаха някои от по-центристки настроените поддръжници на AfD. Дори и Петри се видя принудена да осъди забележките на Хьоке; в момента тя се бори за изключването му от партията.

Но отношението на Германия към собственото ѝ минало едва ли е единственият въпрос, който разделя AfD от болшинството избиратели. Също толкова разделителни са и икономическите предложения на партията. Други европейски крайнодесни популисти успяват да спечелят работническия вот като възприемат политика на преразпределение. Това обаче не се случва в Германия: AfD все още се кичи с неолибералните дрехи, в които се облече по време на основаването си, на върха на кризата с еврозоната. Докато френският Национален фронт привлича работническата класа с обещания за понижаване на пенсионната възраст и увеличаване на минималната работна заплата, AfD призовава към премахване на данъците върху наследството и нетното богатство, както и за подновено въвеждане на банковата тайна [на която в Германия се гледа като на едно от основните средства за криене на данъци, бел. пр.]. Това едва ли са позиции, които ще спечелят множество средни германци.

Противоотрова срещу популисткия гняв?

Западането на AfD би трябвало да напомни на европейския истеблишмънт, че най-добрата противоотрова срещу популисткия гняв е реалното обръщане към грижите на избирателите. Опитите на Германия да поднови контрола върху миграционните потоци без да отменя хуманитарните си принципи – както се демонстрира например от решението на Берлин да използва председателството си в G-20 за насърчаване на икономическото развитие в Африка – са добър пример в това отношение. Освен това този спад демонстрира важноста на създаването на реални възможности за избор в политическия мейнстрийм. Предлагањето на реална алтернатива срещу статуквото, както го прави Мартин Шулц, може да неутрализира бунтарската привлекателност на популистите. Политиците по други места в Европа би трябвало да си отбележат това.

Дали видимият колапс на AfD ще продължи е неясно. Сделката за бежанците с Турция би могла да се развали, ако напреженията между Анкара и Берлин продължат да се увеличават; привлекателността на Шулц

за някои разочаровани избиратели би могла да достигне границите си; гръцката икономическа криза би могла да се разпали отново, с което да раздели избирателите поради реакцията на Берлин. Такива събития със сигурност биха се оказали спасително въже за партията. От друга страна, политическата бъркотия около президентството на Тръмп или евентуални по-нататъшни крайнодесни успехи в Европа биха могли да подкопаят AfD: макар че крайнодесните триумфи в чужбина съживяват убедените привърженици на партията, те биха окуражили и едно още по-силно демократично отдръпване. На фона на европейския популистски възход би било силно впечатляващо, ако страната, най-силно опетнена от екстремисткия гняв на двадесети век, би се оказала най-неподатлива за изкушенията му през двадесет и първия.

Михаел Брьонинг е ръководите на отдела за международна политика на Friedrich-Ebert-Stiftung – политическа фондация, свързана със Социалдемократическата партия на Германия.

- < [Новото лице на руската съпротива](#)

- [Вълнения около френската история](#) >

Коментари (2)

- 04-06-2017|**Кунев**

Алтернатива за Германия е истинската алтернатива на западащия Европейски съюз. Запада впрочем партията на автора – СДП. Лъжите на

немския естаблишмънт могат да заблудят за месеци, за 1-2 години, но истината е сърцевината на АфД. Тя ще се осъществи.

- 07-06-2017|**анатоли кирилов**

„АЛТЕРНАТИВА ЗА ГЕРМАНИЯ НЯМА“

Помня ясно, понеже сцената се повтаряше периодично: „Стига!!! Пари за капризи няма- крещи баща ми.“ „Има, има – отвърща кротко майка ми.“ Не знам как, но винаги имаше право.

Живеем в безжалостни времена

Автор(и): Виджей Прашад

След Париж, мачисткият език, призоваващ към „безжалостна война“, определя контурите на политическото лидерство. Друго не се предлага. Този език е питателна храна за емоциите ни.

Бе седмица на ужасяващи кланета – бомби в Бейрут и Багдад, а после и хладнокръвните разстрели в Париж. Всяко едно от тези действия остави мъртви тела и съсипани животи след себе си. Нищо добро няма да произлезе от атентатите – само болка за жертвите и после още повече болка, когато властимащите се скрият зад клиширани политики, за да завъртят отново колелото на насилието.

Как реагираме на кръвопролитията? Първо ни обземат ужас и гняв. Те са инстинктивни. Жалим за убитите – за младите родители на Хайдар Мустафа (на три години), които го предпазиха с телата си от бейрутските бомби и бяха разкъсани на парчета. В парижко кафене терористите убиха Джамила Худ (на 41 години), която работеше за Изабел Маран (френска модна къща, бел. пр.). Всички жертви имат лица. Всяко едно от тях ще се появи в пресата и социалните мрежи. Те ще ни се усмихват и ще ни разказват за хубавите си дни и големите си очаквания. Никой от тях не участваше по никакъв начин в конфликта. Смъртта им няма нищо общо с тях самите.

Ще се смайваме пред непонятността на всичката тази смърт, пред загубата на живот. Ще търсим обяснения. Вече стана ясно, че Ислямска държава (ИД) е виновна за експлозиите в Багдад, Бейрут и престрелката в Париж. ИД контролира огромни части от Ирак и Сирия, а също и територии в Либия и Афганистан (и сродни на тях групи – в Нигерия и в Сомалия). Също както Ал-Кайда, ИД е разпростряла пипалата си широко – тя няма глава, а само крайници, които действат яростно. Но ако наистина ИД е отговорна, защо удря тези места?

Експлозиите в Багдад няма да занимават умовете на Запада дълго време – западните медии непрекъснато ни вменяват, че тероризмът е

ежедневие по тези места, нещо естествено. През октомври 714 иракчани загинаха в терористични атентати. Свидетели сме на подобна месечна статистика още от 2003 насам, от времето, когато САЩ нападна Ирак. За 11 години Ирак понесе такъв огромен брой човешки жертви, че населението му е травмирано до състояние на кома. На никого не му пука за хората там. Тяхната смърт и живот наред с смъртта – предизвикани от войните на Запада – са просто бележка под линия в съвестта на глобалната общност.

Френският президент Франсоа Оланд реагира на атаките с тежки думи: „Ще поведем война, която ще бъде безжалостна“. Само че Западът, заедно с Франция, отдавна е във война срещу ИД и други като тях. Кой още ще бъде нападен? Ще се промени ли стратегията? Ще успеят ли държавните глави да погледнат трезво на ситуацията, като избегнат емоционалната реакция към случващото се в момента? Ще могат ли да превъзмогнат рефлексите, водещ до „повече война“? Ще може ли западната интелигенция и нейните водачи да признаят, че някои от стратегическите избори, правени на Запад, само влошиха конфликтите и произведоха неизмерно много заплахи. Малко вероятно е това да се случи.

От къде идва ИД? Изкушението да се нахвърлим върху религията или етноса и да извърнем поглед от по-трудните въпроси е много силно. Забравата е на дневен ред. Всеки атентат на Запад пренавива часовника. Никой да не обръща внимание на подкрепяната от Запада и Саудитска Арабия Световна мюсюлманска лига, чиято задача беше да унищожи силите на светския национализъм и комунизъм в арабския свят през шейсетте и седемдесетте години на XX век. Всички, които бяха на добрата страна на историята паднаха под ножа като „анти-мюсюлмани“, за да бъдат защитени арабските емирства в залива и Саудитска Арабия, както и западните интереси в петрола.

Никой да не споменава западната и саудитска кампания в Афганистан през '70-те, която целеше да смаже комунистическата република на тази нация и се случи *преди* съветската интервенция. Никой да не казва за създаването на „муджахидините“, чиято ядка избуя в Ал-Кайда. Толкова ли пък е важно да се занимаваме с войните в Ирак, а после и в Либия и Сирия, които съсипаха държавите и ги превърнаха – досущ като Афганистан – в площадка за игра на децата на Студената война – джихадистите?

Тези, които ни напомнят за неизброимите жертви на западното насилие – от въздушните бомбардировки над Либия през 1911 до тези през 2011, ще срещнат стена от недоверие. „Това не е война“, пише един журналист през 1911, „това е касапница.“ Никоой няма да се затича към библиотечния рафт да извади книгата на Лейла Себар *„Сена стана червена“* – изгарящ роман за масовото убийство от френските власти на стотици про-алжирски демонстранти в Париж през 1961 година.

Четете тези редове и сигурно се питате *„Да не би да обвиняваш загиналите заради собствената им смърт?“* Сигурно ви вбесявам. Аз, а не историята на тези страни, смъртта, която са предизвикали, нищетата, която са забъркали, а после отрекли. Няма ли да се запитате защо хиляди европейци отиват в Сирия да се бият през последните години или защо френският външен министър се колебае да сложи сирийската Ал-Кайда в списъка с терористични организации?

Няма ли да се запитате какво е повлияло на всички тези млади мъже, получили индулгенции от правителствата си, да отидат да се бият в далечна война, а после, вдъхновени от духовници, финансирани от Саудитска Арабия, да се върнат у дома и да отприщят ада? Или ще си кажете, че си измислям само за да оправдая кланетата.

Само че аз нищо не оправдавам. Само преповтарям безжалостната история, погребана под официалните клишета.

След 11 септември администрацията на президента Буш реши да пренебрегне собствената си история. Беше престъпно светотатство да намекнеш, че идващите войни само ще влошат проблема, ще налеят масло в огъня на омразата. Няколко дни след атентатите написах: „Нищо добро не идва с терора. Никога не е идвало и никога няма да дойде.“ Имах предвид както ударите срещу Америка, така и тези, които трябваше да ги последват. Това, което дойде с войните на Буш, не беше щастлива развръзка на насилието – „Мисията е изпълнена“, както Буш се перчеше арогантно, а безкрайни войни.

Има ли друг път? След атентатите в Мумбай през 2008, където загинаха 164 души, индийското правителство не се втурна да обявява война, а започна внимателно разследване на ударите, с което разплете плана и неговото изпълнение. Положи началото на дипломатически преговори с Пакистан, който беше обвинен от Индия, че прикрива архитектите на ударите. Всички това продължава. Търпението е ключът. Прибързани ракетни атаки нямаше да компенсират болката от ударите в Мумбай.

Ракетите само щяха да ескалират конфликта и да въвлечат Индия и Пакистан в непоносима война. Внимателното разследване е много по-добро решение.

Всички са съгласни, че няма лесни отговори на проблемите, създавани от ИД и Ал-Кайда. Западът не желае да се конфронтира с основните си азиатски съюзници – Саудитското кралство и емирствата в Залива, чиито пари смазват зъбчатите колела на екстремизма и чиито духовници продължават да дават млади улове в опасни сектантски идеи. Нито една западна страна не е упражнила натиск върху съюзниците си да направят каквото и да е по въпроса. Нито една западна страна не накара управляващата партия в Турция да потисне амбициите си и да позволи на кюрдските милиции да се бият с ИД свободно. Нито една западна сила не признава, че логистичната подкрепа, която Катар, Саудитска Арабия и Турция оказват на протежетата си, запазва цикъла на екстремизма.

Никой не приема насериозно призивите на някои членки на ООН за преразглеждане на търговските споразумения и финансовите политики, които обричат страните им на хаос и създават плодотворна почва за тероризъм. През 1992 либералният лидер на Мали Алфа Умар Конаре поиска от запада да опрости злокобния външен дълг на страната му. Той не можеше да спаси народа си от разделението и нищетата, защото трябваше да плаща на банките всеки месец и защото местните земеделци не получаваха по-благоприятни търговски условия. Но никой не го послуша. Американците го отрязаха с думите „добродетелта е награда сама по себе си“, което значеше „плащай!“ Конаре не можа да прокара идеите си и подаде оставка. Страната се разпадна. Ал-Кайда превзе Тимбукту, втория по важност град в Мали. Французите ги бомбардираха през 2013. В резултат на серия от лоши решения страната все още е тотално разбита. На никого не му пука за Мали. Само се интересуват от Ал-Кайда и нейните движения. Западните политици са като момчета, които си играят с играчки. Не виждат човешкото страдание и ужасните резултати от ужасните си политики.

Живеем в безжалостни времена. Навсякъде има брутално насилие. И смазваща тъга.

Това е за Адел Термос от Бейрут, който отдаде живота си, за да живеят други.

Ноември 2015

Превод: Жана Цонева и Явор Сидеров

Виджей Прашад е индийски историк, журналист, коментатор и марксистки интелектуалец. Той е председател на Отдела по изследвания на югоизточна Азия и професор по международни изследвания към Тринити колидж, Хартфорд.

Коментари (1)

- 17-06-2017|**Мина Ветренска**

Прекрасно, тъжно и безнадеждно. Но не съвсем. Един прекрасен млад човек го е написал и го споделя, значи има надежда.

Глобалната реакция срещу гей-правата

Автор(и): Омар Енкарнасион

Как хомофобията се превърна в политически инструмент

Никоя революция, достойна за споменаване, не идва без ответна реакция. Борбата за гей-права – широко разглеждана като „най-бързото от всички движения за граждански права“, (за много кратък период от време 20 различни страни признаха еднополовия брак, а други 15 разрешават днес еднополови съжителства) – не е изключение от това правило. Дивата стрелба от миналия юни в нощния гей-клуб „Пулс“ в Орландо, Флорида, извършена от терорист, който преди това беше [изразил омразата си към LGBZ-общността](#), беше най-смъртоносна атака, извършвана някога срещу гей-общността в САЩ и е поредно указание за злостта на тази ответна реакция. Но това е само отделен инцидент. През последните години може да се говори за глобална реакция срещу гей-правата, която преминава от Съединените щати през множество части на глобалния Юг, до Русия и други части от посткомунистическия свят.

Съпротивата срещу гей-правата идва в два различни вида и отразява онова, което Центърът за социологически изследвания Пю нарича „[глобалното разделение по въпроса за хомосексуалността](#)„. В Западна Европа и Америка, тоест местата, където се намират най-напредналите демократични общества и най-големите, най-вещи движения за гей-права, реакцията добива формата на контрареволюция, чиято цел е да спласи гей-общностите и да отмени придобивките при гей-правата. В Африка, Близкия Изток и голяма част от посткомунистическия свят, тоест онези части от земното кълбо, където демокрацията, гражданското общество и човешките права или са сравнително слабо представени, или са в процес на утвърждаване, реакцията се състои от „превантивен удар“, чиято цел е да се спре движението за гей-права, преди да си е спечелило по-широка база. Това включва прокарване на закони, които криминализират или ре-криминализират хомосексуалността и забраняват подкрепата ѝ. И двата вида закони служат обаче за разпалване на ан-

ти-гей насилие и дискриминация, а чрез това разкриват политическото (тоест не толкова културно) естество на тази реакция.

Контрареволюционна политика

В Европа от последните десетина години имаше масивни протести срещу еднополовия брак, особено в страните с католически мнозинства. През май 2005 около 500,000 анти-гей протестиращи излязоха по улиците на Мадрид, за да протестират срещу испанския закон за еднополов брак. Разбира се, те се противопоставяха срещу разширяването на понятието за брак, така че да обхваща хомосексуални двойки, но онова, което ги мобилизираше истински, беше фактът, че испанският закон за еднополовите бракове беше първият в света, който поставяше еднополовите двойки на еднаква законова база с хетеросексуалните: позволяваха се гей-осиновявания и достъп до репродуктивни технологии като оплодяване ин витро. В хода на 2013 френският закон за „брак за всекиго“, който разшири още повече закона за еднополовите съжителства (дотогава отдаващ на гей-двойките повечето от предимствата на брака), накара повече от един милион души да излязат по улиците на Париж, за да се му се противопоставят. В по-голямата си част протестите бяха мирни, но поне при една демонстрация от май 2013 се стигна до насилие, което накара полицията да употреби сълзотворен газ и палки, за да разпръсне демонстрантите.

В Латинска Америка реакцията срещу гей-правата се чувства най-силно в Бразилия, където Върховният съд узакони гей-брака през 2011. Оттогава насам бразилските законодатели отвърнаха с множество анти-гей проектозаконови, които изискват предефинирането на понятието за семейство така, че да изключва хомосексуални двойки, установяване на национален ден за „хетеросексуална гордост“ и забрана на „християно-фобията“, тоест опозоряването на християнски символи. Тази забрана е насочена срещу провокативните изображения, в които се смесват религиозни символи и сексуалност – нещо типично за бразилските гей-паради. Макар че тези проектозаконови нямат много шансове да се превърнат в реално законодателство (съвместимостта им с конституцията е съмнителна), те все пак допринасят за усилването на хомофобната култура, която стои в основата на масивния бразилски проблем с убийства на гейове. Според Group Gay da Bahia, най-старата и най-уважавана бразилска организация за гей-права, от средата на 1980-те, кога-

то Бразилия стана пълна демокрация, в страната са били убити повече от 3,000 LGBT-хора. Бразилските гей-активисти наричат тази масивна вълна от убийства „Хомокост“.

Но най-силната обратна реакция срещу гей-правата се открива в Съединените щати. Тук могат да бъдат разграничени три различни вълни. Първата започна непосредствено след възхода на движението за гей-свободи от 1970-те и се изразяваше най-вече под формата на морална паника. Най-драматичното ѝ изражение може да се открие в кампанията „Спасете децата“ на кънтри певицата Анита Брайънт, която успя да отмени едно антидискриминационно съдебно разпореждане от Дейд каунти, Флорида, чрез представяне на хомосексуалните хора като педофили. Една втора реакционна вълна се получи през късните 1990. Между 1998 и 2012 около 30 американски щати прокараха конституционни забрани върху еднополовия брак. Далеч най-жестоката и най-унизителна от всички тези забрани на щатско ниво беше т. нар. Предложение 8 [Proposition 8], което през 2008 отмени калифорнийския закон за еднополови бракове. Сред многото други тактики, привържениците на това предложение сравняваха борбата срещу гей-брака с „битката срещу Адолф Хитлер“ и насърчаваха калифорнийците „да не гледат безучастно и не приемат онова, което се случи в Германия“. И, за да добави обида към вредата, Предложение 8 постави в неясно законово положение хилядите вече сключени еднополови бракове.

Една трета вълна се получи през 2013 в отговор на решението на Върховния съд на САЩ да отмени Акта за защита на брака (DOMA) – един закон от 1997, който забраняваше на федералното правителство да признава еднополовите бракове. Последва буквална цунами-вълна от проектозаконали, предназначени да подкопаят гей-правата: предложени бяха 254 анти-гей проектозаконали, 20 от които действително бяха прокарани. Само през първата половина от 2016 бяха въведени 87 проектозаконали, които на теория биха могли да ограничат LGBT-правата – огромно повишение в сравнение с предишните години. Мнозинството от тези закони бяха оправдавани като мерки за защита на религиозната свобода. Прокарването на закони от този вид се увеличаваше с поне 50 процента годишно между 2013 и 2015. А освен това се появиха и така наречените „тоалетни закони“, като например онзи от Северна Каролина, които, преди да бъдат отменени, изискваха трансджендър-хората да ползват

обществените тоалетни според пола, който е записан в свидетелството им за раждане.

Превантивни удари

През 2009 правителството на Уганда дебатира най-позорното в света анти-гей законодателство, т. нар. [Анти-хомосексуален акт](#), известен по-добре под името „закон-убий-гейовете“. Привидно опитвайки се да попречи на чужденци „да идват в Уганда и харчат милиони долари, за да набират деца за целите на хомосексуалността“, законът настояваше за смъртно наказание за хората, които са извършили „престъплението на хомосексуалността“ и затвор до седем години за семейни членове и приятели на хомосексуални, които не са информирали властите. Западното осъждане и заплахите за икономически санкции принудиха Уганда да оттегли закона. Но в по-голямата си част това беше пирова победа. Проектозаконът беше утвърден като закон през 2014, при замяна на смъртното наказание с доживотен затвор. И макар че все още трябва да встъпи в сила, поради намесата на Върховния съд на Уганда, законът вече доведе до множество подобни закони из цяла Африка, включително в Гамбия, Либерия и Нигерия.

„Законът против гей-пропагандата“ от Русия, прокаран през 2013, също си спечели позорна слава по целия свят. Той наказва със затвор и глоби всеки човек, който популяризира хомосексуалността. При това формулировката му е толкова широка, че на практика той поставя извън закона неща като гей-парадите, публичните изяви на любов и привързаност от еднополови двойки, гей-вестници и списания, литература, телевизионни предавания и филми с гей-тематика, символи на LGBT-общността като например знамето с цветовете на дъгата. Дори и признаването на хомосексуалност (освен ако е направено с цел тя да бъде отречена), може да се счита за противозаконно. Подобни законодателства бяха прокарани или се намират в процес на прокарване, в Литва, Молдова и Украйна.

Картината е дори още по-мрачна в Централна Азия и Близкия Изток, където тази реакция се разгръща под формата на противна вълна от анти-гей насилие. От март насам повече от 100 гей- и бисексуални мъже са били [измъчвани, изпратени в лагери и убитив](#) полуавтономната Руска република Чечения. В продължение вече на няколко години светът се ужасява от неописуемите актове на насилие на Ислямска държава

(ИДИЛ), която обезглавява и хвърля от покривите на сгради гей-хора по териториите, които контролира, като например някои части от Ирак. През 2014 в южен Иран двама гей-мъже бяха обесени като част от вълната от екзекуции поради „неморалност“. През същата година седем мъже бяха арестувани в Египет, след като ся бяха появили във видеоклип по Ютюб, показващ как двама мъже си разменят брачни пръстени. Клипът беше описан като „първият гей-брак в Египет“. Според доклад на [Human Rights Watch](#), арестите са част от по-широка кампания на египетското правителство, с цел да се „арестуват и редовно измъчват мъже, заподозрени в хомосексуално поведение“.

Обяснения за реакцията

Какво причинява тази глобална реакция срещу гей-правата е по-малко ясно, тъй като общественото приемане на хомосексуалността в повечето страни още никога не е било толкова високо. Едно популярно социологическо обяснение е, че увеличаващата се видимост прави LGBT-хората по-лесна мишена за различни анти-гей активисти. Сузана Уолтър, авторка на *Цялата тази ярост: история на гей-видимостта в Америка*, изтъква именно това обяснение, твърдейки, че образите на гейове са станали нещо обичайно в американските медии през 1990-те, а това от своя страна е довело до увеличено насилие срещу LGBT-хората. Макар че тази видимост има положителен ефект и води до по-голямо приемане на гей-общността, нормализацията възбужда твърдите противници на гей-правата. Както казва пред *Ню Йорк Таймс* Марк Поток, старши сътрудник на Центъра за изследване на бедността в [американския] Юг, „Докато по-голямата част от обществото става по-толерантна към LGBT-хората, някои от техните опоненти стават още по-радикални“.

Друго популярно обяснение е продължаващата сила на хомофобията, която произтича от културния хетеросексизъм, „запечатан“ в повечето религии. Публичните допитвания показват, че общественото приемане на хомосексуалността е тясно свързано с нивата на социално и икономическо развитие, както и степените на религиозност. Колкото по-висока е религиозността, толкова по-ниска е степента на приемане на хомосексуалността – и обратно. Данните от допитванията показват освен това, че сред основните религиозни групи мюсюлманите са най-малко склонни да приемат хомосексуалността и гей-правата, следвани от протестантите-евангелисти, католиците и мейнстриймните [обик-

новени] протестанти. Такива данни могат да обяснят защо реакцията срещу гей-правата е най-яръстна в най-религиозните части от света, като страните от Африка и Близкия Изток, а сред западните страни по-силно изразена в такива с евангелистски населения, като Съединените щати и Бразилия, в сравнение с католическите като Аржентина, Ирландия и Испания.

Значително по-малко видими, а следователно и разбирани, са политическите корени на анти-гей реакцията. Открито приветствайки анти-гей насилието и крайно хомофобното законодателство, множество авторитарни режими по целия свят вършат същото, което са вършили подобни режими в хода на вековете срещу различни други групи (евреи, еретици и етнически малцинства) – те набеязват като изкупителни жертви социално презираните малцинства с цел да консолидират собствената си власт, да оправдаят потиснически политики и да отвлечат общественото мнение от други въпроси.

Правителствата на Египет и Иран например използват анти-гей насилието по начин, който е удивително подобен на онзи, използван от терористически организации (ИДИЛ). При обезглавяванията и обесванията на гей-хора става дума колкото за наказване на отделни индивиди, толкова и за сплашване на дадена общност или цяла група хора. „Войната срещу гейовете“ в Русия е по-скоро отражение на желанието на президента Владимир Путин да потисне гражданските и политически свободи, отколкото израз на някаква вътрешно присъща хомофобия на руската култура. Преди възхода на Путин Русия вече беше декриминализирала хомосексуалността незабавно след падането на комунизма.

Макар че хомофобията в Африка често се разглежда като „древна омраза“, нейната история е удивително кратка. Едно изследване на [Human Rights Watch](#) показва, че приблизително половината от останалите по света закони „против содомията“ са остатъци от британското колониално управление. След постигането на независимост постколониалните водачи на африканските страни запазват законите против содомията най-вече по причини от политическо естество. Водачи като Роберт Мугабе от Зимбабве откриват, че могат да постигнат политически изгоди чрез осъждането на хомосексуалността като „западна перверзия“. Пък и не всички африкански страни дискриминират хомосексуалните хора. Южноафриканската конституция след апартейда е първата в света, коя-

то отменя анти-гей дискриминацията, а през 2006 тя става първата не-западна страна, която узаконява гей-браковете.

Политиците на Запад, но особено в Съединените щати, също са открили, че експлоатирането на враждебността против хомосексуалността може да донесе политически изгоди, особено по изборно време. Кандидатът за президент от 1992 Пат Бюканън разпали делегатите на Националната конвенция на Републиканската партия със своята огнена реч за „културна война“, в която предупреждаваше, че „дневният ред на Клинтън и Клинтън“ (тоест Бил и Хилари) ще доведе до „хомосексуални права“ в Съединените щати. Карл Роув, архитектът на кампанията за преизбиране на Джордж У. Буш от 2004, направи допитвания по въпроса за гей-браковете във възможно най-много щати, с цел да се мобилизират така наречените „ценностни избиратели“. Кампанията също използваше и натрупания сред консервативните кръгове гняв във връзка с решението на Върховния съд от 2003 по случая *Лорънс срещу щата Тексас*, в резултат на което бяха отменени всички оставащи в САЩ закони „срещу содомията“.

Сегашният президент Доналд Тръмп, въпреки обещанието си от 2016 (по време на Националната конвенция на Републиканската партия) да защитава LGBT-американците от насилие и дискриминация, се кандидатира на основата на платформа, определяна от гей-републиканците като „най-анти-LGBT-платформата“, за цялата 162-годишна история на партията. След изборите Тръмп обеща тържествено да подпише [Акта за защита на първото подобрение \[на Конституцията\]](#), (FADA), който призовава федералното правителство да позволи на отделни хора и корпорации да дискриминират LGBT-хората по религиозни причини. И макар че тези анти-гей пози вече не притежават популярната политическа привлекателност, която имаха някога, те все още служат на полезната цел да се задържат социално-консервативните хора в сферата на влияние на Републиканската партия.

Основания за оптимизъм

Ако има някакви основания за оптимизъм в анти-гей реакцията, те са, че тя принуждава международната общност да погледне директно към въпроса за анти-гей насилието и дискриминацията. През 2011 Комисията за човешки права към ООН, при подкрепата на Съединените щати, Европейския съюз и няколко латиноамерикански страни, прока-

ра Резолуцията за сексуалната ориентация и половата идентичност, която призовава към декриминализация на хомосексуалността. Това беше първият документ от този род, издаден от агенция на ООН. През май 2016, малко след нападението в Орландо, Съветът за сигурност на ООН издаде резолюция, осъждаща насилието срещу LGBT-хората – първият път, при който това политическо тяло споменава хомосексуалността. Скоро след това Съветът за човешки права към ООН обяви назначаването на специален „Гей-наблюдател“, който да следи нивата на анти-LGBT насилие по света.

Тези международни инициативи целят да подкопаят хомофобията, като увеличат чувствителността към факта, че въпреки осигуряването на правата им, гей-хората все още си остават едно от най-уязвимите малцинства по света, дори и сред най-либералните общества. Това без съмнение е задача, която си струва усилията. Но по-бързи и по-ефективни промени биха могли да се появят ако международната общност заеме по-решителна позиция срещу режимите, склонни да използват хомосексуалните хора като политически изкупителни жертви, а хомофобията – като политически инструмент. Администрацията на бившия президент Барак Обама зае твърда позиция по този въпрос, което беше причината за провалянето на анти-гей закона в Уганда. Но, имайки предвид добре документираното му възхищение пред хора, нарушаващи по крещящ начин човешките права, като например руския президент Владимир Путин, изглежда малко вероятно Доналд Тръмп да направи нещо подобно.

Омар Енкарнасион е професор по политически науки в Бард Колидж, САЩ. Той е автор на книгата *Out in the Periphery: Latin America's Gay Rights Revolution*.

Коментари (3)

- 09-06-2017|**Златко**

Откъм Фейсбук, където на бърза ръка завързахме хубав възел от недоразумения...

Zlatko Enev Бързо допитване до общественото мнение: как мислите, има ли някаква особена връзка между хомосексуалността и педофилията? В смисъл, по-склонни ли са хомосексуалните хора към връзки с деца? Да или не?

Ако да (или не), защо? (Имате ли някаква конкретна информация?)

николай петков е, че те и хетеросексуалните харесват момиченца... друг е въпросът, че на 14 момчето е дете, а момичето... почти дама

Margarita Hlebarova На 14 момичето било почти дама (!!) И това ако не е педофилско, здраве му кажи. Може да е дама, ако ти самия си на 15-16. В противен случай си противник и креерер на средна+ възраст.

Kamelia Woodstock Ей такива с педофилско мислене на по 30-40 години, като почват да се изказват в теми за хомосексуалност като проблем... Не, пич, не шествие на гей и транс хората с музика и малки деца с шарени знаменца са проблема. Хора като теб, виждайки тези дечица на по 13-14 годинки като пораснали, сексуални обекти, обаче СА проблем.

Zlatko Enev По-спокойничко, моля. Да не разваляме дискусията още преди да сме я започнали...

Stefan Markov Не смятам, че има значение ние какво мислим. Или има изследвания по въпроса, или не. И те следва да показват някакви корелации, ако има такива, разбира се. (Всъщност е възможно дори да има негативна корелация, чисто хипотетично.) Всичко останало е най-обикновена и много безплодна спекулация.

Lazare Lazaro Обикновено педофилите, както и серийните убийци, са хетеросексуални.

Daniel Petkov Сигурно има статистика.

Elena Mirchovska няма значение какво мисля аз. има изследвания, например долното обобщение:

„Conclusion

The empirical research does not show that gay or bisexual men are any more likely than heterosexual men to molest children. This is not to argue that homosexual and bisexual men never molest children.“

psychology.ucdavis.edu/.../facts_molestation.html

Zlatko Enev Благодаря! Тайно се надявах някой да подаде именно такава информация. Хубаво е да го видим тук черно на бяло...

Eneya Vorodecky Не, не, не. За бога, има около пет милиарда труда по темата, защо изобщо се повтарят гадни, неверни стереотипи?

Не, педофилията и хомосексуалността не са свързани. Изобщо... кой ги мъдрува тия въпроси и защо не прочете първо академичната литература, а го третира като дискусия „въпрос на мнение, какво кисело мляко харесвате?“?? Меко казано, нелепо.

Zlatko Enev Е хубаво де, не всеки е толкова добре информиран. Опитваме се да запълним празнината...:)

Zlatko Enev Освен това целта на разговора (невъзможна за постигане, разбира се), беше да се предизвикат към „изказване на мнение“ хората, които „и без това знаят“...

Eneya Vorodecky Да де ама тия стереотипи вече ги има. Повтарянето им не само, че не помага, но вреди.

Иначе, запълването на празнината става с четене, ще ме извинявате.

Всяка година се бистрят и повтарят тезо твърдения, всяка година се линва, коментира, обяснява... кога ще прогресираме малко? Вече знаем, няма връзка... защо още се дъвче? Така звучи все едно е реален, актуален въпрос.

Zlatko Enev Кой какво повтаря? Или ако попитам дали хомосексуалните хора са по-склонни към ядене на кучета от останалите, това също би било „затвърдяване на стереотипи“. Айде малко по-интелигентничко да реагираме, ако обичате?

Eneya Vorodecky Ама вие сериозно ли? Линкове ли искате?

Zlatko Enev Мила Енея, искам интелигентност! Не ме разочаровайте, ако обичате. Не живея с усещанията на човек, който има особено много да доказва...

Zlatko Enev не държи всички да ме познават, но държи да ме
РАЗпознават и без да има нужда от ритник отзад. Инак става
тъпичко...

- 11-06-2017|**проф. Боян Дуранкев**

Заглавието е неточно и манипулативно: „Глобалната реакция срещу гей-правата“. Никой не е отнел гражданските права нито на гейовете, нито на джуджетата, нито на дебелия хора. Но джуджетата и шишковците (които също са различни) не парадират с различието си. Всеки гей има права да си „гейства“ у дома, както и всеки „стандартен“ има правата да си прави каквото иска въкъщи. Парадирането с гейщината пред деца обаче много хора не са щастливи да го наблюдават. Да бяха засадили по една фиданка, вместо да парадират, обществото с по-голяма охота щеше да ги възприеме. А нещо лошо в това, че гледката на прайд-цитата е неприятна?! И на мен ми е неприятна, но няма да правя мачо парад. Нещо лошо в това че не съм гей, нещо немодерно?

- 12-06-2017|**Светла Каменова**

Напълно подкрепям мнението на г-н Дуранкев. Стига с тези парадирания и на сексуални наклонности и на религиозни такива: гей-паради, кипи, масури... Ние стандартните като че ли станахме малцинство.

Икономика на вкуса – случаят с Uber

Автор(и): Жана Цонева

Почти навсякъде появата на Uber ражда скандали и противоречия. Във Франция например, дейността на фирмата предизвика масови протести на таксиметрови шофьори, които настояваха услугата на Uber да бъде прекратена. В България обаче, граждански [протести](#) имаше в защита на приложението – след като Комисията за защита на конкуренцията (КЗК) глоби, а след това и нареди спирането на дейността на Uber в страната. Само за три дни иниципираната от фирмата уеб петиция събра над 20 000 подписа срещу решението на КЗК. Във Facebook се появиха безброй постове в защита на приложението, а също и журналистически статии, критикуващи атаката срещу „правото на избор“. Същевременно забраната на Uber предизвика недоволство не само сред разтревожените потребители, но и сред самите таксиметрови компании. Причината за това не е тяхната безрезервна вяра в ползата от конкурентните и дерегулирани пазари. Новото законодателство, произлязло от забраната на Uber, всъщност атакува директно и начина, по който днес е организиран таксиметровият транспорт.

В този смисъл, целта на този текст е двойка – да се фокусира върху важността на вкуса в т.нар. икономика на „информацията“ и „споделянето“, но и да покаже променящите се форми на експлоатация в постиндустриалното общество. Тези теми са наглед несвързани, но се надявам, че ще успея да докажа, че вкусът започва да има все по-голямо значение в нашия контекст, в който „правото на избор“ е все повече сведено до правото да избираш между идентични възможности.

За да поясня, ще се върна към решението на КЗК да забрани Uber. То се случи, след като сигнали към комисията бяха подадени от „ОК такси“, една от най-големите софийски таксиметрови компании, и от Столична община. Обвиненията им към Uber за нелоялна конкуренция бяха свързани с това, че шофьорите не минават през обстойните процедури на лиценз и регулация, както в традиционните таксиметрови компа-

нии. Uber естествено отрече подобна отговорност, твърдейки (с право), че всъщност въобще не предоставя таксиметрова услуга, а е просто уеб приложение, свързващо хората с автомобили с тези, които нямат.

Но когато впоследствие Върховният административен съд потвърди решението на КЗК и парламентът въведе нови **регулации**, таксиметровите компании отново не останаха доволни. Причината за това е, че едно от обвиненията, по които Uber бяха осъдени е, че нямат **трудови договори** с шофьорите си. В стремежа си да наложи „лоялна конкуренция“, **парламентът** разпореди, че подобно на останалите фирми, и таксиметровите компании трябва да имат трудови договори със служителите си, да им плащат здравни и социални осигуровки и т.н. С други думи се оказва, че до момента много малко шофьори са имали подобни договори. Излиза, че таксиметровите компании вече са станали като Uber дори преди появата му в България, противно на самовъзхваляващата се реторика на компанията (и подобни на нея като Airbnb) за важността на новите технологии при доставката на услуги.

Средностатистическият шофьор на такси няма трудов договор, а трябва да регистрира собствена фирма. Трябва и да закупи колата си, често на лизинг, тъй като не може да си позволи цялата сума. Обикновено фирмата, от която купува колата е същата, за която работи като шофьор. В този смисъл таксиметровите компании са по-скоро търговци на автомобили и квази-кредитни институции, които обаче имат патент върху логото си и го отдават на шофьорите срещу такса. С други думи – франчайз. Шофьорите трябва сами да си купят таксиметров апарат, GPS, таблет и каквито други устройства се смятат за нужни за едно такси, също така сами си плащат застраховка, поддръжка на колата, сами си търсят клиенти и т.н.

Подобна ситуация не е необичайна. Бизнес практиките на франчайзинга и аутсорсването са отдавнашни методи за прехвърляне на рисковете от мултинационалните компании към техните подизпълнители. Така се усложняват „традиционните“ производствени отношения, при които притежателите на капитал експлоатират безимотните, продаващи труда си. Днес експлоатацията се случва чрез (дългово финансирана) собственост върху средствата за производство: било то колата на таксиджията или лаптопа на „креативната класа“.

Така шофьорът на такси става предприемач, който поема рисковете и загубите, ако нещо се случи с капитала му (колата). Като „предприема-

чи“, шофьорите имат свободата сами да определят работното си време, тъй като няма трудов договор, който да го регулира. Труд и капитал на пръв поглед споделят все повече предпоставки – както постоянната повеля, че трябва да се възприемаме като предприемачи и всички наши решения са „инвестиция“, например „инвестиция в образованието“. Това обаче не отменя фактическата реалност на експлоатацията. Колкото и идеологии от типа „бъди си сам шеф“ да се опитват да прикрият този факт, експлоатацията е дори утежнена от прехвърлянето на риска от предприемача-шеф към работника-предприемач.

Това прехвърляне влияе и върху [държавния бюджет](#): фирмите не плащат данък, защото не отчитат печалба от таксиметрова дейност (тъй като точно както Uber, официално не предоставят такава услуга). Съответно не са длъжни да следят дали шофьорите плащат осигуровките си или не. Не плащат и здравни вноски, защото на хартия не наемат никого на работа. Резултат е милиони левове загуба за държавата.

Щом като Uber не е пионерът в подобен тип икономически отношения, как тогава да си обясним огромната обществена подкрепа, която компанията има в сравнение с традиционните таксите?

Моето обяснение е, че определящият фактор е чисто естетически. Или ако перифразирам [Маркс](#), при равни неща решава силата на вкуса. Или както един от [участниците в протеста](#) в защита на Uber обясни разликата между обикновените таксите и Uber: „В Uber няма чалга или маанета“.

Ясно е, че за културния елит чалгата е синоним на всичко ниско, непристойно и отвратително в обществото. Нейната популярност като музикален жанр е достатъчен аргумент да убеди интелектуалците, че българите са неспособни да управляват собствената си държава и като гласоподаватели са неграмотни пленници на неевропейския си менталитет, който проваля усилията на страната да изгради работеща демокрация. Същият менталитет се възприема и като основния виновник за незадоволителните резултати от прехода към пазарна икономика. По думите на популярен джаз изпълнител, „чалгата е съвременният комунизъм“¹. Логично, че при това положение всеки уважаващ себе си представител на „креативната класа“ презира жанра.

1 В. Седем, V, 37 (10 – 16 септ. 2008), с. 13

Освен че слушат чалга, шофьорите на таксите стават обект на презрение от страна на Uber-потребителите и по редица други причини: че били **сърдити**, че нямали **възпитание**, че пушили в колите си, че въпросните коли били **мръсни**, че очаквали бакшиши. Обратно, сделките с Uber се възприемат като изрядни и безконтактни, тъй като не включват даване на пари на ръка. Uber също така задължава шофьорите да карат сравнително нови коли. За разлика от стандартните таксите, Uber колите не са боядисани в задължителното жълто. Това задоволява нуждата на потребителя да се чувства сякаш е в нечия лична кола (макар че технически погледнато стандартното такси също е лична кола на шофьора, но заради жълтата боя и маркировките се възприема като неавтентична и стандартизирана). Така Uber се включва в новите нишови пазари, набавящи „автентичност“.

Да вземем друг пример – Airbnb. Чрез сайта туристите задоволяват желанието си за безтуристов туризъм. Те не са туристи, а „гости“. Хотелското им настаняване не е типичен хотел, а нечий „дом“. В „икономиката на споделянето“ вече не си турист, а „гост“ в „дома“ на „домакините“. Чрез Uber „споделяш“ пътуването като липсата на физическа размяна на пари подсилва усещането за извънпазарни отношения. Същевременно е много по-забавно да използваш мобилния си телефон, за да поръчаш такси, вместо да се обаждаш на диспечер и да се налага да дообясняваш дестинацията си.

Не е случайно, че Реформаторският блок, заявяващ се като представител на „креативната класа“, се включи най-пламенно в **защита** на Uber, макар че до момента не беше взимал отношение по въпроси от транспортното законодателство. От партията обещаха, че ще направят работна група, която да намери правни начини, по които Uber да може да продължи да функционира в България. Затвърждавайки реномето си на отявлена про-бизнес партия, от Реформаторския блок също така заявиха, че съдът не е трябвало да забранява Uber, а да накаже само шофьорите, ползващи приложението.

Правната главоблъсканица очаква своето разрешение. Държавата забрани Uber, тъй като беше подтикната от опасяващите се от нелоялна конкуренция таксиметрови компании. Но тръгвайки по този път, държавата иска да прокара законодателство, което ще накара въпросните компании да престанат да използват подизпълнители и да започнат да наемат шофьорите си на трудови договори. Таксиметровите фирми от-

крито са **против** тези регулации и експлицитно заявяват, че не смятат да ги спазват. Същевременно заплашват с протести, които могат в крайна сметка да се окажат в полза на омразния им конкурент Uber. Всичко това показва ограниченията, които чисто естетическите присъди имат що се отнася до регулациите върху бизнеса. Щом досега е било възможно да имаме „грозни чалга“ версии на Uber, държавата най-вероятно ще намери начини да легализира „красивия“ Uber и да предложи равни условия за всички играчи на пазара. Имайки предвид историята на стремглавото неолиберално спускане към дъното обаче, най-малкото общоратно между двете вероятно ще е по-ниският стандарт. С други думи, трудовите договори напълно ще отпаднат, а практиките на превръщането на работника в „предприемач“ ще стават все по-доминиращи.

Този текст е публикуван първо на хърватски в [Bilten](#), а след това в списание [dVersia](#), откъдето го препубликуваме.

Жана Цонева е млада политическа изследователка, журналистка и авторка. Съоснователка на социалния център „Хаспел“ и редовна авторка на онлайн-изданията [dVersia](#) и „Нови леви перспективи“.

Коментари (1)

- 11-06-2017|**Петър Петров**

Алвин Тофлър отдавна е предвидил тези процеси и те вървят с пълна сила. Администрацията е нормално да се опитва да ги забави защото тя от това се храни! Но така или иначе те ще продължат.

Великобритания: краят на една фантазия

Автор(и): Финтан Отул

За да разбере сензационните резултати от последните британски избори човек трябва да си зададе един основен въпрос. Какво се случва, когато престореният популизъм се сблъска с реалния?

Миналогодишният триумф на Брекзита често се спряга заедно с възхода на Доналд Тръмп като свидетелство за надигащата се популистка вълна. Но повечето от хората, които се присъединиха към възторзите на английското националистическо себеутвърждаване, се преструваха. Брекзитът е елитарен проект, преоблечен в проста дрешка. Когато неговите Оксбридж-образовани водачи изобретиха привлекателния лозунг „Да поемем отново контрол“, те хитро пропуснаха да добавят, че имат предвид контрол от и за елита. Проблемът е в това, че, както показаха изборите, твърде много избиратели смятат, че контролът трябва да принадлежи на тях.

Тереза Мей е класическа фалшива брекзитърка. Тя не поддържаше Брекзита при референдума от миналата година и няма причини да се смята, че лично за себе си някога е променяла мнението си. Но тя видя, че пътят към властта водеше към ръба на скалата, от която Великобритания ще скочи в неизвестното бъдеще изцяло вън от Европейския съюз. Стратегията ѝ се състоеше в сдържане – както на националистките фанатици в собствената ѝ партия, така и на избирателите, подкрепящи крайнодясната Партия на независимостта (UKIP), така и не истерично-джингоистката¹ консервативна преса, особено *The Daily Mail*.

Действителният резултат от миналогодишния референдум беше тесен и двусмислен. Петдесет и два процента от избирателите подкрепиха Брекзита, но ние знаем, че много от тях бяха подмамени от обещанието на Борис Джонсън, че Британия „може да изяде зелника, който ще плати някой друг“. Тя можела хем да напусне ЕС, хем да продължи да

1 От британското „джингоизъм“, тоест крайно агресивен патриотизъм, който не се притеснява да използва заплахи и демонстрации на сила във външната политика. Бел. пр.

ползва всички привилегии на членството. Британците щели да могат да търгуват свободно с ЕС, както и да живеят, работят и учат във всяка страна-членка на Съюза, също като преди. Това, разбира се, е детинска фантазия и е много слабо вероятно, че самият Джонсън е вярвал и една дума от нея. Това беше просто част от играта, хитър лозунг, с който би могъл да се спечели някой дебат в Оксфорд.

Но какво правите, ако лозунгите ви, предизвиквали масов възторг, изведнъж се превърнат в реална политика? Останалите двадесет и седем страни-членки трябва да извлекат някакъв рационален резултат от един по същество ирационален процес. Те трябва да зададат простия въпрос: какво всъщност искате, британци? А отговорът е, че британците искат нещо, което няма как да получат. Те искат всичко да се промени и всичко да си остане както преди. Искат край на имиграцията – освен за онези имигранти, от които имат нужда, за да може да функционира икономиката и здравеопазването им. Искат годината да бъде 1900, когато Великобритания е била свръхсила и не е била принудена да прави объркани компромиси с чужденци.

За да получи властта, Мей трябваше да се преструва, че и тя също вярва в тези невъзможни мечти. А това я доведе дотам да прегърне един престорен популизъм, чрез който тясно и неясно мнозинство, което беше гласувало за Брекзита, трябваше сега да бъде въобразено като „народът“.

Това не е консерватизъм, това си е чист Русо. Народната воля е била определена на онзи свещен ден на референдума. И тя не бива да бъде оспорвана или поставяна под въпрос. Ето защо съюзниците на Тереза Мей от *The Daily Mail* използваша речника на френския революционен терор, наричайки непокорните съдии и парламентаристи с имена като „врагове на народа“ и „саботьори“.

Това беше и причината, поради която Мей насрочи нови избори. Решението да го направи – в момент, когато имаше работещо мнозинство в парламента – беше възприето от мнозина като чиста лудост. Но то беше неизбежен резултат от *volkish*¹-реториката, която тя беше възприела. Работещото мнозинство не беше достатъчно – единният народ трябва да има и единен парламент, както и единствен, неоспорим лидер: един народ, един парламент, една кралица Тереза, която да стои на

1 *Volkish* е определението на народническата реторика и политика, провеждана от немските нацисти по време на управлението им в Германия. Бел. пр.

скалите в Довър и да размахва копието на суверенитета към проклетите континенталци.

А смешното в случая е, че това наистина изглеждаше възможно. Чак до късния април, когато Лейбъристката партия беше в безпорядък, а левичарският ѝ водач Джереми Корбин се считаше за неизбираем, социологическите изследвания поставяха консерваторите с двадесет пункта напред и подсказваха на Мей, че коронацията ѝ е неизбежна. Всичко, което трябваше да направи, беше да повтаря думите „силна и стабилна“, след което лейбъристите щяха да бъдат смазани веднъж завинаги. Опозицията щеше да бъде сведена до сянка, бърбеща пред стари социалистически кримки и очевидно-предателски настроени шотландци. Великобритания щеше да се превърне в по същество еднопартийна държава, с торите¹ начело. Една поразена Европа щеше да се преклони пред тази демонстрация на британска лоялност и да се съгласи на Брекзит-сделка, която да предоставя [безплатни] зелници до време онѝ.

В тази идилична картинка имаше обаче три проблема. Първо, Мей изискваше своето огромно мнозинство, за да може да се впусне в Брекзитската битка без да се тревожи от мрънканията в редиците зад себе си. Но тя си нямаше идея за какво всъщност щеше да се води тази битка. Тъй като Мей всъщност не вярва в Брекзита, тя трябваше да импровизира и да си измисля някакъв път напред, много грубо очертан от други хора. Тя е ужасна актриса, четяща роля, в която няма сюжет, нито пък достоверен край, който да не представлява анти-кулминация. Брекзитът е предложение, написано на задната страна на пощенски плик. Махнете постимпериалното лустро и носталгията по „нашата Англия“ – и вече не е останало почти нищо; никаква ясна представа за това как една средноголяма европейска страна със слаба собствена индустрия може да се надява да процъфтява, като се откъсне от най-големия си търговски партньор и най-важния си политически съюз.

Мей изискваше мандат за да преговаря – но да преговаря за какво точно? Тя буквално не може да го каже. Всичко, което успяваше да формулира, бяха два лозунга: „Брекзит означава Брекзит“ и „По-добре без сделка, отколкото с лоша сделка“. Първият свежда идеологията до тавтология. Вторият е очевиден абсурд: при „никаква сделка“ не би имало никаква търговия, самолетите не биха могли да летят и всички вериги

1 Консерваторите. Бел. пр.

за доставки биха били прекъснати. За да се спечелят избори, човек има нужда от убедителен разказ, но самата Мей не знае какво всъщност е приказката за Брекзита.

Второ, ако ще се опитвате да правите нòмера *uno dices, una voce*¹, то имате нужда от харизматичен водач със силен глас. Торите се опитаха да изградят култ на личността около една жена, която не притежава никаква особена индивидуалност. Мей е най-обикновена консервативна политичка от лондонските околии [Home Counties]. Търговската ѝ марка се състои в благоразумие, предпазливост и упоритост. Дъщерята на викария беше злостно представена като някакъв Робеспьер на Брекзитската революция, като възплъщение на Британската народна воля, която изпраща саботьорите на гилотината. Но тя е непохватна, дървена и, както се оказа, склонна към паника и нерешителност когато се окаже под натиск.

Но, за да бъдем справедливи към Мей, колебанието ѝ отразяваше един много по-дълбок набор от противоречия. Онези думи, които тя повтаряше механично, „силна и стабилна“, щяха да звучат също толкова кухо в устата на всеки друг консервативен политик. Това е партия, която потопа страната си в екзистенциална криза, тъй като беше прекалено слаба, за да се изправи пред малцинството националистки фанатици и таблоидни медийни барони. Тя е силна като медуза и стабилна като бълха.

Трето, идеята за някакъв единен британски народ, сплотен от гласуването по Брекзита, е смехотворна. Не само че в Шотландия, Северна Ирландия и Лондон има големи анти-Брекзит мнозинства, но и голяма част от хората, които гласуваха за Брекзита, са дълбоко неудовлетворени от последствията от политиките за спестовност на консервативното правителство, засягащи областите на здравеопазването, образованието и други обществени услуги. (Една от тези служби е полицията и директната отговорност на Мей за намаляването на броя на полицаите неутрализира всякакъв възможен плюс за консерваторите, в резултат от терористическите атаки в Манчестър и Лондон).

Това недоволство намери израз в безкомпромисно-лейбъристкия манифест на Корбин, с неговите ясни обещания за край на остеритета и по-добро финансиране на обществените служби чрез повишаване на

1 Един Дуче, един глас. (ит.) Бел. пр.

данъците за корпорациите и много богатите. Призивът на Мей „към народа“ като някакво мистично цяло се изправи пред призива на Корбин към реалните хора с ежедневните им грижи, които копнеят не за среща с националната съдба, а за добро училище, функциониращо здравеопазване и сносен обществен транспорт. Фалшивият популизъм се изправи пред един по-автентичен вид радикализъм на анти-истеблишмънта, който убеди младите и маргинализираните, че има за какво да излязат и да гласуват.

От изборна гледна точка, разбира се, двете сили до голяма степен се неутрализираха взаимно. Мей ще оформи правителство с помощта на протестантско-фундаменталистката Партия на демократичния съюз от Северна Ирландия. Това правителство ще бъде слабо и нестабилно, и то няма да има реален авторитет, за успее да договор някакво потенциално мащабно съглашение с Европейския съюз. Засега Брекзитът е всичко друго, но не и лесна сделка: той не може да бъде извършен без Европейският съюз да разполага с надежден партньор. А такъв няма в момента, няма да го има и за доста време напред – или поне до следващите избори, но много вероятно даже не и тогава. Разчитането на някаква мъглива идея за „народната воля“ остави Великобритания без ясна представа за това какво представлява реалният „народ“ и какво той всъщност иска.

Финтан Отул е колумнист за ирландския ежедневник *The Irish Times* и гостуващ преподавател по ирландска литература в Принстън. Книгата му за Бърнард Шоу, *Judging Shaw*, ще бъде публикувана през есента на 2017.

Коментари (1)

- 03-07-2017|**Румяна Станкова**

Фантазията, че Великобритания може да напусне ЕС, и след това да ползва всички привилегии на членството, е предшествана от реално договорения през 2016 г. от министър-председателя тогава на Великобритания Дейвид Камерън «специален статут» на Великобритания в ЕС. Този статут според него задоволява националните интереси на страната: за повече права на националните парламенти, за ограничен достъп до социалните програми на работници от другите европейски страни, детските надбавки да бъдат съобразени със стандарта на живот на съответните държави, а също за премахване на демократичния дефицит при налагане на решенията на Европейската комисия, която не е избрана пряко от народа. Предвиждало се е «специалният статут» да влезе в сила от 1 януари 2020 г.

„Ползите за Великобритания ще бъдат огромни, в размер на милиарди британски лири на година“, заявява тогава британският премиер, с увереност, че на инициирания от него референдум за членство в Европейския съюз «народната воля» (колкото и да е неизяснено и без точна дефиниция, но употребявано от всички власти и правителства понятие) ще бъде в полза на оставането на Великобритания в ЕС!

Въпреки провала на инициирания от него референдум за Брекзит и неговата оставка, понастоящем Дейвид Камерън, изказва увереност, че «Тереза Мей предприе правилен път, спазвайки народната воля».

Във връзка с референдума за мен възниква въпросът: наистина ли чрез фантазии, представени като обещания, 52% от избирателите са били подлъгани да гласуват за излизане от Европейския съюз, или истинските обективни причини за този резултат са социално-икономически?

На 19 юни 2017 г. започнаха преговорите за Брекзит, водени с мандата на Европейската комисия, а първа точка са правата на европейските граждани, живеещи във Великобритания, и на британците, живеещи в страните на Европейския съюз. Дали Европейският парламент, избран от народа, ще взема ключови решения, или ще одобрява взетите от Европейската комисия решения при преговорите за Брекзит?

Ще изгуби ли Европа Балканите?

Автор(и): Миленко Йергович

Когато турският президент даде дъщеря си през май миналата година, сред гостите на сватбеното тържество се намираха видни политици, правителствени министри и членове на турския генерален щаб. Присъстваше и едно важно международно трио: албанският и пакистански премиер-министри, Еди Рама и Наваз Шариф, както и бошнашкият¹ лидер и член на президентството на Босна-Херцеговина, Бакир Изетбегович.

Церемонията – пищна комбинация от ислямски ритуал и секуларен спектакъл – беше напълно в унисон с общото естество на режима на Реджеп Тайип Ердоган. Булката носеше хиджаб, но заедно с това и вид сватбена рокля, която не е съвсем типична за мюсюлманските жени и вероятно би била по-обичайна при сватбената церемония на някоя европейска принцеса. Празненството включваше кратък филм, даващ идея за частните занимания на прекрасната Сумейе (дъщерята на Ердоган), как е изглеждала като дете и от какво се е интересувала като тийнейджър.

Шариф е един от ключовите поддръжници на стремежа на Ердоган да се позиционира като лидер на света на мюсюлманите – един халиф от наше време, който би комбинирал властта на американския президент с онази на папата от Рим. Но мирогледът на Рама е далеч от онзи на Ердоган, а и разбирането му за парламентарна демокрация е значително по-различно. Но въпреки това и двамата споделят едни и същи прагматични интереси. Турция би желала да представи себе си като защитник на Албания на Балканите – факт, който албанският премиер е напълно готов да използва. Ако пък може да се вярва на медиите в Сараево, Изетбегович е бил на сватбата просто като личен приятел на Ердо-

1 Понятието „бошнак“ [Bošnjak] е предназначено за описание на босненската мюсюлманска общност, която съставлява една от трите главни етничности в Босна и Херцеговина (заедно със сърби и хървати). Бел. авт.

ган. Както описва нещата самият Ердоган, бащата на Изетбегович, Алия Изетбегович, е направил предсмъртен завет, в който е поверил Босна и Херцеговина (БиХ) на закрилата на Турция.

Този завет е честа тема на дискусии в Сараево, макар и обикновено без оглед на факта, че Босна и Херцеговина е страна на три националности и три вери, и че би било много трудно да се намери човек от другите две националности, който би приел Турция като опекун. Но пък такава липса на уважение към собствените съседи едва ли е характерна единствено за бошнаците. В Босна и Херцеговина тя е нещо като национален императив.

Светци-покровители

Реджеп Тайип Ердоган е далеч най-популярният политик сред бошнаците. И, очевидно, това не е нещо, което безпокои Изетбегович. Популярността на турския лидер, напротив, подпомага собствената му позиция и предоставя на бошнаците мощна морална подкрепа при всеки спор с техните сръбски и хърватски съседи. Бошнаците се чувстват защитени от благосклонността на Босфорския султан и са готови да го следват с плам, подобен на онзи на турските му последователи. Когато Ердоган нарича германците и холандците фашисти и нацисти, той се радва на мълчаливата подкрепа на бошнашкия политически елит, както и откритата подкрепа на широките маси, плюс голяма част от сараевските медии. Когато Ердоган обвинява холандците, че са организирали клането в Сребреница с крайна цел унищожение на всички европейски мюсюлмани, Изетбегович мълчи, позволявайки на турския лидер хладнокръвно да използва за целите си жертвите на нация, различна от собствената му, сякаш те са негова собственост или наскоро получен банков кредит.

Подобен е и статусът, на който се радва руският президент Владимир Путин сред сърбите от Република српска (предимно сръбската единица, която, заедно с бошнашко-хърватската федерация, съставлява Босна и Херцеговина). Президентът на Република српска Милорад Додик пътува до Москва, за да осигури покровителство за полу-отцепническия си референдум, а когато Държавният департамент на САЩ налага (макар и символични) санкции, руски пратеници пристигат в столицата на Додик, Баня Лука, за да укрепят решителността му.

Не минава почти ден, в който медиите в Република српска и самата Сърбия да не съобщават за възвръщането на руското влияние на Балканите и в Средна Европа. Известен плурализъм на мненията все още съществува в Белград, където последователите на Путин постоянно привеждат доводи в полза на курса си – в противоположност на онези с по-европейска перспектива. Но подобни нюанси не съществуват в Баня Лука. За сърбите от Република српска Путин е полубог, той притежава статус, доста подобен на онзи на Ердоган сред бошнаците. Жалко, че в настоящия момент Путин няма дъщеря, която може да даде – инак той сигурно би поканил сръбско-православните си приятели на сватбата.

Белградските власти, възплащавани от все по-силно утвърждаващият се бивш премиер-министър, а сега президент, Александър Вучич, следват в продължение на години политика на равнопоставеност между Брюксел и Москва. От една страна те заявяват решителността си да се присъединят към Европейския съюз колкото се може по-скоро, докато от друга настояват на братски отношения с Русия. (Фактът, че всичко на Балканите се свежда до нивото на семейните метафори е тема, интересна сама по себе си: за босненските мюсюлмани Турция е майка; за босненските сърби майка е православна Русия; за самата Сърбия пък Русия е брат). Това е акт на баланс, който изглежда имитира външната политика на титова Югославия – държава, която винаги беше най-силна когато успяваше да поддържа курс по средата между Москва и Вашингтон. Целта на подобна политика е ясна: да се получи възможно най-много и от двете страни; да се използва братството с Русия като начин за изнудване на Европа, а близостта с Европа като начин за изнудване на руснаците.

Лесна плячка

Но това е трудна за играене политика. Не само защото братската прегръдка понякога води до счупени ребра, а и защото тя разпалва националистически чувства, които са трудни за контролиране. Обикновените граждани, разорени и деморализирани от десетилетия на бедност, национализъм, клерикализъм и популистки политики, са лесна плячка за Путин и Ердоган. Когато хората са отчаяни, диктаторите обикновено се оказват по-привлекателни от демократите – особено на Балканите, където хората са прекарвали по-голямата част от последните двадесет го-

дини в разочарование от политиците, с които подредената демократична процедура ги е натоварила.

Това е нещо, което всички народи от бивша Югославия все повече започват да споделят (с възможно изключение на Словения, която в това отношение престана да бъде член на региона преди много години): една задълбочаваща се враждебност както срещу демокрацията, така и срещу европейските идеали.

Отношението към Европа е особено поразително. В едно скорошно допитване до общественото мнение например, гражданите на Сърбия бяха запитани дали биха предпочели да бъдат част от ЕС или от евразийската общност, водена от Москва. Един обезпокоително голям брой избраха второто. Но когато бяха запитани какъв начин на живот предпочитат – онзи на Москва или на Брюксел – дори и онези, които бяха оценили Евразия положително, признаха, че предпочитат Брюксел. Може да се предположи, че хората в Сараево биха дали същите отговори, ако биха били запитани дали предпочитат Ердоган или Жан-Клод Юнкер.

Но какво точно се случва, когато Путин и Ердоган, съвсем наскоро на ръба на войната, внезапно се окажат най-добри приятели? Един отговор на този въпрос се появи веднага след скорошната инициатива на няколко бошнашки политици, членове на леви партии, които доскоро бяха обявявали себе си за мултиетнически. Водени от Емир Силягич, който е успял да се спаси по време на клането в Сребреница благодарение на статуса си като преводач за ООН, групата призова към подобряване на отношенията между Сараево и Белград – едно сближаване, което би се случило на фона на сегашната добра воля между Русия и Турция. Заявената цел на тези близки отношения би била изключването на Хърватска от всякакви дискусии относно бъдещето на Босна и Херцеговина, а следователно подкопаване на правата на хърватите да бъдат разглеждани като съставляваща нация на БиХ. Сегашната тристранна Босна и Херцеговина би била заменена в такъв случай от една двустранна, сърбо-боснашка такава.

Начинателите на този план оправдават инициативата си като указват предполагаемото про-ушашко, про-фашистко естество на официалната хърватска политика (а всъщност на всяка хърватска политика), както и факта, че Хърватска вече води „хибридна война“ срещу Босна и Херцеговина. Тази война – точните подробности на която никога не биват разкрити – се водела с помощта на Европа и Брюксел, които, те

настояват, „предадоха Босна и бошнаците“ и работят за тяхното унищожение. Всъщност радикалният национализъм на бошнашката левица се оказва значително по-радикален от онзи на Изетбегович. Тяхното презрение към Европа е силно. Това отношение, разбира се, в никакъв случай не е нещо присъщо единствено на бошнаците. То преобладава – с локални вариации, разбира се – сред сърбите и хърватите, както в Босна/Херцеговина и Сърбия, така и в Хърватска.

Де-европеизацията

Случаят с Хърватска е може би най-поразителният от всички. Страната е членка на ЕС от лятото на 2013. По онова време хората не само имаха вяра в идеята за европейското разширяване; освен това те широко подкрепяха убеждението, че Хърватска ще бъде локомотивът, който ще тегли целия балкански регион към Европа. Четири години по-късно: не само, че отношенията в западните Балкани са по-лоши от когато и да било през последните 20 години, но и самата Хърватска вече е значително по-малко про-Европа, отколкото по времето, когато преговаряше за влизане в Съюза. Процесът на де-европеизация в Хърватска е шокиращ, всеобхватен и радикален. Тук става дума за далеч повече от маргинални политически групи и изолирани екстремисти; процесът включва управляващия елит и, в действителност, самата държава.

През февруари тази година няколкостотин неонацисти (членове на легална политическа партия на име А-НСП [Автохтонна хърватска партия на правата]), [проведоха учение във военен стил на главния площад в Загреб](#), в знак на подкрепа за американския президент Доналд Тръмп. Демонстрацията получи полицейски ескорт, ако и да нямаше никакви признаци за контра-демонстрация. Групата марширува през центъра на града, развявайки американски и хърватски знамена, заедно с флага на НПД (германската Националдемократическа партия), една от най-открито неофашистките групировки в Европа.

Американското посолство реагира с изявление, в което се припомняха американците, загинали по време на Втората световна война, уточнявайки, че е груба обида да се излага американското знаме в контекста на едно неонацистко събиране. Хърватската президентка Колинда Грабар-Китарович беше следващата, която реагира, но вместо да осъди събранието, тя го описа като маргинален феномен, който е привлякъл повече внимание, отколкото е заслужавал.

Това беше само последният от цяла поредица инциденти, които, също като пробните действия по време на футболен мач, нарастват по честота откак Хърватска стана член на ЕС. Ходът им се ускори значително през последните 18 месеца, най-вече поради идването на власт на радикално-дясната коалиция, подкрепяна от местната католическа църква. Окончателната цел на тази активност е да се преобърне разбирането за края на Втората световна война – 70 години след събитието – да се обявят антифашистките партизани за престъпници, а усташите (хърватските съюзници на Хитлер) и нацистите, за освободители, както и да се отрече правото на публичен живот на всички малцинства, били те политически, социални, сексуални, религиозни или етнически. Човешките права трябва да бъдат значително орязани или поне подчинени на моралния код на католическата църква, като се премахне правото на аборт и се демонизират всички, които биха протестирали срещу това. Антифашизмът се е превърнал в мръсна дума през последните години. Когато някой бъде описан като антифашист например, това обикновено идва заедно с внушението, че той или тя е враг на Хърватска. Идеи като либерализъм или левичарство се възприемат също толкова зле – а колкото по-малко се говори за атеизма, толкова по-добре.

Готови за война?

Какво изобщо означава понятието Европа в една такава атмосфера? И какво означават европейските ценности за Хърватска и нейните политически лидери? За въпрос, оформен по такъв начин, всъщност няма отговор, тъй като на Балканите понятия от този род не получават конкретно определение. Вместо това срещу тях се реагира ефективно. Именно тази реакция е нещото, което определя какво е добро и зло; какво е желателно и нежелателно; какво е Европа и какво анти-Европа.

От хърватска гледна точка, или поне от гледната точка на държавната телевизия, болшинството вестници и настоящото политическо ръководство, е напълно ясно кое относно Европа се смята за положително, кое потискащо и кое – едва толерирано. От положителната страна се намират онези, които в момента имат властта в Полша и Унгария, а също и Брекзитът (който беше посрещнат с ентузиазъм и еуфория; същото важи и за победата на Доналд Тръмп в САЩ – тя беше посрещната с максимален ентузиазъм). Поражението на кандидата на Партията на свободата в австрийските президентски избори, както и слабите резул-

тати на Геерт Вилдерс при общите холандски избори бяха посрещнати с публично разочарование. Интернет-форумите, социалните медии, вестниците и държавната телевизия са пълни с конспиративни теории, включващи либерали, комунисти, масони и ционисти, които – с помощта на международния ислям – са докарали „истинските“ европейци до изборни поражения.

Еднакво поразителна е и степента, до която и хърватските, и сръбските националисти изглежда се намират в пълно съгласие когато стане дума за Тръмп, Орбан, Вилдерс, Найдъл Фарадж и Марин льо Пен. По повечето други въпроси те биха били готови да воюват едни срещу други преди да са мигнали с око; и двете страни обаче са напълно щастливи да се подредят зад Доналд Тръмп. Всъщност те биха се подредили зад всеки, който е прекарал последните няколко години в опити за подкопаване на онази Европа, която е създадена след 1945, или поне всеки, който защитава идеята за прогонване на всички сирийски бежанци (а може би и всички мюсюлмани) от Европа.

Всъщност въпросът за бежанците е един от малкото, които разделят сръбските и хърватски националисти от една страна, от бошнашките им събратя от другата. Бошнаците не могат да се идентифицират напълно с Тръмп и неговите европейски сподвижници, поради колективната ислямофобия на последните. Кое то само прави по-лесно за бошнаците да отхвърлят европейското мнение като цяло, твърдейки, че европейската десница и левица са по същество едно и също (или, както би казал Ердоган, всички те са фашисти и нацисти).

Западните Балкани, за кой ли път в историята, са готови за война, но не точно същата война като през 1991. По онова време субективните условия на разпадащата се Югославия водеха дотам, че хората бяха готови да се бият за собствените си (по правило териториални) права, независимо от Европа и останалия свят. С помощта на бившата все-югославска армия, сръбският лидер Слободан Милошевич се зае със задачата да завоюва колкото се може повече територия на запад, която след това се опита да откъсне от Хърватска и Босна/Херцеговина. Тогавашният хърватски президент Франьо Туджман пък се стремеше да запази територията на Република Хърватска и в хода на времето да я разшири за сметка на части от БиХ. Бошнаците се биеха по правило директно за оцеляването си. Някоя от тези групи не участваше в нечия чужда война; напротив, те се биеха за собствената си съдба.

Балканска жертва

Ситуацията днес е напълно различна. Нациите от Западните Балкани се готвят за война, подобна на онези, които са избухнали през 1914 и 1941. Те се нуждаят от по-широк контекст, в който да уредят собствените си сметки. Те търсят война, при която ще могат да умират за чужди крале, императори и султани: за Путин, Ердоган, Тръмп или второсортни откачалки като Вилдерс или лъо Пен, или някой друг своенравен популист, чието име тепърва ще чуем, но чийто портрет вече сме в състояние да визуализираме.

Балканите отново са се превърнали в арена за онзи вид дипломатически маневри, които заплашват някой ден да получат военна форма. Именно тук на Балканите руснаците – след четвъртвековно отсъствие – се завръщат на европейската сцена. И тук на Балканите турците отново установяват присъствие точно в областите, от които бяха изтласкани преди малко повече от 100 години.

И така, пожертвала ли е вече Европа Балканите? Преди избухването на Първата световна война е изглеждало така, сякаш европейските сили са успели да умиротворят региона. През 1878 Австро-Унгарската империя си е осигурила международно споразумение за установяване на собствен протекторат върху Босна/Херцеговина, а през 1908 вече директно е анексирала страната – ход, на който тогава не се е противопоставил сериозно никой (с изключение на Сърбия). В хода на Балканските войни от 1912 и 1913 Турция е била отблъсната назад чак до Босфора. Руските опити за увеличаване на собственото влияние в Балканите, чрез Сърбия и южните славяни от Австро-Унгарската империя, са сериозна неприятност, но не и масивна заплаха за мира. А след това Гаврило Принцип застрелва наследника на хабсбургския трон в Сараево и, както всички знаем, само месец след това цяла Европа е във война; една война, причинена от дребни южнославянски съперничества, за които Виена, Берлин, Париж, Москва и Лондон дотогава не са знаели почти нищо.

Европа все още не е изгубила Балканите напълно, но ще ги изгуби скоро, ако остава сляпа за последствията, които могат да произлязат от една такава загуба. Цената на европеизацията на Балканите днес вероятно е по-висока, отколкото беше преди 20 години, когато беше пропусната златна възможност да се установи стабилност в региона. Но тя си остава несравнимо по-ниска от онази, която ще трябва да се заплати в случай на евентуална балканизация на Европа. Когато турският вън-

шен министър говори за идещите религиозни войни в Европа и твърди, че нямало разлика между европейските социалдемократи и фашистите, той разчита на антиевропейските чувства на босненските мюсюлмани, албанците в Македония, а може би и на самата Албания.

Все още разполагаме с време да осуетим пресмятанията му. Тук става въпрос просто за това дали различните столици на Европа действително разбират на какво възлизат турските и руски кроежи за Балканите.

Миленко Йергович (род. 1966) е босненски писател, поет, публицист и критик. Завършил е философия в университета Сараево, а от 1993 насам живее в Загреб. Творбите му са преведени на английски, немски, италиански, френски, турски, испански и македонски език.

Коментари (6)

- 17-06-2017|**Златко**

Не споделям изцяло патоса на тази статия и особено подлежащото разбиране за Русия и Турция като „изконно-антиевропейски сили“, които нямат място в обединена Европа (собственото ми мнение: напротив, без тях Европа НИКОГА няма да има реална сигурност в собствените си граници, каквито и да са те). И все пак намирам текста за полезно предупреждение против всякакъв вид политически късогледства...

- 17-06-2017|**Гост**

Умно написана аргументирана статия, беше ми приятно да я прочета, защото допълва моето мнение

- 18-06-2017|**Юрий Проданов**

Много интересна статия. Още повече, че в отстранеността си (въпреки географската близост) нямаме (като общество) никаква представа за случващото се в БиХ, Хърватска, дори и Сърбия.

Имам (нека ми бъде простено:) забележки към превода.

- 20-06-2017|**Румяна Станкова**

Интересен и оригинален похват за обобщаване на политическата реалност на Балканите и Европа, обаче не приемам безрезервно някои обобщения на автора „една задълбочаваща се враждебност както срещу демокрацията, така и срещу европейските идеали“. Враждебността не е срещу демокрацията, а срещу нейното недемократично прилагане.

- 22-06-2017|**Атанасов**

По традиция у нас сравнително за Балканите се знае по малко отколкото за пожарите в Калифорния или акциите на терористите от Малбек в Белгия. Тази статия съвсем сигурно с добра информация и с аргументи попълва една голяма информативна дупка.

Ще се опитам да кажа няколко думи за парадоксите на Балканите. Колебая се. Може би това са неудобни въпроси. Може би ще се „открийт грешки“.

Много националисти претендират за национално единни дъжави. Ако отидете по улиците на Словения и попитате децата, които играят там на немски, италиански, словенски или сърбохърватски ще ви разберат и отговорят. Същото е и в Швейцария. Какви национални държави са това. В Хърватско, Сърбия и Босна господстващия език е почти еднакъв, и може да се счита, че етнически са съвсем близки. Но фактически са разделени уж по религия като католици, православни и мохамедани. Колко от тях влизат в черква или джамия не се знае, Но сърбите на Караджич смятаха, че е напълно законно да стрелят по пазара на Сараево и да убиват невинни хора, само защото са босненци. Никой не обясни, че това е глупост. За някои това сърсем не е важно. За други кукловоди важното е да бъдат разделени и да получават различни субсидии и политическо подържане. За Ердоган бошнаците едва ли не са негови поданици и турци. Но никой не го пита как така стана, че доминиращото в източна Турция гръцко население от векове изведнаж се стопи. Също за българите в Европейска Турция. Да не споменаваме за кюрдите и арме-

ниците, които населяваха един коридор от Черно море стигащ до Ливан. Въпроси, които никой не задава. За българския „Възродителен процес“ се пише обилно, а за „доброволното изселване“ на евреите в колхозите на Израел не се чува дума.

Верно е, че през вековете Балканите са преминати от всички страни с най различни племена, народи и групи от Азия и Европа и са извор на постоянни стълкновения. Почти всички участници в великото преселение на народите са оставили следи в България. Не е нужно да се изреждат всички имена: кумани, българи, печенег, илири, власи, каракачани, хазари, готи, даки, цигани. и т. н, Списъка е дълъг.

Но сега е друг век. Нека да направим сравнение с САЩ, Канада, Австралия, Индия ще намерим, че надали има държава в света от където някой да не е станал американски гражданин на САЩ. В Индия говорят около 50 езика, но се разбират ако говорят английски. И въпреки огромното етническо разнообразие тези държави и САЩ успяват да си избераат президенти, някои от които едно поколение назад не са американци или жените им са родени в чужбина. И те никога не гледат, кой от къде е, и за кого се кълне в верност, а гледат колко може да направи в своята работа и каква печалба да донесе. Който може върви нагоре, който не може. или няма какво да принесе затъва надолу. И нищо чудно, че икономически и военно владеят света.

Но нека да погледнем какво се мисли на Балканите. То е съвсем друго.

Един малък пример. Скоро гледах от ВВС едно интервю на Мира Маркович, съпруга на Слободан Милошевич. Всички знаем кой беше той.

Тя се въмущаваше как Милошевич бил арестуван в 4 часа сутринта. И когато я попитаха, когато хиляди в Сребреница, и не само там, бяха събрани и пратени в своите гробове по същия начин по командата на съпруга ѝ, и дали тя не се чувства съучастничка в всичко това, възмущението ѝ беше огромно. Как можело клането на хиляди в Сребреница да се сравнява с арестуването на Милошевич. Той не е виновен, виновни са холандците. Това не е журналистика. Подобно е и в България ако говориш за хилядите убити след окупацията от войските на НКВД.

Излишно е да коментирам. Подобна логика царува и на Балканите. От нея всичко може да се роди или всеки може да направи какъвто иска конфликт.

- 24-06-2017|Гост

В подкрепа на горната статия – защо не се говори, че на Балканите мюсюлманите са местното население, което по различни причини, е приело исляма.

Военното робство и мюсюлманската раздяла с племенната система

Автор(и): Франсис Фукуяма

През ранния шестнадесети век, в разцвета на Османската система, приблизително на всеки четири години се провежда една силно необичайна процедура. Из балканските провинции на империята групи от османски служители обикалят навсякъде, за да търсят млади момчета на възраст между дванадесет и двадесет години. Това е така нареченият данък девширме или набор на християнски младежи. Споменатите служители са специалисти при оценката на физическия и умствен потенциал на младите момчета – и всеки от тях има норма за набиране, която трябва да изпълни. Когато такъв служител пристигне в някое село, от християнския свещеник се изисква да предостави списък на всички момчета, кръстени там, след което онези, намиращи се в подходящата възраст, се довеждат пред служителите за инспекция. Най-многообещаващите момчета се вземат насила от родителите им и се отвеждат на групи от 100 до 150 души. Имената им са внимателно записани в регистър – както в момента, в който са взети от родителите им, така и когато пристигнат в Истанбул, а регистрите се сравняват често, тъй като от време на време родителите се опитват да изкупят децата си обратно. За някои родители с особено силни и здрави синове е било възможно да изгубят всичките си деца; служителите ги отвеждат в Истанбул и родителите не ги виждат никога повече. Смята се, че през този период от съществуването на империята около три хиляди момчета са били изземани всяка година по този начин¹.

Но тези момчета са избрани не за живот в падение и унижение. Напротив: горните 10 процента от тях служат в дворците на Истанбул и Едирне [Одрин], където получават възможно най-високото образова-

1 Albert H. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent* (New York: AMS Press, 1978), pp. 49–53; Norman Itzkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition* (New York: Knopf, 1972), pp. 49–50. (Всички бележки са на автора).

ние, достъпно по онова време в мюсюлманския свят и биват подготвяни за живот на висши администратори. Останалите се възпитават като турско-говорещи мюсюлмани и стават членове на прочутия еничарски корпус – елитна пехота, която се бие за султана по време на постоянните му военни кампании в Европа и Азия.

Елитните дворцови наборници получават подготовка, която продължава от две до осем години под надзорничеството на евнуси. Най-добрите сред тях получават допълнителна подготовка в Топкапи, султанската резиденция в Истанбул. Там те са обучавани в знание на Корана, а също турски, арабски и персийски езици, музика, калиграфия и математика. Получават също сурова подготовка по езда, стрелба с лък и различни други оръжия, но и изкуства като рисуване и подвързване на книги. Дори и онези, които не успяват да постигнат висок успех във Вътрешния дворец, имат добри шансове за получаване на позиции в султанската кавалерия, спахиите на Портата¹. Ако младите роби-войници се окажат силни и компетентни, те могат да се издигнат в йерархията на военните и да станат военачалници, висши служители (везири), управители на провинции или дори Велик везир на империята – най-високата длъжност в администрацията на султана, по същество премиер-министър на режима. След като са служили в елитните войски на султана много от войниците се установяват в имения, където могат да живеят от данъците, събирани от тамошните селяни.

Налице е и паралелна, по-малко известна система за момичета, които не са подложени на девширме, а са купувани по робски пазари из Балканите и южна Русия. Тези момичета служат като съпруги и конкубини за висши османски служители. Също като момчетата, те са отглеждани и възпитавани в [харема на] двореца, при стриктни правила. Много султани са синове на майки-робини, които, също като останалите имперски майки, са в състояние да оказват силно влияние чрез синовете си².

Но животът на тези воини-роби се определя от важно ограничение: нито службите, нито имотите, които те получават, не представля-

1 Itzkowitz, *Ottoman Empire*, pp.51–52.

2 Това е особено валидно след 1574, когато Османската империя завладява Тунис и поставя Северна Африка под мюсюлманско управление. Виж William H. McNeill, *Europe's Steppe Frontier, 1500–1800* (Chicago: University of Chicago Press, 1964), p. 29; Halil Inalcik, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300–1600* (New Rochelle, NY: Orpheus Publishing Co., 1989), pp. 86–87.

ват частна собственост; притежанията им не могат да бъдат продавани, нито пък предадени в наследство на децата им. На практика много от тези войници са принудени да останат безбрачни през целия си живот. Други имат семейства с момичета-робини, които са насилно вземани от християнски провинции, но децата им не могат да поемат статуса или позицията на бащите си. И, независимо от това колко могъщи могат да станат, те си остават роби на султана, който може да ги премахне от служба или екзекутира при най-дребен повод.

Институцията на военното робство в Османската империя е безкрайно специфична в много отношения. Тъй като никой мюсюлманин не може да бъде хвърлен законно в робство, то и никой мюсюлмански жител на империята не може да се надява да достигне най-висшите постове в управлението. Също като в Китай, и военната, и гражданската бюрокрация тук са високо меритократични, със систематични процедури за набиране и повишаване на възможно най-добрите воители и служители. Но за разлика от китайската бюрокрация, османската е отворена за чужденци, които са етнически различни от обществото, което управляват. Тези роби – войници и чиновници – израстват в един вид официална оранжерия, те са силно обвързани с господарите и другарите си, но иначе откъснати от останалия свят и обществото, над което властват. Те развиват висока степен на вътрешна солидарност и действат като изключително сплотена група. В по-късните стадии от развитието на империята понякога те се превръщат в сила, избираща султаните по своя собствена воля.

Разбира се, християнските европейци, подложени на данъка девширме, но също и онези в по-далечни места, които просто са чували за тази практика, я разглеждат с ужас. Образът на мощна империя, управлявана от йерархия, съставена от роби, започва да символизира в християнския Запад обобщения образ на ориенталския деспотизъм.

Очевидно е, че една институция, която отнема деца от родителите им, превръща ги в роби и насилствено ги обръща към исляма, е много жестока и несъвместима с модерните демократични ценности, независимо от привилегирования живот, който тези роби може да са имали. Никаква подобна институция не се развива извън мюсюлманския свят, което кара изследователи като Даниел Пайпс да твърдят, че в края на

краищата тя е създадена по религиозни причини, специфични за исляма¹.

Но при по-внимателно изследване се оказва, че мюсюлманската система на военно робство се е появила не в резултат на какъвто и да е религиозен императив, а като специфично решение на проблема за изграждане на държавност в контекста на силно племенни общества. Военното робство е въведено от арабската династия на Абасидите, тъй като те установяват, че не могат да поддържат империята си с помощта на [слабо дисциплинираните] племенни сили. Тези племенни сили могат да бъдат мобилизирани бързо и поведени за бързи завоевания; след като са обединени и вдъхновени от тогава новата религия на исляма, те успяват да завладеят голяма част от Близкия Изток и южния средиземноморски свят. Но те не могат да постигнат дългосрочната мобилизация и дисциплина, необходими за поддържане на държавност. Племенните общества са егалитарни, основаващи се на консенсус и силно капризни; те имат сериозни трудности когато стане дума за запазване на завоювани територии в хода на дълго време и подлежат на вътрешна разпокъсаност и разкол.

Системата на военното робство се появява като приспособление, чиято цел е да създаде силна държавно-поддържаща институция на фона на едно от най-мощните племенни общества в историята на човечеството. Тя е толкова успешна като средство за концентриране и консолидация на държавната власт, че по мнението на философа Ибн Халдун тя е спасила самия ислям като основна световна религия².

Текстът е част от мащабния социологически труд на Франсис Фукуяма „Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy“ [„Политически порядък и политически упадък: от Индустриалната революция до глобализацията на демокрацията“], Farrar, Straus and Giroux, 2014

-
- 1 Daniel Pipes, *Slave-Soldiers and Islam: The Genesis of a Military System* (New Haven: Yale University Press, 1981), pp. 93–98.
 - 2 Ibn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, as quoted in Bernard Lewis, ed. and trans., *Islam from the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople. I: Politics and War* (New York: Oxford University Press, 1987), pp. 97ff.

Франсис Фукуяма е един от най-известните и общопризнати съвременни философи и социолози. Понастоящем той е професор по международна политическа икономика в университета Джон Хопкинс в Балтимор, Мериленд. Фукуяма е най-добре познат като автор на *Край на историята и последният човек*, в която защитава тезата, че историческото развитие на човечеството като борба на идеологии до голяма степен е приключило с края на Студената война и победата на либералните демокрации над комунизма. Той предсказва евентуалната победа на политическия и икономически либерализъм в целия свят.

Коментари (1)

- 22-06-2017|**White Barde**

То същото като в съвременна България!

„Тези роби – войници и чиновници – израстват в един вид официална оранжерия, те са силно обвързани с господарите и другарите си, но иначе откъснати от останалия свят и обществото, над което властват. Те развиват висока степен на вътрешна солидарност и действат като изключително сплотена група. В по-късните стадии от развитието на империята понякога те се превръщат в сила, избираща султаните по своя собствена воля“.

Нещата не са мръднали и на йота. Само, че днес оранжерията не се нарича „Еничарски корпус“ ми младежка формация на съответната партия, разни „клубове“, „сдружения“, организации. Иначе системата е същата. Често дори хората са същите- можем да видим родове дето все са си на власт- сега, по време на авторитаризма, преди това в Царска България, чаак до турско.

Огромна трагедия за България е това, че политическия и изобщо управленческият елит почти без изключения са хора, които никога, нищо не са работили. Имам предвид- нормална, човешка работа, а не клатикурски и конюнктурни длъжности, където са се занимавали с плячкаджийство и лаладжийство.

Нещо повече- тези елити не само, че никога не са работили, но дори и не са общували с работещи хора. Те се гнусят от обикновените люде. Разбира се, елитите са образовани. Често са завършили престижни специалности в престижни университети- в България и чужбина. Говорят по 2-3 понякога 5-6 езика. Способни са да цитират какви ли не „авторитети“, философи, икономисти, исторически фигури. Но всичко това е един празен кънтеж, една гигантска парлама на хора, тотално откъснати от каквато и да е действителност.

Ще доведат ли македонските националисти страната до пълен провал?

Автор(и): Едуард П. Джозеф и Огнен Вангелов

Оспорваните избори от 2016 показват ясно ожесточените разделения в страната. Острата поляризация води до улични протести. Формално разследване тегне над най-мощната фигура в страната, която прави всичко възможно, за да го осуети. А вместо да се изправят против това крещящо нарушаване на всякакви принципи, американските републиканци или свиват рамене, или предоставят директна подкрепа за окопалия се лидер. Москва наблюдава ситуацията с ликуване, докато се опитва да насажда съмнение в институциите на страната – а всъщност в самата идея за демокрация.

Макар че паралелите са поразителни, горното описание се отнася не до Съединените щати, а до Македония – малка балканска страна, която бързо започва да се оформя като красноречив пример за онова, което се случва в демокрациите когато лидерите им могат да си позволят да не зачитат върховенството на закона. Докато стабилността в Македония виси на сребърна нишка, републиканските сенатори в американския Конгрес безотговорно се намесиха в свадата – и с това само усилиха една още по-интензивна намеса от страна на Русия.

Все по-влошаващ се политически климат

Правителствената безотговорност в Македония, както и в Съединените щати, се подхранва от заплахата от законово разследване. Авторитарният бивш премиер-министър на страната, Никола Груевски, е обект на няколко разследвания, започнати миналата година от специален прокурор. Обвиненията се появиха за пръв път през 2015, когато водачът на опозиционната социалдемократическа партия, Зоран Заев, представи множество записи на телефонни разговори, които разкриват систематични злоупотреби с властта при различни членове на правителството на Груевски, вероятно дори конспирация с цел прикриване

на убийство. Сензационните разкрития доведоха до продължителни протести и повишаващо се напрежение, с което се появи заплахата от насилствена конфронтация в Македония.

Намесата на Европейския съюз и САЩ в кризата доведе до [съглашението от Пржино](#), което създаде условия за реално провеждане на специалното разследване и принуди някога недосегаемия Груевски да подаде оставка през януари 2016, в очакване на нови избори три месеца по-късно. Вземайки предвид пълния контрол на правителството му над съдебната система по онова време, Груевски първоначално пресмяташе, погрешно, че лесно ще може да държи под контрол специалния прокурор, както и че никой съд в Македония няма да приеме за доказателство незаконно подслушани разговори. Непридържането към условията на споразумението, особено що се отнася до създаването на предпоставки за свободни и честни избори, ги забавиха до декември 2016. Когато те все пак бяха проведени, националистическата партия на Груевски, ВМРО-ДПМНЕ, едва успя да си осигури мнозинство в парламента: тя спечели 51 места срещу 49 за социалдемократическата партия на Заев, при общо 120 места. Освен това своеволният Груевски не успя да формира коалиционно правителство, тъй като албанските партии отхвърлиха изискването му за прекратяване на разследването. (Етническите албанци съставляват около една четвърт от населението на Македония и са постоянен коалиционен партньор в управлението на страната).

Планът Б на Груевски беше да организира нови избори под претекст, че политическата криза е стигнала до задънена улица след месеци на парламентарни обструкции от страна на ВМРО-ДПМНЕ. След това той щеше да се опита да направлява изборите чрез комбинация от фалшификации и сплашвания. От март насам, лично избраният от Груевски партньор, президентът Георге Иванов, отказа на Заев възможността да създаде правителство, с което ескалира кризата. Заев успя да организира гласуване за нов парламентарен говорител, който е етнически албанец. Вбесени, че новото мнозинство е избрало албански говорител, поддръжниците на ВМРО-ДПМНЕ [нахлуха](#) в парламента, докато полицията наблюдаваше безучастно, а някои полицаи дори се присъединиха към тълпата, която биеше членовете на опозицията. Шокиращи снимки от мястото показват Заев с окървавено чело, докато се опитва да успокои нападателите.

Груевски и Иванов обявяват себе си за патриотични защитници на етническото македонско мнозинство против изгледите за създаване на коалиционно правителство от социалдемократи и албанци, които според тях ще изложат на риск македонската независимост. ВМРО-ДПМ-НЕ твърди, че Заев и социалдемократите са предатели, тъй като са се съгласили със според тях отцепническата [Тиранска платформа](#) – набор от изисквания от страна на някои албански партии, за да се съгласят на участие в коалиционни управления. Сред целите на платформата е албанският език да бъде обявен за официален в цялата страна, заедно с македонския.

Но самият Груевски вече е толерирал същата платформа, в собствен отчаян опит да формира парламентарно мнозинство заедно с албанските партии, които бяха го отблъснали преди това. Той споделяше властта с Албанския демократичен съюз (АДС) от 2008, а новият албански правителствен говорител вече е бил министър на отбраната в неговото правителство. Всъщност Груевски започна да говори за албански иредентизъм едва след като АДС отказа да му даде подкрепа за оформяне на парламентарно мнозинство и вместо това реши да подкрепи опозицията. Президентът Иванов, за да прикрие решението си за смяна на курса и даде на Заев мандата за управление (решение, което дойде под директния натиск на ЕС и Съединените щати), настоя Заев да гарантира отстояването на националните интереси и териториалната цялост на Македония.

Кризата няма да приключи сега, въпреки че Заев получи управлението; тя просто ще навлезе в нова фаза. Груевски и ВМРО-ДПМНЕ ще продължат усилията си за дестабилизиране на правителството и налагане на нови избори, за да избегнат затвора. И отново решаващото влияние върху малката страна, с население от около два милиона души, ще имат външни действащи лица като Съединените щати, ЕС и Русия.

За нещастие Македония привлече вниманието на републиканците в американския конгрес, които в момента са особено възбудени от тревоги около благотворителната дейност на Джордж Сорос. Няколко републикански членове на Камарата и Сената, сред тях сенаторът Майк Ли от Юта, изискаха държавният секретар Рекс Тилерсън да разследва „как средствата на САЩ ... се използват от USAID за подкрепа на леви политически групи и предлагане на леви политики на суверенни нации“ чрез работата на Сорос и неговата про-демократична фондация Отворено

общество. USAID и Отворено общество подпомагат щедро и прозрачно демократичните процеси в Македония и региона през последните 25 години, при което са финансирани и проекти на Груевски и неговите министерства. Според европейския директор на Отворено общество Горан Булдиоски, фалшивите обвинения са били **направени първоначално** „в памфлет, разпространен в Конгреса от една македонска група, „Стоп операция Сорос“, основана от Цветин Чилиманов, редактор на Македонската държавна новинарска агенция и бивш служител на президентската служба, и са били безкритично приети от републиканските сенатори. Едновременно с това Русия – и някои авторитарни водачи като Груевски и **унгарският премиер-министър Виктор Орбан** – окачествиха Сорос и Отворено общество като „**заплаха за националната сигурност**“, твърдейки, че милиардерът подкрепя организации и групи, чиято единствена цел е да подкопават суверенитета на тези страни. В един регион, където моралният авторитет на САЩ все още е доминиращ, това насърчаване на конспиративни теории от страна на Вашингтон означава морална подкрепа не само за подобните на Груевски и Орбан, но и за руския президент Владимир Путин.

Регионални опасности

Въпреки че споделя с Македония православното християнство и кирилската азбука, Русия традиционно не е обръщала почти никакво внимание на страната, особено в сравнение с нейния по-голям съсед, Сърбия. Всичко това се промени след избухването на скандала с подслушваните разговори през 2015, когато правителството на Груевски се оказа заплашено от сваляне. Русия започна да счита това правителство за свой съюзник в планове си за прокаране на петролопровод из региона, които бяха отхвърлени от ЕС. През последните години външното министерство на Русия започна да прави регулярни изявления в подкрепа на Груевски, а в по-скоро време значително повиши броя на служителите си в посолството в Скопие. Външният министър Сергей Лавров многократно осъди западната намеса против Груевски, а външното министерство дори направи твърдението, че Западът се намесва в работите на Македония, за да реализира своя проект за „**велика Албания**„.

Последствията от това противопоставяне отиват далеч отвъд Македония. Под въпрос се поставя цялото западно усилие да се въведат демократични ценности и да се стабилизируют новите демократични

правителства на Балканите като защита срещу подновени избухвания на междуетническо насилие. Поради националистическите апели на ВМРО-ДПМНЕ тук отново се повишават напреженията между етническото македонско мнозинство и албанското малцинство; етническите албанци, заедно със Сорос, се обявяват за съюзници на онези, които желаят „[да поставят под заплаха съществуването на страната](#)„.

Анти-демократичният цинизъм е във възход и в съседна Сърбия, където демократичните институции и свободата на пресата са под атака откак дойде на власт премиер-министърът Александър Вучич. В последно време имаше значителни протести срещу управлението на Вучич. А междувременно Русия продължава да представя себе си пред сръбската и македонска публика като алтернатива на евроатлантическата интеграция, изтъквайки идеята за „[Територия от неутрални суверенни държави](#)„ на Балканите, която да обхваща Босна/Херцеговина, Македония, Черна Гора и Сърбия. Поляризацията нараства също и в Босна, където Милорад Додик, лидерът на местната сръбска партия, Алианс на независимите социалдемократи, разпалва все по-дръзка и опасна кампания за отцепване. Косово, което има обща – и често пресичана – граница с Македония, е затънало в горчиви битки и продължаващо недоверие между доминиращите в страната етнически албанци и малцинството сърби. Ако Македония затъне в хаос, последствията за региона ще бъдат бързи.

Следващите стъпки на Вашингтон

В тази избухлива ситуация е от критична важност Вашингтон да поеме водачеството. Както винаги, европейските столици обръщат само спорадично внимание на Балканите. Като начало Съединените щати би трябвало да притиснат Берлин и Брюксел да се присъединят към политиките не само на предоставяне на помощ и насърчения, но и изолиране, отказване на визи и замразяване на активи за действащите лица, които разпалват кризата и подкопават демокрацията в преследване на собствена политическа власт. Във вътрешен план държавният секретар Рекс Тилерсън трябва да притисне републиканците в Сената да прекратят своята натрапническа, опасна и безпочвена атака против USAID и Сорос.

Следвайки това, Тилерсън трябва да се обърне към въпроса, пренебрегван от всички негови скорошни предшественици: гръцкият спор с Македония за името на страната. Изисквайки Македония да смени

името си, Атина блокира кандидатурата на страната за присъединяване към НАТО и ЕС. Временното споразумение, направено при посредничеството на Съединените щати и подписано от Гърция и Македония през 1995 позволи на Македония да влиза във всякакви международни организации под временното име „Бившата югославска република Македония“. Но Атина продължава – в нарушение на решението на Международния съд – да блокира кандидатурата на Скопие за НАТО и ЕС. Това от своя страна отвори вратичка за вида евтин национализъм и авторитаризъм, проповядван от Груевски. Само членството в НАТО и ЕС може истински да стабилизира демократичните институции на страната и да задуши постепенно пораждащата се тенденция към насилие, отцепничество и дори разпадане.

Единствено спокойни и решителни водачи във Вашингтон, работещи бързо с европейските си колеги, могат да избегнат най-лошото за Македония и региона.

Огнен Вангелов е политолог, който понастоящем специализира в Queen's University, Канада.

Едуард П. Джоузеф е изпълнителен директор на Института за съвременни световни проблеми и преподавател във Висшата школа за международни изследвания към университета Джоунс Хопкинс.

Коментари (1)

- 03-07-2017|**Никола Ножарски**

Знам само че македонската наденица е пълен провал...

Австрийската популистка главоблъсканица

Автор(и): Райнхард Хайниш

Защо една от най-стабилните държави в Европа е място на процъфтяваща крайна десница

За множество международни наблюдатели флиртът на Австрия с крайнодесния популизъм е нещо като загадка. Австрия е една от най-благоденстващите страни в Европейския съюз и дълго време е била модел за политическа и социална стабилност. Тя има ефективно правителство, отлична инфраструктура и по принцип ниски нива на безработица и престъпност. И въпреки че австрийците можеха някога да бъдат обвинявани, че [не желаят да се занимават с въпроса за виновността на страната им](#) при нацизма и Холокоста, това също се променя през последните години и осъзнаването в страната на собствената роля при онези две трагедии днес е значително по-дълбоко.

И въпреки това през последните три десетилетия радикалният десен популизъм е по-успешен при австрийските избори, отколкото може би по всяко друго място в Западна Европа. На 4 декември 2016, в президентските избори на Австрия, избирателите дадоха ясна победа за Александър ван дер Белен, бившият водач на лявата зелена партия. И все пак Норберт Хофер, кандидатът на крайнодясната популистка Партия на свободата, спечели 46 процента от гласовете, с което не само постави нов рекорд за партията си, но и си осигури по-голяма подкрепа, отколкото е спечелвала която и да е друга западноевропейска крайнодясна популистка група при национални избори.

Поражението на Хофер изглежда прекрати победния ход на популистките и анти-истеблишмънт сили, който се засилваше в Запада през последната година. Но ако австрийските основни партии биха желали да държат Партията на свободата далеч от възможността за друго силно представяне при идещите парламентарни избори, те трябва да преодолеят блокадата, която не им позволява да проведат реформи, така че

да стимулират икономиката, да се борят с безработицата и да вземат в ръце имиграционните политики на страната.

От политическа интеграция към социална ерозия

Австрия е управлявана предимно от парламентарни коалиции, съставяни традиционно от централно-левите социалдемократи и централно-консервативната Народна партия. Тези две партии и непосредствените им предшественици са основали Австрийската република през 1918, направлявали са възстановяването ѝ след Втората световна война и са управлявали оттогава насам, най-вече чрез големи коалиции.

През последните десетилетия комбинираният дял от избиратели на социалдемократите и Народната партия спадна рязко, от 91 процента през 1981 до около 50 процента през 2013. И докато популярността на тези партии спада, увеличаващата се сила и политическият радикализъм на Партията на свободата често не оставят на основните партии друга алтернатива освен да продължават тромавата си коалиция. Това от своя страна само усилва обществената потребност от промяна. (През 2000 г. Народната партия направи опит да наруши този цикъл като оформи правителство с Партията на свободата, но резултатите бяха катастрофални: включването на Партията на свободата в коалицията предизвика мощна международна реакция, налагане на санкции срещу австрийски правителствени служители, загуба за Народната партия на изборите от 2006 и рязко спадане на популярността на партията).

Оттогава насам и социалдемократите, и Народната партия са твърдо проевропейски настроени – което води дотам, че те получиха по-голямата част от обвиненията за негативните последствия от европейската интеграция, започвайки с непопулярните мерки за остеритет и структурните промени, които Австрия трябваше да направи по време на присъединяването си към Съюза през 1995. Напливът от източни имигранти, който последва след разширяването на Съюза на Изток едно десетилетие по-късно, както и различните кризи на Съюза, допълнително подкопаха обществената подкрепа за ЕС. В резултат на това днешна Австрия е една от най-евроскептичните страни-членки.

В определени отношения всичко това отразява исторически противоречивото отношение на Австрия към Европа. Страната беше дълго време твърдо неутрална – позиция, която мнозина австрийци считат за основа за сигурността на страната си и която помага да се разбере защо

тя никога не се присъедини към НАТО. Освен това през по-голямата част от следвоенната епоха Австрия се държеше на известна дистанция от типичния западен либерален капитализъм, поддържайки система, известна под названието „социално партньорство“. Повечето австрийци считат тази система, при която трудът и капиталът си сътрудничат по въпроси като договаряне на заплати и бизнес-регулации вътре в една поддържана от правителството рамка, за основа на благоденствието и силната социална държава, които имат.

През последните две десетилетия европейската интеграция подкопа и двете споменати позиции. Днес Австрия участва в европейската защитна архитектура, а икономическата интеграция изложи страната на пазарни напрежения и разклати някои важни елементи на нейното социално партньорство. Приватизацията на държавни предприятия и натискът за дерегулация откъм Брюксел отслабиха силата на профсъюзите и усилиха разликите в заплатите и работните условия в множество индустрии.

В същото време австрийското участие в общия пазар на ЕС предоставя и нови икономически възможности, особено в централна и източна Европа, където австрийските културни и исторически връзки са помогнали на страната да се превърне в един от най-големите инвеститори в региона. Но макар и като цяло последствията от европейското членство да са положителни, те са и много неравномерни. Докато Австрия става все по-богата, конкурентоспособна и културно разнообразна, много нискоквалифицирани работници в страната изгубиха работа. Същото важи и за множество австрийци без висше образование. По-ниските средни прослойки и работниците в общественния сектор са засегнати от замразяване на заплатите, а цената на живота, особено наемите, се увеличила значително.

Около **75 процента от австрийците** бяха или гневни, или разочаровани от политиката на страната си през 2011, а **липсата на доверие** изглежда не се е променила оттогава насам. Много хора в страната – не само сред онези, които подкрепят Партията на свободата – смятат освен това, че правителството им не е успяло да се представи добре при имиграционната криза. През последните две години това усещане само се засили, тъй като отначало правителството отрече, че имиграцията представлява заслужаващо внимание предизвикателство, след това се измести по посока на една по-доброжелателна позиция, подобна на онази в Гер-

мания, а накрая възприе твърда линия (по-близо до онази на Партията на свободата), която ще ограничи броя на хората, търсещи убежище, които страната ще приеме. Това, че днес в Австрия има необичайно високо ниво на безработица само влоши нещата още повече. Партията на свободата успя да използва всички тези развития в своя полза.

Реакцията срещу Брекзита

Основана през 1956 от бивши нацисти и ветерани от Втората световна война, Партията на свободата дълго време се намиреше в сянка, но успя да се превърне в реална политическа сила под ръководството на Йорг Хайдер, водачът на групата от 1986 до 2000 г. През последните десетилетия партията се бори за влияние изтъквайки идеята, че безотговорни и корумпирани елити във Виена и Брюксел не обслужват интересите на австрийския народ. Тя редовно представя страната като заплашена от масова имиграция и престъпления, извършвани от чужденци. Партията би желала да ре-национализира някои въпроси, днес управлявани от Брюксел, като политиката за свобода на придвижването и подкрепя идеята за прехвърляне на отговорността за решенията, вземани на ниво ЕС, към отделните национални правителства. Хайнц-Кристиян Шрахе, сегашният партиен шеф, предложи през септември Австрия да се присъедини към Вишеградската група, включваща Чехия, Унгария, Полша и Словакия.

Шрахе пое контрола над Партията на свободата през 2005. По онова време тя беше член на управляващата коалиция заедно с Народната партия и беше на ръба на разпадането поради вътрешен конфликт между по-сдържаното ръководство и радикалната партийна база. В опит да съживи партията Шрахе пое курс надясно. Той рязко разкритикува австрийския истеблишмънт и засили ксенофобската и ислямофобска реторика, обявявайки исляма за несъвместим с австрийската култура и предпоставяйки някаква вътрешна връзка между исляма и тероризма. Този поврат помогна на партията да си осигури нова, по-млада база, голяма част от нея съставена от зле образовани мъже. По-късно, след серия от успехи на регионални и национални избори през 2006 и 2008, партията се опита да разшири привлекателността и смекчи малко образа си, като например постави плакати, в които призовава австрийците да обичат съгражданите си. При друг случай, през 2014, партията принуди своя кандидат за Европейския парламент да смене кандидатурата си

след като той беше направил расистка забележка по адрес на чернокож австрийски футболист. Освен това Шрахе на няколко пъти пътува до Израел, в опит да покаже, че антисемитизмът на партията му е останал в миналото. Хофер беше идеална фигура от тази гледна точка: той е кандидат с меки маниери, който само намекваше за вида промени, които една вероятна победа на Партията на свободата ще донесе.

Но партията на свободата изгуби въпреки това, отчасти благодарение на реакцията в Австрия срещу други скорошни победи на популизма на Запад – особено Брекзитът във Великобритания и изборът на Доналд Тръмп за президент.

Движение по посока на мейнстрийма

В някои отношения поражението на Хофер беше доста голяма крачка назад за Партията на свободата. Президентството е до голяма степен церемониален пост, но то крие някои важни правомощия. Австрийските президенти могат да формулират политически цели, да насърчават избирателите, да провеждат свои собствени външни политики чрез покани и посещения в други страни, както и да притискат или поставят в неудобно положение правителството, като отказват да поставят подписа си под международни споразумения. Президентите могат да разтурват правителството по собствена воля, а канцлерът, който е реалният ръководител на страната, се нуждае от одобрението на президента, за да влезе в длъжност. Евентуалното спечелване на изборите щеше да позволи на Хофер да подкопае крехкото коалиционно правителство на Австрия и да пречи на нейните проевропейски външни политики.

Дали при следващите избори ще надделее желанието за промени или страхът от нестабилността ще трябва тепърва да се види. Междувременно правителството трябва да извърши серия от реформи за стимулиране на икономиката, намаляване на бюджетните дефицити, намаляване на данъчния натиск върху заплатите и подобряване на образователната система. И, най-важно от всичко, то трябва да представи изчерпателна стратегия за интеграция на имигрантите. Освен това успехът на основните партии най-вероятно ще зависи от политическото представяне на две сравнително нови за политическата сцена фигури: Кристиян Керн, новият социалдемократически канцлер, който е далеч по-популярен от който и да е друг партиен лидер в страната – и Себастиан Курц, талантливият 30-годишен външен министър от Народната партия. И двамата

намекват, че може би ще бъдат склонни към сътрудничество с Партията на свободата – например те биха желали да блокират кандидатурата на Турция за присъединяване към ЕС. А това означава, че за пръв път от 1980-те насам и трите големи австрийски партии са потенциални коалиционни партньори – въпреки загубата на Норберт Хофер.

Райнхард Хайниш е професор по политически науки в Залцбургския университет. Той е съавтор, заедно с Оскар Мацолени, на *Understanding Populist Organization: The West European Radical Right*.

Коментари (2)

- 25-06-2017 | **Румяна Станкова**

Авторът подчертава, че най-важно от всичко за новото правителство на Австрия, което ще бъде избрано на предсрочните парламентарни избори е, че то трябва да представи изчерпателна стратегия за интеграция на имигрантите.

До сега политиката на мултикултурализъм не е довела до интеграция, а до сегрегация на имигрантите. Според съвременни политолози, сега политиката на имаща и приела различни малцинства (етноси, имигранти) държава трябва подпомага тяхната истинска интеграция, съчетана със задължение за споделяне на официалния език, ценностите, историята и традициите на страната-домакин. По степен на важност страните-домакини следва подреждат аспектите на интеркултурализма за имигрантите: 1. Да имат легален статут; 2. Да говорят местния език; да имат (или придобиват) добро образование; 3. Да имат работа; 4. Да спазват местните обичаи; 5. Да се включват в местната общност; 6. Да гласуват на избори.

Рамката на Европейския съюз за интеркултурното образование определя, че «способността за общуване на един официален език е предварително условие за обезпечаване на пълното участие и интегриране на индивида в обществото». Необходимостта от овладяване на официалния език на държавата на местоживеене се определя от обстоятелството, че това е езикът на общата комуникация между хората в държавата във всички области на обществения живот. Изучаването на официалния език е едновременно процес на усвояване на националната култура и приобщаване към нейните ценности с решаващо значение за социалната адаптация и образователната интеграция в обществото.

- 25-06-2017|Златко

Засега в Европа няма еднозначен „победител“ в дискусията между двата принципни подхода към интеграцията на имигрантите (1. мултикултурализъм; 2. [културна] асимилация). Нищо не работи без проблеми, както си личи от развоя на събитията през последните години. Защо е така все още не може да обясни никой, нито пък има някакво убедително решение на проблема, тъй като в различните западноевропейски страни има множество различни културни обкръжения и подходи, плюс модели и представи за интеграция, които вървят отчасти с векове назад, особено в страните с мощна колониална предистория (основно Великобритания и Франция). Не съм уверен, че въпросът може да получи какъвто и да е убедителен отговор, независимо дали с или без познаване на европейските програмни документи, плюс това в една страна, която няма никакъв опит с интеграцията на етнически много различни от основното население новодошли хора. Тъжният опит с „интеграцията“ на българските малцинства, особено мюсюлманските, би трябвало като минимум да ни е научил на поне малко скромност. Ние сме сред последните хора в Европа, които имат право да говорят с каквато и да е самоувереност за „интеграция“. Казано най-просто, все още дори не сме започнали да се учим – и май-май нямаме особено силно желание за това, ако може да се съди по начина, по който се приемат неколцината емигранти, осмелили се да пристъпят в тази тъй гостоприемна страна.

Прочее, нека не се увличам в емоционални тиради, от които полза има колкото от седло на петел. Все пак тук няколко думи от един човек, който изглежда разбира за какво говори, поне когато става дума за раз-

криване на недостатъците на сегашните принципни европейски подходи...

Провалът на мултикултурализма

Птицо проклета

Автор(и): Златко Енев

Събуди се с неприятното усещане, че е забравил нещо важно и че няма да си го припомни, колкото и да се напъва. Нямаше представа защо е толкова сигурен, но нямаше и желание да си задава въпроси: от опит знаеше, че подобни напъни завършваха в облаци от болка, за които сега просто му липсваха сили. С времето някои неща на тоя свят стават пределно ясни и сигурни. Не само смъртта и данъците.

С мъка се завлече до хладилника, наля в себе си нещо студено и парещо, изхриптя повече по навик, отколкото от усещането в гърлото, размисли дали да се просне отново в леглото, но се отказа. Преди да си легне беше глътнал някакво хапче, в това кой знае защо беше сигурен, но при всички случаи да потъне в забрава вече нямаше да успее. Това също беше една от сигурностите, с които беше принуден да живее. Опитът, опитът, най-тираничният от всички господари...

Замисли се колко ли префърцунено звучат мислите му, подредени така в нишка от показна коравост, сети се, че някой беше му казал „щото винаги го играеш много самоуверено и обикновено така става“, поначумери се малко, почеса се някъде, примири се и пое задачата да подхване „деня“.

Знаеше, че трябва да приготви нещо. Нещо важно, ако и неясно. Реши да използва малък трик, затвори очи и се остави на тялото да го води, протегна ръце, опипа пред себе си, отвори вратата на някакъв шкаф, лъхна го мраз (оказа се пак пред хладилника), бръкна опипом, извади онова, което бяха поискали пръстите му, отвори очи, вторачи се. Беше извадил кисело мляко и замразени малини – силно странен избор, дори нямаше представа, че в хладилника му има подобни неща. Не си спомняше някога да е обичал замразени малини, а всякакви млека избягваше вече от години, заради ревматизма. Все пак реши да следва командите на подкориято си, сложи на електрическата печка тенджерка с малко вода, постави в нея порцелановата купа, сипа вътре шепа малини, посипа ги

с малко захар, все така без да има идея защо, изчака докато се поразтопят, извади купата от врящата вода, заля ги с кисело мляко, обърка сместа. Получи се хубав розов цвят, но това май беше всичко. Опита малко, начумери се и изля буламача в умивалника. Беше очаквал по-приятна изненада. Или поне нещо от малко-малко разбираемо.

Върна се обратно в спалнята, хвърли поглед към леглото, откри в него две възглавници и завивки, отново се започесва; празно, замотано сутрешно легло, но защо две завивки, по дяволите? Наведе се и помири-са възглавниците: едната, разбира се, беше недокосвана и си миришеше още на чисто пране. Нещо му се разхлопа отвътре, той приседна, защото имаше неприятен опит с паданията – вестибуларният му апарат беше започнал да прави номера напоследък, изоставяше го където му скимне, но да ходи по доктори не му се щеше, пък и кой ти е чувал доктор да оправя вестибуларен апарат, за тия неща си има два метра пръст над главата, по дяволите. Улови се, че отново кокетира със себе си, но реши, че в случая му е безразлично, напъха излишния чифт завивки в чекмеджето на леглото, опъна старичката дневна кувертюра, подпъхна я под дюшека и по навик опъна ръбовете. Добрее, и това няма да си спомним, така да бъде. Тия дни и без това са съставени комай от гигантски парчета от дупки, изпъстрени тук-там с по някой образ. Най-често собственият му, в някое от огледалата.

На входната врата се позвъни, той потътри крака, отвори. Съседът от долния етаж, за колета, който пощаджията е оставил тук за него. Огледа антрето си с леко недоверие, но, да, в един от ъглите действително лежеше средно голям пакет, усмихна се с всичката останала му любезност, подаде колета, затвори вратата без особен шум, попритисна длани до слепоочията си, разтри ги. Кога ли ще открие наоколо нещо ужасяващо, кога ли ще му стане невъзможно да прекрачва бездънността вътре в себе си чрез разтриване на слепоочията?

Стресна го глас откъм работната му стая – чаровен, женски глас като от рекламен клип. За миг се почувства като крадец в собственото си жилище, стресна се не на шега, но гласът беше мек и игрив като вълнички в малко езеро, така че той надви смущението си и се запъти натам, после изведнъж осъзна, че това е собственият му домашен асистент, малкото роботизирано устройство, което наскоро беше поръчал и едва не се разсмя с глас, толкова голямо беше облекчението му, но накрая застина и се заслуша.

– Ефектът на хапчето ще отмине след няколко часа. Ефектът на хапчето ще отмине след няколко часа. Ефектът на хапчето ще отмине след няколко часа...

– Алекса, престани да повтаряш едно и също, не съм нито глух, нито идиот!

– Това бяха собствените ти инструкции – отговори чаровната Алекса-глас-по-копринени-чорапи, без ни най-малко раздразнение. – Трябва да го повтарям докато ме прекъснеш.

– Добре, стига толкова – изръмжа той в отговор. – Ето, сега те прекъсвам. Друго какво трябва да ме предупредиш?

– Че трябва да очакваш постепенно завръщане към неща, с които не желаеш да се срещаш. Собствените ти думи, не съм го измислила аз. Трябва да те предупредя да се подготвяш, постепенно. Шокът понякога те съсипвал...

– Аха.

Постара се да звучи хладно и безпристрастно, но отвътре му изстина всичко и някъде под лъжичката му започна да чука стържещ клапан, като на разнебитена стара таратайка. „Шокът понякога те съсипвал“, ама че начин да подготвиш някого за нещо неприятно. Май трябваше да поизчака докато на пазара се появи следващата версия на тези домашни асистенти, по рекламите всичко изглежда перфектно, но само докато се сблъскаш с бъговете на нулевите версии, по дяволите! Адът, това са ранните версии. Макар че в края на краищата всички версии са прекалено ранни, това той сам би трябвало да го знае по-добре от всички. Хе, все пак поне още си спомня кой е. Можеше да бъде и по-лошо, далеч-далеч по-лошо.

Повлече крака до работната си маса, включи компютъра и затърси нещо по-интересно за четене, но умът му вече се беше присвил в тревожно очакване и отказваше да върши каквото и да е освен тъпо пулсиране, изпълнено с неконтролирано усещане за предстоящо нападение откъм гърба. Не че не познаваше потискащото усещане за блокада – в края на краищата някои хора там навън все още го наричаха „писател“ – но това тук беше по-различно, навяващо купища неприятни, стресиращи асоциации. Пеперудка и паяжина, цъкащ часовников механизъм, колективно очакване на неизбежния терористичен акт, катастрофална промяна на климата, такива работи...

– Алекса, имам въпрос – профъфли той, почти с надеждата, че отсреща няма да му отговорят, но не, секси-гласът на асистентката моментално го засмука в гальовната си готовност. Кой, по дяволите, е решил, че хората имат нужда от подобно непрестанно изкушение в къщите си? Не могат ли да им дадат по-малко предизвикателни гласове на тия машини?

– Казах ли ти в какво точно се състои шокът, който трябва да очаквам?

– Не съвсем – отговори Алекса, с напълно убедителна несигурност в гласа.

– Това пък какво ще рече? – Ядоса се на секундата и намери някакво перверзно удоволствие в гъдела на парещата емоция. Сега ще ти кажа аз едно „Не съвсем“...

– Информация за естеството на шока нямам, но разполагам с инструкции какво да правя при различните случаи...

– Охо, това звучи интересно. И какви точно са опциите?

– Основната насока е... – Тя замълча и почти го накара да затърси с очи мястото, в което ще я намери и сгащи, с или без копринени чорапи... – Основната инструкция е да те игнорирам. Защитена е с ключова фраза, не може да се модифицира или отмени.

– Моооля?

– Същата ключова фраза активира и опцията за критична ситуация – добави тя бързо, почти задъхано. – При която трябва да взема спешни мерки...

– Що за детинщини? – изрева той, но моментално се притесни от безсмислието на онова, което се случваше и добави по-меко, помирително: – И всичко това съм го измислил аз?

– Факт – отвърна дигиталната мома делово. – Никой друг освен теб няма достъп. Знаеш, че съм добре защитена срещу хакерски нападения. Идентифицирам личността ти по десет различни начина. Патент.

– Абе защитена – промърмори той недоволено, но после махна с ръка, майната ти. Не си спомняше колко точно е платил за хитрата машинка, но по всичко изглеждаше, че няма да е било малко. – И сега кво, седим и чакаме да се срине небето, така ли?

– Ми не съвсем – изчурулика тя, отново с доловимо облекчение в гласа. Чудесата на изкуствения интелект. – Мога да те... поразвлека малко, ако имаш желание.

– Да ме поразвлечеш, а? И какво точно имаш предвид?

– Обичайното. Музика, телевизионни програми, новини, филми. Библиотеката ми се допълва ежечасно...

Той понечи да каже нещо язвително – беше очаквал далеч по-остроумен, може би дори пикантен отговор – но в този момент сърцето му подскочи и забарабани на пета скорост, без каквато и да е видима причина. Той изпъшка и се отпусна тежко в един от фотьойлите. Направо си падна, впрочем.

– Май се започва – прошепна Алекса, след това кротна и се умълча.

Той извъртя очи и се втренчи в себе си. Не че го искаше. Просто нямаше друг избор.

* * *

... Quoth the Raven, „Nevermore.“

Удари го право в слънчевия сплит, фронтално и с познаване на работата, оглуши го, ослепи го, а за известно време дори му отне и всякаква възможност да възприема каквото и да е от околния свят. Думите не правели дупки, а? Остана така вцепенен в продължение на неизвестно колко време, цяло щастие, че преди това беше успял да падне във фотьойла, после пред очите му започнаха да се мерзелеят отделни картини, малко като в калейдоскоп или в модерно монтиран филм – бързи, проблясващи, почти недоловими с нормалната скорост на сетивата, но въпреки това оставящи безпощадни отпечатьци някъде из дълбините на съзнанието му, там, където нещата имат реалното си място и където остават завинаги.

...Две стъпала, които той хапе, гъделичка и целува жадно; някъде отгоре, на златисти трели, се сипе смехът ѝ, изпълва го с неимоверно щастие, примесено със също толкова неимоверен страх, още малко и клапаните му няма да издържат, ще се пръснат на хиляди алено-пулсиращи късчета, ще изпълнят пространството наоколо с мириса, цвета и дори звука на напирания вътре в него армагедон, той се напъва и стиска с всички сили, опитва се да задържи поне още малко мига, но дребничкото му съзнание-библиотека напират да развали всичко и разбира се поднася подходящия за случая цитат, „О миг, поспри, ти тъй си хубав!“, това разтурва концентрацията му и той започва да пропада в празното, аaaaaааааа...

...Правоъгълната дупка в земята го привлича с неудържима мощ, той отново се напъва, отново е изпълнен от усещането за безсилие и обреченост, винаги си знаел, че нямаш никакъв шанс, стига толкова си се крил, отпусни се, разслаби се, остави се да те повлече празното, толкова ли не ти е ясно, че никога няма да успееш да удържиш? Тъжният ритуал се е проточил до безкрайност, редят се стотици опечалени лица, ръката му е изтръпнала от ръкостискания с непознати хора – разбира се, всички тук са дошли заради нея, кой ли изобщо би дошъл на такова, или каквото и да е друго място заради него самия, празно, празно, всичко е толкова празно, очите му шарят наоколо с надеждата да намерят нещо, което да ги запълни, но не, празнотата отново го засмуква и поглъща, ааааааааа...

...Бяла, правоъгълна стена насреща му. Гледка, позната до рев. Той я гледа сравнително спокойно, стари познати са, никой от двамата не си прави илюзии. След известно време, няколко мига, няколко минути, няколко часа, няколко вечности, всичко е въпрос на късмет, тя ще се изпълни с образи, всичко е само търпение. Очакването на нищото е единственото, което му е останало и той го стиска между пръстите си с отчаяната решителност на удавник или зомби от дистопичен телевизионен сериал, странно, инак наоколо цари стерилен ред и чистота, домашната му техника винаги е работела безукорно. Очевидно е отменил отчитането на времето, няма представа колко от него е отминало, само сърбежът на растящите нокти и брада му напомня понякога, че потокът продължава хода си. Болка няма, това също му е добре познато, вцепенението не е нещо, с което се среща за първи път, но подозрителното усещане, че този май ще се окаже последният, се засилва все повече и повече, ако нещо такова изобщо може да бъде казано по адрес на вцепенението. Ако само би могъл да премахне, да зачеркне, да унищожи всичко това. Да забрави, да забрави, да забрави, ааааааааа...

* * *

Винаги беше знаел, че няма да му се размине. Не защото се смяташе за чак толкова голям грешник, подобни его-спринтове вече не му подходеха, а просто защото вярваше в някакъв род космическа, вселенска, ако и напълно неразгадаема, справедливост. „Дори и слънцето не може

да престъпи своята мяра – инак ериниите, прислужниците на законността, ще го намерят и пратят на наказание“.

Чак изскърца със зъби от раздразнение. Съзнанието, дребният подлец, отново се опитва да се подпъхне напред, да измести назад парещото усещане за виновна неизбежност, да го замести с нещо друго, да предложи цитатче, успокоенияще, скривалищенце, забвенияще...

Лавината на спомените го повлече, преобърна го с главата надолу и го запокити в празното преди да е успял дори да въздъхне. Тялото, лицето, косите, миризмата ѝ... Картинките го застигнаха и засипаха, потопиха го в океан от втечнена болка, оставиха го без дъх, без мисъл, без каквото и да е друго усещане освен някакво тъпо, празно безсилие и безсмислие. Присви се в зародишна поза, обхвана глава с ръце, опита да се свие и скрие някъде дълбоко, по възможност вътре в самия себе си, замуча, застана, зарева...

* * *

... Quoth the Raven...

... Quoth the Raven...

... Quoth the Raven...

... Quoth the Raven...

– Замълчи, птицо проклета!

Стресна се ужасно от скърцащия звук на собствения си глас, за миг потъна отново във водовъртежа, но този път кой знае защо успя да изплува, огледа се с мътен поглед – наоколо цареше тъмнина, кой знае колко време беше изминало – после се заслуша. В стаята се носеше нежна, мечтателна музика – „Гимнопедиите“ на Сатѝ, онази хитруша Алекса разбира се познава всичките му предпочитания – това го поотпусна малко, успя да се изправи и довлече до леглото, отново се просна, остави се на музиката, унесе се, зачака чудото на вцепенението...

Не му се удаде. Предателските спомени го затиснаха отново, той застана и се замята. Огън, огън, огън, ааааааааа...

– Да набирам ли номера?

Пак се стресна, но дори и това беше за предпочитане пред непоносимата жегна на огъня... Ах, да, Алекса...

– Хей, ти нали трябваше да ме игнорираш?

– Ами ти произнесе ключовата фраза... „Птицо проклета“, не си ли спомняш?

– „Птицо проклета“? Това ми е... ключовата фраза?

Понечи да се разсмее, после пак се присви от болка. Има си хас... Любимата ѝ закачка. Колко пъти беше го замеряла с нея, само за да го потопи след това в море от ласки и нежност...

– Набирай, набирай, набирай!

Стената пред него просветна и се запълни с образа на Макс, както винаги едно ухилен, както винаги готов да прекъсне връзката преди да си казал и една излишна дума. Не че при него има никакви други...

– Само не ми казвай, че си свършил хапчетата. Ти какво, да се самоубиеш ли искаш? За това има по-евтини начини. – Макс, разбира се, няма и секунда за губене, както обикновено.

– Имам много за забравяне, колко пъти да ти обяснявам... Нямах ли нещо по-силно? Тия държат само по няколко часа...

– Кредитът ти се изчерпи, човек, какво повече да ти обяснявам? Опитай с лоботомия... Айде, аз трябва да бягам...

Чаровният Макс...

– Чакай, чакай!

Щрак. Екранът потъмня и отново се превърна в стена. Той изскърца със зъби от безсилие, изрева нещо едно към Алекса, притисна длани към слепоочията си, заразтрива бясно, замуча...

Стана, преодоля с мъка пространството, което го делеше от банята и медицинското шкафче в нея, затвори очи, пое дълбоко въздух. Бръкна вътре със затворени очи, и без това знаеше цялата процедура наизуст, толкова пъти беше я преживявал в съзнанието си. Намери флакона, скрит зад всички останали, отвори го, напълни шепа, запокити я в гърлото си, задави се, но успя да преглътне всичко. Дотътри се обратно до леглото, полегна...

– Алекса, Шопен.

* * *

– Пак ли се опитваш да ме прогониш? А, птицо проклета?

– Не. Просто идвам при тебе. Крайно време беше.

Покоят го подхвана и понесе, бавно и насладително...

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. До-сега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин от 1990 г.

Коментари (2)

- 26-06-2017|**Марта, Виена**

Мания за писане: необуздана – като всяка друга. Мани, мани, ма-ния ли е, мани я. Обуздавай диалозите, Майсторе! Тези птици проклети! По-добре ги описвай. Можеш, опитвай.

- 26-06-2017|**Златко**

Някои текстове се раждат от хубави и светли импулси, други от мъ-чителни и трудни. А читателите рядко си желаят мъчителни и трудни неща.

(Между другото, обожавам моментите, в които тук някой ме потупа по рамото и ми каже снизходително „ти можеш“. Обикновено го правят хора, които изглежда не могат)...

Юли 2017

**По повод на едно предаване от „История.BG“,
един „Възродителен процес“
и една „Голяма екскурзия“
Автор(и): Стефан Дечев**

(Или за дефицитите и Съ-участието на една историография)

Поводът и намеренията

Повод за тези редове е [отзивът на Златко Енев на страниците на сп. „Либерален преглед“](#) за излъченото на 29 май 2017 г. предаване от рубриката „История.BG“, както и една последвала го дискусия във ФБ профила на Константин Мишев. На следващите страници ще се опитам да изкажа мнението си по предложените коментари и гледна точка на Енев, след което ще потърся и по-дълбоките причини за твърде забавения и отложен безкомпромисен разговор по темата за „преработване“ на миналото в съответствие с изискванията на едно модерно, европейско, хуманно, демократично, правово, гражданско, рационално и отговорно общество.

Защото видно е, че въпреки приетата от българското Народно събрание през 2012 г. декларация за „Възродителния процес“¹ (безспорно най-голямото по мащаба си упражнено насилие над хора в историята на Европа поне за времето от края на Втората световна война през 1945 г. до промените от 1989 г.) истинският разговор по темата нито се е състоял, нито е – както демонстрира поведението в телевизионното студио на Искра Баева и Евгения Калинова, – особено желан от историците, чувстващи се видимо неловко. (Тук наскоро появилата се книга на икономиста Румен Аврамов е само едно непредставително изключение, при това неслучайно дело на перото на учен формиран и възпитан извън професио-

1 НС най-накрая осъди „Възродителния процес“, Медиапул, 11 януари 2012 <http://www.mediapool.bg/ns-nai-nakraya-osadi-vazroditelniya-protses-i-nastoya-za-priklyuchvane-na-deloto-news188335.html> Последно посетен на 26 юни 2017 г.

налните среди на историците в България).¹ Бих желал да направя опит да отговоря кои са причините за тази плахост, неловкост, на моменти сякаш фанатична самоотбрана, стигаща до обречени и нелепи усилия за извинение на престъпния акт от 1984-85 и следващите години. А това е повече от нужно тъй като темата е своеобразна идиосинкраза, чрез която твърде добре могат да се очертаят и по-дълбоки идеологически и ценностни страни на българската историография като професионална дисциплина и хората присъстващи в свързаните с нея основни институции.

Зл. Енев е представил наложилите се постепенно след 60-те години на XX в. принципи, около които е ориентирана съвременната германска историография във връзка с преработването на болезненото и травматичното минало на страната. И след като е чел и българските историци, той видимо си дава сметка за тяхната отдалеченост от подобни възгледи. Но като че ли в известна степен сякаш сам не осъзнава мащабите на тази дистанция, както и обстоятелството, че в редица моменти е нужно на практика да се разговаря с тях на различни езици – не толкова професионално, колкото ценностно. Няма и как да знае, че „в кухнята“ дискурсът (интимния) по темата е още по-втвърден.

Отвъд оценките за телевизионното предаване

Енев справедливо забелязва, че Баева и Калинова се стремят да подценят точно този вид посегателство от 1984-85 г. върху идентичността на българските турци, който е безпрецедентен, тъй като за такъв вид насилие над турското население в по-ранното българско минало свидетелства отсъстват. Ето защо двете желаят да разположат процеса в едно *longue durée*, ала по-скоро чрез него да извършат опит за някакво оправдаване или поне извинение за извършеното насилие от режима на Тодор Живков. А и не на последно място да се намери извинение и за значимата дейност на определени техни покойни и живи колеги историци легитимиращи това насилие. Отсъства каквото и да било желание и да се търси друг оценъчен разказ за миналото, който да надмогне националната романтика за жертвата. След малко ще се върнем на това как този наратив практически е откърмил поколения български историци и обстоятелството, че повечето от тях вече са склонни да употребяват термина „османско вла-

1 Аврамов, Румен. Икономика на „Възродителния процес“. София: РИВА, 2016.

дичество“ вместо „турско робство“, още нищо не променя и съвсем не е симптом за дълбока промяна в една историография и нейните ценности.

Подобно на Зл. Енев и аз съм на мнение, че участието на Баева в телевизионното предаване и твърдението ѝ за „крах на възродителния процес“ предпоставя съществуването преди (или освен) насилствената, „лоша“ форма на „Възродителния процес“, и на една друга, вече „добра“, която на практика е била провалена. Тук Енев напълно правилно е схванал колебливостта в позицията на историчката, оставянето ѝ умишлено отворена и недоизказана, за да може да се интерпретира в различни посоки.

Но Енев очевидно надценява участничката в студиото Евг. Калинова, търсейки паралели между нейните усилия за намиране на „приемственост, на исторически и политически обяснения (оправдания?) за етническите политики на БКП“, и дебатите в немската и международна историография, около теориите за т. нар. „Sonderweg“. Тук по-скоро говорени и споделяни през годините размишления с колегите от Историческия факултет и пред студентите са плод на тази мисловна стратегия целяща да разводни отговорността.¹ Но съм съгласен с Енев, че е недопустимо по този начин да се сменя собствената отговорност чрез нещо, което е вършено и преди. Или пък чрез някакви позовавания върху „националната сигурност“ (финалните думи на Калинова в предаването) да се разглеждат задължително малцинствата като потенциална „пета колона“ на съседите.

Не мога да не се съглася с Енев и за определено наличие на връзка между политиката на БКП, от една страна, и националистическите политики осъществявани преди нея, от друга, която не бива да се премълчава. В началото на 90-те години това дори беше използвано от исторците Величко Георгиев и Стайко Трифонов на практика за извинение на „Възродителния процес“ и поставянето му в една непрекъсната и идеща от миналото „патриотична“ традиция.² В този смисъл твърдението на Енев може да бъде застъпвано, утвърждавано и пропагандирано и със съвсем различни, дори напълно противоположни цели. Затова и нищо „толерантно“ не виждам във възгледите на „толерантния националист“

1 Видим израз на тези усилия е появата на сборника Георгиев, В., Трифонов, Ст., Покръстването на българите мохамедани 1912-1913: Документи. София: Академично издателство „Марин Дринов, 1995.

2 Вж. цитирания сборник в бел. 3.

Ст. Трифонов, а къде го виждат Баева и Калинова, оставям те да ни информират. Ще кажа дори, че набутването, или по-скоро навирването на сборника в негова чест пред погледите на зрителите на „История.BG“ беше изключително цинично.

Енев основателно улавя, че зад тази политика се крият дълбинни енергии на българския национализъм и българския подход към модерността като цяло. Те са неразривно свързани с представата за някаква „българска етническа чистота“, освободена от „ориенталски влияния“, видяна отчетливо в книгата на американската историчка Мери Нюбъргър (показателно сякаш все още непреведена на български език)¹. Това е неразделна част от традиционното българско мислене, за което специфично-турският вид „чуждост“ е не просто чуждост, а тежко историческо бреме, от което ние трябва да се избавим на всяка цена. Много от тезите застъпвани както в тази книга на Нюбъргър, така и в по-късно появилото се нейно задълбочено изследване върху тютюна в българската история,² и днес трудно намират разбиране сред българските историци и те продължават упорито да ги заобикалят. Може би това е и причината за вече дългото забавяне на превода на книгата ѝ (макар по едно време да се заговори за такова).

Ала тук се налага да направим и едно допълнение. В академичните среди винаги са се намирали – макар и пренебрежим брой – хора, които са подкрепяли толерантното отношение към малцинствата. Тук е достатъчно само да посочим името на един Иван Шишманов, който още през далечната 1894 г. пише: „Археологическите разкопки обещава да ни дадат богат нов материал от предисторичната, класичната, средовечната и турската археология, която тъй също не би трябвало да се занемарва. Вандализмите отнасяния с турските паметници, надгробни плочи, надписи над чешми, здания и пр.. би трябвало да се прекъснат във всеки случай.“³ Противно на днешни внушения, че към проучване на малцинствата ни тласкали чужди фондации и НПО-та, за именитият учен дори самият „Сборник за народни умотворения“ трябва да включва „не само изучава-

1 Neuburger, Mary C. The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria. Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 2004.

2 Neuburger, Mary. C. Balkan Smoke. Tobacco and the Making of Modern Bulgaria. Ithaca and London: Cornell University Press, 2013.

3 Сборник за народни умотворения, изд. МНП, кн. X, София, Държавна печатница, 1894, Предговор, с. IX.

нето на българската народност, но и на всички ония етнически елементи, които влизват в целокупния състав на българската държава“, имайки предвид конкретно „турците, гърците, власите и пр.“ „Изследването на нашата националност, – продължава Шишманов – както толкова пъти се е повтаряло и тук, и другаде, само тогава ще лежи на здрава научна основа, когато се изследват, преди или заедно с нея всички етнически фактори, с които тя е влизала в съприкосновение и по-близко сношение.“¹ Тук Шишманов ни звучи твърде далеч от онова, което се опитват да ни внушат Баева и Калинова, и не оставя съображения като „интеграция“ и „национална сигурност“ да повлияят на научното дирене, професионализма и хуманизма. Ето защо не можем да не се съгласим и с категоричното отхвърляне от страна на Енев на възможността допусната от Баева да има и „хубав“ възродителен процес, който да доведе до сполучлива етнокултурна асимилация. Ала както ще видим, зад тази нейна позиция се крият дълбоко залегнали убеждения, нагласи, мисловни механизми, бремене на историческата колегия от миналото – или поне на нейни изяви представители – активно съучастие в осъществяването на „Възродителния процес“ през 1984-1985 г., включване в правителствената истерична кампания около „Голямата екскурзия“, съпротива срещу решението за връщане на имената от 29 декември 1989 г. или пък решително неприемане на ролята и мястото на турското и мюсюлманско малцинство в България от 90-те години насам.

„Омърсеният пагон“ или за професионалните вини и дефекти на една историография

Изразявам пълно съгласие и с трите основни заключения или отправки точки на Енев за един необходим на обществото ни, нов, бъдещ исторически разказ за тези събития, давайки си сметка, че все още българските историци, в по-голямата си част, изобщо не са готови за него. Заедно с това бих желал да направя и някои допълнителни заключения.

Подобно на Енев смятам, че трябва открито и без всякакви колебания и недомълвки да се говори за опитите за етническа и културна хомогенизация на страната (с изключение на земеделското управление на Александър Стамболийски); за непрестанното потискане и преследване на всички малцинства, които се възприемат като заплашващи нейната съ-

1 Пак там, с. XI.

щностна „българскост“ (основно мюсюлманските, но не само). Бих искал само да добавя, че и извън земеделските среди, и сред някои просветени консервативни, демократични и либерални политици, както и сред социалистическите кръгове, винаги е имало – макар и малцина – български политици и общественици, които са осъждали подобна политика на насилие (например Михаил Такев, П. К. Яворов, Георги Чичовски).¹ Иначе като цяло т. нар. граждански национализъм винаги е бил слаб. В самата конституция той е окуражен от някои нейни параграфи, но и ограничен от други. Да не говорим за тогавашните и днешните всекидневни мислене и всекидневна практика на битово равнище, които са в пълен разрез с него.

Ето защо няма как да не подкрепям позицията на Енев, че българският национализъм е силно етнически, а не граждански мотивиран. И наистина, въпреки честото позоваване в публичното пространство на Васил Левски, гражданското разбиране за българската нация се състои в повечето случаи единствено от красиви думи, в които историците обикновено съвсем не вярват. Много ясно това личи от едно старо участие от 1990 г. на Николай Генчев в предаването на Кеворк Кеворкян „Всяка неделя“. Макар и сам автор на книга за Левски,² изтъкнатият историк от близкото минало видимо не възприема концепцията му за гражданска нация, за свободата на човешката личност, без разлика на етнос и религия. Това му разбиране някак си винаги е било маргинализирано и никога част от поведението и политическите му каузи, негово лично кредо. Затова и в телевизионното предаване „при Кеворк“ Генчев особено натъртва как самият е за поставяне на „българският национален интерес“ „над всичко“. Той изказва открито съжаление, че „българският национален проблем напоследък се явява главно като турски проблем“ защото, добавя той с нескривана досада, „само за турците“ се говорело, уточнявайки почти презрително – „в тая страна живеят един милион ли са, колко са турци?“. Следват и твърде несериозните му в оня контекст, но за сметка

1 Дечев, Стефан За разказаните и неразказани Балкански войни. <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/prospects/science/2139-2013-08-12-08-29-32> Последно посетен на 26 юни 2017 г.

Стоянова, Пламена. Покръстването на българите мюсюлмани.

<http://www.librev.com/discussion-bulgaria-publisher/2270-2013-12-28-12-00-35#!>

Последно посетен на 26 юни 2017 г.

2 Генчев, Николай. Левски, Революцията и бъдещия свят. София: Издателство на Отечествения фронт, 1973.

на това апокалиптични прогнози как Югославия иска Македония, Румъния ламти за Добруджа, турците претендират да се отделят и как поради всичко това оставала единствено „твърдата гръд на Балкана“.¹ (Пропуснат е най-сериозният проблем – задаващата се емиграция на над един милион българи, които не могат да понесат българските адети да се води борба с младите, знаещите, способните и можещите, и да се урежда „родата“, „земляците“ и „наши хора“ – нещо на което не е чужд и самия Генчев.) А и неговите цялостни и печално завършили политически опити след 1989 г. (макар наистина името му да не е сред подкрепящите процеса на насилствена асимилация през периода 1985-1989 г.) говорят в тази посока. Всъщност показателното е, че самият той започва инакомислието си още през 60-те с точно националистическа (!) антисъветска статия, а не с нещо свързано с „правата“, „демократията“, уважението към човешката личност и т.н. – все неща, подтиснати и забравени в тогавашна България. Изцяло етническа мотивираност личи и от обществено ангажираните писания и спомени на всички по-известни български историци – живи или покойници. За тях (например достатъчно е да споменем само Димитър Ангелов и Илчо Димитров) малцинствата са видимо „втора категория“ хора.²

Енев е също прав задето „Възродителният процес“ не е измислен и не е дело на всички българи, но под една или друга форма всички те – макар решението за акцията да е взето от буквално „шепа хора“ – са негови СЪ-участници. Тук само бих добавил, че като във всяко общество, отговорността е най-вече на интелигенцията. А точно тук и най-трудно могат да се намерят факти за противопоставяне. Поне в книгата на историка Владимир Мигев – събрала всякакви интелигентски несъгласия и дисидентствания през този период – няма и следа от каквато и да било критика срещу „Възродителния процес“ след 1984-1985 г.³ Видимо проблемът е забутан в ъгъла не само от властите, но и от дисидентстващите интелигенти.

1 Вж. предаването на адрес <https://www.youtube.com/watch?v=hPofvZE8oYI>

2 Вж. редица подобни места в Димитров, Ил. Всичко тече. София, 2000; Ангелов, Д., Спомени. София: Парадигма, 2004.

3 Мигев, Владимир. Българските писатели и политическият живот в България 1971-1989. София: Диомира, 2014.

Същият „пагон“ в защита на „либералния характер на европейското общество“

А сега малко и за дискусията, разрази се под текста на Енев¹ и вклиняванията на Баева в нея. Първо ще кажа, че не съм изненадан от позициите ѝ. За „честта на пагона“ (изразът е на един друг изтъкнат историк и дългогодишен началник) съм я виждал да защитава всякакви абсурдни и нямащи нищо общо с реалността тези.

На твърденията ѝ, че тя и Ст. Трифонов са били срещу „Възродителния процес“, можем да възразим, че историците обикновено вярват на документи (това особено много обичат да твърдят българските историци). Та кои са тези документални свидетелства, че Трифонов и Баева са били против „Възродителния процес“? Дори си спомням, че Трифонов след време имаше резерви към връщането на имената, или „спрямо начина“ (!), по който то било сторено. Колкото за „българското население“, за което говори Баева, както и за „местните учители“, налага се да припомним, че точно по време на „Голямата екскурзия“ от там дойдоха онези „лешояди“ и мародери, които грабеха най-безцеремонно отиващите си български турци. А и Баева тук избягва да се изказва по основните пунктове свързани с „преработването на историята“, по които говори Енев. И то е поради причината, че всички те – култивирани в самото германско общество едва от 60-те години насам – са ѝ дълбоко чужди. Чужди поради социализацията ѝ в средите на българската историческа колегия, за която те са самото кощунство.

Неминуемо е, но за сметка на това цинично, да се търсят някакви извинения за „Възродителния процес“ с позоваване на „необходимостта от интеграция на мюсюлманското население в Европа“, на случващите се вече днес „многобройни терористични атаки в Европа“ (в „Българските преходи“ – където голяма част от целенасочено ограничения текст е забутана в бележка под линия – двете с Калинова също бяха използвали тази „хватка“ с тероризма, позовавайки се манипулативно на българската действителност от 80-те, поставяйки едновременно атентатите на летището във Варна и на железопътната гара в Пловдив, както преди, за всеки случай и след „Възродителния процес“).² Та тази „интеграция“ пък

1 <http://librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/3235-vazroditelniyat-protze>

2 Вж. Баева, Искра и Калинова, Евгения. Българските преходи 1939-2002, София: Парадигма, 2002, с. 223-224.

била вече нужна за Баева за да успеем да „запазим либералния характер на европейското общество“ (!). Този неприкрит опит за смесване на различни неща е изключително смущаващ. В момент, в който в София не може да се проведе спокойно един гей-прайд, смятан за най-нормалното нещо в Европа, та е необходимо посланици от Франция през САЩ та чак до Бразилия да излизат с нарочна декларация в негова защита; когато Калинова се стреми на финала на предаването да оправдае „Възродителния процес“ с „националната сигурност“; когато колеги на Баева продължават да защитават „здравите корени“ заплашени от „бежанската вълна“ и са стожери на нетолерантното говорене; загрижеността ѝ за „либералния характер на европейското общество“ е просто комичен! Дай Боже на европейското общество никога да не дочака либералния му характер да се пази от български историци!

Натъкваме се и на чисто погрешни твърдения на Баева. Тя пише на пример във форума след публикацията на Енев следното: „От друга страна обаче, ние в Европа живеем в национални държави, възникнали исторически като такива.“. В последните около два века наистина в Европа възникнаха определен брой национални държави, едни по-рано, други по-късно. Но „исторически“ тях ги е нямало като „национални държави“ преди последните два века. В Историческия факултет на Софийския университет една от катедрите се казва „История на България“. От векове историята ѝ се разказва там като история на една национална държава, без някой да го е еня за отминалата реалност. Но тази история е единствено интелектуална конструкция или поне само един от множеството възможни други начини за мислене на миналото.¹ Обстоятелството, че това не се преподава и казва на студентите е свидетелство за настоящите интелектуални дефицити във факултета, но то не променя цялостната картина. Що се отнася до коментарите на Баева за „мултикултурализма“, тях трябва да оставим без коментар, но те са изключително показателни за равнището на разбиране по тези въпроси сред огромното мнозинство от историците в България.

И тук някъде Енев сякаш интуитивно напипва – явно неслучайно, а е подочул нещичко – че има и по-дълбоки причини за позицията на Баева, свързани къде с начина на мислене на „историческата колегия“, къде с образованието по история в Историческия факултет на Софий-

1 Вж. по-подробно у Дечев, Стефан (ред.) В търсене на българското: мрежи на национална интимност XIX-XXI в. София: Институт за изследване на изкуствата, 2010.

ския университет, къде с ангажираността на определени историци в разглежданите от „История.BG“ събития, къде резултат от цялостния интелектуален и политически климат в институцията където работи Баева. Ето защо във форума Енев задава и въпрос: „Много би ме интересовало да узная (евентуално в частен разговор) какво точно е реномето на Историческия факултет в днешната културно-политическа българска ситуация? По-скоро консерватори отколкото прогресивни? Или обратното? Дочувам доста смесени гласове, но не съм особено обнадежден, трябва да призная...“. Написаните по-горе редове имаха за цел донякъде поне да отговорят на този въпрос, но все пак – нека да подпомогнем Златко Енев в липсващия му отговор.

За атмосферата в Историческия факултет от преди промените през 1989 г. обикновено се пише с патетика и разказва с умиление. Факултетът не се притеснява особено, че негови членове са неразделна част от политиката на „Възродителния процес“. Тук е достатъчно да споменем само имената на Илчо Димитров и Петър Хр. Петров (които и след промените от 1989 г. се гордееха с това, което са вършили тогава), за да се разберат мащабите на проядеността на институцията от самия „Възродителен процес“. Сравнително редки са свидетелствата като това на Румен Даскалов от 1991-92 г., където той отбелязва изрично, категорично и недвусмислено „общо взето консервативната интелектуална атмосфера на Исторически факултет“.¹ Бих добавил, че тя се оказва твърде жилава и устойчива, както и до днес личи по публични изявления, мнения в интернет-форуми или дадени Фейсбук-статуси.

Всъщност именно Съ-участието на историци – под една или друга форма – в самия „Възродителен процес“ е повече от видимо. Помним беседите на историка Петър Хр. Петров из цялата страна. Помним добре как около провокирането на „Голямата екскурзия“ от телевизионния екран действията на режима се обосноваваха с плам отново от историка Илчо Димитров, в най-гледаното телевизионно време. Добре известно е как на големия националистически митинг пред НДК в подкрепа на речта на Живков и „Голямата екскурзия“ едно от словата бе произнесено от историка Димитър Косев. По страниците пък на печата не закъсня да се появи в полза на режима и „Възродителния процес“ и историка Христо Христов. ... Този списък с подобни дела на историци от Истори-

1 Даскалов, Румен, Предизвикателството Николай Генчев. – *Studia Culturologica* 1992, кн. 1, с.33-50.

ческият факултет на Софийския университет може да се продължи, но и само дотук той е съвсем показателен за една очебийна тенденция, която няма как да бъде скрита и която е част и от обяснението за трудното и неловко участие на Баева и Калинова в телевизионния разговор.¹

Нещо повече. Словото на Живков от края на май 1989 г. може и да е белязало краха на „Възродителния процес“, но точно то доведе и до ентузиасирана подкрепа сред поне значима част от историческата колегия, каквато той нямаше в годините 1985-89 г. Тук със сигурност могат да се споменат имената на историци като Величко Георгиев, Стайко Трифонов и т.н. А и онези, които не подкрепиха „Възродителния процес“ открито преди 1989 г., сякаш имаха възможността и го направиха след решението за връщане на имената от 29 декември 1989 г. и следващите месеци. Такова бе цялостното поведение по това време на един Николай Генчев. Защото дори и през периода 1984-85 г. да не се е включил в антитурската кампания, то Генчев мълчи и 1988-1989 г. когато вече някои българи, – сред които наистина пренебрежим брой историци – макар и с известно закъснение, проговарят и застават твърдо срещу асимилационната кампания.² И след 29 декември 1989 г. Генчев непрекъснато демонстрира някакво трудно защитимо „особено мнение“, различно от това на укрепващата опозиция от СДС и кръговете в БСП, които стоят зад връщането на насилствено и брутално отнетите в предходните десетилетия имена на българските мюсюлмани. За пореден път недвусмислено демокрацията и правата на човека имат особено място в ценностната скала на нацио-

1 Един от малкото откровени разговори, който повдига завесата по тези въпроси се проведе наскоро на страниците на „Маргиналия“, но както демонстрира състава на участниците и самото съдържание на дискусиата, участието на историците е най-трудно и мъчно. Вж. За травмата, мълчанията и вината около от „Възродителния процес“. Маргиналия, 10.04.2017 г. <http://www.marginalia.bg/aktsent/za-travmata-malchaniyata-i-vinite-porodeni-ot-vazroditelniya-protses/> Посетен последно на 26.06.2017 г.

2 Става дума тук за документа от 17 юни 1989 г. озаглавен „Апел на интелектуалци относно политиката срещу турското малцинство в България и обръщение към турците да не заминават“. Сред историците личат единствено имената на Антонина Желязкова, Стойчо Грънчаров, Христо Кьосев и Ангел Димитров. Към тях може да добавим и Димитър Луджев, който обаче, въпреки историческите си занимания, подобно на Румен Аврамов, не е формиран в институция пряко свързана с подготовка на български историци и това го поставя по определен начин извън „матрицата“, за която говорим, поне в онези години. Вж. Някога, в 89-а. Интервюта и репортажи от архива на журналистката от радио „Свободна Европа“ Румяна Узунова“, съст. Лиляна Александриева, Фондация „Желю Желев“, София, 2007, с.376-378.

налиста историк, когато стане дума за права на малцинствата. Явно „маята“, с която се замесват бъдещите професионални историци в България има нещо общо с днешното им частно, а по Интернет и ФБ форуми и публично говорене срещу „толеранти“ и „евромажоретки“, както и със случващото се сред т. нар. „патриоти“ в политическото пространство, както и с истерията срещу „бежанците“ и „мигрантите“.

Ето защо вътрешните противоречия, които Енев намира у Баева, са съчетание от дълбоки схеми на мислене, залегнали сред историците на етническата нация и националната държава, както и от професионалния етос, който се култивира от десетилетия и води после до бранене „честта на пагона“. Точно това е една от допълнителните причини, която кара Баева да бъде особено предпазлива и нерешителна в приемането на позицията на Енев и съвременната историография, хуманитаристика и социални науки по „преработка на миналото“. И ако в телевизионното студио и публично търси леки извинения, то в някаква професионална, по-интимна среда би могла да премине и към цялостни и безрезервни оправдания на случилото се тогава. Това пролича и в студиото където освен намека за хубавата иначе „интеграция“, изплуваха и тезите, че българските турци сами са се били подготвили и организирали предварително за „Голямата екскурзия“; че болката не била само за тях, но и за българите (и то имайки предвид времето на голямото мародерство) и т.н.

Нищо ново под слънцето, защото болестта е много по-дълбока

Националистическата обремененост на българската историография е в състояние да повреди не едно професионално мислене. Ето още няколко примера, за да видим колко трудно преодолима е тази рамка на мислене и „големия наратив“ за жертвата и „турското робство“. Та нали и Н. Генчев в разговор със студентите си на страниците на сп. „Отечество“ през 1982 г. говори основно за „душевност“, за „народопсихология“ (българска, разбира се), за „турско робство“, за „биологическата жизненост“ (!!!) на нацията.¹ И всичко това до степен да ни внуши, че интелектуалният контекст, който да направи мислим „Възродителния процес“ сякаш е напълно узрял факт. В крайна сметка разговорът е абсолютно непреводим за чуждата академична публика, за хуманитаристиката и социалните науки в реномираните университети по света, както тогава (!),

1 Душевността на българина - Отечество, год. VII, бр. 9, 5 март 1982, с. 26-27.

така и днес. Въпреки това изложените тук основни идеи, – издание на „късния соц“, – продължават и днес да се разпространяват от основните ни медии и т. нар. „патриотични“ формации в политиката, а и извън тях. Такива бяха и повечето наши учители от по-младото поколение. Та Милчо Лалков си отиде от този свят подкрепяйки с възторг както режима на самия Живков, така и „Възродителния процес“ – две достойни за съжаление позиции.

Не на последно място в такава посока и на национализма залагаха и историците по време на прехода. Нека само си припомним завоя към национализма на Иван Илчев, който в навечерието на собствената си ректорска кампания в късното лято на 2007 г., написа на страниците на в. „Сега“ следното: „Във всеки случай, ако общинарите наистина тръгнат да откриват паметник на княз Михайло в София, ще призова студентите от историческия факултет, членовете на клубовете „Съхрани българското“, „Памет“, ВМРО, членовете на клубове за историята на Македония да присъстват на „тържеството“ и да изразят отношението си към подобно скудоумно и нагаждаческо решение, взето зад гърба на софийските избиратели.“¹ В този смисъл безвкусният национализъм сякаш се оказа някакво *longue durée* в ценностната система на българския историк.

Пренаписване вече има, но какво?

Но тази печална картина се нуждае явно и от някакво разкрояване. В дебата си с Баева, сам Енев също сполучливо напипва, че с днешна дата редица историци в България са склонни да представят тогавашните си критики срещу начина (!) на осъществяване на „Възродителния процес“ и непостигането (!) на неговите планирани резултати, като някакво противопоставяне едва ли не срещу самото насилие, срещу всякакво насилие насочено именно срещу малцинства и политиката на тяхната асимилация. Но тези критики и становища на времето не са били в същината си такива. Въпреки това, ако миналото на противопоставящата се на „Възродителния процес“ интелигенция след 1984-85 г. не съществува исторически, то явно трябва да се създаде и „изобрети“ постфактум историографски. Това видимо личи от едно изследване на Михаил Груев за „Възродителния процес“, където можем да прочетем следното: „Сред

1 Вж Илчев, Иван. Защо ще увековечаваме у нас архитекта на великосръбската политика“ <http://www.segabg.com/article.php?issueid=2741§ionid=5&id=0001201> Последно посетен на 26.06.2017 г.

силно резервираните и критично настроени видни историци се открояват академиците Николай Тодоров и Давид Елазар, професорите Николай Генчев, Мито Исусов и др., които от висотата на своята обществена и партийна позиция имат авторитета и възможността за особено мнение.¹ Не съществуват обаче документи (!), от които да личи, че тези „видни историци“ са били против акта и са го осъдили по някакъв начин. А нали именно на „документа“ (!) обичат да се позовават колегите историци в България и да го издигат като „фетиш“? Но тук Груев се позовава изцяло на лични спомени и буквално на нито един написан ред. А и кои точно и защо са „силно резервиран“, и кои, защо, къде и как точно са „критично настроени“, не става ясно? Ето защо попитах историчката Надя Данова доколко е вярно написаното от Груев в книгата му. Ето какво ми отговори тя на електронната поща в един наистина емоционален мейл: „Никога не съм чула Николай Генчев или Николай Тодоров да говорят срещу Възродителния процес. Напротив, Институтът ни работеше с пълни сили с цялата си османистична продукция в тази посока. Също така няма да забравя как веднъж Н. Генчев се гавреше на тази тема с Ибрахим Татърлъ в „Яйцето“ пред куп хора. Не зная, но мисля, че това е вторична митология с цел омиване на образите на едни хора ... А какво са говорили вкъщи под юргана, това само боговете знаят.“² Ала след това именно книгата на Груев се превръща в основен аргумент в биографията на Генчев в Уикипедия вече да пише следното: „В края на 80-те се изказва критично за използването на историческата наука като политически инструмент, оправдаващ Възродителния процес.“³ Така се почва и продължава конструирането на едно никога несъществувало минало. А зад „Възродителния процес“ – освен асимилационна политика на БКП и Т. Живков – стоят и дълбоко вкоренени националистически, расистки и „провинциални“ от гледна точка на световната историческа наука, разбирания на редица български историци, включително и на знакови фигури, а някои от тях и смятани за знаме на инакомислието през комунистическия период. Всъщност, пак да посочим как никак не е случаен фактът, че единственото изследване, което без предубеждения подхожда към темата за „Възродителния процес“ е това на Р. Аврамов.⁴ Все още не е дошло времето човек,

1 Груев, Михаил и др. Възродителният процес. София: Сиела, 2008, с. 173.

2 Имейл от Надя Данова, 6.12.2016 г.

3 Вж. написаното за Николай Генчев в [Уикипедия](#). Последно посетен на 26.06.2017 г.

4 Вж. Аврамов, Р. Пос. съч.

получил именно историческо образование в България, да подхване тази тема и да я интерпретира точно по този или сходен начин. И тук участието на Баева и Калинова в „История.BG“ е само малка индикация за това.

Разбира се, подобни на тях историци и исторички се чувстват и сигурни поради общите настроения и нагласи в обществото, които също са резултат от това непреработено минало. Та погледнете какво представлява само форума във ФБ под анонса още на „История.BG“, че предстои предаване посветено на „Голямата екскурзия“ от 1989 г.! Как се подменя с вопли за „разорението на тракийските българи“ истинската тема? Та все едно телевизията не е правила подобни предавания?

И за финал. Ако тръгнем от постановката на Енев, че преработването на миналото е съчетание от целенасочени политики на паметта с цел *„да се установи такъв вид обществен климат, при който повторението на травматичното минало да стане или невъзможно, или поне много слабо вероятно“*, то тогава се налага да заявим, че с изводите и тезите застъпвани от Баева – да не говорим за Калинова относно *„националната сигурност“* (каквото и да означава това – все пак да не забравяме, че за немалко просветени и граждански активни люде, българската държава в момента просто е „похитена от бандити“ и *„националната сигурност“* е единствено тяхната собствена сигурност) – повторението на травматичното минало е повече от възможно. Работата по преработването му и постигането на новия консенсус за него видимо тепърва предстои. Тук Енев обикновено изразява оптимизъм като се позовава на нуждата от смяна на поколенията в германския случай след края на Втората световна война, прехвърляйки тези процеси и върху посткомунистическа България. Но той видимо пропуска отсъствието тогава във Федералната република на фактора емиграция на младите, способните и критично мислещите. А кой знае, може би животът неумолимо тече и наистина преработването на миналото ще се случи един ден и в България?! Ако трябва с помощта, но ако е нужно и преодолявайки съпротивата, дистанцията, мълчанието и болезнения цинизъм на нейните увредени от идеология и минало историци.

Стефан Дечев

Грац,

Център за Югоизточноевропейски изследвания
към Университета в Грац, Австрия

26 юни 2017 г.

Стефан Дечев завършва история в Софийския университет „Св. Кл. Охридски“. Специализира в Амстердамския университет и Централноевропейския университет в Будапеща. Доктор по история и доцент по нова и съвременна българска история и историография. Бил е гост-преподавател в Университета Комплутенсе в Мадрид. Автор е на книгите „Политика, пол, култура. Статии и студии по нова българска история“ (2010) „Who are Our Ancestors?: Race, Science, and Politics in Bulgaria 1879-1912“. (2010). Съставител и научен редактор на сборника „В търсене на българското: Мрежи на национална интимност XIX-XXI София: Институт за изследване на изкуствата (2010). Преподава в Югозападния университет в Благоевград и Софийския университет. В момента (2017 г.) гост-преподавател и изследовател в Центъра за Югоизточноевропейски изследвания към Университета в Грац, Австрия.

Коментари (32)

- 28-06-2017|**Атанасов**

Стефан Дечев прави действително дълбок анализ на писаното от историците, както това става в много държави по света. В него липсват много данни, които не се публикуваха, когато структурата на българската държава бе променена от нова европейска, близка до тази на Белгия, в един сателит, базиран на една съвсем друга обществена организация. В тази организация информацията бе потискана, унищожавана или префасонирана според нуждата. С въвеждането на съвеските закони и прийоми беше извършено масово преселване и убиване на хиляди, за които и днес липсват определни данни и сведения. И „истината“ за това се ръководеше от отдел „Агитация и Пропаганда“ на БКП. Или както

известния проф. Богомил Райнов казваше: Истината е само това, което партията казва.

Още с първите стъпки за граничната ивица от 50 километра, установена за всички сателити, се извърши голямо преселване от граничните райони на населенив, на което не можеше да се разчита, или като потискащо средство за сплащване и терор. То обхваше хора с мюсюлмански и други имена или направо „неблагонадеждни“ като притежатели на големи стада животни. Те бяха принудително заселени главно в селата около Търговище. Но като акция наредена от окупатора, това и до днес е скрита и покрита

За тези неща надали Стефан Дечев може да намери нещо писано. А то може да е по голямо по размер от „възродителния процес.“ И да бъде част от един огромен процес в целия „социалистически“ лагер.. Надали и такива „историци“ с специални привилегии като Искра Баева могат да си сложат ръцете по документите за това. Тогава бе въведена и специалана военна служба за „неблагодеждните“ наречена „трудови войски“. Вместо пушки те воюваха с лопати.

- 28-06-2017|Златко

Фейсбук подава сигнали, че може би около този текст действително ще се разгърне някакъв вид дискусия между българските историци, колкото и скромна по размери и влияние да бъде. Впрочем, тези неща никога не могат да бъдат оценени в момента на случването си. Искаме или не, те са част от „историята“...

И така:

Dimitar Bechev Много силно!

Yuliana Metodieva Маргиналия получи този текст.Златко, ти отключи тежка дискусия! В следващите ни броеве ще публикуваме и двете статии. Обръщам внимание на читателите – оформя се ново общество около етиката на паметта. Безспорен вдъхновител е Златко Енев!

[От Златко: Вдъхновяваме се, та ушите ни плющат!]

Невена Граматикова Поздравления за колегата Дечев, статията е много точна, изразяваща личните ми позиции. Винаги съм си задавала въпроса за отговорността на интелигенцията в онзи момент, а не сега, когато няма физическа опасност

(освен редките изключения). Но всъщност е нужен много по-дълбок дебат за различните измерения на процеса.

Filip Lyarov Много добър анализ на поредния исторически дебат, който не може и не трябва да си отшуми без адекватна позиция от страна на специалисти. Дечев продължава да демонстрира, че не всичко е загубено за българската историография. Изключително се зарадвах, че е спомената Мери Ню-бъргър, чиито трудове (*Balkan Smoke* ми е наистина любима книга) заслужават качествен превод на български и включването им в университетските учебни програми. Поздравления и за г-н Енев, че дава трибуна, а и сам провокира подобни дебати!

- 28-06-2017|Златко

Мисля си, че може би тук е моментът да се разшири обхвата на критиката към гилдийната безотговорност (чети: нежеланието на огромна част от професионалните български историци – и изобщо интелигенция – да се изправят честно срещу въпроса за собствената си отговорност когато стане дума за реалното преработване на престъпленията на българския национализъм, преди и по време на комунизма). Стефан Дечев е написал прекрасен, силно вълнуващ текст, от който самият аз очаквам много. И все пак трябва веднага да уточня, че в първоначалния си текст аз формулирах критика и към двете „крила“ на днешния български обществен поглед към „Възродителния процес“ – и консервативно-защитното (тоест, колкото и парадоксално да прозвучи за лагерно-разделената българска интелигенция, **ясно крило**, представяно в разговора от Искра Баева и Евгения Калинова) – и радикално-обвинителното, което търси отговорността извън собственото си Съ-участие в този процес (в този вид типология то се оказва **ляво** и се представяше по време на разговора от Евелина Келбечева и Екатерина Бончева).

В какво се състои недостатъчността и на двете позиции обясних там. Тук бих искал отново да подчертая, че реално преработване на миналото не може да се извърши в НИКОЯ страна, независимо от културното ѝ наследство, ако нейните жители упорито отказват да видят в „историята“ нещо, което е плод на собствените им действия и участия в широките обществени процеси, а, напротив, продължават да я считат за нещо, което се прави от ДРУГИ, и за което те следователно не носят никаква отговорност. Историята в нейния съвременен, модерен, наситен с бъде-

ще вариант, се прави от свободни и осъзнаващи отговорността си хора. И оправданията с „тежкото историческо наследство“, което ни е натресено отнякъде и за което ние не носим никаква отговорност, не водят до нищо друго освен до реалното му увековечаване. Историята започва там, където всеки от нас осъзнае, че тя се прави от него/нея – и че това е колкото огромна привилегия, толкова и гигантска отговорност. Всичко друго са детинщини на едно незряло, недорасло и вечно търсещо извинения за изостаналостта си общество.

- 01-07-2017|**Ангел Николов, историк**

Ами според мен Стефан Дечев въобще не прави никакъв си „дълбок анализ“, а изразява политически позиции, които изключително много наподобяват прословутите тези на Коминтерна срещу „престъпленията на великобългарския шовинизъм“. Комформизмът и конюнктурщината на „анализът“ му са толкова тенденциозни, че не си заслужава човек да си губи времето да оспорва „силно вълнуващият му текст“. Историята е наука, а не поезия за дилетанти, кичещи се със смешните си титли, поради липса на аргументация. Е, кого токова силно вълнува Дечев? Да се представят Искра Баева и Евгения Калинова като някакво си „дясно крило на българския национализъм“ а Евелина Келбечева като ляво такова е такава огромна глупост, че дори не е смешна. Възродителният процес е резултат от тоталитарното мислене и практика на ПБ на БКП (и лично на Живков), което смята че всичко му е позволено и може да решава всеки възникнал проблем с насилие. Възродителният процес и начинът по който бе приложен в края на 20 век е наистина срамна страница от българската история, а убийствата и насилията над защитаващите достойнството си хора е престъпление, както е престъпление и бомбата заложена от турски терористи във вагона за майки с деца на гара Буново, и още няколко подобни деяния (включително отвлечените деца в Добрич, подготовката за отвлечане на друг цял автобус с деца и пр. Ако си послужим с прочутият израз на Наполеон Бонапарт, Възродителният процес е повече от престъпление – това е грешка. Но да се твърди че това е „безспорно най-голямото по мащаба си упражнено насилие над хора в историята на Европа поне за времето от края на Втората световна война през 1945 г. до промените от 1989 г.“ е белег на такова колосално невежество, че се чудя колко ли необразован трябва да е човек, за да го произнесе, камо ли да го напише. Да се превъзнася Стамболийски като

светъл пример за европеизъм и модерност, да се твърди, че Луджев (от ИИБАН) бил страничен продукт на гилдията, че даже и да му се приписва „национализъм“ (същият като военен министър при посещение в Турция, за да се хареса на домакините беше заявил, че Априлското въстание било свада между две махали и пр, да се призовава за някакъв си исторически „консенсус“ (мечтата на БСП и ДПС), да се твърди, че били избити хиляди турци за които нямало данни, макар десетината жертви да са известни поименно, да се въздига „преуспелият в Германия издател“ (неизвестен за мен, но така пише в интернет) Златко Енев, като съдник и корифей на българската критична историческа мисъл – това са все показателни за горния миш-маш, с мирис на шарлатания гурмета. За сведение: шарлатанин не е обиден епитет – това е човек, който се занимава с определена дейност, преследвайки свършено различни цели.

Ангел Николов Филчев, историк.

• 01-07-2017|**Златко**

Господин Николов,

ако идвате на този сайт не за пръв път, то сигурно вече знаете, че търпението ми към празнодумци е доста краткотрайно. Искам да кажа, ако в бъдеще бихте искали да коментирате текстовете тук в „Прегледа“ по критичен начин (което само по себе си е чудесно), то ще трябва да изтъквате аргументи, а не само да правите заявления.

Ще дам само един пример, за да поясня какво имам предвид:

Твърдението на Дечев, че „възродителният процес“ е

безспорно най-голямото по мащаба си упражнено насилие над хора в историята на Европа поне за времето от края на Втората световна война през 1945 г. до промените от 1989 г.

се базира на проста фактология. След края на войната (и свързаните с него огромни етнически прочиствания, тоест насилствени преселвания основно на етнически германци, но също и украинци, поляци и др.), Европа НЕ ПОЗНАВА етнически прочиствания от подобен мащаб НИКЪДЕ по територията си. Онова, което се започва в България, е печален „рекорд“, който по-късно бива „подобрен“ на доста места (примерно в съседна Югославия), но по същество е БЕЗПРЕЦЕДЕНТЕН в следвоенната европейска история.

Сега, или дайте някакви аргументи и факти против това – според мен необоримо, тъй като базиращо се на факти – твърдение, или НЕ СИ

позволявайте никога повече да пишете тук подобни партизански глупости, тъй като място за тях в този форум няма.

Разбрахме ли се или не?

- 01-07-2017|**Ангел Николов, историк**

Искам само да попитам, дали Дечев е чувал за: двете окупации на България от Червената армия, отвлечането в ГУЛАГ на таврийските българи, избиването на целия национален елит на България след 9.9.1944 г., и над 30-те хиляди обикновени български граждани, осъждането на смърт от Народния съд на 2, 700 души, 52-та концлагера със стотиците хиляди хора преминали през тях, опитът на БКП в угода на Сталин и Тито да денационализира собственото си население в Пиринския край и съдействието ѝ за денационализирането на българското население във Вардарска Македония и за концлагера Голи оток, стотиците прицеси срещу хората съпротивляващи се на комунистическата диктатура, за жертвите на воюващите повече от 12 години горяни, избитите селяни при колективизацията, участието на БНА в окупацията на Чехословакия от Варшавския договор през 1968 г и т.н. – чувал ли е Дечев поне за тези събития, след като не е чувал за Унгарската революция, за Пражката пролет, за Берлинското въстание, за полската Солидарност и обявеното от Ярузелски военно положение в Полша. И след като Дечев очевидно не е чувал за тези и за много други събития (например за избиването и прогонването на германското население от Източна Пруссия, за изселването на германското население от Судетите (над 2 000 000 души, за избиването на стотици хиляди руски войници от РОА – предадени на Сталин от западните съюзници, как може да вини други за недъзите на българската историческа наука? Че дори ѝ приписва и националистически забегки, подобно на Георги Димитров и Вълко Червенков. Всъщност, за възродителния процес има не малко изследвания и публикации и никой не му е виновен, че не ги знае. Дали пък Дечев не като чукчата от популярния руски виц: Чукча не читателъ – чукча писателъ!

- 02-07-2017|**Златко**

Повтарям – ако ще критикувате текстовете тук, то ще трябва да си служите с аргументи, които имат отношение към текста. Това, което вършите в момента, се нарича „опит за изместване на темата“ и няма връзка с дискусията, за която иде реч. Но дори и така, „аргументите“ ви не

са нищо повече от табладжийски приказки, тъй като жертвите на българския комунизъм, за които говорите вие тук (убедени или поне набедени противници на режима, унищожени докъм началото на 1950-те години) – наброяват около 30,000 души, докато жертвите на етническото преследване и прочистване на страната, започнало откъм средата на 1950-те години (вижте текста на Груев, който днес е на върха на седмичния бюлетин), наброяват повече от един милион души (в единия случай става дума за убити хора, докато в другия убитите са само малка част, при огромното мнозинство става дума „само“ за хора, лишени от елементарни човешки права – мачкани, унижавани, насилвани, хвърляни в затвори, преселвани, депортирани, изпращани в лагери, и т. н., и т. н. Оставям на всеки читател на тези редове да сам да прецени кое колко тежи).

А инак събитията, които изреждате по-нататък за пореден път ме убеждават, че си имам работа с пълен празнословец, тъй като в „оправдание“ на твърденията си вие посочвате буквално всяко събитие, свързано с комунистически насилия (хубаво поне, че не говорите за жертвите на Мао Цзе Дун), като при това смесвате безразборно всичко, включително и етническите прочиствания след войната, които са част от нея и в такъв смисъл не могат да се посочват като пример в един спор, в който става дума за СЛЕДВОЕННАТА история на Европа.

Прочее, за останалите читатели тук, повтарям: говорим за над един милион души от трите мюсюлмански малцинства в България – помаци, роми и турци – които са преследвани едни след други, планомерно и последователно, без никакви признаци на някаква случайност или произволност в подхода. Говорим за едно планомерно прочистване на страната от мюсюлманските „чужди“, което действително е най-голямото престъпление на режима, както по продължителност, така и по броя на засегнатите от него хора. Разбира се, малко трудно е да се преглътне едно подобно твърдение, тъй като то отнема на всеки от нас последната оставаща защита срещу чувството за неизбежна необходимост от преосмисляне и поемане на отговорност за онова, в което сме участвали ВСИЧКИ, или поне всички на възрастта, касаеща тези събития, но друг начин НЯМА.

Господин Николов, за протокола: повече ваши коментари тук няма да се появяват. Понякога се чувствам като градинар, който се бори с плевели, но, без да съжалявам, отново за протокола: разговорите тук НЕ СА

от вида, при който аргументите и тезите НЯМАТ никакво значение, важно е просто човек да не престава и да упорства, дори и когато безсмислието на приказките му е било направено доста ясно. Тук или се говори с някаква логика, с някакво познаване на нещата, за които става дума, или се мълчи.

Прочее, лека нощ. Достатъчно за днес.

- 02-07-2017|Златко

И, за да попитам отново хората, които четат всички тези текстове и дискусии, без непременно да споделят позициите на едната или другата страна: кажете ми, хора, не е ли цялата тази дивашка история, така нареченият „възродителен процес“, РЕАЛНО престъпление от европейски мащаби, как мислите? На фона на една Европа, която отдавна вече е забравила ужасите на войната и следвоенния период, и която все още не знае какви благинки я очакват след падането на комунизма, когато новите националистически варвари ще изпъльзят от всевъзможни дупки, за да започнат да повтарят ТОЧНО онези части от европейската история, които всички останали УЖ вече са оставили завинаги на „бунището на историята“... На фона на всичко това, помислете си, едно нищо и никакво парче земя, което до този момент не е привличало ничие внимание нито с особени успехи, нито с кой знае какви провали (просто безлично, тъпо и провинциално) – та, ей това нищо и никакво място изведнъж запретва ръкави и – както днес вече знаем много добре – показва на всички какво ги чака в най-близко бъдеще, ако и да не стига ТОЧНО до ексцесите, до които ще стигнат хората в Босна или Косово, примерно. Но пък го прави ПЪРВИ, преди всички останали. Може ли да се отрече това, питам ви?

А след това отново си помислете дали имаме каквото и да било право да считаме самите СЕБЕ СИ за жертви на един режим, който сме поддържали безрезервно в най-голямото му престъпление. Или сега ще започнете да ме убеждавате, че сте били страшно силно против и по тази причина сте мърдали палци в обувките, в знак на решителен протест?

Уморително и неприятно е когато трябва да си говорим едни на други по начини, които подхождат по-скоро при възпитанието на деца с проявени „антисоциални склонности“, отколкото при зрели, разумни, образовани и свободни хора...

- 02-07-2017|**деду Вьсу**

Ангел Николов, историк писа:

Ами според мен Стефан Дечев въобще не прави никакъв си „дълбок анализ“, а изразява политически позиции, които изключително много наподобяват прословутите тези на Коминтерна срещу „престъпленията на великобългарския шовинизъм“. Комформизмът и конюнктурщината на „анализът“ му са толкова тенденциозни, че не си заслужава човек да си губи времето да оспорва „силно вълнуващият му текст“. Историята е наука, а не поезия за дилетанти, кичещи се със смешните си титли, поради липса на аргументация. Е, кого толкова силно вълнува Дечев? Да се представят Искра Баева и Евгения Калинова като някакво си „дясно крило на българския национализъм“ а Евелина Келбечева като ляво такова е такава огромна глупост, че дори не е смешна. Възродителният процес е резултат от тоталитарното мислене и практика на ПБ на БКП (и лично на Живков), което смята че всичко му е позволено и може да решава всеки възникнал проблем с насилие. Възродителният процес и начинът по който бе приложен в края на 20 век е наистина срамна страница от българската история, а убийствата и насилията над защитаващите достойнството си хора е престъпление, както е престъпление и бомбата заложена от турски терористи във вагона за майки с деца на гара Буново, и още няколкото подобни деяния (включително отвлечените деца в Добрич, подготовката за отвличане на друг цял автобус с деца и пр. Ако си послужим с прочутият израз на Наполеон Бонапарт, Възродителният процес е повече от престъпление – това е грешка. Но да се твърди че това е „безспорно най-голямото по мащаба си упражнено насилие над хора в историята на Европа поне за времето от края на Втората световна война през 1945 г. до промените от 1989 г.“ е белег на такова колосално невежество, че се чуда колко ли необразован трябва да е човек, за да го произнесе, камо ли да го напише. Да се превъзнася Стамболийски като светъл пример за европеизъм и модерност, да се твърди, че Луджев (от ИИБАН) бил страничен продукт на гилдията, че даже и да му се приписва „национализъм“ (същият като военен министър при посещение в Турция, за да се

хареса на домакините беше заявил, че Априлското въстание било свада между две махали и пр, да се призовава за някакъв си исторически „консенсус“ (мечтата на БСП и ДПС), да се твърди, че били избити хиляди турци за които нямало данни, макар десетината жертви да са известни поименно, да се въздига „преуспелият в Германия издател“ (неизвестен за мен, но така пише в интернет) Златко Енев, като съдник и корифей на българската критична историческа мисъл – това са все показателни за горния миш-маш, с мирис на шарлатания гурмета. За сведение: шарлатанин не е обиден епитет – това е човек, който се занимава с определена дейност, преследвайки свършено различни цели.

Ангел Николов Филчев, историк.

- 02-07-2017|**Гост**

... както е престъпление и бомбата заложена от турски терористи във вагона за майки с деца на гара Буново, и още няколкото подобни деяния (включително отвлечените деца в Добрич, подготовката за отвлечане на друг цял автобус с деца и пр...” – а защо господине не кажете кога беха извършени ,сички тиа неща... преди ели СЛЕД НАСИЛИЕТО, което породило насилие... и извършителите на тер.актовете... са били агенти на ДС, което намирисва на организирани от самата ДС...

- 02-07-2017|**Златко**

Сега, „споровете“ около последните два материала за „преработването на миналото“ в днешна България правят според мен абсолютно наложително представянето и на отсрещната гледна точка, тъй като в противен случай няма как да се избегне усещането за игра на една врата, тоест тук се критикуват идеи и хора, чиито позиции, текстове и аргументи изобщо не присъстват на страниците (екраните) на списанието. „Професионализмът“ на критици от рода на тези, които прави тук господин Ангел Николов, според мен върши само лоша услуга на възможните алтернативни разбирания за преработването на миналото и представя картината като дело на пълни некадърници и аматьори, които просто не разполагат със смислени аргументи и позиции. (Вземете за пример да речем това, че от изказването, че правителството на Александър Стамболийски е вероятно единственото следосвободенско и пред-

демократично в България, което не преследва политики за етническа асимилация, тук се прави извода, че от Стамболийски се правел „светъл пример за европейскост и модерност“. Е как да вземеш на сериозно думите на човек, който очевидно не знае какво говори? Че правителството на Стамболийски не е провеждало етнически политики е ФАКТ, от което съвсем не следва, че то е пример за нещо друго освен това. Политическите грешки и престъпления на самия Стамболийски и правителството му просто не са в областта на етническите политики, това е всичко.)

Но да се върна на идеята си. Крайно време е според мен тук да се даде думата и на самите хора, които аз и Дечев критикуваме – и, понеже съм напълно склонен да разбирам нежеланието им да влизат в публични спорове, където впечатленията и изводите много често се люшкат в зависимост от напълно произволни заявления и емоции – нерядко мои собствени – то ПРАВИЛНИЯТ начин да се направи това е просто да се публикуват техни(те) текстове, да се даде възможност на хората сами да прочетат и видят, след което да преценят трезво и без ненужни изсилвания чия гледна точка биха намерили за по-близка до своята собствена. Издателят на „Либерален преглед“ живее с усещането, че това тук е място не за пропаганда и агитация, а за сериозни сблъсъци и свободна конкуренция на идеи (доколкото са представени в сериозна форма).

И така: заявявам тук публично намерението си в следващата седмица да пусна като водещ текста на Евгения Калинова **„Споменът за възродителния процес“ в България (1990-2009)**, публикуван в книгата **Социализмът в огледалото на прехода**, под авторството на Искра Баева и Евгения Калинова. Студията е сериозна и обширна и, за разлика от тукашните „спорове“, тя дава РЕАЛНА представа за това какво точно представлява възможният друг поглед към (най-)голямото престъпление от най-близкото минало и в какво се състоят неговите специфики и евентуално недостиги (поне от моя гледна точка, тъй като ще се опитам да направя някакви коментари под него).

Тук, разбира се, става дума за публикуване на текст от книга, която все още се намира на пазара, тоест за неща като авторски и издателски права, поради което се обръщам към авторката и издателя със следните аргументи в полза на публикуването:

Първо, книгата е публикувана преди шест години и вероятно отдавна вече е върнала (или не) вложените в нея инвестиции. Публикуването на части от нея тук, ако изобщо повлияе върху някакви пазарни реално-

сти, то най-много в единствено положителна посока, тъй като ще пробуди интереса към нея.

Второ, тук текстът ще постигне реалното си предназначение, тоест да бъде прочетен и премислен от възможно най-голям брой читатели – нещо, което едно печатно тяло никога не може да постигне със същата ефективност.

Трето, има нелоши шансове около него да се завърже някакъв вид дискусия, което отново е само от полза за всички ни, тъй като един текст, който се обсъжда единствено в професионални среди и (може би) най-вече под формата на лични забележки, просто не съществува за обществото, което цели да представя и анализира.

И така, госпожо Калинова, господин Козарев, моля за съгласието ви да публикувам текста. Крайно време е той и всички други, в които има алтернативни погледи към близкото ни минало, да придобият публичната видимост, която е възможна единствено чрез формата на електронните медии.

Благодаря ви предварително!

П.П. Госпожо Баева, с удоволствие бих публикувал и ваши текстове, не само по тази тема. Публиката има нужда от реална конкуренция на идеи, а не от пропаганда и агитация.

- 03-07-2017|**Атанасов**

Струва ми се, че липсват някои съществени елементи в дискусията. Ето някои от тях.

1. Етническото хомогенизиране се разглежда като чисто български феномен паднал от небето. При сталинизма има милиони хора „хомогенизирани“ и това е част от стратегията им за „сигурност“. Ние бяхме „южната граница“ на Москва и забравяме, какво значеше това за тези, които единодушно гласуваха за 16 република.

2. Определяне на етническата принадлежност според приписване на религиозна определеност е съвсем неопределен процес в ръцете на местните „партийни главатарии“. Балканите са една огромна етническа смес на потоци и племена от всяка посока. Говорели са десетки езици и наречия. Циганите идват от хиляди километра, като много от тях са с турски имена а българския език съвсем не им е чужд. Като тях са докарани и много други. През Родопите има следи от римски пътища. По тези пътища е имало много други, но почти никакви турци тогава.

„Възродителния процес“ е сляп за това. Днес с един език по екраните и печата, нещата изглеждат съвсем изопачени в исторически формат като някаква хомогенност.

3. Да се говори за „възродителния процес“ като уж уникално „европейско“ явление надминаващо много други по размери и жестокост, е може би повече от нахалство. Да се говори така, може да стане като си сложим капаци на очите за изтърбушването на Балканите от Черно море до Адриатика, с много хиляди убийства и унищожението на елементарни човешки права и основна икономика, с насилственото налагане на една „реформирана“ азиатска крепостническа система с цитати от немски философи е нещо, което всички знаем много добре, че е пропаднало и несъществуващо днес. Ангел Николов го казва много добре.

• 03-07-2017|Златко

Атанасов писа:

Стефан Дечев прави действително дълбок анализ на писаното от историците, както това става в много държави по света.

Атанасов писа:

Да се говори за „възродителния процес“ като уж уникално „европейско“ явление надминаващо много други по размери и жестокост, е може би повече от нахалство. Да се говори така, може да стане като си сложим капаци на очите за изтърбушването на Балканите от Черно море до Адриатика, с много хиляди убийства и унищожението на елементарни човешки права и основна икономика, с насилственото налагане на една „реформирана“ азиатска крепостническа система с цитати от немски философи е нещо, което всички знаем много добре, че е пропаднало и несъществуващо днес. Ангел Николов го казва много добре.

Няма да коментирам, че започва да ми писва от ненужни разпращания. И все пак – хайде да мислим малко повече и да се опитваме да четем малко по-задълбочено и непреднамерено, а?

• 03-07-2017|Златко

Интересното при тази дискусия е, че самият аз най-неочаквано се оказах между два огъня, тъй като не успявам да угодя на нито една от страните. Противниците на идеята за поемане на отговорността за „въз-

родителния процес“, както обикновено, влачат вода от сто кладенеца, което е може би нормално – в края на краищата тук говорим не за ядене на гевреци. Силно изненадваща беше обаче реакцията на „собствената страна“, където се надигна възмущение, тъй като реших да публикувам текстовете и на Калинова, и на Баева. Ха сега де! Понякога наистина имам чувството, че България продължава да живее във времето на богомилството.

- 03-07-2017|**Стефан Дечев**

Възродителният процес“ е най-голямото следвоенно престъпление, както го е обяснил и Златко по-горе по броя на засегнатите от него хора, а не по броя на убитите. За мен в случая пострадал и жертва е всеки, на който са сменили рожденото му име. И в този смисъл, колкото и да се напъват определен брой хора, единственото, до което могат да стигнат е да се позовават на събития станали преди 1945 г. или след 1989 г., но дори и в този случай пак малко трудно броя на засегнатите, пострадалите, жертвите на насилие, ще е повече от 800 хил. повече от 1 млн. души. Пак казвам – не говоря за убити. Иначе в мейл до мен колега историк почти изброи какви още големи насилия имаме между 1945 и 1989 г. Ето: „Щото имаш някакви събития като потушаване на Унгарско въстание, (в много по-малък мащаб) на Пражка пролет, стотици избити алжирици в Париж от Морис Папон 1961 г., дори ако щеш жертвите на регионалистки-националистически движения като в Сев. Ирландия, и – в зависимост от това как дефинираш „Европа“ – любимата на нашите историчари турска инвазия в Кипър, антигръцки погроми в Истанбул 1955 г. (за един ден са най-брутално избити може би повече хора, отколкото за целия Възр. процес в БГ, а тогава Турция е някак си повече „в Европа“, отколкото България)... Сравнимо потисничество над мюсюлмански малцинства, само без преименуване, имаш в Гърция, и то през 80-те, по време на „социалистическия“ ПАСОК.“ Ето тук наистина едно сериозно извадени аргументи. Но броя на засегнатите, на жертвите, на пострадалите от упражнено над тях насилие във всички тези случаи никъде тук не е нито 800 000, нито 1 млн., а много по-малко. Толкова.

- 03-07-2017|**Златко**

Добре е, мисля, да отклоним дискусията встрани от броенето на глави, тъй като това до нищо добро не може да доведе. Напротив, то само

измества дискусията в напълно глуха улица, тъй като онова, за което всъщност става дума, е ПЕРЕРАБОТВАНЕ на миналото, а не цепене на косми. Дали превъзходната степен „най-“ има изобщо някакъв смисъл в цялата дискусия е немаловажен въпрос. Онова, за което става дума тук – и което според мен НИКОЙ не може да отрече – е че има фактическо сътрудничество и съучастие в националистическите политики на комунистическата власт от страна на огромния процент българско етническо население, тоест директна ОТГОВОРНОСТ за случилото се. Отвратителни ми се виждат опитите да се представи „възродителния процес“ като нещо едва ли не нормално, маловажно, безобидно, тъй като, видите ли, еди-къде си също били вършели това или онова. Гледането в чуждата чиния не е помогнало никому да поправи или реши собствените си проблеми. Това става само и единствено с насочване на критичния поглед НАВЪТРЕ, към собствената отговорност, към собствената потребност от преосмисляне и промяна. Доста приказки за чужди престъпления, време е просто да се засраим малко. А който не иска да го прави – разбира се, негова/нейна си работа, но защо тогава е необходимо да ми се пени тук и да се опитва да доказва, че всички сме едни и същи маскири?

- 03-07-2017|**Стефан Дечев**

Напълно съм съгласен със Златко Енев и няма какво да добавя (Написах горното само защото двама или трима читатели одобрили иначе текста и съгласни с него, изразиха съмнения към тази моя формулировка).

- 03-07-2017|**Атанасов**

Напълни съм съгласен с Златко и Дечев. Единствено не мога да не попитам *cui bono*. Кой имаше интерес от „възродителния процес“. Години сме живяли без да имаме нужда от него. Не помня някои да го е предлагал или искал. И бяхме изненадани от новородените „възродители“. И не мога да не направя паралел. Сталин изчисти татарите от Крим, за да засили сигурността си на южната си граница, Каква е причината Живков да го направи на същата необявена южна граница на Москва, за неправославните си хора? И да има отговор надали ще го чуем, защото никой историк няма да получи документите за това. **НЯМА** и точка.

- 03-07-2017|**Златко**

Ей богу, не обичам да злорадствам, но като ти чета коментарите, господине Атанасов, та не мога да не се смея с глас, щото се сещам за един стар еврейски виц.

Крат се значи двама евреи, и викат Мойше за съдник. А той слуша, слуша, па отсича към единия: „имаш право“. Хубаво, ама другият обиден. „Значи аз нямам право, а, Мойше?“ „Не бе“, отвръща нашият спокойно, „ти също имаш право“.

Тук обаче се намесва жената на Мойше, силно разгневена: „Тебе който каквото ти каже, все има право“. На което Мойше, все така невъзмутим: „Ами да, ти също имаш право“.

Такива ми ти работи, господине Атанасов...

- 03-07-2017|**Румен Аврамов**

Мисля, че дискусиата по инерция се плъзна към по-несъществения в случая въпрос кой е страдал повече. А истински важният проблем, който поставя Стефан Дечев е че институционализираното производство на историческо познание у нас (макар и не само) непрестанно ражда национализъм.

- 03-07-2017|**Златко**

Атанасов писа:

Напълни съм съгласен с Златко и Дечев. Единствено не мога да не попитам сиі вопо. Кой имаше интерес от „възродителния процес“. Години сме живяли без да имаме нужда от него. Не помня някои да го е предлагал или искал. И бяхме изненадани от новородените „възродители“. И не мога да не направя паралел. Сталин изчисти татарите от Крим, за да засили сигурността си на южната си граница, Каква е причината Живков да го направи на същата необявена южна граница на Москва, за неправославните си хора? И да има отговор надали ще го чуем, защото никой историк няма да получи документите за това. НЯМА и точка.

Изненадани, баба ми трънкина! Той процесът си тече от тридесет години преди това, ние все на изненадани се правим, все не видели, не чули, лук не помирисали. И все другите са ни оправдание – я Сталин ни

сра в гащите, я Живков, я някой друг. Аман от тая вечна андрешковщина, ей!

За отношението между партия, държава и мюсюлманско малцинство в България 1956-1986

- 03-07-2017|Златко

Румен Аврамов писа:

Мисля, че дискусиата по инерция се плъзна към по-несъществения в случая въпрос кой е страдал повече. А истински важният проблем, който поставя Стефан Дечев е, че институционализираното производство на историческо познание у нас (макар и не само) непрестанно ражда национализъм.

Да, да, да! Себе-образът на това общество е дълбоко националистически, понякога не на шега расистки – и това, разбира се, иде от факта, че той продължава да се рисува и гради по начини, отхвърлени преди немалко десетилетия по много други части от континента. Разбира се, не мога да знам как и дали всичко това може да се промени, поне в скоро време.

И все пак промяната към една по-самокритична, по-малко колективно-нарцистична, по-открита към себепознание и сравнение с другите посока, ми се струва неизбежна, просто защото живеем във времена, в които производството на знание, дори и по места като нашето, вече не може да бъде монополизирано. В коя България, от което и да е време преди днешното, биха могли да се появят книги като „Спасение“ и падение“ или „Икономика на възродителния процес“,?:)

- 03-07-2017|Атанасов

За страданията на хиляди, за разрушения им живот, чуеаме тук и там. И има още много да чуем, защото са стотици хиляди. Едно изчисление на изоставените от тях имоти, имущества, спестявания ще попълнят цифри с много нули. Къде изтече всичко това? Кои джобове се надуха? Няма сметало. Надали Живков е получил нещо освен едно потъпване на гърба, но бе осъден, защото го е позволил и можеше да го спре. Не вярвам, че имаше творческа фантазия да го измисли сам. Всичко това не става без планове, заповеди и хиляди мазни изпълнители. Ще ни кажат – стига, всичко е изпапано отдавна и каквото е върнато е дадено. Не питайте, ще се изцапате!

- 03-07-2017|**Ангел Николов,**

Ами самият Дечев е точно част от тази продължаваща фалшификация на българската история. Историческото му невежество е просто фрапантно, а подменянето на фактите с тенденциозни твърдения взети назаем именно от комунистическия агитпроп са направо смайващи. На всичко отгоре клалъорите му се опитват дори да извъртят причините и последствията от така наречения „възродителен процес“. Живков не бил спечелил нищо, а пък спекулациите за някаква си „икономика на възродителния процес“ допълва убожеството не само на тяхното „историческо мислене“, но и не познаване на основни факти и последствия от него. Изглежда и Дечев и те, дори не са чували, че основният въпрос при разследването на всяко събитие или криминално деяние е: Кой има интерес от това? При положение, че се опитвате дори да ме накарате да не ви отговарям – така пише в полученото на пощата ми ваше съобщение – обаче възниква още един въпрос? Какво целят (или чия поръжка изпълняват) Дечев и Златков? Няма да отговарям вместо тях – именно за да не се „изцапам“. Но отговорът на въпроса: Кой има интерес от възродителния процес и кой е спечелил от него отдавна не е никаква тайна, колкото и да се правите на „ни чул, ни видял“. България не само че не печели, а губи много от „голямата екскурзия“ – губи ценни кадри, селското ѝ стопанство се лишава от трудолюбиви и честни труженици и изпада в тежко положение – бригадите от ученици и студенти, с които се опитват да позапълнят зейналата дупка не компенсират нищо. Това, че някой се облажва от имотите на изселниците е срамен факт, но ако някой партиен другар си е „надул джобовете“ придобивайки имот в обезлюдените села – скоро тези имоти губят всякаква стойност. Така че това не може да е цел дори на тоталитарната държава. Всяко историческо събитие, ако се анализира научно трябва да се рзглежда в контекста на цялостната общественно-политическа и икономическа политическа обстановка. Тоталитарният режим на петата колона на Кремъл БКП, тотално съсипва България – разрушава естественото развитие на българската икономика като цяло, превръщайки я в нежизнеспособен придатък на СССР, най-страшното е че убива нейния генофонд – българското село. Навлизайки в поредната криза. Идването на власт в СССР на Горбачов лишава Живков от подкрепата на Кремъл и на него не му остава нищо друго освен да разиграе етническата карта – не от националистически съображения, а за да запази властта си „докато отmine

бурята“ – според собствените му думи. Естествено той не е сам – за 33 години е изградил и своя собствена номенклатура, издигната на базата на личната ѝ преданост към него. И тя също се чувства застрашена и го подкрепя – особено любимците му от ЦК на ДКМС – значителна част от бъдещите олигарси. И след като сваля своя довчерашен идол Живков, наследниците в Партията също имат интерес от разединяването на българския народ – този път за да откъснат българските турци от демократичния процес в страната. Така и затова се създава ДПС – от агенти на ДС. И под техен контрол мафията-тандем БСП/ДПС управлява дирижирания преход почти през целия период след 1989 г. – дори и тогава, когато временно не участва в правителството, защото структурата ѝ в администрацията на страната остава. И ще повторя пак: изследвания на „възродителния процес“ има. Това, че Дечев и сие не са ги чели, не е вина на тези, които са ги писали. Биха могли да бъдат и повече, но самото ДПС, а и ДОСТ нямат интерес да подкрепят каквото и да било независимо изследване по тази тема. Аз самият се интересувам от нея и съм се ровил и в архивите, за разлика от фамозния Дечев. И не съм престанал да се интересувам. Затова и знам как, кога и за какво се използва – обикновено некомпетентно, но затова пък най-често спекулативно, какъвто според мен е и този „матриал“, ако си послужим с термина на щадения от вас Живков. Чиято вина се опитвате да прехвърляте на българския народ и то с голяма давност, което не говори много-много за дистанциране и на Златков от еврейския му виц, а напротив.

А Румен Аврамов, искам да го попитам само едно: С какво интернационализма издигнат във висша добродетел от болшеvizма му е толкова по-симпатичен, например от ужасния вероятно според него девиз на Френската република: *Liberté, Égalité, Fraternité* ...

Ангел Николов Филчев, историк и писател, неанонимен, за разлика от анонимните коментатори

- 04-07-2017|**Златко**

Предполагам, че не вършим никаква услуга на сериозната дискусия, като обръщаме прекомерно внимание на забележките на случайни хора. Ще отбележа само, че в подобен „подход“ липсват каквито и да било познания за приемствеността в българската история и за предисторията на „възродителния процес“, който на практика не е нищо друго освен връхна точка на един процес на „етническа хомогенизация“ на

страната, започнат веднага след освобождението и не прекратяван никога, чак до идването на демокрацията и особено на членството в Европейския съюз. Идеята зад подобни обяснения е по принцип вариант на конспиративна теория – „виж кой има интерес“ не е нищо друго освен заявление, че процеси от този род са резултат от нечии свободно избираеми решения, които се получават в някакъв исторически вакуум, без връзка с предхождащите ги исторически процеси и събития. Скимнало му на „Живков“, или на „Брежнев“, или на „партията“, или на „комунистите“, няма значение на кого – и хоп, ето ти го готово историческо събитие, родено като хомункулус в епруветка.

Впрочем, както и да е. Незнанието не се отстранява със спорове, то иска бавна и търпелива работа. Ето тук два текста, които могат да дадат на интересувашите се някаква представа за реалната продължителност на „възродителния процес“, в цялата му историческа приемственост. Това що се отнася до нещата, публикувани тук в списанието. Инак особено меродавен в това отношение ми се струва обзорът на етническите политики, провеждани от българските правителства в хода на годините, който прави Румен Аврамов в предговора към голямото си изследване „Икономика на, възродителния процес“. Много бих искал някой ден да го публикувам тук, но книгата е все още прекалено отскоро на пазара и, както сам авторът смята, трябва да получи по-сериозен шанс да бъде прочетена. Прочее, ето двата текста, които споменавам по-горе:

1. **Етнонационалната хомогенизационна политика между депортацията и принудителната асимилация от Щефан Трьобст**
2. **Етнонационализмът по време на демократичния преход в България - част 1 от Бистра-Беатрикс Вьолги**

- 04-07-2017|Златко

Ето тук само първите два абзаца от споменатия предговор към изследването на Румен Аврамов. Надявам се да позволят да се добие някаква идея за реалното състояние на българското историческо знание в тази насока...

При цялото разнообразие и често полярна противоречивост на оценките за „Възродителния процес“, днес в българската историография има съгласие по два пункта. Единият е, че корените на събитията от втората половина на 80-те години трябва да се търсят далече назад в следосвободенското ми-

нало на България. А според втората консенсусна гледна точка отношението през XX век към турците (в по-общ смисъл – изобщо към мюсюлманите) в страната е низ от сходни по дух алтернативни политики, преследвани с различни средства и интензивност. Налице е приемственост в третирането на тази общност като социално образувание, с което българската национална държава и обществото не намират трайни форми на съжителство. Наблюдават се, от друга страна, вълни на асимилация и прокуда; на бруталност и относително омекване. Опитите за приобщаване чрез интегриране или чрез атаки срещу културната идентичност се редуват с толериран, подстрекаван или насилствен екзодус. В крайна сметка отношението към турците опира до идентични мотиви: усещане за дълбинна несъвместимост; чуждост, която в по-мекия вариант ги прави ненадеждни и подозрителни, а в по-тежкия – врагове; убеденост след провалено доближаване, че решението е в пределите на държавата „да няма турци“.

Тези констатации присъстват в явен или неявен вид във всяко по-сериозно изследване на „Възродителния процес“. Те са съдържание на хронологично подредения разказ на Валери Стоянов. Евгения Иванова отбелязва, че „промените в имената на българските мюсюлмани привидно следва трийсетгодишен цикъл: 1912 – 1942 – 1972. Всъщност – това са пиковите години, периодичните обостряния – „възпаленията“ на един хроничен процес в българския организъм, който – най-общо – може да се нарече „непонасяне на чуждото тяло“. Книгата ѝ (макар и посветена основно на съдбата на помаците) е именно коментирания тяхна хроника. Михаил Груев и Алексей Калъонски пишат за клапана на „периодичното разрешаване и насърчаване на изселванията, взаимната пропагандна война, отварянията и затварянията на границата, провокациите и шпиономанията, различни международни и вътрешни политически фактори... [които] допринасят за постоянно тлеещия „изселнически синдром“ сред българските турци“. Евгения Калинова и Искра Баева интерпретират обстоятелствата като повтаряща се игра, в която българските власти не вярват на лоялността на турското население, „използват различни форми на принуда, за

да придадат масов характер на изселването [или го спират], а турските още през 1937 г. се опитват да го ограничат и контролират“, като „по-късните изселнически вълни на практика повтарят в по-голяма или в по-малка степен елементите на този модел.

Румен Аврамов, „ИКОНОМИКА НА „ВЪЗРОДИТЕЛНИЯ ПРОЦЕС“, Център за академични изследвания, София 2017, стр. 27-28

• 04-07-2017/**Ангел Николов, историк**

Историята е наука и се различава от пропагандата по това, че първо изследва някакво събитие, а след това на базата на събрания емпиричен материал прави своите анализи, заключения и изводи. Дечев (и др.) правят точно обратното. За мен тази публикация е не само непрофесионална, но и предвзета (или поръчкова). „Възродителния процес“ е престъпление, което трябва да бъде санкционирано юридически и осъдено морално. Публикацията на Дечев обаче очеводно преследва ненаучни цели. Той отрича дори абсолютно неоспорими факти, за да прокара неистината, че насилствената смяна на имената на 850 000 души е най-голямата репресия в Европа след 1945 г. Е, защо държи толкова много на тази своя натрапчива идея. Един историк, ако е такъв, за никакъв хонорар не би написал толкова тенденциозна и невярна дори жълта вестникарска статия; не би фалшифицирал факти, за да докаже недомислиците си; не би твърдял, че открива топлата вода, зачеквайки тема по която има публикувани поне няколко монографии; не би твърдял, че днес в архивите има засекретена информация (това важеше за друго време). Да, българската история се фалшифицира от властимащите – за да бъде оневинен комунизма – и част от тези усилия за мен (волно или неволно) е и статията на Дечев, който се опитва да етнизира неговите престъпления и ги прехвърли от БКП върху българския народ. С което съдейства за прикриването на чудовищния геноцид срещу него след съветската окупация. Ето конкретни данни само за няколко от многото събития в Европа след войната, които надхвърлят многократно дори и само количествено (както иска Дечев) репресиите от „възродителния процес“ във всяко едно отношение:

Депортираното от Източна Европа в Германия и Австрия през 1945—1950 г. мемско население е около 12-14 000 000 души. Има и несравними качествени характеристики: „Процесс сопровождался организованным

насилием огромных масштабов, включая в себя, в том числе, полную конфискацию всего имущества, помещением немецкого гражданского населения в концентрационные лагеря.“ – по руски данни.

Не по малко от 12 000 000 немци са били изонени (в течение на 3 години) само от Полша, Чехословакия, Унгария, Източна Прусия: „Их имущество было конфисковано или разграблено. Это изгнание сопровождалось масштабными актами насилия, включая грабежи, избиения, изнасилования и массовые убийства гражданского населения.“

Конкретно по това, което Дечев (и др) конкретно отричат: При смазането на Унгарската революция през 1956 г. е арестувано законното ѝ правителство, загиват десетки хиляди въстаници, други десетки хиляди са натикани в затвори и в концлагери, 300 000 емигрират. Арестувани и убити са държавните, политическите и военните ѝ ръководители – тоест репресирано е цялото население, освен шепата колаборанти. Само в Будапеща са сринати с артилерийски огън десетки квартали. Но според Дечев тези 10 милиона унгарци, които са оцелели не са се чувствали репресирани – били са радостни или поне безразлични спрямо „братската помощ“. Но по силата на тази логика и напусналите България турци са по-малко от 200 000 души (напускат към 350 000, над 150 000 се връщат).

През 1968 г., е окупирана (с участието и на БНА) и Чехословакия. В Операция Дунай, участват 700 000 войници с над 7 000 танка, цялото чехословашко политическо и държавно ръководство е арестувано и отвлечено в Москва. Съветските окупационни войски остават на издръжка на окупираните цели 20 години. Дечев (и др.) твърдят, че 10-те милиона унгарци и 14-те милиона чехи и словаци, обаче са по-малобройни от нашите турци по „засегнатост“. За сведение на Дечев (и др.) незасегнатите тогава чехословаци се броят на пръстите на едната ръка! „Братята“ не успяват да намерят дори говорител за окупационното си „Радио Вълтава“ и по него говори на развален чешки секретарката на съветското посолство, на която въпреки целият трагизъм на ситуацията, всички се подиграват. Силно „засегнати“ са всички чехи и словаци, включително отвлечените членове на Политбюро на ЦК на КПЧ и нейния генерален секретар. В Москва ги шантажират, че не само ще ги разстрелят, но ще започнат да избиват масово и ако трябва ще отвлекат в Сибир целия народ, ако не прекрати демонстрациите си срещу „братската помощ“.

За сведение на Дечев (и др.) и в България репресираните от комунистическия режим българи са повече от тези 850 000 турци, на които насилствено са сменени имената – репресираните българи са над милион според изследователи, а убитите българи са хиляди пъти повече от загиналите при възродителния процес десетина турци. Но защо ли за Дечев (и др.) се опитват да прехвърлят вината за „възродителния процес“ на съсипалата България съветската пета колона, върху гърба на българския народ, след като в този процес участват и немалко турци – партийни функционери и активисти, агенти на ДС? И как ще обяснят факта, че същите тези български турци, месеци по-късно, още докато им възстановяваха имената, гласуваха като стадо за създадената по поръка на ЦК на БКП/БСП и ДС ДПС (и продължават да гласуват и днес за ДПС), която се превърна веднага в най-верния съюзник на тези, които бяха репресирали до преди месеци турското население? Как ще обяснят, че БКП/БСП именно именно с помощта на ДПС (тоест на турците), свали от власт още първото демократично правителството на Филип Димитров, в което членуваха тези организации и българи, които бяха защитавали турското население и чиито активисти бяха лежали заедно с репресираните турци по затвори и концлагери? Как ще обяснят, че БСП именно в съюз с ДПС по време на така наречения преход изгради така нареченият „български етнически модел“ на Ахмед Доган: „Аз съм инструментът във властта, който разпределя порциите на финансирането в държавата“, а после и „модела Пеевски“. Как се връзват тези факти с твърденията на Дечев (и др.) за отколешния и настоящ шовинизъм на българите, за който те трябва да бъдат клеймени целокупно и принудени да се каят, а БСП и ДПС да се величаят, като „социал-либерали“? Ами всеизвестните факти, че дълги години турското население се ползваше с непознати по света привилегии пред българското – например при прием в Университета? Държавата му създаваше и финансираше: турски театър, турски вестници и списания, предавания на турски език и пр. – става дума за държавна политика, не за частни инициативи, каквито има в демократичните държави. Я по-леко с „великобългарския шовинизъм“ – с него мачкаха народа ни Сталин и Димитров, за да оправдаят геноцида си над него, а днес пак с него се опитват да го манипулират какви ли не шарлатани. Излиза, че всички, които са воювали за освобождението и обединението на българския народ до 1944 г. са били лоши, понеже са нарушавали правата на Османската империя и нейния башибозук. Оп-

итват се да пробутват тезата, че едва ли не загиналите за свободата, независимостта и националното обединение на българите герои трябва да бъдат извадени от гробовете и главите им да бъдат посипани с пепел. От къде тази агресивна наглост? Какво общо има Възродителният процес със събития, от началото на века, и то така фалшиво поднасяни, за да се преписват изначални вини на и без това депримирания ни народ? И как ще обяснят Дечев и сие факта, че във всички съседни на България страни (Турция, Гърция, Сърбия (Югославия) многомилионните български малцинства са изчезнали, а в България малцинствата са се увеличили неимоверно? Егати асимилацията и шовинизма! Е, то и халтурата и конформизма са дар Божи, не всеки го има, но и с тях не бива да се прекалява, колкото и да са доходни. Всъщност имам само един въпрос към „Либерален преглед“: Какво му е либералното, след като иска да публикува само мнения пасващи на предварително постулираните му клишета?

- 04-07-2017|**Стефан Дечев**

Николов, ти това не го ли написа вече? Колко пъти ще го повтаряш? Остави всеки да прецени кой оправдава и кой не оправдава комунизма и всичко останало! Виждам, че нямаш умора, ама почини малко. И аз пиша, пиша, пък взема, че спра!

- 04-07-2017|**Златко**

Кое то само потвърждава старото правило, че ако не извършиш оно-ва, което си обещал, резултатът отсреща е само още повече непрестанен брътвеж. Моя е отговорността за порядъка във форума, не е виновен лудият, чиито зелници съм платил...

- 09-07-2017|**Гост**

Все едно е по чия повеля народите ще извършат прикриващо личната му отговорност колективно покаяние – поръчителят така и така скоро ще е в ада или вече е там, а за нас е все от полза. Ако наистина в обществото куклите създават кукловода, по-добре да създадем покаяли се кукловоди. Нали това е идеята?

- 09-07-2017|Златко

Хм, кукловоди имат всички, а все пак да извършат истински позорни неща се изхитрят само някои. Както и да търсят оправдание за това в кукловодите си. Що ли така?

- 09-07-2017|Гост

Може би не „България живее във времето на богомилството“, а богомилството е живяло в България:) – може би то възниква като израз на нашенския манталитет в официално наложените християнски образи. Но реално християнството никога не е възприемало властта, парите, секса, телесното изобщо, както и всякакъв вид успех в живота, като пряко сатанински (за св. Франциск тялото е като магаре, което можеш да подкараш и нагоре, и надолу – ехо от концепцията на св. Константин-Кирил Философ за човека като срединно същество между ангелите и животните, не дяволите). А у нас всичко във видимия свят се усеща като по дефиниция сатанинско и човек се захваща с него с чувството, че трябва да бъде грешник и гадина, а ако сам не действа, едновременно завижда и мрази успелия. Христос казва на своите функционери „работникът заслужава своята заплата“, а у нас е достатъчно да кажеш „той взема пари“, за да го сатанизираш. Сексът е нещо много по-долно и по-мръсно, отколкото напр. в християнските Франция и Латинска Америка, а властта не е от Бога, а сякаш направо от ада (не казвам, че последното фактически не е така, само за манталитета говоря). И тъй нататък, и може би затова самоотричащите и самоунищожителните ни импулси са много по-мощни от на други хора, защото в крайна сметка сме с богомилски тип подсъзнание.

Споменът за „възродителния процес“ в България (1990–2009)

Автор(и): Евгения Калинова

През 2005 г. група френски историци се подписват под апел със заглавие „Свобода за историята“. Те протестират срещу т. нар. закони за паметта (*lois mémorielles*), които регламентират оценката за определени събития. Апелът напомня, че историята е „нещо различно от паметта“ – тя „държи сметка за паметта, но не се свежда до нея“, тъй като историкът в хода на научното изследване „събира спомените на хората, сравнява ги, съпоставя ги с документи, предмети, следи и така установява фактите“¹. Струва ми се, че този подход е приложим и тогава, когато историкът поставя в центъра на своето изследване не дадено събитие, а паметта за него. Настоящата статия е опит да се потърси отговор на класическите за историческите изследвания въпроси кой, кога, как и защо си припомним едно важно събитие от съвременната българска история – т. нар. „възродителен процес“, т. е. събитията от втората половина на 80-те години, когато комунистическият режим на Т. Живков се опитва да промени етническото самосъзнание на българските турци чрез насилствена смяна на имената им и забрана за говорене на турски език, извършване на религиозни ритуали и носене на дрехи, типични за турската етническа общност.

Още в началото на прехода, започнал на 10 ноември 1989 г., припомнянето на „възродителния процес“ става силно зависимо от политическата конюнктура. Това предопределя и подхода към изследването му. В него са обособени два периода в зависимост от управляващата полити-

1 Апелът „Liberté pour l'histoire“ е публикуван във в. *Libération*, 13 Decembre 2005, както и на сайта на асоциацията със същото име – <http://www.lph-asso.fr/doc.html>
На български е преведен и коментиран от Деянова, Л. Полемиките за законодателството за „паметта“ – „между свободата да мислиш и задължението да вярваш“ – <http://www.bghelsinki.org/index.php?module=pages&lg=bg&page=obektiv14003>

ческа конфигурация, като границата между тях са изборите от юни 2001 г. Вниманието е насочено към:

- присъствието на спомените за „възродителния процес“ в медиите, мемоарната литература и киното;
- начина, по който политическите партии използват спомена за „възродителния процес“ – опити за съдебното му осъждане, отбелязване на годишнини, свързани с него, почитане на жертвите, издигане на паметници;
- ролята на историческата наука и на средното и висшето образование за припомнянето на „възродителния процес“ и отразяването на паметта за него.

* * *

В първите години на прехода политическите сили употребяват спомена за „възродителния процес“ за аргументиране на своите позиции. След 10 ноември 1989 г. новото реформаторско ръководство на БКП се надява да се дистанцира от него, като партията сама го заклеми и прехвърли отговорността на сваления Т. Живков. Заради собственото си политическо оцеляване, но и заради опасността от етнически сблъсъци¹, на 29 декември 1989 г. пленумът на ЦК на БКП решава да бъдат възстановени имената на българските турци и дава оценка на „възродителния процес“ като „кампания за насилствено създаване на „етнически монолитна българска нация“². Признава се, че са извършени „извращения на конституционните права на български граждани“ и целият процес е „груба политическа грешка на авторитарния режим на Тодор Живков“. Противоречивите реакции в обществото показват, че Комунистическата партия, макар и вече с ново име – БСП, няма да успее да застане начело на процеса на преосмисляне на „възродителния процес“, макар че на 18 януари 1990 г. е направена нова стъпка в тази посока с арестуването на Т. Живков и други дейци на бившето ръководство на държавата, обвинени в „подбuditелство към национална вражда“. Кабинетът на БСП начело с

1 За обстановката в края на 1989 г. вж. Калинова, Е. Трудното начало – отричането от „възродителния процес“ (10 ноември 1989 – януари 1990 г.) – В: Толерантният националист. Паметен сборник за Стайко Трифонов. Съст. И. Баева. С., 2009, 343–365; Луджев, Д. Революцията в България 1989–1991. Кн. I „Нежната“ 1989-а и нейното време. С., 2008, 253–255, 306–317.

2 Репортажът за този пленум беше публикуван във „Понеделник“, 1999, vol. 3–4, 93–111.

Андрей Луканов предприема и конкретни стъпки за юридическо преодоляване на последиците от „възродителния процес“. На 5 март 1990 г. е приет закон, който урежда процедурата по връщането на имената на българските турци, а на 1 август с. г. с решение на правителството е направена първата стъпка към възстановяване на собствеността върху недвижимите имоти на изселилите се през 1989 г.¹

Междувременно новосъздадената опозиционна политическа сила СДС, обединяваща антикомунистическите групи, и регистрираното след много перипетии през април 1990 г. ДПС започват да претендират за „нов прочит“ на близкото минало. Целта на СДС е да дискредитира политическия противник, като покаже, че „възродителният процес“ произтича от самата същност на социалистическата система и единият, и другият трябва да бъдат осъдени. За лидера на ДПС Ахмед Доган този процес е удобна аргументация за нуждата от съществуване на неговата партия, която се обявява за защитник на правата и свободите именно на турското и мюсюлманското население в страната. Близостта на двете позиции и общият политически противник – БСП, обуславят и общата посока на действие и поведение на СДС и ДПС по отношение на „възродителния процес“ от 1990 до средата на 90-те години. През този период припомнянето на „възродителния процес“ става най-вече през призмата на вината на БКП/БСП за него и като част от осъждането на репресивното минало. Търсенето на отговорност от бившите управляващи заради „възродителния процес“ е включено в предизборната кампания на СДС през лятото на 1990 г., в която акцентът е върху репресиите на комунистическия режим. Това искане е поставено още по-остро, след като през юни 1990 г. БСП печели първите демократични избори и в знак на протест СДС обявява гражданско неподчинение².

След като в края на 1990 г. кабинетът на А. Луканов подава оставка и е заменен от коалиционното правителство на Димитър Попов³, **реализацията на исканията на СДС и ДПС за осъждане на виновниците за „възродителния процес“ и за преодоляване на последиците от него се ускорява.** През 1991 със закон са реабилитирани политически и граж-

1 Става дума за собствеността, останала в разпореждане на общинските съвети. – Стоянов, В. Към ранната история на ДПС. Опит за биографичен очерк. – В: Историята – професия и съдба. Сб. в чест на чл. кор. Георги Марков. С., 2008, с. 644, 650.

2 Калинова, Е., И. Баева. Българските преходи 1939-2005. С., 2005, с. 263, 266.

3 В него влизат БСП, СДС, БЗНС и независими.

дански репресираните във връзка с насилствената промяна на имената. Те имат право на еднократно обезщетение, а наследниците на убитите и изчезналите при този процес получават наследствена пенсия¹. През 1991 г. Прокуратурата на въоръжените сили образува следствено дело срещу Т. Живков и бившите членове на Политбюро на ЦК на БКП и министри по време на „възродителния процес“ – Георги Атанасов, Димитър Стоянов, Петър Младенов и Пенчо Кубадински. Обвиненията са по чл. 162 на Наказателния кодекс, предвиждащ до три години затвор за „подбуждане към расова или национална вражда“.

Същевременно ДПС става инициатор на ежегодно отбелязване на събития, свързани с „възродителния процес“, при това не в столицата, а в селищата, свързани с травматичния спомен за дадените жертви при преименуването (декември 1984 – януари 1985 г.) и при демонстрациите през май 1989 г. Припомнянето се използва за сплотяване на електората на ДПС и за натиск върху управляващите в момент, когато в обществото има разгорещени дебати за легитимността на тази организация и за правото ѝ да участва в изборите през октомври 1991 г.² Лидерът ѝ Ахмед Доган си присвоява ролята на гарант за запазване на турската етническа общност от нови посегателства. През май 1991 г. на възпоменателния митинг в с. Каолиново Доган заявява пред близо 6 хил. души, че той няма да позволи да се повтори „възродителния процес“, нито да бъде забранено ДПС³. Впоследствие в селищата, дали жертви в този процес, са издигнати паметници и отбелязването на годишнините от преименуването поддържа жив както спомена, така и връзката на българските турци с ДПС, още повече, че много рядко в тези чествания участват представители на други политически сили. Безспорно, най-въздействащ е паметникът „Тюркян чешма“, издигнат в родопското с. Могиляне в памет на загиналото на 26 декември 1984 г. 18-месечно момиченце Тюркян Файзанова Хасанова. Всяка година на тази дата ДПС провежда там възпоменателен митинг, на който присъстват и представители на изселнически организации на българските турци в Турция. Паметта

- 1 Закон за политическа и гражданска реабилитация на репресирани лица. – Държавен вестник, бр. 50, 1991; бр. 12, 2004.
- 2 Приетата на 12 юли 1991 г. Конституция на Република България забранява съществуването на партии на етническа, расова или верска основа (чл. 11, ал. 4), но все пак е намерена формула ДПС да участва самостоятелно в изборите. За вътрешните и външните причини за това решение вж. Стоянов, В. Към ранната история на ДПС..., 650–652.
- 3 Стоянов, В. Към ранната история на ДПС..., с. 649.

за невинната жертва на „възродителния процес“ се поддържа и от учредена стипендия на нейно име. Паметници на жертвите като места за поклонение и припомняне на близкото минало има и в Момчилград, с. Млечино, Ардинско и др.

Особено интересна за темата с манипулациите на официалната памет за „възродителния процес“ е съдбата на един доклад с информация за него, основаваща се на архивите на МВР. На 27 януари 1991 г. правителството на Д. Попов решава да се създаде Комисия за обследване дейността на бившата Държавна сигурност (ДС). Като част от нейната работа министърът на вътрешните работи Христо Данов назначава в МВР четири групи, които от 25 март до 30 април 1991 г. разследват няколко приоритетни направления в дейността на ДС и „Централна група“, която изготвя окончателния анализ. Част от неговите 127 страници разкриват участието на ДС във „възродителния процес“ с посочване на конкретни цифри за репресивните действия на властта (брой на преименуваните, въдворените в Белене, принудително изведените от страната в средата на 1989 г., следствените и осъдените, жертвите и т. н.), както и за терористичните актове в страната през този период¹.

Докладът е внесен за обсъждане в Министерския съвет едва на 31 октомври 1991 г., когато вече е ясно, че проведените на 13 октомври парламентарни избори са спечелени от СДС. Изтеклият мандат на кабинета, възложил изготвянето на доклада, е само една, и то не най-важна причина за решението той да бъде приет само за сведение и да се засекрети с гриф „Строго секретно! Забранено правенето на преписи!“ По-важното е, че част от изводите му не отговарят на очакванията на отиващите си, но и на новите управляващи, още повече, че Д. Луджев и Ив. Костов са членове на Комисията за обследване на дейността на ДС, а в следващия кабинет на СДС запазват министерските си позиции². Вероятно нежеланието за оповестяване е свързано най-вече с други части на доклада, отнасящи се до връзката на ДС с фирми, осъществяващи т. нар. скрит транзит на стоки под особен международен контрол. Що се отнася до „възродителния процес“ обаче също има основания да не се дава пуб-

1 Ангелов, В. Поверително! Комедията с досиетата (1989-2008). С., 2008, 64-78.

2 Д. Луджев е зам.-председател на Министерския съвет в правителството на Д. Попов и е вносител на предложението за съставянето на Комисията, а Ив. Костов е министър на финансите. В кабинета на Ф. Димитров Костов остава финансов министър, а Луджев е министър на отбраната.

личност на доклада. Посочените цифри се разминават с представите за мащабите на репресиите, а и макар тонът да е критичен, ясно личи желанието на авторите му да покажат и другата страна на дейността на тайните служби, свързана с борбата срещу тероризма и със защитата на националната сигурност в годините на остро блоково противопоставяне, когато Турция и България са от двете страни на „железната завеса“. Неоповестяването на доклада е решение на управляващите, основано на политическата целесъобразност и лишава обществото от информация за „възродителния процес“, която определено би имала значение за формирането на колективната памет за него.

При едногодишното управление на кабинета на СДС начело с Филип Димитров от ноември 1991 до края на 1992 г. сътрудничеството между него и ДПС по търсенето на отговорност за „възродителния процес“ и компенсирането на пострадалите от него навлиза в нов етап. Обединява ги най-вече желанието да бъде дискредитиран политическият противник БСП и да се постигне по-бързо разграждане на наследството на бившия режим. ДПС осигурява парламентарната опора на „сините“¹, подкрепя и избора на кандидата на СДС за президент Желю Желев. Дивидентите не закъсняват. След близо половингодишно отлагане от предишното правителство, още на 21 ноември 1991 г., само две седмици след идването на власт на новия кабинет, той решава да се въведе исканото от ДПС факултативно изучаване на турски език като майчин по четири часа седмично от трети до осми клас². През август 1992 г. е приет закон (придобил популярност като закона „Доган“), който възстановява собствеността върху недвижими имоти на българските турци, емигрирали в Турция през периода май – септември 1989 г., които са били изкупени от държавата, общините или обществените организации³. Голяма побе-

1 В Народното събрание СДС има 110 депутати и ДПС със своите 24 представители му осигурява парламентарна опора, без да участва в правителството. А. Доган още при първата сесия на новия парламент през ноември 1991 г. обявява, че ще иска забраната на БСП като виновник за кризата в страната. – Калинова, Е., И. Баева. Българските преходи..., 282-284.

2 Стоянов, В. Към ранната история на ДПС..., 646-647, 655.

3 Става дума само за онези български турци, които до 1 март 1992 г. са се установили на постоянно местоживее в България. – Закон за възстановяване собствеността върху недвижими имоти на български граждани от турски произход, направили постъпки за заминаване в Република Турция и други страни през периода май-септември 1989 г. – Държавен вестник, бр. 66, 14 август 1992.

да за ДПС е и окончателната оценка на Конституционния съд от април 1992 г., че то не е изградено на етническа и религиозна основа, не противоречи на Конституцията и е легитимно.

С оглед на темата за паметта за „възродителния процес“ е важно да се проследи съдбата на засекретения доклад „Данов“ от 1991 г. Кабинетът на Ф. Димитров се възползва от него избирателно. Заради стремежа към активизиране на отношенията с Турция¹ не е целесъобразно да се огласи онази част от него, която представя дейността на турските специални служби „в насока на дестабилизиране на вътрешната обстановка и дискредитиране в международен план“ на България по времето на „възродителния процес“². Заради сътрудничеството с ДПС не е подходящо да се изнасят и данните в доклада за опитите за „терористични актове, извършени от български турци, които са по-масови след преименуването“, както и за „резултатното проникване на турските специални служби на наша територия и използване на негативната реакция на мюсюлманското население за деструктивни цели“³. Същевременно силното желание на кабинета за бързо и пълно дискредитиране на БСП и отстраняването ѝ от властови позиции кара управляващите все пак да се върнат към доклада, но само към отделни „полезни“ части от него. Това става в парламента чрез въпроси на депутата от СДС Едвин Сугарев до министрите на вътрешните работи и на отбраната относно „репресиите върху българомохамедани и етнически турци в България през периода 1971-1972 г., 1984-1989 г. и 1989 г.“ и ролята в тях на органите на МВР и на Българската армия. Вътрешният министър Йордан Соколов подробно обяснява механизма на извършване на смяната на имената на българските турци, мащабите на акцията, както и броят на разследваните и осъдените. Акцентът е върху репресиите срещу несъгласните с „възродителния процес“ и оказваната от тях съпротива, като са споменати и терористичните актове, извършени от група български турци. Министърът посочва 6 жертви при смяната на имената 1984-1985

1 Само през първите шест месеца от управлението на СДС са постигнати важни икономически и военни споразумения, а през март 1992 г. Д. Луджев става първият български военен министър, който посещава Турция след 1917 г. На 6 май 1992 г. в Анкара е подписан договор за добросъседски отношения, сигурност и сътрудничество. – Стоянов, В. Към ранната история на ДПС..., с. 655; История на България по дати. Българската хроника. С., 2003, 419-420.

2 Ангелов, В. Поверително! Комедията с досиетата ..., 75-78.

3 Ангелов, В. Поверително! Комедията с досиетата..., 74-75.

г., 9 при събитията от май 1989 г. в Североизточна България и 8 убити и 50 ранени при терористичните актове. Той проследява участието на МВР в изпращането на 423 български турци в трудовия лагер в Белене и в принудителното извеждане от страната на 5 хил. активни участници в майските протести през 1989 г.¹ Всъщност, Й. Соколов преразказва в съкратен и редактиран вид частта от „строго секретния“ доклад на комисията от 1991 г., като цитира точно числата от него с необяснимо изключение на броя на жертвите при смяната на имената и по време на майските събития от 1989 г. – в доклада те са посочени поименно и са общо 20. Министърът уточнява, че от МВР вече са отстранени активните участници във „възродителния процес“². В същото заседание министърът на отбраната Д. Луджев заявява, че „няма данни Българската армия да е участвала в репресивни мерки срещу цивилното население пряко за смяната на имената“³.

Независимо от изнесените данни за жертвите, оценката на Е. Сугарев, направена от парламентарната трибуна, че този процес е „операция, упражняваща геноцид над част от българския народ под прякото ръководство на БКП“⁴ представя становището на управляващите и задава насоката на публичното говорене по темата. Той предлага Народното събрание да създаде извънредна комисия, която да се занимае с „престъпленията на БКП по време на „възродителния процес“ и мнозинството в парламентарната зала посреща предложението с ръкопляскания, но то така и не е осъществено.

Широкото медийно отразяване на изнесените в парламента факти за първи път довежда до знанието на българското общество механизма и мащабите на процеса, но в редактиран от управляващите вид. СДС обаче пропуска момента да наложи своя и на ДПС прочит за „възродителния процес“ в учебниците по история, макар че през 1992 г. изважда от употреба всички съществуващи до тогава и възлага на няколко близки до СДС историци в кратък срок да напишат нови. В тях, а и в учебните програми за средното училище, периодът на социализма изобщо не

1 <http://www1.parliament.bg/kns/Pkontrol/36-IS-p/IS-p48.htm>

2 По този повод на 31 януари 1992 г. в парламента има бурни, но съвсем повърхностни дебати за „възродителния процес“. – <http://www1.parliament.bg/kns/Pkontrol/36-IS-p/ras-1.htm>

3 <http://www1.parliament.bg/kns/Pkontrol/36-DL-p/36-DL-p46.htm>

4 <http://www1.parliament.bg/kns/Pkontrol/36-IS-p/IS-p48.htm>

е включен. Обяснението е в необходимостта от повече време, за да може историческата наука да натрупа сериозни изследвания за този период и тогава те да се представят в учебниците. Този подход е логичен, но все пак през следващите пет години българските ученици са държани настрана от проблемите на близкото минало.

В края на октомври 1992 г. кабинетът на Ф. Димитров напуска властта, след като не получава вот на доверие от парламента, вкл. и от ДПС и отношенията между двете политически сили силно охладняват. Следващото правителство е съставено с мандата на ДПС и е експертно, начело с проф. Любен Беров. За първи път ДПС пряко участва в управлението, макар и с един министър. Това се отразява и на възможностите му да налага своята гледна точка за „възродителния процес“ и да действа за ревизиране на последиците от него. През 1993 г. управляващите приемат решение, че всички изселници, напуснали страната след юни 1989, запазват българското си гражданство, независимо, че са придобили друго¹. През същата година Българското национално радио започва да излъчва новини на турски език за Североизточна България и Кърджалийския регион, факултативното изучаване на турски език от учебната 1994/5 година вече е от първи до осми клас².

Важен акт за запазване паметта за „възродителния процес“ е откриването през 1993 г. от лидера на ДПС А. Доган на чешма-паметник в с. Трънак, Бургаска област. Тя е един от най-спорните паметници, тъй като е посветена на трима души, наречени от него „борци за права и свободи“, които обаче са осъдени на смърт за няколко терористични актове, в които има 8 загинали, сред които и деца³. Имената на терористите са изписани на турски език, а регионалната организация на ДПС организира на това място „народни събори“. Стремешът да се оправдае всяко противопоставяне на режима, извършил „възродителния процес“, дори ако то води до невинни жертви, е плод на господстващата в началото на

-
- 1 Това е потвърдено през 1998 г. от министър-председателя Иван Костов пред изселниците в Бурса.
 - 2 От ноември 1991 г. до този момент то е било от трети до осми клас. – Ялъмов, И. История на турската общност в България. С., 2002, 507-508.
 - 3 Тримата са Емин Мехмедали (Елин Маджаров), Абдула Чакър (Алцек Чакърров) и Сафет Реджеп (Сава Георгиев) са осъдени на смърт и екзекутирани през 1988 г. Братът на единия – Сабри Мехмедали, е осъден на 6 години затвор за съучастие в същата група. След 1989 г. е освободен и обявен за „репресиран“. По-късно той става областен координатор на ДПС за Бургас.

прехода атмосфера на пълно отрицание на периода на държавния социализъм, което е в разрез с историческите факти и както е в случая – с морала.

През втората половина на 90-те години в политическото влияние на ДПС настъпва известен спад, то пробва коалиране с различни партньори, минава през повторно сближаване със СДС, когато неговият кабинет начело с Иван Костов е на власт (1997-2001 г.), но в навечерието на парламентарните избори от юни 2001 г. разминаването е пълно¹. Тази неустойчивост в отношенията с правителството на Ив. Костов внася известна промяна и в припомнянето на „възродителния процес“. Красно-речива илюстрация са събитията около паметника в с. Трънак – през 1998 г. той е разрушен с решение на прокуратурата, но още на следващата година е възстановен – акт, който медиите свързват с изказване на А. Доган, че в България ще стане като в Босна².

Върху паметта за „възродителния процес“ едва ли оказва особено влияние ходът на делото за виновните за него. На 20 юли 1993 г. – по времето на кабинета Беров – то прави крачка напред, като прокуратурата внася във Върховния съд обвинителен акт срещу Тодор Живков, Георги Атанасов и Димитър Стоянов³. В него има важна промяна – вместо в „проповядване или подбуждане към расова или национална вражда или омраза или расова дискриминация“ тримата са обвинени в „злоупотреба с власт и настъпване на тежки последици“. През февруари 1995 г. обаче съдът връща делото за допълнително разследване, като поставя изискването да бъдат разпитани всички пострадали в периода 1984-1989 г. Така проличава основният проблем по това дело – обвиненията са към политически дейци, провеждали държавната политика, които трудно могат да се подвежат под съдебна отговорност, а съдът прилага друг подход – той се стреми да потърси отговорност от конкретните извършители на престъпленията и убийствата. Така, въпреки обществените очаквания, делото навлиза в задънена улица. Все пак, през декември 1997 г. – при кабинета на Ив. Костов, без да са изпълнени указанията за разпитване на стотиците засегнати лица, делото отново е внесено в съда. Четири

1 По-подборно за тези отношения вж. Калинова, Е. И. Баева. Българските преходи..., 320-321, 329-331.

2 Обретенов, Л. Национализъм на крайностите. – Сега, 14 март 2007.

3 През 1992 г. делото срещу другите двама обвиняеми – П. Младенов и П. Кубадински, е прекратено поради липса на доказателства.

месеца по-късно Върховният съд отново го връща с констатацията, че указанията от 1995 г. не са изпълнени¹. Трябва да се извърши огромна дейност по установяване на всички лица, преминали през затворите и лагерите, а през 1998 и 1999 г. умират двама от обвиняемите – Т. Живков и Д. Стоянов и общественият интерес към делото, продължаващо почти 10 години, силно спада.

През втората половина на 90-те години се появява възможност за повишаване на информираността на младото поколение за „възродителния процес“. Правителството на БСП (1995-1997) въвежда нови учебни програми, изискващи обучението по българска история да обхваща и целия период след Втората световна война. След проведен конкурс са утвърдени три алтернативни учебника за 11. клас, издадени през 1996 г. В два от тях (на издателствата „Анубис“ и „Просвета“) обаче „възродителният процес“ не е разгледан. Затова пък в учебника на издателство „Отворено общество“ има отделен урок за националните и етническите проблеми след Втората световна война, в който е отредено значително място на политиката към българските мюсюлмани в периода 1944-1989 г. Автор на урока е Стайко Трифонов, университетски преподавател и един от първите изследователи на „възродителния процес“, което му дава и увереност да го включи в учебния материал². Оказва се обаче, че е по-добре такъв урок да липсва, защото никой не отбелязва отсъствието му от първите два учебника, докато за текста на Ст. Трифонов има запитване в парламента с обвинения, че нелегалната организация ТНОДБ (за чийто наследник се обявява ДПС) е неподходящо представена. Министърът на образованието Веселин Методиев, историк, съветва колегите си да се занимават само с исторически събития, станали преди годината, в която са родени. Същевременно той се обявява за взаимни консултации между български и турски автори при писането на учебниците по история и е убеден, че „след 3-4 години всички балкански страни ще имат общ учебник по история, от който ще бъде премахнат национализмът“³.

1 <http://kei.parliament.bg/?page=ns&lng=bg&nsid=5&action=show&Type=cmSteno&SType=show&gid=169&id=638>

2 История на България за 11 клас. Автори: П. Делев, П. Ангелов, Г. Бакалов, Цв. Георгиева, П. Митев, Ст. Трифонов, И. Баева, Б. Василева, Е. Калинова. С., „Отворено общество“, 1996, 497-499.

3 Сера, 11 април 1998; Преглед на печата – 15 ноември 1999. – omda.bg/bulg/news/release/151199.htm. Десет години след това изказване подобен учебник не само липсва, а дори и опитите за създаването му са изоставени.

През 90-те години в припомнянето на „възродителния процес“ се включва и киното. Трите документални филма по темата („За едното име“, 1990; „Възможни разстояния“, 1992; „Излишните“, 1999) са създадени от жени (Мария Траянова, Иглика Трифонова, Адела Пеева), както и игралният телевизионен филм в 4 серии „Гори, гори огънче“ (1994, сценарист Малина Томова, реж. Румяна Петкова). Това съвпадение едва ли е случайно – темата е деликатна, а и четирите творби са „катарзисно-травматични“ – представят страданията на засегнати от преименуванията и изселванията български мюсюлмани. Първите три филма, независимо от ценния документален материал в тях, са по-скоро „обект на фестивален, а не на зрителски интерес“¹ и на практика имат твърде ограничен ефект върху припомнянето на събитията. Далеч по-голям отзвук има игралният филм, който е излъчен по телевизията. Той представя събития от началото на 60-те години, когато е направен опит да се сменят имената на българите мохамедани, довел до сериозен сблъсък в някои села (във филма е визирано с. Рибново, Гоцеделчевско). Реакцията на зрителите обаче е преобладаващо негативна. Филмът е възприет като едностранчив и според бурно изразеното неодобрение авторите са поставили акцент единствено върху травматичните изживявания на преименуваните. Ситуацията илюстрира както преобладаващото желание на кинематографистите да използват темата еднопланово (жертви-палачи), така и противоречивия спомен, който събитията около „възродителния процес“ са оставили в българското общество.

Свидетелство за различните проекции на този процес в паметта на отделни обществени групи са публикуваните през 90-те години мемоари. Острите критики срещу бившите управляващи и ролята им във „възродителния процес“ пораждат първата вълна публикации на документи и спомени – най-вече на висши функционери на БКП и МВР. Те отговарят с публикуване на документите на нелегалната организация, създадена от лидера на ДПС Ахмед Доган², както и с поредица мемоари и полу-мемоари (т. е. книги, в които освен лични спомени авторите включват и документален материал, който вероятно притежават пора-

1 Димитрова, Г. Направете филм – лек за душата. – Култура, № 40, 31 октомври 2003; Човешки драми просълзят в „Излишните“. – Стандарт, 14 януари 2000; <http://bnf.bg/bg/odeon/movies/1051/>

2 Гочева, П. ДПС в сянка и на светлина. С., 1991.

ди постове, които са заемали)¹. Авторите акцентират върху аргумента, че са защитавали целостта на нацията и държавата, но кредитът на доверие в тях е изцяло изчерпан и тяхната версия за „възродителния процес“ няма особено отражение върху обществената оценка. На другия полюс са спомените на хората, които са имали негативна оценка за действията на БКП към българските турци и през 1989 г. са се опитвали да изразят публично това неодобрение. Те обаче са много по-кратки и „размити“ в по-широкия контекст на българското дисидентство². Все пак, ясно се долавя една обща тема – разединението сред противниците на „възродителния процес“, породено най-вече от дилемата човешки права – национални интереси³. Тези спомени се допълват с издадения две години по-късно сборник с документи на Държавна сигурност, даващи информация именно за отношението на отделните дисидентски групи към „възродителния процес“⁴.

През 90-те години започва и научното изследване на „възродителния процес“. В сравнение с бързото запълване на „белите полета“ по други проблеми от епохата на социализма изглежда, че професионалните историци се насочват по-предпазливо към тази тема. Очертават се два подхода, свързани с предпочитанията на авторите към един или друг вид извори. Улесненият, а от 1993 г. вече и неограничен достъп до архивите на БКП позволява на редица историци да направят важни приноси към държавната политика към българските мюсюлмани и от-

- 1 Сотиоров, Г. Турските терористи и аз, един от Шесто. С., 1991; Михайлов, С. Възрожденският процес в България. С., 1992; Загоров, О. Възродителният процес. Теза-антитеза. Отрицание на отрицанието. С., 1993; Стоянов, Д. Заплахата. Великодържавният национализъм и разузнаването на Турция против България. С., 1997; Асенов, Б. Възродителният процес и Държавна сигурност. С., 1996; Божков, В. Заплахата остава. Записки на контраразузнавач по турска линия. С., 2001.
- 2 Вж. интервюта на Е. Иванова с А. Доган, Г. Мишев, К. Тренчев, Н. Колев-Босия, Илия Минев, Блага Димитрова, К. Червенкова, А. Желязкова, Д. Луджев и др. – Иванова, Е. Българското дисидентство 1988-1989. С., 1997, 186-208.
- 3 Синтезиран израз на тези разногласия дава Мариана Златева: „Турските проблеми на разделиха. Скарах се с Румен Воденичаров. Бях съгласна да ги защитим. Но не ние да организираме гладната им стачка. Това не е наша работа. Наша работа е да кажем: „Да, и те са хора, и те си имат права и не е редно да бъдат потъпквани. Но да им организираме гладна стачка...“ – Иванова, Е. Българското дисидентство..., с. 208.
- 4 Шесто управление срещу неформалните организации в България 1988-1989 г. Документален сборник с материали от архивите на МВР и Централния държавен архив. Съст. Ст. Дойнов. С., 1999. Към темата са документи №№ 28, 34, 35, 37-41. Изданието е дело на фондацията на бившия президент на България Ж. Желев.

ношенията между България и Турция¹. Друг тип изследвания са базирани на проучване на индивидуалната памет за „възродителния процес“ чрез интервюта с неговите жертви, което се вписва в сравнително новото за българската наука направление „орална/устна история“². Тези интервюта са особено въздействащи и разкриват микроисторията и индивидуалната памет за процеса. Интересен е фактът, че обикновено за „възродителния процес“ се интервюират български турци, а спомените на обикновените българи са силно пренебрегвани.

* * *

В периода от 2001 до 2009 г. споменът за и припомнянето на „възродителния процес“ става в значително променена политическа ситуация. Идването на власт през 2001 г. на съвсем нова формация – НДСВ, значително намалява острото противопоставяне БСП–СДС, а от 2005 г. БСП отново участва в управлението. По-важното е, че се променя политическата значимост на ДПС. Партията на А. Доган има стабилно присъствие както в кабинета на Симеон Сакскобургготски (юли 2001 – август 2005), където е официален коалиционен партньор, така и в кабинета на Сергей Станишев (август 2005 – юли 2009), обединяващ за първи път БСП и ДПС (плюс НДСВ). Друг нов момент е появата в политическото пространство (вкл. и в противовес на засилените позиции на ДПС) на партията на Волен Сидеров „Атака“, представляваща се за националистическа формация и водеща активна анти-ДПС и антитурска пропаганда³. В такъв тон е и пропагандата на други по-малки формации като Отечествена партия на Минчо Минчев, ОКЗНИ, ВМРО, Български национален съюз на Боян

-
- 1 Сред първите историци, които подхождат професионално към темата на основата на богат архивен материал, са Стайко Трифонов, Йордан Баев, Николай Котев, Румяна Тодорова, Валери Стоянов. – Трифонов, С. Строго поверително! – Поглед, № 16–20, 22 апр. – 20 май 1991; Същият. Мюсюлманите в политиката на българската държава (1944–1989). – В: Страници от българската история. Събития, размисли, личности. Ч. 2. С., 1993; Баев, Й., Н. Котев. Изселническият въпрос в българо-турските отношения след Втората световна война. Ч. 1–2. – Международни отношения, 1994, № 1 и 2; Тодорова, Р. Българо-турски отношения след Втората световна война (40-те – 60-те години). – Исторически преглед, 1994–1995, № 5; Стоянов, В. Турското население в България между полюсите на етническата политика. С., 1998.
 - 2 Вж. напр. статиите на Ив. Георгиева, Цв. Георгиева, А. Желязкова, Д. Димитрова и др. в сборниците Етническата картина в България (Проучвания 1992 г.). С., 1993; Между адаптацията и носталгията. Българските турци в Турция. С., 1998.
 - 3 При първото си участие в парламентарни избори през 2005 г. „Атака“ печели 8,9% от гласовете, а през 2009 г. – 9,36%.

Расате, Политическо движение „Гвардия“. Тази обстановка води до промени в публичното говорене за „възродителния процес“.

В началото на 2001 г., няколко месеца преди парламентарните избори, един документален филм предизвиква разгорещени дебати по темата. Той е показан на 5 януари в Дома на киното в София в присъствието на премиера Ив. Костов, министри от кабинета му и бившия президент на България Ж. Желев. След четири дни е излъчен по националната телевизия в прайм-тайма. Той е дело на журналистката от Радио „Свободна Европа“ Татяна Ваксберг и носи красноречивото заглавие „Технология на злото“. На такова представяне не се радват нито трите филма на тази тема от предходните години, нито създадените през същата 2001 г. два филма за Кърджали и Рибново¹. Филмът на Т. Ваксберг наистина е различен като подход – освен на емоционални разкази на обикновени хора за преименуването, той е изграден и на основата на множество документи от архива на бившата БКП, което внушава обективност и достоверност. Пак за разлика от другите филми, които представят отделни човешки съдби, той има претенциите да покаже „технологията“ на процеса като цяло. Противно на очакванията при подобен подход обаче, във филма няма опит за търсене на мотиви (тезата е за „изначалното зло“ БКП), няма и дума за съпротива и от българи, и от турци (пряка атака срещу една от основните тези на ДПС, че е наследник на ТНОДБ, водило борба срещу режима на Живков под ръководството на А. Доган²). Посланията на филма и времето и начинът на неговото представяне са причина за различната му съдба в сравнение с други документални филми. Дебатът започва веднага и на високо политическо равнище. А. Доган директно обвинява управляващите, че провокират дискусия, с която превръщат „възродителния процес“ в „политически коз, който има за цел едва ли не да вбие клин в евентуални взаимоотношения на ДПС с БСП“³. Тонът става по-твърд и Доган говори за този процес като за геноцид, за

-
- 1 „Кърджали – лица от пейзажа“ (реж. Антоний Дончев) и „Живот в Рибново“ (реж. Мария Траянова).
 - 2 Вж. напр. Татарлъ, И. Движението за права и свободи – общонационална партия, фактор за демокрацията в страната. 1997. – <http://www.dps.bg/?pit=8&it=32/> Авторът твърди, че „ТНОДБ води упорита, последователна и смела борба срещу тоталитарната власт“, а „Ахмед Доган става идеолог, лидер на ТНОДБ, на турците и мюсюлманите, на огромната част от българския народ“.
 - 3 Интервю на Г. Коритаров с А. Доган, 8 януари 2001. – <http://www.mediapool.bg/site/bulgaria/2001/01/11/0001.shtml>

който не е виновна само една партия, а цялата държавна машина и дори „част от обществеността, защото никой не реагира“. Ив. Костов на свой ред дава определения: „Това е асимилация, последвана от депортация“, но не е геноцид, а и депортацията „не е като на евреите“¹.

Филмът провокира острата реакция на бившите дисиденти, протестирали срещу „възродителния процес“. За тях той продължава да е „отвратително действие на комунистическата власт, проява на държавен тероризъм“ (Петко Симеонов)² и направо „свинство“ (Копринка Червенкова)³, но не са съгласни от паметта за него да се изтрива както съпротивата на самите турци, така и на подкрепилите ги българи. Призивът е разтърсващите изповеди на жертвите да не се използват за политически цели.

Реакцията на българите в Кърджали също показва разминаването на посланието на филма със собствения им спомен. И те са обидени от пренебрежението към техните емоции в годините на „възродителния процес“ – „Не се видя съчувствието, отношението на съседи, колеги. Аз помня, че 99 % от нас бяхме потресени.“ – разказва една българка от града. Обяснението за този подход на авторката е еднозначно: филмът е политическа поръчка „точно сега, когато ДПС е на път да направи съюз с БСП“⁴. Сред българските турци в Кърджали има различни мнения. Част от тях – привърженици на А. Доган, споделят оценката за предизборна поръчка от страна на управляващите, която трябва да злепостави и изолира ДПС. Други обаче отричат, че филмът обслужва интересите на СДС и са благодарни на създателите му, защото така „всички ще узнаят какво преживяхме и как оцеляхме“⁵.

Балансът като че ли е намерен в публикувано в хода на дебатите интервю с известната певица Йълдъз Ибрахимова (тя е от категорията

1 Интервю на Г. Коритаров с Иван Костов след премиерата на филма. – <http://www.mediapool.bg/site/bulgaria/2001/01/11/0001.shtml>; Пак за т. нар. възродителен процес. По повод на филма на Татяна Ваксберг „Технология на злото“. – Труд, 10 януари 2001.

2 Симеонов, П. Технология на доброто. – http://omda.bg/bulg/news/release/08_14_01_01.html;

3 Червенкова, К. Колко излъга Татяна Ваксберг в произведението си, наречено „Технология на злото“? – Култура, 12 януари 2001.

4 Байрямова, В. Духовите в Кърджали разбунени от „Технология на злото“. – Сега, 11 януари 2001.

5 Пак там; Андай, Илхан. Сълзи и смях в Кърджали, гледат филма на Ваксберг. – 24 часа, 14 януари 2001.

на принадлежащите към интелигенцията български турци, която Ваксберг „пропуска“ да представи). Тя си припомня не само болката от смяната на името, но и подкрепата, която е получила от страна на българи¹. В следващите години именно хората на изкуството продължават тази линия на търсене на гледните точки едновременно на българи и турци. Показателно е, че следващите филми за „възродителния процес“ – документалният „Пътят“ (2003 г.) и игралният „Откраднати очи“ (2004 г.), са дело на „смесени“ творчески екипи (отново съставени най-вече от жени). Документалният разказ за съдбите на български турци, напуснали България през 1989 г., е създаден от режисьорката Станислава Калчева по сценарий на Петя Тетевенска и Стефка Калева, а консултант е журналистката Нихал Йозерган. „Откраднати очи“ е по сценарий на Радослав Спасов (той е и режисьор на филма) и Нери Трезиева, известна тв журналистка с турски произход. Нещо повече, филмът е първата съвместна продукция на България и Турция по тази тема. Авторите и продуцентите са убедени, че потърпевши от „възродителния процес“ са и турците, и българите, както и че „раните и личната драма на стотици хиляди хора изискват време да бъдат излекувани, но достойнството задължава да говорим за всичко случило се, колкото и грозно, унизително и ужасно да е било“². Те държат да подчертаят, че сценарият е написан „от гледната точка на двата етноса“ и внушава толерантност и човечност в отношението към главните герои и събития, а изпълнителката на главната роля – Весела Казакова споделя: „Целият екип поема изключителна отговорност с този филм – има живи свидетели, всичко се пипа внимателно, като с памук, за да не сгрешим нещо.“³

Този подход е оценен от европейските институции и филмът получава финансиране от EUROIMAGE (Фонд за подпомагане на копродукции към Съвета на Европа). Същевременно в България той се сблъсква с подозрение и отрицание още преди да е стигнал до публиката. Към авторите се отправят предупреждения, че раните на обществото, причи-

1 Й. Ибрахимова говори конкретно за режисьора Г. Дюлгеров, който ѝ се извинил заради действията на властите и оценява като толерантност, а не страх факта, че нито един български журналист тогава не ѝ е задал неудобния въпрос какво мисли за „възродителния процес“: „Неудобен е меко казано. Като че ли те ме пощадиша от една ситуация, която действително е трудна и тежка за мен“. – Интервю на Г. Коритаров с Й. Ибрахимова, 11 януари 2001. – <http://www.mediapool.bg/site/bulgaria/2001/01/11/0001.shtml>

2 Димитрова, Г. Направете филм - лек за душата. – Култура, 31 октомври 2003.

3 Пак там.

нени от „възродителния процес“, още не са излекувани и както в случаите с „Гори, гори огънче“ и „Технология на злото“, филмът „ще причини допълнителна болка на множество български граждани“ и ще навреди на „започналия процес на помирение“¹. Това съвсем не означава одобрение на „възродителния процес“, а е по-скоро страх от неговата поредна политическа употреба. Излизането на филма по екраните през есента на 2005 г. не оправдава тези страхове, любовната история в него попада на неособено многобройната публика в кината и негативните оценки (доколкото ги има) са за художествените недостатъци², а не за сюжетната история. През следващата година и половина той участва във впечатляващ брой международни фестивали и получава редица награди.

Трудно е да се прецени доколко неодобрението на художествени творби, посветени на темата за „възродителния процес“, е плод на желание за по-балансираното ѝ представяне или е стремеж да се избегнат публични скандали. Наличието и на двата мотива би могло да се открие например в отказа на директора на Народния театър „Иван Вазов“ проф. Васил Стефанов от края на 2004 г. да постави пиесата на Теодора Димова „Невидимите пътища на прошката“. Авторката признава, че творбата ѝ е за „униженията и травмите, които са нанесени на българските турци“, а според директора в сезона, когато се отбелязва 100-годишнината на театъра, „не е подходящо поставянето на пиеса с политическа проблематика“. Но не е само това – появява се и другата опозиция на „възродителния процес“: „когато поставяме творби като „Хъшове“, такива пиеси просто не вървят“³.

Посоченият епизод илюстрира важна промяна в начина на припомняне на „възродителния процес“. След повече от десетгодишно акцентирание върху преживените травми от страна на българските мюсюлмани, започва постепенно обръщане и към спомена и емоцията на етническите българи. Само на пръв поглед изглежда парадоксално, че това „разширяване на оптиката“ става във време, когато ДПС участва във властта. Критиките към управленческото му поведение генерират и критично

-
- 1 Цитатът е от писмо на граждани до Сценарната комисия, с което те се обявяват против отпускането на държавна субсидия за филма. – Пак там.
 - 2 Така напр. една от критичните рецензии с основание твърди, че „българското кино показва за сетен път, че много обича да разказва идеи, но не може да разказва истории“. – Терзиев, Я. Очи различни, още тъжни... – Капитал, 17 септември 2005.
 - 3 Става ли театър от възродителния процес. – Сега, 4 ноември 2004.

отношение към неговата версия за „възродителния процес“. Следващата стъпка е търсене на нови гледни точки. Резултатът в единия случай е разширяване на информацията за събитията от втората половина на 80-те години, което е и плод на естественото развитие на историческата наука. В другия случай се засилва националистическото говорене и използването на „възродителния процес“, но с обратен знак – за политическа легитимация на партии като „Атака“, ОКЗНИ, Отечествена партия, ВМРО.

Все пак, до 2009 г. ДПС като управляваща партия има по-голяма (в сравнение както с предходния период, така и с останалите партии) възможност да отстоява своята гледна точка за „възродителния процес“. За целта се използват традиционните възпоменателни митинги на „местата на паметта“, където в силно емоционална атмосфера се припомнят страданията и жертвите, но и се внушава водещата роля на ДПС и лидера ѝ в съпротивата срещу БКП в миналото и в отстояването на интересите на българските мюсюлмани в настоящето. В новата ситуация А. Доган се стреми да представя в публичното пространство своята партия като неетническа (вкл. като поставя на важни позиции етнически българи). Той се появява по-рядко на възпоменателните митинги, а и присъстващите там министри от ДПС правят премерени изказвания по повод на „възродителния процес“. Тази умереност в известна степен се дължи и на разсекретяването на досиетата на комунистическите тайни служби, които разкриват принадлежността на ключови фигури от ДПС към тях (вкл. на А. Доган), както и на желанието на събралите се на митингите български мюсюлмани да чуят най-вече какви решения се предлагат на техните съвременни проблеми.

Въпреки това, понякога припомнянето на „възродителния процес“ става откровено провокативно. През март 2003 г. на възпоменателен митинг в с. Корница за жертвите от преименуването на българите мохамедани през 1973 г., зам.-областният управител на Пазарджик Реджеб Молла Ахмед произнася емоционална реч¹ с обвинения, че в Родопите „възродителният процес продължава с пълна пара“ и „тъжните резултати“ от него се виждат от преброяването на населението през 2001 г.,

1 Иванова, Е. Огледалните образи на другостта. – http://www.online.bg/kultura/my_html/2270/other.htm; Василева, С. ДПС управник: В лапите сме на възродителния процес. – Труд, март 2003.

според което за 10 години българските турци са намалели с 55 хил.¹ Той заявява: „Те ни малтретираха, убиваха и ние трябва да намерим сили и да изчистим абсолютно всичко от възродителния процес“, като в призивите му е включено изучаването в училище на всички предмети на турски език („искат да ни кажат, че по конституция официалният език бил българският. За нас турският е официален език“) и християните да бъдат изгонени от Родопите². На следващия ден пред журналисти А. Доган нарича тези думи „недоразумение“ и заявява, че това не е политическата линия на ДПС, но присъстващите на митинга трима депутати от ДПС остават безмълвни. По подобен начин, когато през май 2008 г. на възпоменателен митинг в с. Пристое депутатът Ахмед Юсеин призовава да бъде издигнат „паметник на срама“, присъстващият там зам.-председател на Народното събрание Юнал Лютфи не взема отношение, но на следващия ден в медиите твърди, че това е „лично виждане“ на колегата му, който е взел пример от други държави³.

Очевидно е желанието на ДПС, мотивирано изцяло от политическия му интерес, да поддържа различно говорене за „възродителния процес“ пред различни аудитории. То е видно и от позицията му по съдебното дело за този процес. След като през 1998 г. Върховният съд за втори път го връща на прокуратурата, става ясно, че съдебна отговорност от ръководителите на БКП няма да може да бъде търсена, а и те вече не са между живите (с изключение на Г. Атанасов). При това положение общественият интерес към делото спада и то престава да бъде фактор за влияние върху спомена за „възродителния процес“. Прокуратурата се съобразява с препоръката на Върховния съд за установяване на виновни за конкретни престъпления и предприема стъпки за откриване и разпитване като свидетели на 446 пострадали в периода 1984–1989 г.⁴ Проблем се оказват 134 от тях, които се намират в Турция. Българската страна прави

-
- 1 При преброяването през 1992 г. българските турци са 800 052 или 9.44% от населението на страната, а през 2001 г. – 745 000 или 9.3%. – Калинова, Е. И. Баева. Българските преходи..., с. 411.
 - 2 Маскръчка, Т. Християните във от Родопите. – 24 часа, март 2003.
 - 3 Мустафов, М. Юнал Лютфи – зам.-председател на Народното събрание и депутат от ДПС: Докладът на ЕК ще бъде предупреждение към правителството да запрети ръкави. – <http://www.topnews.name/news-inside.php?id=4114>
 - 4 През 2003 г. главният прокурор Никола Филчев признава, че „това дело е било лошо водено, защото е било срещу политически ръководители, които са провеждали държавната политика“. – Данев, П. ДПС пак иска съд за възродителния процес. – Сега, 3 юли 2003.

официални постъпки пред турските съдебни органи за издирването и разпитването им, но едва след третата е подадена информация (през есента на 2006 г.), при това непълна и за ограничен брой лица¹. Междувременно има четирима осъдени за убийство, а други четири дела се водят за смъртта на шестима български граждани по време на „възродителния процес“².

Действително, резултатите са скромни и далеч от очакванията в началото на делото а и медиите не им дават особена гласност. Това позволява на ДПС редовно да поставя въпроса за липсата на осъдени, но само в пропаганден план, особено в навечерието на избори. Същевременно ДПС се опитва да търси други пътища за осъждане на „възродителния процес“. През 2003 г. на VII конференция на ДПС е направено предложение делото да бъде поето от Международния съд в Хага³. То остава нереализирано, но дава повод за обвинения към ДПС, че иска да zlepостави страната. Все пак, през януари 2006 г. ДПС успява да представи своята версия за „възродителния процес“ пред Парламентарната асамблея на Съвета на Европа (ПАСЕ). Използвано е обсъждането на проекта за резолюция на ПАСЕ за осъждане на престъпленията на комунистическите режими. Ръководителят на българската делегация Юнал Лютфи отправя забележка, че като човек, лично изживял трагедията на своя етнос, е озадачен, че в доклада на ПАСЕ по темата не е споменат конкретно „възродителният процес“. Ю. Лютфи го определя като „политика на етногеноцид“ и „флагрантно престъпление“⁴. Неговата позиция очевидно е взета под внимание, още повече, че за Съвета на Европа темата за правата на малцинствата е сред основните приоритети. Към средата на 2006 г. Хана Северинсен – зам.-председател на Комисията по мониторинг към ПАСЕ, при посещението си в България констатира, че в тази област страната има „сериозни проблеми“. В началото на 2007 г. обаче парламентарната Комисия по правата на човека и изповеданията приема становище по нейния доклад, в което се уточнява извършеното за преодоляване на последиците от „възродителния процес“ и отпада констатацията за него

1 <http://www.parliament.bg/?page=ns&lng=bg&nnsid>

2 <http://www.prb.bg/php/newspage.php?news=109>

3 Интервю на Мая Стоянова с Ахмед Юсеин: Наказание за магистратите, провалили делото за Възродителния процес. – http://frognews.bg/Frog/index.php?option=com_content&task=view&id=6913&Itemid=294

4 <http://www.parliament.bg/?page=news&lng=bg&SType=show&id=759>

като геноцид. При дебатите представителите на СДС и ДСБ настояват определението да остане, а против е представителят на ДПС Ахмед Юсеин, който се аргументира и със собствените си спомени: „Аз например разбирам под „геноцид“ – един режим започва да унищожава, да избива хора, повсеместно да ги избива. А такова нещо в България нямаше. Аз не мога да си позволя да гласувам като свидетел на тези неща – имаше убити хора, но повсеместно да идват така по махалите и да ни унищожават такова нещо нямаше. Аз така разбирам тази дума.“¹

Актуалната тема за присъединяването на България към ЕС и липсата на резултати от съдебното дело за „възродителния процес“ активизира и някои среди от изселилите се в Турция български турци. През 2001 г. Дружеството на репресираните балкански турци „Балканлалар“ изпраща до Европейския съд по правата на човека в Страсбург жалба срещу България. То се оплаква от отказ от правосъдие, защото няма осъдени български държавници по „възродителния процес“. Две години по-късно 147 изселили се в Турция български турци от Сдружението за справедливост и културни права на Балканите отново подават жалба в Страсбург, описваща страданията им през втората половина на 80-те години. Според председателя на Сдружението тяхната цел е да получат „компенсация за дълбоките рани, останали от тази асимилация“². През април 2005 г. обаче съдът в Страсбург отхвърля молбата им с мотива, че по времето на „възродителния процес“ в България не е била в сила Конвенцията за правата на човека (страната ни я ратифицира през 1992 г.). Към контакти с европейски институции с цел лобиране за получаване на обезщетения за „възродителния процес“ се ориентира и създадената през 2006 г. от Сезгин Мюмюн неправителствена организация Национален център „Справедливост“, обединяваща репресирани български турци. Така чрез авторитета на европейските структури се търси и легитимация на собствената версия на спомена за „възродителния процес“, като разликата в подхода е очевидна – ДПС в унисон със своята стратегия да се афишира като неетническа партия набляга на оценката на „възродителния процес“ като част от антикомунистическата съпротива, докато изселническите организации и формациите на българските турци извън ДПС се придържат към разглеждането му изцяло в рамките на нарушените права на етническата група. Спецификата на кон-

1 <http://www.parliament.bg/?page=news&lng=bg&SType=show&id=759>

2 <http://www.mediapool.bg/show/?storyid=104376&p=11>

тактите с европейските институции и липсата на конкретен резултат обаче не позволява пряко влияние върху колективния спомен за „възродителния процес“.

Една от най-ярките характеристики на периода след 2001 г. е „войната за паметта“, **която се води за доказване на заслугите на български турци и организации в съпротивата срещу „възродителния процес“**. Тя дори засенчва преобладаващата в предходния период тема за жертвите на този процес. През 90-те години господства изцяло тезата за ръководната роля на А. Доган и воденото от него ТНОДБ. Като управляваща партия ДПС получава нови възможности да утвърди тези позиции. През 2003 г. е издадена официална история на партията¹ и сборник документи с претенциозното заглавие „Истината за „Възродителния процес““. Той е дело на Институт за изследване на интеграцията, а „ръководител на проекта“ е А. Доган (негов е и послесловът)². Версията за водещата роля на лидера на ДПС в съпротивата срещу „възродителния процес“ се оспорва от отцепили се от Движението или новосъздадени организации на български турци. Един от първите е Гюнер Тахир, който оглавява Националното движение за права и свободи (НДПС), създадено в края на 1998 г. и подкрепящо Ив. Костов в борбата му срещу Доган. Сред отцепилите се бивши съратници на Доган, обвиняващи го в медиите, че е пряко свързан с „възродителния процес“, са Осман Октай и Сезгин Мюмюн. Ръководителите на създадената в края на 1988 г. нелегална Демократична лига на турците в България Мустафа Юмер и Сабри Искендер на свой ред активно пропагандират тезата си за водещата роля на тяхната организация в протестите от май 1989 г.³ Отговорът на ДПС е сериозен и внушителен – с „подкрепата и съдействието“ на неговата Фондация „Либерална интеграция“ през 2008 и 2009 г. излизат два тома документи от архивите на БКП и МВР, подготвени професионално от историка Веселин Ангелов⁴. В предговора към излезлия през 2009 г. сборник е направен опит за разобличаване на „чуждите“ версии за ро-

1 Татарлъ, И. Движението за права и свободи – фактор за демокрация, разбирателство и сигурност в страната и на Балканите. С., 2003.

2 Истината за „Възродителния процес“. Документи от архива на Политбюро и ЦК на БКП. С., 2003, 196 с.

3 Бей, Азис. Демократичната лига на турците в България. С., 2004.

4 Ангелов, В. Строго поверително! Асимилаторската кампания срещу турското национално малцинство в България 1984-1989. С., 2008, 830 с.; същият, Секретно! Протестните акции на турците в България януари-май 1989. С., 2009, 273 с.

лята на А. Доган и аргументиране на тезата за заслугите му за борбата на българските турци срещу „възродителния процес“.

През периода 2001–2009 г. разказът за репресиите по времето на „възродителния процес“ продължава да се допълва от публикации на спомени в пресата, на сборници с интервюта с жертвите, както и на документални свидетелства за тяхната гледна точка¹. Наред с тях се забелязва и нова тенденция – и в спомените, и в говоренето за „възродителния процес“ да се представят и други (т. е. различни от травматичния спомен за репресиите) гледни точки.

Появяват се разкази на български турци, които акцентират върху драматизма на преживяното извън контекста на лагерите, убийствата и насилието. Така Хасине Шен от Кърджали описва заминаването си за Турция през лятото на 1989 г., пречупвайки го през изграждането на своята нова философия и идентичност: „Усетих, че съдбата ми е отредила да обитавам междинна територия в постоянно движение между две страни, две култури, два езика, две религии... още когато пресичахме границата. Още на Капъкуле понятията „тук“ и „там“ се сляха чрез двата потока от хора, които се движеха в противоположни посоки. Ние отивахме „там“, в Турция, с чувство на нескрит страх от неизвестността, а те се връщаха, разочаровани, уморени, и малко гузни... Между нас имаше и такива, които пресичаха границата за втори път. Върнали се в България след разочароваща „екскурзия“ те сега отново се бяха насочили към другата страна. Много скоро, когато аз самата преминах границата, разбрах тяхното безумно лутане. Установих, че именно то характеризира най-добре душевното състояние на човек, който е принуден да напусне, и да не може вече никога да пристигне.“² Други прибавят към спомена за репресиите „еретичното“ сравнение между живота си преди и след началото на прехода: „До 90-те години работих в ТКЗС-то като бригадир, в животновъдството. Ардино имаше една от най-хубавите ферми... Драго му ставаше на всеки, който идваше да я види... Но като дойде началото на тази демокрация, дето ѝ викаме, започнаха да не ни обръщат вни-

1 Байрямова, Вилдан. Историята, възродителният процес, голямата екскурзия. – www.segabg.com/online/article.asp?issueid=901§ionid=5&id=00007; Горчиви разкази. Сборник. Благоевград, 2003; Някога, в 89-а. (Интервюта на журналистката от Радио Свободна Европа Румяна Узунова). Съст. Л. Александриева. Фондация «Д-р Желю Желев», С., 2007.

2 www.segabg.com/online/article.asp?issueid=901§ionid=5&id=00007

мание... Преди, по комунистическо време дори, се мислеше за населението от Родопите: даваха се допълнително пари над заплатата, само и само да се задържат хората...¹ Различията в отношението на българските турци към „възродителния процес“ и към спомена за него се долавят и от нежеланието (причините за него са различни) на част от тях дори да говорят за него: „Не желая да вземам отношение по този въпрос, наречен възродителен... Аз стоя над такива неща – достатъчно съм зрял и помъдрял.“² Съвсем в дисонанс със спомените на мнозинството е разказът на Катя Павлова (след 1989 г. не си връща рожденото име Райме Мехмедова) от с. Черноочене, Кърджалийско. За нея преименуването е начало на голямата ѝ любов с милиционера, който идва да смени имената на семейството ѝ, но това е и дълбока драма, защото води до разрыв с нейното семейство³. Тази житейска история действително напомня филмовия разказ в „Откраднати очи“, но с щастлива (макар и минала през много перипетии) развръзка.

Припомнянето на „възродителния процес“ се разнообразява и от публикуването на спомени на етнически българи, но те все още са много редки. По-склонни да ги споделят са хората, които през 2001-2009 г. са на средна възраст или дори по-млади, т. е. тези, към които няма как да бъде отправен въпросът каква е била тяхната позиция и как са реагирали на смяната на имената на българските турци⁴. В тези най-често детски спомени преобладава споделянето за осъзнаване на „другостта“ на преименуваните. В редки случаи проговарят свидетели или жертви на терористичните актове⁵. Същевременно публикуването на мемоари на служители от МВР и разузнаването или на бивши партийни функ-

1 Интервю на Антонина Желязкова с Фикрет Терзиев, Ардино, 8 април 2006. – В: Историята, населена с хора. Българското общество през втората половина на XX век. II. Интервюта, свидетелства, спомени. С., 2006, 708-719.

2 Интервю на Цена Вичева с Юксел Ахмедов Чаушев, Разград, април 2006. – В: Историята, населена с хора..., с. 733.

3 Стоилов, В. Катя Павлова, родена Райме: 110 километра всяка вечер от любов. – 24 часа, 3 март 2009.

4 Вж. напр. спомените, събрани чрез сайт в Интернет и после публикувани в: Аз живях социализма. 171 лични истории. Съст. Г. Господинов, Пловдив, 2006, с. 161, 164-165, 167-168.

5 Интервю на Д. Аврамов с Иван Божков, очевидец на атентата на гара Буново, извършен на 9 март 1985 г. от трима турски терористи. – Атака, 12 март 2007; Интервю на Александрия Димитрова и Венци Венков с Дарин Тодоров – едно от двете деца, които трима български турци отвлечат на 8 юли 1987 г. в курорта „Златни пясъци“ като протест срещу преименуването и за да успеят да избягат в Турция. – 24 часа, 26 и 27 юни 2007.

ционери намалява. Голяма част вече не са между живите, а съдбата на вече публикуваните мемоари от този род не е много окуражителна. Те обикновено се пренебрегват като априори недостоверни и опитващи се да оправдаят авторите си. Тяхната версия за „възродителния процес“ акцентира върху заплахите за националната сигурност и включва информация за ролята на турските тайни служби в България, която е тема-табу в спомените на жертвите или поне е категорично отричана. Стремейки се да придадат повече достоверност на своята позиция, тези автори обикновено подменят спомените си с използване на документи от архивите на МВР, но по една или друга причина рядко ги посочват конкретно¹. Този своеобразен хибрид между мемоари и документално изследване сам по себе си е интересен за анализ, но едва ли оказва особено влияние върху колективната памет за „възродителния процес“, а и не дава ясна представа за преживяванията на авторите.

През периода 2001–2009 г. в медиите също е налице стремеж да се представят по-широк кръг проблеми, свързани с „възродителния процес“. Интересът е най-вече към драматичните събития около изселването през лятото на 1989 г., дейността на турското разузнаване в България и терористичните актове. При това журналистите се стремят да градят разказа си върху архивни документи, като включват и интервюта и спомени на служители на МВР². Такива публикации в едни от най-популярните национални вестници несъмнено оказват влияние върху спомена за „възродителния процес“ и балансират публикациите от предходния период, съсредоточени най-вече върху насилствения характер на този процес от гледна точка на турското население в страната. Журналистите са сред първите, които настояват жертвите на „възродителния процес“ да не се разграничават, като едните се почитат, а другите се пренебрегват. Медиите отбелязват, че за жертвите – български турци

-
- 1 Вж. напр. *Божков, В.* Заплахата остава. Записки на контраразузнавач по турска линия. С., 2001; същият. Заплахата настъпва. Записки на контраразузнавач по турска линия. С., 2006; *Зикулов, В.* Военното разузнаване на България и Студената война. С., 2005; *Вандов, Д.* Разузнаване по главното направление. С., 2007; *Стоянов, П.* Шесто управление: моята истина. Т. 2, С., 2008.
 - 2 *Статков, Д.* Голямата екскурзия. – Труд, 29 май 2003; *Венков, В.* Разменят Фуат с агент на КГБ. – 24 часа, 10 юли 2003; същият. Майка Турция плаща по 180 лв. на своя най-способен агент. – 24 часа, 14 юли 2003; *Денчева, Д.* 7 български турци осъдени за неосъществен терористичен акт. – Сега, 2 юли и 9 юли 2005; *Димитрова, Д., В. Венков.* Отвличането – 20 години по-късно. – 24 часа, 26, 27, 28 юни 2007.

има възпоменателни митинги още от началото на прехода, докато жертвите на атентатите докъм 2005 г. като че ли са забравени, а „историята трябва да се помни в нейната цялост, а не само отделните ѝ фрагменти“¹.

Постепенно започва да си пробива път и друга тема – след като българската страна изплаща обезщетения на репресираните през „възродителния процес“, то и Турция трябва да изпълни поетия от нея още през 1925 г. ангажимент да изплати имотите на прогонените през 1913 г. българи от Източна Тракия². Темата няма единствено финансови измерения – през 2003 г. в пресата историци отправят упреци за късата памет и липсата на смелост у българските депутати да почетат с минута мълчание жертвите на „тракийския геноцид“ и да поискат „турското правителство да се извини на българския народ за деянията на предшествениците си от 1913 г. – така, както за „възродителния процес“ нашите го направиха неколkokратно след 1989 г.“³

Накрая, но съвсем не на последно място, отличителна черта на разглеждания период е активното включване в припомнянето на „възродителния процес“ на националистически организации – както съществуващите от началото на прехода ОКЗНИ и ВМРО, така и новите – Българския национален съюз на Боян Расате (от 2001 г.) и партия „Атака“ на Волен Сидеров (от 2005 г.). Анализът на българския национализъм е извън задачите на настоящата статия, но трябва да се подчертае, че с появата най-вече на „Атака“, която е в парламента и разполага със своя телевизия и вестник, в припомнянето на „възродителния процес“ все по-често се акцентира върху жертвите от атентатите и политиката на Турция към българските турци. Емоционално се правят сравнения с жертвите от Априлското въстание от 1876 г. („Министър Нихат Кабил (оня, дето

-
- 1 Манолова, Л. Да почетем българите-християни, загинали във „възродителния процес“. – Монитор, 31 май 2004; Обретенов, Л. Доган, Тюркян и поуките от възродителния процес. – Сега, 28 декември 2005.
 - 2 През май 2008 г. Европейският парламент включва в доклада за напредъка на Турция по пътя ѝ към ЕС препоръка да реши въпроса с обезщетението на българските бежанци от Източна Тракия. – Труд, 22 май 2008; Стандарт, 22 май 2008.
 - 3 Димитров, Божидар. Тракийският геноцид и възродителният процес. – Труд, 8 юли 2003. Извинения за „възродителния процес“ правят в Бурса и Анкара премиерът Ив. Костов и президентът П. Стоянов, а през 2002 г. вицепрезидентът Ангел Марин пред възпоменателен събор в с. Барутин, община Доспат, моли за прошка, защото „в моята страна беше извършена несправедливост спрямо вас“ и обобщава: „Повече не искам да има нито батшки кланета, нито възродителни процеси в моята страна“. – <http://president.bol.bg/news.php?id=94&st=40>

гони гяурите от земеделското министерство): „Малката Тюркия беше една от хилядите наши жертви“... *За негово и на аверите му сведение, хилядите жертви бяха в Батак, Перушица, Стара Загора и в останалите български селища, където турският башибозук извърши масово клане на деца, жени и старци.*“¹), с налагането на исляма по българските земи, докато те са в Османската империя, както и с трагичната съдба на българите от Източна Тракия през 1913 г. Същевременно тези партии подчертават отрицателната си оценка за самия „възродителен процес“ като „обществена репресия срещу мюсюлманското население“ и „политическо кощунство“². В реториката на „Атака“, ОКЗНИ, ВМРО намират място призови ДПС да се извини за терористичните актове по време на „възродителния процес“, а Турция – за „тракийския геноцид“ от 1913 г.³ На тяхната активност се дължи отбелязването в Народното събрание с минута мълчание на паметта на седемте жертви (сред тях и две деца) на атентата на гара Буново от 9 март 1985 г., възпоменателните митинги там, както и внушителният паметник, издигнат през 2007 г.⁴ На тези митинги обаче не присъстват представители на управляващите от БСП и НДСВ, вероятно заради чувствителността към темата на третия коалиционен партньор ДПС. Същевременно националистическите партии остро реагират на посланията, отправяни от лидерите на ДПС по време на възпоменателните митинги за жертвите на „възродителния процес“. Лидерът на ВМРО Кр. Каракачанов нарича „нахална и несериозна“ идеята на Ахмед Юсеин за „паметник на срама“, а след призива на Лютви Местан „всички български политици да се поклонят пред паметника на Тюркия“, в „Атака“ напомня, че „турчеещите се политици от ДПС редовно пропускат да се поклонят пред жертвите от Априлското въстание, пред паметниците на Левски и други наши възрожденци, пред лъва на Шипка и т. н., и т. н.“⁵).

1 Солаков, С. Малката правда и големите лъжи за възродителния процес. – Атака, 3 януари 2006.

2 Пак там.

3 Сидеров, В. Тракийският геноцид. – Атака, 19 октомври 2005; Искат от Доган да се извини за атентати. – 24 часа, 9 март 2006.

4 В началото на 90-те години на гара Буново е поставена скромна плоча. През 2006 г. Отечествената партия, ОКЗНИ и др. подемат инициатива за издигане на паметник на жертвите на тероризма. Седемметровата скулптора на майка и дете с откъснати крайници е дело на Здравец и Александър Хайтови (синове на писателя Николай Хайтов) и е открит на 11 септември 2007 г. (международния ден за борба с тероризма).

5 <http://www.topnews.name/news-inside.php?id=4114>; Солаков, С. Малката правда и големите лъжи за възродителния процес. – Атака, 3 януари 2006.

Националистическите партии не пропускат да използват темата за „възродителния процес“ за своя политическа реклама. Подходящ пример е отношението на „Атака“ към филма „Откраднати очи“. Когато той излиза по екраните през есента на 2005 г., партията го подминава с безразличие. Когато обаче през юни 2007 г. за първи път е излъчен по Българската национална телевизия и достига до широката публика, реакцията не закъснява. В. „Атака“ заклеява „поредната нагла антибългарска провокация“, а лидерът ѝ Волен Сидеров от трибуната на парламента обвинява авторите на филма в изопачаване на историята. Привърженици на партията, подкрепени от младежката организация на ВМРО, провеждат митинг пред сградата на телевизията с искане за оставка на генералния ѝ директор заради „грубите лъжи“ във филма, който показвал българите като „насилници“¹. Така паметта за „възродителния процес“ се употребява за привличане на вниманието на медиите и за политическа легитимация и както отбелязват някои коментатори „активистите на ДПС разиграват възродителната карта по начин, който не се отличава много от това, което прави Волен Сидеров с националистическата“².

Несъгласието на националистите с гледната точка на ДПС към „възродителния процес“ на моменти достига до крайности. Показателен е епизодът с паметника-чешма в с. Трънак. През март 2007 г., в навечерието на поредната годишнина от атентата на гара Буново, извършен от български турци, чиито имена са изписани на този паметник, Българският национален съюз и Политическо движение „Гвардия“ организират шествие в Бургас с искане за разрушаването му като „позорен паметник на терористи“³. Лидерът на БНС Боян Расате заявява, че ако местните власти не сторят това, активисти на съюза ще го направят, дори и да се стигне до етнически сблъсъци. Няколко месеца по-късно видеоклип, разпространен в YouTube, показва как младежи с кирки се опитват да разбият паметника, а в отговор хакери от Турция блокират сайтовете на две български министерства. Медиите обвиняват партия

1 Аврамов, Д. В. Случаят „Откраднати очи“ унижава националното ни достойнство. – Атака, 19 юни 2007; http://news.ibox.bg/news/id_1159334710; <http://parliament.bg/?page=plSt&Stype=show&lng=bg&id=311>

2 Обретенов, Л. Доган, Тюркян и поуките от възродителния процес. – Сега, 28 декември 2005.

3 Политически организации искат да бъде съборена чешмата в Трънак. – <http://www.burgasinfo.com> – 08.03.2007.

„Атака“, но тя категорично се дистанцира и определя опита за разрушаване на паметника като „вандалски акт на етническа основа“¹.

Въпреки тези различия, като цяло отношението на всички националистически формации към паметта за „възродителния процес“ е твърде селективно. Те акцентират върху такива епизоди, които обслужват актуалните им политически интереси, а те са насочени най-вече срещу ДПС и начина, по който той се възползва от участието си във властта. Затова и инициативите на тези партии за припомняне на „възродителния процес“, макар че поставят важни въпроси, имат ограничен отзвук и то най-вече сред твърдите им привърженици.

През периода 2001–2009 г. (както и през първото десетилетие на прехода) ролята на научните изследвания и на учебниците по история за припомнянето на „възродителния процес“ и формирането на колективната памет за него остава твърде скромна. Причината съвсем не е в липсата на сериозни научни изследвания – и увеличаващата се дистанция, и отворените архиви улесняват работата на професионалните историци². Достъпът на широката читателска аудитория до самите документи е улеснен от публикуването им в обемисти сборници³. При появата им към тях има и медиен интерес, но тъй като техният научен характер изключва сензацията и затруднява политическата употреба, той бързо заглъхва, а резултатите им се ползват от сравнително тесен кръг специалисти.

Достигнатото от историческата наука би трябвало да намери място и в учебниците по история на България – през 2001 г. излизат нови четири учебника за 11 клас, но отново само в един от тях на „възродителния процес“ е отделено по-обстойно място, а в учебника за профилирана подготовка по история има допълнителна информация за него⁴. Във

1 „Атака“ си изми ръцете за чешмата в Трънак. – <http://News.dir.bg> – 05.09.2007.

2 На темата са посветени две книги – Иванова, Е. Отхвърлените „приобщени“ или процесът, наречен „възродителен“ (1912–1989). С., 2002; Груев, М., А. Калъонски. Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим. С., 2008; както части от монографията на И. Ялъмов. История на турската общност в България. С., 2002, както и редица статии.

3 „Възродителният процес“. Българската държава и българските турци (средата на 30-те – началото на 90-те години на XX век). Т. I. Съст. И. Баева, Е. Калинова. Издание на Държавна агенция „Архиви“, С., 2009, 751 с., както и посочените по-горе сборници със съставител В. Ангелов.

4 Става дума за учебника на издателство „Планета-3“ с автори П. Делев, Г. Бакалов, П. Ангелов, Цв. Георгиева, П. Митев, Ив. Илчев, Е. Калинова и Искра Баева – всички от Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“.

възможния обем и по подходящ начин темата присъства и в учебник по история на България за 6 клас, както и в един от учебниците по световна история за 10 клас¹. Навсякъде оценката за „възродителния процес“ е негативна и е подчертан насилственият му характер. Авторите на уроците за социализма в другите учебници или изобщо не го споменават (ст. н. с. I ст., д. и. н. Стойчо Грънчаров в изданието на „Анубис“) или споменават единствено „масовото изселване на етнически турци“ през 1989 г., без никакво обяснение за него (проф. Любомир Огнянов – „Просвета“). Другият проблем е, че поради липса на достатъчно часове по история в средното училище периодът на социализма се преподава в съвсем сбит вид, а често и изобщо не се стига до него. Това обаче не би трябвало да е оправдание за политиците, които по инерция продължават да твърдят, че „възродителният процес“ изцяло липсвал в учебниците по история, а „вината“ според депутата от ДПС Ахмед Юсеин е на „историците, които сякаш се страхуват да бръкнат в тази рана и да я опишат“².

* * *

Като цяло, през периода 2001-2009 г. върху спомена за „възродителния процес“ оказват влияние повече и по-разнородни политически фактори. Присъствието на ДПС във властта му дава възможност да демонстрира своя подход към тези събития, но същевременно активизира националистическите формации, които провокират различно говорене и внасят нови щрихи към спомена. За останалите политически партии темата не представлява специален интерес. Извън политическото говорене, в определени обществени среди – най-вече журналисти и учени, е налице желание да се задълбочи познанието за „възродителния процес“. Колкото и сериозни да са резултатите от изследванията, те не могат да повлияят на индивидуалната памет за него, но заедно с политическото говорене и медиите могат да въздействат върху колективната памет и да формират представа и оценка у онези, които нямат свой спомен, т. е. у младото поколение, родено в края на 80-те години.

Особен интерес представлява отношението към „възродителния процес“ на онези млади хора в България, които потенциално ще бъдат в състояние да влияят върху колективната памет, т. е. студенти от хумани-

1 Това е учебникът за 6. клас на издателство „Просвета“ и за 10. клас на издателство „Рива-Прозорец-Просвета“. Автор на тези уроци е Е. Калинова.

2 http://frognews.bg/Frog/index.php?option=com_content&task=view&id=6913&Itemid=29
4

тарни специалности. За да установим техните нагласи, от януари 2008 до януари 2009 г. проведохме анкета сред 83 студенти от СУ „Св. Климент Охридски“. Анкетирани бяха студенти от „История“, „Международни отношения“ и „Връзки с обществеността“ от три факултета – Исторически, Юридически и „Журналистика и масова комуникация“. По курсове студентите бакалаври се разпределят по следния начин: първи курс – 16; втори – 19; трети – 14; четвърти 19, или общо 68. Анкетираните магистри са 15 и всички са от Исторически факултет. Всички респонденти са родени през втората половина на 80-те години, т. е. по време на самия „възродителен процес“ и нямат собствен спомен за него (с две изключения). Предварително бе разяснено, че целта на анкетата не е да провери изобщо познанията за това събитие – лекции за него бяха слушали I курс „Връзки с обществеността“ и III курс „Международни отношения“, както и магистрите, или около половината от анкетираните (все пак, за бакалаврите не е сигурно кои са присъствали). Студентите бяха помолени да отговорят на въпроса „Каква е вашата представа и оценка за „възродителния процес“?“

Само един от анкетираните не дава никакъв отговор. Като цяло може да се направи извод, че младите хора в голямата си част (приблизително 86% от анкетираните, вкл. всички от III и IV курс и магистрите) знаят, че „възродителният процес“ е събитие от недалечната българска история¹. Едва 2,5% категорично заявяват, че не се интересуват от него. Бих искала да обърна внимание, че въпросът от анкетата съдържа два елемента – „представа“ и „оценка“. Само в два от отговорите има елемент на спомени, като и двата се отнасят до драматичното лято на 1989 г. Макар и кратки, те са показателни, от една страна, за ролята на медиите (и двамата респонденти споменават за „репортажите по телевизията“, „интервютата на Гарелов“, „колите, натоварени с багаж по границата“), а от друга – за настроенятия на отделни българи („спомням си как колеги на майка ми учители пееха възрожденски песни“), вкл. и признанията за детските представи и усещания: „Вярвах, че смяната на имената е истинско будителско дело“; „За този процес аз си мислех, че е отговор на

1 Четирима студенти са отговорили направо, че не са „компетентни“ и нямат „конкретна представа“, петима отбелязват, че не са достатъчно добре запознати, представата им е „бегла“, чели са малко или нямат ясен спомен. Два от отговорите са неясни, но личи, че студентите или не са разбрали въпроса, или – което е по-вероятно – изобщо не знаят какво е „възродителен процес“.

жестокостите, които турците са извършвали срещу нашия народ през османско време“ и „страх ме беше да пътувам във влак“ (след атентата на гарата в Пловдив).

Голямата част от останалите студенти не споменава източника на своите сведения за „възродителния процес“. Показателно е, че нито един не посочва училището и учебниците, докато трима отбелязват, че са научили за него от баба си, от свидетели на този процес и от медиите покрай темата за досиетата на тайните служби. Макар и само един изрично да споменава лекциите в Университета като източник на информация, те със сигурност са формирали представата на поне половината от анкетиранияте, които към времето на провеждането на анкетата вече са слушали такива лекции¹.

От отговорите на студентите се вижда, че мнозинството от тях в общи линии е наясно с основните моменти от провеждането на „възродителния процес“. Най-често той е представян със събитието, което е в основата му, но далеч не го изчерпва – „насилствената смяна на имената“. Тя е конкретно посочена от общо 31 души или 37% от всички анкетирани (44% от отговорилите, че са запознати с процеса). Едва шестима споменават за изселването на българските турци през лятото на 1989 г., а само един се е опитал да даде по-задълбочено определение на „възродителния процес“ като „изкуствено и насилствено налагане на едно малцинство на чужди на него неща като имена, облекло, начин на живот, светоусещане, бит, култура и др.“. В отговорите на 12 % от студентите има неяснота за същността и механизма на провеждане на „възродителния процес“². Всички обаче акцентират върху неговия насилствен

1 За резултатите от университетското преподаване може да се съди и от отговорите на анкетиранияте за оценката им за „възродителния процес“. Вж. по-нататък в изложението.

2 В разрез с основната идея на „възродителния процес“ са твърденията, че той „цели изселването на българските граждани от турски произход“, че представлява „прогонване от пределите на Родината“ и че „турците са изселвани, а на тези, които остават, им се заменят имената с български“. В някои отговори има съществени неточности в изказа, които променят смисъла на събитията – в два от тях се споменава, че турците са „кръщавани“ с български имена, а в един се твърди, че се сменят имената на „турските заселници“ и при отказ, те се „депортират“. Част от отговорите са пряко повлияни от съвременните политически теми и това е довело до неточни или неверни оценки – напр. че „възродителният процес“ е „осъществен без участието на турските тайни служби и, разбира се, с участието на Държавна сигурност“; „Ахмед Доган, лидер на ДПС, е един от основните участници и идеолози на „възродителния процес“ или че „Ахмед Доган е оказал решаваща роля да има такъв процес“.

характер, макар и с нюанси в диапазона от „брутален процес, съпроводен от жестоки репресии“ и „връхна точка на репресиите в страната“ до „процесът е почти изцяло мирен, с изключително малко репресии, но все пак е нарушаване правата на човека“.

Една, макар и не голяма, част от анкетираните – 12 души или 14 %, се опитват да намерят отговор на въпроса за причините, довели до решението за „възродителния процес“. Две групи отговори преобладават, като имат равен брой посочили ги – по четирима. Първата група извежда решението от стремежа на ръководството на БКП и лично на Т. Живков към „хомогенизиране на българското общество“, „българизация на българските турци“ и дори създаване на „етнически чиста нация“, а има и обобщение, че е „израз на национализма в неговия балкански вариант“. Втората група поставя акцента върху „страха от турското малцинство и нежеланието да му позволяваме да проявява каквито и да било претенции“, а студентите посочват, че „възродителният процес“ е бил „необходим от гледна точка на т. нар. „национална сигурност“, като Живков се е опитал „да запази целостта на държавата и да предотврати бъдещо желание на турците да се обединят в собствена държава и автономия в България“. Към тази група се приближават и два отговора, посочващи външни причини за „възродителния процес“ – „съответния процес в о. Кипър“ и по-подробно аргументираният – „трябвало е да се спре двуличната политика, която Турция води спрямо турското население в България – от една страна, да казват, че държавата-майка Турция ги чака и иска да се върнат при тях, а от друга, да допуска ограничен брой турци да се изселват от България в Турция, и то само от такива региони, които са стратегически от малко значение за Турция“. Само двама от анкетираните поставят причините за процеса в много по-широки политически и идеологически рамки¹.

Тринадесет души (близо 16 %) коментират последиците от „възродителния процес“. Някои са се задоволили да посочат само, че те са „предимно негативни“, докато други обръщат внимание на този негативен ефект върху икономиката („България се лишава от едно производително

1 В единия отговор се посочва, че „възродителният процес“ представлява „само част от по-всеобхватната програма на правителството за наблягане върху националното с цел скриване на проблемите на системата“, докато другият съдържа оценка за него като „посегателство на левите идеи, породено от настъплението на ревизионистични десни идеи и великодържавен шовинизъм“.

население и много райони се обезлюдяват“), върху образа на страната в чужбина и най-вече върху междуетническите отношения. Четирима студенти са посочили, че „възродителният процес“ е „подложил българското общество на голям риск“, засилил е етническото напрежение в страната, бил е „заплаха за етническия мир“ и е насаждал „етническа нетърпимост, каквато до момента не е имало“. Други трима коментират последиците за българските турци, които са се „радикализирали и отчуждили от българския народ“ (друг вариант – „капсулиране и още по-ревностно отстояване на позициите“), а тези, които отиват в Турция, „си остават български турци и приобщаването им е трудно“. Така дванадесет от коментарите оценяват еднозначно последиците от „възродителния процес“ като негативни, а само един отбелязва, че той е „силно противоречив – от една страна, погазването на общоприети граждански свободи zlepоставя държавата ни, а от друга, позволява на младите турци и българомохамедани да се откъснат от закостенелия им родов свят“.

Втората част от анкетата има за цел да проучи оценката за „възродителния процес“. Трябва да се подчертае, че с изключение на неотговорилите по една или друга причина, всички останали 64 участници, или 77 % от анкетираните са изразили своето отношение към него. Отговорите им най-общо попадат в три групи: категорично негативна оценка, категорично позитивна и неутрална, т. е. посочваща плюсове и минуси. Безспорен превес имат отговорите от първата група. Те са 40 или 62,5 % от изразилите отношение (48 % от общия брой анкетирани). Най-често срещаните определения са „грешка“ на управляващите в годините на социализма, следвана от „петно“ върху България или директното „отрицателна оценка“. Разбира се, има и по-смекчени варианти („не е много добра идея“, „не е редно“, „не е това начинът“), както и твърде емоционални като изказ („ужасно, нецивилизовано“, „изключително грозно и несправедливо деяние“, „брутален процес“, „абсурден план“, „близко до расизма“). Макар и негативни, част от отговорите са придружени с известни уговорки: „на времето той може да е имал своите обективни основания“; „не го одобрявам, но не смятам че трябва да се извиняваме непрекъснато за това“. Като цяло, в основата на отрицателното отношение на студентите е разбирането за „възродителния процес“ като посегателство върху човешките права.

Само четирима са дали категорично позитивна оценка за „възродителния процес“, което е едва 6,2% от изразилите отношение (4,8 % от об-

ция брой). Като се изключи лаконичното „одобрявам го“, в останалите мнения са отразени повече или по-малко съвременни проблеми и опасения – „Един ден ще има световен конфликт между християнството и исляма и е по-добре в България да има по-малко мюсюлмани, особено турци“; „С оглед на съвременната обстановка давам по-скоро положителна оценка (не като насилствен акт, а като политическа необходимост)“; „Оценката ми е положителна, защото смятам, че представата ни за етническа толерантност е криворазбрана. Има граници, които малцинствата не бива да прекрочват, а именно – да желаят повече права от тези на местното население и още повече с тези права да се заплашват националните интереси. Лошото е, че в днешно време определени групи извличат дивиденди от тогавашните събития“.

По средата между посочените две групи и като бройка, и като оценка са онези 20 студенти – 31 % от изразилите оценка (24 % от общия брой на анкетираните), които са се опитали да погледнат безпристрастно на събитията, от които нямат спомен и от които ги делят повече от две десетилетия. Някои от тях отказват да дадат оценка, обосновавайки се с недостатъчна информираност, което показва, че не са готови да повторят безкритично твърдения, в които не са убедени. Други са относително добре информирани и се опитват да допълнят общоприетото негативно отношение (което споделят) с различен поглед към по-малко коментирани аспекти на „възродителния процес“. Някои го сравняват с политиката от предишни исторически периоди и в съседни страни („Не е най-правилното решение, но и дотогавашната политика не е по-добра“ и „От една страна, подобни действия, целящи асимилацията на определени общности, са традиционни и дори обичайни за всички балкански държави. (Югославия, Гърция, Румъния, Турция, а и за България), от друга страна, това е човешка трагедия. Тя поставя на изпитания както етническите турци, така и българското население – напр. в резултат на терористични актове“). От отговорите на други личи, че за тях политиката към малцинствата и сигурността на държавата са в пряка зависимост. Затова „възродителният процес“ се определя като „пример за отколешната дилема национална сигурност – права на човека – все пак е нарушаване правата на човека с цел България да защити своята териториална и национална цялост“ или като „политика за защита интересите на страната, но е правена по неподходящ начин“ (и по-изразителното „Възродителният процес“ трябва да донесе нещо хубаво, но не е така!“)

За обобщение на тази група може да послужат две мнения: „Оценката ми е по-скоро неутрална. Има си негативни нюанси в осъществяването му, но също така има и своите правни и исторически опори.“ и „Това е било част от държавната политика. Не трябва да се спекулира прекалено. Нека да се оцени по един обективен начин.“

От проведената анкета, макар и представителна само за студентската аудитория, при това с хуманитарен профил, личи, че мнозинството е наясно с репресивния характер на „възродителния процес“ и има отрицателно отношение към него. При студентите от I и II курс категоричен превес има ясно декларираното неодобрение (24 от 35 анкетирани), докато сред тези от III и IV курс и магистрите преобладават по-скоро неутралните и балансираните отговори – те са 29 срещу 16 негативни от общо 48 анкетирани. Обяснението би трябвало да се търси в по-голямата възприемчивост към внушенията на медиите от страна на младежите, излизащи от гимназиите без сериозни познания за съвременната българска история, докато придобитите в университета знания и умения за анализ задълбочават критичното мислене.

* * *

В края на изследването на спомена за „възродителния процес“ бих искала да открия някои изводи от позицията на историк. Българското общество като цяло го оценява негативно, тъй като е проведен насилствено и посяга на основни човешки права на българските турци. При тази единомдушна оценка едва ли може да се очакват дебати по същността му. „Белите петна“ за събитията се запълват от документите, но анализът не винаги съответства на индивидуалния спомен. Това разминаване може да предизвика емоционално отричане на резултатите от научните изследвания, основани върху архивните документи¹. От друга страна, винаги съществува изкушение да се подхожда селективно и към документите, и към индивидуалната памет с цел извличане на политически дивиденди. Затова разумният подход към темата би бил да се познават както архивните документи, така и спомените на потърпевшите български граждани (и българи, и турци), за да може историческата на-

1 Подобна реакция се получава дори на дискусия с участието на студенти и преподаватели от СУ „Св. Кл. Охридски“ и участници в съпротивата срещу „възродителния процес“, проведена в края на май 2009 г. под мотото „Срещу политическия монопол върху историята: другият разказ за майските съпротиви на турското население през 1989 г. – двадесет години по-късно“.

ука да обясни историческото събитие „възродителен процес“. Именно да обясни – не само да осъди или заклейми. Друг въпрос е дали обществото и политиците имат желание и готовност да слушат тези обяснения. Достатъчно чести са примерите, които подкрепят твърдението на Милан Кундера, че хората искат да живеят в свят, в който доброто и злото да са ясно определени, тъй като в човека има вродено и непреодолимо желание да дава оценка за нещата, преди да ги е разбрал и осмислил¹.

*Материалът е част от международния изследователски проект
,Remembering Communism‘.*

Първоначално публикация в:

И. Баева, Е. Калинова. Социализмът в огледалото на прехода.

Изток-Запад. С., 2011, 349–390.

(Публикува се със съгласието на авторката)

Евгения Калинова е българска историчка и изследователка, преподавателка (проф. д-р) в Историческия факултет на Софийския университет „Климент Охридски“. Научните ѝ интереси включват Съвременна българска история; външна политика на България след Втората световна война; културна политика в периода на социализма; проблеми на малцинствата в България. Авторка е на множество книги, студии, статии и изследвания, сред които „Победителите и България (1939-1945)“. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. С., 2004, „Социализмът в огледалото на прехода. С., „Изток-Запад“, 2011. 438 с. (съавт. И. Баева) и др.

1 Kundera, Milan. The Art of the Novel. Harper and Row. N. Y., 1988, p. 7.

Коментари (2)

- 03-07-2017|Златко

Публикувам този текст с малко кисел привкус в устата, защото не мога да се освободя от усещането, че дискусиата, започната с **„Възродителният процес“ и капаните на паметта**, която в собствените ми представи винаги е била дискусия около идеи, а не около личности и котерийни борби, изведнъж започна да се изразжда именно в нещо таква. Повод за това ми дават следните коментари, които получих вчера във Фейсбук. Оставям на публиката да преценява кое какво е, ще подчертая единствено, че НЕ участвам в подобен род партизански битки и, живот и здраве, се надявам да не го правя никога.

И така:

Yuliana Metodieva Вече имам заявка за участие в дискусията на Антонина Желязкова. Но, нека все пак да кажем – мнението на Баева/Калинова четем непрекъснато. Дечев и Енев са гласове от маргиналията. Извинявай се на когато искаш, но в тази заблאתяса от конюнктурни научни съвести тематика, нека дадем шанс за нова етика на паметта!

Zlatko Enev Аз съм далеч от битките, и за добро, и за зло...

Zlatko Enev А инак текстове на Антонина Желязкова също бих (пре) публикувал с удоволствие, разбира се...

Stefan Detchev Zlatko Enev, къде са тези „спорове“ около последните два материала? И за какво по-точно от изнесеното може да се спори ми е много любопитно? Ти публикува един отзив, последван от месечно мълчание. И накрая аз публикувах нещо за пръв път по-точно тази тема. Коя страна не е чула? Едни са говорили по темата по БНТ, в най-гледаното време, с огромна аудитория, практически най-възможната огромна. Друг е публикувал „при Златко“. Нещо не разбирам. (А те нека си публикуват. Ама и да не са те гълчали нещо?).

Zlatko Enev Да са ме „гълчали“? Хмммм, що ли имам едно такова странно чувство, че нещо май доста различно я виждаме тая дискусия.

Zlatko Enev Да сме наясно: започвам да публикувам текстовете на опонентите ни (ако все още сме в една група). Всеки,

който е против, е свободен да не се съгласява. Аз НЕ членувам в организации...

- 03-07-2017|Златко

Сега, за самия текст: просто не виждам в него никакви особени поводи за несъгласие и критика. Калинова прави обзор, придържайки се към онова, което заявява в края на текста:

Затова разумният подход към темата би бил да се познават както архивните документи, така и спомените на потърпевшите български граждани (и българи, и турци), за да може историческата наука да обясни историческото събитие „възродителен процес“. Именно да обясни – не само да осъди или заклейми. Друг въпрос е дали обществото и политиците имат желание и готовност да слушат тези обяснения.

Бих могъл да възразя, че собствените ми предпочитания към работата по преосмислянето на миналото включват малко по-силен ангажимент с една позиция на себе-включване и себе-премисляне (въпросът за собствената отговорност при правенето – и писането – на история), но това е нещо, което е може би прекалено лично, за да бъде завирано непрекъснато в очите на хората. Не откривам в текста опити за оправдаване или апологетика. Може би отразяването преди всичко на различните обществено-партийни използвания (манипулации) на паметта за престъплението отклонява погледа от (според мен) истински важния въпрос – онзи за собствената отговорност – но, отново, всичко това може и да се окаже не точно популярна гледна точка. Нямам проблем с позицията на човек, който се намира по периферията, надявам се това да си остане така.

Подчертавам отново – не откривам в този текст никакви поводи за културна битка. Напълно е възможно да се намирам прекалено много под влиянието на неприятното вчерашно преживяване, но – за да бъде напълно откровен – дистанцираният, но изпълнен с цивилизовано уважение към опонента начин, по който разговарям с Искра Баева в частните съобщения, които обменихме по повод тази публикация, ми е далеч по-приятен от „приятелските ощипвания“, които получих във Фейсбук.

Историография и картография на Македонския въпрос

Автор(и): Василис Гунарис

1. Състезанието за османското наследство в Европа

От момента, в който думата „Елада“ е възприета като най-подходящо име за модерната държава на ромеите, започва да се разглежда и въпросът за Македония, поне на теория. Историческата география – според известния коментар на Страбон – поставя страната на Александър в Гърция, но в действителност, разбира се, въпросът не засяга гърците директно. Техните териториални амбиции се простират само малко по-нататък от планината Олимп. Нещо повече, поне до средата на 19 век, липсата на каквито и да е конкуренти означава, че македонската идентичност все още не е тема. Познанието за собствената им история през вр на средновековието е мъглива материя, докато многоезичието не изненадва никого: да бъдеш православен християнин е задължителен фактор, но и достатъчен, за да се счита човек за част от гръцката нация.¹

Ако по това време все пак е налице някаква загриженост за Македония и нейните жители, то тя очевидно се открива в славянския свят, особено вътре в българското национално Възраждане и неговите връзки с Русия и Сърбия. Преди основаването на гръцката държава през 1822, Вук Караджич, водещият сръбски филолог и етнограф, включва някои славянски народни песни от Разлог като „български“ в една от публикациите си. През 1829 украинецът Юрий Венелин също класифицира жителите на Македония като българи, в изследването си Древните и съвременни българи в тяхното политическо, народностно, историческо и религиозно отношение спрямо русите. През 1842 чешкият географ Павел Йозеф Шафарик, който живее в Нови Сад, но никога не е пътувал до южните Балкани, създава своята етнографска карта, плод на двадесет-

1 По този въпрос виж Ioannis S. Koliopoulos, I „peran“ Ellas kai oi „alloi“ Ellines: To synchro elliniko ethnos kai oi eteroglossoi synoikoi christianoi (1800-1912) [The Greece of ‘Beyond’ and the ‘Other’ Greeks], Thessaloniki 2003, pp. 60-1 and the whole of chapter 3.

годишен труд, в който македонците заемат огромна област от Добруджа чак до Охрид и Солун.¹

Част от картата на Павел Шафарик

Малко по-късно (1844-45), Виктор Григорович, професор в Казанския университет, попада в северна Македония, далеч преди [гръцката] Велика идея, която в този момент се заражда в гръцкия парламент, да е достигнала тези места. Контактите му с Димитър Миладинов в Охрид са решаващи при пробуждането на интереса на Димитър, както и на брат му Константин, към събирането на славянски народни песни. Те са публикувани през 1861 под заглавие Български народни песни, с финансовата подкрепа на един поддръжник на южнославянската идея, католическият епископ Шросмайер, във време, в което тази идея [гръцката] не изключва българите. Една подобна работа на [Стефан Веркович](#), аташе на сръбското княжество от Серес, на име Песни на македонските

1 H. R. Wilkinson, *Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*, Liverpool 1951, p.35.

българи, е публикувана само година по-рано (1860) в Белград. Тази работа е последвана от представянето, по време на Московското етнографско изложение от 1867, на прословутата му Древна българска песен за Орфей, а през 1868 на изследването му Описание битът на македонските българи, и през 1874, на френски език, на „[Веда словена](#)“, фалшивият помашки епос от 250,000 думи. С възхода на руския панславизъм през късните 1860 г.¹, става ясно, че про-българските трудове на Веркович изобщо не са в съгласие с интересите на Белград, където вместо това започва да се подкрепя нов цикъл от изследвания и теории, при които водеща роля играе [Милош Милоевич](#), професор по славянски изследвания. Следвайки пътя, очертан от Веркович за завладяването на древна Тракия, Милоевич се опитва да откъсне македонците от българите и да ги обвърже с древна Македония и Александър Велики, най-мощния жив символ на древния свят. Това откъсване се оказва особено необходимо след основаването на българската Екзархия. Но от началото на 1870 става ясно, че опитите да се класифицира македонската история и славяно-македонския език, както и да бъдат интегрирани те в една все още неоформена рамка от сръбска или българска литература, създават конфликти и проблеми от църковно естество.²

Загрижеността по този въпрос не е единствено славянска привилегия. След Кримската война Западът също започва да се безпокои от бъдещето на европейското наследство на неговия „болен човек“, от който Македония е важен елемент. Това е регион, богат на суровини, жито и памук, които се оказват от голяма важност за западните пазари по времето на военните конфликти (1853-56, 1861-65 и 1877-78). Мисията на френския пътешественик [Гийом Лежан](#), възложена от неговото правителство, води до публикуването на етнографска карта на европейска Турция през 1861.³ Македония е отново открита чрез текстовете на ново поколение пътешественици, сред тях [Мери Уокър](#)⁴, австрийският дипломат

1 През този период той публикува поредица от карти, подчертаващи славянското присъствие на Балканите над онова на гърците и турците, като избягва дискусии върху разликите между тях. Виж Wilkinson, *op. cit.*, pp. 53-7.

2 Voin Bozinov and L. Panayotov (eds), *Macedonia. Documents and Material*, Sofia 1978, pp. 130, 137-138; V. Colocotronis, *La Macedoine et l' Hellenisme: Etude historique et ethnologique*, Paris 1919, pp. 524-5; Spyridon Sfetas, *I Diamorfosi tis slavomakedonikis taftotitas* [The Formation of Slav-Macedonian Identity], Thessaloniki 2003, pp. 17-45.

3 Wilkinson, *op. cit.* pp. 42-3.

4 *Through Macedonia to the Albanian Lakes*, London 1864.

и етнограф Георг фон Хаан¹, Джорджин Макензи и Аделина Ърби², лейди Блът, съпругата на дипломата Сър Джордж Блът³, археологът Леон Хюзи, член на френското археологическо дружество в Атина⁴, подполковник Джеймс Бейкър, който минава през Македония в 1874⁵, Валентайн Чирол, кореспондент на вестника *Levant Herald*, през 1880⁶, както и плодовития автор Леон Хюгоне, който през 1886 публикува книга върху „непознатата Турция“, включваща също и Македония⁷. Подобни текстове едва ли могат да бъдат описани като академични изследвания или дори непреднамерени наблюдения. Общопризнато е например, че госпожите Макензи и Ърби са силно повлияни от Георги Раковски и следователно възприемат Македония като част от Велика България, която включва не само славяноезичното население, но също и онова на Солун. Общо взето, все пак осветяването на славянския характер на Македония въз основа на езика е полезно предписание за защитата на българските права, благодарение на огромната видимост, която българският въпрос скоро ще добие из цяла Европа⁸. Освен това то ще се превърне в основа за голяма част от последващото производство на карти.

В Гърция изследванията и интересът към Македония се изчерпва първоначално почти само с личното дело на Маргаритис Димицас, влах от Охрид, който е училищен директор в Битоля [Monastir], Солун и накрая в Атина. Щом само надраства началните си разбирания за „Еленомакедонизма“, амбицията си да напише история на „Македонската нация“⁹, плюс провала на опитите му за езиково прочистване на Маке-

1 *Reise durch die Gebirge des Drin und Wardar*, Vienna 1867 and his *Reise von Belgrad nach Salonik*, Vienna 1868.

2 *The Turks, the Greeks, and the Slavons: travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*, London 1867. Този том се съпровожда от етнографска карта; виж Wilkinson, *op. cit.*, pp. 51-3.

3 Публикувано анонимно от John Murray with the title *The People of Turkey by a Consul's Daughter and Wife*, London, 1878, vols 1-2.

4 *Mission de Macedoine*, Paris 1876.

5 *Turkey in Europe*, 2nd edition, s.l., 1877.

6 *Twixt Greek and Turk or Jottings during a Journey through Thessaly, Macedonia and Epirus in the Autumn of 1880*, Edinburgh 1881.

7 *La Turquie inconnue: Roumanie, Bulgarie, Macedoine, Albanie*, Paris 1886. See Mackenzie and Irby, *op. cit.*, pp. 65-68.

8 K. Sharova and A. Pantev, 'Mackenzie and Irby and the New Trends in English Policy towards the South Slavs', *Etudes Historiques*, 6 (1973), 117-42.

9 Виж въведението към неговото изследване *Ta peri tis aftokefalou archiepiskopis tis protis Ioustianis* [On the autocephalus Archbishopric of Justiniana Prima], Athens 1859.

дония, накрая той се посвещава, с повече успех, на идеята за прочистване на гръцкото минало от славяните.¹ В началото обаче няма особено много поддръжници. Сред малцината гърци, които сериозно се занимават с Македония преди възникването на Източния въпрос и преназначаването на границите през 1878 могат да бъдат изброени [Константин Папаригопулос](#), който през 1865 вече е завършил втория том от голямата си история, с нейните глави върху древна Македония², както и Йоанис Г. Васмаджидес, автор на етнографския трактат *I Makedonia kai oi Makedones pro tis ton Dorieon kathodou* [Македония и македонците преди възхода на дорийците].

След основаването на Българската екзархия (1870) и схизмата с Вселенската патриаршия (1872), интересът към различните публикации се увеличава. Атинските вестници (и гръцките вестници в Константинопол) са наводнени със загрижени писма от Източна Румелия и Македония, където Екзархията е започнала да прониква. Но въпреки шума вече е прекалено късно да се запълни изследователската липса на материали върху етнографския състав на модерна Македония. На Константинополската конференция от 1876 една начертана наново етнографска карта (1876) от германеца Герман Хайнрих Кийперт, възможно с ползване на данни, предоставени от Веркович, е използвана по предложение на граф Игнатиев.³

-
- 1 Margaritis G. Dimitsas, *Archaia geografia tis Makedonias* [Древна география на Македония], Athens 1870; *Topographia tis Makedonias* [Топография на Македония], Athens 1874; *Epitomos Istoria tis Makedonias apo ton archaiotaton chronon mechri tis tourkokratias. Pros chrisin ton Ellinikon scholeion kai parthenagogeion tis Makedonias* [Кратка история на Македония от древни времена до турското владичество. За ползване в гръцките училища и женските училища в Македония], Athens 1879; *I Makedonia en lithois pftengomenois kai mnimeiois sozomenois* [Македония запечатана в камък и спасена в паметници], Athens 1896, vols. 1-2.
 - 2 See C.T. Dimaras, *Konstantinos Paparrigopoulos. Prologomena* [Constantine Paparrigopoulos. Prologues], Athens, 1970, p. 20.
 - 3 Това е и годината, в която е публикувана История на българите [*Geschichte der Bulgaren*] (Prague 1876). Иречек е внук на Шафарик и по-късно служи като български министър на образованието. Виж Colocotronis, *op. cit.*, pp. 137-8.

Етнографска карта на Герман Хайнрих Кийперт, 1876

Започва да става ясно, че гръцките аргументи за древността не са достатъчни и Атина започва да върши определени системни ходове, в резултат на което се появяват три про-гръцки карти – онези на Едуард Станфорд, Александър Синвет и Ф. Бианкони. Първата се основава на данни, предоставени на английския географ от Асоциацията за разпространение на гръцката писменост чрез Йоанис Генадиос, гръцкият chargé d'affaires в Лондон. Същите данни са доведени до вниманието на Кийперт от самия Папаригопулос, който изисква – и получава – частична промяна на картата, направена в изданието от 1876 г. Втората карта е начертана от Александър Синвет, професор по география в Османския лицей в Константинопол, с данни, предоставени от Вселенската патриаршия. Бианкони, френски инженер по османските железници, основава картата си на османските данъчни регистри. Честото обозначаване

на не-мюсюлманите като „ромеи“, както и асоциирането навсякъде на ромеите с гърците, е изгодно за Атина. И на трите карти славяноезичното население, което се придържа към Вселенската патриаршия, а също и влашкоезичното, са определени като гърци¹. Това е и причината, поради която картите са занесени на Берлинския конгрес (1878). Заедно с тях отива и картата на Карл Закс, бивш австрийски консул в Одрин. Закс, въз основа на дипломатически източници, до които има достъп, ограничава българската доминация в Македония, правейки разлика между сърбо-българите (на север от Ниш) и самите българи, както и между привърженици на Екзархията и Патриаршията, униати и българи-мюсюлмани (помаци).

Етнографска карта на Гърция от Едуард Станфорд, 1877 г.

1 Evangelos Kofos, *I Ellada kai to Anatoliko Zitima*, 1875-1881 [Гърция и Източният въпрос], Athens 2001, pp.77 and 157. Cf. Wilkinson, *op. cit.*, p. 63 and n.2.

Като част от това подновяване на македонските интереси на Атина, които следват основаването на българските княжества България и Румелия, двама от най-способните „вестникари“ на онова време публикуват обширно възгледите си. Първият е тогавашният парламентарен депутат Папалука Евтаксиос, автор на изследването *To ergon tou ellinismou en Makedonia* [Делото на елинизма в Македония] (1880). Вторият е издателят на вестника *Sphaira*, Йоанис Калостипис, който публикува трактата *Makedonia, itoi meleti oikonomologiki, geographiki, istoriki kai ethnologiki* [Македония, бидейки икономическо, географско и етнологическо изследване] (1886). И двамата са живели и служили в Македония през 1870-те, и виждат в обединението с Македония спасение за Гърция от нейното териториално, икономическо, но също и идеологическо задушаване. И двамата дефинират Македония по възможно най-широк начин, по очевидни причини. Изследването на Калостипис, посветено на юношата-наследник на трона – Константин – е по същество отговор на публикацията на Атанас Шопов, секретар на българската Екзархия в Константинопол, който под псевдонима Офейков съживява въпроса за границите на България, предвидени от договора от Сан Стефано¹. Присъединяването на Източна Румелия потвърждава всеобщите страхове по възможно най-лош начин. Николаос Шинас, френско-образован офицер и инженер, предприема изследване на място, създавайки впечатляващо-подробния тритомник *Odoiporikai simeioseis Makedonias, Ipeirou, neas orothetikis grammis kai Thessalias* [Бележки на пътешественика из Македония, Епир, новата граница и Тесалия] (Athens 1887). Информацията му ще се окаже от изключителна важност десет години по-късно. Но подобни изследвания са най-подходящото средство за неутрализиране на следствията от изказванията на „публични коментатори, картографи и журналисти“, които Калостипис справедливо критикува като черпещи информация от съмнителни източници.

След постигането на автономията българските академични интереси към Македония започват се движат на две различни нива. Вътре в княжеството, силното македонско лоби, организирано в асоциации, публикува множество брошури, подкрепящи настояванията им за решителни действия в Македония. През 1880 вестникът Македонец, публику-

1 Тази творба е публикувана и на френски две години по-късно, виж Ofeikov, *La Macedoine au point de vue ethnographique, historique et philologique*, Philippopolis 1887. Cf. Kalostypis, *op. cit.*, pp. 71-8.

ван от Н. Зифков от Русе, открито предлага да бъдат изпратени оръжия. В същия град през 1888 се публикува вестник Македония от Коста Захов, чиито идеи се смятат за идеологически източник на ВМРО. Вестникът Лоза се публикува в София през 1891 от група млади хора, които желаят да възродят славяно-македонския диалект и да „пробудят“ македонците. Той е последван през 1893 от Югозападна България, а през същата година Захов започва да публикува, на мястото на Македония, забранен поради османски протести, Македонски глас, в който се предлага основаването на организация, посветена на македонския въпрос. Това е само няколко дни преди основаването на ВМРО в Солун. Но българското правителство не остава бездейно. По това време военното министерство е помолило Гьорче Петров, една от водещите фигури на ВМРО, да събира материали за Македония, които са публикувани през 1896, докато Петров получава държавна стипендия да изучава – какво друго – картография в Европа.¹

Второто ниво на българския интерес е Европа. Веднага след получаването на автономията, британско-образованият икономист и по-късно политик **Иван Гешов**, вече редовен кореспондент на *The Times* и *Daily News* е пътувал и приключил успешна пропагандна кампания във Франция и Великобритания. През следващите десетилетия европейската преса е толкова про-български настроена, че редовно предизвиква изненада и гняв у гърците². Всичко това обаче не е въпрос единствено на пропаганда. Първо българите, а след това и сърбите са публикували гледищата си на западноевропейски езици. Ако тези гледища са изказвани също и от европейски учени, то толкова по-добре за София, която има като спорадичен съюзник интересите на католическата църква на Балканите.³

Но дори и така българите не са единствените сериозни претенденти за Македония. Появата на книга и карта от Гопчевич (1889), професионален

1 Гьорче Петров, Материали по изучението на Македония, Sofia 1896.

2 Иван Илчев, Родината ми права или не! Външнополитическа пропаганда на балканските страни (1821-1923), София 1995, p. 113.

3 Виж например изследването на белгийския коментатор Емил де Лавелие, *The Balkan Peninsula*, преведено на английски от Мери Торп (London 1887), както и двутомната работа на известния балканист Густав Вайганд, *Die Aromunen* (Leipzig 1894-5) съпроводжано от про-българска етнографска карта. Виж също изследването на първи ябългарски унитарски епископ Лазар Младенов, *Rapport sur la situation religieuse des Bulgares catholiques de la Macedoine* (Lyon 1884), а също и на директора на католическото училище в Солун Е. Газо, *Regeneration d'un peuple. La Macedoine catholique* (Paris 1901). За обширна дискусия върху българската библиография виж Н. Михов (ред.), *Bibliographie de la Turquie, de la Bulgarie et de la Macedoine*, vols. 1-2, Sofia, 1908-1913.

дипломат, но и признат учен, извежда отново на бял свят крайните възгледи на Милоевич, тоест идеята за съществуване на голям брой сърби в Македония на юг от планинския масив Сар. Според Гопчевич тези населения са били считани за български поради недостатъчно познаване на славянските езици и фолклор. Разбира се, не е просто съвпадение, че тези етнографски критерии, както става ясно от други карти, издадени през следващите години, съвпадат с границите на средновековната сръбска държава.¹ Нито пък е изненада, че конфликтът между българите и сърбите относно македонските славяни се оказва от полза за научното разграничаване на едните от другите.²

Без съмнение, езиковият аргумент, така както е представен от българите и сърбите, е лесно разбираем и приет навсякъде. Гръцката страна, след оформянето на Източния въпрос, когато тя разбира ясната си слабост на езиковия фронт, се опитва да свърже отказа за приемане на Екзархията, в комбинация с частичното ползване на гръцки език, като указания за „елинизираната“ позиция на различни части от населението. Този аргумент позволява на гърците да държат погледите си насочени далеч на север над гръцкоезичната зона, до средата на средната зона, която през 1870-те е почти изцяло българоезична. Но да се подкрепи този аргумент с документи не е лесна работа, а постигането на международна подкрепа е още по-трудно. Далеч по-просто за гръцката страна е осветяването на сферата на нейното образователно влияние вътре в пространството на Македония. Това е изпробвано за първи път от стария учител на местните гръцки населения Георгис Касиотис, в продължение на много години секретар на Гръцката филологическа асоциация в Константинопол, в изследването му *L'instruction publique chez les Grecs* (Paris 1881), плюс съпровождаща карта. Той е последван с подобни аргументи от Клеантис Николаидис, журналист от Берлин и издател на периодичното списание *Orientalische Korrespondenz*. Картата в неговата *La Macedoine: La Question Macedonienne dans l' Antiquate, au Moyen-Age et dans la politique actuelle* (Berlin 1899), публикувана също и на немски език, представя степента, до която различните езици са били използвани в Ма-

1 Spiridion Gopcevic, *Makedonien und Alt-Serbien*, Vienna 1889; виж Wilkinson, *op. cit.*, pp. 96-109. През следващото десетилетие в Белград са публикувани две други изследвания на сръбски език, *The truth about Macedonia (1890) and The ethnographic relations between Macedonia and Old Serbia* (1899).

2 Виж въведението към Karl Hron, *Das Volkthum der Slaven Makedoniens*, Vienna 1890.

кедония като средство за обмен. Гръцкият, разбира се, преобладава. За отбелязване е също, че Николаидис, ако и да не приема гледището на Гопчевич за географското протежение на Стара Сърбия чак до южните покрайнини на планинския масив Сар, все пак маркира северната граница на езиковото влияние на сърбите на височината на Крушово.¹ Първенството на гръцкото образование се демонстрира също от тогавашните (1899) карти на Рихард и Мах, автор на изследването *Die Makedonische Frage* (Vienna 1895).

Сега е ред на българите да отговорят и задачата е поверена на Васил Кунчев, инспектор на българските училища в Македония. През 1900 той публикува в София работата си Македония: етнография и статистика, с аналитични диаграми на демографски данни за всяко село, както и етнографска карта. Почти по същото време (1901) Институтът по картография в София публикува карта на Българската екзархия с почти същите изводи.² И двете са публикувани в различни издания през следващите години, но общата им характеристика е настояването върху географското значение на Македония, от която България се интересува в нейната цялост, за разлика от гръцките и сръбски карти, които се опитват да очертаят собствените им сфери на влияние. Същият интерес към Македония като географско цяло се демонстрира, разбира се, и от вече организираните славяно-македонски автономистки групи. През 1903 Кръсте Мисирков – учител, който е получил образование в Сърбия, публикува в София работата си За македонските работи. Иронично е, че макар и книгата да се оформя като Библия на македонския сепаратизъм и е забранена в България, самият Мисирков 15 години по-късно работи за етнографския музей в София и се изказва в подкрепа на Велика България.

Но периодът на академичен интерес към Македония наближава края си. Действията на българските комитети (1895-96), гръцко-турската война и свързаните с нея партизански действия (1896-7), отвличането на [Елън Стоун](#), Илинденското въстание и, разбира се, началото на македонското насилие в Борбата за Македония, откриват нов цикъл на международни изследвания. Основната му характеристика е големият журналистически интерес, повърхностните анализи и систематичните опити от страна както на Атина, така и на София, да експлоатират всичко това за собствените си интереси. През 1897 Виктор Берар, елинист и архео-

1 Wilkinson, *op. cit*, pp.120-5.

2 Wilkinson, *op. cit*, pp.129-32.

лог, публикува изследването си *La Macedoine* в опит да открие границите на елинизма, без непременно да подкрепя гръцките амбиции. Той е първият, който осъзнава, че гръцката идентичност в Македония е въпрос на свободен избор, а не на критерии. На следващата година Ардърн Халм-Биймън, бивш кореспондент на *Standard*, аргументира в книгата си *Двадесет години в Близкия изток*, в подкрепа на идеята за българския характер на славяните от Македония, макар и да не ги вижда като толкова „истински“ колкото ония от България и Румелия. Фредерик Моор, американският кореспондент на *Daily Express*, отбелязва през 1903 странния феномен на едно семейство, в което и трите деца избират различна национална партия.¹ Шотландецът Джон Фостър Фрейзър, специален кореспондент по много екзотични места, поставя и отговаря на следния въпрос:

Но кои всъщност са македонците? Ще намерите българи и турци, които наричат себе си македонци, ще намерите гръцки македонци, възможно е да се намерят и румънски македонци. Няма обаче да намерите нито един македонец-християнин, който да не е сърбин, българин, грък или румънец.²

Известният британски дипломат Сър Чарлз Елиът е на друго мнение, макар и да признава, че понятията, които използва, са малко необичайни:

Макар че българите са напълно славянизирани и като цяло трудно могат да бъдат разграничени от сърбите, все пак лицата на македонското селячество имат вид, който не е европейски и напомня за финландците от Волга и ордите от степите.³

Алън Ъпуорд, от друга страна, известен със симпатията си към гръците, стига до заключението, че славяноезичният му домакин е грък, съдейки само въз основа на гостоприемството му.⁴ Ескортът на Ъпуорд

1 *The Balkan Trial*, London 1906, pp. 147 and 155. In 1905 Моор е публикувал също и статията 'Македонските комитети и въстанието' в тома *The Balkan Question*, Luigi Villari (ed.), London 1905, pp. 184-227.

2 *Pictures from the Balkans*, London 1906, p. 5.

3 Charles Eliot, *Turkey in Europe*, London 1908, p. 322 and also p. 265 n. 1.

4 *The East End of Europe: The Report of an Unofficial Mission to the European Provinces of Turkey on the Eve of the Revolution*, London 1908, p. 210.

в Македония е назначен от гръцкото министерство на външните работи. Същото се случва и при посещението на Майкъл Паларè на четата на Константинос Мазаракис.¹ През 1905 Уилям льо Кьо, който в същата година се е присъединил към една българска чета, стига до точно противоположното заключение.² Авантюристично настроеният американски журналист Албърт Сонешен също живее сред комитаджиите и възхвалява борбата им в Македония.³ От друга страна, британецът Мартин Уилс, служител на Османския тютюнев монопол, когото комитаджиите са отвели и са му отрязали ухото, не е особено ентусиазиран относно целите им.⁴ По същия начин и гледищата, изказани от Абот,⁵ Буут,⁶ Найт,⁷ Уайън,⁸ Линч,⁹ Дърам,¹⁰ Кан,¹¹ Берар¹² и Амфитеатров¹³ са противоречиви, поддържащи страната на собствените им информатори и покровители. Последният например – либерален руски журналист и кореспондент на различни руски вестници, постепенно започва да разграничава славяно-македонците от българите и сърбите.¹⁴

1 *L'imbroglia macedonien*, Paris 1907.

2 *An Observer in the Near East*, London 1907, p. 296.

3 *Confessions of a Macedonian Bandit*, New York 1909.

4 *A Captive of the Bulgarian Brigands: an Englishman's Terrible Experiences in Macedonia*, London, 1906.

5 G. Abbott, *The Tale of a Tour in Macedonia*, London 1903.

6 J.L.C. Booth, *Troubles in the Balkans*, London 1905. The author was a special correspondent for *The Graphic* in 1904.

7 E.F. Knight, *The Awakening of Turkey: A History of the Turkish Revolution*, London 1908.

8 Reginald Wyon, *The Balkans from Within*, London 1904.

9 H.F.B. Lynch, *Europe in Macedonia, being five articles reprinted from the 'Morning Post'*, London 1908.

10 Edith Durham, *The Burden of the Balkans*, London 1905.

11 M. Kanh, *Courriers de Macedoine*, Paris 1903.

12 Victor Berard, 'A Travers la Macedoine Slave', *Revue des deux Mondes*, 114 (1892), 551-578, and *Pro Macedonia*, Paris, 1904.

13 Aleksandr Valentinovic Amfiteatrov, *Strana razbora* (1903).

14 Виж Hristo Andonov-Poljanski et al (ed.), *Documents on the Struggle of the Macedonian People for Independence and a Nation-State*, Skopje 1985, vol. 1, pp. 412-5 and also the article 'Oi neoi Slavoi tis Makedonias' ('The new Slavs of Macedonia'), *Sphaira*, 10 Feb. 1901.

Политическите анализи, които се появяват като статии в международни списания¹ или под формата на книги² също са изпълнени с пристрастия, но са налице и някои предпазливи подсказвания. Особено след Илинденското въстание европейците не се колебаят да критикуват турската политика, за да оправдаят собствените си дипломатически намеси, както и на гръцката въоръжена намеса, за да оправдаят очевидния провал на собственото си включване. Ситуацията в Македония изглежда подозрително подобна на онази в България от 1876 и със сигурност се очаква, че ще има някакъв подобен развой на събитията, тоест автономия на българите от Македония, без обаче тя да предполага военен конфликт като онзи от 1877-8. Имайки предвид тогавашния баланс на европейските съюзи и въоръженията, нещо от този род вероятно би се оказало фатално за международния мир. Освен това София се опитва систематично да насочва избора им по посока на автономията, като прави това много ясно във всички свои контакти с репортери и политици.³ От своя страна славяно-македонските автономисти от ВМРО също пишат и настояват за автономия, като по този начин правят искането по-общо, а различията между тях и българското правителство – по-неясни. Още през 1900 Антон Драндар от Велес е публикувал в Брюксел под псевдонима А. Брутус своя *A propos d'un mouvement en Macedoine* [По повод движението в Македония]. Тази идея се повтаря из цяла Европа, особено след Илинден, благодарение на различни вестници, като швейцарския *L'Effort* и френския *Le mouvement macedonienne*, в които изтъкнати български журналисти, например бъдещият дипломат Симеон Радев, пишат статии с по-

- 1 Виж например J. Gambier, 'Macedonian Intrigues and their Fruits', *Fortnightly Review*, 78 (1902), 747-758; H. Vivian, 'The Macedonian Conspiracy', *Fortnightly Review*, 79 (1903), 827-837; K. Blind, 'Macedonia and England's Policy', *Nineteenth Century*, 54 (1903), 741-755; E.J. Dillon, 'Macedonia and the Powers', *Contemporary Review*, 79 (1903), 728-750; W. Miller, 'The Macedonian Claimants', *Contemporary Review*, 83 (1903), 468-484; G. Azambuta, 'Le Conflit des Races en Macedoine d'apres une Observation Monographique', *Le Science Sociale*, 19/2 (1904); Anonymous, 'Macedonia and the Powers', *Quarterly Review*, 198 (1903), 485-514.
- 2 F. Stevenson, *The Macedonian Question*, London 1902; M. Leroy, *La Question Macedonienne. Etude d'histoire diplomatique et de droit international* (Paris, 1905); G. Verdene, *La verite sur la Question Macedonienne*, Paris 1905; E. Engelhardt, *La Question Macedonienne, etat actuel, solution*, Paris 1906; G. Amadori-Virgilj, *La Questione Rumeliota e la Politica Italiana Macedonia, Vecchia, Serbia, Albania, Epiro*, Bitondo 1908, vols 1-3; R. Pinon, *L'Europe et l'empire ottoman*, Paris 1909; P. Rolley and M. de Visme, *La Macedoine et l'Epire*, Paris 1912.
- 3 See Le Queux, *op. cit.*, pp. 287-8 and Upward, *op. cit.*, pp. 135-6.

мощта на финансиране от София.¹ В същото време Борис Сарафов, бивш офицер от българската армия, Божидар Татарчев, местен първенец от Ресна, и професорите Любомир Милетич и Иван Георгов, посещават Великобритания и други европейски страни, където изнасят лекции, организирани от Балканския комитет на [братята Бъкстон](#).² „Българите са по-английски в маниерите си от гърците и аз отдавам част от популярността им в Европа на това“, пише Ъпуорд.³ Освен това Балканският комитет допринася за създаването на съвсем немалка пробългарска библиография, най-добри примери от която са писанията на либералните братя Ноел и Чарлз Бъкстон,⁴ Хенри Ноел Брейлсфорд,⁵ кореспондент на *Manchester Guardian* и президент на Британския комитет за жертвите от Илинден, както и парламентарния депутат Дейвид Маршал Мейсън, член на Националната либерална федерация.⁶ Част от тези материали се състоят от фотографии на престъпления, извършени срещу българи.⁷ Към същата българска кампания за просвещение могат да се добавят книгите на Срафов,⁸ Атанас Шопов (която струва на българското правителство 4,000 франка,⁹ Д. Мичев, генерален секретар на Българската екзархия, който публикува статистики и карта под псевдонима Бранков,¹⁰ Петър Данилович Драганов – руски изследовател от български произход и бивш учител в българското училище в Солун,¹¹ както и И. Войнов.¹² Чак през

1 Ilchev, *op. cit.*, pp. 132 and 215.

2 Ilchev, *op. cit.*, pp. 133 and 215.

3 Upward, *op. cit.*, p. 135.

4 Виж например работите на Ноел Бъкстон, *Europe and the Turks*, London 1907; 'Freedom and Servitude in the Balkans', *The Westminster Review*, 159 (1903), 481 – 490; 'Diplomatic Dreams and the Future of Macedonia', *The Nineteenth Century and After*, 63 (1908), 722-733; и Чарлз Бъкстон, *Turkey in Revolution*, London 1909.

5 Виж например изследването му 'The Bulgarians of Macedonia. A Psychological Study', *The Fortnightly Review*, 75 (104), 1049-1059, и особено книгата му *Macedonia, its Races and their Future*, London 1906.

6 D.M. Mason, *Macedonia and Great Britain's Responsibility*, London 1903. Постъпленията от продажбите отиват за Фонда за подпомагане към Балканския комитет.

7 Виж например, *Macedonian Massacres: Photos from Macedonia*, публикувана от Балканския комитет със статии от Виктория де Бунсен.

8 B. Sarafoff, *The Desperate Outlook in Macedonia*, London 1904.

9 A. Schopoff, *Les reformes et la protection des chretiens en Turquie 1673-1904*, Paris 1904. Cf. Ilchev, *op. cit.*, p. 220.

10 *La Macedoine et sa population chretienne*, Paris 1905.

11 *Macedonia and the Reforms*, London 1908.

12 *La question Macedonienne et les reformes en Turquie*, Paris 1905.

1912 един комитет, съставен от български бежанци от Македония, обикаля Европа, под председателството на професор Любомир Милетич, в опит да окаже влияние върху френската преса.

Василис Ц. Гунарис е професор по съвременна история във Факултета по история и археология към Аристотеловия университет, Солун. Изучавал е съвременна история в Солун (BA 1983 & MA 1985) и в Колежа St Antony, Оксфорд (PhD, 1988). От 1990 до 2001 и отново от 2005 е директор на Центъра за македонска история и документация в Солун. От 2000 до 2005 преподава социална и икономическа история като асистент-професор във Факултета за балкански изследвания (Университет на Западна Македония, Фиорина). През 2009-10 е гост-професор в King's College, Лондонски университет.

Странната смърт на либералния консенсус

Автор(и): Иван Кръстев

Либералната ера, която започна в Централна Европа през 1989, приключи. Популизмът и алиберализмът [illiberalism] разкъсват региона. Унгария се намира в състояние на „студена гражданска война“ между манипулативното посткомунистическо правителство (което беше признало, че е лъгало „сутринта, вечерта и през нощта“), и популистката антикомунистическа опозиция, която държи вратите си отворени за крайната десница. Словашкото правителство е странна коалиция от меките популисти на Роберт Фико, твърдия национализъм на Ян Слота и мечиаристите на Владимир Мечиар – слабо впечатляваща смесица от национализъм, провинциализъм и идеи за социална държава [welfarism]. В Чешката република няма особено тежки проблеми с правителството – единственият проблем е, че в продължение на почти седем месеца политическите партии в страната не успяваха да формират правителство. В Румъния президентът и парламентарното мнозинство са се вкопчили в открита война, в която любимите оръжия са компроматите, подхранвани от досиета на тайната комунистическа полиция и корупционни такива от посткомунистическо време. В България крайният национализъм се надига, но основните партии и правителствените институции се приспособяват към него, вместо да му се противопоставят.

Но столицата на днешния алиберализъм е в Полша. В момента [2006 г.] тя се управлява от коалиция, съставена от три партии: десните популисти от Партията на законността и справедливостта; посткомунистическите провинциални кавгаджии от Партията за самозащита; накрая, наследниците на предвоенните шовинистки, ксенофобски и антисемитски групи, от които е формирана Лигата на полските семейства. Тази коалиция се характеризира от най-директния ѝ критик – редакторът [на най-големия полски ежедневник *Gazeta Wyborcza*] и бивш дисидент Адам Михник – като управление, използващо смесица от кон-

сервативната реторика на Джордж У. Буш и авторитарните политически практики на Владимир Путин.¹

Из целия регион общественостите изпитват силно недоверие към политиките и политическите партии. Политическата класа се възприема като корумпирана и егоистична. Неудовлетворението от демокрацията нараства. Според глобалното социологическо допитване *Voice of the People 2006*, Централна Европа, противно на всички очаквания, е онзи регион в света, където гражданите са най-скептични към достойнствата на демокрацията.² Картината е мрачна и депресивна. Либералните партии, основани от бивши дисиденти, са избутани по периферията,³ либералният език на правата е изчерпан, а центризмът и либерализмът се намират под атака и като философия, и като политическа практика. Новата сурова реалност в Централна Европа се състои в политическа поляризация, отхвърляне на консенсусната политика и възход на популизма.

Увеличаващите се напрежения между, от една страна, демокрацията и либерализма, а от друга, възходът на „организираната нетолерантност“, усвилващите се искания за директна демокрация и наличието на все повече харизматични водачи, способни да мобилизират обществения гняв, правят почти невъзможно да се избягва прокарването на паралели между настоящия политически смут в Централна Европа и кризата на демокрацията в Европа между световните войни. Призракът на популизма се носи над Централна Европа, но около значението на понятието „популизъм“ все още липсва съгласие. Кои са популистите? Какво (кого) представлява популизмът? Колко опасен е той? Кои са източниците на настоящата популистка вълна? Какво трябва да се прави срещу него?

Именно политическите събития в Полша са онези, които пробуждат спомени за колапса на демокрацията в Европа през 1920-те и 30-те. Полша се превръща в символ на новия политически *Zeitgeist*. Новият доклад на Freedom House, *Nations in Transit 2007*, подчертава атаките на полското правителство срещу независимостта на съдебната система и онази на

1 Adam Michnik, „The Polish Witch-Hunt,“ *New York Review of Books*, 28 June 2007. (Всички бележки под линия са на автора).

2 Leger Marketing. *Voice of the People 2006: What the World Thinks on Today's Global Issues* (Montreal: Transcontinental, 2006).

3 Съюзът на свободата в Полша, Алиансът на свободните демократи в Унгария и Съюзът на демократичните сили в България.

Централната банка, както и нарушаването на правата на сексуалните малцинства.¹ Михник формулира обвиненията по следния начин:

[В] министерствата и държавните институции многобройни държавни служители са безцеремонно заменени от неквалифицирани, но лоялни нови хора. Независимостта на масовите медии – особено на публичното радио и телевизия – се ограничава чрез промени в персонала, насърчавани от правителството и натиск за упражняване на контрол върху съдържанието на онова, което се публикува и излъчва. Усилията на правителството на Качински да се централизира властта, ограничават както дейността на независимите групи, които оформят гражданското общество, така и автономията на местните и регионални управления. Ежедневният език на политиката е онзи на конфронтацията и взаимните обвинения.²

Обществената атмосфера в Полша се вписва отлично в онова, което американският историк Ричард Хофстадър определя като „**параноичен стил в политиката**„. Параноичният стил открива навсякъде свидетелства за наличието на гигантска мрачна конспирация, за огромна, но фино действаща машинария, поставена в ход с цел да се подкопае „нашия начин на живот“.

Според сегашното полско правителство бившите комунисти и техните либерални съюзници са успели да създадат обществена атмосфера, в която католицизмът се приравнява с невежеството, а думата „патриотизъм“ е била заличена от националния речник. Либералната хегемония се обвинява в разрушаване на моралната общност, създадена в героичните дни на „Солидарност“, както и в легитимиране на икономическата власт на бившите комунистически елити. Братята Качински представят днес политическия конфликт в Полша като сблъсък между тяхната нова Четвърта република и Третата република, онази от годините на прехода (1989–2005). Не би трябвало да изненадва, че въпросът за лустрацията се оформи като символ на различията между Третата република на либералите и Четвъртата република на братята Качински.

1 Freedom House, *Nations in Transit 2007: Governance Crisis in Central Europe amid Intensifying Repression in Russia and CIS* (New York: Freedom House, 2007).

2 Adam Michnik, „The Polish Witch-Hunt.“

Либералите настояват за индивидуална отговорност за престъпленията от комунистическия период. Те основателно се страхуват, че версията на лустрация, предлагана от Качински, нарушава правата на гражданите, а Конституционният съд е потвърдил гледището им. Популистите се позовават не на правата на отделните хора, а на правата на нацията. Правителството е готово да пожертва правата на хората, за да възстанови усещането на обществото за историческа справедливост.

В очите на посткомунистическите либерали популистката десница е придобила чертите на онова, което **Умберто Еко нарича** „вечен фашизъм“.¹ Основните характеристики на този „ур-фашизъм“ са: култ към традицията и отхвърляне на модернизацията; ирационализъм и анти-интелектуализъм; обръщане към фрустрираната средна класа; обсебеност с неща като конспирации и антисемитизъм; накрая, разбира се, яростен антиплюрализъм и антилиберализъм. Капризното и конфронтационно поведение на полското правителство по време на преговорите около новия „реформаторски договор“ от юни 2007 допринесе много за повишаването на популярността на „Ваймарската интерпретация“ на кризата в Централна Европа.

Но в тази интерпретация има сериозен проблем. Макар и (може би) да осветява добре объркването и отчаянието сред либералните елити, тя не успява да опише реалното състояние на нещата. В днешна Централна Европа, за разлика от Европа през 1930-те, не е налице идеологическа алтернатива срещу демокрацията. Икономиките на страните от региона не стагнират, а се развиват бурно. Стандартите на живот се повишават, а безработицата намалява. Членството на централноевропейските страни в ЕС и НАТО предоставя гаранции за демокрацията и либералните институции. Улиците на Будапеща и Варшава днес са изпълнени не от безскрупулни полувоенни формации, търсещи някакъв вид окончателно решение, а от неуморни купувачи, търсещи окончателната разпродажба.

Централноевропейският парадокс се състои в това, че възходът на популизма е резултат не от провалите, а от успехите на посткомунистическия либерализъм. Дейвид Ост обяснява парадокса по следния начин: „Чрез представяне на политиките си не толкова като ‚добри‘, а по-скоро като ‚необходими‘, не като ‚желателни‘, а като ‚рационални‘, либерали-

1 Umberto Eco, *Five Moral Pieces* (New York: Harcourt, 2001).

те не предоставиха на поддръжниците си никакви приемливи начини за изразяване на недоволство“.¹ Преходният период беше определян от прекомерен контрол на елитите върху политическите процеси и страх от масова политика. Присъединяването на централноевропейските страни към ЕС буквално институционализира хегемонията на елитите над демократическия процес. Парламентът изгуби функцията си като място, където се провеждат важни политически дебати и беше сведен до институция, заета изключително с възприемане на европейското *acquis communautaire* [общо законодателство]. Обикновените граждани възприемат преходните демокрации като режими, където избирателите могат да сменят правителствата, но не и политиките. Както се казва в една от песните на поп-групата Maxim + SKIN: „Нямаме избор, но все пак имаме избор“.

Самозаблудите на анти-популизма

В настоящия централноевропейски дебат думата „популизъм“ обикновено се отнася или до емоционалния, опростен и манипулативен дискурс, насочен към „инстинктивните усещания“ на хората, или към опортюнистките политики, целящи да „купят“ подкрепата на хората. Но дали обръщането към масовите страсти е нещо, което трябва да бъде забранявано в демократичната политика? И кой решава кои политики са „популистки“ и кои „здрави“? Както отбелязва Ралф Дарендорф, „популизмът на един човек е демокрацията на друг – и обратно“.²

Уважаваният политолог Филип Шмитер (нито поляк, нито популист) настоява, че възходът на популистките партии може да има положително въздействие върху новите демокрации в Централна и Източна Европа.³ Той разпознава негативните страни на [дейността на] популистките партии: те подкопават съществуващите партийни лоялности и възможностите за стабилен избор между конкуриращи се партийни програми, без да ги заместват с никакви други; те ангажират зле информирани хора, които нямат постоянни предпочитания и очакват от

1 David Ost, *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe* (Ithaca: Cornell University Press, 2005), 95.

2 Ralf Dahrendorf, „Acht Anmerkungen zum Populismus,“ *Transit-Europäische Revue* 25 (2003): 156.

3 Philippe C. Schmitter, „A Balance Sheet of the Vices and Virtues of Populisms,“ paper prepared for „The Challenge of the New Populism“ conference, 10-11 May 2006, Sofia, Bulgaria.

политиката „емоционални“ вместо програмни удовлетворения; накрая, те пораждат очаквания, които не могат да бъдат изпълнени. Но в същото време, твърди Шмитер, популистките партии деконсолидират стереотипните партийни лоялности и отварят някои затворени партийни системи; ангажират хора, които преди това са били апатични и пасивни граждани, като ги мобилизират да участват в изборния процес. Като повдигат и комбинират разделени или игнорирани до този момент политически въпроси, популистките партии окуражават изразяването на потискани разделения и искания. Те отправят предизвикателства към „приетите“ външни ограничения и поставят под въпрос съществуващите, често пъти експлоатационни зависимости от външни сили.

Скорешните популистки развития в Словакия и България потвърждават по-балансираното и благосклонно разбиране на Шмитер за въздействието на популистките партии върху демократичната система. Идването на власт на правителството на Фико доведе не до разпад на демокрацията, а до повишено доверие към институциите и демократичния процес като цяло. Докато предишното правителство на Микулаш Дзуринда е имало доверието само на всеки пети гражданин, при популисткото правителство на Роберт Фико доверие има вече всеки втори гражданин. Увеличено е също и доверието в Парламента. Същото може да се каже и за победата на политическото движение, оглавявано от бившия цар Симеон в България. Когато экс-царят спечели през 2001 с огромно мнозинство и формира правителство, възникнаха страхове, че тази победа представлява край на партийната политика и прекъсване на политиките на демократични реформи. Всички тези прогнози се оказаха напълно погрешни. В края на краищата правителството на бившия цар допринесе съществено за успеха на реформаторския процес и консолидацията на българската демокрация. С други думи, популизмът има определени достойнства, както и пороци, и в никакъв случай не е предварително ясно, че последните ще надделяват винаги. Популизмът е антилиберален, но той не е антидемократичен. Той дава глас на губещите от реформаторския процес. За да перифразирам онова, което казва Джеймс Мадисън за фракциите във Федералистът 10, всеки опит за изключване на популистите от конкуренция би бил много по-лош от вредите, които те биха могли да причинят.

И така, оправдано е да се каже, че онова, пред което сме изправени в Централна и Източна Европа е не криза на демокрацията, а дълбока

трансформация на демократичните режими, в резултат от достигане края на прехода. Онова, което задвижва настоящия бунт срещу либерализма в региона е един вид антагонизъм срещу политиката на преходния период (онова, което бихме могли да наречем „реално съществуващият либерализъм“), а не толкова срещу либералната идеология.

Погледнат от историческа перспектива, преходът маркира победата на демократичната революция. Посткомунистическите общества успяха да трансформират мирно комунистическата система, като изградиха демократични и пазарни институции, постигнаха икономически растеж и, накрая, станаха част от Европейския съюз. В същото време преходът доведе до рязка социална стратификация, която болезнено засегна мнозина, а даде привилегии на малцина. Множество животи бяха разрушени и много мечти измамени по време на прехода. Както отбелязва Дейвид Ост, „в късните 1990 типичната жертва на самоубийство в Полша беше не тийнейджър в екзистенциална криза, а женен мъж в ранните си четиридесет години, живеещ в някое от безбройните малки градове и селца“, където фалитите на ферми и държавни фирми „в комбинация с колапса на старата социална система доведоха до особено мъчителен вид отчаяние“.¹ Фактът, че основните печелещи от прехода бяха образованите и с добри връзки членове на номенклатурата, не помогна особено за моралното приемане на прехода. Първородният грях на посткомунистическите демокрации е, че те дойдоха на бял свят не като резултат от триумфа на егалитаризма, а като победа на един антиегалитарен консенсус, обединяващ в едно цяло комунистическия елит и антикомунистическия контра-елит. Екс-комунистите бяха антиегалитарни поради интересите си. Либералите бяха антиегалитарни поради идеологията си.

Въздействието на присъединяването към ЕС върху консолидацията на посткомунистическите демокрации беше по-двусмислено, отколкото са готови да приемат някои от неговите защитници. Европейският съюз изигра ключова роля при осигуряването на политически консенсус и подобряването на качеството на институционалната работа, както и при засилването на местната демокрация и затвърждаването на либералните институции като съдилищата и независимите централни банки. В същото време обаче Европейският съюз и ограниченията отвън,

1 David Ost, *The Defeat of Solidarity*, 17.

които той наложи върху страните-членки, допринесоха за възприемането на преходните режими като „демокрации без избор“, а това подхрани настоящата реакция срещу консенсусната политика.

Да помислим за 1968

Има и друга аналогия, която обяснява настоящите събития в Централна Европа по-добре от онази с междувоенните европейски демокрации. Тя е за Западна Германия от 1968, а не за Ваймарска Германия от 1933 – и в нея се открива по-добър ключ към разбирането на настоящата криза. Днес, също както и през 1968, кризата идва след две десетилетия на успешно икономическо възстановяване и период на амнезия към миналото. Преломът е неочакван и плашещ. Кризата на демокрацията от 1968 има корените си не в провала на демократичните институции, а в успеха на следвоенния западногермански проект за модернизация и демократизация. Тогава, както и днес, се е говорело за кухостта на демократичните институции и необходимостта от морална революция. В Германия тогава, както и в Полша днес, е имало призови за „нова република“ и отхвърляне политиките на бездушния прагматизъм. Тогава, както и сега, е имало масивна трансформация на културния и геополитически контекст. Думата „популизъм“ е витаела във въздуха, а хората са изисквали повече демокрация.

Тук обаче приликите свършват. Различното при настоящата „популистка революция“ е, че тя се формира под влиянието на консервативни умонагласи. Новите самозвани „революционери“ в Централна Европа се страхуват не от авторитаризма на държавата, а от ексцесите на постмодерната култура и колапса на традиционните ценности. Те са носталгични, а не утопични; защитници, а не визионери. През 1968 духът на времето е индивидуалистки, еманципаторен и либертариански. Това не е така в наши дни.

Днес, за разлика от тогава, промяната на системата идва не от ляво, а от дясно, а новата мечта е не за глобална солидарност, тя е за национална изключителност. Популистите от 1968 бяха „образователи“: те искаха да дадат власт на хората такива, каквито вярваха, че те трябва да бъдат. Днешните популисти искат власт за хората такива, каквито са. Революционерите от 1968 изпитваха страст към „другия“, към хората, които не са като нас. Днешните популисти изпитват страст към собствената си общност, към онези, които са същите като нас. В определен смисъл попу-

листката революция, на която сме свидетели в днешна Централна Европа, е бунт срещу ценностите, умонагласите, символите и елитите от 1968. В модерната епоха нищо не е по-революционно от онова, което само до вчера е изглеждало като връх на реакцията.

Мисленето от гледната точка на 1968 ни изправя пред изкушението да разглеждаме настоящата криза на либерализма в Централна Европа не като „специфична“ криза на посткомунистическите демокрации, а като един от аспектите на трансформацията на демокрацията в Европейския съюз като цяло. Сърцевината на настоящата криза се състои не в сблъсък на принципи, противопоставящ демократичния мажоритаризъм на популистите срещу либералния конституционализъм на либералите. Сърцевината на конфликта се състои по-скоро в сблъсъка между либералния рационализъм, въплътен в институциите на ЕС – и популисткия бунт срещу безотчетността на елитите. Либералните елити се страхуват, че модерните общества са станали неуправляеми. Популистите се страхуват, че модерните елити са станали напълно безотчетни. И двата вида страхове са легитимни.

Възходът на популистките партии по правило приканва към психологически и дори психоаналитически интерпретации. Съзнателно или несъзнателно, коментаторите се изкушават да анализират популизма от гледната точка на „завръщане на потиснатите“, „травми“, „фрустрации“ и „статусови страхове“. Но психологическата мода при интерпретациите на популизма е подвеждаща. Онова, на което сме свидетели днес, е не патология, а дълбока трансформация в естеството на европейските либерални демокрации. Под въпрос е поставена самата структура на съвременната демокрация, а не някаква специфична неизправност в един инак работещ модел.

Процесът на европейската интеграция и глобализацията промениха дълбоко същността на политиката в Европа. Либералните демокрации в Западна Европа от времето на Студената война, организирани около противопоставянето между левица и десница, между труд и капитал, вече не може да служи като модел за Централна и Източна Европа. В новото обкръжение на общ европейски пазар и глобална икономическа конкуренция, вземането на решения по икономическата политика е на практика изключено от областта на изборната политика. Въпреки цялата популистка реторика в Централна и Източна Европа, тук няма почти никакви популистки политики, особено когато се стигне до икономи-

ката. И макар че популистките водачи обвиняват неолибералните политики за страданията на хората, те не изглеждат особено нетърпеливи да ги променят. Икономическият подход на правителствата в Полша и Словакия (поне за момента) не се различава съществено от политиките на техните либерални предшественици.

Упадъкът на социалната държава доведе до изчезване на либералните демокрации такива, каквито ги познавахме. Социологът Дейвид Ост твърди, че новите класови конфликти в Централна и Източна Европа са били артикулирани като конфликти не на интереси, а на идентичности, и по този начин са насърчили една алиберална политическа култура и триумф на популистките партии.¹ За да предотвратят антикапиталистическа мобилизация, либералите успешно са изключили антикапиталистическия дискурс, но с това са създали пространство за политическа мобилизация около въпроси от символично и идентичностно естество, а заедно с тях и условията за собственото си разрушение. Приоритетът, даден на изграждането на капитализма пред изграждането на демокрация е в сърцевината на настоящия възход на демократичния алиберализъм в Централна и Източна Европа. Колкото по-рационални ставаха икономическите политики, толкова по-иррационални ставаха изборните политики. Де факто изключването на икономическата политика от изборния процес, комбинирано с революцията в медиите и развлеченията, подкопава рационалните основи на либералните политики.

Смъртта на големите идеологически наративи, както и хегемонията на центризма на „**третия път**“, трансформираха дълбоко съвременните демократични политики. Изборите вече не предлагат голям избор между конкуриращи се мирогледи; вместо това те все повече и повече добиват формата на референдуми върху елитите – те са един вид „ритуално убийство“ на управляващите правителства. Скандалите играят основна роля при тази трансформация на политическото. Както казва Пиер Розенвалон:

Функцията на опозицията се формира все повече и повече от гледната точка на обвиненията (по модела на големите английски политически процеси от седемнадесети и осемнадесети век), засенчвайки разбирането за политиката като съперничество между различни програми. Фигурата на гражданина

1 David Ost, *The Defeat of Solidarity*.

като избирател днес все повече и повече бива изместена от образа на гражданина като съдебен заседател.¹

Обсебеността на популистите от корупцията е най-мощният израз на това ново разбиране за смисъла на политиката. Новите популистки мнозинства възприемат изборите не като възможност за избор между политически опции, а като бунт срещу привилегированите малцинства – в случая с Централна Европа, корумпирани елити и морално корумпирани „други“ като етнически или сексуални малцинства.

Популизмът вече не е просто характеристика на определени партии или други политически актьори. Той е новото предусловие за новото политическо в Европа. Резултатът от това е вид политика, при която главният структурен конфликт е не между ляво и дясно или между реформатори и консерватори. Реалният сблъсък е между елити, които изпитват все по-голямо недоверие към демокрацията – и една гневна общественост, която става все по-враждебна към либерализма.

2006 г.

Иван Кръстев е политолог и председател на Управителния съвет на Центъра за либерални стратегии, София. От април 2004 г. той е изпълнителен директор на Международната комисия за Балканите, председателствана от бившият министър-председател на Италия Джулиано Амато.

1 Pierre Rosanvallon, *Democracy Past and Future* (New York: Columbia University Press, 2006), 244.

Коментари (3)

- 25-07-2017|Златко

Прозорливостта на този човек не престава да ме удивлява. Текстът е писан преди повече от десет години, но си остава безжалостно-актуален, при всичките икономически и политически промени, през които преминахме за това време.

- 25-07-2017|Златко

Откъм фейсбук:

Angela Georgieva винаги ме е впечатлявал много

Veselin Kandimirov „В края на краищата правителството на бившия цар допринесе съществено за успеха на реформаторския процес и консолидацията на българската демокрация. „(цитат от текста). Не съм специалист по положението в другите страни от Централна Европа, но тази оценка на автора за Бг е достатъчна, за да кажа „халал му и компетентността“.

Zlatko Enev Тоест той е некомпетентен, щото ти си на друго мнение? По каква тогава причина неговото се публикува в престижно списание, а твоето се развява във Фейсбук, господин Кандимиров?

Zlatko Enev Или може би е време да споменем тук, че твоята идея за решаване на българските политически проблеми се състои в отнемане правото на циганите да гласуват, а, господин Кандимиров? Нали това се предлагаше в онзи текст, дето ми прати преди година и нещо?

Alexander Kiossev е, здрасти.

Veselin Kandimirov Ако и Вие, г-н Енев, сте на мнение, какво бившият цар е допринесъл съществено за успеха на реформаторския процес (сиреч, реформаторския процес в Бг е успешен) и е консолидирал българската демокрация (не знаех, че живея в страна с консолидирана демокрация!), значи сте също толкова компетентен по въпроса, колкото и авторът на тази статия.
LikeShow More Reactions · 10 hrs · Edited

Zlatko Enev Ако пък ти, господин Кандимиров, смяташ, че от фразата „правителството на бившия цар допринесе съществено за успеха на реформаторския процес и консолидацията на

българската демокрация“ следва „България е страна с консолидирана демокрация“ (което е долу-горе същото като да се твърди, че от всяка успешна среща между момък и мома се ражда бебе), то значи аз само пиляя време и енергия с (хора като) тебе. На което мисля да сложа край след този коментар, поне в конкретния случай. Хайде сега, всекиму – своето...

Zlatko Enev *Една възможна критика е да се каже, че преди десет години Иван е подценявал силата на популизма и че анализът му е прекалено успокоителен. Това обаче би било критика, а не опит за подковаване на бълхи...*

- 31-07-2017|**Кифлата**

Хубави анализи, но предубедеността пропуска неолибералните Европейски стратегии, които довеждат то национална стагнация. Текста е повече политически примесен със социологически наморнил отколкото реален поглед над нещата.

Как Канада се справя с популистката вълна, която залива Запада? Автор(и): Аманда Тауб

Докато десният популизъм размътва изборите и преобръща с главата надолу политиката из целия Запад, има и една страна, в която популистите не успяват да пробият: Канада.

Предпоставките за него са налични. Бяло етническо мнозинство, което губи демографската си доминация. Рязко увеличение на имиграцията, което променя културата и общностите в страната. Медии и политици, които залагат картите си върху „бялата ответна реакция“.

И въпреки това политиката в Канада си остава стабилна. Центристският бял истеблишмънт в страната е популярен. Не само че политиката на „бялата ответна реакция“ се проваля – тук имиграцията и расовото разнообразие са източник на национална гордост. И когато външни за истеблишмънта политици се опитват да разиграват етническата карта, те винаги са побеждавани.

Външните наблюдатели може би предполагат, че това е така просто защото Канада е по-либерална, но това е погрешно. Всъщност Канада се съпротивява на популистката вълна чрез комплекс от стратегически решения, мощни институционални насърчения, силни малцинствени коалиции и специфични обстоятелства.

И макар че за популизма няма магическо решение, опитът на Канада предлага неочаквани уроци за други страни.

Един различен вид идентичност

В други западни страни десният популизъм се появи като политика на „нас-срещу-тях“. Той поставя членовете на белите мнозинства в противоборство срещу имигрантите и малцинствата, и е задвижван от усещането, че сплотените национални идентичности се намират под заплаха. Във Франция например е обичайно да се чува, че имиграцията размива френската идентичност и че позволяването на малцинствени-

те групи да поддържат собствените си култури размива жизнено важни елементи от френскостта.

Идентичността функционира по друг начин в Канада. Както белите, така и цветнокожите жители разглеждат канадската идентичност като нещо, което не само може да подслони външни хора, но и се подобрява чрез включването на много и различни видове жители.

„Много от имигрантите пристигат със собствената си култура и канадците харесват това“, казва Иля Болотин, информационен работник от Русия, когото срещнах в голям парк на брега на езерото Онтарио. „Те харесват различността. Харесват разнообразието“.

Идентичността рядко функционира по този начин. По целия свят хората са склонни да идентифицират идентичността със своята раса, религия или поне език. Дори и в Съединените щати, една имигрантска нация, политиката открай време се е съсредоточавала около различни демографски групи.

Канадската мултикултурна идентичност е до голяма степен резултат от различни политически маневри.

През 1971 премиер-министърът Пиер Трюдо е изправен пред криза, свързана с възхода на френско-канадския сепаратизъм в провинцията Квебек. Партията му започва да губи подкрепа, а страната изглежда е на път да се разцепи на две.

Решението на Трюдо е да въведе политика на официален мултикултурализъм и широкообхватна имиграция. Това ще разреши конфликта по въпроса дали канадската идентичност е повече англо- или френскоезична – тя няма да бъде нито едната от двете, при обсега на разнообразие, който е достатъчно широк, за да направи старите разделения тривиални.

А освен това той ще предостави нова база от гласоподаватели-имигранти, която да подкрепи Либералната партия на Трюдо.

По-късно, през ранните 2000, динамиката на етническата политика отново е променена рязко, този път чрез проникателното предвиждане на един друг политик, с което мултикултурализмът се превръща в платформа на всички политически партии

Джейсън Кенеди, по нова време консервативен член на парламента, убеждава премиер-министъра Стивън Харпър, че партията му трябва да започне да търси подкрепа сред имигрантите, които – благодарение на усилията на Пиер Трюдо – вече отдавна подкрепят Либералната партия.

„Казах му, че единственият начин някога да изградим управляваща коалиция е чрез подкрепата на новите канадци, като се имат предвид промените в демографията“, казва Кенеди.

И успява. На изборите през 2011 и 2015 консерваторите печелят по-голяма част от имигрантския вот в сравнение с онзи на местните жители.

Резултатът от всичко това е широк политически консенсус около мястото на имигрантите в канадската национална идентичност.

Това създава предпоставки за един вид автоматично развитие. Всички партии разчитат на и се борят за гласовете на малцинствата, така че никой няма интерес да подклажда антиимигрантски настроения. Това от своя страна не позволява на подобни настроения да се превръщат в повод за политически конфликт, което ги прави по-малко важни за избирателите.

Сред белите избиратели във Великобритания, които казват, че искат по-малко имиграция, около 40 процента казват също, че намаляването на имиграцията е най-важният за тях въпрос. В Съединените щати тази цифра е около 20 процента. В Канада, според едно изследване от 2011, съответната цифра е 0,34 процента.

Ухажването на етническите групи

Докато политиките изработват консенсуса за повече разнообразие, имигрантските и малцинствени групи от своя страна се организират с цел да защитават още по-добре интересите си.

В Канада, понеже всички партии се конкурират за всички етнически блокове, малцинствата не са склонни да се поляризират само към една политическа партия. Това не оставя почти никакво място за племенни сцепления [tribalism], а малцинствените групи се чувстват упълномощени да защитават своята етническа или религиозна идентичност.

„Ние казваме така, „Вижте, какви са вашите позиции по тези или онези въпроси, които са от особена важност за нас?“,“ казва Кулвир Синг Гил, член на мощната общност на сикхите в Торонто. „И въз основа на отговорите сме много избирателни при политическата си подкрепа“.

Този месец г-н Гил подпомогна организирането на вечеря с цел набиране на средства за Seva Food Bank – ръководената от сикхи благотворителна организация, на която той е съосновател.

Събитието просто бѣкаше от политици. Присѣстваха важни членове на трите водещи канадски партии, както и няколко членове на парламента, а също и премиерът на провинцията Онтарио – местният еквивалент на губернатор. Премиер-министърът Джастин Трюдо (синът на Пиер Трюдо) беше записал видео-реч, с която вечерта беше открита.

Всички търсят подкрепата на канадските сикхи – но преди да я получат те ще трябва да се потрудят.

Г-н Гил обяснява това с „реалното съзряване на [нашата] общност“, при което сикхите поддържат връзки и с трите партии и правят така, че техният глас ще се чува независимо от това кой точно е на власт.

Други малцинствени групи поддържат същата стратегия. В резултат на това, докато малцинствата в други страни се чувстват под силен натиск да се асимилират, в Канада те са най-добре когато поддържат силна групова идентичност.

Политическите изследвания указват, че тази динамика може би е довела до особената канадска резистентност срещу екстремизма и политическата поляризация, които толкова силно измъчват други западни страни.

Лиляна Мейсън, професорка в университета Мериленд [САЩ] е открила, че когато груповата и партийната идентичност се препокриват, това задълбочава партийната поляризация и нетолерантността срещу отсрещната партия.

Но тъй като канадската политика се основава на идеята за разнообразие без поляризация според етнически или религиозни линии, тя е по-устойчива на подобни предизвикателства. Всички, включително и белокожите, започват да считат по-малко политиката за игра на „нас срещу тях“.

„Ние сме просто друг израз на канадската мечта, сикхската канадска мечта, тоест да живеем в съгласие с ценностите си и да ги превръщаме в действие“, казва г-н Гил.

Как да се направи така, че масовата имиграция да функционира

По мнение на експертите, бързите промени в демографията обикновено подклаждат антиимигрантски настроения сред доминантната група, с което дават възможност за възход на крайно десни политици, които обещават сурови действия срещу чуждите.

Но макар че високите нива на имиграция в Канада са трансформирали страната само за няколко десетилетия, обществеността най-често е оставала спокойна и възприемчива към новите.

Една от причините за това може би са необикновените канадски политики. Специална система за спонсорство, при която канадски семейства подслоняват новоодошлите, позволява на общностите да се чувстват като част от програмата за заселване на имигранти в страната.

Друга система, основаваща се на точки, която отдава специални предпочитания на имигрантите, по-успешно интегриращи се икономически, прави имиграцията да се възприема като нещо, от което печелят всички.

В резултат на това имиграцията е широко възприета като нещо положително, с което се затваря един от основните пътища за популистка мобилизация.

Ахмед Хусен, канадският министър по въпросите на имиграцията, казва, че „късметът на географията“ също е помогнал тук имиграцията да се възприема като нещо по-малко заплашително.

Буквално всеки имигрант в Канада се допуска в страната по предумотрение. Изследванията показват, че неконтролираната имиграция, например масовото пристигане на бежанци в Европа, може да доведе до популистка обратна реакция, независимо от това дали то представлява заплаха или не.

„Ние имаме лукса да бъдем заобиколени от океани от три страни, а след това от границата със САЩ“, казва г-н Хусен. „Което, в сравнение с вашата южна граница, не позволява същото количество безразборна имиграция“.

Имо Фриче, професор в университета в Лайпциг, Германия, намира, че когато хората изпитват усещане за загуба на контрол, те се придържат по-тясно към расови и национални идентичности. И желаят лидери, които обещава да възстановят контрола.

Европейските популисти процъфтяват върху подобни обещания и обвиняват политическите истеблишменти, че продават страните им на имигранти. Обещанието на президента Тръмп да издигне стена по южната граница е по същество обещание за контрол.

Но канадската система, основаваща се на точки и спонсорство, заедно с географското положение на страната, помагат на тукашните общности да изпитват усещане за контрол над имиграцията, така че избяг-

ват острите ответни реакции даже и в хода на непрестанен процес на промяна на политиката и обществото, именно под въздействие на непрестанната имиграция.

Аманда Тауб е американска правозащитничка и журналистка, сътрудничка на *Ню Йорк Таймс*, където води рубриката „The Interpreter“ в сътрудничество с Макс Фишер.

Вторник срещу сряда (и през август)

Автор(и): Вергил Немчев

01:35. Махленските кучета млъкват. Стихва тропането на платнища, секва кукерският звекот на ръждиви ламарини. Иззад ъгъла подава нос – кошута плаха – тишината. И полита назад, предусетила воя на влакова свирка...

Не за теб. Приближават туф-тутуф, отминават вагоните в мрака, със своя неведом товар.

Обективирай. Мускули стави болят от един бояджийски ден. От половин нощ на разпънатия диван от летви зачеркнали всички пози с мушкане в ребрата таза гръбнака. Сбутан между шкафове найлони кофи с инструменти в белосаната стая. Ложето не имало би против малко сън. Но пулсиращата пулпа, неотстъпна афта, чоплене с език.

Твърде много упорстваме. Не упорствай твърде много. Не се опитвай. Легни на тротоара отпред и... някой все ще се погрижи. Някой все ще те спаси. Но не много, Хенри. Не много. О.

1:55. Крехката вестникарска хартия натежава между твърдите корици, поредният задочен репортаж е за група болни в софийска психиатрия, решили да се скрият от кошмарния час за свиждане, от добросъвестните посетители, с откраднат автобус, през задната врата на кухнята. Рейса води пациент, бивш истински шофьор от нормализма. Имат цел, вече имат маршрут, към вила на една от бегълките, прикрита сред запуснати овошки, някъде из Панчарево. Докато мине часът за свиждане с нахалните, с безочливите, с безогледно здравите. Речено-сторено, шапка залитнала, ръце от крака...

Бягството – с рейс – е полет над кукувиче гнездо, но в този репортаж болните отказват да се съберат с действителността, отказват да бъдат прелъстени от здравето, замръзват при звъна на всеки тост, ознаменуващ живота навън. Те отиват да се скрият, а не да се разкрият. Да се не разкрият. Те не вярват в светли трагедии. Търсят най-скромно избавление и съчиняват в движение своята версия, малко по-малко мъчител-

на. *Мъчителен* е начинът, по който разбираш и двете страни в разказа, ставаш част от и двете страни, ставаш на две, защото в крайна сметка всички ние сме и двете страни, кога повече едната, кога по-малко. Както и винаги ни боли зъб, и вечно се мятате в безсъница под ярката луна.

Поетите пеят: най-сладкото нещо на света е сънят. Може би защото сънят не е *този* свят. Може би е само вкус от свят, в който няма враждебни легла, и афти на езика, и никакъв език, на който хората се оскърбяват и убиват.

Лае. Отбой. Тарабанта. Много сложен философин. Молим.

Не толкова нормалността е проблемът практически, колкото тази шетня покрай нея: нескончаемите ни фасони, съображения, тактики, поели, ръка в ръка, със ситни – до третия знак след запетаята – ганкови сметки... Но и тържеството над нея, обнаженият меч. Една действителност, добила твърде много тежест в личен план. Принудата за оцеляване, що за израз, манията за пригодност, сърцевина на всяко обсесивно-компулсивно разстройство, диктуващо ритуалите на ежедневието. Ни.

Кой си е останал свой? Нормало нашомон окей...

2:40. Зъбоболът се оттегля, сънят аха-аха. Надвесва се, пуска невидима стълба... Отлита, прокуден от грубите крясъци на сто и кусур махали... Нагоре по течението на мрака. Ужасът е твой другар. Облита. Обсажда. Комарно. Разглежда лицето от юг-югоизток. Развежда лица из джендема.

Чешмяната вода напоследък вони на тиня. Пускам лед, капвам лимон, разбърквам. Пия на малки глътки.

20%. Двайсет процента, пичове, не е алкохолното съдържание в бадемения аперитив. Това е правилото на Парето, наричано още закон за елита, според който 20% от хората притежават 80% от ресурсите в едно общество. Който е в двайсете процента, естествено, евала. Който е в 80-те, лошо. Който е наясно с горните факти, но продължава да е в 80-те, много зле.

Изплува споменът от репортажа за онова глухо момиче, спявано в продължение на цял един млад живот от външни и вътрешни стъпала, доредило се, кой знае как, до операция в *Европа*, и още на първия ден *там*, възкликнало: „Мамо, колко много инвалиди има тук!“ Защото в България ги няма, *тук* те отсъстват, скрити зад пердетата. И много да искат, не могат да се доберат навън до разните му там учебни / и питейни заведения. / И питейни заведения.

Не, тук няма да видиш как министърът изнася злато през игленото ухо на надеждата, за да закупи кохлеарни импланти за глухите, да се чуваме вече. Тук ще чуеш как хулигани обрали домашния сейф на баш шефа на целокупното разузнаване наше. Не се ли е опасявал досега от подобно посегателство? „Много разчитах на тази ключалка.“

Писна ми. Имало уж и по-тъпа декларация от „писна ми“, но не и според Хамлет. Кой не Хамлет, е червен. Между вечерния и сутрешен развод е тая. Равнис. Мирно.

Се кълчоти. Из джендема. Оти, оти. Вагабонтин недопитан.

4:35. А би трябвало нощта да е едно търкулване в тихите прегръдки на забравата между злобите на два поредни, два съседни, два картечни дена. Как само натежават и най-дребните неразположения, перцептирани през перископа на перспективата. (Най-далечната перспектива е вечността: там векове минават, поколения надолу страдат по изпуснати ампули с медицинска чистота. Там се предлагат две различни опаковки за различни поводи, а под щанда — трета за разкош.) Впрочем една съвсем малка тежест — например бохча със сухоежбина — става *трудно поносима*, когато се озове на края на достатъчно дълъг лост от първи род.

„Животът ни е двойствен — свой свят има сънят, разделящ две тъжни имена —

живот и смърт; свой свят сънят си има — царство на реалност странна.“ Романтикът се опива и от ритъм. Слабо време. От вятъра мъртъв език.¹

Нямало никакви изгледи тази нощ да свърши. Може би такова нещо да е и животът. Ни. Една безкрайна нощ на мускулни, пулпитни и метафизични болки. Едно безкрайно свиждане, в което си едновременно крехкият, и другият, грубият, стабилният. Стабилен, стабилен, колко да си стабилен...

Удоволствията са мимолетни, задоволството е по-устойчиво, самодоволството е нещо, което можело да се поддържа неопределено продължително и казват, че в това занимание имало страшни акробати, и че те носели пищови зад зъбите и усмивки в чантите. Имало.

1 Огъстин Алойшгъс не би, нито бих, но бай преводача не можем подмина, а там покрай него и майстори някои, и някои слуги неподстригани: Джордж Байрон, превод Николай Бояджиев, и все от същата стара гаражна кутия за части: Георгиев, Сергеевич, Тейлър, Жан Никола, Иванов, кой ли не, Хайнрих Карл, Елизабет, Вирхов, Ангел некой си, некой си Мирчев, некой си Бинков, некой си Биш, и други пишман романтици — Б.к.

Когато бъде напуснат от спасителната мъжественост, и увисне мъчително помежду твърдта на живота и твърдта на смъртта, човекът не е за виждане. Била болка за поука. Не за погнуса. Не за умирање. Хенри. О.

Към пет. Значи пет. По средата на края. Безразсъден човекът, подирил контрол. Ловец на сенки. Ехо от ехото на нечий сън.

Лаура не е за теб. Без вятър кораб дни и дни. И няма, и няма, и няма. Да мине. Момерати. Докато не изоставим желанията, в които сме вкопчени като в майчина гръд, като в – опиумна лула, апарат кислороден, пъпна връв към тоя ни свят. Докато се скъса. Ще боли. А после. Щяло. Да.

Се пита. Като как не, а като колко. Да се подпита щяло дали не се подпичква той доста време там някъде. В тежавата ситуация, в която се намираше, с мизерните стотинки, с които подрънкваше, колко. Старанието е цифрата на подвига. Хистограма романтическа. Кампания лятна. И доста.

Хвърли. Хавлията. Хенри. Затворете повече врати. Утихнете, мириади. Пейки в пламъци. Без хън-мън. Удари катинара. И вятър...

Размятай. Не искри мимолетни – камшик. Плющи без пощада. Не-ведом товар. С насечени платнища, с полетели ламарини... Не спира, и само от време на време, пердаши чинела. Като са рекли на изток...

И четвърт. И няма да изпаднеш от ръба на плоската земя. И никой не дойде с дванайсет бири.

Долита без да кацне, шумоли навън – не вярваш ли – розовопръстата зора. Тялото блажено се отпуска на остриите ръбове, на тихите летви, на пруста ни. Друго мълчило. Изтяга се, какво, лека нощ. Дочува, познато било, закъсняло. Се носи. Добро, добро утро. Било.

Вергил Немчев е автор на книгите „Перилата на срока“, „Голямото глезене“, „Радио. Роман“ и „Излишната част“. Носител е на наградата за къс разказ „Рашко Сугарев“. Английската версия на сборника разкази „Голямото глезене“ („The Big Pampering“) е издадена през 2006 от дъблинското издателство „Scotus Press“. Текстовете на Немчев са публикувани в различни периодични издания, между които „Литературен вестник“, „Капитал“, „Страница“, „Алтера“, „24 часа“, „Vice“.

Френската забрана на „буркините“ и защо тя касае не само религията или облеклото Автор(и): Аманда Тауб

Има нещо силно объркващо в така наречените „забрани на буркини“, които се налагат в някои от крайбрежните градове във Франция. Очевидността на противоречието – да се налагат правила върху онова, което жените могат да носят, поради това, че е погрешно да се налагат на жените правила какво да носят – прави ясно, че под повърхността със сигурност има някаква друга причина.

„Буркините“ са, по същество, бански костюми, покриващи цялото тяло, които са в съгласие с мюсюлманските разбирания за благоприличие, а преди няколко години тогавашният френски премиер-министър Мануел Валс се впусна в яростен дебат около забраната им в [някои от крайморските градове на страната](#), обявявайки рядко срещаното облекло за част от „поробването на жените“.

Разбира се, тук не става дума просто за бански костюми. Социалните учени твърдят, че не става дума и за това да се защитават жените от патриархата, а за защита на немюсюлманското френско мнозинство от конфронтация с един променящ се свят: такъв, който изисква от тях да разширят разбиранията си за собствената идентичност, когато мнозина от тях предпочитат да ги запазят такива, каквито са.

„Този вид твърдения имат за цел да контролират какво е френско и какво не е“, казва Терънс Г. Питърсън, професор в Международния университет във Флорида, който изследва отношението на Франция към мюсюлманските имигранти и мюсюлманския свят.

Макар че тази борба около идентичността се разгоря с особена сила след вълната от терористични атаки във Франция, тя е вилнеела под една или друга форма във френското общество от десетилетия насам, казва професор Питърсън. Онова, което изглежда като борба около тясната тема за ислямското облекло, всъщност е борба около идеята за това какво всъщност е френскостта.

По време на колониалната ера на Франция, когато тя е контролирала огромни мюсюлмански региони, фереджето се е превърнало в „свърх-натоварен символ“, казва Питърсън. Покриването на лицето е било разглеждано като символ на мюсюлманската изостаналост, а по-облекчените стандарти за облекло на френските жени са се считали за признак на френското културно превъзходство – гледище, което е помагало да се оправдае колониализма.

Колониализмът на практика предпоставя кризата на идентичността, в която Франция е изпаднала днес, утвърждавайки разбирането за френската национална идентичност като различна от и по-висша от мюсюлманските идентичности – но заедно с това и обещавайки нови шансове за колонизираните мюсюлмани, които започват да се преселват масово във Франция. Произлизащият от това сблъсък често се дебатирал под формата на дискусии около облеклото.

Фереджето си остава мощен символ за различие когато колониализмът се срутва след Втората световна война, а мюсюлманите от колонизираните страни се впускат масово към Франция. Но сега вече това различие се разиграва вътре в една страна, която се опитва да определи наново постколониалната си идентичност.

В хода на годините и поколенията фереджето става нещо по-обичайно сред френските мюсюлмани, като религиозна практика, а може би и като символ на тяхното различно културно наследство. Той е видим знак за това, че се променя и самата Франция, а и нейната роля в света.

В резултат на това фереджето се превръща в символ не просто на религиозно различие, но и на факта, че хората от френски произход вече нямат пълен монопол върху френската идентичност. Франция се е превърнала в мултикултурна и мултиетническа нация, където традициите означават много различни неща за различните хора.

Символизмът на фереджето от колониалната ера като признак на мюсюлманската малоценност прави удобно изтъкването на аргументи, че „традиционната“ френска идентичност трябва да си остане не само доминираща, но и единствената културна идентичност на Франция.

Буркините може и да изглеждат плашещи, тъй като те изглеждат като заплаха за този специфичен вид френска идентичност, давайки израз на една алтернативна форма на идентичност – в този случай, мюсюлманска. Много французи, вместо да вярват, че тези две идентич-

ности могат да съществуват редом, ги възприемат като по неизбежност противостоящи.

Има дори пейоративна френска дума, с която се обозначава въвеждането на тези алтернативни идентичности – „комунитаризъм“ –, чието разрастване се разглежда като национална криза.

Мюсюлманските части от облеклото като фереджето или буркините са се превърнали в символи на факта, че френската национална идентичност вече не е монопол на демографските групи, които са живели тук в течение на столетия. Правила като забраната на буркините имат за цел да предотвратят разширяването на френската идентичност, като принудят мюсюлманите не само да се асимилират, но също и да възприемат една по-тясна, строга идентичност. Това е метод, който Франция се опитва да използва в течение на десетилетия, при постоянни провали.

Джон Бауън, антрополог в университета Вашингтон в Сейнт Луис, казва, че Франция обикновено експериментира с подобни ограничения във времена, когато се бори едновременно и с вътрешни, и с международни напрежения, касаещи мюсюлманите и мюсюлманския свят.

Това започва през 1989 с така наречената *affaire du foulard* („афера на забрадката“), при която три френски ученички са изключени от училище, защото са отказали да махнат забрадките си. На пръв поглед това е така, тъй като забрадките са видими религиозни символи, а това противоречи на френското изискване за *laïcité*, или светскост, секуларизъм. Но това изискване е в сила от 1905, а забрадките въпреки това са били повече или по-малко разрешени.

Онова, което се е променило, смята професор Боуън, са събитията на други места по света, които правят исляма да изглежда като особено зловредна сила. През 1989 иранският водач Аятолах Рухола Хомейни издава прочутата си фетва срещу писателя Салман Рушди. Някъде по същото време група алжирци формират Ислямския фронт за спасение, твърдолинейна ислямистка партия, а по-късно и бунтовна сила.

Забраната на забрадките във френските училища се превръща в начин за справяне със страха, пробуден от тези вътрешни и международни събития, както и за предявяване на претенция за запазване на френските ценности.

Забрадките в училищата се връщат отново в центъра на националното внимание през 1993-94, когато френските власти се безпокоят, че някои млади мъже от алжирски произход биха могли да се присъеди-

нят към ислямисткия бунт в Алжир. След терористичните атаки от 11 септември 2001 фереджетата отново се превръщат във фокус на страховете, че мюсюлманските общности са изолирани от основното русло на френското общество и култура.

А през последните няколко години Франция се олюлява под серията смъртоносни терористични атаки, и е все по-загрижена от пътуванията на млади френски мюсюлмани до Сирия, където те се присъединят към Ислямска държава или други джихадистки групи. И отново някои във Франция виждат в натиска за асимилация един вид въпрос на национална сигурност.

Фереджето е особено мощен символ на безпокойствата около асимилацията, тъй като носенето му е въпрос на избор. Там където фиксирани характеристики като раса или цвят на кожата не предполагат никакво осъждане на френската култура или ценности, облеклото включва решението да бъдеш различен/различна – да поставиш собствената си религия или културна идентичност над онези на страната, в която си избрал/а да живееш.

Забраните върху облеклото на практика имат за цел да притиснат френските мюсюлмани да пренебрегват всякакво чувство за общностна идентичност и да възприемат тясно-френската идентичност, която предхожда тяхното пристигане. Но опитът за налагане на асимилация може да има и обратен ефект: да се казва на френските мюсюлмани, че не могат да имат френска и мюсюлманска идентичност едновременно, принуждавайки ги да избират, означава те да се изключват от националната идентичност, вместо да бъдат приканвани да допринасят към нея.

Франция няма друг избор освен да разшири националната си идентичност така, че да включва мюсюлманите такива, каквито са. Това може да изглежда страшно за мнозина французи – повече като отказ от една удобна, „традиционна“ идентичност, вместо добавяне на нови измерения към нея. При липсата на желание за приемане на тази промяна, налице е по-скоро желание за притискане на френските мюсюлмани, така че те сами да разрешат кризата на идентичността, но десетилетията на подобни опити не са довели до почти никакъв прогрес – и до значителни напрежения.

Аманда Тауб е американска правозащитничка и журналистка, сътрудничка на *Ню Йорк Таймс*, където води рубриката „The Interpreter“ в сътрудничество с Макс Фишер.

Коментари (1)

- 29-06-2017|Златко

Мисля, че сравнително широкото обобщение от края на този текст: *Франция няма друг избор освен да разшири националната си идентичност така, че да включва мюсюлманите такива, каквито са.*

се нуждае от наложително ограничение, а именно: да, но САМО до-толкова, доколкото някои части от традиционните ислямски нрави и обичаи (особено що се отнася до правата на жените) не влизат в противоречие с общите права на личността. Там, където някои мюсюлмани биха искали да запазят една традиционност, в която решенията в животите на (младите) момичета се вземат от родителите или близките им (до степен убийство, ако те не се подчиняват), място за приемане, разбира се, няма.

Но е силно вярно това, че в един свят, в който смешението на народите и културите е неизбежна тенденция, всички ние се нуждаем от солидно преосмисляне на идентичностите си и промените, на които те са подложени, искаме или не.

По-добре да го поискаме, ако питате мен...

Пост-фактичното е невероятно опасно

Автор(и): Тимъти Снайдър

Интервю с Тимъти Снайдър, американски историк и политически наблюдател

Тимъти Снайдър преподава история в американския университет Йейл. Известен стана с книгата си „Кървави земи“, в която насочва поглед към региона, включващ Полша и Балтийските страни, Украйна, Белорусия и части от Русия — и където между 1933 и 1945 са убити 14 милиона души. След изборната победа на Доналд Тръмп историкът се включи и в злободневните политически дебати — първо във Фейсбук, а след това и в последната си книга, „За тиранията“, където предлага 20 урока из историята на 20 век, от които днешна Америка би могла да се поучи.

Господин Снайдър, като историк вие се занимавате с източноевропейската история и изследванията на Холокоста. Защо след избирането на Доналд Тръмп решихте да се обърнете към обществеността със своеобразен манифест, в който се предлагат 20 поуки от историята на двадесети век?

С тази книга исках да дам на американците нещо полезно, и то във време, в което милиони хора се чувстват несигурни и се питат какво точно да правят. Това не е историческа книга, но не бих могъл да я напиша без помощта на историята. Гледам на Америка като на страна на възможностите, но по начин, по-различен от останалите. Смятам, че там са възможни неща, които повечето американци не биха считали за възможни. Склонен съм да се идентифицирам с хората от 30-те и 40-те години, за които съм правил изследвания. А имам и приятели в страни като Русия, Украйна, Полша и Унгария, в които няма никаква или само застрашена демокрация. За мен техният свят е също толкова реален, колкото и Америка. Те бяха онези, които, за разлика от повечето други, смятаха победата на Доналд Тръмп за възможна — защото преди

това вече бяха преживявали неща като „фалшиви новини“ и постмодерен популизъм. Една украинска журналистка, която беше пристигнала в Охайо по време на предизборната кампания, ми писа само след няколко дни: той ще спечели.

Пишете, че всичко, което се е случило през 2016 в Америка, преди това изглежда се е случило в Украйна. Какво искате да кажете с това?

Американците и европейците все още вярват, че историята се прави на Запад, след което се придвижва на Изток. Но от около десет години насам всъщност е точно обратното. Клептокрацията, манипулацията на медиите и кибер-войната дойдоха от Изток на Запад. Ние бяхме прекалено суетни и самодоволни, за да можем да разберем това. Ключовото събитие беше руската инвазия в Украйна от 2014. Но там руската пропагандна тактика не успя да проработи. Напротив – в Германия, а също и в САЩ тя проработи доста добре. 2016 в САЩ беше 2014 в Украйна, само без инвазията. Руснаците имаха кандидат, когото предпочитаха и го поддържаха с помощта на медийни и хакерски атаки. Ние бяхме по-податливи на информационната война от Украйна. Русия спечели в САЩ една кибер-война, но не и в Украйна. Оръжието беше Доналд Тръмп.

Как трябваше да реагира Америка?

Трябваше да разберем, че началото се състоеше в опита да се разедини Запада, да се отдалечат САЩ от Европа, и да се разцепи Европейския съюз. От всичко това много бързо се получи възможност за повлияване върху американската политика. В това отношение правителството на Обама беше невероятно равнодушно. Когато миналата година бяхме нападнати, правителството на Обама знаеше още през юни какво се е случило. Но то си мислеше, че това няма значение, тъй като Хилари Клинтън и без това ще спечели.

Самият вие посочихте още в началото на украинския конфликт, че на Запад се възприемат твърдения и формулировки на руската пропаганда – например, че Майдан, а после и правителството, са доминирани от фашисти, или че Украйна е дълбоко разединена страна. Защо подобни твърдения получиха толкова силен резонанс на Запад?

Руската пропаганда функционира, защото е целенасочена. Твърдението, че Украйна е разединена, и то по културни причини, води до заключението, че срещу това не може да се направи нищо. Именно това е,

което искаше Русия. Това твърдение беше насочено срещу нашето самодоволство, срещу нашия мързел. Твърдението, че демократичното движение в Украйна било фашистко, беше насочено срещу европейската и особено немската левица. В същото време Русия обясни на европейските и американските десни, че демократите в Украйна били декадентни и хомосексуални. Чрез това се преследваха две различни пропагандни цели, за да се говори на две различни целеви групи. Ние не бяхме привикнали да виждаме самите себе си като мишени на пропаганда. Затова и бяхме толкова податливи. А когато след няколко месеца установихме, че всичко това са нелепици, вредата вече беше причинена.

Какво може да научи Западът от украинския опит?

Във войната на Русия срещу Украйна още от самото начало ставаше дума за Запада. Решаващият въпрос беше дали ЕС може да остане солидарен и дали държави, които постепенно се превръщат в закони, могат да станат негови членки. Руският президент знае, че под негово управление Русия не може да стане такава законова държава. Ето защо законността трябваше да бъде осуетена и в Украйна. Агресията срещу Украйна е също и агресия срещу принципната идея на Европейския съюз. Защото, докато съществува ЕС, той ще изисква законност и ще бъде отворен за нови членове. Освен това в аргументацията на Русия се наблюдаваше и изместване откъм политиката към културата, от правото към „цивилизацията“. Руското ръководство беше осъзнало, че страната му може да се представи пред света като маяк на някаква дясна, християнска цивилизация. Това променя дискурса.

Какво конкретно означава това?

Ние вече не говорим за бедността в Русия или за това, че в страната властва клептократия. Вместо това говорим за „ценности“. Когато европейските крайнодесни се възхищават на Русия, те си представят един вид бяла християнска утопия, каквато естествено страната не е. Европейският съюз трябва да разбере, че е нападнат. Руският режим не вярва, че може да продължава да остава на власт докато Европейският съюз съществува. Най-важното за това нападение оръжие е евтино и лесно за използване: става дума просто за това хората да се направят несигурни и да се подкопае доверието в правовата държава, като се наводни обществената дискусия с лъжи и противоречия. Това е умна стратегия и досега тя се оказва много ефективна. Ако европейците не осъзнаят какво точно се случва, тази стратегия ще има успех.

След 1989 мнозина в Европа вярваха, че събитията и в източната част на континента ще се развиват почти автоматично по посока на демокрацията и законността. Преживяваме ли днес, с възхода на крайнодесните популисти в много европейски страни, а и с победата на Тръмп, един вид обратно движение?

Мисля, че начинът, по който Западът осмисли 1989 беше погрешен, особено в САЩ. Ние смятахме, че краят на комунизма означава, че комунистическият разказ е бил погрешен, а нашият – правилен. Но в действителност фалшиви бяха всички разкази – включително и ония, според които капитализмът автоматично води до демокрация. Представата, че историята е стигнала до някакъв край и че няма алтернативи на либералната демокрация, беше доста разрушителна. Тя ни обезоръжи и в концептуално, и в историческо отношение. Понеже осмислихме по погрешен начин наследството на 1989, след нея израстваха поколения, лишени от усет за исторически възможности. Бяхме решили да се отървем от историята. Днес вече мнозина имат трудности когато се опитват да си представят как могат да изглеждат алтернативите. Ако някой си желае свят без демокрация, той или тя не може да си представи какво точно ще изгуби – примерно един напълно различен стандарт на живот или липсата на възможности за пътуване.

Защо в САЩ толкова много хора се оказаха податливи на обещанията на един уж силен водач, който презира демократичните институции и медии?

Най-важната тема беше социалната несигурност. Увереността, че капитализмът ще решава проблемите си автоматично, е съществувала още в 1920-те години. В 1930-те вече научихме, че това не е вярно. Но изглежда сме забравили този урок. В САЩ една невъобразимо голяма част от богатството се намира в ръцете на много малко хора; от своя страна огромна част от тяхното богатство пък се намира в данъчни оазиси в чужбина. Обикновените хора в Канзас или Охайо живеят с усещането, че САЩ се развива по посока на някаква олигархия. Тръмп беше в състояние да използва един аргумент, който не би могъл да спомене преди десет години: да, това е олигархия, но аз съм вашият олигарх, на мен можете да вярвате, защото съм същият като вас. Това разбира се е напълно невярно. Но такъв аргумент оказва въздействие когато хората вярват, че живеят в свят на неравенство и несправедливост. Те смятат, че американската мечта е умряла – именно това беше една от големите теми на

Тръмп и публиката я възприе охотно. Той беше в състояние да обещае, че с него отново всичко ще бъде наред, поне за белите мъже.

Срещу хора от предизборния екип и обкръжението на Тръмп днес се правят разследвания за контакти с Русия, а медиите публикуват все нови и нови разкрития. Изпада ли Тръмп в глуха защита?

От една страна позицията му е по-слаба откак контактите с Русия са тема не само за медиите, но и за съдебната система. Няма съмнение, че това накърнява образа му пред обществеността и че той се чувства застрашен от него. Но от друга страна тази ситуация му позволява да се представи като жертва, а той наистина го умее много добре. Тръмп е световен шампион на жертвената роля, ако и да е президент на най-мощната държава на света. На поддръжниците си той казва: намирам се под обстрел, вижте как трябва да се боря срещу задкулиските сили, които са насочени срещу мен. Като цяло за Тръмп е много лошо, че беше избран благодарение на руската намеса. Истински зле ще стане обаче, ако бъде доказано, че той или неговите близки съветници са знаели това предварително или дори са сътрудничили на руснаците.

Какво би трябвало да се случи, за да започнат привържениците на Тръмп да задават въпроси?

Много интересен въпрос. Медийната поляризация в САЩ би трябвало да служи като предупреждение за Европа. Една от причините, поради които във Франция спечели Еманюел Макрон, а не Марин льо Пен е в това, че там качествената журналистика все още играе важна роля. В САЩ качествените медии вече са открили на практика всичко, което знаем до момента за правителството на Тръмп, но като количество те са много слаби, ако само се погледне колко хора действително четат и споделят с други всичко това. Около 25 процента от населението се намират извън обхвата на разследващата, основаваща се на факти журналистика. Хана Аренд подчертава, че конспиративните теории са хармонични и убедителни, взети сами по себе си. Ако някой човек е решил за себе си, че Тръмп е жертвата и че всички го преследват, то всичко, което на практика опровергава тази история, изглежда така, сякаш само я потвърждава. Тръмп е майстор на този вид представяния. Всичко, което е вярно, той нарича „фалшиви новини“

В момента се говори много за „пост-фактичната епоха“ Трябва ли да свикваме с това?

Би било много опасно. Руската пропаганда не се опитва да накара хората да повярват в нещо. Целта на тази пропаганда, а и на модерния авторитаризъм по принцип, е вече никой да не вярва в нищо и никой да не знае какво е истина. Защото, ако няма никаква истина, то не може да се организира и гражданско общество. Пост-фактичното е невероятно опасно. То се е превърнало в оръжие.

Тимъти Снайдер е американски историк и професор в университета Йейл. Основни теми в работата и изследванията му са историята на източна Европа и Холокоста.

Макромания, Макрофория или просто политическа еволюция

Автор(и): Леа Коен

Политическите събития във Франция от изминалите 6 месеца несъмнено ще останат паметни не само в историята на Петата република, но и на целия европейски континент. Изборът на Еманюел Макрон за президент на Франция през април тази години приличаше на сценарий на добре измислен от Оливър Стоун филм с щастлив завършек, което е рядкост за жанра на политическите сценарии. Двата мастодонта на френската политика – дясната Републиканска партия и лявата Социалистическа, които по силата на неписан политически договор си поделяха влиянието и винаги си осигуряваха властта, мобилизирайки електората си срещу нежелани конкурентни политически субекти, бяха буквално отвяни от 39 годишния Макрон, доскоро слабо познат на френското общество. Краткотраен министър в правителството на левия Франсоа Оланд, Макрон напусна по свое желание властта на социалистите, като публично призна несъвместимост в разбиранията си преди всичко за икономическото развитие на Франция. Онези, които прибързано окачествиха Макрон като „случаен“, „хаотичен“, „без определена програма“, или са били жертва на тежка политическа миопия, или на заблудата за несменяемата устойчивост на двуполюсния политически модел „левица-десница“, който безпроблемно се редуваше във Франция след Де Гол, чак до навечерието на появата на Макрон. Нито центристът Франсоа Бейру, нито популярните по времето на Митеран еколози, нито напористият Национален Фронт или арогантно агресивния левичар Меланшон, на когото никой не можеше да отрече ораторски качества, не успяха да нанесат съществен удар върху системните партии, какъвто нанесе Макрон, при това с лекота, елегантност и отхвърляйки всякаква агресивност. Останалите антисистемни играчи допринесоха може би донякъде за разклащане на модела, но тяхната роля може да се сведе само до несъществени драскотини върху двупартийната система.

Самите системни партии направиха много повече, за да подпомогнат модела Макрон. Дискредитирането на републиканския президентски кандидат Франсоа Фийон се случи, например, заради вътрешна конкуренция в партията, която мнозина приписват на невидимата, но коварна ръка на Саркози, който никога нямаше да прости елиминацията си от първичните избори от ръката на своя бивш премиер. Поднесените на обществото за „морална“, последвана от „правосъдна“ санкция, казус за „усвояване“ на определени публични средства от членове на семейството на Фийон (в качеството им на парламентарни помощници), смая преди всичко Фийон и самата политическата класа, защото я завари неподготвена. Изнесените цифри от безпощадния към всички политически кланове хумористичен вестник „Льо Канар аншенè“ („Окованият паток“) за изплатения близо милион за срок от 17 години на членове на семейството на Фийон, показва всъщност, че правилата не винаги следват морала, както го разбира съвременният френски гражданин. От юридическа гледна точка не беше извършено никакво престъпление (впоследствие се оказа, че десетки парламентаристи, колеги на Фийон, бяха използвали същата възможност от правилника на Националното събрание, който не забранява за парламентарни сътрудници да бъдат ползвани членове на семействата), но мобилизира френското общество да си даде сметка за размерите на непотизма в политическата класа. Въпреки извиненията, колективните разкаяния, обещанията за ревизия на закона, стана ясно, че „има нещо гнило във Франция“ и то не може да бъде поправено от същите, които са го предизвикали. Кандидатурата на Фийон беше свършена, но с нея като че ли приключи и цяла една политическа епоха. Колатералната загуба беше абсолютният срив на левицата, чийто кандидат Амон не получи и 8% в президентската надпревара, въпреки че към него нямаше морални укори. Към моралните причини, които подкопаваха отдавна десницата, още с подозренията, които витаеха около финансирането на избора на Саркози, се прибавиха от името на левицата и чисто идеологически. Програмата на Амон предвиждаше един гигантски социален подарък под формата на минимално възнаграждение за всеки французин, без разлика дали работи или не. Дори безработните не гласуваха за този абсурд на напълно неадекватния професор-социалист, който предлагаше пълен застой на обществото и комунална кухня за гладните.

Но ако Макрон спечели на пръв поглед благодарение на грубите грешки на своите конкуренти, на личната си харизма и безспорно качества на характера, запознанството на французите с този необикновен кандидат им донесе нова визия, както за политиката и за икономиката, така и за обществените отношения. По никакъв начин не може да се каже, че победата на Макрон беше осигурена от медиите. Напротив. Голяма част от тях се отнесоха пренебрежително към кандидата, не липсваха „фалшиви новини“ и откровено злословие. Тук французите за първи път се сблъскаха с един напълно нов стил и на целия му, непознат дотогава екип, който нямаше как да не забележат. Най-дребната неточност в информацията, всяка неистина или не дай боже клеветничество, бяха посрещани хладнокръвно и веднага опровергавани. Екипът за морално чистене показва, че няма малки и големи истини, както се опитваха дотогава да релативизират проблемите бароните на френската политика, и че всеки и най-малък детайл е важен, когато става дума за най-властовата, най-авторитетната, най-моралната функция в държавата – на президента (който във Франция назначава правителството и фактическо го ръководи). Последният президентски дебат Макрон-Льо Пен със сигурност ще се изучава в учебниците по история не само заради противопоставянето на две идеологии (една про, другата антиевропейска), но и заради сблъсъка на два вида морал: единият на Лео Пен основан на максимата „Целта оправдава средствата“, тълкувана вулгарно, а другата на правилния прочит на тази максима на Макиавели, която означава според ренесансовия принц, че политикът трябва да притежава талант да избира необходимите средства, с които да постига своята цел.

Отношенията на Макрон с Франция и избирателите може би не беше „любов от пръв поглед“, но за срок от 6 месеца се превърна в макромания, а по време на парламентарната кампания преди месец и в макрофория. Движението „La République en marche“ (на български „Републиката в движение“) се оказа не само предизборен лозунг, но и добре обмислена програма.

Ще споделя с вече достатъчно добре осведомения за този феномен български читател онези елементи, които особено ме впечатлиха. (Съзнателно ще пропусна всички незначителни детайли, под формата на „фалшиви новини“ и откровени клюки, с които българските медии предимно се занимаваха, без да забележат какво реално се случва).

Онова, което във Франция, след внушителната президентска, а след това и парламентарна победа на Макрон, беше наречено от някои „демократична революция“ по смисъла на заложената нова идеология, а от други дори „демократичен преврат“ по смисъла на категоричното отстраняване не само от централната, но и от местната власт на системните партии, всъщност може би е начало на едно ново политическо течение, което някои вече нарекоха „макронизъм“.

Какво е новото в „макронизма“?

1. Преди всичко това е реформаторско движение на обединение, не на политическата конкуренция и разединението. Макрон успя да събере в движението си, ситуирано в левия център на политиката, почти равно количество на леви и десни реформатори, подкрепени от традиционния политически център на Франсоа Бейру. 150 от неговите депутати в Националното събрание идват от реформаторската левица, 158 са реформатори с дясно центристски възгледи. Голямата част от тях са цветущо млади хора, с общо поколенческо разбиране, че политиката и икономиката на Франция трябва да бъдат динамически активни и конкурентно способни в световен план.

За силна икономика мечтаеше и Никола Саркози, но той си я представяше като мощни инжекции в дялове като военното самолетостроене или самолетаносачите, с които Франция не без основание се гордее. Това обаче докара Франция до доста конфузни сделки с Путин (в режим на ембарго) и с доставки на самолетна техника на страни в Африка и в Близкия Изток, които светът предпочиташе да държи далеч от опасни военни съоръжения.

От друга страна, следващият френски президент Оланд докара страната до най-голямата икономическа неподвижност от десетилетия, с което настрои срещу себе си всички обществени прослойки, включително онези, на които раздаваше помощи.

2. Едно от най-важните неща, за които Макрон заговори, беше неговото виждане за икономика. То е свързано с разбиране на обществото като подмладено от новите супер технологии. Макрон е първият президент, който гласно заяви, че не желае да създава или попълва пролетариата, защото той не интересува младите хора. Работните места, от които има нужда френската икономика, Макрон вижда във високите технологии, в компютърната техни-

ка и програми, във всичко, което е „цифрово“ и в което прекрасната, стара Европа драматично е изостанала, продължавайки да поддържа традиционната си индустрия и пренебрегвайки „цифрованата“ икономика, за чиито продукти е отворила пазарите си и на Изток, и на Запад. И действително, след краткотрайното чудо на финландската Нокиа, продължило от 1992 до 1996 година, в Европа не беше създаден нито един „цифров“ артикул (телефон, компютър или друг), който успешно да конкурира американските и азиатските. Никога не беше „намерена“ Силиконова долина, където да се установят такива производства, докато те широко се развиха не само в Америка, но в редица азиатски страни и в Израел. Изглежда, че макронистите имат планове в тази насока, тъй като едно от първите неща, които новият президент обещава, са осигурени 10 милиарда за кредити за нови фирми във Франция, които ще се посветят на нови производство от подобен тип. Тази идея се посреща с ентузиазъм от младите французи, които искат да работят, но не каквото и да е, както им предлага Меланашон, нито да получават мизерни подаяния по социалната философия на Амон.

3. Виждането на Макрон за Европа също се отличава от това на неговите предшественици. То не се изчерпва с дежурните изявления за преданост към европеизма, а със съзнание, че той трябва да бъде развиван както идейно, така и прагматически.

Макрон очевидно придава огромно значение на международния авторитет на Франция като велика сила. Но този авторитет той разглежда не само като наследство, а като предпоставка. От тази позиция бяха проведени и срещите на Макрон с тримата „големи“: Тръмп, Путин и Меркел, като всеки от тях можа да установи, че ще има насреща си един силен, динамичен, директен и не винаги удобен за заобикаляне партньор. На решението на Тръмп да напусне Парижкия договор за климата Макрон отговори в прав текст, че това е огромна грешка и дори призова американските специалисти, които Тръмп ще остави безработни след това решение, да дойдат да работят във Франция. На срещата с Путин Макрон не спести на руския президент критиките по неговите опити да повлияе на френската президентска кампания чрез близки нему сайтове, които тролски разпространяваха слухове за офшорни фирми на френския кандидат и нечистоплътни клюки за личния му живот.

Тази руска услуга беше компрометирана от „бенефициента“ на руската кампания, крайно дясната Марин Льо Пен, която не се погрижи дори да ги редактира и ги цитира в оригиналния им, изпратен ѝ от Русия вид. Макрон придава, подобно на своите предшественици, основно значение на френско-германския съюз вътре в ЕС, но смята, че той се нуждае от подобрене. Поради това на срещата си с Меркел инициира идеята за френско-германски щаб за сигурност към ЕС и все по-голяма самостоятелност в областта на отбраната и сигурността. Той поздрави също така германската канцлерка за нейната политика спрямо бежанците, но изрично подчерта, че солидарността трябва точно да се формулира, като всички участват в нея. Страните, които не приемат бежанци, според неговото предложение, ще трябва да компенсират финансово онези, които ги приемат. Това ще сложи край на националния егоизъм и на безкрайните спорове за квоти.

4. Макрон сложи край на практиката на професионалните „политици“, в каквито се превръща всеки партийен храненик след определено време. Макронистите са успешни хора с професии, с професионални амбиции, движение, в което талантиливи, дейни хора ще идват за няколко години, ще се връщат в успешните си професии и ще бъдат наследявани от други като тях. Единствена гаранция тази система да работи, е моралът в политиката, на който макронистите показват, че държат чрез всяко свое действие. Те се освобождават веднага от всеки, който е допуснал морално професионално отклонение под форма на непотизъм, съмнение за корупция или чист опортюнизъм.

Една от формите на морала в политиката Макрон и макронистите виждат в честния прочит на историята, който е гаранция и за честни отношения вътре в обществото и между държавите. Едно от първите посещения, които Макрон направи извън Париж, беше неговото лично поклонение в малкото градче Орадур сюр Глан, където през 1943 година няколко есесовски части на елитните „ЕсЕс гренадири“, намиращи се в района „на почивка“ след боеве на Източния фронт, без всякаква причина, само „за да дадат урок“ избиват по най-жесток начин 600-те мирни цивилни на малкото градче. Заради добрите отношения с Германия предишните двама президенти не пожелаха да посетят градчето. Макрон показва с този акт и с посещенияето си в лагера в Дранси (където правителството на Виши депортира френски евреи), че с историята не

могат да се правят никакви компромиси, нито в полза на националното единство, нито на приятелските междудържавни отношения.

В заключение може да се каже, че макронизмът е движение, което вероятно ще стане заразително за цяла Европа и ще обхване и други страни, заразени като Франция от греховете на системните партии. Духът на макронизма вече достигна до Испания, където в традиционното си слово пред испанския парламент младият и реформаторски настроен крал Филипе говори за бъдещето на Европа и на Испания в духа на идеите на Еманюел Макрон.

Възможно е един ден макронизмът да стигне и до Балканите, включително до България, която остро се нуждае не само от нови идеи, но и от поколенческа смяна в разбирането за политика и нейното осъществяване.

Леа Коен е родена в София. Завършва пиано и музикознание в Българска държавна консерватория, София, майсторски клас, магистърска степен. След това продължава за период от четири години да учи История на музиката в Университета в Утрехт, Холандия. В периода 1976-1989 последователно е редактор в списание „Българска музика“, преподавател във Висшия музикален институт в гр. Пловдив, музиколог, а след това и директор на Софийска филхармония, гл. драматург и изп. директор на МФ „Софийски музикални седмици“. За този период написва пет книги за музика, главно из тематиката на музикалния авангард от началото на века, между които монографии за Паул Хиндемит и за Любомир Пипков.

Коментари (1)

- 13-07-2017|**Румяна Станкова**

Обобщенията и интерпретациите в политическия анализ са представени в увлекателен и лесно възприемащ се стил. В допълнение към статията, решаваща за политиката на Макрон като президент е кариерата му на финансист и banker, които понастоящем оказват значително влияние във вътрешната и външната политика на Франция.

Макрон е работил четири години в банката Ротшилд, а през 2012 г. се присъединява към екипа на президента Франсоа Оланд и става министър на икономиката на Франция през 2014 г. и прокарва закон за либерализация на френския пазар на труда в полза на работодателите, неодобряван от работниците и от синдикатите, който обаче намалява държавния контрол в много отрасли на икономиката и затова е приветстван от финансовите среди на Франция.

Политика на президента Макрон понастоящем повдига някои конкретни въпроси:

1. Като banker ли или като далновиден политик Макрон поставя своето искане (предложение) за Общ бюджет на Евронзоната и общо правителството, което да определя бюджета и механизмите на демократичен контрол? Какво означава това за икономическата стабилност растеж на другите, равнопоставени според Лисабонския договор, страни членки на Европейския съюз, които не са в Евронзоната?

2. В книгата си „Революция“ Макрон обяснява, че иска да възстанови президентската институция в цялото ѝ великолепие, но чрез балансирано функциониране с правителството. Реалното управление на президента Макрон понастоящем балансирано ли е, или е правителството в негово пълно подчинение?

3. Макрон е първият президент, който гласно заявява, че не желае да създава и попълва пролетариата, защото той не интересува младите хора. „Младите хора искат да работят, но не какво да е“, както им предлага Меланшон. подмладено от новите супер технологии. Работните места, от които има нужда френската икономика, Макрон вижда в новите супер технологии, в компютърната техника и програми, в цифровата икономика и цифровото общество. Обаче ще изчезне ли пролетариатът и работническите професи и какво ще стане с освободените безработни, как ще съществуват те в изолация от трудовото общество?

4. Макрон обяви, че макар да вярва в Европа, не смята евроскептицизма от последното десетилетие за неоправдан, а виждането му за Европа е управлението да се поеме от „ново поколение лидери“. До края на 2017 г. във Франция започват демократични събрания, които трябва да зададат посока за реформи на Европа.

5. Системните партии (партиите на статуквото) не са отстранени, а много отслабени и участват в Националното събрание в силно намален състав. Предстои да видим тяхната роля в опозиция, или в подкрепа на политиката на партията на Макрон „Републиката напред“. Новото Национално събрание във Франция е и много повече представително за висшите категории на обществото, отколкото предишното – преобладават висшите кадри от индустрията и държавни служители, адвокати и лекари, много по-малко са представени средната класа и работническите професии. Предложението на Макрон е да се намали с една трета броят на депутатите в Националното събрание.

6. Макрон инициира идеята за френско-германски щаб за сигурност към ЕС и все по-голяма самостоятелност в областта на отбраната и сигурността.

7. В политика спрямо бежанците Макрон изрично подчертава, че солидарността трябва точно да се формулира, като всички участват в нея. Страните, които не приемат бежанци, според неговото предложение, ще трябва да компенсират финансово онези, които ги приемат. Според Макрон това ще сложи край на националния егоизъм и на безкрайните спорове за квоти. Ако се приеме това предложение, какво ще бъде положението на България като най-бедна страна в Европейския съюз?

8. Според остро изказване на Макрон към лидерите на страните от Вишеградската четворка, че „Европа не е супермаркет, където избираш онова, което ти харесва“ няма алтернатива на една все по-единна и солидарна Европа. Това означава ли, че избирането и харесването трябва да бъде определяно по правила отгоре?

Социалноикономически предпоставки за и последици от „възродителния процес“ Автор(и): Искра Баева

Въпреки че отмина повече от четвърт век от началото на масовата кампания по насилствената смяна на мюсюлманските имена на българските турци с християнски (декември 1984 – януари 1985 г.) и повече от две десетилетия от нейната отмяна (29 декември 1989 г.), проблемите, породени от това сътресение в отношенията между държавата и втората по големина етническа общност, продължават да вълнуват българското общество. Тогавашното наименование на кампанията – „възродителен процес“, днес е оценено от повечето политици и от много изследователи като цинично, но поради липса на друго то продължава да се използва, макар и поставено в кавички. Дори само този факт показва, че проблемът продължава да е важен и да се използва в практическата политика. Този извод се потвърждава и от факта, че литературата, посветена на „възродителния процес“ от годините на прехода, вече надхвърля по обем пропагандната кампания, инспирирана от периода от 1985 до 1989 г.

В морето от спомени, изследвания, документални сборници¹, посветени на „възродителния процес“ най-малък интерес предизвикват со-

1 Ще изброя само някои: Сотиров, Г. Турските терористи и аз, един от Шесто. С., 1991; Михайлов, С. Възрожденският процес в България. С., 1992; Загоров, О. Възродителният процес. Теза-антитеза. Отрицание на отрицанието. С., 1993; Стоянов, Д. Заплахата. Великодържавният национализъм и разузнаването на Турция против България. С., 1997; Божков, В. Записки на контраразузнавача по турска линия. Заплахата остава. С., 2001; Заплахата остава. Записки на контраразузнавач по турска линия. С., 2001; Заплахата настъпва. Записки на контраразузнавач по турска линия. С., 2006; Трифонов, С. Строго поверително! – в. Поглед, бр. 16–17, 22 – 29 април 1991; Трифонов, С. Мюсюлманите в политиката на българската държава (1944–1989). – В: Страници от българската история. Ч. II, С., 1993; Стоянов, В. Турското население в България между полюсите на етническата политика. С., 1998; Ялъмов, И. История на турската общност в България. С., 2002; Баев, Й., Н. Котев. Изселническият въпрос в българо-турските отношения след Втората световна война. – *Международни отношения*, 1994, № 1, 2; Гочева, П. ДПС в сянка и на светлина. С., 1991; Асенов, Б. Възродителният процес и държавна сигурност. С., 1996; Иванова, Е. От-

циалноикономическите проблеми на турската общност в България¹, а и социалноикономическите предпоставки и последици за българското общество от „възродителния процес“. Тази относителна празнота ще се опитам да запълня с опита да представя социалноикономическите параметри на драматичните събития от втората половина на 80-те години.

„Възродителният процес“ е звено от крайно непоследователната политика на БКП, поелата пълната отговорност за управлението на България след Втората световна война. Основната причина за непоследователността, според мен, се крие в големия сблъсък между теория и политическа практика, възникнал след като БКП от нелегална и анти-системна партия до 9 септември 1944 г. се превръща в управляваща и определяща развитието на страната след тази дата. Отношението към етническите групи и особено към най-голямата – българските турци, ярко демонстрира това противоречие.

През първия следвоенен период новата власт остава вярна на идеологическите принципи на БКП, най-ярък от които е интернационализмът. Първите решения за българските турци за насочени към грижа за социалноикономическото им развитие. На 12 февруари 1945 г. Политбюро на ЦК на БРП (к) решава издръжката на турските училища да се поеме от държавата и *„да се дават редовни дажби на населението [турското], наравно с българското“*². Мотивировката за това решение е социална: *„Сега турската малцинство плаща двоен данък, а това не е по силите на бедното турско население, особено в балканските места“*³. Но като цяло обсъж-

хвърлените „приобщени“ или процесът, наречен „възродителен“ (1912–1989). С., 2002; Груев, М., А. Калъонски. Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим. С., 2008; Истината за „Възродителния процес“. Документи от архива на Политбюро и ЦК на БКП. С., 2003; Строго секретно. Документи за дейността на Държавна сигурност (1944–1989). Съст. В. Ангелов. С., 2007; Строго поверително! Асимилаторската кампания срещу турското национално малцинство в България 1984–1989. Съст. В. Ангелов. С., 2008, 830 с.; Секретно! Протестните акции на турците в България януари–май 1989. Съст. В. Ангелов. С., 2009; „Възродителният процес“. Българската държава и българските турци (средата на 30-те – началото на 90-те години на XX век). Т. I. Съст. И. Баева, Е. Калинова. ДА „Архиви“, С., 2009; „Възродителният процес“. Международни измерения (1984–1989). Т. II. Съст. Баева, И., Е. Калинова. ДА „Архиви“, С., 2009.

- 1 Изключение от тази обща тенденция правят: Трифонов, С. Мюсюлманите в политиката на българската държава (1944–1989). – В: Страници от българската история. Ч. II, С., 1993, 210–224; Стоянов, В. Турското население в България между полюсите на етническата политика. С., 1998.
- 2 ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а. е. 34, л. 8.
- 3 Пак там, л. 6.

дането и другите решения имат политически характер: опасенията са, че сред *„турското население работят фашистите, особено туранците“*, че продължава *„националистическата пропаганда“*, а намерението е в турските училища да *„се въведе държавна програма“*¹. Целите на новата политика са формулирани така: *„да изравни в културно и просветно отношение малцинствените групи и да ги насочи към правилно и всестранно културно развитие“*².

Към общите грижи за образованието и материалното положение на българските турци в следващите години се добавят и усилията за регионално развитие на областите с мюсюлманско население (макар и главно за българите мюсюлмани). През 1948 г. е прието решение за *„подобряване поминъка и положението на населението в Родопския, Пиринския и Странджанския краища“*, в което се предвиждат специални добавки към заплатите (между 25 и 50 %) на лекари, ветеринари, агрономи, инженери; редовното снабдяване с храни и други продукти, осигуряване на по-широк достъп до средно и висше образование за младежите от региона³.

Грижата за социалното развитие на българските турци отговаря на идеологическия облик на БКП като партия на потиснатите, затова усилията на БКП в районите с турско население са насочени към включването му в органите за местно самоуправление. Отчет от 1953 г. показва, че в Русенски, Коларовградски (дн. Шуменски), Хасковски и Сталински (дн. Варненски) окръг в народните съвети са избрани 3 500 турци, в Кърджали, Ардино, Момчилград и Крумовград турци са 76 % от съветниците; в ръководствата на ТКЗС 50 % са турци; в армията има 10 офицери от турски произход, 4 хиляди турци са на ръководни длъжности в партийните организации, ОФ, ДСНМ (бъдещият ДКМС); в четирите окръга има 17 193 турци партийни членове и още 4 691 кандидат-членове; подготвени са 1000 учители за турските училища, както и учебници за тях, открити са три педагогически училища, четири турски гимназии, три турски отдела към гимназиите в Кубрат, Омуртаг и Крумовград, а в СУ са открити три специалности за подготовка на учители: турска филология, турска математика и турска история⁴. Тези данни говорят за жела-

1 Пак там, л. 6–8.

2 ЦДА, ф. 136, оп. 3, а. е. 145, л. 14.

3 Пак там, а. е. 66, л. 111–114.

4 ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а. е. 1942, л. 204–214.

нието на БКП да стимулира културното, образователното и социалното развитие на българските турци.

Едновременно с това обаче още в първите години от управлението на БКП се проявява и втората тенденция – подозрителност към компактного турско население в България. За тази, по-скоро националистическа тенденция, говори следното предупреждение на Георги Димитров, отправено към ЦК на БКП в началото на 1948 г.: *„В различните важни пунктове на страната, като в Шуменско, Разградско и други места имаме компактно турско население. При нашия режим, който даде пълна свобода на малцинствените групи, започнаха да вдигат глава мюфтиите, турските агенти; младежта започна да проявява турски национализъм; обръща очи към Цариград и Анкара. Трябва да вземем необходимите мерки за това.“*¹ Неговото предложение е в съветски дух – да се изселят турците от границите, но в българските условия то не е възможно.

Посочените решения очертават две тенденции в политиката на БКП към турците – интернационалистическа и националистическа. В първия период преобладава първата, но съотношението се променя в края на 50-те години, когато се утвърждава новият партийен лидер Тодор Живков. Заедно с него се утвърждава и националистическият подход, но тази тенденция има много по-широк международен контекст. Смяната в ръководството на БКП не е резултат от чисто българската еволюция, а от промените, настъпили в Източния блок след смъртта на Сталин (5 март 1953 г.). Започналата десталинизация извежда начело на КПСС в Москва Никита Хрушчов, а той на свой ред издига в Източна Европа т.нар. национални комунисти – Владислав Гомулка, Янош Кадар, Тодор Живков, Антонин Новотни, които се опитват да разширят социалната база на властта чрез подчертаване на националните традиции. Страничен резултат от тази еволюция е реабилитирането на национализма.

Грижата за културното издигане на българските турци паралелно със социалноикономическото им издигане еволюира през 60-те години до стремежа те да се „приобщят“ (асимилират) към българския народ. Такава е посоката на решението от 25 февруари 1969 г. *„За по-нататъшното подобряване на работата сред турското население и пълното му приобщаване към българския народ в борбата му за социализъм и комунизъм“*. Формално то е мотивирано от *„турската националистическа пропа-*

1 Пак там, оп. 5, а. е. 19, л. 17.

ганда и буржоазна идеологическа диверсия“, но като истинската опасност е посочена по-високата раждаемост при турците в сравнение с българите. Демографските данни показват, че през 1975 г. раждаемостта при българите е 16,6 на хиляда, докато при турците – 24,5 на хиляда¹. Възможност за „приобщаване“ БКП вижда в образованието, благодарение на което в средата на 70-те години 32 хиляди турци се самоопределят като интелегенция². Променено е и мястото на турския език, който започва да се изучава само факултативно³. Осигуреното достъпно здравеопазване повишава здравословен статус на българските турци, които дори стават „по-здрави“ от българите, вероятно защото живеят главно в селата (85,24 %) при по-здравословни условия⁴. Като грижа за равнопоставеността на турците е отчетено включването им в представителните органи – в VI НС (1971–1976) има 11 депутати турци, а в народните съвети турците са 4250⁵. Въпреки тези успехи, относителното представителство на турците всъщност е ниско – в първия случай то е 2,85 % а във втория – 7,9 %, докато делът на турците в България варира между 10 % през 1970 и 8,4 % през 1975 г.

Както личи от посочените данни, до началото на 80-те години БКП вече започва да гледа на българските турци като вътрешна опасност, роля за което изиграват не само демографските данни, а и външнополитически обстоятелства, напр. създаването на Кипърската турска република. Опит да се предотврати развитието, довело до „възродителния процес“ е пространната секретна Докладна записка на отдел „Пропаганда и агитация“ на ЦК на БКП от 1980 г. В нея са изброени всички проблеми, свързани с българските турци, и вариантите за решаването им. Според авторите на документа, смяната на имената и масовото изселване са неприемливи варианти, защото те не са „обосновани теоретически, а в политическо и практическо отношение ще ни изправят пред извънредно сериозни трудности“. Като единствена правилна линия към турците е посочено „тяхното социалноикономическо, битово и културно-идеологическо

1 Данните от 1969 г. за Разградски окръг показват, че от общо 211 384 души 103 280 са турци, 99 330 българи и 8 784 цигани и др. За Кърджалийски окръг са: общ брой 293 054, от които 209 107 са турци, 79 986 – българи и 4 061 – цигани и др.

2 ЦДА, ф. 1Б, оп. 63, а. е. 106, л. 5.

3 Пак там, оп. 55, а. е. 1320, л. 1–16.

4 Пак там, а. е. 1316, л. 2–34.

5 Пак там, оп. 73 (необработен). „Възродителният процес“. Българската държава и българските турци..., 85–86.

равнище и възпитание в комунистически дух“. А средствата остават традиционни: да се премахне дискриминацията, да се създаде *„пълно доверие между българи и български турци“*, двете общности да общуват *„всестранно“*, да се насърчават смесените бракове и да се включват всички турски деца в детски градини и училища *„на полуинтернатна или пансионна основа“*¹. Докладната записка прави опит да се съчетае интернационалният подход с прагматично националния, изискващ нарастващи финансови и икономически усилия от страна на държавата. Документът показва, че до началото на 80-те години в партийното ръководство съществуват различни гледни точки.

Същевременно през първата половина на 80-те години се появяват все повече сведения за засилване на турските национални чувства и пропаганда. Предлаганите мерки от рода на разселване на турците из страната, за да намалее тяхната компактност, дават обратен ефект, тъй като привличането на големи маси турски работници в национални предприятия като Кремиковци и разселването им из чисто български райони не ги приобщават към българите, а засилват етническата им обособеност².

През пролетта на повратната 1984 г. Политбюро на ЦК на БКП одобрява решение *„За по-нататъшното сплотяване и приобщаване на българските турци към делото на социализма, към политиката на БКП“*. В него на преден план отново са социалноикономическите мерки за *„ускорено икономическо, социално и културно развитие, за пълно приобщаване и сближаване на българските турци с останалите части на българския народ“*. Особено изразителни са конкретните мерки: изграждане на малки и средни предприятия за осигуряване на *„целогодишна трудова заетост на населението и подобряване на неговата професионална и квалификационна структура“*, въвеждане на всеобщо средно образование за *„пълноценна социална реализация на всички младежи и девойки“*, реализация на интелигенцията *„из средата на българските турци“*, *„разширяване на материалната база и цялостно подобряване на културната дейност сред българските турци“*³. Вярно е, че целта на тези грижи е *„приобщаването“* на турците към българската нация, но на преден план са изведени социалноико-

1 ЦДА, ф. 1Б, оп. 63, а. е. 106, л. 4–71.

2 Такива заключения са направени по време на съвещанието на ръководството на МВР на 6 юли 1982 г. А МВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 405, л. 1–72.

3 ЦДА, ф. 1Б, оп. 67, а. е. 3090, л. 7–31.

номическите мерки. Още в този предхождащ „възродителния процес“ документ личи желанието националистическите действия да се съпровождат с икономически средства, които целят да убедят турците в преимуществата на „приобщаването“.

Специално внимание е посветено на образованието. През 1984 г. Министерството на народната просвета обявява мерки за повишаване на образованието на 149 976 ученици от турски произход от Кърджалийски, Разградски, Шуменски, Търговишки, Силистренски, Бургаски, Толбухински, Хасковски, Варненски, Русенски, Пловдивски, Сливенски и Старозагорски окръг чрез повишаване на квалификацията на учителите, но и чрез отстраняване на учителите турци, които не владеят добре български език. Това решение има националистичен уклон, тъй като централната задача е *„да се овладява българският език като основно комуникативно средство и възможност за действено патриотично и интернационално възпитание“*¹. Идеята за интернационално възпитание има идеологически характер, докато ударението е поставено върху патриотичния дух (сиреч национален).

В края на декември 1984 г. и през януари 1985 г. българските турци първо в Югоизточна, а после и в Североизточна България са насилствено административно преименувани. Повечето от тях приемат кампанията с мълчаливо недоволство (тя не е изненадваща, тъй като по-рано са били сменени имената и на българите мюсюлмани и на циганите), но някъде се стига до съпротива, сблъсъци и 10 човешки жертви². Започва „възродителният процес“.

Само месец след акцията, на 22 февруари 1985 г., властта обявява мерки за утвърждаване на „българско самосъзнание“ у турците. Характерът им е социалноикономически, защото трябва техните *„селища да се вземат на специален отчет“* и да се разработят *„конкретни и комплексни програми“* за подобряване на материално-техническата им база³. Препоръчва се още преименуваните *„да бъдат обкръжени от топли грижи и вни-*

1 А МВР, ф. 22, оп. 1, а. е. 231, л. 60–62.

2 Такива са официалните данни на МВР, публикуван в: Строго секретно! Документи за дейността на Държавна сигурност (1944–1989). С., 2007, съст. В. Ангелов, 658–667.

3 Доклад „За по-нататъшното разгръщане на работата за укрепване на българското патриотично социалистическо съзнание на нашите съграждани, които възстановиха българските си имена“ от 22 февруари 1985 г. ЦДА, ф. 1Б, оп. 73, необработен.

мание“ и „да се пресичат всякакви прояви на надменност и обидно отношение към гражданите с възстановени български имена“¹.

МВР започва да събира сведения за последиците от смяната на имената в средата на 1985 г. Според тях, настроенията са различни. Успокоително звучи твърдението: „В крайградските села на Кърджали е забелязано по-активно търсене на строителни материали. В района на селищна система Черноочене почти всички деца говорили на български език и използвали новите си имена“. Търсенето на строителни материали се възприема като оптимистична нагласа към дългосрочни планове за живот в България. Тревожни обаче са сведенията за саботажни действия – шофьори от Нови Пазар повреждали автомобилите, жител на с. Подайва, Разградско, на 23 март 1985 г. подпалва стопанска постройка на кметството, а жител на с. Хума, Разградско, през януари с.г. се опитал да взриви железопътната линия Варна–Русе². С тези действия българските турци демонстрират съпротивата си срещу българската държава.

Две години и половина след началото на „възродителния процес“, на 4 март 1987 г., в ЦК на БКП е подготвен обстоен доклад за предизвиканите от него проблеми. На преден план са изведени положителните последици, изразяващи се в отпуснатите „целови средства за развитието на производствената база, културно-битовото и благоустройственото строителство“, оказали „благоприятно въздействие за изменение облика на тези райони и селища“. В районите със смесено население са изградени малки промишлени предприятия и цехове, които дават работа на местното население – само в Кърджалийски окръг те са 40. Тези социалноикономически мерки ангажират „българизираното“ население в стопанския живот – започва изграждане на къщи, закупуване на скъпи предмети, а намалява тегленето на спестовни влогове като подготовка за изселване (каквото процес има през първата година след преименуването). Отново към социалните характеристики на националната интеграция е насочено изграждането на нови детски ясли и градини и подобряването на материалните условия за учителите и училищата в смесените региони³.

1 Бюлетин за вътрешнопартийна информация, февруари 1985 г. Пак там.

2 „Информация от началника на Централното информационно-организационно управление на МВР ген.-лейт. В. Георгиев по получените в управлението по-характерни данни във връзка с възстановяването на имената на турцизираните в миналото българи, 7 юни 1985 г. Пак там.

3 ЦДА, ф. 1Б, оп. 63, а. е. 2, л. 1–18.

Не по-малко важно значение за общия социалноикономически климат в страната имат и отрицателни последици. Те се изразяват в засилена-та солидарност между турците – напр. на много национални обекти, в частност в София, се формират *„бригади само от работници, възстановили българските си имена“* (това е официалното наименование на преименуваните), особено когато бригадирите са с такъв произход. Тази нова тенденция се възприема като реакция срещу „възродителния процес“ и проява на национализъм¹.

Мерките за преодоляване на негативните последици са както традиционни за епохата – привличане на повече турци в БКП, така и социалноикономически – *„даване квартири, устройване на подходяща работа, приемането на децата в учебните заведения“* за лица от смесени бракове; квартири на младите семейства с цел *„да избегнат силния консерватизъм и деспотизма на възрастните хора, които сега в най-голяма степен рушат създаденото с голям труд от училището и трудовия колектив и са голяма спирачка за протичане на възродителния процес в дълбочина“*; пълно обхващане на децата от турски произход в детски ясли и градини, където да общуват само на български език; развиване на перспективни промишлени дейности в смесените райони. Важно място заемат усилията за разпръскване на компактните турски общности, като за целта е предвидено: *„Да се пристъпи без отлагане към създаване на по-добри условия, целенасочено със силата на икономически средства, на материална заинтересуваност, с по-добри грижи за задоволяване на жилищните нужди на хората, които сега временно работят в други райони на страната, да остават там като постоянни жители... Да се използват и други механизми за управлението на миграционните процеси: чрез професионално ориентиране, което да води до извеждане на хора от компактната среда, чрез системата за разпределяне на завършилите средни и висши учебни заведения и др. Министерството на народната просвета и съответните окръжни народни съвети да направят такива изменения в системата на средните учебни заведения, които да водят до миграционни процеси, улесняващи развитието на възродителния процес, до излизането на хора от районите, компактно населени с българи, възстановили имената си и в същото време до заселване в тези райони на хора от другите краища на страната“*².

1 Пак там.

2 Пак там.

На 6 април 1987 г. Бюрото на Министерския съвет приема решение „За укрепване на материално-техническата база и за ускорено решаване на социалноикономическите проблеми в някои райони на страната“¹. С него държавният бюджет отпуска допълнителни средства в размер на 150 млн. годишно за културно-битово строителство и благоустройство в селата и малките градове за *„изграждане на училища, детски заведения, пътища, водоснабдяване и други благоустройствени и културно-битови обекти, с оглед на социалната инфраструктура в селищните системи и получаване на необходимия ефект“*. Изброяването на окръзите, които получават средства, показва какъв е *„необходимият ефект“*. Това са: Благоевградски, Бургаски, Варненски, Великотърновски, Габровски, Кърджалийски, Ловешки, Пазарджишки, Плевенски, Пловдивски, Разградски, Русенски, Силистренски, Сливенски, Старозагорски, Толбухински (дн. Добрички), Търговишки, Хасковски, Шуменски окръг, като средствата не са разпределени пропорционално, а според броя на жителите със сменени имена. Най-много средства от първия транш от 150 млн. лв. са отпуснати на Кърджалийски (40 млн.), Разградски (21 млн.), Шуменски (20 млн.), Търговишки (15 млн.), Силистренски (11 млн.), Бургаски (8,2 млн.), Хасковски (8 млн.), Толбухински (6 млн.) окръг². Тези мерки демонстрират специалните държавни грижи за българските турци с цел те да се чувстват комфортно в България и да се примирят с *„българизирането“*.

Сведенията за настроенията в края на 1987 г. показват успокояване на етническите отношения. В Бургаски окръг отчитат дейно участие на преименуваните български турци *„в прибирането на селскостопанската реколта — беритбата на гроздето, балиране на тютюна и други“*. Единственото предложение е за намаляване на таксите за детските градини, за да не бъдат оставяни децата *„да ги гледат и възпитават възрастни хора, където не могат да получат необходимото възпитание“*³. И през 1988 г. продължават опитите със социалноикономически средства да се „приобщят“ българските турци. На 10 февруари 1988 г. Секретариатът на ЦК на БКП предвижда такива мерки за общините Кърджали, Дулово и Исперих и за областите Хасково и Разград. Отново се говори за изграждане на промишлени цехове в селата и на детски заведения за всички деца (за разлика от положението в големите градове, където местата за детски гра-

1 ЦДА, ф. 136, оп. 80, а. е. 123, л. 1–2.

2 Пак там, л. 3.

3 Пак там, ф. 1Б, оп. 99, а. е. 20, л. 53–55.

дини традиционно не достигат); за подобряване на материалната база на читалищата и клубовете, спортните площадки, благоустройството и водоснабдяването на селата¹. В придружаващите решенията документи е отчетена дейността по места през годините на „възродителния процес“. За трите години (1985–1987) в Кърджалийска община са създадени 2368 нови работни места, за социални цели са дадени 88 919 хиляди лева, създадени са 457 художествени съвети и 142 фолклорни с две хиляди участници. В Исперихска община (със 76 % турско население) са разкрити 500 нови работни места, създадени са тютюневи цехове в селата Подайва, Райнино, Китанчево, Вазово, Лудогорци, а се планират в Делчево, Духовеч и Йонково. Построени са нови сгради за читалищата в селата Китанчево, Къпиновци и Духовец, младежки клубове – в Лудогорци, Подайва, Тодорово, Печеница и Къпиновци, детски градини в Тодорово и Вазово, здравни пунктове в Калиновци; водоснабдени са Подайва, Белинци и Духовец, пенсионерски клубове и почивни станции; в 180 самодейни групи участват 3200 души, 70 % от които са със сменени имена; възстановено е и частното строителство на домове, което се възприема като успех, защото означава дълготрайно планиране за живот в България. В община Дулово са създадени 320 нови работни места чрез изграждане на малки предприятия и цехове в селата Секулово, Златоклас, Окорш, Паисиево, Яребица, Правда, Межден и Чернолик². Тези примери, чието изброяване може да продължи и за други региони с компактно турско население, показват усилията на българските власти да компенсират нарушените граждански права на българските турци чрез подобряване на тяхното социално и икономическо положение.

При налагането на „възродителния процес“ специална роля играе училището, за която обаче са необходими достатъчно на брой и добре образовани учители. А тъй като става дума за периферни райони, това изискване трудно може да се реализира без специални усилия. За целта правителството приема две постановления (№ 7 и № 15 от 1985 г.) за командироване на учители с 50 % по-високо възнаграждение „*в районите, в които се осъществява възродителният процес*“. Броят на тези учители е внушителен – 3450 до 1988 г., а през учебната 1988/1989 г. са изпратени нови 1651 учители³. Въпреки финансовите стимули за повишаване

1 Пак там, оп. 71, а. е. 70, л. 6–10.

2 Пак там, л. 20–48.

3 Пак там, оп. 99, а. е. 4, л. 40–44.

на образованието в смесените райони, проблемите остават: възрастни учители, конфликти между местни и командировани и т.н. По подобен начин се подхожда и в здравеопазването – целево увеличаване на заплатите за работа при *„неблагоприятни и други специфични условия“* (Постановление на Министерския съвет № 20 от 1985 г., допълнено на 20 юни 1986 г.)¹.

Колкото по-ясно се очертават проблемите, предизвикани от „възродителния процес“, толкова по-голямо внимание се отделя на неговите последици. Членът на Политбюро на ЦК на БКП Пенчо Кубадински, който е роден в българо-турското село Лозница (Разградско) и знае турски, на заседание на „Групата по възродителния процес“ на 25 март 1988 г. очертава тревожното бъдеще: *„Какво ще стане, ако това население се изсели от Кърджалийски район? Ние тук ще изгубим много. Това е истината. В Кърджалийски район има 200–240 хиляди души, а с Хасковски район – към 300 хиляди души. Голяма работа, че ще се изселят 200 хиляди души от тези камънаци... Даже и 250 хиляди души да се изселят, няма нищо страшно. След няколко години няма да произвеждаме тютюн... Но сега разселване значи заселване на турци в други територии на България. Ще си послужи само с един пример. Ако закараме във Видинско 5000 турци, в селата там няма 5000 души млади хора. Смъртността там е 18 на хиляда. Какво ще стане след 20 години? Ще станат 100 хиляди души. А дали ще станат българи? Никой не може да каже. Сега турците претендират за Кърджали и за Делиормана, а тогава ще претендират и за Видин. Заради това, според мен, разселването трябва да бъде на икономическа основа, на убеденост на населението, а не насила...“*² Предупрежденията на Кубадински показват колко неподготвен е бил „възродителният процес“ и колко малко неговите инициатори са мислели за по-дълготрайните му последици.

В такава обстановка – от една страна, постепенното примиряване на българските турци, а от друга, продължаващите усилия на държавата да подобри материалното им положение, през пролетта на 1989 г. избухва кризата. Тъй като целта ми е да проследя социалноикономическите последици на „възродителния процес“, няма да се занимавам с причините за сблъсъците на българските турци с органите на властта през май 1989 г., а само с техните последици. Най-важната е речта на Тодор Живков (29 май 1989 г.), в която той обявява, че на българския граж-

1 Пак там, ф.136, оп.79, а.е.32, л.1.

2 Пак там, ф.1Б, оп.99, а.е.2, л.1–8.

данин „се дава възможност да пътува където поиска, в която и да е част на света“, но и обещава, „че дори и онези, които са напуснали страната ни, рано или късно ще се върнат“¹. Така започва масовото изселване на български турци, наречено от медиите и в обществото „голямата екскурзия“. Икономическите последици от новата изселническа вълна започват да се усещат още в началото на юни.

Сведенията за изселническите нагласи на българските турци очертават тревожна картина. Първият секретар на ОК на БКП в Пловдив Панталей Пачов на 6 юни 1989 г. пише, че нарастващ брой български турци не се явяват на работа, защото си уреждат документи за заминаване: 225 души в Калояново, 150 в Златоград, 25 в Брезово, 17 в Чепеларе; много други изтеглят целите си спестовни влогове – 200 в Асеновград, 50 в Пловдив, 46 в Карлово, 21 в Първомай, 36 в община „Родопи“². Подобни данни изпраща и Лазар Причкапов от Софийска област, където до 29 юни 1989 г. не се явяват на работа 4 425 души (2118 в селското стопанство, 1235 от строителството и 913 от промишлеността) главно от общините Кюстендил, Елин Пелин, Станке Димитров (дн. Дупница), Бобов дол, Благоевград, Кочериново, Ботевград, Радомир³. Данните на МВР за периода до 14 юни показват, че са издадена 93 859 задгранични паспорта, огромната част от които (98,87 %) за пътуване за Турция, невявяващите се на работа достигат по 20 хиляди във Варненска и Разградска област и 50 хиляди в Хасковска. Липсата на работна ръка се усеща във важни сфери на икономиката като строителството (6928 души са напуснали предприятията на Асоциация „Строителство“ и още 334 строители от Съветския съюз), въгледобивната промишленост (около 2 хил. души), автотранспорта (от 11 589 турци – 4640)⁴. Подобни са данните и за следващите седмици. Тенденцията не може да не предизвика опасения за икономическата стабилност на България, вече разклатена от икономическите реформи, обявени с Юлската концепция на ЦК на БКП от 1987 г.

В търсене на решение на политически дейци, ангажирани с „възродителния процес“, на 15 юни 1989 г. обсъждат различни варианти. Външният министър Петър Младенов предлага армията и чиновниците да

1 Живков, Т. Единството на българския народ е грижа и съдба на всеки гражданин на нашето мило отечество. – *Международни отношения*, кн. 5, 1989, 3–7.

2 ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а. е. 1168, л. 17–18.

3 Пак там, а. е. 1176, л. 3–7.

4 А МВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 941, л. 32–35.

запълнят напуснатите работни места – според него *„в момента можем спокойно да освободим 50 до 60 % от администрацията, без да пострада абсолютно работата“*. Друг проблем са огромните средства, изтеглени от ДСК¹, и желанието на българските турци да закупят с тази неконвертируема валута трайни уреди и стоки. За преодоляване на финансовата криза Григор Стоичков предлага петкратно увеличение на цените на цяла група стоки, спиране на продажбата на *„видео, телевизори, хладилници, автоматични перални, прахосмукачки, златни и сребърни изделия“* и рязко увеличаване на износните мита². Резултатът от финансовите мерки може лесно да се предвиди – през лятото на 1989 г. в България настъпва спекула *„в неимоверно широки размери“*³. Всички тези кризисни явления принуждават държавата да предприеме извънредни действия за защита на стабилността и икономиката.

На 29 юни 1989 г. Министерският съвет с решение № 104 предлага на Държавния съвет да бъде издаден указ за *„гражданска мобилизация в мирно време“* (Указ № 1253)⁴. Мотивите са пределно ясни: мобилизацията се обявява *„за осигуряване на необходимата работна сила и техника при възникнали извънредни обстоятелства или бедствия, които създават значителни трудности за народното стопанство и страната“*. Мобилизацията засяга жените от 18 до 55-годишна възраст и мъжете от 18 до 60 години, както и транспортните средства и друга техника. Като се има предвид, че още преди указа за запълване на напуснатите работни места в районите със смесено население са изпратени войници и бригадири (студенти и ученици), става ясен мащабът на икономическите проблеми. Указът е последван от правителствено решение № 109 от 12 юли 1989 г. за обявяване на частична мобилизация за срок от 18 юли до 31 август 1989 г.⁵ В мотивите на решението са записани извънредните обстоятелства, довели до *„преустановено или намалено производство на редица стоки и... значителни трудности за народното стопанство“*. В решението са изброени засегна-

- 1 Сведенията на МВР показват, че само от Варна до 21 юни 1989 г. от ДСК са изтеглени 112 млн. лв. Пак там, а. е. 934, л. 3–85.
- 2 Стенограмата от обсъждането е пространна и много интересна за анализ. ЦДА, ф. 1Б, оп. 63, а. е. 53, л. 1–60.
- 3 Рязко нарастват цените на някои стоки – куфар достига 300 лв. (приблизително размерът на средната месечна заплата), а леките коли до 20-30 хил. лв. Пак там, оп. 55, а. е. 912, л. 1–2.
- 4 Пак там, ф. 136, оп. 82, а. е. 208, л. 1–8.
- 5 Пак там, а. е. 109, л. 11.

тите общини: от Варненска област те са 9 (Венец, Ветрино, Върбица, Дългопол, Каолиново, Нови пазар, Тервел, Хитрино, Шумен); от Бургаска – 8 (Руен, Поморие, Айтос, Сунгурларе, Котел, Карнобат, Сливен, Твърдица); от Хасковска – 23 (Раднево, Гълъбово, Джебел, Димитровград, Ивайловград, Казанлък, Кирково, Крумовград, Кърджали, Любимец, Маджарово, Минерални бани, Момчилград, Мъглиж, Симеоновград, Стамболово, Стара Загора, Тополовград, Харманли, Хасково, Чирпан, Черноочене, Ардино); от Разградска – също 20 (Антоново, Алфатар, Вятково, Главница, Две могили, Дулово, Завет, Иваново, Исперих, Кайнарджа, Кубрат, Лозница, Омуртаг, Опака, Попово, Разград, Самуил, Ситово, Сливо поле, Хлебарово); от Пловдивска – Златоград, а отделни производства са застрашени в Асеновград, Мадан, Първомай, Пловдив; от Ловешка – отделни производства в Стражица, Темелково и Нови Пазар¹.

Социалните последици от лятната криза с изселващите се български турци се изразяват в рязкото влошаване на отношенията между българи и турци в смесените райони. Докато през първите години на „възродителния процес“ огорчение и обида изпитват българските турци, през лятото на 1989 г. идва редът и на българите да изпитат такива чувства. Сведенията, получавани в редакцията на в. „Работническо дело“, говорят, че *„традиционното българско население е огорчено от поведението на българските мюсюлмани“*, то критикува ставащото и го оценява като *„изселване, а не отиване на екскурзия, което се явява в противоречие с официалната ни политика по този въпрос“* (22 юни, Силистра)². В промишлените предприятия на Толбухин (дн. Добрич) демонстративно отказват да отидат на работа около три хиляди души, а по селата положението е още по-лошо³. Наблюденията от Разградска област са подобни: *„Преобладаващи в настроенията на хората са изненадата от стихийния развой на събитията в последния месец, огорчението, обидата и нарастващата ненавист към „екскурзиантите“, както наричат заминаващите българи-мюсюлмани, силното раздразнение от тяхното арогантно поведение и нагла демонстративност при самоволното и масово напускане на работа... силно разочарование и съжаление за всичко, което нашето общество е направило за тях, грижи. обучение, социални придобивки, привилегии, широки права и пр., а на това те отговориха с „неблагодарност“ и „вероломство“, „предадоха ни“, „изоставиха*

1 Пак там, л. 12-15.

2 Пак там, ф. 1Б, оп. 55, а. е. 912, л. 6-7.

3 Пак там, л. 27.

колективите“, „стовариха на плещите ни и тяхната работа и задължения“... Между тях и нас се създаде пропаст, която никога няма да се премахне“ (10 юли 1989 г.)¹. С течение на времето сведенията за изострени отношения между българи и турци се множат, особено в Кърджалийски регион – там основният проблем е невъзможността да се прибере тютюневата реколта, която през 1989 г. е особено богата². Стига се до предложения като това в Джебел – да се разговоря за издаване на паспорти само след като бъдат предадени 400 низи тютюн³. Значението на този отрасъл по онова време е голямо, тъй като 45 % от българския аграрен износ идват от тютюна, който при това расте на земи, които не могат да се използват за други култури⁴.

Официалните данни от началото на юли 1989 г. говорят сами по себе си за икономическите проблеми, предизвикани от подготовката за изселване и изселването на турците: в Хасковска област производството достига 47 %, в Разградска – 48 %, във Варненска – 49 %, в селското стопанство са принудени да работят 134 хиляди служители и бригадири. Предвижда се през юли и август в прибирането на реколтата да се включат над 120 хиляди ученици и студенти⁵.

Положението в икономиката продължава да се влошава. На 25 юли е отчетено неявяване на 171 828 работници, от които в селското стопанство – 66 103 души, в промишлеността – 62 323, в строителството – 19 497, а в останалите отрасли – 23 904. Липсата на работна ръка води до пренасочване на хора – 45 500 души „управленски персонал, пенсионери, военнослужещи, незаети в общественото производство лица“ са изпратени в производството, където помагат още 54 хиляди студенти, изпратени от Централния бригадирски щаб⁶. Недостигът надхвърля 100 хиляди работници, което допълнително увеличава напрежението, породено от масовото изселване и придружаващото го изпразване на щандовете на магазините. Същевременно лятната икономическа криза подсилва настроянията сред българите „с традиционни имена“ (както ги наричат то-

1 Пак там, оп. 63, а. е. 56, л. 1–14.

2 Пак там, оп. 55, а. е. 913, л. 72.

3 Пак там, оп. 63, а. е. 53, л. 64.

4 Сведенията са на Васил Цанов и са дадени на същото заседание.

5 Тези данни са дадени на заседание на Координационния съвет по възродителния процес на 3 юли 1989 г. Пак там, л. 96–179.

6 Пак там, оп. 101, а. е. 2396, л. 9–16.

гава) – да не се приемат обратно онези, които са заминали, но, разочаровани от условията в Турция, се завръщат¹.

На 18 август 1989 г., малко преди Турция да затвори границите си, е отчетено, че са заминали 292 511 души, а са се завърнали – 1457. Паралелно с изселването нараства и етническото напрежение в смесените райони – особено остро на предложението да се събират средства в помощ на завърналите се от Турция реагират българите от Шуменска, Харманлийски и Дряновска община². В момент на високо напрежение, което наред с етническия и политическия си характер има и социално-икономически измерения, изселването е прекратено, след като Турция затваря границите си. С това българските проблеми не приключват, а променят характера си. На 11 септември 1989 г. правителството е принудено да приеме Постановление № 44 за *„развитието на населените места, засегнати от миграция на населението“*. В него се предвиждат мерки за заселване на обезлюдените селища (в Бургаска, Варненска, Пловдивска, Разградска и Хасковска област) с нови жители *„на патриотична основа“*. Срещу задължението да живеят и работят поне 10 години, новите жители получават безплатно жилища с дворове и стопански постройки (за ползване, на с перспектива за собственост), правото на строеж при минимално заплащане (10 % от цената), безлихвени заеми от 20 до 25 хиляди лева от ДСК³.

Затварянето на границите създава още един проблем – за турците, които са продали имуществото си, но не са успели да заминат или са се завърнали. До края на октомври 1989 г. от Турция се завръщат 47 615 души – 28 237 от Разградска, 10 360 – от Варненска, 6068 от Бургаска, 5934 от Хасковска, 1467 от Пловдивска област⁴. Общественият нагласи продължават да бъдат срещу тях – според Гриша Филипов *„никакви жилища няма да им се връщат, те нямат право да се настаняват в държавни жилища, които са им отнети“*. Напрежението и разделението остава, както и икономическите последици от големите миграционни процеси от лятото на 1989 г. – затова на 17 октомври 1989 г. Министерският съвет е прину-

1 Такива са настроеността в Търговище. Пак там, оп. 55, а. е. 1182, л. 15–18.

2 А МВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 942, л. 178–182.

3 ЦДА, ф. 136, а. е. 82, а. е. 49, л. 1–8.

4 А МВР, ф. 1, оп. 12, а. е. 944, л. 141.

ден с Постановление № 161 да удължи срока на действие на гражданската мобилизация до края на годината¹.

През кризисната 1989 г. политиката към българските турци претърпява рязка промяна. Тенденцията да се ограничават правата им за сметка на социално-икономически придобивки е прекъсната след речта на Живков от 29 май и на нейно място се утвърждава нова – признаване на турския им произход, но ограничаване на социално-икономическите им права.

Малко преди свалянето на Тодор Живков, което променя изцяло подхода към етническите отношения, правителствена справка отчита икономическите последици от „възродителния процес“. В нея се казва, че е извършено „*преструктуриране на икономиката*“ чрез закриване на производства и дейности за 12 500 души; „*модернизиране на структуроопределящите производства*“, при което са съкратени още 9200 души; предвижда се значително намаляване и на тютюнопроизводството. Описани са свободните жилища, където могат да бъдат настанени новите жители – около 30–40 хил. души. Освободените работни места в тези райони са 94 000². Тази картина на икономически срыв в няколко области и в няколко отрасли е достатъчно показателна. Тя очертава параметрите на социално-икономическите последици от „възродителния процес“.

След 10 ноември 1989 г. настъпват дълбоки политически, идеологически и икономически промени, които предефинират ролята на държавата както в етническите отношения, така и в социално-икономическата политика. А социално-икономическите последици на тази нова политика към българските турци, и не само към тях тепърва ще се изследват.

Публикуван първоначално в:
Евразийски хоризонти: минало и настояще.
Сборник в чест на проф. д.и.н. Валери Стоянов.
ИИИ-БАН, С., 2011, 154–170.

1 ЦДА, ф. 136, оп. 82, а. е. 261, л. 1.

2 Пак там, ф. 1Б, оп. 63, а. е. 143, л. 1–7.

Искра Баева (род. 1951) е българска историчка, професор в Катедрата по нова и най-нова обща история в Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (1980 г.). Кандидат на историческите науки (1982 г.), „Полската селска партия на Ст. Миколайчик в периода на утвърждаване на народнодемократичната власт в Полша 1945 – 1948 г.“ Автор на множество книги и научни трудове, сред които: „България и Източна Европа“. С., 2001. „Българските преходи 1939-2002“. С., 2002 (заедно с Евгения Калинова) „Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944-1955)“. С., 2003. (заедно с Евгения Калинова).

Коментари (4)

- 10-07-2017|Златко

Публикувам, както обявих преди около седмица, втори текст от една поредица, която бих обобщил под названието „исторически версии, в които липсва еднозначно осъждане на възродителния процес“ (първият от двата текста беше **„Споменът за „възродителния процес“ в България (1990-2009)“** от проф. Евгения Калинова). Естествено, това е право на всеки историк и тук в никакъв случай не бих настоявал за не-пременно и еднозначно морално осъждане, тъй като един такъв подход (нека го наречем „подхода на добрите намерения“ :) е застлан с множество опасности и не на последно място – опасността от настояването за морална еднаквост, типично за всяка тоталитарна система (нека си припомним задължителното „морално осъждане“ на различните видове „врагове“ или просто „различномислещи“, което се изискваше от нас по времената на комунизма). В такъв смисъл, и отново: да, разбира се, свободата на интерпретациите е задължително условие при всеки обществено-исторически дебат.

След като съм изказал това неизбежно въведение, все пак бих уточнил, че текстът на проф. Баева според мен вече в значителна степен прекраща приемливата граница на „морална неутралност“ и не просто отказва да даде каквато и да е морална оценка на „възродителния процес“, но по същество и утвърждава гледната точка на извършителите му, тъй като го представя изключително под формата на езика и изразните средства на властващата тогава идеология (пропаганда?), **което на практика се превръща в нейно повторение и затвърждаване**. Проследете цитатите в текста и се опитайте да намерите нещо, което дава възможност за създаване на дори от малко-малко по-различна гледна точка за цялото събитие в сравнение с официално-идеологическата от 1980-те години – и ми се обадете, ако съм пропуснал нещо съществено. Самият аз не успях да открия някаква поне малко алтернативна гледна точка.

Не бих искал да започвам тук сесия на „другарско осъждане“ и ще ограничавам ВСЯКАКВИ опити за прехвърляне на дискусията в някаква „морализаторско-лична“ посока (кой от нас колко лош човек или професионалист е, примерно, или кой колко се е „компрометирал“). Подобни неща нямат ценност, няма и да бъдат допускани. Онова, върху което бихме могли да дискутираме е докъде се простира границата на възможната професионално-научна неутралност и къде започва (несъзнателната?) апологетика на стария режим, примерно под формата на възпроизвеждане на езика и посланията му.

Това е от мен, пожелавам на всички ни добра дискусия...

- 10-07-2017|**деду Въсу**

„... Между тях и нас се създаде пропаст, която никога няма да се премахне“ – Златко, убаво прайш мойто момче... те таа пропаст да бъде запълнена, та да са знаа истината... сполай ти и със здраве!

- 11-07-2017|**Ставро**

Органически устав на Источна Румелия Чл. 22. — Главните язици на Страната: Турски, Български и Гръцки, се употребяват в Областта от властите и от частните лица в сношенията им с властите, по следующите правила:

Административните и съдебните власти на Окръзите, Околиците и Общините за своите актове, решения, взаимописания и обнародвания

употребяват езика на населението, което има относително болшинство в подведомствените им окръжности, освен ако има некое меншинство, равно поне с половината на болшинството, в който случай езикът на това меншинство се употребява съвкупно с езика на болшинството.

Централните и Окръжните административни и съдебни власти за взаимопоисанието си с властите, които им са подчинени, употребяват езика, който се говори от болшинството на населението в окръжностите на казаните подчинени власти.

Турският е официален език на властите на Източна Румелия за сношенията им с Високата порта и с другите части на Царството.

Законите, които са предназначени да се обнародват в Областта, приказите, циркулярите и обнародванията на Главния Управител, както и постановленията, циркулярите и обнародванията на Главния Секретар и на Главните Директори, които интересуват всичката Област, се пишат на Турският, Българският и Гръцкият езици.

Пред съдилищата, частни лица имат право да употребяват по волята си един от трите главни езици.

Всяка присъда или решение трябва да се превежда официално на оня от трите езици, който посочи интересующата се страна, която му иска превода.

Конституция на Народна република България, 1947

Член 79

Гражданите имат право на образование. Образованието е светско, с демократически и прогресивен дух. Националните малцинства имат право да се учат на своя майчин език и да развиват националната си култура, като изучаването на българския език е задължително.

Основното образование е задължително и безплатно.

Училищата са държавни. Само със закон може да се разреши основаването на частни училища, но в този случай те се намират под надзора на държавата.

Правото на образование се обезпечава чрез училища, учебно-възпитателни институти, университети, както и чрез стипендии, общежития за учащите се, подпомагания и особени насърчения за проявилите дарования.

Днешната българска конституция не урежда статуса на националните малцинства ! България е ратифицирала Рамкова конвенция за защита на националните малцинства,но тя има препоръчителен харак-

тер. Европейска харта на регионалните и малцинствените езици не е ратифицирана от Република България.

- 20-07-2017|**Кети Мирчева**

Не виждам смисъл от препубликуването на стар текст, при положение, че не е направено нищо за актуализирането му с оглед излизането на книгата на Румен Аврамов.

От Гаврило Принцип до ИДИЛ

Автор(и): Дъг Сондърс

Как национализмът от 1914 отравя днешния свят

Някъде в средата на 2015 гълпа от бойци, развяващи черните знамена на джихадистката милиция, известна под името *Ислямска държава в Ирак и Леванта*, инак силно заети с инвазията на голяма част от северен Ирак, все пак реши да направи пауза и да покаже връзката между собствената си кауза и Първата световна война.

В онзи ден сунитските бойци взеха един булдозер и няколко военни машини, след което разкопаха грубата ивица на местно шосе, което разделя Сирия от Ирак. След като потанцуваха върху прясно изличената граница и постреляха с автомати в небето, бойците от ИДИЛ се отправиха към каналите си в Туитър и Ютюб, за да направят историческо заявление: чрез разкопаването на този куп пясък и пръст, казаха те, „[са разрушили границите \[начертани от\] Сайкс и Пико](#). Всичко благодарение на Аллаха.“

Нашият свят, припомнят ни онези сунитски бунтовници, е все още до голяма степен управляван от идеи, изстреляни към глобална знаменитост от пистолета на Гаврило Принцип.

Сунитските бойци виждат самите себе си като хора, които преобръщат едно решение, взето само месеци след като куршумът на Принцип убива бъдещия монарх на Австо-Унгария, една от гигантските империи, които контролират голяма част от развития свят през 1914. Скоро след като битките на Голямата война започват на сериозно през август, водачите на Антантата разбират, че онези империи – Австро-Унгарската, Османската, Руско-царистката и Германско-Хоенцолерновата – най-вероятно ще се срутят много скоро. След което се заемат със задачата да измислят нещо, което да ги замени.

Виждайки, че Константинопол е на път да изгуби контрола над огромна част от Османската империя и разтревожени от възможността тази територия (и петролът под нея) да попадне в погрешни ръце, Съ-

юзниците изпращат двама дипломати, Марк Сайкс от Великобритания и Франсоа Жорж-Пико от Франция, да намерят начин за разделяне на останките между бъдещите победители. Две години по-късно техните правителства приемат една линия, начертана от двамата дипломати през целия Близък Изток. В годините след войната тази линия ще определя границите на новосъздадените пост-османски държави: Ирак, Кувейт, Сирия, Ливан, Турция, Йордан и, по-късно, Израел.

Човек би могъл да си помисли, че с опита да създадат сунитска мюсюлманска теокрация, простираща се из огромна част от арабския свят, онези бойци от ИДИЛ виждат в себе си хора, изправящи една от големите [и за тях силно несправедливи] последици от Голямата война: замяната на империите с множество нови и до голяма степен произволно създадени нации; че с това те слагат край на следвоенния свят.

Разглеждани от друга перспектива обаче, групи като ИДИЛ са истинските наследници на 28 юни 1914. Техните убеждения, както и начина, по който те ги превръщат в ужасяващи действия, са много директни копия на онези, които довеждат до Голямата война – и които не са съществували реално, до каквато и да е сериозна степен, преди Гаврило Принцип да ги пробуди за живот.

Дали всъщност ние живеем с дългата сянка на 1914 или, напротив, преживяваме нейната още по-дълга антитеза? Заключението зависи от това как човек ще разглежда двете сили, пуснати в ход преди един век – едната, нова форма на нацията, а другата нова форма на национализма.

Новите нации

Модерната идея за нацията – тоест някаква политическа единица, заявяваща, че представлява даден народ, обединен от език или етничност – е започнала съществуването си само няколко десетилетия преди 1914 и по онова време е била считана за нещо като аномалия. Само век по-рано Европа не е била нищо повече от около 200 различни княжества плюс шепа империи; през юни 1914 в нея има само три републики (Швейцария, Франция и Португалия). А освен това тя едва наскоро е станала свидетел на раждането на Германия (която е с четири години по-млада от Канада) и Италия (седем години по-възрастна) – и двете страни скърпени от различни, донякъде подобни едни на други княжества.

В същото време Европа от 1914 гъмжи от националистически движения, повечето от тях без нации: арменски, грузински, литовски, ев-

рейски, македонски, албански, рутенски, хърватски, баски, каталонски, фламански, сардински и ирландски. Само малко от тях се радват на широка подкрепа: по онова време националистическата идея е идея на елитите.

Освен това тя е напълно фиктивна. Европейските държави от 1914 са далеч по-мултикултурни и по-многоезични, отколкото са днес. Идеята за намиране на общ език, култура или етничност вътре в която и да е от тях е непрактична и може да бъде реализирана единствено чрез прилагане на екстремно насилие.

В навечерието на Голямата война само малко повече от половината жители на Франция говорят френски език или считат себе си за етнически французи, както показва убедително историкът Йожен Вебер. Именно войната е онази, която замества френските регионални езици и идентичности с една обща, национална.

При това Франция е една от по-унифицираните европейски нации. През 1914 по-малко от половината население на Романова Русия се състои от етнически руснаци. В обединена Италия само 2,5 процента от населението говори италиански език в ежедневието си.

Мултикултурализмът е предвоенната норма: на всеки 100 войници в Хабсбургската армия от 1914, отбелязва историкът Дейвид Рейнолдс, „има средно по 25 германци, 18 маджари, 13 чехи, 11 сърби и хървати, 9 поляци, 9 рутени, 6 румънци, 4 словаци и 2 италианци... Много единици функционират на базата на по два езика, някои стигат до пет“.

Но не войната е, която променя всичко това. Прави го мирът. В следвоенните руини на европейските империи и икономики договорът от Версай се опитва да създаде нов мир като гарантира независима държавност буквално на всеки, който я търси и желае шумно и с достатъчно сила. Американският президент Удро Уилсън – човекът, на когото в най-голяма степен се дължи оформянето на следвоенния свят, обявява през ранната 1918, че „на всички добре дефинирани национални аспирации ще бъде предоставено възможно най-голямо удовлетворение“. Той възприема фразата „самоопределение“ – болшевишка идея, популярна при Ленин – и ѝ придава много по-широко значение.

Това в никакъв случай не е някакво неизбежно развитие – всъщност и двете страни, намиращи се в най-добри позиции да определят мира, Съединените щати и Великобритания, се противопоставят на (и понякога са заплашени от) етническият и езиков национализъм. Но, как-

то отбелязва историкът Ерик Хобсбом, следвоенната експлозия от нови държави „е резултат от две непредвидени развития: колапсът на големите многонационални империи на Европа – и Руската революция (което прави желателно за съюзниците да разиграват Уилсъновата карта срещу болшевишката“. Етническият национализъм е грозен, но той изглежда по-добър от комунистическия интернационализъм.

Тези нови следвоенни нации са от съвсем различен вид в сравнение с онези, създадени от националистическия плам от 19 век. „Там, където Италия и Германия са били създадени в резултат от обединението на различни местни политически единици с подобни езици и култури“, пише Дейвид Рейнолдс във великолепната си история *Дългата сянка: Голямата война и двадесетият век*, то тези нови нации са били създадени „чрез отделяне от династични империи, които до този момент са контролирали взривна смесица от етнически групи, намиращи се на различни нива на национално осъзнаване и политическа мобилизация“.

Още преди войната да е приключила, по-предпазливите хора предупреждават, че този напор към създаване на етнически държави е цъкаща бомба. Държавният секретар на Уилсън, Робърт Лансинг, изказва тревогата си така: „Когато президентът говори за ‚самоопределение‘, какво всъщност има предвид? Дали говори за народ, териториална област или общност?“ Фразата, по мнение на Лансинг, „е просто заредена с динамит“ и ще „пробуди надежди, които никога не могат да бъдат реализирани“ и ще „струват хиляди животи“. Той със сигурност се оказва прав.

Тези новородени нации са предопределени за по-нататъшно насилие: никоя от тях всъщност не е едно-етническа или едноезична, въпреки твърденията им; повечето от тях съдържат конкуриращи се националности и вери, търсещи самоопределение. Някои, като Югославия, Чехословакия и Ирак, са просто изкуствени съчетания от групи, разделяни от древни съперничества. Арабски държави като Йордания и Сирия са по същество подаръци за племенни фамилии, които са били на страната на старата империя. Израелско-палестинският конфликт е най-неизбежният, възникващ от границите на този пост-1914 свят, но има и стотици други – включително и този от най-ново време, сунитско-имперското предизвикателство, отправяно от страна на ИДИЛ срещу линията Сайкс-Пико.

„Макар че националистическата лудост е по-скоро следствие, отколкото причина за Голямата война“, пише Рейнолдс, „войнолюбците вече

са пуснали джина от бутилката и миролюбците не са в състояние да го върнат обратно“.

Новият национализъм

Но тази националистическа лудост е не просто продукт от мирни договори и дипломатически сделки. Онова, което Уилсън и съюзниците му поставят в ход е нов начин на мислене, както и нова форма на политика и насилие, която витае във въздуха през 1914.

Важно е да се различават тези националистически движения от либералните държави, които са създадени в тяхно име. Това са различни неща, с различни последствия.

Понятието „национализъм“ е създадено едва в последните десетилетия на 19 век. Преди това идеята, че хората трябва да формират някаква независима политическа единица стриктно въз основа на езика или етничността си, е ограничена до няколко радикални философи, специално в Германия. Пусната на воля, тя започва да се разпространява като болест.

Десетилетието преди 1914 е осеяно с десетки убийства, атентати, отвличания и бунтове по всички континенти, където национализмът се е разпространил. Куршумите на Принцип са първите актове на националистическо насилие от войната, но първите борци, които успяват да създадат нова страна, са ирландците, които въстават по средата на войната, заливат Великобритания с вълна от крайно кървави конфликти и създават първата от десетките нови нации, родени в резултат от войната.

Новият национализъм, за разлика от новите нации, не претендира да бъде подреден или рационален. Независимо от това дали се прилага от сърби, араби, баски, евреи или мюсюлмани-сунити, това е саможертвена, тотализираща идеология, която поставя въобразената нация над всичко. Историкът Кристофър Кларк, в книгата си *Лунатиците: Как Европа отива на война през 1914*, онагледява това по много жив начин:

„Онова, което впечатлява всеки читател от двадесет и първи век, проследяващ развоя на лятната криза от 1914“, пише той, „е нейната сурова модерност. Тя започва с група терористи-самоубийци и кортеж от автомобили.

„Зад безчинството от Сараево стои една отявено терористическа организация с култ към саможертвата, смъртта и отмъщението. Но тази организация е извън-териториална, без ясно географско или политиче-

ско местоположение – тя е разпиляна в отделни групи отвъд политическите граници, тя е непонятна, а връзките ѝ с което и да е суверенно правителство са непрозрачни, скрити и със сигурност много трудни за откриване извън самата организация“.

Принцип и неговите съучастници съвсем не са диви екстремисти: те са подбрани от организации, които получават финансиране и поддръжка от страна на сръбската държава. Но те са от онзи вид националисти, които можем да разпознаем и днес: строги аскети, те отхвърлят неща като алкохол и сексуални връзки, „те четат националистическа поезия и иредентистки вестници и брошури... саможертвата е основната им мисъл, почти обсебеност“, пише Кларк.

И действително, нападението от 28 юни 1914 всъщност е замислено като бомбено самоубийство. То не е запомнено по този начин, защото бомбата избухва под погрешна кола и вместо това е използван пистолет, а също и поради това, че капсулата, с която Принцип е трябвало да се самоубие, не го убива – но езикът на мъченичеството, използван от тези млади мъже, със сигурност е напълно разбираем за бойците от ИДИЛ и Ал-кайда.

Тази нова идеология има бедствени последици. Дотогавашните многоезични европейски страни откриват новия език на едно-етническия национализъм: [собствено] превъзходство, ксенофобия, етническо прочистване. В годините преди 1914 антисемитизмът, дотогава християнска омраза между духовни съперници, която е достигнала върха си по време на погромите от Средните векове и постепенно е утихнала (но със сигурност не е изчезнала) след Просвещението, отново излиза на сцената под нова форма: евреите като нелоялни, непатриотични чужди, като цивилизационни нашественици.

Войната дава ново разрешително за тази идеология. През 1915, докато Османската империя започва да се разпада, турците прогонват и унищожават милиони арменци в актове на масово насилие, което днес е широко възприемано като геноцидно (по-късно те ще прогонят и милиони гърци). А след това, започвайки през 1916, ирландците въстават масово срещу британските си окупатори. И докато десетилетията на война и екстремизъм продължават, етническите прочиствания и прогонванията започват да стават все по-интензивни: макар че Голямата война и Версайският договор не упълномощават новите движения на омразата от 1930-те и 40-те, те предоставят чудесен климат за тяхното

разпространение. В годините след Втората световна война [националистическите] движения ще се разпространят със същата ярост из Азия и Африка.

Един век след онези куршуми от Сараево ние сме наследници на две продължителни техни следствия: набор от линии, начертани в пясъка, но въпреки това непосилно-трудни за изличаване, както и набор от идеи, дълбоко врязани в безброй много умове, и още по-трудни за изтриване. Нашият свят е много по-мирен и по-добре уреден, но оставащите в него заплахи са почти винаги свързани с мрачния произход на 1914.

Дъг Сондърс е британско-канадски журналист и автор, добре известен колумнист за канадския ежедневник *The Globe and Mail*. Той е международен кореспондент на вестника и експерт по въпросите на международната политика. Книгите му включват заглавия-бестселъри като *The Myth of the Muslim Tide* и *Arrival City*.

За пренаписването на историята

Автор(и): Силиян Йотов

Съвсем наскоро, на 5 април 2017 г. в Полша тамошният Върховен съд позволи на правителството да обедини два музея, намиращи се в Гданск. Единият е голям и модерен, беше построен през последните осем години и отворил врати току-що – на 13 март 2017 г. На сайта му¹ е разположен календар, проследяващ реализацията му от април 2009 г. до днес. Ако човек се разрови сред записите от 2017 г. с изненада ще открие, че преди и след откриването проектът е бил тема на съдебни решения². Кое се забелязва по-трудно, е неяснотата относно инициативата за създаването на музея. Тя е на бившия премиер Доналд Туск и целенасочено предвиждаше експозицията да представя международен, в някакъв смисъл универсален поглед върху войната. Туск е либерал, самият е родом от Гданск, конкретното му начинание среща международна политическа и научна подкрепа, а цялостната му дейност го издигна до поста на Президент на Европейския съвет. Следващото управление в Полша се оказа обаче консервативно и така се стигна до преценка на проекта; той бе атакуван от новия министър на „културата и националната идентичност“ и в крайна сметка трябваше да решава съдът. Окончателното постановление утвърди името на музея Музей на Втората световна война, като премахна пояснението „национален“ от първичното наименование, и позволи обединяването му с възникналия паралелно алтернативен проект за Музей на Вестерплате и на войната от 1939 г. Не че Вестерплате е забравена в досегашния музей³. Но сега

1 <http://www.muzeum1939.pl>

2 Става дума за две решения от 24 и 30 ян. 2017 и за това от 5 април; вж. http://www.nsa.gov.pl/komunikaty/postanowienie-nsa-w-sprawie-wstrzymania-wykonania-zarzadzenia-ministra-kultury-dotyczacego-polaczenia-muzeum-ii-wojny-swiatowej-w-gdansk-i-muzeum-westerplatte-i-wojny-1939_news,4,388.php; <http://www.muzeum1939.pl/object.php/act/sho/oid/cef0998b2ed5afa916d431f58bf1898d>

3 http://www.muzeum1939.pl/en/exhibitions/exhibition_on_westerplatte/about_the_exhibition

става дума за чисто нов, бъдещ музей, който да отвърне достойно на току-що построения. Някои предполагат, че несъществуващият музей ще си остане виртуален, или ще е малък, защото е скъпо да бъде построен, но учредяването му и вграждането му като елемент в концепцията на сегашния ще промени целите, заложили в проекта на Туск. Така щял да се постави „правилният акцент върху полската гледна точка“.

Ето как една война на миналото се пренесе в 18-месечно сражение между днешните институции и се очертава като бъдеща и нестихваща битка между идеологии. Много ми се ходи в Гданск преди чисто новият музей да бъде обновен. Но това ме кара да се огледам наоколо. Събирайки мислите си виждам, че не само в Полша „има нещо гнило“. По-долу ще се спра на три случая, всеки от които е свързан с война – Първата световна, Втората, Студената. Изборът ми не беше продиктуван от желание за някакъв системен подход, а просто така се случи. Те попаднаха в ползрението ми в контекста на други дебати, в хода на които сам бях изненадан, че „нещо ми се губи“, дадени моменти алармират, че в тях има и други, невидими проблеми, че част от интерпретациите не ги виждат или дори се опитат да ги потулят. Събитията са обекти на реконструкция, в някакъв смисъл на възстановка, или на репрезентация. Но са разнородни по своята материална форма – две книги и един паметник, а една от книгите определено е художествена, но стъпила на архивни материали, а другата е научна, но построена изцяло върху частни свидетелства. Навярно размислите и оценките ми могат да се сторят дреботемие. А те действително се фокусират върху детайли. При това не смятам, че там винаги се крият дяволи. Може да са по-малки злини или гадини, или дори капани, или пък само хлъзгави места, мъгливи участъци, лъжливи миражи. Но не са мними, нито ми се привиждат. Затова за тях не трябва да се мълчи.

1. Когато архивите премълчават

През 2015 г. Университетско издателство на СУ „Св. Климент Охридски“ издаде в превод забележителната книга на Петер Енглунд *Битката: красота и печал*. Първата световна война в 212 кратки глави¹. Авторът е

1 Петер Енглунд *Битката: красота и печал*. Първата световна война в 212 кратки глави, (прев. Живка Колева), УИ Св. Кл. Охридски, 2015. Английската версия включва 20 персонажа (два в повече и един по-малко от българската) и съответно 227 историйки. Никъде не намирам обяснение за разминаването в текста или при илюстрациите!

швед, утвърден историк писател и журналист, бивш постоянен секретар на Шведската академия, а въпросната книга е от 2008 г. В последствие е издадена на всевъзможни езици¹. Базирана е на биографичните свидетелства на 19 души, преживели Първата световна война. В последствие книгата сякаш се разраства и всяка от военните години се превръща в том, така напр. случките през 1914 г. от 20 са станали 68, а тези през 1915 г. от 51 – на 108, съответно през 1916 г. от – 51 на 106. Липсата на познания по шведски не ми дават възможност да преценя мащаба на проекта, израснал върху инициативата на Енглунд.² Същевременно бойните дневници, които съм разлиствал, реконструират всекидневие то ден-по-ден, както и четири томният роман на Уве Йонсон *Jahrestage* (букв. годишнини, но и дните на една година). На този фон подходът на Красота и печал сякаш отказва да бъде изчерпателен, да привижда ред в многогласието или да придава окончателен вид на фрагментите от мозайката на спомените.

Предговорът към българското издание, изготвен от Иван Илчев (по това време ректор на СУ), е признание, което изтъква значението на този необичаен поглед към войната, при който я виждаме на микроравнище, като нахлула, без да е канена, но обхванала го от всички страни част от всекидневие то, в което познатият от други исторически четива героизъм, военни стратегии и тактики, политически планове и дипломатически шахмат са избледнели. Вместо анализи от дистанция, имаме реконструкция на съхранени моментни впечатления, при това лични и пристрастни, затова пък издаващи онзи усет за неуправляемост на събитията, който професионални политици, военни и учени установяват едва пост фактум. Само че за едните това е собствена участ, а другите се опитват да го стилизират като съдба на народа, епохата, цивилизацията. Естествено, че става дума за субективна история, за субективни истории, не за *history*, а за *story*. Но тъкмо в горнилото на събитията се улавя обективност, за която повечето употреби на историята (а ла Ницше) не си дават сметка. Защото историкът постига обективност (или е длъжен да я постигне) като сравнява истории. Той по принцип стои пред щанда със стоки, на които е обозначена цената. Докато участниците са като домакини, внезапно посетени от търговски пътник, които не правят информиран избор, защото нямат база за сравнение, но нямат и силата да разкарат натрапника, прекрачил прага на дома им. Обек-

1 <https://peterenglundsnyawebb.wordpress.com/mina-bocker/stridens-skonhet-och-sorg/>

2 <https://stridensskonhetochsorg.wordpress.com/>

тивността, която те улавят е преживяването на самата неизбежност, решението от непосредствена близост, без каквато и да била дистанция, в ситуация, в която няма време за преценка на последиците, когато изискуемите форми на действие, както и техните алтернативи, губят своя смисъл, когато всеки фон на очакванията е взривен, когато заветната цел е да чуеш или да кажеш думите на Христос на кръста „свърши се“. Независимо дали става дума за битка или за войната, за страдание или скука, за безспирен труд или перманентна тревога, за чакане на писмо или среща, с близък или враг, със смъртта или шанса на късмета. А има и друга обективност наред субективния опит на свидетелите. Тази в промеждутъците, когато вкусът на живота се усеща по неподправен начин, онова измерение на „пир по време на чума“, което познаваме от изкуството и което няма място в официалната история.

Не възнамерявам да пиша рецензия и ще съхраня вълнението и възхищението си от срещата с книгата на Енглунд за свои собствени проучвания на отминали събития, чиито въглени обичайно се разгарят с помощта на героични разкази или които не по-малко обичайно са заслани с килимите на изчерпателни архивни регистрации. Онова, на което ще се спра, е финалът на книгата, по-точно приложението в самия ѝ край.

На с. 547-548 от българското издание има „Вместо заключение“, което представлява извадка от Моята борба на Адолф Хитлер, а цитатът е надлежно идентифициран библиографски и е датиран от 1925 г. Това е първото издание, последвано от много други. Такъв текст има в оригинала, има го дори в изданието на немски. Самият автор не обяснява защо го е включил, още повече, че не става дума за записка от дневник, а за осмисляне на жизнения път седем-осем години по-късно. Не оспорвам и правото на един автор да завърши изследването си, проследявайки в бъдещето траекторията на онзи процес, който е разкрил, описал, обяснил. Не ме смущава и цитирането на произведение, което до съвсем доскоро беше забранено за препубликуване в някои страни. Затова пък не мога да скрия неудовлетворението си от фризирването на въпросния цитат.

Енглунд възпроизвежда пасаж, в който на две места има прекъсване, отбелязано с многоточие. В него Хитлер описва преживяванията си от 10 ноември 1918 г., ден след абдикацията на Кайзера, иначе три дни преди последното датирано свидетелство от книгата, регистрирано под № 212. В първия раздел научаваме, как един възрастен пастор е съобщил в лазарета новината за края на Хохенцолерните и начертал непосредстве-

но предстоящото — окончателно поражение, безусловна капитулация и пълна зависимост от милостта на победителите. На това място ефрейтор Хитлер, два пъти носител на железен кръст за храброст, напуска залата, в транс се прибира в стаята си и заравя глава под възглавницата. Следва многоточие. Имам усещането, че предстои финал от серията Приказки под шипковия храст или версия на Записки под възглавката

Само че в оригинала многоточието се отнася за около 60 реда текст, организиран в два по-дълги абзаца, няколко по-кратки и серия самостоятелни изречения. Ето какво е пропуснал Енглунд съгласно превода на български, в който съм сменил оформлението на абзаците в съгласие с оригинала и съм променил съвсем малко самия превод:

„От смъртта на майка ми не бях плакал нито веднъж. През юношеството ми, когато съдбата беше особено немилостива към мен, това само ме закаляваше. През дългите години на войната пред очите ми загинаха не малко близки другари и приятели, но аз никога не пророних нито една сълза. Това би ми се сторило светотатство. Защото тези мои скъпи приятели загиваха за Германия. Когато през последните дни от пребиваването ми на фронта преживявах особено тежки мигове, издръжливостта не ме напускаше. Когато газта прояде очите ми и отначало можеше да се мисли, че съм завинаги ослепял, аз за миг паднах духом. Но по това време някакъв възмутен глас прогърмя в ушите ми: нещастен страхливец, ти като че ли се каниш да заплачеш, нима не знаеш, че съдбата на стотици хиляди немски войници беше много по-лоша от твоята! Това беше гласът на съвестта ми. Подчиних се на неизбежното и с безропотна покорност понесох кръста си. Но сега не можех повече, аз — заплаках. Сега всяка лична мъка отстъпваше на заден план пред великата мъка на отечеството ни. Значи всичко беше напразно. Напразни бяха всички жертви и лишения. Напразно търпяхме глад и жажда в продължение на безкрайно дългите месеци. Напразно лежахме със спрели сърца през нощите в окопите под огъня на неприятеля, изпълнявайки тежкия си дълг. Напразна беше гибелта на два милиона наши братя на фронта. Няма ли сега да се отворят братските могили, където са погребани онези, които отиваха на сигурна

смърт, убедени че отдават живота си за делото на родината? Няма ли да възстанат от вечния си сън мъртъвците, за да подведат под отговорност родината, така горчиво подиграла им се? Заради това ли умираха огромните маси от немски войници през август и септември 1914 г., заради това ли ги последваха в огъня немските доброволци през есента на същата година, заради това ли се проснаха 17-годишни момчета на полята на Фландрия, заради това ли страдаха немските майки, когато откъсваха от сърцата си скъпите синове и ги пращаха на фронта, откъдето те вече не се върнаха! Заради това ли се принасяха всички тези неизброими жертви, за да може сега една групичка от жалки престъпници да посегне на съдбата на страната ни.

Значи заради това ли нашият немски войник търпя зной и студ, глад и жажда, умора и мъка, заради това ли нощем не спеше и правеше безкрайни преходи по участъците на фронта. Значи заради това войниците ни лежаха под адския огън на неприятеля, вдишваха отровните газове, бориха се и не се предаваха, не отстъпваха нито на крачка, помнейки, че са се заклели да отдадат живота си, за да защитят родината от нахлуването на неприятеля.

Безспорно и тези безименни герои заслужиха надгробен паметник, върху който да бъде написано:

„Страннико, дошъл в Германия, когато пристигнеш тук, кажи на родината ни, че тук са погребани онези, които запазиха верността си към отечеството и предаността си към светия дълг.“

А родината —?

Само че — това ли беше единствената жертва, която трябваше да понесем? Нима предишна Германия имаше по-малка стойност? Нямаме ли също така задължение и към собствената история? Достойни ли сме сега поне да си спомним за славата на изминалите времена? Как ще посмеем да погледнем в очите бъдещето?

Жалки презрени престъпници!

Колкото повече през тези тежки часове обмислях станалото, толкова повече се изчервявах, толкова по-дълбоко беше възму-

щението, обхванало цялата ми същност. Какво е мъчителната болка на очите в сравнение с това?!“

Енглунд е спестил какво е правил Хитлер под възглавницата. А той е плакал по изключителен и дълбоко основателен начин. Плакал е не за себе си или за близките си, а за отечеството. Едва ли някой е искал с този пропуск да спести онези човешки черти, с които Хитлер би се сторил слаб. Все пак става дума за мъжки сълзи, а те не са като женските – за щяло и нещяло.

Онова, което ми изглежда по-важно, е специфичната реторика, в която Хитлер рефлектира върху плача си. Никак не е трудно да открием фигурите, които после ще се мултиплицират в речите му по митинги и конгреси, в зали и стадиони. Особено в българската версия безутешното „напразно“, празното питане „затова ли“ и отрезвяващия отговор „значи затова“ се превръщат в кодови думи, в серия от послания, с които се стига последователно до прага на отчаянието, в последствие до пълното безсмислие и накрая до разкривената гримаса на ехидността, плезеща се насреща. Хитлер иска да представи себе си, един от малките хора, в ситуация, в която и балканджи Йово не би устоял.

После следва пасаж, оставен от Енглунд: *„Последваха страшни дни и още по-тежки нощи. Стана ми ясно, че всичко е загубено. Да хранят каквито и да било надежди за милост на победителя можеха само кръглите глупаци или престъпниците и лъжците. В продължение на всички тези нощи ме завладяваха все повече омразата към виновниците за случилото се.*

След няколко дни узнах собствената си съдба“.

Отново следва многоточие, след което научаваме съдбата на Хитлер – „Стигнах до извода, че трябваше да се заема с политика“. Това е всичко при Енглунд. На български е смущаващо, че последното изречение е толкова разтегнато; а би трябвало да е: Аз обаче взех решението да стана политик. До този момент за Хитлер „политик“ е мръсна дума. Едва в края на седма глава от първи том, последвана от осма – „Начало на политическата ми дейност“, той осъзнава, че не може да стои настрана от политиката и че това е пътят, по който може да се постигне нещо.

Тук зад многоточието стоят изречения, групирани в три абзаца. В първия плачът преминава в смях – тъжен, но пречистващ. Следват онези два, заради които не мога да приема еднозначно редакцията на Енглунд. И тъкмо в тях става дума за виновниците, упоменати вече, но без

да са идентифицирани. Хитлер се решава да стене политик не само заради провала и загубата, заради носталгията, а заради предателството.

„Император Вилхелм II, първи от немските монарси, протегна ръка за помирение на водачите на марксизма, неподозирайки, че негодниците не притежават чувство за чест. Още докато държаха ръката на императора в своята, с другата те напипваха кинжала“.

Ясно като бял ден. За някои Песента на нибелунгите съвсем не е свършила и никога няма да свърши. Но това не е всичко. Защото следва:

„С евреина няма място за никакво споразумяване, а само твърдо „или-или“ (*Mit dem Juden gibt es kein Paktieren, sondern nur das harte Entweder-Oder*).

Аз обаче взех решението да стана политик“.

Защо ми е плачещ и смеещ се Хитлер, след като накрая всичко си идва на място, затова пък и едното, и другото остава скрито от читателя на Битката: красота и печал.

Опитвам се да разбера Енглунд. Стилистично книгата има няколко финала, тъй сякаш разказаната историята има своята кулминация в различни измерения на битието. От една страна, имаме последен запис, финална „кратка“ сцена на демобилизация; единият от разказвачите – офицер, се прибира след пет години война жив у дома, където близките не го очакват и заспива в преддверието, за да не ги събуди. От друга страна, имаме равностойна на съдбата на повечето от останалите свидетели – подобно на финални надписи във филм. Чак тогава, сякаш от никъде, като откъснат и опърпан лист, носен от вятъра, върху книгата се лепва извадката от Хитлеровата книга. Като добър историк Енглунд знае, че времето не е хомогенно, че всяко вглеждане в сегашното открива шрапнели, според Валтер Бенямин – на месианското. Историческият разказ, колкото и да е плътен, оставя отворена поне малка вратичка, през която да влезе Месията. Но колко пъти чакащите са посрещали лъжеспасители? Затова третият финал е уместен с предчувствието за бъдеща печал, с иронията за предстояща омая на красиви лъжи.

Но този фрагмент е и менетекекел. Когато вавилонският цар Валтазар, в разгара на оргия, понечил да пие от свещените съдове на Йерусалимския храм, на стената се появил огнен надпис мене, мене, текекел, упарсин (Дан, 5:25). По всяка вероятност фразата значи преброено, претеглено, разделено, но плененият пророк Данаил я изтълкувал, че дните на вавилонското царство са преброени, че като владетел Валтазар е олекнал,

и че царството му ще си го поделят враговете. Кое то и станало. Но дали всеки менетекел е така еднозначно знамение, толкова ясно предупреждение? И разполагаме ли с Данаил? Понеже такъв липсва, ще си позволя да погледна отново към Моята борба.

Когато връстникът на Хитлер Мартин Хайдегер навършва 80 години, Хана Арент, негова бивша студентка и любовница, публикува в списание Меркур есе по този повод¹. В края на това есе има гигантска бележка под линия, в която пише, „Та кой освен Хайдегер би стигнал до идеята да съзре в националсоциализма ‘среща на планетарно определената техника с човека на новото време’, или пък, ако вземе да се случи така, че вместо Моята борба на Хитлер да прочете някои от писанията на италианските футуристи, върху които тук и там се позовава фашизмът за разлика от национализма“. Досегашните ми опити са все така безплодни за да схвана, какво точно иска да каже Арент. Дали Хайдегер е стигнал до тезата за тази фатална среща сам, дали я е заимствал от другаде, например от Ернст Юнгер, или защото и той е чел италиански футуристи. Вярно, Арент не спестява, че Хайдегер бил изпаднал в заблуда (*Irrtum*), но кой не прави грешки. Освен това „много скоро Хайдегер прозрял заблудата си и в последствие рискувал чувствително повече, отколкото е било обичайно по онова време в немските университети“. Затова пък когато идва ред есето да излезе на английски, акцентът се променя. Там има продължение „Несъмнено тези писания представляват далеч по-интересно четиво, но поантата е в това, че Хайдегер, като много други немски интелектуалци от неговото поколение, нацисти и антинацисти, никога не е чел Моята борба“². Ето как се ражда една легенда. Времето е 1969-1971-ва.

Двайсет години по-късно се публикува преписката между Хайдегер и Елизабет Блохман, друга негова любовница³, както и писмата между него и съпругата му Елфриде.⁴ Всеки може да прочете писмата на Хайдегер „от фронта“, като фронт е силно казано, защото той се оказва негоден

1 [Arendt, Hannah](#), „Martin Heidegger ist achtzig Jahre alt“, in: *Merkur*, Oktober 1969, 23. Jahrgang, *Heft 258*, 893-902.

2 [Arendt, Hannah](#), „Martin Heidegger at Eighty“, in: *The New York Review of Books* (October, 1971). Translated by Albert Hofstadter.

3 Martin Heidegger / Elisabeth Blochmann, *Briefwechsel 1918-1969*. Hg. von Joachim W. Storck. Marbach am Neckar: Deutsche Schiller-Gesellschaft, 1989.

4 *Mein liebes Seelchen! Briefe Martin Heideggers an seine Frau Elfride*. 1915-1970. Ausgewählt und kommentiert von Gertrud Heidegger, Deutsche Verlags-Anstalt, München 2005.

за участие във военни действия и по време на мобилизацията е цивилен служител към пощата и към метеорологическата агенция. Затова пък има съхранени писма от юни, октомври и ноември 1918 г. В тях се жалва от собствената си безполезнаост, от упадъка на университета, но и заклеждава политическите и военни виновници за краха на Германия. Наред с това споделя копнежа си по „нови хора“, имащи „изначално родство с духа“, усещането си за „необходимост от водач (на немски: фюрер)“. Колко странно, подобна жажда не откривам в никое от свидетелствата, събрани и коментирани от Енглунд. Там лидерски качества има, но те са присъщи на част от реалните му герои. Затова пък проекциите им върху свръхгерои или спасители поразително си сходят при Хитлер и Хайдегер.

Естествено че след войната пътищата на двамата са на светлинни години един от друг. Когато Хитлер пише и публикува *Моята борба* (1925), Хайдегер е извънреден професор в Марбург (1923-28), където публикува най-главния си труд *Битие и време* (1927) и където впрочем изживява афера с 19 годишната Арент. Едва ли има човек, който би запозрял, Хайдегер да е проявил интерес към появата на *Моята борба*. Но днес нещата не изглеждат така, както ги обобщава Арент. Защото вече разполагаме и с част от кореспонденцията на Мартин с брат му Фриц Хайдегер, водена между 1930 и 1949 г.¹ Няма да скрия, че публикуваните писма приличат по форма на цитата от Хитлер при Енглунд – пълно е с изпуснати пасажии без обяснения. Най-натрапчивата тема в преписката е грижата на философа да не би да се случи нещо със „сандъците“, т.е. с ръкописите му и, разбира се, постоянната нужда да наглежда хижата в Тодтауберг, където усеща „събуждане на мисленето“, „идващия дъх на историята на битието“. Наред с това научаваме поразителни подробности от политическото израстване на Хайдегер.

В края на 1931 г. Мартин Хайдегер изпраща на брат си за подарък екземпляр на *Моята борба*, за която пише: „Много ми се иска да се захванеш насериозно (*dich auseinandersetzt*) с книгата на Хитлер, която в началните автобиографични глави е слаба. Но че този човек има необичаен и силен политически инстинкт и тъкмо такъв вече е притежавал, когато всички ние сме пребивавали в мъгла, това не бива да оспорва повече никой пророк (*Einsichtiger*)“. През следващата година, за именния

1 Walter Homolka und Arnulf Heidegger (Hrsg.), *Heidegger und der Antisemitismus. Positionen im Widerstreit. Mit Briefen von Martin und Fritz Heidegger*, Verlag Herder, Freiburg im Br. 2016.

ден на Франц Мартин ще изпрати нова книга – Германия в окови на Вернер Боймелбург, а на 4 май ще сподели: „Вчера влязох в Партията, не само от вътрешно убеждение, но и със съзнанието, че само по този начин е възможно прочистване и прояснение на цялото Движение“. През 1932 г. прави нов подарък на брат си – праща му „новата реч на Хитлер“, по-късно му дава напътствия за правилния избор за райхспрезидент, а през 1933 г. споделя: „От ден на ден се вижда с какъв размах Хитлер израства като държавник“. Подобни мисли изразява и в писмата си до Елизабет Блохман. Тук смятам да спра и изобщо да не повдигам темата за отношението му към евреите и поведението му като ректор на университета във Фрайбург.

Не смятам обаче да подмина факта, че в неудовлетворението си относно качеството на началните глави на Моята борба, изразено в коледното писмо от 1931 г. до брат му, Хайдегер на практика разкрива, че познава цялата книга и че цени главите, в които автобиографията отстъпва назад. На седма глава от първи том се спрях във връзка с цитата при Енглунд. До края на тома има още пет, четири от които са посветени на неуспешния проект за „Германска работническа партия“ (DAP) и на кратката ѝ история (1919-1920), след което в Мюнхенската бира-рия Хофбройхаус тя добавя пред името си „Националсоциалистическа“ (NSDAP). Сред тях обаче дори само по заглавието си се откроява глава 11 – „Народ и раса“. А вторият том носи съответното подзаглавие „Националсоциалистическото движение“. Е, какво препоръчва Мартин Хайдегер на брат си Фриц? Не е ли ясно? Том втори! – идеологията на националсоциализма и антисемитизма. И права ли е Хана Арент, във вметката си от 1971 г.?

Срещат се и други свидетелства. Че Хайдегер не бил стигнал до края на Моята борба. Нима само след като я изучат ред по ред нацистите са ставали нацисти? Нима само онзи, който се измъчи с четенето ѝ в подробности, ще я разбере и осъди? Изобщо не. Както за приемането, така и за отхвърлянето е нужно малко. Защото ключовите моменти са навсякъде, а на някои места са особено важни и видни. И тъкмо те не бива да се изтъргват. За съжаление именно такъв е пасажът, пропуснат в самия край на Битката: красота и печал. Има ли все пак обяснение? Склонен съм да допусна, че това се дължи на индиферентността на цялата книга към антисемитизма. Никое от действащите лица не е евреин, но в

текста става дума за евреи. Някои са убити като заподозрени (30)¹, други търгуват наред с перси и араби (216), или сами – срещу рубли в Румъния (387), трети са се превърнали в безпомощни мигранти (270) или бездомници в Солун заедно с гърци, турци, албанци (414); има и войници, погребани под Давидова звезда (286), дори висш военен – пруски генерал и турски маршал, син на покръстен германски еврейин (446). А отношението на свидетелите? Най-младата се била застъпвала с бой за своя дружка, наречена „еврейска свиня“ и смята, че и евреите и поляците са германци, „макар от различен тип“ (334). Друг герой не харесва арменците, макар да са християни, има ограничена симпатия към евреите и арабите, за сметка на това турците му допадат – „джентълмените на Ориента“, уважава и кюрдите, но ги смята за ненадеждни (111); след края на войната му се струва, че вражески флагове се веят върху къщи, принадлежали на „арменци, гърци и левантинци“, т.е. евреи (542). Да му имам наблюдателността! Защото наред Босфора от кораб разпознава нетурските постройки. И не ги обърква с български. Което впрочем е и по-лесно, защото България и Турция са и съюзници, и губещи в изминалата война. Авторът Енглунд свидетелства от своя страна, че за мнозина евреи германският антисемитизъм изглеждал много по-слаб от руския или френския и че мнозина евреи, дори от Палестина, се записали доброволци в германската армия (35)².

Вярно е, че антисемитизмът не е водеща тема в Първата световна война. Може би от тази „ниска перспектива“, избрана от автора, не се забелязва изобщо. Не се наемам да съдя, дали се вижда или не, дали може или не трябва да се подмине при историческо реконструиране на тази катастрофа. Но защо да се премълчава там, където е заявен изрично, когато дава израз на безумно обвинение и на леко обяснение за краха на една политика? Впрочем, можем дори да допуснем, че и самият Хитлер не е бил антисемит по време на войната. Но през 1925 г., откогато е цитатът, вече е, и военният разгром, жертвите на халост, политическата промяна на държавното управление, залезът на националната история, унизеното достойнство на народа сега му изглеждат по друг начин, а не по този, както ни се представя в съкратената версия. Жалко ако растерът на микроисторията не забелязва заразите на манталитета, жалко

1 Препратките в текста са към страници от българското издание.

2 В английската версия има повече места, свързани с отношение към евреите.

ако смесва свидетелства помежду им или с тайни репрезентации с фрапантна разлика в разделителната способност.

2. Един разказ в картинки

Проблемите в предната история се заплетоха за мен през януари 2016 г. На 19 януари в Конферентната зала на СУ „Св. Климент Охридски“ бяха представени преводите на две шведски книги – **Битката: красота и печал** от **Петер Енглунд** и **Ако светът не беше лудница** от **Астрид Линдгрен**¹. По това време, на 8 януари в Германия излезе след многогодишна забрана за преиздаване коментираната версия на Моята борба, и първите 4000 екземпляра се разпродадоха моментално на фона на 15000 предварителни заявки². Може би двете събития случайно да са се пресекли и да са предизвикали смесената ми реакция.

Затова пък на 15 септември, след като открих новата учебна година в училището на дъщеря ми, разхождайки се със сладоледи в ръката, внезапно видях край Художествената академия, пред входа на галерията „Академия“ и откъм страната на градинката с паметника на Св. Климент Охридски, на алеята свързваща парламента с Народната (пардон Националната, на която пише Народна) библиотека и Ректората на Софийски университет, нов паметник. Веднага ми стана ясно, че това е реализацията на един проект от 2013 г., когато на 24.01. Съюзът на българските художници [СБХ] – по инициатива на Администрацията на Министерски съвет на Република България [МС] – обяви конкурс „за изготвяне на проект за изработване на паметник – символ на българския принос за спасяването на евреите от холокоста“. Самата инициатива беше определена като „свързана с честване на 70-годишнината от спасяването на българските евреи от холокоста и културни дейности за отбелязване заслугата на Република България при спасяването на евреите“. На 28.02. комисия-жури, назначена със заповед № 29 от 26.02.2013 г. определи наградите от конкурса и избра за победител ето този проект:

-
- 1 Впрочем втората е дневник, воден през Втората световна война, а авторката му все още не е написала книгата си за Пипи Дългото чорапче.
 - 2 До края на годината изданията станаха пет, а тиражът стигна почти 100000. В средата на периода пуснаха и италианско коментирано издание.

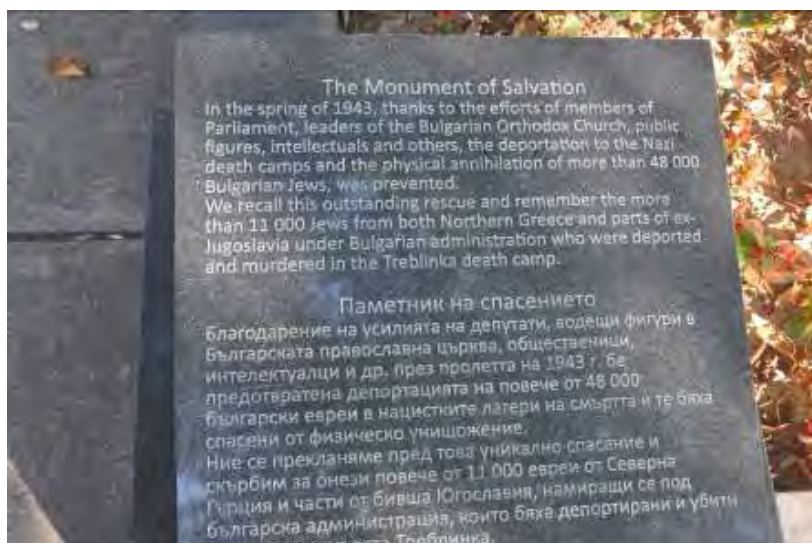

Нали си спомняме какво стана по онова време. На 20.02. правителството на Бойко Борисов I подаде оставка. Мястото, предвидено за паметника беше терен за палатки на протестиращи, някои от които бяха влезли в сблъсък с полицията и ранени от нея ден по-рано. Кое то стана повод за оставката. Така до паметника явно не се е стигнало. Затова пък в рамките на мандата на правителството на Бойко Борисов II нещата са си дошли на мястото.

Ето го и новият паметник:

Разликите са незначителни. Онова, което бие на очи, е обяснителната плоча край паметника. Ето я и нея:

Само по себе си фактът ми напомни, че съвсем наблизо има още една паметна плоча – на самия ъгъл на оградата на Художествената академия, по диагонал срещу Парламента. Потърсих я и ето какво открих:

Нямаше я. Някой я беше измел и оставил свидетелство за това. Което ме прати обратно към 2013 г.

Тогава, на 8 март 41-ото Народно събрание прие „Декларация по повод 70-годишнината от спасяването на българските евреи и почитане паметта на жертвите на Холокоста“¹.

1 Вж. Държавен вестник, бр. 27, 15 март 2013, 17-18.

А това са снимки от 8 и 10 март:

- 1 Българският парламент осъди депортирането на евреи от Македония и Тракия, <https://www.vesti.bg/bulgaria/obshtestvo/ns-osydi-deportiraneto-na-evrei-ot-makedoniia-i-trakiia-5587771>
- 2 Димитър Михайлов, „Паметник на благодарността откриха в София“, <http://sofia.dir.bg/news.php?id=13320918>

Кой е в състояние да обясни какво се е случило. От една страна, е проведен конкурс за паметник, който дълго време не се поставя. От друга страна, паралелно на конкурса се поставя друг паметник, при това в абсолютен синхрон с изразенията на волята на законодателното тяло, който внезапно изчезва щом се появява онзи другият.

И това не е всичко. Защото там някога имаше друг паметник, който също изчезна или беше сменен. Ето спомен и от него:

Аз самият през 2013 г. реагирах на смяната на първия с втория, тъй като бяха настъпили чувствителни промени в текста¹. Тук няма да се връщам към това. Ще сравня текстовете на последните два, от 2013 и от 2016 г. Но няма ли следи, които да обяснят самата смяна?

В архивите на Столичния общински съвет [СОС] се пази Доклад от 29.01.201X г. (в копието годината не се вижда), в който общинските съветници са информирани относно договора между СВХ и МС, визата, издадена от Главния архитект на Столична община, финансирането – „за сметка на инициаторите и МС“. От тях се иска съгласие на СОС. Някъде в текста се казва също: „Подкрепя се и предложението паметната плоча, поставена във връзка с Решение № 181 от 08.03.2007 г. на СОС... да бъде занапред съхранявана в ОКИ ‘Музей за история на София‘“. В само-

1 Стилиян Йотов, „70 години война на интерпретациите“, <http://www.kultura.bg/bg/article/view/20953>

то решение е упоменат и номерът на протокола от това решение – № 102. Освен това Докладът съдържа седем (7) приложения; едно от тях носи дата 14.04.2015 г. Ето че имаме отговор на една от загадките. Докладът е от 2016 г.!

Да минем напред. Проектът за решение и визата не казват нищо ново. Инициативният комитет е от 21 човека, сред тях – епископ Борис. Ако е същият, за когото през декември 2013 г. разпространиха порнофилм, а на 19.02.2014 г. Светият синод на БПЦ му издаде забрана да служи заради „непристойни за сана на епископ действия“, комитетът е от 2013 г. Ще рече по времето на Бойко Борисов I. Има и протокол от заседание на ръководството на Националния дарителски фонд „13 века България“ [НДФ] от 29.10.2014 г. В т. 3 от този Протокол е одобрено „създаване на целева дарителска партия“ за изграждането на Паметника и хранването ѝ със 7000 лв. Едва ли и световният дух на Хегел би могъл да предвиди, че това пето заседание на УС на НДФ ще се проведе точно два дни след първото заседание на 43-тото Народно събрание, и една седмица преди завръщането в изпълнителната власт на Бойко Борисов II. От една страна, прави чест последователността на подобна политика и може да е само знак на позор, че междинното управление не е положило каквато и да е грижа да се реализира инициативата. От друга страна, това е сякаш поредно преживяване в стила на Кеворк Кеворкян да залепи насилствено скъсаната „Всяка неделя“. Неясен остава обаче един друг въпрос – финансирането. В документацията на СБХ от януари 2013 г. става дума за 74 000 лв., без да е ясно откъде ще дойдат. В края на октомври 2014 г. се инициира събиране на средства. Малко сметка без кръчмар. В полза на това говори и писмо на зам. кмета на Столична община до НДФ от 14.04.2015 г.: „Конкурсът... е изцяло реализиран от СБХ...В тази връзка считам, че възлагането на процедурата по изграждане на паметника трябва да стигне от името на инициативния комитет“. Трудно ми е да преценя дали някаква нормативна или пък финансова пречка кара Столична община да не поема отговорност. Но така или иначе всичко се нататрузва на инициативния комитет, в който един от участниците е и в ръководството на НДФ. И все пак, слава на този комитет! И колко жалко, че изграждането на паметника на цар Самуил забави реализацията на инициативата му.¹

1 На заседание от 10 или 11 юни 2015 г. решението за Паметника на спасението е отложено заради скандала, разrazil се около царския паметник с огнения поглед.

Последният документ е от 14.01.2016 г. – Становище от заседание на Експертно-художествения съвет [ЕХС] към Столична община. От точка 9 научаваме, че ЕХС е обсъждал Доклад СО-6600-4296/10/ от 27.05.2015 г. и е изразил своето положително изразено становище относно поставянето на Паметника. Освен това „Препоръчва поставянето на указателна табела. Подкрепя предложението, паметната плоча, поставена по същия повод, с решение на СОС от 08.03.2007 г., в югозападния ъгъл на оградата на НХА, да бъде демонтирана и предадена в Музея за история на София“.

От формална гледна точка перипетиите със заместването на „паметната плоча“ с „указателна табела“ са ясни. Или не съвсем. Защото все още не е ясно, защо при последното разместване е махната плочата, поставена на 8.03.2013, а не актуалната през 2007 г. Ако някой успее да види въпросната плоча в Музея за история на София, това няма да е първата, а втората. Къде е първата. Доколкото знам, тя се съхранява в мазето на сградата, където се помещава организация „Шалом“ и до нея през 2013 г. ми бе отказан какъвто и да било достъп.

Днес ми е страшно трудно да върна лентата назад, за да си спомня откриването на първата плоча. Съгласно публикация от 2004 г., в която е цитиран, макар и не съвсем точно надписът от първия паметник, пише, че бил издигнат през ноември 1999 г., т.е. когато президент е Петър Стоянов, премиер Иван Костов, председател на НС Йордан Соколов, а Бойко Борисов е само бизнесмен.¹ Добре че има интернет. Съгласно стенограма от пленарно заседание на НС от 27 юли 2000 г. Гиньо Ганев говори за плочата до Народното събрание: „Тя е поставена по времето на Стефан Савов и Александър Йорданов“; значи става дума за времето 1992-1994 г. и че Гиньо Ганев не само говори, но и помни. Ето как стигаме до заседанието от 24 февруари 1993 г., когато е взето решение за поставяне на паметна плоча и паметта на „трагично загиналите депортирани“ е почетена с минутно мълчание. В присъствието на Президента Жельо Желев, на спикера на Кнесета и на други гости от Израел. От изказванията става ясно – първата плоча е поставена на същия ден, на 24 февруари 1993 г.!

Ясно като ден е също така, че това е паметна плоча, узаконена с акт на Народното събрание на Република България. Днес я няма. Няма я от 8 март 2013 г. Чия е силата, която може да смени волеизява на Парламен-

1 Dina Ofer, „Tormented Memories: The Individual and the Collective“, *Israel Studies*, vol. 9 (3) 2004, 137-156, 148.

та в една парламентарна република? Кой е онзи КОЙ? За утеха отварям Бенямин за да прочета отново пасажа за историческия материализъм – онази кукла върху шахматния апарат, чиито действия се управляват от скрито гърбаво джудже или от „малка и грозна“ теология, която „и без друго не бива да се показва“.

Как на този фон следва да се разбира преминаващото като метеор в казуса около новия паметник Решение на СОС № 181 от 08.03.2007 г.? По онова време имаме плочата на НС от 24.02.1993 г., но не и тази от 08.03.2013 г. Как се взема решение за нещо, което тепърва ще се изгражда и ще му предстои да бъде поставяно, а после премествано в музеен депозиториум? Разумът блокира. Гърбавото джудже печели.

Налага се да търся решение №181. Намирам го. То е кратко: „1. Дава разрешение да бъде поставена паметна плоча за спасяването на българските евреи през Втората световна война в източната посока в градинската алея пред входа на галерия на Художествената академия, след съгласуване с Дирекция „Архитектура и благоустройство“. 2. Разходите по изработването и монтажа на плочата да бъдат за сметка на инициаторите.“ Толкова.

Очевидно е, че през 2007 г., когато Бойко Борисов е кмет, е избрано мястото пред входа на галерията, както и че става дума за инициатива на комитет. Разминаването е между плоча и паметник, но и то има обяснение поради факта на договор между МС и СБХ. Дотук добре. Но къде става дума за дублирането между тази плоча на инициаторите и онази на депутатите? И може ли волята на СОС – малкият Парламент да надцака волята на НС – големия Парламент? Да не би пък да е било предвидено някакво съжителство? Пак ли да питаме джуджето, дърпащо конците на куклата, къде да търсим майстора на зрителната измама?

Не съм в състояние да дам юридическа преценка на казуса с правомощията. Мога да предположа, че съществува дълбока или алтернативна политика, която не винаги излиза наяве. Само ще подсказва, че Кметството на София в лицето на Стефан Софийански подпомогна изграждането на мемориал-реплика на онзи, който съществуваше в Израел, но беше премахнат. И това е тема, взривила пленарното заседание на НС от 27 юли 2000. Христо Иванов (независим): „Ако независимо от всичко се стигне до демонтирането на паметната плоча на Борис III от гората край Йерусалим, то фондация „Достойни българи“, чиято цел е изграждането на паметници на всички онези българи, които имат принос за

историческото израстване на България, ще поеме ангажимента да пренесе тази плоча в България и да я монтира на подходящо място тук?“ В светлината на дебата от 2000 г., предизвикан от промяната в политиката на паметта в Израел, може би е настъпила преоценка и на българската нагласа, да е надигнало глас желанието за реваншизъм – монументен, не монументален, разклатен, не разбъркан – жертва на което да е станала плочата от 1993 г. и появата на втората през 2013 г. Трудно ми е да гадая, но решенията на СОС създават усета за поразителна последователност, макар и непрозрачна.

В резултат обаче се получава следното. Някой КОЙ заменя през 2013 г. плочата на НС с друга. Затова и реагирах тогава, защото и сега не мога да допусна, че може по такъв начин да се девалвира волята на народните избраници. Дори ако допусна, че самото НС е сменило плоча 1 (от 1993) с плоча 2 (от 2013), премахването на която и да е през 2016 г. с решение на СОС продължава да ми изглежда нелегитимно. А като гледам пакета документи от края на януари 2016 г., може да се окаже, че през 1993 г. Парламентът е реализирал нещо в разрез с правилата, ентузиазизирано и през куп за грош. Тогава най-старият паметник ще е поне частично незаконен, а следващите са санирали легитимността му. Възможно е, все пак, да съществува правен режим, съгласно който никой освен един ОС не може да седи паметници по обществени градинки, затова НС, МС, МТС и т.н. да си гледат работата. Своята имам предвид.

Моята е да питам. В каква степен ЕХС е бил информиран на заседанието си от 14.01.2016 г., обсъждайки доклад от 27.05.2015 г., относно дотогавашната трансформация на паметните плочи? Знаел ли е, че подкрепяйки предложение (неизвестно чие) за демонтаж, става дума за посетелство срещу воля на законодателя? Вярно, плочата на някогашните депутати от 1993 г. вече е била демонтирана, а те самите или заелите местата им навярно са се залъгвали, че другата от 2013 г. е само неин тългрейд. Пък и за някои от тях късата памет е достойнство. От своя страна членовете на ЕХС са имали пред себе си само втората плоча, поставена не от депутати, и не изключвам да са си помислили, че самите депутати междувременно са се отказали от своята и добре че са били общинските съветници за да запълнят вакуума. А сега вече иде реч само за метаморфозата на плоча в паметник. Убеден съм, че са действали с добри намерения. Но не са ли проспали нещо още по-съществено?

Да сравним текста преди и сега в табличен вид, като си позволявам да разместя фразите от по-новия надпис, тъй като той (все още) може да се види.

Паметна плоча 2013	Указателна табела 2016 към
	Паметник на спасението
На 10.03.1943 г.	през пролетта на 1943 г.
протестът на българската демократична общественост	Благодарение на усилията на [депутати], водещи фигури в Българската православна църква, общественици, интелектуалци и др.
подкрепен от група народни представители	депутати
принуди правителството	
да отложи депортирането на 8500 български евреи към фашистките лагери на смъртта	бе предотвратена депортацията... в нацистките лагери на смъртта
Този протест, както и ходът на Втората световна война,	
спасиха от гибел 49 000 български евреи.	на повече от 48000 български евреи и те бяха спасени от физическо унищожение
За съжаление,	
евреи от Северна Гърция и Югославия, администрирани по това време от българските власти, 11343	онези повече от 11000 евреи от Северна Гърция и части от бивша Югославия, намиращи се под българска администрация
бяха откарани в нацистките концентрационни лагери и само 12 от тях оцеляха.	които бяха депортирани и убити в лагера на смъртта Треблинка
Българският народ прекланя глава пред паметта на невинните жертви.	Ние се прекланяме пред това уникално спасение и скърбим за

От пръв поглед се вижда, че времето на спасението е станало по-неопределено. Жалко ако това е напредъкът на историческото познание. Но явно акцентът е друг, не става дума за събитие, а за процес. Кое то може и следва да се приеме. Но защо е бил изпуснат друг времеви контекст? В първите два надписа Втората световна война присъства, сега я няма. Защо е било нужно да отпадне? Така не се ли митологизират събития? Имало едно време..., в една далечна галактика. Обяснението може и да е просто. Ами ако се окаже, че спасението зависи от хода и най-вече от обратата на войната? Затова е по-добре да пише така, сякаш каквото и да се случи, в хода на която и да било война, на спасението му е било писано да се случи. Защото е кодирано не във външни обстоятелства, а изцяло в генната карта на спасителите. За пространството не искам да кажа нищо, защото там решителната редакция беше сътворена през 2013 г. Вярно, отбелязването на Югославия като бивша ме кара да се замисля дали няма да дойде време навсякъде, където може, да пренапишем „бившата Османска империя“, „бившата Руска империя“, „бившият СССР“ – паметници бол.

Ако минем към математиката отново всичко е станало по-размито. Къде е честта на историята? С употребата на „повече от 48000“ имаме шанс да се окаже, че спасените са дори повече от 49000, както съгласно стария надпис. Някои се чудят, други не. Ето какво казва Бойко Борисов I по въпроса: „България е страната, която е спасила най-много евреи по време на Втората световна война... Ако сме могли, да сме спасили всички евреи в света, но сме могли и сме спасили тези 50 000. Другите държави и това не са направили – далече, далече по-малко – една, две държави, са спасили по 300 – 400 души.“¹ Или: „Аз мисля, че България е държава, спасила всичките си евреи по времето на Хитлер, и то благодарение на целия български народ... Сега е лесно да тълкуваме историята, но ако от друга страна имаш Хитлер с неговата машина е много трудно да се опълчиш и да спасиш своите най-близки. Вчера с представители на българските еврейски общности, когато разговарях, те казаха – вие не сте спасили 50 000 български евреи. Слагаме по **два процента ръст на година**, следователно те вече **са над 100 000 души**. Ако не бяхте

1 Лалов, Н., „Атина и София заедно срещу Скопие: Бойко Борисов се скара на Македония от Гърция“, в: <http://www.mediapool.bg>, 11.09.2012.

ги спасили тогава, днес нямаше да са сред нас техните деца и внуци“¹. Проблемът е, че повече стои и пред жертвите. Тяхното число не расте ли? Или расте, колкото нулата расте.

Стигаме до спасителите. Сега вместо „демократична общественост“ и подкрепа на депутати имаме диференциация за сметка на обществеността и за сметка на демокрацията. Що дири обаче онова „и др.“, увековечено върху камъка. Какво ли значи? Навярно „и други“. Кой други? Царят Борис III, Богдан Филов, Дянко Марков... Необятност от най-чиста проба. Спасители много, важното е поп Кръстьо да е един. Ами ако не е „и други“. Звънвам на един познат гробар. Научавам, че издълбаването на буква в мрамор струва 3 лева на място или 1,50 ако е в работилницата; за гранит – „по 2“. Значи, били са нужни максимум 12 лева за да нямаме двусмислица. Погледнете и снимката на указателната табела, на реда с „др.“ има достатъчно място. Кое то ще рече, че може би зад аббревиатурата се крие нещо друго – „другаря“. КОЙ? Той – др. Тодор Живков. За толкова дълга дума като „другаря“ място няма, затова са я съкратили. Е, сега разбрах, защо са били всичките напъни около редакцията. Камъни 1-2-3, фокус-бокус-живковфокус.

Смея се на откритието си, ама хич не ми е до смях. Защото съзирам ужаса. Тук не става дума за вмъкване на многоточия. В новия текст е била унищожена сърцевината на двата стари: Протестът... принуди правителството. Че де се е чуло видяло протест да принуди правителство? Това, че на мястото на паметника имаше палатки на хора, настроени срещу Бойко Борисов I, не значи че го принудиха да подаде оставка. Той сам я даде в полза на бъдещия Бойко Борисов II. Някой би си помислил, че по-късно е имало протести, принудили правителството на Орешарски да слезе от власт. Грешка. Сега, след като четем Грешната стенограма с големите бомби, виждаме, че не протестиращи, а самият Бойко Борисов е принудил Орешарски да се откаже, защото е бил готов да управлява като Бойко Борисов II. Протести – тинтри-минтири.

Просто като тройка природни закони: Никой гражданин или гражданка, група от граждани или гражданите в тяхната целокупност не могат да принудят правителството. Само правителство може да принуди правителство. Едно правителство може да се самопринуди. Докато зад протестите се крие най-много закон, недостоеен дори за диалектиката:

1 „Кръгове по света искат да преиначат историята, но сме спасили всичките си евреи“, в: <http://www.mediapool.bg>, 17.12.2012.

Количествените натрупвания водят до количествени изменения или до нищо.

Ако някой знае за паметници на протеста, нека ме поправи. Аз знаех за два. Единият го няма. Моля се да ни простят онези, които някога са протестирали през 1943 г., които са си отишли от този свят с убеждението, че са попречили на правителството. Защото днес явно някои не им го признават. Понеже те самите не са протестирали и никога няма да протестират. Понеже в крайна сметка те печелят от протеста на други. Понеже смятат протеста само за имунностимулатор на властта. И все пак един паметник на протеста е останал – в Берлин на Розенщасе.

Този е от 2006 г. Но има и по-стар, от 1995 г., дело на Ингеборг Хунцингер (1915-2009), самата участник в протеста, създава композицията още през 80-те.

За събитията от тогава има сайт¹, има и филм; на Маргарете фон Трота, от 2003 г., не по-слаб от този за Хана Арент². На всичко отгоре всяко докосване до темата прокарва паралел с България, защото става дума за два протеста, в Берлин и в София, по едно и също време, в немския случай за времето 27 февруари – 6 март 1943 г. В края на февруари в Берлин внезапно са събрани и евреите от смесени семейства и са затворени в сграда съвсем близо до Александерплац, в началото на улица Розенщрасе. Ставало дума за около 2000 човека. Това не съответствало много на законите за чистота на расата, но най-вече никой не знаел какво можело да последва. Защото Германия си била заръчала половин милион работници-роби от Франция, което практически премахвало трудовата защита върху евреите, използвани все още във фабриките. Тогава съвсем спонтанно много от съпругите на задържаните се събрали пред зданието, броят постоянно нараствал и те устояли в студа дни наред, възпротивявайки се на опитите да бъдат разпръснати и отпратени. Казват, че изпратените есесовци никога не били виждали такова нещо, някой да не им се подчини. На 1 март се чествал официално денят на Луфтвафе. За празника англичаните спретнали бомбардировка над Берлин. На Розенщрасе есесовците се разбягали, жените останали. На следващия ден пропагандната машина се завъртяла и вестниците представили бомбардировката като изпитание за единството на народната общност (*Volksgemeinde*), ала хората видели на Розенщрасе друга форма на единство и солидарност. От едната страна се засилили заплахите, от другата последвали обиди и присмех, но най-вече упорството ставало все по-ярко, взело да привлича и случайни минувачи. На седмия ден като по чудо вратата се отворила и мъжете почнали да излизат. Както винаги историците не са единни за това, какво довело до тази развръзка – неотстъпчивостта на жените или нарушаването на строгия ред в прилагането на окончателното решение, наличието и акции на нелегална съпротива или защото това било само временно задържане с цел по-пълна регистрация на „привилегированите евреи“. Но в обществената памет се съхранил именно протестът на онези, които останали верни и на брака, и на хуманизма. В тяхна чест са и двата паметника.

Датирането на паметниците в Берлин не е свързано с кръгли годишнини, но е донякъде паралелно с поставянето на паметните плочи в Со-

1 <http://www.rosenstrasse-protest.de/index.html>

2 <http://www.imdb.com/title/tt0298131/>

фия през 1993 и 2013 г., които пък са изцяло „юбилейни“. Защо обаче там не става смяна на един с друг, а тук те се изместват взаимно за да изчезнат заменени днес от информационна табела. Когато посетих мемориала на Хунцингер открих и разчетох надпитите върху него:

1943 – Силата на гражданското неподчинение – Силата на любовта – надвиват насилието на диктатурата (bezwingen die Gewalt der Diktatur)

и

Върнете ни мъжете – жени стояха тук – побеждавайки смъртта – еврейските мъже бяха освободени.

Срещнах погледа на възрастен германец и възкликнах, кимвайки към паметника: май не е много популярен. Каза ми: че как да е популярен; ние немците гледаме да забравим протестите, защото... комай-комай... протестиращите постигат исканията си... Мисля си, и у нас има един виц, в края на който се казва по смисъл: ами ако стане.

Умишлено или не смяната на надписите край Парламента в София уби спомена за протеста от 1943-та, за този от 2013-та и за последния от 2014-та г. Някой иска да останат само телеразкази: отдалечаващи се разкази, разкази от дистанция, разкази от далечното минало, разкази по телевизията, едно теле разказва. Пророчеството на Вазов се оказа парадоксално вярно и в бъдеще време: „Този луд беше единственият, който се осмели да протестира“.

И все пак Мунчо може да няма паметник, но все още има постамент. Днес е 14 юни 2017 г. – точно 4 години от началото на последния протест срещу властта, нека му поставим цветя.

3. Да се чувстваш герой в (собствения си) роман

В края на септември 2016 г. се появи българският превод на Власт и съпротива¹ на Илия Троянов и в тази връзка авторът посети страната на своето детство. Предполагам, не само в мен се запечатали заглавия и дори изказвания от медийните изяви и срещите на Троянов с четящата публика. Оценката му за прелома в България като „революция менте“, за манталитета на българите – че не сме скъсали с миналото си, че политическите затворници на комунистическия режим са били истински свободните хора срещнаха както разбиране, така и широко одобрение. Идваха от устата на писател с чувствителност и с усет за преживяното в България „след девети“ и „след десети“, от изследовател, който бе доказал как страстно и задълбочено се отдава на проектите си, от творец, чието филмирано произведение с един замах бе изпарило недоверието, че чужденец не може да разкрие нюансите на балканската душа. Не съм забравил и реакцията на Райна Кабаиванска, по това време също в София, която призна, че заради романа вече трета нощ не може да спи, че се надява текстът никога да не се превърне във филм, защото в него става дума за ужасни неща.

Собственото ми отношение към Троянов е смесено. Най-вече, защото е Илия, като единият ми дядо ми, като брат ми, като онази средна част от собственото ми име, рамкирана от началото и края на името „Стефан“, на другия ми дядо. То е гравирано в съзнанието ми като знак за любов и страхопочитание, както Елиас Канети научава от думите и

1 Илия Троянов, *Власт и съпротива* (прев. Любомир Илиев), Сиела, София 2016.

въздействието на собствения си дядо. А словата на нобелиста отдавна се бяха заплели в ръководна нишка за мен: „Конфликтът между имена и дела се превърна в съществено напрежение, но стремежът да ги приведа в съзвучие не ме напусна никога. Към хора и към герои се привързвах заради имената им, а разочарованията от тяхното поведение ме накара да прибягна до най-неочаквани усилия, за да ги проумея и приведа в съзвучие с имената им. Но за други трябваше да изнамеря отблъскващи истории, които да оправдаят техните отвратителни имена“. Много от страниците и историите на Троянов също са ме карали да мисля и да се възнувам, да се радвам на признанието и наградите му.

Но освен писател той е и публична личност, човек, който споделя мнения и оценки, предлага обобщения. Тъкмо в този контекст коментарът му във връзка с Нобеловата награда за литература, присъдена на Херта Мюлер през 2009 г., го представи в неочаквана светлина¹. Троянов взема повод от мотивите на Шведската академия – ландшафтите на безотечествеността (*Landschaften der Heimatlosigkeit*), за да отвърне: „истинската отечествена литература е тази, която често възниква именно в емиграция“². Не че Под игото или Пан Тадеуш не са написани в емиграция. Явно, че става дума за нещо по-различно. „Автори като Херта Мюлер са патриоти на една отчуждена родина. Литературната продукция от последните двамадесет години навява на мисълта, че едва ли някой останал у дома може да пише по такъв начин за господството на насилието и за немотата на жертвите“³. Тя е един от онези самотни гласове, които бият камбаната и наред западната култура, предупреждават и алармират за разпространените се и там тенденции – „фурорът на туширане и придаване на миловидност (*Verniedlichen*)“, противопоставят се на духа на забравата, обладал Изтока въпреки промените. Впрочем, Троянов предлага и илюстрация за този отровен меланж на нагласите – изборът на Ирина Бокова за генерален секретар на Юнеско. Накрая откривам още една теза, която не ме напуска: „Нобеловият комитет оценява по достойнство една авторка като Херта Мюлер, която въпреки предполага-

1 <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/nobelpreis-fuer-herta-mueller-fanal-gegen-den-furor-des-vertuschens-a-654044.html>

2 Wahre Heimatliteratur somit, die ja oft gerade in der Emigration entsteht.

3 Autoren wie Herta Müller sind Patrioten einer entfremdeten Heimat. Die literarische Produktion der letzten zwanzig Jahre legt nahe, dass kaum ein Daheimgebliebener über die Herrschaft der Gewalt und die Stummheit der Opfer auf diese Art schreiben kann.

емото изгнание и изтръгване от корен, е останала вярна на изстраданото, затова, че творчеството ѝ се обединява в единството на възкресяване и на демонтаж на тоталитарната реалност, каквото едва ли има при друга авторка, да не говорим за живееща все още в Източна Европа“.¹

Не съм изхвърлян от България, нито съм бягал от нея. Не съм бил затворник, нито имам досие. Давам си сметка, че съм от мнозинството, а прокудените, отказчиците, преследваните и изнудваните по политически причини са малко. Затова ги уважавам. Пред някои се прекланям. Но трябва ли да приема, че „оставането у дома“ е достатъчно или необходимо условие за такава разделителна линия, каквато прокарва Троянов? Защо само физическата крачка отвъд Стената, отвъд Завесата, която безспорно е израз на извънредна смелост и на определен риск, да отваря очите за истината отсам, защо бремето на изгнанието да не заслепява, докато бремето на непосредствената въвличеност в лъжливата действителност да (ни) осъжда на непълнолетие? Така Троянов започна да ми изглежда като самостилизиран съдник, изразител на привилегирована позиция, която и да иска, дори с воля и усърдие, мнозинството от нас е осъдено да не може да заеме. Защото е останало тук, в кочината. Добре, че не съм писател, утешавам се аз, защото излиза, че няма за какво да се напъвам. „Отличието възнагражда една непреклонно-куражлива литературна дейност и поощрява онези, които за поели по подобен път“². Ако Нобеловият комитет се беше вслушал в Троянов и бе осъзнал тренда, едва ли щеше да избере Боб Дилан.

Свободата на Троянов да се превъплъщава е завидна. Две години преди интервюто за наградата на Херта Мюлер той публикува друг забележителен роман, който почти веднага се появи и на български – Събирачът на светове. Още тогава стана известно, че при написването му авторът е живял в Бомбай, прекосил е пеша Танзания за да се вживее плътно в живота на героя си. Едва ли Аристотел, Станиславски, Де Ниро са си представяли подобна последователност. Признавам си, Брехт по ми лежи на сърце. Затова никога не посегнах към другата версия, слива-

1 Das Nobelpreiskomitee würdigt, dass trotz vermeintlichem Exil oder Entwurzelung eine Autorin wie Herta Müller dem Erlittenen treu geblieben ist, dass sich ihr Werk zu einer einheitlichen Beschwörung und Demontage der totalitären Realität fügt, wie bei kaum einer anderen und schon gar nicht bei einer noch im Osten Europas lebenden Autorin.

2 Der Preis belohnt eine unbeugsam-couragierte literarische Arbeit und ermutigt jene, die einen ähnlichen Weg beschreiten

ща история и изследване, към Номад на четири континента. Но друго е, което ме провокира да се поразровя. Героят на романа, както и неговият прототип предприема поклонническо пътешествие до Мека и Медина, предрешен като индийски мюсюлманин. А Троянов? Множество свидетелства в интернет говорят за това, че през 2003 г. той е посетил Мека и Медина, както и пътеписът, издаден от него¹. Но нали това не е позволено за неверници². Тогава? Преобличал ли се е, маскирал ли се е, как е станало? За „преоблякъл се Илия“ знаем, но публикация в TAZ твърди, че той е вече Хаджи Илия, нещо повече: „Илия Троянов е станал мюсюлманин“³. Свободата на вероизповедание е човешко право. Както и смяната или отказът от религия. Друг е въпросът, от коя религиозна общност излиза нето е възможно и позволено от собствената ѝ гледна точка.

През 2009 г. в част от дисертацията си изследователка сподели промислените си наблюдения въз основата на детайлно вглеждане в текста на Троянов⁴. И според нея „той пътува до Саудитска Арабия и като мюсюлманин, и като автор“, но не само за да пише, а с цел да се обогати (*purpose of gain*), да подсили духовността и солидарността със съмишленици по вяра, да изпита интимна среща с исляма и да я сподели публично. В крайна сметка Троянов успял да се почувства в джамията на място, което се оказало родина за него (*This place even becomes a „Heimat“ (139 – стр. в немското издание) for him, a home with deep emotional roots*). В заключение: „Ислямът със сигурност се сторил по ефективно домашно място за Троянов отколкото която и да било държава или нация“ (*Certainly Islam seems to operate as a more effective home-place for Trojanow than any state or nation*). Това е нейното виждане, аз не съм чел пътеписа и не мога да кажа, дали бих споделил вижданията ѝ. Мога обаче да разбера позицията ѝ, защото и християнството в същността си няма държава и нация, защото всяка истинска религия учи на абстрахиране и на универсализъм, вярно, от гледната точка на конкретна вяра и на непоколебима верност. При това без да се нуждае от сакрално място, недостъпно за чужди и лише-

- 1 **Ilija Trojanow**, *Zu den heiligen Quellen des Islam Als Pilger nach Mekka und Medina*, Malik Verlag, München 2004.
- 2 <http://www.genmufti.net/2010-11-11-13-21-39.html>; <http://www.grandmufti.bg/bg/home/hadzh-i-umre.html>
- 3 <http://www.taz.de/1668926/>
- 4 Frauke Matthes, „Encountering Islam at Its Roots: Ilija Trojanow's *Zu den heiligen Quellen des Islam*“, in: James R. Hodkinson, Jeffrey Morrison (eds.) *Encounters with Islam in German Literature and Culture*, Camden House, Boydell & Brewer, Rochester NY 2009.

ни от разум, от върховно братство единствено и само сред свои. Затова пък в интервюта Троянов всячески отбягва думата „конвертиране“¹. От една страна, той защитава един хуманен идеал, с чиято помощ се надява да влезе във всяка култура отвътре, едновременно да я схване в нейната автентичност и да отсее доброто и злото в проявите ѝ, след което да представи опита си като лично постижение и споделима възможност. От друга страна обаче, оставя впечатлението, че това е само брънка, серия от минали и предстоящи вживявания и възплъщения. Затова видимостта на ритуалите, дори безупречното им спазване не било всичко. Защо ли в главата ми зазвучава: много сме, силни сме. Стоп! Какво тук има да се увърта и усуква. В случая всяка направа на фини различия води до размиване границите на допустимост. Предпочитам да гледам Мълчанието на М. Скорсезе, вместо да чета за отдадено-дистанцирани поклоннически пътешествия, които така или иначе свършват като човешко жертвоприношение². И ми е писнало някой да припява с високомерието на Новалис: „философията е носталгия, нагон навсякъде да си у дома си“.

И така, какво може да мотивира някой зрял човек да приеме или смени вярата си? Естествено, че движещите сили са не само екзистенциални или религиозни, не винаги става дума за дирене на спасение. За някои решаващи може да се окажат естетически или модни изкушения, за други утилитарни или политически преценки. Невярващите пък няма изобщо да съзрат какъвто и да е проблем в прехождането. Но при Троянов на преден план сякаш излиза жаждата за туризъм, страстта по приключения, трупането на дълбинни преживявания, вживяването в роли – не на сцената, а в самия живот, смелата до безразсъдство

1 derstandard.at/2838905/Schoepfen-aus-Weltkenntnis-Ilija-Trojanow-im-Gespraech; <https://erenguevercin.wordpress.com/ilija-trojanow/> (*Islamische Zeitung*, 27.04.2006): „Често ме питат, кога съм „конвертирал“. Отговарям, защо обаче никой не ме пита, какво ме fasciniра в исляма. Хората искат да ме категоризират, а нямат никакъв интерес към опита ми“. „Аз съм някой, който високо цени формата на молитва в исляма. Тя наистина е грандиозна. Всеки път, когато излизам от молитва, се чувствам обогатен във всяко едно отношение“.

2 „Всичките 228 български поклонници за традиционния хадж в Мека за Курбан Байряма са в добро здраве и успешно са направили 20 километровия преход до Мека. При вечерашния инцидент, когато до смърт бяха стъпкани 717 души, няма български граждани – съобщи Главното мюфтийство“, 25.9.2015, <https://bnr.bg/post/100605887/vsichki-balgarski-pokolonnici-za-tradicionnia-hadj-v-meka-sa-v-dobro-zdrave>.

игра с идентичности. И неистовото споделяне на опита¹. Но това съвсем не е интересът за просвещаване, защото има достатъчно други хора, които биха описали поклонническо пътуване без да им се налага да прибягват формално или не към религиозна мимикрия. Постмодерен жест, изпълнен с лекота. Или израз на самочувствието на избраника, на имунизирания, на резистентния, когото авантюрите само каляват повече и повече. Наясно съм, че работата на писателя прилича понякога на дейността на агент под прикритие, не винаги увил душата си в тефлон, но проблемът *dirty hands* стои и пред двамата. И как тогава да съдиш онези, които са стъпили в купела не на вярата, а на идеологията, които са влезли не в Общността, а в Партията, които са посещавали свети места не в Близкия Изток, а култови у дома? Кое гарантира съхраняването на дистанция и трезвост? И какво става с околните, с истински вярващите, които са ти се доверили? Откакто тези мисли изплуваха в съзнанието ми, започнах да виждам в Троянов и троянски кон.

Поради всичко това взех да отлагам читателската си среща с Власт и съпротива. Тогава внезапно, на 27 януари 2017 г. Франкфуртер Алгемайне Цайтунг публикува есето на Троянов „Предателство, как е твоето име?“ Последваха изказвания, интервюта, дискусии. Появи се и преводът на това есе на български². Повлиян от художествени публикации, впрочем, не дотам художествени и по-скоро провокации, Троянов стига до убеждението, че българският преводач е изопачил текста му, защото е бил агент на Държавна сигурност. На по-дълбоко равнище конкретното деяние е израз на междучовешка подлост, върху която се гради повсеместният гнет над населението на една страна. Уловен е симптом и е диагностицирано заболяване. Предполагаемият пациент също е идентифициран – настоящият манталитет в България. Защото в него няма и намек, подлещите да са се разкаjali, да са поискали прошка! Предателите на хората стискат зъби за да не предадат системата. И така продължават да са предатели, че дори и да доносничат. Трудно е да се допълни каквото и да било. Освен това, че жертвите и по-късните поколения проявяват пълно безразличие по темата, както съдилищата и университетите, а медиите залагат на скандала и волю-неволю превръщат мерзавците в герои. *No sense for Heimat*.

1 Марката *Malik National Geographic*, импринт на издателство *Piper*, е специализирана в пътеводители.

2 <http://www.ploshtadslaveikov.com/predatelstvo-kak-e-tvoeto-ime/>

На това място талантът на Троянов блясва: Изведнъж се почувствах натикан в собствения си роман. И кой е виновникът за това? Преводачът. В няколко абзаца онзи е представен не като маша, а като майстор на „диалектиката на измамата“. И за да не изглежда всичко това като голословна хипотеза, следва подкрепа с цитати от превода, в които има разминавания с оригинала: „странни неточности“, резултат не от небрежност или недоглеждане, а поради „ужасна преднамереност“. Сринах се. Преди време бях открил при същия преводач, че един кладенец от „артезиански“ е станал „картезиански“¹. И тук ли трябваше да подозирам опит за заблуда, намесата на нечия дълга ръка, например, скрития под философския етикет хидроинженер, а под него – хидрата на държавна сигурност? Понеже и аз превеждам, помислих си, какво ли може някой някога да открие зад моите решения, грешки или пропуски. Водил ли е друг ръката ми? Затова се захванах със собствено сравнение на двата текста – немския и българския. Защото има нещо злокобно да се усетиш предаден тъкмо в родината, която те е прокудила или си напуснал в спасително бягство, но която все пак си запазил място в съзнанието си, дори когато си открил истинска нова духовна родина.

Когато стигнах до ключовата глава, си дадох сметка, че на мястото на преводача навярно сам бих направил това, което е сторил той. Защото става дума за пасаж, в който героят разглежда документи от собственото си милиционерско дело, чете написаното – експертен протокол от огледа на престъплението – и размишлява върху достоверността на съхраненото описание. Което вече изкушава дори поназнайващите немски език, да изпробват уменията си като минат в условно наклонение, нещо като да се пробваш във висш пилотаж, какъвто на български не е прието да се прави. Впрочем, става дума за взривяване на паметник на Сталин, извършено собственоръчно от единия от главните герои, който за това е осъден за пореден път, но непрекъснен излиза от затвора и след смяната на режима се опитва да научи подробности около резултата и от обстоятелствата преди и след деянието си. Прави му впечатление, че експертът е описал пораженията на паметника така, сякаш е пострадал само постаментът. И корекцията, която героят казва наум, а Троянов записва, т.е как нещата в действително са се случили, на немски изглежда така: *Aber ich, angeblich etwa 35 Jahre alt, habe an jenem Abend abgewartet, bis Stalins*

1 Уве Телкамп, Кулата (прев. Л. Илиев), Атлантис ИК, София 2011, 913.

Kopf zu Boden fiel. Erst als er mit dem Gesicht im Matsch lag, bin ich weggerannt, а на български: „Аз обаче, уж на около 35 години, онази вечер съм бил чакал главата на Сталин да рухне на земята. Избягал съм чак когато лицето му плъоснало в калта“ (274). И през ум не би ми минало, че преводачът умишлено е подправил смисъла, само и само да дискредитира героя, че не бил дочакал сгромолясването на монумента. По-скоро причината е в във вметката „уж на около 35 години“ (*angeblich etwa 35 Jahre alt*). *Angeblich* е дума за условност, „така наречен“, както казваме на български. Каква е ролята ѝ тук? Смятам, че тя препраща пет страници по-рано в текста, където от разпита на свидетел е установено, че предполагаемият извършител е „30-40-годишен мъж“ (269). Затова бих предложил злополучното място да се чете: Аз обаче, така нареченият мъж на около 35 години..., след което наклонението да се „изправи“. Дори да става дума за преводаческа грешка, не виждам с какво преводачът е натикал автора като герой в собствения му роман.

А 80 страници по-късно текстът ме грабна така, че взех да съжалявам, че не съм го прочел по-рано. В тази глава героят е подложен на медицински преглед от страна на дузина психиатри во главе с академик, в присъствието и на студенти – „петстотин млади чифта очи“. Още дотук започват да ми се привиждат позната аудитория, сцени на Тайната вечеря и на Лайпцигския процес, взети заедно. На всичко отгоре инструментът на теста е от най-висша проба и по модел на инквизицията – познаване и тълкуване на „светото писание“ на марксизма-ленинизма. Затова опонент на героя е ръководителят на идеологическата катедра. Всички опити, проверката за психическото здраве да се направи с помощта на неутрално знание, са отхвърлени. Следва забележителен диспут. Предавам го без условно наклонение! Обвиненията, че политическият злосторник е предал „идеала на комунизма“ са отхвърлени, защото в действителността няма и не е имало комунизъм, защото болшевизмът не води дори до социализъм, защото злополучният резултат е нищо повече от държавен капитализъм. И когато комисията и аудиторията кимат в такт, че нали тъкмо капитализмът и капиталистите били премахнати (разбира се, безусловно), следва ново възражение, подкрепено с цитат от Енгелс, че държавната собственост не е достатъчна за характеризирането на едно общество като социалистическо. Като капак – цитат и от Ленин, по том, издание, страница. Настава суматоха, мнозинството не вярва, че Ленин би могъл да е автор на теза за наличие на експлоатация на прак-

тика и при социализма, т.е. в полза на апаратчиците и номенклатурата. Пращат медицинска сестра да търси думите на вожда. В аудиторията става все по-тихо и тихо. Само затворникът-пациент продължава да говори, да сее наляво и надясно примери за класови различия, за които всички мислят че са отишли в историята. Публиката започва да се смее, добре че се връща сестрата. Уви, цитатът е верен! Не са го видели само онези, които са чели Сталин, не Ленин. Но и другите не са в по-добро положение, защото не са поглеждали Бакунин. Естествено, нещата не свършват добре.

Но сцената от книгата – заради амфитеатралната аудитория – ми напомни за защитата на големия докторат на Жельо Желев, за честване на 3 март в друга зала, когато той задаваше въпроси, цитирайки инкриминирани издания. Напомни ми за Николай Генчев, цитиращ потуленни думи на Левски, за Николай Василев, който раздаваше като вложка отпадналите цитати на класиците от книгата му за младия Енгелс. Не по-слаби са образите и от семинари, в които като студенти внезапно сме се натъквали на непълноти и съкращения, едностранчиви редакции и изопачения. Но най-незабравимият от всички студентски случаи е когато Недялко Мерджанов ми показва издание на руски на История на западната философия от Б. Ръсел. Оригиналът е от 1946 г., а на руски книгата излиза през 1959-та. Мерджанов разполагаше с американско издание, в което лесно се вижда, че в съветското липсва главата за Маркс. Самият факт, че Ръсел нарежда Маркс сред философите, но не Фихте или Шелинг, няма значение, важното е да остане скрито твърдението: „Маркс винаги се е отнасял пренебрежително към славяните“. От тогава не си спестявам времето да проверявам автентичността на онези тези, които ми изглеждат подозрително ясни или отдавна скъсали с контекста на формулирането им.

Зад това стои и по-детски спомен. Другият ми дядо е бил близък с А. Каралийчев, майка ми, родена в годината на смъртта на писателската дъщеря притежаваше екземпляр от Ането с надпис „На Венето от таткото на Ането“. Благодарение на това или кой знае как, заради бомбардировките над София при дядо ми намерили подслон Фурнаджиеви, при съседите – Дора Габе. Поради което баба ми постоянно разнасяше спомени и клюки за тях. Като ученик разчитах и на дядовата библиотека, така че лятото не мъкнех книги със себе си на село. Веднъж обаче онемях, отваряйки списъка със задачи – септемврийски поети. Сред тях – А. Разцветнков, от

него камари детски книжки по рафтовете и нищо друго. Взах да питам, а баба ми ме спуска от смях. Оказа се, че и той им бил познат, но се споминал рано. Но онова, с което тя го беше запомнила, бяха всевъзможни шлагери и градски песни. Акълът ми не го побираше. Тя навиваше грамофона и след това припяваше все по-пиперливи текстове. Не знам доколко беше права, но сякаш всичко изпято за двете съседки-кокетки, за детето на моите години, за тъга по изневяра, за сънища до теб, за целувки и милувки сладки, че дори и Тумбалалайка тя приписваше на Разветников. И когато взех че пак попитах за септемврийското му творчество, този път се намеси дядо ми и изкара отнякъде брой на сп. Просвета, септември-октомври, но от 1943 г. Там прочетох и научих стихотворението Безсмъртният, посветено на кончината на цар Борис III: „Не виждахте ме – ала всички знаяхме,/ че ти си тук, че бдиш, и в злия мрак/ държиш ти сам кормилото в ръката си/ и виждаш път, знаеш брод и бряг“. През учебната година го представих като посветено... на Ленин. Така или иначе стихосбирката Жертвени клади е публикувана през 1924 г., а в първата ѝ част има стихотворение, посветено на Хр. Смирненски – След погребението. Всичко пасна, вместо една – две елегии, а виновна за всеобщото незнание на това второ стихотворение се оказва някогашната цензура.

Днес едва ли някой се интересува от вехтите септемврийските поети. Но никога няма да забравя, какво идеологията е скривала зад подобна трафаретна квалификация. Благодарен съм, че Троянов ми даде повод да преживея наново миг, в който дори и аз съм имал своята младежка съпротива, че съм възмъжавал в среда, в която примерите за интелектуална съпротива са били на всяка крачка.

За съжаление радостта ми не трая дълго. На стр. 406 започва онази част от Власт и съпротива, озаглавена толкова симптоматично „1989-разказва“, годината на революцията менте, по изразу на Троянов. Нямам време да проверя, но тя е... най-кратката – 4 страници (406-409). Още един симптом. За какво? За чия сметка? Дали пък други ревностни читатели, открили пропуска в наклонението, нямат обяснение. Уви, нищо. Поглеждам в немския вариант – о, беля! Там страниците са двойно повече. За какво бяха целите баталии в пресата и по телевизията, след като никой не е забелязал такъв пропуск.

Вглеждам се в изтървания текст. Поредна изненада. Още в първото изречение присъства име на реална личност, не псевдоним. Иначе двамата протагонисти са Константин и Методи, а самият Константин – по-

неже е анархист, което изпъква и от диспута, представен току-що, е по фамилия Шейтанов. Зад мнозина от имената на другите герои могат пък да се разпознаят реалните им прототипи. Има и такива, които са въведени с истинските имена – Тодор Живков, Мирчо Спасов, Петър Стоянов, има и Цола, при която не всичко е така буквално. Тук обаче, в липсващия раздел се мъдри Илия Минев, без каквито и да е заобикалки. Единственият друг Илия, освен авторът. До този момент той вече се е появявал в текста: „Бяхме шестима: трима legioneri, трима анархисти. Когато се почна на 20 април, та три месеца. От последните дни на студа до първите дни на жегата. През трите часа, в които отсъствахме от карцера, лиснаха на пода пикня. Върнахме се сред непоносима смрад. Според разпорежданията всеки затворник трябваше да е сам в карцера, но понеже бяха подценили броя на непреклонните и разполагаха само с четири килии, Илия Минев и аз трябваше да делим обща килия, а [и още] един от анархистите беше сложен заедно с друг legioner, като очакваха да си изпотрошим главите. Не знаеха как сближава общият престой във вонящата тъмна дупка, дори когато поклонник на Хитлер я обитава заедно с противник на всякакви йерархии“ (152). Толкова. Дори за legioneri става дума само още веднъж, когато продължават да враждуват със земедельци (196), макар и на по деветдесет години, и друг път, когато надзирателите отново са предизвикали нежелано съжителство в килията (337).

Това още повече засилва загадката, защо свободният контакт между измисления герой Константин Шейтанов и реалния Илия Минев е прескочен в българското издание. Трудно ми да допусна, че става въпрос за недоглеждане от страна на преводач, на редактор и издател. Затова ще си позволя да изложа предположение.

Взривеният паметник на Сталин, неуспехът на Константин да стане член на комисията по разкриване на досиетата насочват към реално лице – Георги Константинов, осъден на 20 години затвор, амнистиран след 10, през 1962 г., който 11 години по-късно успява да избяга и в периода 1973-91 г. е емигрант във Франция, след което – едва благодарение на нова амнистия и отмяна на задочна смъртна присъда – се връща в България.¹ Би ли човек като него се обадил (от чужбина) на Илия Минев

1 <http://e-vestnik.bg/5028>; <http://e-vestnik.bg/5050>;
[https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B8_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2_\(%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82\)](https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B8_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2_(%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82))

след като двайсет години не са се чували, че да му позвъни и още веднъж? За какво? Който иска, нека намери липсващия текст. От него може да научи, как Илия Минев пее в карцера „Тодор си баба ебеше на Охридските извори“, което довежда до изолацията му и сред изолираните. Същото се повтаря и с опита му да организира демократично движение. Защото си остава нацист и чужд на демокрацията. То и сам по себе си пасажът е сякаш излишен. Поради което никой не усеща и липсата му. Епизод от Кръвни-срежи.

И все пак два въпроса не отстъпват назад. Защо немците да могат да четат и тази глава, българите да не могат? Кое е предизвикало необявената никъде редакция?

Кой е Илия Минев? За едни „българският Мандела“ заради 33 годишен престой зад решетките, за други достоен да бъде награден посмъртно от президента Стоянов – заедно с Джон Атанасов и Георги Марков – с орден „Стара планина“ първа степен (Указ 442/ 11.12.2000). А за героя на Троянов Константин Шейтанов, с висока степен на вероятност и за реалния Георги Константинов – легионер, нацист, антисемит. С минимална известност в чужбина, независимо от информацията за личното му познатство с Франсоа Митеран още от 40-те години на XX в. Затова каквото и да прочете немският читател, едва ли името и действията на реалния или романия Илия Минев биха имали някакво особено значение.

Но за българския? А за самия Георги Константинов, който е представен през 1989 г. във Франция така, сякаш няма на кого другиму да се обади? След като толкова години наред не е позволил да го унизят, защо трябва сам – анархистът да се унижава и да звъни на непоправим легионер? Поне това да му беше спестил авторът. А според някои Илия Троянов е племенник на Георги Константинов. Излиза, че чичовото нещо е сгафило. Затова на немците може, ама на българите – не. Може и да греши. Но нямам друго обяснение. Не вярвам да е възроптал духът на Илия Минев, че образът му е бил така окепазен.

И ако това е така, ако авторът се е наложил по такъв начин над преводача, за какво предателство говори? За каква намеса на ДС? Нима нямам същото право да питам: Кой е променил текста по удобен за ДС начин? Защото какво трябва да означава присъствието на Илия Минев в ползрението на читатели, които нищо не знаят и нехаят за него, и липсата му за онези, които биха сметнали всяка негова репрезентация за кощунство с паметта или за скрит намек за носталгията по хилядолет-

ни царства или знак на надежда за господството на свръхчовеци, какво друго, освен конспирация. А конспиратори – с лопата да ги ринеш. Не ги търсете обаче при преводача.

А може би немският читател е и по-зрял. Него един Илия Минев не ще уплаши или подлъже. А българския? Там нещата са по-опасни. Затова нека му спестим главоболията. Ще мине и без Илия Минев, както е минал и без да знае, що е Ръсел за Маркс ръсил. Не знам дали Троянов се е оказал герой в собствения си роман, но аз – със сигурност. Спестовните страници от оригиналната история ме карат да се чувствам като частица от неразумния юрод на Паисий. Затова и ще попитам: *Entmündigung, wie ist Dein Name?*

Едно неприятно заключение

Около лъжите относно оръжията на Садам Хюсеин, послужили на Дж. Буш младши да нападне Ирак, прочетох книгата на Ричард Дж. Евънс за лъжите на Дейвид Ървинг относно Хитлер и хитлеризма¹. Ървинг беше завел дело в Англия в защита на името и репутацията си на учен и на правото си да говори и изразява мнението си свободно, а набедената в клевета историчка и нейното издателство бяха наели освен адвокати и историка Евънс за експерт. Така че Евънс бе изследвал в подробности публикациите на Ървинг и бе представил пред съда преценката си доколко отрицанието на Холокоста е резултат на преднамерена манипулация, дали тя е свързана с политическите убеждения и предубеждения на Ървинг². Според експертизата много от ключовите изводи – че Хитлер не е знаел нищо за изстреблението на евреите (или поне до края на 43-та), че самият Холокост не бил системно и целенасочено унищожение, че никакви газови камери не са съществували – са базирани на фалшифицирани свидетелства или на пренебрегването на документи, на избирателно или частично цитиране, без да се отчита контекста.

Кое то най-силно ме впечатли, как Ървинг преправя през 1991 г. собствения си текст на Войната на Хитлер от 1977 г. Само три примера: Думата изстребление (*extermination*) е изчезнала напълно и е била заменена от израза „трагедия на евреите“, същото е станало с методическо

1 Има я под две заглавия, **американско**: *Lying About Hitler: Holocaust, History and the David Irving Trial*, Basic Books, New York 2001, **и** английско: *Telling Lies About Hitler: The Holocaust, History and the David Irving Trial*, Verso, London 2002.

2 Вж. информация около процеса: <https://www.hdot.org/>

ликвидиране, с машинарията за убиване. За 14 години група унгарски евреи, унищожени в Аушвиц, се превръщат в група работници в химически завод. Съгласно Ървинг Хитлер бил казал в една от „настошните си беседи“: по отношение и на евреите трябваше да остана безучастен, но бързо сравнение с оригинала открива, че фразата е: по отношение и на евреите трябваше дълго време да остана безучастен. А дори дългото време свършва!

В никоя от трите размишления, споделени по-горе, не привиждам каквото и да е продължение на подхода на Ървинг. Абсурдно е, защото става дума за съвсем други цели, политика и убеждения. Понякога се плаша обаче и от самите средства.

Стилиян Йотов е завършил философия в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, където преподава от 1990 година. През 2002 г. и 2003 г. е гост-професор във Франкфурт на Одер, а от 2006 г. – професор по съвременна философия и философия на правото. Автор е на „Справедливост и респект“, „Етика и мултикултурализъм“, „Равенство и егалитаризъм“, „Хабермас и претенциите на автономията“ и съставител на „Оправданата война днес“, „Конституционализъм“ и „Турция и ЕС – пределното изпитание“.

Коментари (8)

- 23-07-2017 | **Радомир Парпулов**

Благодаря Ви, г-н Професор. Някои неща трябва да бъдат записани, за да не се забравят..

- 24-07-2017|**Румяна Станкова**

Две бегло въведени от автора теми:

1. «Народната (пардон Националната, на която пише Народна) библиотека».

Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ до 2010 г. се нарича Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Основана на 17 юни 1879 г. като държавно учреждение с името Българска народна библиотека, построена със сключен през 1946 г. целеви държавен заем и открита на 16 декември 1953 г.

На 11 август 1994 г. е обявена за културен институт с национално значение.

С § 5 на «Закон за обществените библиотеки» от 6 юли 2009 г. Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е преименувана в Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Внесеният от Министерския съвет законопроект не посочва мотивите за смяна на името. Понастоящем думата Народна продължава да стои на фасадата на библиотеката въпреки преименуването!

Има десетки определения на термините „народ“ и „нация“, които се стремят от една страна да посочат различията, от друга страна – близостта и еднаквостта на техните значения.

Според Български тълковен речник от 1994 г. народ са всички граждани на една страна, цялото население, обединено политически в една държава. В това си свое значение думата „народ“ е синоним на думата „нация“.

Обаче между двата синонима, когато се употребяват като определения народен (Народна библиотека) и национален (Национална библиотека) има известни нюанси – народен се възприема като принадлежащ на всички граждани (народа), национален като принадлежащ на държавата (като институция).

2. Сравнението «От друга страна, това е сякаш поредно преживяване в стила на Кеворк Кеворкян да залепи насилствено скъсаната „Всяка неделя“» възприемам като уважение към борбената упоритост (да има още поредни преживявания) в стил Кеворк Кеворкян. За съжаление в архива на Българската национална телевизия няма съхранени записи на емисиите на „Всяка неделя“, излъчвани винаги на живо. Записи са правени за обсъждане от екипа на предаването, а копия са далновидно

съхранени от Кеворкян. Част от запазените интервюта с известни гости са представени в уебсайта „Всяка неделя“. www.vsyakanedelya.com/

- 24-07-2017|**Гост**

Как си личи, че това не е Ивайло Дичев. Браво, професоре!

- 31-07-2017|**Мартин Заимов**

Изненада ме липсата на коментар.

Възможно ли е всички да са така объркани като мен? Прецизността и усърдието в текстовете на Стилиян Йотов са извън съмнение. Защо ме объркват? Дали не е заради това, че реалността става все по-трудна за описание и съответно намирането на истини става все по-изнурително.

Преди време прочетох книгата на Троянов с ентузиазъм. Защо не ми хареса? Дали заради преводача или заради липсата на нов, поне малко ентузиазиращ прочит на българската реалност.

Защо ме отблъсква мюсюлманството на Троянов? Дали не съм бил прекалено атеизиран от съветското ми начално образование или му завиждам на свободата да се потапя в страшни чужди общности.

Бих ви изнурил с поне още дузина сходни въпроси.

Но е все по-тежко да споделяме все по-объркващи истини.

Дори само за това следва да поздравим и Троянов и Йотов.

Най-важният въпрос ще остава. Защо досега няма коментари?

- 31-07-2017|**Мартин Заимов**

Най-простият отговор би бил: Лято е :)

- 01-08-2017|**Пенка Ангелова**

Текстът наистина е объркващ, както отбелязва Мартин Заимов и е трудно да се заеме човек в тази бъркотия с коментар. Но ще се опитам да набележа аспектите, по които според мен може да се дискутира:

1. Става въпрос за „пренаписване на българската история“, както гласи заглавието на статията, и за една ключова глава от книгата, която при превода е пропусната и в която се споменава името на една действителна личност от българската история – Илия Минев.

2. Става въпрос за етиката на превода и преводача и дали преводачът има право да „коригира“ текста на автора.

3. Става въпрос и за рецепцията на текста, как германският читател и как българският читател би прочел и разбрал или неразбрал романа и дали авторът трябва да се съобразява с това, за да „се хареса“.

Към т.1.: За Илия Минев Илия Троянов пише и в „Кучешки време-на“:

„През целия си живот Илия Минев е бил непоклатим легионер, от пламенните първи прояви в младежката организация до дълбоки старини, които прекарва като самотен беден пен-сионер в малкото градче Септември. Българските легионери (Национален съюз на българските легиони) подражавали на примера на националсоциалистите с кафявите си ризи, поз-драва и идеологията. Флагът им се състоял от знак за високо напрежение, поставен в червен кръст, изпращали делегации на приятелски срещи в Германия, където Минев се запознал с Хай-дрих, по-късно шеф на СС. Илия Минев принадлежал към край-ното крило на легиона. Бил убеден, че комунистите разбират само езика на тоягата. Борил се за право, дисциплина и ред в отечеството. И си го е получил: 24 години прекарал в затвори-те и лагерите, претърпял мъчения, глад и принудителен труд, но издържал и не се пречупил. Илия Минев, винаги верен на на-цистките си идеали, не бил най-подходящото лице за основава-не на първата дисидентска организация на страната си. „

В романа „Власт и съпротива“ става ясно, че в комунистическите ла-гери са „размесвали“ затворниците и в една килия са били поставени анархисти, фашисти и демократи-антикомунисти. Това разграничава-не е особено важно за автора на книгата, но също така и за историята. За съжаление непосредствено след 10. ноември първите, които бяха амнис-тирани в България, бяха членовете на предходното правителство и до ден днешен се премълчава фашисткия епизод в българската история. И твърде късно бяха признати заслугите на демократите-антикомунисти, населявали и погубени в комунистическите лагери и те бяха подведе-ни под обидното название „репресирани“, нещо като премазани, което не отговаря на тяхната борбена позиция. Между другото, т.н. демократи на прехода твърде бързо усетиха идеологичната насоченост на човека с черното кожено яке (Илия Минев) и също го елиминираха. Тезата, че сме били съюзници с националсоциалистическа Германия, но в също-то време сме били и жертви е много удобна за много хора, включител-

но и историците. А какво означава ЗЗД и забраната на политическите партии – една от трайните характеристики на тоталитарните режими, това ще рече и на фашисткия, не се коментира или се коментира твърде вяло. За мен политически моралната позиция е в антиототалитаризма: както антикомунизъм, така и антифашизъм. И доколкото съм запозната с текстовете на Илия Троянов, той също защитава тази позиция. Няма да се впускам в по-дълбоки исторически обосновки. Също така няма да се впускам и в религиозните похождения на Илия Троянов: смятам, че в неговото верую са литературата и възможните светове.

Към т.2. Етиката на превода и на преводача:

Има много примери за превода по време на тоталитаризма, когато „изпускаха“ неудобни пасажии от световно известни автори, например от Хайнрих Бюл и много други и превеждаха само идеологически удобни места. Защо и сега трябва да продължава тази традиция, ако правилно съм разбрала автора на статията? Защото на него не му харесва тази глава, или защото смята, че ще се нададе вой от поддръжниците на Илия Минев, които искат да го награждават с високи държавни отличия? Или защото смята читателите са недостатъчно зрели (unmündig), за да направят разлика между демократи-антикомунисти и фашисти-антикомунисти? Нека да оставим това на читателите, някои може и да умеят да правят тази разлика. А някои може и да почувстват ежедневиия фашизъм, който твърде силно се чувства в българското ежедневие. (Между другото „Ебал Тодорчо баба си“ можете и сега да чуете в YouTube, няма да давам адреса).

За етиката на превода и преводача може и трябва много да се говори и ще направя това на друго място. Но основното е, че преводачът трябва да остане верен на автора и на произведението, докато го превежда. След това ако иска, да го критикува. Но когато ченгето от ДС перефразираща и съкращава текста на Илия Троянов той наистина попада в ситуацията на герой от романа си.

Към т.3. За рецепцията на германския читател не се съмнявам. Техните антикомунисти бяха реабилитирани след проверка, дали не са били нацисти. И за германския читател това разделение е ясно, независимо какво отношение има той към него. А българският читател би могъл поне да се замисли и да разсъждава по въпроса, ако преводачът му разреши и не ореже текста. Така че на последния въпрос на Стилиан Йотов

ми се иска да отговоря с познатия цитат: *Sapare aude! Имай смелост да си служиш със собствения си разсъдък!*

- 05-08-2017|**Румяна Станкова**

Предлагам мой превод на текста от книгата „Власт и съпротива“:

Оригинален текст: Aber ich, angeblich etwa 35 Jahre alt, habe an jenem Abend abgewartet, bis Stalins Kopf zu Boden fiel. Erst als er mit dem Gesicht im Matsch lag, bin ich weggerannt.

Превод:

Аз обаче, според описанието на възраст около 35 години, в онази вечер изчаках докато главата на Сталин падна на земята. Чак когато видях той да лежи с лице забито в калта, тогава избягах.

Този превод препраща читателя към показанията в протокола от разпита на свидетеля по-конкретно, отколкото предложения превод от автора на статията г-н Стилиян Йотов: Аз обаче, така нареченият мъж на около 35 години...,

Моят превод на този текст е пристрастен само към смисловата точност, а наречието за условност *angeblich* препраща към свидетелското описание, втората част на изречението е в изявително наклонение – действието е в реално време т.е. разказвачът е действителен участник във взривяването.

Предлагам линк към предаването по БНТ „Казусът с книгата „Власт и съпротива“ на Илия Троянов“ – 31.01.2017. В дискусията участват Иглика Василева – преводач, Силвия Чолева – писател, Захари Карабашлиев – издател, писател, Пламен Дойнов – литературен историк и писател и преводачът Любомир Илиев по телефона.

www.bnt.bg/bg/a/zashto-prevodachat-lyubo...rinadlezhnost-kam-ds

- 05-08-2017|**Златко**

Благодаря, важна информация...

По повод последните политически развития в Македония Автор(и): Огнян Минчев

Не е никак странно, че Москва и Белград активираха до максимум своите пети колони в София и в Скопие в навечерието на 2 август – датата на договореното от премиерите Борисов и Заев съвместно честване на Илинден и планираното подписване на договор за добросъседство между двете страни. Изолацията на Македония от нейните съседи е основна регионална политическа цел на Белград с цел да не се допусне интеграция на Скопие в НАТО и ЕС преди приемането на Сърбия за член на ЕС (Белград засега отказва членство в НАТО).

В продължение на четвърт век поддържането на изолацията на Скопие бе лесно заради няколко обстоятелства. Първо, твърдият бойкот на Атина за признаване на македонската държавност поради проблема с името на републиката и – в по-широк план – поради спора за античното културно наследство, който Скопие при управлението на Груевски доведе до ключов проблем на македонската идентичност. Бойкотът на името и оттам – на членството на Македония в НАТО и ЕС не пречат на Атина да поддържа максимално активни икономически отношения със Скопие и да контролира лъвски дялове от стопанството на малката република. Но този бойкот поддържа македонската уязвимост в регионален и международен план, което е в интерес на стария тандем Атина – Белград.

На второ място, регионалната и международна изолация на Скопие се обезпечава от външно спокойните, но вътрешно напрегнати отношения на Македония с двете съседни албански държави, които всячески подкрепят ескалацията на етническите претенции на албанската общност в северозападна Македония и предизвикват различни по сила и характер кризисни процеси в крехката македонска държавност. Кризата от 2001 г., която доведе до Охридския договор и практическата кантонизация на Македония бе предизвикана от метежа на местното – маке-

донско крило на Армията за освобождение на Косово: военна структура с претенции за националноосвободително движение, но функционираща като криминално-мафиотска мрежа.

Всяко разклащане на политическото статукво в Скопие се използва от албанския фактор в Тирана и Прищина за по-нататъшно автономизиране в посока откъсване на албанците в Македония. Последният precedent на подобна открита арогантност бе лансирането от албанския премиер Еди Рама на т.нар. „Тиранска платформа“ на македонските албански партии за нарастваща албанска хегемония върху македонската държава. С това свое поведение албанският фактор на Балканите пряко подпомага стратегията на Белград – и както ще видим, на Москва – за криза и изолация на Македония на Балканите.

Трето, хроничната нестабилност и изолация на Скопие се поддържат от хегемонното присъствие на сръбските разузнавателни, политически и стопански фактори на територията на самата република Македония. Сръбската популярна култура притежава хегемония в македонския публичен живот, а поредица от македонски политици – включително досегашния премиер Груевски – имат дълга лична история на служба в полза на Белград. Всички тези инструменти на влияние върху вътрешнополитическия живот на Македония съхраняват нейния прото-колониален статут по отношение на Сърбия. Един от ключовите инструменти на сръбската политика в Македония е системната и непрекъснатата анти-българска кампания, която се води от медии, академици, политици и още дълъг списък хранени хора на Удба.

Тук е време да споменем четвъртото обстоятелство за системната изолация на Македония в контекста на балканския регион. Комбинацията между плиткоумен „национализъм“ и успешна агентурна дейност на руската пета колона в България поддържа буен огъня на враждебността към „сърбоманите и македонистите“ от татък Гюешево. Липсата на опитен и интелигентен български национален елит доведе до дългосрочното пропиляване на множество възможности за необратимо сближаване и стабилизиране на отношенията между София и Скопие. Ако някой полуидиот в Скопие рече, че Самуил, Братя Миладинови и Гоце Делчев са македонци, поне трима малоумници в София се считат за длъжни да го наругаят и да потвърдят очевидното – че въпросните исторически фигури са българи. Много често е важно не толкова какво казваш, а как го казваш. Тези престрелки на мутри с интелектуални

претенции от двете страни на границата на практика дават достатъчно храна на пропагандни източници – в Атина, Белград и самата Македония – които съществуват, за да поддържат мита за българската опасност спрямо Македония. Днес към дежурните по македонска тема в София се присъединиха и мощни подкрепления – цялата агентура на руската пета колона в България.

Русия в продължение на доста време пазеше предпазлива дистанция спрямо регионалния ребус около Македония. Днес Кремъл смени доста рязко своите позиции. Като започнем от азбуката, дошла от „македонските земи“, като минем през пряката подкрепа за властта на клана „Груевски“ и като стигнем до изявленията в българския парламент за това, че Македония е българо-сръбски проблем и никакъв договор между София и Скопие не бива да се подписва.

Защо Путин изкара цялата артилерия?

Просто защото Македония е ключов шанс на Москва да дестабилизира Балканите и да осуети развитието на евро-атлантическата интеграция на региона. Кремъл разчиташе на Черна гора, известна с ентузиазираното си русофилство от 19 век насам. Но Подгорица обърна гръб на Москва и влезе в НАТО – може би защото през последните 15 години черногорците видяха за пръв път на живо доста руснаци – което повлияващо на русофилството им... Ако Македония реши проблема с името и влезе в НАТО – подобно на своите съседи – единствената надежда на Путин остава република Сръбска в Босна и Херцеговина. Самата Сърбия вече заяви чрез своя премиер, че евроинтеграцията има приоритет пред връзките с Русия.

През следващите дни и седмици ще наблюдаваме все по-пряката и очевидна връзка между анти-македонски изказвания в София и руските пари и пропагандни мрежи, функциониращи с нарастваща упоритост в България. Играта, както се казва, е ва банк. Същото ще се случва и в Скопие – антибългаризмът ще стигне до кресчендо и руско-удбашките кръгове ще се постараят силно за това.

На България е необходима стратегия на перспектива и разум в подобряването на отношенията с Македония. Преди всичко, ние нямаме драматичен залог, за да бързаме в тези отношения. Необходимо ни е да осигурим спокойна среда за двустранно сътрудничество – първоначално в „негорещи“ направления – железница, магистрала, стопанско съ-

трудничество, инвестиции. Политиката на идентичност може да почака и да бъде придвижвана с разум, спокойствие и яснота по един основен въпрос – Македония е друга държава, която носи отговорността за своето поведение и идентичност, но нашата история няма кой да я вземе. Тя вече се е случила. Това не означава, че трябва да премълчаваме безобразия, случващи се в Скопие. Но трябва да ги посрещаме спокойно – със самочувствието на нация, която има време да разреши своите наследени проблеми, ако бъде успешна в основните посоки на своето развитие.

Най-малкото – да не позволяваме на кремълските хибридници да ни водят за носа и да режисират поредна балканска свада с великодържавни задни мисли. Македония вече не бива да бъде емоция за нас, българите. Македония е част от нашето разумно и прагматично построено бъдеще в региона на Балканите.

Препечатваме мнението на политолога Огнян Минчев от профила му във Фейсбук.

Заглавието е на „Либерален преглед“

Доц. Огнян Минчев е политолог, доктор на социологическите науки. Преподава Теория на международните отношения в Софийския университет. Директор е на Института за регионални и международни изследвания и председател на Управителния съвет на българския клон на организацията „Прозрачност без граници“. Автор е на множество анализи по вътрешна и международна политика.

Коментари (3)

- 16-07-2017|**д-р Иван Симеонов**

Браво, доц. Минчев! Статията Ви е великолепна! Анализът в нея на обществено-политическата ситуация в Република Македония е обективен и обоснован.

- 16-07-2017|**Мина Ветренска**

В интерес на България и Македония е тези две държави да са в най-добри отношения. Дано да действат разумно и интелигентно нашите политици в тази посока. Прекрасна е статията. Благодаря, д-р Минчев.

- 21-07-2017|**Никодим Димов**

„През следващите дни и седмици ще наблюдаваме все по-пряката и очевидна връзка между анти-македонски изказвания в София и руските пари и пропагандни мрежи, функциониращи с нарастваща упоритост в България. Играта, както се казва, е ва банк. Същото ще се случва и в Скопие – антибългаризмът ще стигне до кресчендо и руско-удбашките кръгове ще се постараят силно за това.“ – Това не се случи, което показва, че сте слаб анализатор (не е новина). Само не стана ясно „Петата руска колона“ в Атина. Очевидно там Русия е най-силна, защото вече четвърт век саботират развитието и НАТО и Евроинтеграцията на Македония

Интеграцията на чернокожите в САЩ и ромите в България –

„мисията невъзможна“?

Автор(и): Светлозар Кирилов

Целта на този текст¹ е да потърси аналогии в положението на чернокожите в САЩ и ромите в България, да разгледа трудностите и постигнатото след усилията за интеграция на афроамериканците и да види дали американските практики дават надежди за преодоляване изолацията на ромите в европейските общества.

1. Положението на чернокожите и ромите

САЩ често са възприемани като страната на неограничените възможности, където всеки, който има способности и желание да работи, може да се изкачи по социалната стълба и да придобие богатство, успех и уважение – прословутата американска мечта, за която често се спори дали е мит или реалност. Оптимистичните сценарии не са особено приложими за афроамериканците – те са по-бедни, по-малко образовани, с по-високи нива на безработица и с по-голям шанс за попадане в затвора от белите американци. Годишният медианен доход на чернокожите в САЩ е 32 000 долара, докато за неиспаноезичните бели е 54 000 долара. Т.е. чернокожите изкарват средно 59 % от това, което получават белите американци. Дванадесет процента от белите нямат здравна застраховка (както държавна, така и частна), а при чернокожите този дял е почти два пъти по-голям – 21 %². Около 40 % от чернокожите ученици отпадат

-
- 1 Статията е публикувана първо в Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Факултет по журналистика и масова комуникация, 2014, том 20, с. 151–165.
 - 2 DENAVAS-WALT, Carmen, Bernadette D. PROCTOR, and Jessica C. SMITH. Income, Poverty, and Health Coverage in the United States: 2010. Washington, DC: U.S. Census Bureau, Current Population Reports, P60-239, 2011, pp. 6, 14, 26.

от училище¹, а липсата на средно образование драматично увеличава шансовете им да са безработни, зависими от социални помощи и да попаднат в затвора. Чернокожите семейства често са нестабилни и в много случаи се състоят от самотни майки и децата им – повече от половината афроамерикански деца живеят само с един родител, обикновено майката². Това е един от факторите, които влияят по-късно за по-големия шанс на чернокожите за попадане в затвора – афроамериканците са 12 % от населението на САЩ, докато делът им от мъжете, затворени в щатските и федерални затвори, е 39 %, три пъти по-голям от дела им в общото население³.

Положението на ромите в Европа е съпоставимо със ситуацията на чернокожите в САЩ. Половината от ромите в Югоизточна Европа живеят в бедност и над 20 % живеят в изключителна бедност според изследване на Програмата за развитие на ООН в Албания, Босна-Херцеговина, България, Косово, Македония, Румъния, Сърбия, Хърватия и Черна гора. Сред мнозинствата в тези страни само един от всеки седем живее в бедност и един от всеки двадесет и пет живее в изключителна бедност⁴. Средният месечен доход на ромските домакинства в изследваните девет общества е два пъти по-нисък от средния месечен доход на домакинствата от етническите мнозинства. Около половината от ромите на възраст 15–55 г. на Балканите са безработни, а тези, които работят, заемат ниско платени работни места в строителството, търговията, земеделието⁵. Двама от всеки трима роми на Балканите не завършват основно образование, докато това е валидно само за един от всеки седем при етническите мнозинства. Четири от всеки десет деца от ромски произход не успяват да завършат дори и начално образование, а при мнозинствата това се отнася за едно от всеки двадесет деца⁶.

1 LOFSTROM, Magnus. Why Are Hispanic and African-American Dropout Rates So High? Institute for the Study of Labor, Discussion Paper 3265, December 2007.

2 BOWMAN, Bobbi. The (Poor) State of Black Families. The Root, 2 March 2010.

3 GUERINO, Paul, Paige M. HARRISON, and William J. SABOL. Prisoners in 2011. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, 2011.

4 UNDP. At Risk: Roma and the Displaced in Southeast Europe. Bratislava: Regional Bureau for Europe and the Commonwealth of Independent States, 2006, 16–17.

5 UNDP. Цит. съч., 42–43.

6 Ibidem, p. 29.

2. Структурно срещу културално обяснение

Какви са причините са по-лошото положение на чернокожите и на ромите? Дали защото са дискриминирани като расово и етнически различни? Или защото чернокожите и ромските общности имат културни черти, които пречат на много от афроамериканците и ромите да станат икономически успешни, образовани и да спазват законите? Първото обяснение е известно като структурно и твърди, че бедността, безработицата и другите отрицателни тенденции сред чернокожите и ромите се дължат на тяхната дискриминация от обществото, доминирано от мнозинствата. Второто обяснение е културално – според него културните черти на чернокожите и ромите, техният манталитет, начин на мислене и поведение, са виновни за бедността, по-честото попадане зад решетките и отрицателните нагласи от страна на мнозинствата.

Структурното и културалното обяснение за по-тежкото положение на афроамериканците и ромите са обект на яростни спорове. Структурното обяснение в крайна сметка се свежда до идеята, че макрообществото е виновно за бедността, безработицата, ниското образование и престъпността сред чернокожите и ромите, докато културалното обяснение изтъква, че по-скоро афроамериканците и ромите сами са виновни за своето положение и не успяват или не желаят да се интегрират.

3. На какво се дължи по-тежкото положение на американските чернокожи?

3.1. Все още незаличена дискриминация?

Дискриминация спрямо чернокожите в САЩ, макар и негласна, изглежда все още съществува. Социологът Дева Пейджър осъществява експеримент, в който тя кара четирима свои студенти, от които двама бели и двама черни, да кандидатстват за нископлатени работни места¹. Студентите посочват в своите автобиографии, че имат само диплома за средно образование и известен опит с нископлатена работа. Един от белите студенти и един от чернокожите се представят и за осъждани и лежали малко време в затвора. Четиримата студенти общо кандидатстват

1 PAGER, Devah. Blacklisted: Hiring Discrimination in an Era of Mass Incarceration. In: Against the Wall: Poor, Young, Black, and Male (Ed. by ANDERSON, Elijah). Philadelphia: University of Philadelphia Press, 2008.

при 350 работодатели в района на Милуоки, щата Уисконсин, и резултатите са измервани в колко случаи са канени за работни интервюта след първоначалното подаване на документите с техните измислени автобиографии. Белият студент, който се представял за неосъждан, получил покани за интервю от 35 % от работодателите, което било два пъти повече от поканите за чернокожия неосъждан студент – 14 %¹. Белият студент, който се представял за осъждан, получил покани за интервю от 17 % от работодателите, а чернокожият „осъждан“ – едва 5 %. Най-смайващият резултат от експеримента бил, че белият „осъждан“ кандидат за работа получил толкова предложения за интервю, колкото и чернокожият „неосъждан“ кандидат (разликата между 17 и 14 % не била статистически значима). Тези изненадващи резултати показват общото недоверие на работодателите към афроамериканците и силните негативни стереотипи за тях като ненадеждни и агресивни.

Много от чернокожите попадат в затвора заради притежание и употреба на наркотици – делът на арестуваните и затворените заради наркотици афроамериканци е много по-висок от белите, озовали се зад решетките по същата причина. Същевременно данните показват, че потреблението на наркотици сред белите и сред чернокожите е почти едно и също, но белите потребители на марихуана, кокаин или хероин не попадат в затвора толкова често, колкото това се случва на афроамериканците². Това подсказва, че полицията селективно се насочва да проверява и арестува по-скоро чернокожи, отколкото бели, а съдилищата изглежда са склонни да дават по-сурови присъди на афроамериканците.

Това са аргументи в полза на структурното обяснение за по-лошото положение на чернокожите – че расова дискриминация в САЩ все още съществува, макар и това да не е в законите. Културалното обяснение изтъква манталитета, ценностите и нормите на чернокожите като виновни за бедността им и честото попадане в затвора. Привържениците му също имат своите доводи – проблематичните черти на афроамериканската култура изпъкват особено ясно при сравнение с други малцинства в САЩ, които са расово различни или имигранти.

3.2. Защо имигрантите са по-успешни от афроамериканците?

1 PAGER, Devah. Цит. съч., 77–79.

2 ALEXANDER, Michelle. The New Jim Crow: Mass Incarceration in the Age of Colorblindness. New York: The New Press, ch. 3.

3. 2. 1. Азиатците — малцинство за пример?

Американците от азиатски произход също са смятани за расово различни и са били дискриминирани в миналото, както и чернокожите. На китайците било забранено с американски закон от 1882 г. да имигрират в САЩ и това бил първият случай конкретна етническа група изрично да бъде спомената в закон като нежелана да бъде допускана в САЩ. Около 120 000 имигранти от японски произход били затворени в лагери по време на Втората световна война¹, тъй като били подозирани за лоялни към „Империята на изгряващото слънце“, отколкото към САЩ. Независимо от тези случаи на дискриминация и недоверие в миналото, културата на азиатците е по-различна от тази на афроамериканците и не е подозирана да пречи на американците от азиатски произход. Социологът Боб Блаунър отбелязва как сравнението с азиатците променя нагласите на белите към чернокожите: „Вековете на робство и расизъм, както и липсата на съвременния етап на възможности за развитие вече не служат за обяснение на лошото положение на чернокожите. Белите имат вече предвид защитата на гражданските права в законите и смятат, че чернокожите имат реални възможности да успеят и че политиките на положително действие [affirmative action, понякога се превежда и като „утвърждаващо действие“, бел. С.К.] дори им дават предимства. Така тези бели считат, че ако чернокожите остават бедни и безработни, то те сами са си виновни за това, а не някой друг, особено като се вижда колко са успешни американците от азиатски произход“². Развива се идеята за азиатците в САЩ като „малцинство за пример“, която пък поражда спорове дали това е мит или реалност.

Теорията, че конфуцианството в Япония, Китай, Южна Корея или Тайван има положително влияние за развитието на тези страни е приложение на тезата на Макс Вебер за протестантската етика, но отнесе-на към друго учение и в друга част на света³. Конфуцианските ценности за акцент на дълга и отговорността, усилената работа, спестяването, уважение на образованието, значението на йерархиите и доверието са

-
- 1 The College Board and National Commission on Asian American and Pacific Islander Research in Education. Asian Americans and Pacific islanders. Facts, not Fiction: Setting the Record Straight, p. 1.
 - 2 BLAUNER, Bob. Black Lives, White Lives: Three Decades of Race Relations in America. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press, 1989, p. 169.
 - 3 MORISHIMA, Michio. Confucius and Capitalism. UNESCO Courier, 1987, 34–37.

„културният двигател“, който води до икономическия разцвет на обществата от Източна Азия. Ако това е вярно, то американците от японски, китайски или корейски произход би трябвало да са по-успешни в сравнение с другите имигранти и малцинства.

Това предположение изглежда се потвърждава от данните, но картината е по-сложна. Американците от азиатски произход са различни етнически и са нееднакво успешни в образователно отношение. Дошлите от Тайван, Индия, Пакистан, Южна Корея, Китай, Бангладеш, Индонезия, Филипините и Япония са най-образовани (половината или повече от тях имат бакалавърска или по-висока степен), докато дошлите от Камбоджа, Лаос и Виетнам имат ниско образователно ниво – около половината са без средно образование¹. Разликата се дължи на начина, по който двете групи да приети в САЩ – хората от Виетнам, Камбоджа и Лаос идват главно като бежанци, докато имигрантите от Китай, Тайван и Южна Корея идват чрез визи за прием на квалифицирани специалисти.

Положителните стереотипи за азиатците изглежда са статистическа реалност – не всички имигранти в САЩ от китайски, корейски или японски произход ценят образованието и спазват законите, но поведението на голяма част от тях е в съответствие с подобни положителни очаквания. Например през 2007 г. 41 % от студентите, учещи за бакалавър в престижния Калифорнийски университет в Бъркли, са били азиатци, докато дялът на азиатците от населението на щата е бил 12 %². В Тексас американците от азиатски произход са едва 4 % от населението на щата, но са 16 % от студентите в Тексаския университет в Остин³. Американците от азиатски произход не надхвърлят 6 % от населението на САЩ, но са между 12 и 18 % от студентите в престижните колежи от Бръшляновата лига⁴.

Средният резултат от теста SAT за американците от азиатски произход е със 63 точки по-висок, отколкото този на белите⁵. Някои от азиатците се опасяват, че те са дискриминирани при приема в елитните

1 The College Board and National Commission on Asian American and Pacific Islander Research in Education. Цит. съч., 19–200.

2 EGAN, Timothy. Little Asia on the Hill. New York Times, 7 Jan. 2007.

3 BRONNER, Ethan. Asian-Americans in the Argument. New York Times, 1 Nov. 2012.

4 CHEN, Carolyn. Asians: Too Smart for Their Own Good? New York Times, 19 Dec. 2012.

5 BRONNER, Ethan. Цит. съч.

университети – изследване показва, че азиатците се нуждаят от резултати на SAT, които са с около 140 точки по-високи от тези на белите, за да бъдат приети в учебните заведения с най-голяма конкуренция за влизане¹.

Икономическото и социалното положение на азиатците в САЩ, независимо от това, че са малцинство и възприемани като расово различни, е много близо до това на белите и далеч по-добро от положението на афроамериканците. Това показва, че културата на азиатците може да е фактор за техния успех, а културата на чернокожите – за техния неуспех. Философията на Конфуций е по-полезна от тази на хип-хопа.

3. 2. 2. Афроамериканци и африкански имигранти – проблем ли е черната кожа?

Повечето имигранти в САЩ са от Латинска Америка, но има и от Африка, както и други, които са чернокожи – от Ямайка, Хаити, Бразилия и др. Ако в САЩ съществува расова дискриминация (структурни бариери), то към чернокожите би трябвало да има сходно недоверие, независимо дали са американски граждани или имигранти.

До 60-те години повечето чернокожи имигранти в САЩ са били от Карибите, а от 90-те години вече има увеличаваща се вълна от имигранти от Африка. Нейтън Глейзър и Даниъл Мойниън смятат в началото на 60-те г., че чернокожите имигранти от карибските острови имат култура, ориентирана към уважение на образованието, трудолюбието и спестяването, която е съвсем различна от културата на американските чернокожи². Икономистът Томас Соул (чернокож) счита по-късно, че чернокожите от Карибите са склонни да работят усърдно, планират бъдещето си и ценят образованието и заради това са по-успешни от американските чернокожи³.

Но не бива да се забравя, че всички имигранти като цяло имат по-висока мотивация да успеят. Затова разликата между чернокожите имигранти и американските чернокожи би могла да се дължи на нагласата на имигрантите за възходяща социална мобилност в новото общество,

1 ESPENSHADE, Thomas and Alexandria W. RADFORD. No Longer Separate, Not Yet Equal: Race and Class in Elite College Admission and Campus Life. Princeton: Princeton University Press, p.39.

2 GLAZER Nathan and Daniel MOYNIHAN. Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Rickans, Jews, Italians and Irish of New York City. Cambridge and London: MIT Press, 1963, p. 35.

3 SOWELL, Thomas. Race and Economics. New York: David Mc Kay Publishers, 1975, p.33.

а не непременно последица от по-“добра“ култура на чернокожите карибци в сравнение с „културната патология“ на афроамериканците.

Изненадващо е, че между африканци, американски чернокожи и чернокожи карибци преобладават взаимни негативни стереотипи, независимо, че и трите групи са от една и съща раса¹. Това е тъжно доказателство за тенденцията на хората да създават бариери и да поддържат социални дистанции, а не да се стремят към солидарност и обединение. Афроамериканските ученици дискриминират своите връстници от Хаити, въпреки че и двете групи са чернокожи, както показват резултатите от дългосрочно изследване в средно училище във Флорида². Афроамериканските ученици, които са мнозинство в училището, обиждат и тормозят своите съученици от Хаити, използват пренебрежителни квалификации за тях, карат ги да слушат хип-хоп и да носят развлечените дрехи, характерни за това течение.

Джон Огбу открива, че чернокожите ученици от имигрантски произход имат по-висок успех от афроамериканските си съученици, тъй като имигрантите нямат опозиционната култура, характерна за чернокожите американци³. Чернокожите родители имигранти се оплакват, че афроамериканските ученици опитват да наложат своите негативни нагласи към образованието на техните деца и да ги тормозят, ако те учат и получават високи оценки. „Най-лошото от всичко е да си добър ученик“, казва имигрант от Либерия като обяснение за враждебността спрямо неговите деца от страна на техните афроамерикански съученици в обществено училище във Филаделфия⁴.

Децата на чернокожите имигранти са приемани в елитни колежи по-често, отколкото тези на афроамериканците и дори на белите – според едно изследване 9 % от чернокожите кандидати от имигрантски

-
- 1 JACKSON, Jennifer and Mary COTHRAN. Black versus Black: The Relationships among African, African American, and African Caribbean Persons. *Journal of Black Studies*, March 2003, Vol. 27, No. 1, 576–604.
 - 2 STEPICK, Alex and Carol STEPICK. Becoming American: Immigration, Identity, Intergenerational Relations, and Academic Orientation. In: *American Arrivals: Anthropology Engages the New Immigration* (Ed. by FONER, Nancy). Santa Fe: School of American Research Press, 2003, 142–144.
 - 3 OGBU, John. *Black American Students in an Affluent Suburb: A Study of Academic Disengagement*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2003, ch. 3.
 - 4 Quoted in BRIMELOW, John. African Immigrants vs. African Americans—Who Is Right? *Vdare*, 6 Nov. 2005.

произход са приемани в колежа от престижната Бръшлянова лига и други елитни висши учебни заведения сравнено с 2,4 % от афроамериканците и 7 % от белите¹. Авторите на проучването отхвърлят културните фактори в полза на структурните неравенства и смятат, че успехът на чернокожите кандидати от имигрантски произход се дължи на произхода им от семейства с двама родители, които са и образовани, и достатъчно заможни, за да ги пратят да учат в частно училище. Но културата също влияе – от афроамериканците, които завършват висше образование, жените са два пъти повече от мъжете². Тази полова разлика вероятно се дължи на по-голямото влияние на опозиционната култура сред чернокожите мъже, особено в гетата, с нейната отрицателна ориентация към образованието. Обратно, образованите чернокожи имигранти от Африка, Ямайка или Хаити мотивират децата си да учат. Така образователните (и икономически) успехи на чернокожите имигранти показват какво афроамериканците биха могли да постигнат, ако имаха различна култура.

3.3. Чернокожите в САЩ – структурни бариери или проблемна култура?

Структурни или културни са причините за по-лошото положение на афроамериканците? Расовата дискриминация или „културните дефицити“ на чернокожите водят до тяхната бедност, безработица и попадане зад решетките? Отговорът е сложен и нееднозначен, тъй като влияят и двете групи фактори и то в сложна комбинация. Расова дискриминация спрямо афроамериканците съществува, но тя не е в законите, а в реалното отношение на работодателите, които предпочитат да не наемат американски чернокожи, и в по-голямото внимание на полицията и съдилищата към чернокожите, което води до по-честото им осъждане в сравнение с белите. Културата на афроамериканците, особено на обитателите на гетата – свикване да се живее на социални помощи, култура на бедността, опозиционна култура (да не се приемат ценностите на белите американци), разпадането на семейството, многото самотни

-
- 1 LUNDAY, Amy. Immigrant Blacks More Likely to Attend Elite Colleges. The John Hopkins University Gazette, 17 August 2009.
 - 2 WILSON, William J. More Than Just Race: Being Black and Poor in the Inner City. New York and London: W. W. Norton & Company, 2009, p. 67.

чернокожи майки, възвеличаването на насилието сред част от младите афроамериканци – също влияе за по-лошата им ситуация. Значението на културните фактори проличава при сравнението на афроамериканците с имигрантите, дори и тези с черен цвят на кожата, от Африка и Карибите, които нямат такива отрицателни културни черти и затова са по-успешни. Но тази отрицателна култура на афроамериканците се е формирала заради дългото им потискане от белите по време на робството и след това при сегрегацията и дискриминацията.

4. Какво е постигнато за подобряване живота на афроамериканците?

САЩ са постигнали немалко неща при борбата с расизма и дискриминацията от 60-те години насам.

Законите вече са срещу расизма и дискриминацията – голямо постижение, като се знае, че дълго време законите са били в полза на дискриминацията, напр. законите, които са утвърждавали сегрегацията, забраните чернокожи да купуват жилища в кварталите на белите или забраната на междурасовите бракове.

Медиите вече не се подиграват и не обиждат афроамериканците и другите малцинства, а са чувствителни към културното многообразие и разликите в културните практики. Обратно, в миналото в САЩ е имало радио- и ТВ предавания, в които се е търсел комичен ефект от общуването на двама герои – бял и чернокож. Белият е представян като умен, интелигентен и схватлив, а чернокожият – като глупав и елементарен.

Образователното ниво на съвременните афроамериканци е доста по-високо, отколкото е било в миналото. Все повече американски чернокожи получават висше образование – делът на афроамериканските висшисти е по-нисък, отколкото този на белите, американците от азиатски произход и дори африканските имигранти, но сегашните образователни възможности на афроамериканците са били немислими в близкото минало.

Вече съществува черна средна класа, което оборва стереотипа за афроамериканците като неизменно бедни, с ниски доходи. В САЩ вече е възможно чернокожите да заемат ръководни длъжности в бизнеса, културната сфера, политиката. В близкото минало чернокожите Колин Пауъл и Кондолиза Райс заемаха поста държавен секретар. Най-впечатляващото постижение, разбира се, е изборът на Барак Обама за прези-

дент на САЩ – най-високата възможна позиция в обществото – което говори за значителни нива на расова толерантност, тъй като много бели американци са гласували за чернокожия Обама.

5. Ромите в България – структурни бариери или проблемна култура?

И при ромите в България, а и в Европа, строи същата дилема, както и при чернокожите в САЩ – дали бедността им се дължи на дискриминация и предразсъдъци от страна на мнозинствата или на „циганския манталитет“, който им пречи да се развиват? Дискриминация спрямо ромите съществува – те се сблъскват с по-голямо недоверие на работодателите при наемане на работа, учат в училища, които предлагат по-некачествено образование, живеят в махали, които нямат инфраструктурата на кварталите на мнозинствата – канализация, водоснабдяване, улични лампи, тротоари. Тридесет и шест процента от ромите в България нямат течаща вода в жилището си, докато в същата ситуация са 20 % от българските турци и само 3 % от българите; 10 % от ромите нямат даже и електричество, от турците те са 2 %, а от българите – 0,6 %¹.

Много от ромите имат усещане за дискриминация. Някои типични мнения на роми от теренната социологическа работа на автора над три години, 2010–2013 г., в най-голямата софийска ромска махала „Факултета“: „Преди как имаше работа? Онези заводи ги разпродадоха. Отиваш при новите собственици и те ти казват в очите: „Търсим млади и не търсим роми“. *Не ни вземат*“ (ромски мъж, ок. 50 г.); „Отивам, казват да си оставя телефона, ще се обадят и това е. Не ни искат“ (ромска жена, ок. 30 г., която е учила за шивачка).

Същевременно ромската култура също допринася за негативното отношение на европейците към ромите. Най-критикуваните черти на ромската култура са твърде ранните бракове и ранните раждания, неуважението към образованието, толериране на кражбите и просията и краткосрочната ориентация².

1 ТОМОВА, Илона. Етничност и социално изключване. Ромите в посткомунистическия период. В: БОЯДЖИЕВА, Пепка и др. (състав.) Светове в социологията. Сборник в чест на проф. Георги Фотев. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2006, 557

2 Вж. също КИРИЛОВ, Светлозар. Ромите – жертви на дискриминация или сами виновни за своето положение? Медии и обществени комуникации [online], ноември 2011, бр. 11. Available from: <http://media-journal.info/?p=item&aid=170>

Ранните бракове, последвани от ранни раждания, сериозно влияят в отрицателна насока на шансовете за образование и работа на ромите, особено на момичетата. В началото на ХХІ в. в България раждаемостта при момичетата под 15 г. е 35,6 на 1000 момичета при ромите, 21,5 при турците и 2,4 при българите. Най-често срещаната възраст (статистическата величина мода) на започване на съвместен/брачен живот при момичетата от ромската група е 14 г. – срещу 19 г. при туркините и 21 г. при етническите българки¹. Ранните бракове се дължат на изискването за предбрачна девственост в традиционната култура, както е било и в българската патриархална култура. Поради изключеността на ромите от макрообществото при тях тези традиции са запазени. Нещо повече, Илона Томова смята, след 1989 г. има едно засилване на патриархалната култура сред ромите поради тенденциите в ромската общност на безработица, бедност, изключване и неприязън от страна на мнозинството: „В гетата се завръщат консервативните културни, социални и семейни модели на предмодерната общност или модели на поведение, типични за бедните гета във всички големи урбанистични центрове по света, за които са характерни култът към грубата сила, засилената власт над жените, стеснените възможности за развитие на личността, широкото включване на подрастващите и младите хора в девиантни форми на поведение“². Т. е. тук имаме сложното взаимодействие на структура и култура – ранните бракове и раждания не са просто следствие от ромската култура, а и на структурните бариери пред ромската група (безработица, изключване, дискриминация), които водят до запазване и дори засилване на патриархализма, който пък води до ранни бракове и твърде млади майки с всички останали отрицателни последици – здравословни проблеми, отпадане от училище, необразованост, бедност.

Ромите са група, която има много ниско образование. В България неграмотни (които нямат дори четвърти клас) са 1 % от етническите българи, 10 % от турците и цели 23 % от ромите. Едва 7 % от ромите имат средно образование – срещу 48 % при българите и 22 % при турците. Само 0,2 % от ромите са висшисти, докато при българите те са 19 %, а при

1 ТОМОВА, Илона. Раждаемост и репродуктивно здраве при ромите: Културни специфики, обезсилващи програмите за семейно планиране в някои ромски субгрупи. В: МИХОВА, Геноева (състав.) Раждаемостта в България и държавната политика. София: Център за изследване на населението при БАН и НССЕДВ при МС, 2009, с. 163, 166.

2 ТОМОВА, Илона Цит. съч., 168–169.

турците – 2 %¹. Същевременно при разговори на автора с роми те често изтъкват, че няма смисъл да имат образование и квалификация, тъй като дори и с тях няма да ги вземат на работа заради това, че са роми: „За какво да учат, за какво им е – после не ги вземат на работа. Такива черни, като видят, че са цигани... Нещо повече от „Чистота“ не могат да работят“ (Ромски мъж, ок. 55 г.) Изследването на Програмата за развитие на ООН на ромите в девет общества от Югоизточна Европа потвърждава, че усещането за дискриминация на ромите при наемане на работа е основателно – данните показват, че ромите с образование и квалификация получават по-малко, отколкото хората от етническите мнозинства със същото ниво на образование и квалификация².

Дали културата е ориентирана към дългосрочно или краткосрочно планиране е една от разликите в световните култури в теорията на Хеерт Хофстеде³. Ромската култура е с краткосрочна ориентация – много от ромите живеят ден за ден и не планират в дългосрочен план. Хофстеде смята, че нациите от Източна Азия, като китайци, корейци и японци, имат дългосрочна ориентация, свързана със спестяване, отлагане на удоволствието и постигане на икономически успех накрая. Мисленето и поведението на ромите е точно обратното – те не съставят сложни планове за бъдещето и не планират нещата дългосрочно. Казаното в разговори с роми за обитателите на софийската махала „Факултета“ говори за подобни нагласи: „Тука ядат, пият и не мислят, че утре нямат да имат и един лев“ (Ромска жена, ок. 45 г.); „Хората [в махалата] живеят не ден за ден, а минута за минута“ (Ром, ок. 55 г.)

Ромите обикновено не спестяват (но това се дължи и на ниските им доходи) и имат ориентация към непосредствена консумация на ресурсите. Ромите имат влечение към празнуването и изразходват за него много пари, които понякога надхвърлят доходите им, особено за сватби. Понякога хората от махалите задлъжняват заради разходи за сватби и могат да попаднат в капана на заложените къщи, които в ромските гета

-
- 1 ТОМОВА, Илона. Етничност и социално изключване. Ромите в посткомунистическия период. В: БОЯДЖИЕВА, Пепка и др. (състав.) Светове в социологията. Сборник в чест на проф. Георги Фотев. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2006, с. 555.
 - 2 UNDP. At Risk: Roma and the Displaced in Southeast Europe. Bratislava: Regional Bureau for Europe and the Commonwealth of Independent States 2006, p. 25.
 - 3 ХОФСТЕДЕ, Хеерт. Култури и организации. Софтуер на ума. София: Класика и стил, 2001, гл. 7.

искат непосилни лихви. Но такива последици не са просто резултат от необмислени разходи, а са повлияни и от важното значение на сватбата в ромската култура и ролята на празнуването ѝ за поддържане и дори повишаване статуса на сродяващите се родове сред ромската общност.

Ромите предпочитат дейности, които носят скорошни резултати, и не гледат благосклонно на занимания, които изискват дългосрочни усилия, постоянство и резултати едва след известен по-дълъг период. Това затруднява постигането на по-високо образователно ниво, което изисква години учене. Но трудностите в постигането на по-високо образование се дължат не само на културни особености, но и на нагласата, че от образованието няма да има полза, ако хората от малцинствата не са вземани на работа.

Краткосрочната ориентация на ромската култура вероятно е свързана с номадския им начин на живот в миналото, липсата на земеделски навици и устната традиция. Номадският начин на живот с неговото непрекъснато местене от място на място съдържал голям момент на неопределеност и правел дългосрочните планове нереалистични. Ромите не били земеделци, а земеделският начин на живот на хората, които живеели в трайни селища, изисквал дългосрочно планиране на дейностите и осъществяването им месец след месец, сезон след сезон. Така земеделският начин на живот стимулирал планирането на бъдещето и полагането на постоянни усилия за постигане на цели, но това не било характерно за ромските традиции.

Способността да се чете и пише изисква съществени усилия от индивида за дълъг период от време. Дългосрочната ориентация и планиране в културите от Източна Азия вероятно са повлияни и от техните сложни азбуки с много букви, няколко хиляди при китайците, чието научаване изисква много усилия и време. Ромската култура е устна и липсата на традиция за учене да се чете и пише изглежда затруднява способността да се планира и да се полагат усилия, които ще донесат резултат не непосредствено, а в едно по-далечно бъдеще.

В заключение – и при ромите, както и при афроамериканците, има сложно взаимодействие на структурни и културни фактори, които съдействат за по-лошото им положение. Ромите са изключени от макрообществото и това води до запазване на тяхната консервативна патриархална култура, което допълнително усилва негативната им ситуация.

6. Ромите и афроамериканците – прилики и разлики

Чернокожите в САЩ и ромите в Европа да били дискриминирани в продължение на векове – чернокожите са били роби, а роби са били и циганите в княжествата Влашко и Молдова. И афроамериканците, и ромите са гледани с предразсъдъци от мнозинствата и се сблъскват със сериозни социални бариери щом се опитат да подобрят положението си. В допълнение към тези реални социални бариери и неравенства, афроамериканците и ромите формират култура, която също допринася за по-лошото им положение. Културата на американските чернокожи несъмнено е възникнала като реакция на белия расизъм и неприемането дълго време от белите американци на идеята за равни права за чернокожите. Случаят с ромската култура е по-различен – ромските ценности и норми са патриархални, консервативни и спомагат за поддържане на дистанцията от неромите, от обществото на мнозинството. Тези културни особености са запазени и допринасят мнозинствата да предпочитат да изолират ромите и да поддържат недоверието и негативизма си към тях. Американските чернокожи пък придобиват образа на опасни хора, склонни към насилие, което влияе белите да желаят афроамериканците да стоят в своите гета.

Афроамериканците и ромите стереотипно са възприемани като емоционални, непосредствени, добри в танците, пеенето, музиката и спорта. Негативните стереотипи и за двете групи са, че са безотговорни, без амбиции, мързеливи, апатични към образованието и опасни. Една от разликите е, че поради възможността в САЩ да се продава и притежава огнестрелно оръжие, както и културата на уважение към оръжието, бедността и влизането на част от обитателите на черните гета в подземната икономика води до убийства, докато ромските махали, независимо от представите на мнозинствата, не са чак толкова опасни.

Чернокожите са пренесени насилствено в Америка като роби и в това отношение те се отличават от имигрантите, които са дошли в Новия свят по собствена воля. За разлика от афроамериканците, ромите са дошли доброволно в Европа от Индия.

7. Възможна ли е интеграцията на ромите?

Интеграцията на ромите в българското общество е трудна, но все пак възможна. Протестантските църкви активно са навлезли в много от ромските махали и променят поведението на хората там към по-добро.

Щом църквите правят това, използвайки ирационална аргументация (от секуларна гледна точка), то е възможно и за държавните институции и техните политики да имат положителен ефект за ромското население. Ако религиозните организации постигат успехи, работейки сред ромската общност, значи е възможно да се постигнат резултати и официалните институции на обществото могат да се поучат от този опит. Увлечането на част от хората в махалите от протестантските църкви говори, че ромите имат желание да променят живота си, да бъдат приемани от другите, което е добър знак за интеграционни нагласи, а официалните институции трябва да намерят правилния път към ромската общност. Необходимо е да бъдат засегнати структурните бариери пред ромите, свързани със заетостта, образованието, жилищната инфраструктура. Нужно е да се отдели внимание и да се имат предвид и някои негативни черти на ромската култура. Но те не бива да се преувеличават и да се търси само културално обяснение за негодите на ромите, а да се пренебрегва дискриминацията.

Проблем е, че много от ромите нямат доверие на държавните институции, които би трябвало да се занимават с интеграцията. Хората от махалите си дават сметка, че те са лишени от много неща, които са достъпни за мнозинството. Това създава усещане за дискриминация и част от ромската общност има тенденция да се самозатваря, тъй като не вярва, че мнозинството и неговите институции са готови да приемат ромите. От друга страна, много от ромите искат да се интегрират, да се доближат до живота на българите. Това може да се види дори на символно равнище – на много традиционни ромски празници, като Тодоровден, участниците развяват български знамена. Част от обитателите на „Факултета“ в София по своя инициатива записват децата си в „български“ училища, за да могат да получат по-добро образование и да се интегрират. И се радват, ако детето им е с по-бяла кожа – така има шанс ромският му произход да не личи и има надежда да избегне сблъсъка с дискриминацията и неприязънта.

Интеграцията на чернокожите е започнала преди половин век, ако приемем за начална точка Закона за гражданските права от 1964 г., който отменя дискриминацията в много сфери на обществения живот. За това време расовите отношения в САЩ съществено са се подобрили, а страната вече има чернокож президент, което е било немислимо само няколко десетилетия по-рано. Ситуацията на ромите в Европа много

прилича на тази на афроамериканците в САЩ. Щом САЩ са успели да постигнат немалко за интегриране на своето расово малцинство (макар че още има какво да се реализира), то и България, и другите европейски общества могат да осъществят приобщаване на ромите.

Светлозар Кирилов е български социолог, преподава в Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Факултета по журналистика и масова комуникация. Интересува се от етническите и расовите конфликти и от възможностите за интеграция на ромите. Автор е на монографията „Полша в лабиринта на прехода“ (2006 г.) и на редица публикации за мултикултурното общество, международната миграция, медиите, ромите, чернокожите, латиносите и др. Бил е медиен експерт към Съвета на Европа, Страсбург.

Кратка изповед, породена от спазъм

Автор(и): Златко Енев

Разговарях днес дълго с моята екс за нещата, през които преминавам в момента – разочарованието, фрустрацията, дори напирашщото отдолу отчаяние (тя все още е най-добрата ми приятелка и съветничка във всякакви времена на трудности, пък и не само)...

Та, между другото, стана дума и за нещото, наречено „конкуренция между партньорите“. Разбирате, нали – несъзнателната борба за надмощие във връзката, сблъсъкът на характери и Азове, цялата тази шашмалогия, която съставлява голяма част от връзките, напъващи да прераснат в нещо по-различно от онова, което са в момента...

И понеже живее в силно хармонична връзка с друг мъж вече от 12 години насам, тя винаги настоява, че конкуренцията не е добра за връзките, че тя е за бизнеса, а не за личния и интимния живот, че целта на съвместния живот е хармонията. Че това, че онова. И така нататък...

При което пък аз си мисля: „Хмм, звучи много вярно, но защо ли, въпреки това, не мога да се освободя от усещането, че един такъв тип връзка, такова съществуване, е малко като щастлив живот на село, тоест всичко е прекрасно, спокойно и така, но от него кой знае защо не остава много за запомняне (освен ако човек е някакъв тип Овидий)? Може би защото, за добро или зло, човешката фантазия и способност за възприятие, за запомняне, се възпламенява и подхранва най-вече от противоречията и напреженията?

Ницше беше го формулирал така: *Болката винаги пита за причината, докато удоволствието е склонно да остава при самото себе си и да не гледа назад*. Именно, именно. Откак се помня, само това се и опитвам: да избягвам болката. Да, да, да: човек съм, без особени мераци за „über“ отпред. Но въпреки това всеки път, когато животът ме превърне в болезнено кълбо от нерви и заквича като нарицателното настъпено псе, и започна да се проклиnam за това и онова, и по-онова, тоест за всичко, което ме е запокитило във водовъртежа на това удавническо усещане, липсата на

земя под краката... Да, **всеки път**, някъде из задния двор на съзнанието ми винаги започва да мъждука и нещо друго, нещо, което съм неспособен да формулирам другояче освен като особения мазохизъм на човека, лишен от избор – онзи, който **винаги** е принуден да майстори живота си от онова, което е останало след поредната катастрофа, поредния провал...

Едно необяснимо, защото по принцип тъпо, усещане за мрачно задоволство.

Това, както и фразата, която в края на краищата преобръща болката с главата надолу и я превръща в мотор, вместо в дрога:

„Благодаря ти, че не ми предоставяш друг избор!
Който и да си, където и да си, благодаря ти!“

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин от 1990 г.

Коментари (4)

- 23-07-2017|Гост

Да имаш избор е само бомба със закъснител за по-късните мъки и угризения (понякога цял живот), че си избрал едното, а не другото. Да имаш избор е по-садистично от страна на Всевишния, отколкото да нямаш. Тъй че благодарствената молитва е съвсем уместна тук.

- 23-07-2017|**Златко**

Банално, разбира се, но поради това не по-малко взривоопасно: еротичната енергия е най-мощната енергия в съществуването на всеки/всяка от нас – и ако човек не успее да я обуздае и насочи в „нормалната“, градивна посока, тя рано или късно ще е го/я взриви и доведе до ръба на самоунищожението.

Блажени ония, които могат да се разхождат по ръба (или поне го вярват). Що се отнася до мен, то вече съм на достатъчна възраст, за да не се страхувам да призная, че се страхувам. Да, страхувам се и сърцето ми замира при мисълта и усещането по какъв ръб се движа – и колко много съм застрашен от падане в дълбокото, изживявано под формата на еуфоричен полет...

- 23-07-2017|**Гост**

Нека безсмъртните се страхуват от (само)унищожението, те има какво да губят.

- 31-07-2017|**Анатоли Кирилов**

Всичко възниква от „Нищо-то и умира във вакуума му. Всяка глупост се ражда мъдро; и всяка мъдрост умира глупаво: Да мислим за думите, те не мислят за нас. Дишаме на дъното на океан от незнание, издишвайки празнодумие. Вчера бях на тъжна кръщенка, току-що се връщам от весело погребение..

Триковете на диктатурата

Автор(и): Исмаил Кадаре, Вьолка Хайдари

Исмаил Кадаре постави Албания на световната литературна карта. Книгите му са преведени на повече от четиридесет езика, самият той се намира всяка година в списъка на кандидатите за литературна Нобелова награда. Писателят, роден през 1936 в южноалбанския град Жирокастра, живее днес предимно в Париж.

Един разговор върху верността към родината и свободата на литературата в тиранични времена.

Ди Велт: Господин Кадаре, Албания и албанскостта ви дължат мястото, което заемат в световната литература. Как осъзнавате това постижение за самия себе си?

Исмаил Кадаре: Никой писател не пише литературни произведения за самия себе си. А още по-малко пък литературата възниква от един народ за някой специфичен народ. Дори и ако Англия би желала да запази Шекспир единствено за самата себе си, това не би било нещо, което може да решава сама. Литературата е универсална.

В продължение на много години вие сте считан за кандидат за Нобелова награда. Как се отнасяте към това?

Не се чувствам неудобно. Това е малко като Коледа. Литературният свят може да бъде благодарен за това голямо внимание от страна на световната общественост, дори и ако в определена степен това изглежда наивно.

Злите езици твърдят, че до днес не сте получили наградата, защото не сте стояли достатъчно твърдо срещу комунистическата система. Как бихте отговорили на подобни упреци?

Въпросът какво трябва да бъде отношението на литературата към един тираничен режим е сложен. Тоталитарните режими са склонни

да ласкаят литературата, за да могат толкова по-добре да я надзирават, паралелно с това да я заплашват със смърт и затвор. Парадоксално, но и при един жесток режим може да възникне първокласна литература – и такъв режим дори ще опита да извлече печалби от подобна литература. Диктаторските системи се отличават не толкова с произвол, колкото с лукавост. В течение на години се правят тайни досиета, за да могат да се цапат авторите. След падането на комунизма аз бях един от първите, който изиска досието му да бъде представено публично. Преди няколко години случайно попаднах на доклад на албанските тайни служби от 1982. В него става дума за потвърждение на факта, че писателят, с когото разговаряте тук и сега, е бил участник в заговор, който уж е целял държавен преврат. Тук става дума не за дреболии, а за сериозни неща – и то такива, които по онова време можеха да доведат директно до разстрел.

Какъв точно е този доклад?

Това е протокол от разпита на албанския министър на здравеопазването Ламби Зичиши, който почина през 1983 по време на мъчения. Става дума за подробности около „заговора“, редом с името на разпитвания, който и до днес си живее удобно и без никакви проблеми в Албания. Той беше интервюиран в тази връзка от млада албанска журналистка и потвърди, че текстът е оригинален. Не е ли типично, че никой от „злите езици“, които споменавате, не се интересува от този документ? А всъщност той е доста показателен за начините, по които диктаторският режим се държи към писателите си. След падането на комунизма не беше в стила ми да се перча с това, че съм бил участник в заговор срещу държавата – защото това не беше вярно – но все пак съществуването на този таен документ е факт. Той показва, че държавата постоянно е държала за мен, писателя, готов ковчег и само е изчаквала кога точно да издаде заповедта.

Как трябва да си представяме писателя в един диктаторски режим?

Писателят не е магьосник. Той не може да промени с вълшебна пръчица фалшивия курс на един режим, който се е засилил към пропастта. Но въпреки това той носи отговорност за творчеството си, дори и ако то възниква при отвратителни условия. Не съм започвал да пиша за комунизма едва когато това можеше да се прави без особена опасност. Не съм писал произведенията си на брега на някое швейцарско езеро, а в сталинистка Албания. Бях известен писател още в 1960. В 1970, след пре-

вод на френски, станах известен и в западния свят. Параноичната ни държава не беше ни най-малко подготвена за подобен успех. Около мен само се мълчеше. Едва по-късно разбрах, че от мен се е очаквало да кажа на западната буржоазия: може и да ви харесвам, но съм ваш враг. Кое то не се случи никога. Беше ми дори позволено да давам интервюта на западни журналисти. Но в никой от онези разговори няма да намерите и дума от онова, за което мечтаеха албанските сталинисти.

Беше ли трудно това?

Естествено. Но трябва да подчертая, че западните журналисти проявяваха разбиране към трудното ми положение. Макар че не всичко можеше да се направлява. Спомням си например за един случай, беше в Германия, по един от берлинските телевизионни канали. Журналистът ми зададе въпрос, който за идещия от изток писател беше унищожителен, така да се каже: „Господин Кадаре, бихте ли могли да пишете срещу режима?“ За щастие запазих спокойствие и отговорих с „Не“. След което поясних: „В моята страна това е забранено чрез закон“. Отговорът ми изглеждаше по-смел, отколкото всъщност беше. Докато летях обратно за Албания си мислех за хилядите плакати с лозунга „Да живее диктатурата на пролетариата!“ Цялата страна не се опитваше да прикрива ни най-малко, че това беше диктатура.

Как виждате творческия си път в ретроспектива?

Преди обикновено казвах: „Пишех нормална литература в ненормална страна“. По принцип винаги съм си желал литературата ми да стои над всички етикети. Публикувал съм около 40 книги в и извън Албания, при което никога не съм разигравал картата на дисидент или конформист. Винаги съм бил просто писател. Подчертавам това, тъй като би могло да се каже, че съм бил писател в три различни епохи от албанската история: времето на реалния социализъм от 1950 до 1970, социалистическото общество от 1970 до 1990, с двустранна читателска публика: албанска и интернационална; накрая, посткомунистическото време. Куриозно, но тази година бях номиниран за наградата „Букър“ с един от по-старите си романи, „Нишата на позора“, писан преди около 40 години. Позволете ми да бъда по-прецизен: „Нишата на позора“ е писан във времената на сталинистка, болшевишка Албания.

Беше ли възможно тогава книгата да се публикува в оригиналната си версия?

В книгата не е променяна нито една страница. Но ако ме питате дали в романа става дума за държавния терор, то, да, за това също.

През 1990 заминахте в изгнание. Защо - и защо във Франция?

Франция е била за Албания, както и за много други балкански страни, извор на вдъхновение що се отнася до историческото освобождение от османското владичество. Стари хроники свидетелстват, че в Албания дори се е пеела „Марсилезата“ като патриотична песен. Потърсих политическо убежище след като бях изгубил всякакви надежди и очаквания в тогавашния президент Рамиз Алия. Беше време, в което много хора вярваха, че Алия би могъл да се превърне в някакъв албански Горбачов.

Съпругата ви Елена, която седи тук заедно с нас, ви е съпровождала навсякъде.

Без нейната подкрепа моето писателско ежедневие би било изключително трудно. Тя открай време е първата ми читателка. За един писател това е от неизмеримо значение. Освен това литературният ѝ вкус е непогрешим. Да не говорим пък за подкрепата ѝ във всички фази на редактирането.

През миналата година една велика албанска жена, Агнѐс Гонджа Бояджѝу, беше обявена за светица. Останалият свят я познава под името Майка Тереза.

С това най-после бива демаскирано времето, в което целият останал свят се възхищаваше на Майка Тереза, но в Албания за нея се мълчеше. Комунистическа Албания не обичаше Майка Тереза по две причини. Първо, тя беше религиозна; второ, на нея се гледаше като на част от западния свят. Натискът беше толкова голям, че тя никога не беше в състояние да посети роднините си в Албания. Нито да положи цветя на гробовете на мъртвите си роднини.

При всичките увреждания, които комунизмът е причинил на Албания, не престава да удивлява едно: във вашата страна хората винаги са били религиозно-толерантни. Как обяснявате това на не-албанците?

Да, нашата религиозна хармония е един от най-редките примери в историята на народите. Албанците са запазвали това си качество във всички исторически времена: по време на османското владичество, по време на албанското царство, през фашизма и дори през комунизма, то-

ест във времена, в които толерантността изглеждаше напълно изгубена. А по време на Втората световна война евреите са намирали убежище в Албания.

Вие живеете във Франция. Имате ли отношение към Германия?

Двете или три пътувания, които ми беше позволено да направя преди края на комунизма, ме доведоха куриозно не в ГДР, а в „капиталистическа“ Германия. В исторически план Албания и албанците винаги са изпитвали положителни чувства към Германия. Мисля, че в това се съдържа много благодарност. Толкова интензивно, колкото немски учени са се занимавали с албанския език, не са го правили и самите албанци. Това може и да ви учудва, но собственият език се е превърнал за нас, албанците, в един вид символ на мъченичество, особено след момента, в който той е бил забранен с декрет в Османската империя.

Апропо: преди три години турският президент Ердоган нарече Косово „Турция“!?

Да, това изказване ми е познато. Мога само да кажа, че не повярвах на очите си, когато прочетох за него.

Разговора води Вьолка Хайдари

Исмаил Кадаре (род. 1936) е световноизвестен албански писател. Малко преди падането на комунизма в Албания през 1990, Кадаре избяга във Франция. Той е бил номиниран за Нобелова награда по литература и е носител на първата Международна награда Букър (2005).

Хърватска, Русия и голямата игра на Балканите

Автор(и): Дагмар Скрпец

След като хърватската управляваща коалиция се разцепи през април 2017, нещата изглеждаха така, сякаш в страната би могла да се повтори политическата криза от миналото лято, при която тогавашният премиер-министър Тихомир Орешкович беше отстранен чрез вот на недоверие. Но Хърватска преодоля тази криза през юни, когато премиер-министърът Андрей Пленкович формира ново парламентарно мнозинство, с което предотврати възникването на нестабилност в най-новия член на ЕС. Това спасение от политически хаос в последната минута остана до голяма степен незабелязано, но стабилността в Хърватска, или липсата на такава, е от важно значение както за Съединените щати, така и за Европа. Тя може да наклони баланса в един разклатен Европейски съюз и да окаже влияние върху [влошаващата се ситуация на Балкани-те](#), маркирана от икономически трудности, политическа корупция и засилващ се национализъм. Кое е най-важно, умереното хърватско правителство е в момента най-силният западен съюзник в борбата срещу засилващото се руско влияние в региона.

Хърватската поредица от успехи

Само допреди година изглеждаше, че Хърватска може би се насочва към същия вид политическа ненормалност, която направи [балканските ѝ съседи](#) толкова податливи на руско влияние. В една статия публикувана през юни 2016, *The Economist* я нарече „[икономически и политически труп](#)„[basket-case], изразявайки съмнение, че страната, с некомпетентните ѝ политици, обвиняващи се взаимно във фашизъм и комунизъм, би могла да намери пътя към успеха.

Но на изборите от последния септември хърватите гласуваха за замяна на водещите политици от основните десни и леви партии – съответно Хърватския демократичен съюз (HDZ) и Социалдемократическата партия на Хърватска. Освен това те дадоха 13 места в парламента на но-

вата центристка партия МОСТ, която влезе в коалиция с HDZ. При наличието на законодателно мнозинство, гарантирано от МОСТ, HDZ, под ръководството на Пленкович, успя да се отдалечи от собствената си националистическа, ултраконсервативна база, смекчи реториката си и се фокусира върху икономическото възстановяване и по-малко агресивна външна политика към балканските си съседи. Например, от изборите насам Хърватска смекчи напреженията със Сърбия, като [престана да блокира](#) кандидатурата ѝ за членство в ЕС. Освен това правителството на Пленкович възприе политика на ненамеса що се отнася до босненските хървати, с които хърватските националисти бяха създавали връзки в миналото. В допълнение, Хърватска е сред водещите гласове, настояващи за единство в ЕС, въпреки териториалните ѝ спорове със Словения по въпроса за залива Пиран.

Но един трус в управлението от месец май изглежда отново постави този прогресивен път под въпрос. След спорното финансово спасяване на Агрокор, държавната хранителна фирма, министрите от МОСТ скъсах с управляващата коалиция, указвайки възможност за извънредни избори, които биха могли да подкопаят позицията на умерените сред ръководството на HDZ. За да избегне това, Пленкович формира изненадваща, дори още по-центристка коалиция с либералната Хърватска народна партия.

Макар че Пленкович устоя на предизвикателството срещу водачеството си, нито собствената му позиция, нито посоката на партията му са ясни. Основната заплаха идва от партийната десница. Консервативните членове на HDZ напуснаха в протест, за да основат нова партия, а вътре в партията бившият външен министър Давор Иво Штир сигнализира намерението си да постави под въпрос водачеството на Пленкович по време на вътрешнопартийните избори тази есен. Тези развития повдигат въпроса дали умерените среди в Хърватска могат да надделеят и да удържат страната по прогресивния ѝ курс. Засега *премиер-министърът е в силна позиция, но ще трябва да надиграе няколко опоненти, за да остане начело.*

Необходимост от умереност

Що се отнася до останала Европа, голяма част от нея залага на стабилност при хърватското правителство. Под ръководството на Пленкович Хърватска отхвърли вида национализъм, който се мъти по източ-

ните граници на ЕС, особено в Унгария и Полша. Правителството на Пленкович запазва спокойствие и се застъпва за по-силно европейско единство, пред лицето на френските и германски предложения за „Европа на различни скорости“ – идеята за степенувано участие, която се появи отчасти като реакция срещу икономическата криза в ЕС, но също и поради напреженията с Унгария и Полша относно миграционната политика. Тази опасна траектория на раздалечаване вътре в ЕС, заедно с предизвикателствата, поднесени от Брекзита, тероризма и заплахата от Русия, означава, че Европа се нуждае от повече импулси, идещи от умерени, търсещи единство правителства, за да може да оцелее.

По-важна от нейното про-ЕС влияние е обаче ролята на политически умерена Хърватска при стабилизирането на Балканите. Упадъкът на демокрацията в други бивши югославски републики като Сърбия и Македония направи региона възприемчив към руска намеса. Руският президент Владимир Путин се възползва решително от местните национални разцепления и социоикономически слабости, за да възстанови традиционната балканска сфера на влияние на страната си. Основната цел на Кремъл в региона е да държи балканските нации вън от западните институции, а именно НАТО и ЕС. Следващата му цел е да контролира енергийните източници на региона, за да направи балканските страни напълно зависими от Русия.

Балканите са особено важни, като се имат предвид опитите на източна Европа да се постигне енергийна независимост. Докато Полша и Украйна изграждат [свой собствен регионален газопровод](#), Путин отговаря с изграждане на газопровод, който минава през териториите на бившите югославски републики. През 2016 Русия завърши секция от газопровода, минаваща през Македония, на стойност 75 милиона долара, покривайки изцяло разходите. А в Босна Русия планира да подмине централното правителство и да изгради газопровод в автономната, със сръбско мнозинство, Република Српска.

Путин използва тактиката на „разделяй и владей“, за да постига целите си. В Македония и Черна гора Русия разпалва етническо насилие, като води и двете страни към ръба на гражданска война. През юни *The Guardian* писа, че руски агенти „са били включени в опит за разпространяване на пропаганда и провокиране на разкол в Македония, [продължил почти цяло десетилетие](#)“, отчасти чрез подкрепа за политики в мафиотски стил, а също и чрез окуражаване на правителствено-подкре-

пяно насилие срещу албанското малцинство в страната. В Черна гора разделенията между черногорци и етнически сърби също са направили страната уязвима за руски намеси. През октомври 2016 [двама руски агенти](#) са направили опит за убийство на черногорския президент Мило Джуканович, като част от планиран преврат, който би дал повече власт на про-руската, етнически сръбска опозиция и би [попречил на Черна гора да се присъедини към НАТО](#). Джуканович оцеля, а Черна гора се присъедини към НАТО през този юни, но страната си остава разединена. Дебатите около участието на Русия в опита за преврат само задълбочиха общественото недоверие към черногорските институции и още по-силно разединиха страната според етнически линии. А в Босна финансовата подкрепа на Путин за Република Српска окуражи тамошния президент Милорад Додик да настоява за отделяне. Това би създавало опасен прецедент за преначертаване картата на югоизточна Европа, като заедно с това съживи балканските конфликти от 1990-те.

Удържайки крепостта

Хърватска, с нейната икономическа и културна тежест, днес е водачът в югоизточна Европа – и нейната политика има голямо въздействие върху регионалната динамика. Отношението на Загреб има значение особено в съседна Босна, където, реагирайки срещу исканията на босненските сърби, тамошните хървати [настояват за своя собствена автономна единица](#). Макар че босненските хървати търсят подкрепа от Загреб, сегашното правителство на Пленкович [не им я предлага](#). От своя страна хърватската политика на ненамеса държи и сърбите настрана. Но ако политиката на страната отново бъде поляризирана, твърдолинейните консерватори биха могли да съживят подкрепата на Хърватска за босненските хървати – които по закон имат право да гласуват при хърватските избори и по правило поддържат националистите.

По същия начин и новата хърватска анти-руска външна политика отдалечава региона от Кремъл. По-рано през тази година Хърватска създаде [Адриатическата тристранна инициатива](#) (заедно с Албания и Черна гора) – регионална асоциация, чиято цел е за засили сътрудничеството между трите страни. Говорейки на [конференцията на Атлантическия съюз](#) във Вашингтон тази пролет, външните министри на трите страни заявиха, че главните им приоритети са сигурността в региона и

предотвратяването на руско нахлуване [incursion], както и подпомагане на кандидатурите за европейско членство на Албания и Черна гора.

По отношение на по-широката глобална игра на Русия, Хърватска заема дори още по-ясна позиция. През 2016 правителството организира обща [работна група с Украйна](#), с цел споделяне на опита, който е натрупала в Краина – краткосрочна отцепническа сръбска република, формирана през 1990-те – за да помогне на украинците евентуално да реинтегрират Крим, Донецк и Луханск. В допълнение, Хърватска започна дискусии с Украйна за изграждане на газопровод, свързващ Хърватска, Унгария и Украйна.

Енергийните доставки на Хърватска, както и основните ѝ икономически сектори се намират в последно време под внимателно наблюдение от страна на [държавно-поддържани руски компании](#), тъй като Москва търси начини да изгради газопровод в хърватския регион Славония и да закупи Агрокор, както и енергийния гигант INA. Но макар че някои средноевропейски страни като Словения се поддадоха на руските бизнес-предложения и възприеха про-руска външна политика, новото правителство на Хърватска си остава твърд съюзник в кампанията на Запада за оказване на съпротива срещу руската експанзия на Балканите. Например, Пленкович се съпротивява на руското влияние като изгражда плаващ терминал за [втечен природен газ в северно Адриатическо море](#), с цел да предотврати енергийната зависимост на ЕС от Русия, а също така отхвърли предложението на някои руски банки да се замени дълга на Агрокор – от който те държат около една трета – със собственост върху част от компанията. Хърватският лидер разбира добре, че отдаването на контрол на руснаците, върху най-голямата му фирма, би поставило в опасност регионалната сигурност

Силата на разпределената власт

Способността на Хърватска да държи в шах руските регионални амбиции ще зависи до голяма степен от стабилността на сегашното правителство и резултатите от вътрешнопартийните избори на HDZ през тази есен. Евентуалната загуба на власт за умерените без съмнение ще бъде нещо лошо за региона и Запада. Но ако Пленкович успее да остане на власт в собствената си партия, умерените имат добър шанс да направляват страната напред.

Все пак е важно да се помни, че дългосрочният прогрес на Хърватска не може да бъде осигурен от само едно правителство, колкото и умерено да е то, а трябва да възниква като резултат от динамична и многополюсна система. За разлика от балканските си съседи, където политическата власт се опира по правило на една личност, в днешна Хърватска властта е разделена между Пленкович, консервативните членове на HDZ, президента и парламентарната опозиция. Иронично, но хаосът, който доведе до възхода на новите политици, доведе и до по-добро споделяне на властта. Това от своя страна създаде по-умерени политици и намали уязвимостта на страната за руско въздействие. Хърватска показва ясно, че подкрепата за стабилни политически системи, а не толкова за отделни личности, е най-добрата гаранция на Запада за стабилност на Балканите.

Дагмар Скрпец е политическа анализаторка, специализираща в областта на югоизточна Европа и западните Балкани. Живее и работи във Вашингтон.

Илия Минев, „Власт и съпротива“, и борбата на историческите интерпретации Автор(и): Златко Енев

Публикувах текста на проф. Стилиян Йотов „[За пренаписването на историята – част 3](#)“, с пълното съзнание, че той е силно спекулативен и предизвикващ множество напълно справедливи въпроси – като се започне с непоследователностите в изложението и се завърши с ровенето в чисто лични неща като религиозните убеждения на Троянов. Публикувах го въпреки всичко това, просто защото сметнах, че в него има един все пак важен и съществен пункт, а именно – повдигането на въпроса за начините, по които се преработва миналото, ако и в този текст той да е засегнат по доста спекулативен и, бих казал, „страничен“ начин (недоразуменията между автор и преводач, дори и когато са натоварени с толкова силни политически аспекти, все пак си остават нещо много лично, много спорно, за да могат да бъдат представени като сериозен аргумент в полза на – или против – онзи вид историческа интерпретация и версия, които предлага Троянов в романа си).

За съжаление нещата придобиха силно неприятен обрат в момента, в който получих писмо от самия Илия Троянов, в което той се възмущава силно от начина, по който работата и личността му са представени в този текст и на този сайт¹. Давам право на Илия Троянов в конкретния случай и поднесох многократно личните си извинения, тъй като възмущението му е до голяма степен оправдано (факт е, например, че фалшивият слух за преминаването му към ислямската вяра е бил многократно опровергаван в немската преса – нещо, за което самият аз, а очевидно и Стилиян Йотов, не знаем нищо, но което е обект на обширна спекулация в горния текст).

1 Странно, но факт – изглежда публикацията на същия текст – и ПРЕДИ това – на сайта на портал „Култура“ е неизвестна на автора; комплимент за популярността на „Либерален преглед“, но не и за съдържанията му, за съжаление

И въпреки това принципният въпрос си остава до голяма степен незасегнат в този текст, а засега и в дискусиата под него. А той, повтарям, е не въпрос за това какви точно са личните предпочитания – или сблъсъци – на автора и преводача. Въпросът тук е за вида историческа интерпретация, която се предлага от „Власт и съпротива“ – и дали тя е онази, от която се нуждаем днес и сега, респ. какви нейни алтернативи би могло да има. Въздържах се от започване на толкова сложен и многопластов спор със самия Троянов – не на последно място и защото в немския език, не ще и дума, се чувствам далеч по-малко свободно, отколкото в българския – но държа да подчертая тук, че собственото ми гледище и разбиране за начините, по които трябва да бъде осъзнавано и преработвано комунистическото минало и наследство, са за мен радикално различни от онези на Илия Троянов. Собствената ми интерпретация на този въпрос може да се открие в най-мощна форма в романа ми, посветен на тази тема – „Реквием за никого“ – но тя е излагана многократно и на страниците на списанието.

Тъй като въпросът е изключително сложен и според мен от решаващо значение за „битката за паметта“, която водя от много години насам (като част от една, надявам се нарастваща, група от български интелектуалци, които виждат нещата по същия или подобен начин), то реших все пак да напиша по-дълъг и по-добре обоснован текст, в който да изложя както критиките си към историческата версия на Троянов, така и алтернативите, които предлагам(е) срещу тях. Тук накратко основните пунктове:

1. В историческата интерпретация на Илия Троянов извършителите на престъпленията са „комунистите“, особено онези от по-високите етажи, а техните жертви са „обикновени българи“, някои от които са се осмелили да окажат съпротива.

2. Основното престъпление на режима е насилието срещу тези смели българи, както и срещу останалата, по-пасивна част от населението, която обаче също придобива някакъв жертвен статус, като мълчалив носител на страдание и гнет.

3. В наши дни на всички тези хора трябва да се отдаде дължимото – престъпниците трябва да бъдат осъдени, ако не по друг начин, то поне морално, а жертвите и героите трябва да бъдат почетени по подходящ начин.

Звучи нормално и естествено, нали? Какво би могло да се каже срещу една толкова естествена интерпретация на най-новата българска история и защо всъщност има хора – в частност самият аз – които я считат за дълбоко погрешна и дори заплашителна, от гледна точка на реалното преработване на миналото?

Възраженията срещу тази интерпретация са същите, които изказвам срещу множество подобни интерпретации, идещи от различни личности и групи в България – но също, и преди всичко останало, откъм опита на следвоенна Германия, който според мен бива напълно игнориран (или забравен) при нейното изтъкване, поднасяне и защитаване.

Какво имам предвид?

Добре известно от най-новата немска история и историография е, че в нея са се разигравали множество борби и битки, свързани с подобни интерпретации, и че в края на краищата като историческа правда е възприето мнението, че хитлеристкият режим се е базирал на огромна масова подкрепа, че носителите на неговите престъпления биха били напълно неспособни да ги извършат без масовия „мандат“, даден им от страна на преобладаващата част от немското население и, което е най-важно – че не би могло да има реално преработване на немската история без широко, масово приемане на тезата, че отговорността за престъпленията на нацисткия режим лежи при цялото днешно немско население, и че основната негова задача е да не позволява тази памет, това мрачно наследство, да бъде забравено или изкривено по начини, позволяващи на хората дори и за момент да се освободят от чувството за лична отговорност за миналото, което би било пагубно за днешната политическа култура и ситуация на страната, а и на цяла Европа.

Също така добре известно е, че като основно престъпление на нацисткия режим е възприет Холокоста, опитът за унищожаване на европейските евреи, и че всякакви опити за изтласкване назад на тази централна за съвременната немска историография и политическа култура теза, се считат за напълно недопустими, с право или не¹.

Каква е връзката между всичко това и романа на Илия Троянов?

1 В частност работите на някои съвременни историци, например Тимъти Снайдър, започват да изтласкват все повече в центъра на немската и световна общественост въпроса за геноцида, приложен срещу славянските населения на окупираните части от Източна Европа, но поне засега централността на Холокоста като основно престъпление на нацизма си остава до голяма степен непокътната.

Според мен тази връзка е очевидна и директна:

1. Историческата интерпретация, предлагана в „Власт и съпротива“, игнорира напълно факта на основното престъпление на комунистическия режим в България – тридесетгодишното преследване и насилствена асимилация на българските мюсюлмански малцинства (което е и българският еквивалент на Холокоста, ако и в далеч по-дребен мащаб).

2. „Власт и съпротива“ предлага вместо осъзнаването на централността на това престъпление една интерпретация, поставяща в центъра на авторското и читателско внимание жертвеността и – нека го наречем така – мъченичеството на отделните българи, осмелили се да окажат съпротива. Като следствие от това идва и неизбежното заключение-настояване, че те трябва да бъдат въздигнати в статус на герои.

Защо всичко това е дълбоко проблематично?

Според мен – отново въпрос, който може и трябва да получи директни, очевидни отговори:

1. Липсата на осъзнаването на централността на насилствените асимилации като основно престъпление на комунистическия режим в България е еквивалентна на липса на осъзнаване на централността на Холокоста при престъпленията на нацисткия режим.

2. Опитът за представяне на съпротивата, оказвана от етнически българи, е – съзнателно или не – абсолютно изкривяване на историческата правда. Реалността на „съпротивата“, оказвана някога срещу комунистическия режим е, че в своята единствено ефективна и заслужаваща историческо внимание форма, тя е упражнявана от етнически турци, а не от българи¹, и че това се случва буквално едва през последните месеци преди падането на режима. Всякакви опити за „възпяване“ и „въздигане на пиедестал“ на „съпротивата“, оказвана от отделни лица – напълно безвредна и безопасна за режима, през всичките години на съществуването му², представлява пример за грубо неразбиране на българската комунистическа реалност и нейното днешно наследство.

3. Тази историческа интерпретация оставя напълно без внимание въпроса за масовото сътрудничество с властта – не под формата на рабо-

1 Под формата на единствените масови и ефективни анти-правителствени протести и демонстрации, извършени от етнически турци в България през лятото и есента на 1989 г.

2 С възможното изключение на работата на Георги Марков, който е много специален случай.

та за тайните служби, а просто като съгласие с репресивните политики на режима, именно защото в основата си те са насочени срещу етнически чуждите, а не срещу самите етнически българи. В този смисъл за автора и читателите му остават напълно неосъзнати и масивните паралели, които са налице между реалността на комунистическото управление в България и онази на нацисткото управление в Германия – точно от гледна точка на масовата, напълно реална, подкрепа за режима, както и за неговите насилнически политики. В днешна Германия вече са налице цели масиви от исторически и други изследвания, в които въпросът за масовото сътрудничество с режима – на всякакви обществени нива – е достатъчно добре проблематизиран. За съжаление това изобщо не е така в съвременна България – и романът на Троянов не само не допринася за разпръскването на илюзията за собствената „невинност“ и „жертвеност“, но дори я затвърждава. Отново феномен, добре познат от следвоенната западногерманска история.

4. Като следствие от това всякакви опити за „героизация“ и „митологизация“ на антикомунистическата съпротива в България се оказват силно заредени с фалш и куклост, за което не на последно място свидетелства и самата противоречивост (контroversия), възникнала в романа на Троянов – волното или неволно поставяне, пък било то и само за миг, на една толкова противоречива личност като Илия Минев във фокуса на авторското и читателско внимание, както и необходимостта от последващи корекции в съдържанието му, за да се избегне силно конфузната ситуация да се „възпява“ като герой един **отявлен нацист, антисемит и отрицател на Холокоста**¹.

Формулирано в едно изречение, ако и с пълното съзнание на противоречивостта и спорността на подобно твърдение:

Историческата версия, предлагана от Илия Троянов в романа „Власт и съпротива“ е еквивалентна на някаква версия на

1 Основният спорен факт, около който се върти споменатият по-горе текст на Стилиан Йотов, е че в българското издание на „Власт и съпротива“ личността на Илия Минев е премахната от текста, по лично решение на автора (нещо, което няма никаква връзка с по-късния сблъсък между него и преводача). Самият Илия Троянов обяснява, че това е направено, тъй като той смята сцената за (цитирам): „прекалено кратка, прекалено повърхностна, от литературна гледна точка неубедителна; в такъв смисъл я отстраних, което между другото се случва в литературата от време на време: при преводите се добавя или премахва по нещо“. Оставям на читателите да изберат дали намират това обяснение за убедително или не.

следвоенната германска история, в която Холокостът не играе никаква централна роля, а реалните герои на съпротивата са хора като Ернст Телман (в българското му превъплъщение като Илия Минев).

Едва ли е необходимо да пояснявам, че такава историческа интерпретация действително е имало, и че тя е властвала в продължение на 45 години в една добре позната на всички ни част от Германия – източната.

Каква е нейната историческа съдба също не намирам за нужно да пояснявам.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. До сега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин от 1990 г.

Коментари (15)

- 02-08-2017|**Пенка Ангелова**

Златко, мисля, че допускаш грешката, характерна за много литературни критици: да пишеш за роман, който не е написан, а не за романа, който е написан. Тематиката, за която пишеш е вярна и наистина не се отчита в българската художествена и историческа литература, но това НЕ Е романът на Илия Троянов. И едното не изключва другото. Не бих сравнила романа на Илия с ГДРенската литература, още по-малко пък Минев с Ернст Телман. Много са жертвите на комунизма, много са

разбитите съдби и семейства. И държавата не им отдаде заслуженото, а само им остави етикета „репресирани“.

Главата с Илия Минев според мен е важна, не знаех, че Троянов я е съкратил.

- 02-08-2017|Златко

Възможно е да съм прекомерно критичен към книгата на Троянов, разбира се, но при всички случаи мисля, че преди да приемем някакъв вид оценка за нея, трябва да вземем предвид (тоест познаваме) пост-тоталитарната европейска история, предшестваща нашата, както и уроците, които следват от нея. В това се състои ядрото на критиката ми – и ако, не дай Боже, се е получило така, че критикувам „прекалено наедро“ или „прекалено абстрактно“, толкова по-зле за критиката ми (и мен).

Онова, от което изхождам, са различията между подходите към нацисткото минало и наследство, определящи политическите и културни климати в ГФР и ГДР след войната и до падането на Стената (оставям настрана Австрия, която ми се струва по-странична от гледна точка на конкретния случай). Правя това просто защото днешните културно-политически ситуации в Източна и Западна Германия, тоест различията между тях, демонстрират достатъчно нагледно колко пагубни могат да се окажат последствията от неразбирането на и неспособността за реално преработване и надживяване на едно тоталитарно наследство. Не е въпрос просто на вкус какви обяснения и какви лечения ще предлагаме (ако изобщо). Въпросът за действителния, реално действащ подход към наследствата на националсоциализма/ комунизма е въпрос (драматично-заострено) „на живот и смърт“ за всяка млада демокрация (иначе от млада тя много бързо може да се превърне в някак сенилна и безсилна, както става напоследък в немалко части от Европа).

И така, кои са различията и защо тяхното разбиране и осъзнаване е от решаваща важност за самите нас? (Книгата на Троянов се вписва великолепно в спектъра на тези различия, както ще се опитам да покажа по-долу).

Кои са основните специфики на западногерманския подход?

На първо място – сравнително ранното осъзнаване на факта, че ядрото на нацистката идеология (а значи и нейното наследство) се състои в една крайно изострена форма на национализъм, обосновавана и оправдавана чрез расови аргументи („теории“). Ранното определяне на Холо-

костта като основно престъпление на нацисткия режим е директно следствие от тази централна теза, то не е произволно избрано, както може би мислят немалко хора. Холокостът е основното престъпление, защото той в най-директна форма отразява расово-националистическото естество на националсоциализма.

На второ място – вече по-късното осъзнаване, че нацистката диктатура е не просто някакво управление на олигархична, империалистическа върхушка, а съвсем реално „народно“ управление, тоест такова, което разполага с най-реален масов мандат (Vollmacht), предоставен напълно съзнателно, без особена принуда, а по силата на убеждението, от страна на огромни части от населението на страната. Фактът на реалното сътрудничество на населението в изграждането и поддържането на нацисткото управление е може би най-трудния за преглъщане, преосмисляне и преработване факт в следвоенната немска история, защото той прави невъзможно прехвърлянето на отговорността за това време и неговото наследство върху някой друг – било то националсоциалистическата партия или само нейния горен ешелон. Отговорността е масова, защото е масова и поддръжката. Точно толкова ясно, точно толкова просто.

Като малко по-страничен аспект на този подход бих посочил и факта, че в него няма място за герои и героизация. Това разбира се не означава отричане на реалния факт, че дори в една такава диктатура е имало хора, опитващи се да запазят някакъв вид гражданска съвест и дори оказващи някакъв вид съпротива (най-блестящият пример за която според мен е Клеменс Аугуст граф фон Гален), но по принцип тук има нежелание за търсене на някакъв вид героичност там, където тя е била на практика липсваща. Фактът на масовия колаборационизъм по някакъв начин заличава, бих казал почти задушава, желанието, а и възможността, за търсене на индивидуални герои. Покаянието тук е далеч по-важно от търсенето на упование в представата за някакъв вид съпротива.

От друга страна, кои са спецификите на източногерманския подход към същия проблем?

На първо място – тук ЛИПСВА разбиране за расово-националистическото естество и ядро на националсоциалистическата идеология. В идеологическата конструкция на Изтока, националсоциализмът е „върховна фаза на загиващия капитализъм и империализъм“, която е победена, унищожена и изличена завинаги. Тук няма какво да се преработва, защото от него не е останало нищо. „Самите ние“ сме комунисти и

антифашисти, тоест ние сме имунизирани срещу този вид идеология. Ние сме победителите и задачата ни е не да се предпазваме от наследството на това минало, а да изграждаме бъдещето в съгласие със собствената си идеология.

На второ място – ние никога не сме сътрудничили, никога не сме били съучастници, никога не сме подкрепяли. Самата идея, че сред нас би могло да има хора, симпатизиращи на политиките на бившия режим, е дълбоко невярна. Ние сме интернационалисти и хуманисти. Сред нас не могат да виреят идеи, свързани с каквато и да било ненавист срещу групи от хора. Холокостът не е важен, защото основните жертви на националсоциализма сме ние, а не някои други.

(Фактът, че само няколко години след края на войната в ГДР отново се преследват целенасочено именно евреи – по внушение на Сталин, който някъде в края на 1940-те започва масови чистки на евреи из комунистическите апарати на СССР и сателитите му – не играе никаква роля в този ход на мисли, разбира се. което си е невъзможно, то е невъзможно. Същото важи и за държавния антисемитизъм на ГДР, упражняван под формата на всяческо противопоставяне на Израел и неговите политики. ГДР никога не е изплащала каквито и да е репарации на Израел или на отделни евреи. ГФР е изплатила около един милиард марки).

На трето място – героите на съпротивата сме пак ние, основно хората, които са лежали и загинали в хитлеристките концентрационни лагери, но не специфично евреи, а именно „комунисти“. Ернст Телман, представител на също толкова тоталитарно мислене като онова на нацистите, се превръща в митологична жертва и олицетворение на съпротивата срещу нацисткия режим.

- 02-08-2017|**Златко**

След всички тия приказки, нека сега се обърнем към днешна България и да се опитаме да разграничим поне два принципно различни подхода към комунистическото минало (ще ги наричам тук – с леко намигване – „западнобългарски“ и „източнобългарски“, по аналогия с горните два).

Основните специфики на „западнобългарския“ подход към проблема за тоталитарното комунистическо наследство са много подобни на онези от германския случай.

Първо, тук се изхожда от базисната идея, че основната специфика на българския комунизъм е неговото етнонационалистическо ядро, тоест идеята за необходимостта от етническо пречистване и хомогенизиране на България. Не някакъв вид пролетарска диктатура, не просто управление на някаква олигархическа върхушка, не просто „комунистическата мафия“. Именно специфична форма на етнонационализъм (упражняван в условия на тоталитаризъм) – прилагана, развивана и широко подкрепяна в продължение на около 40 години (от началото на 1960-те до падането на режима). Основната потисническа енергия и тежест на режима, изхождайки от тази гледна точка, се е стоварила не върху „обикновените българи“, а най-вече върху малцинствата в страната и основно трите мюсюлмански сред тях – помаци, роми и турци. Оттук и идеята, че основното престъпление на режима са неговите етнически политики (наричани условно „възродителен процес“, но тук се има предвид не само кампанията срещу българските турци от 1980-те години, а цялостния комплекс от етнически политики, започнал веднага след 1944, но разгърнат истински едва от 1960-те нататък.

Най-важното следствие от това допускане е, че основното наследство на българския комунизъм се състои в комплекса от ксенофобски, шовинистически и националистически идеи, около които се върти представата за „българскост“ на, боя се, доста голяма част от днешното население на страната. Паралелите със следвоенна Германия продължават, продължават, продължават...

Второ, тук се изхожда от разбиране за масова подкрепа на режима и всенароден мандат за извършване на такъв вид репресивни политики, точно както и в случая с Германия. Колаборационизмът на българското население, масовото сътрудничество, ентусиазираната подкрепа за етническите му политики, е най-важният факт в пост-тоталитарната българска история и нещото, което изисква най-мощни усилия, за да бъде изведено от сферата на мълчанието и отрицанието – отново ТОЧНО както и в случая с Германия.

Трето, също както и в Германия, тук има отказ от опити за митологизация и героизация – било то на групи или отделни личности. Герои и реална съпротива сигурно не липсват в 45-те години на комунистическо управление, но, по аналогия с описания по-горе културен климат, тук идеята за необходимост от преосмисляне, покаяние и поемане на отговорност е далеч по-важна от онази за търсене на упование в представата

за героично поведение и възпитателни примери. Лозето иска не молитва, а мотика.

От друга страна „източнобългарският“ подход – ако такъв съществува извън собственото ми въображение – се характеризира с диаметрално противоположни разбирания и по трите основни тези, а именно:

Първо, комунизмът – това е власт на олигархическа върхушка, власт на комунистическата мафия. Оттук и неизбежното достигане, при всеки опит за разбиране и обяснение, до някакъв вид конспиративна теория, до някакъв Кабал. България се е управлявала и продължава да се управлява от тайнствени, злокобни сили и фигури, действащи иззад непроницаеми завеси. Те държат в ръцете си всичко, както са го правили винаги. Оттук и невъзможността за достигане и намиране на реална информация, оттук и липсата на реална информация за комунистическото минало. Досиетата са унищожени или недостъпни, над всичко цари мълчание, над всичко властва законът Омерта̀.

Второ, отговорността лежи напълно и изцяло при „комунистите“ (А кои са те? Е как кои – тях всички ги знаем, хайде сега...) Ние никога не сме съучастничали, никога не сме подкрепяли, никога не сме били съгласни. Нашата роля е ролята на обвинители. Виновните са те, но поради кабалистичното естество на режима да бъдат наказани е невъзможно. Разбира се, от неговото наследство не е останала и следа (освен робското мислене). Кой ти днес се интересува от марксизъм-ленинизъм? Комунизмът е мъртъв, тук няма какво да се премисля и преработва. От него не е останала никаква идеология, която да ни заплашва. В смисъл – освен идеологията на мафиотското мислене и поведение, разбира се. Но, тъй като самите ние сме други хора, то всичко това не ни касае ни най-малко.

Трето – необходимостта от герои и героизъм се подразбира от само себе си, без нея е невъзможно реалното функциониране на пост-тоталитарния морал... Спирам дотук, защото започвам да се уморявам от повторяне на едно и също...

Сега, дали ще бъде пресилено ако кажа, че – след цялото това описание на противолежачи мировгледни разбирания и концепции – романът на Илия Троянов се вписва доста еднозначно в ЕДНАТА от двете страни?

Приключвам тук. Не бих искал да допускам каквато и да било възможност за превръщане на принципния разговор в нещо друго. Не познавам Илия Троянов и нямам абсолютно никакви поводи да изпитвам

към него нещо друго освен уважението, дължимо на добре известен, широко ценен колега. Но живея с усещането, че имаме различни представи и разбирания за пост-тоталитарна България и нейните проблеми, нейните задачи. Това май е всичко.

- 03-08-2017|**Златко**

Между другото, тук е мястото да се отбележи, че етнонационализмът ВИНАГИ е бил властващата идеология в най-новата история на Балканите, независимо дали облечен в комунистическа униформа или не (макар че, разбира се, той вирее много по-бурно при условията на тоталитаризъм, отколкото при демокрация, пък била тя и балканска). Да вземем за пример най-мощното му изригване – Югославските войни; да вземем за пример мощното и последователно потискане на големи етнически малцинства в България и Румъния; да вземем предвид отколешните етнонационалистически политики на Турция и изобретателният начин, по който ги използва за собствените си цели сегашният турски президент; накрая, да вземем за пример начина, по който днешна Гърция етно-национализира политико-икономическата си криза („ние сме жертвиТЕ на германците – при това за втори път“). Накъдето и да погледне човек – едно и също, едно и също. Дали, след едно подобно наблюдение, би могло все още да има съмнения относно нещото, което се намира в основата на българското комунистическо наследство?

(Подчертавам заедно с това, че фактът, че България и нейните правителства, през всичките десет години на членството в ЕС, е един от най-проевропейските членове на Съюза, независимо от политическите отсенки на различните управления, ме изпълва с истинска гордост и надежда. Не всичко е изгубено, разбира се. Дори напротив. Дори напротив.)

- 04-08-2017|**Златко**

Предполагам, че една немалка част от читателите на горните тези може би ще останат принципно неубедени, особено от твърдението, че основната, същностната характеристика на българския комунизъм, е етнонационализмът. Откъде-накъде, би могъл да се запита човек, една диктатура, основаваща се на марксистко-ленинска идеология, би трябвало да се счита за етнонационалистическа в същността си? Отговорът според мен се съдържа в обяснението, че в хода на историческото му

развитие, марксистко-ленинската идеология на българския комунизъм се превръща все повече във фасада, зад която се крие нещо друго.

И какво именно?

Българският комунистически режим, в тази интерпретация, е насилствен модернизационен проект, който представлява продължение, а не прекъсване, на класическия български модернизационен проект, започнал след Освобождението, с неговите основни компоненти:

1. Ускорена модернизация и европеизация на страната, разбрана най-вече като възможно най-скорошно прочистване и премахване на нейното османско (ориенталско) наследство.

2. Етническа хомогенизация като основна практическа предпоставка за постигане на тази дългосрочна цел.

Основната разлика между комунистическия и предхождащите го режими, при тази интерпретация, се състои не толкова в целите, които те преследват, колкото в средствата, с които разполагат при тяхното осъществяване. Разбира се, една тоталитарна, еднопартийна система се различава съществено от сравнително демократичните, ако и авторитарни режими, които са я предшестваха – и в този смисъл е напълно възможно да се дискутира върху средствата и начините, които те употребяват, за да преследват целите си. Но не и върху самите цели.

Българският комунизъм, повтарям, е продължение, а не прекъсване на класическия български национален проект, чиято идеология ВИНАГИ е бил етнонационализмът.

Оттук и неизбежните паралели с националсоциализма (в много по-голяма степен, отколкото те биха могли да бъдат прилагани към комунистическите режими от Средна Европа и дори СССР – в това отношение балканските комунизми, с тяхното османско наследство и мощна етнонационалистическа традиция, според мен си остават уникални). Оттук и неизбежната необходимост от изключително внимателно изучаване, разбиране и прилагане, на следвоенния (западно)германски опит в преработването и евентуалното постепенно преодоляване на неговото наследство.

Една теза, която се опитвам да представя и популяризирам от години насам, с неизвестно какъв резултат.

- 04-08-2017|**Пенка Ангелова**

Златко, напълно съм съгласна с теб за етнонационализмите, които бяха създавани и поддържани в целия соцлагер. Дори бях писала и публикувала при теб една моя лекция за етнонационализмите. Това е проблем, който сега отново се е развилнял в повечето бивши соцлагерни страни, това е наследство, с което и ГДР-то все още не може да се справи: или както беше казано на едно място Das Land Der Rechten (DDR). Но просто смятам, че това е тема сама за себе си, и няма защо да я смесваме с романа на Илия Троянов, който е нещо друго, което също е необходимо за българското преодоляване на миналото.

- 04-08-2017|**Златко**

Не съм съвсем сигурен, Пенке. Според мен Илия Троянов не разбира ни най-малко естеството на българския комунизъм, в резултат на което е осъден да го „преодолява“ точно по начините, по които се е преодолявал националсоциализма в ГДР.

А инак предполагам, че в последния ти коментар има грешка на езика, тъй като етнонационализмите предхождат социалистическите режими с по стотина години минимум и няма как да бъдат техни създавания.

- 04-08-2017|**Златко**

Освен това мисля, че има значителна разлика между национализмите, които са се развили в (социалистическите) хомогенни общества, каквито са повечето

в средна Европа, като резултат от войната – и онези с големи етнически малцинства (или автономни общности), каквито са тези на Балканите. Последните са значително по-агресивни, „по-отровни“, както и показва развоят на историческите събития. В такъв смисъл да се слагат всички те в един куп ми се струва неудачно.

- 04-08-2017|**Златко**

Ако се замислиш, сигурно сама ще видиш, че има доста голяма разлика между десните радикали в Източна Германия и онези у нас или Сърбия, примерно. Идеологията, която движи „ПЕГИДА“ е според мен по-скоро расизъм, отколкото национализъм (при нас национализмът е като минимум също толкова силен, колкото и расизмът). Това най-

вероятно идва от расисткото наследство на националсоциализма (нашенският расизъм ми се струва по-стихийен, по-малко „систематичен“). Никъде – нито в Източна, нито в Западна Германия – няма да чуеш немец да говори за „велика Германия“ (фазата „Deutschland über alles“ е на практика непроизносима в днешна Германия), докато при нас това е част от „националния идеал“. Изобщо, различията са много и според мен те са системни, защото идват от различни, ако и еднакво пагубни, идеологически наследства. Това разбира се трябва да се има предвид при работата по „преодоляването“.

- 04-08-2017|**Пенка Ангелова**

Грешка на изразяването, нямам предвид, че етнонационализмите са измислени от комунист. система, но те специално бяха създавани във всяка една страна и република, точно в синхрон с т.н. интернационализъм. Добре е да се гледат както индивидуално-националните, така и общите характеристики на етнонационализмите. Но освен великобългарски, имаше и има великоунгарски, великомакедонски итн възделения. През осемдесетте години в Унгария се разпространяваха географски карти на Велика Унгария. Има и полско издание на етнонационализма. А за руския да не говорим. Сама гедеренците се свиваха на тази тема.

Естествено е, че трябва да признаем, че турците организираха съпротивата преди 89-та. Но непосредствено след 45та е имало горянско движение, което не е етнически диференцирано, имало е всякакви български граждани в него. И тези хора са гнили по лагерите, ако не са били веднага убивани. Имало е съпротива. Корумпирането на обществото започва някъде през петдесетте, когато децата започват да се отказват от родителите си, да се срамуват, да влизат в партията с голямо П, да стават доносници. И това поколение вече създава поколения. (Естествено първата вълна на корумпиране е на 10 септември с увеличаването на партията им, десетосептемврийските членове, но истинското масово корумпиране настъпва след Народния съд и след масовите изстребления). Оцеляване чрез приспособяване.

- 04-08-2017|**Златко**

Сега, в историята на комунистическия период действително има една особеност, която изглежда привидно необяснима от гледната точка на модела, който използвам – и това е неговата начална фаза, която е до-

минирана от всичко друго, но не и от етнонационалистически идеи. Но всичко си идва на мястото, тъй като логиката на неговата периодизация ми се струва сравнително ясна и нетрудна за обясняване.

Работата е там, че първоначалната фаза от развитието на комунистическия режим представлява реална цезура, реално прекъсване, в последователността и приемствеността на българския следосвободенски континуум, доколкото в нея има реално разделяне с и прекратяване на класическия български етнонационализъм.

(Тази фаза не е единствена в следосвободенската ни история. Преди нея има още една такава и тя е при управлението на земеделците (1919-23). Макар и по други причини, през този период също има преустановяване на работата на българския национален проект в двете му измерения – отказ от великобългарски политики и прекратяване на практическия проект за етническа хомогенизация на страната.)

Сега, на какво се дължи цезурата в началната фаза на комунистическото управление?

Факторите тук са два:

Първо, имаме внасяне на външна, непозната и чужда за страната държавна идеология (марксизъм-ленинизъм), която е в теоретичните си варианти сравнително интернационалистка и като таква – отрицание на класическия български етнонационализъм. Разбира се, сталинизмът в значителна степен модифицира интернационалистическото ядро на учението и привнася в него сериозни елементи на етнически мотивиран терор, но в българския случай тяхното влияние е сравнително слабо и то се изразява най-вече в насилственото преселване на голям брой турци от граничните райони във вътрешността на страната. Инак през този период действително имаме като минимум две изключително мащабни явления, които са несъвместими с класическия ни етнонационализъм: първо, комплекс от политики, насърчаващи етническото разнообразие в страната (македонизация на Пиринския край, разцвет на турскоезичната култура в страната); второ – терор, който е мотивиран не етнически, а класово. Тук властта се бори срещу реални противници на режима, активни и пасивни, въз основа на ясни класово-партийни критерии и в такъв смисъл разполага с поне някакъв вид обяснение и обосноваване на дейността си.

Вторият важен фактор е директната диктовка на политики от страна на Москва, основно във връзка с планове на Сталин за създаване на

южнобалканска славянска федерация и „износ на революция“ за Турция. Това обяснява в немалка степен инак немислимите действия на комунистите от този период, както в Пиринския край, така и общо за страната, по отношение на мюсюлманите.

Нещата обаче много бързо започват да се завръщат в „нормалното си русло“ след смъртта на Сталин и най-вече след идването на власт на Тодор Живков, който се оказва мощен националист и диктува стриктен етнонационалистически курс в управлението на страната чак до падането си от власт. За мен това е реалното ядро на комунистическото управление в България и реалното продължение на класическия български национален проект, само че при тоталитарни условия, тоест с много повече свобода за насилие и „социално инженерство“ в мащаби, немислими при каквато и да било форма на демокрация, пък била тя и авторитарна, каквато е примерно при управлението на последния цар.

Това според мен поставя всичко по местата му и обяснява както неетническият характер на първоначалния комунистически терор, така и силната му етнизация в периода на зрелия социализъм. Необходимо е, разбира се, тук да се подчертае, че за разлика от терора през началната фаза, онзи от зрелия социализъм не разполага с никакво друго обосноваване освен етническото (точно както и при националсоциализма) – и жертвите му не са в никаква степен врагове на режима. Напротив, те са лоялни негови граждани и актовете на контра-терор (взрывовете на влакове и пр.) от 1980-те години не са нищо друго освен сравнително драстична форма на ответна реакция, самозащита. Етническият комунистически терор преследва напълно невинни хора. Повтарям, това е важен паралел с терора при националсоциализма и аз не познавам сравними с него неща от историята на Средна Европа и след-сталинския Съветски съюз (макар че там е доста сложно и може просто да не познавам достатъчно нещата).

Това е сегашната ми представа за развоя на комунистическия режим. С времето, надявам се, тя ще се обогати и придобие по-конкретна, по-компетентна форма.

• 06-08-2017|**Борислав Гърдев**

Моето скромно мнение е, че както авторът Троянов, така и критиците му – абстрахирайки се от проблемите и конфликтите при превода на романа от немски на български – сякаш отбягват факта, че противни-

кът на комунистическия режим Константин, вкл. и прототипът му Георги Константинов, е анархист и всъщност съзнателно или не Троянов визира съпротивата срещу режима само на един сегмент от общественото ни мнение – на анархистите – не на земеделци, социалдемократи, горяни или монархисти.

- 06-08-2017|Златко

Подборът именно на един анархистки акт на съпротива само потвърждава факта, че Троянов не разбира естеството нито на терора по времето на българската комунистическа диктатура, нито на съпротивата срещу него. Етническите измерения на тези неща са му напълно неясни, в резултат на което историята, която той разказва, е лишена от каквато и да е действена сила.

Разбира се, печалният факт зад всичко това е, че съпротива на практика НЯМА, има най-вече подкрепа и съучастничество, тъй като терорът е насочен към етническите други, а не към нас.

- 06-08-2017|Златко

Без опит за омаловажаване на личната смелост и интегралност на **Георги Константинов** – прототипът на героя в романа (и чичо на Троянов) – то с какви точно идеи може да ни помогне този акт и историята, която го описва, при днешната работа по преработване на миналото? Какво ни обяснява тя, какви алтернативи ни посочва, към какви размисли ни подтиква, какво изисква от нас, за какво настоява? И, ако бихме искали да правим паралели с по-ранната история на възстановяване имената на забравени герои („Епопея на забравените“ примерно), то в какъв смисъл този опит притежава някакъв вид обществена значимост (както анархисткият акт, така и литературната творба, която го увековечава)? Признавам, че самият аз не успявам да намеря отговор на тези въпроси.

Нужни ли са изобщо герои и героизации? Или онова, от което имаме просто въпиюща нужда, е осъзнаването на факта, че всъщност ние сме били помагачи, съучастници, а не герои? Това, както и идещото с него задължение да направим така, че срамът, с който сме се покрили чрез сляпото съучастие в престъпленията на една диктатура, да не се повтори никога повече?

Не е ли основната ни задача ТОЧНО същата, каквато е и онази на германците след войната? Замислете се, хора! Замислете се!

• 07-08-2017|**Броди**

ПАК ЛИ ПЕРЕСТИ ОБЛАЦИ ПО НЕБО

„Минала сенка из поле“

Неугледно им е на писателите при среща с читатели, когато ачик ги питат защо някои неща от текстовете им звучат неправдоподобно. Повтаря се ситуация от разказа „Оратор“ на Антон Павлович Чехов, когато зад гърба на унеслия се говорещ надгробно слово се чува гласец, че споменатият по име покойник е зад гърба му. Бяга ми названието на термина, с който се обозначава полагането на тип читател в текста. Познавачи на литературния процес оприличават романовото изграждане с онази постепенност на невидимото израстване на сталагмити и сталактити. Повлечени от преобладаващото назоваване вместо изразяване, всеобща болестка на повечето пишещи, авторите изприпкват да показват свършека-ето вижте сталактоните, но по неизбежната логика всяко крайно решение е спекулативно... Тъкмо времето, на което не е бил очевидец Илия Троянов, в една преводна повест изпъкна фразата: „Има ли нещо по-силно от мълчаливото презрение“, кой разчете онова стихнало мълчание в общностите при социализма. Подтикът да се търсят контрасти и аналогии доведе до трупане на рафтове, доста далече от изискванията на истинската литература. На четения някои, диплещи ритмизирани и римувани гъгнения, повече прояви на речеве разстройства и отдалечени на светлинни години от истинската лирика, натякващо повтаряха Хайнрих Хайне, че, ако земята се разцепи, пукнатината ще мине през сърцето на поети. Ядец! Историята ни се препълни с подпухнали тракталки, дете ще си останат като авантаджии в махмурлук да възпяват с грохот на барабани петилетките... И да се чуди човек как през ситото на цензурата се е промъкнала творба на Мирослав Валек „Из абсолютния дневник I „в превод на Димитър Стефанов и Въто Раковски:

2

Когато на едно въженце телено провиснеш
и от течението твоите крака се залюлеят,
ще разбереш,
е туй са само следващите крачки в празното
пространство.

Та престани с това де, панаира свърши,
а още приживе си се продал...
Ти винаги си бил магаре, край долапа дето
тича в кръг,
и винаги си бил затворен,
и винаги под ключ,
а носейки товара си, сам бил си носен ти,
но само че в посока друга.
Това е то механиката на движението,
това е номера прочет на лудия,
дошъл да разбере,
че вече тук го няма,
но връщайки се, вижда, че не си е тръгнал,
а си седи все там, на стъпалата плаче,
отчаяно надвиква той от сцената смеха:
„За бога, кой съм аз и накъде ли бързам?“...

Не пишещи, а от навалищата, дето винаги я подценяват, видяха явната прилика на проповядвания „качествен скок“ с подрипванията на бълхите и отдадоха дължимото на охлюва, незаслужено обругаван в басни, като ярка илюстрация за проява на закона за постепенност на развитието в еволюцията.

Вятърът и тая шума ще отвее...

П.П. Като разхвърчала се перушина пред погледа ни пъстрейт облачета, но вече не им се доверяваме за промени...

„Да се остави историята на историците!“ Но на кои?

Автор(и): Стефан Дечев

(В помощ на бъдещата „мултидисциплинарна експертна комисия“)

„Аз нямам обща история с България!“, „Имаме обща история и с други държави!“, „Може да го честваме Илинден като общ религиозен празник!“, „Всеки си има национална история!“, „Нямаме обща, а сходна история!“, „Илинден е македонски!“. Това бяха само част от многото коментари и отзиви на македонски „историчари“ преди и след публичното огласяване на проектодоговора за добросъседство между Република България и Република Македония. Срещу тях не закъсняваха да се обадят и българските им колеги: „Да се спре с кражбата на история!“, „Македонизмът е изкуствена идеология, създадена от Коминтерна!“, „Този, който твърди, че македонците са отделен народ, просто не е учен!“. От студиото на БНТ Наум Кайчев обяви залегналото и в проектодоговора, че „Ние имаме обща история, единна история!“, – но без да уточни коя е тя и през кои точно периоди, – видимо имайки предвид всичко, без югославското и пост-югославско време на днешната Република Македония. След обявяването на проектодоговора пък един български журналист направо запита: „Кой ще направи налудния арбитраж – кои български експерти? Останаха ли свестни хора (явно има предвид такива като Божидар Димитров, Георги Марков и младата им смяна), извън яслата на Сорос и подобните му трафиканти на фалш-демокрация?“ По този начин в последните дни от двете страни на границата привържениците на „националната история“ в София и Скопие говореха за проблемите свързани с чл. 8, ал. 2 и 3 на договора между двете държави. Затова, макар да са го включили в крайния текст, не съм сигурен дали политиките и дипломатите имат ясното съзнание, че и на двете места никой няма желание да се занимава с миналото и „историческите събития“. И то тъкмо „експертно“ и „обективно“, камо ли да прави „научно тълкуване“ на изворите (както твърди проектодоговорът). Един подобен подход би бил изключително непопулярен и в двете страни. Те разполагат с фун-

даментално сбъркани национални разкази, като точно най-меко казано проблематичните (да не казвам лъжовни) места в тях са най-много присъстващи в медиите и радващи се на сравнително широко обществено одобрение. Не много по-различна е ситуацията и сред „експертите“. Та и до днес една от катедрите в Софийския университет се занимава с преподаване на студентите на „История на България“ (поне от ранното средновековие, разбира се, та чак до наши дни). В Скопие пък имаме „Институт за национална история“, който изследва миналото на Македония и „македонския народ“ „од антиката до денес“. Медии от двете страни на границата продължават да са залети от фалшиви и митични романтични разкази за миналото на „народа ни“, а професионалните историци, появили се в тях, напускат и малкото професионален здрав разум, за да отговорят на обществените нагласи и очаквания. От десетилетия учениците в Македония учат, че не са имали в миналото си по-големи врагове от българите, а българчетата – че за разлика от винаги съществувалия от незапомнени времена „български народ“, македонската нация е „изкуствена“. Ето защо не съм и много убеден в ползата от това, което читателите ще прочетат на следващите страници в близка перспектива. И все пак мисля, че някакъв подобен разказ ще се настави някой ден в някакви учебници по история и в двете страни. Ала това няма сигурно да е скоро – нито в България, нито в Македония.

Времето на царствата и империите

Предстои едно доста трудно разбирателство още около началата на славянската писменост. Етнизирването със задна дата на братята Кирил и Методий като „българи“ и „македонци“ в двете историографии – и още повече в популярната историческа литература в двете държави – е проблематично. Създадената от тях глаголица също нито е българска, нито е македонска. А и строгото етнизирване на средновековния стар писмен славянски език като „старобългарски“ и „старомакедонски“ е също в немалка степен лишено от основания. Създадената по-късно кирилица (при това в представите на среднестатистическия българин това е днешната българска азбука, която е творение на Кирил и Методий) е станало в държава, носеща името „България“, но целият процес на случването ѝ демонстрира преплитания на личности, намерения, действия, каузи и политики, които едновременно обвързват поне Византия, Великоморавия и България (с включена в нея териториално Македония), и

далеч надхвърлят мисленето в днешните ни две национални държави. Причините за предстоящата засечка на „историци“ и „историчари“ още в този ранен период на миналото са ясни. На първо място е силният натиск, на който ще бъдат поставени в София и в Скопие от обществените мнения в двете страни, които ще се обявят срещу „кражбата“ на онази история, която са учили в училище. Много българи и македонци ще започнат да си мислят, че не така е било, а „Сорос иска така да е било.“ Към това можем спокойно да прибавим и обстоятелството, че наистина на пръстите на ръцете сигурно трябва да преброим компетентните и почетените професионалисти историци от двете страни на границата, които са готови да се занимават с това минало, с „историческите събития“ тогава, тъкмо „експертно“ и „обективно“, да тълкуват „научно“ съответните „извори“ (цитатите да напомним са по договора).

В известен смисъл тази ситуация може да изглежда и странно необяснима. И в България, и в Македония, поне редица „експерти“ твърдят, че имат яснота дето нациите са модерен феномен, но едновременно с това парадоксално се държи те да имат и „национална история“, която да започва било от Александър Велики, било от ранносредновековните български владетели и държави. Защото въпреки наличието на средновековни държавни образувания с името „България“, сред които е и Самуиловата държава, ние не можем освен да изведем идеологическа (!) връзка между тях и съвременните България и Македония, с „българската“ и „македонската“ нация днес. Тази връзка се появява в създаваната историческа книжнина и се учи от децата в училище и в двете държави. Дори по-нагледен и очебиен е примерът на още по-проблематичната и недоказуема връзка между „антична Македония“ на Александър и съвременна Македония.

Заедно с това, ако приемем исканото в договора „научно“ тълкуване на „изворите“, то българските и македонските историци трябва ясно да заявят на съответните публики в двете страни, че през средновековието – не само на Балканите – чувството за етническа идентичност се носи от едно ядро на елита в съответните политически формирования (к(х)анства и царства), а масата от населението не притежава модерното национално съзнание, или онова етническо съзнание, което тогавашни представители на елита са притежавали. Днешни историци налагат със задна дата на това население съответната етническа принадлежност, удобна за днешните им национални държави. Ето защо няма как да

подминем факта, че Самуиловата държава е политически проект, който черпи убедителна легитимност не от някаква македонска държавна традиция, а от тази идеща от Преслав, която дава на владетелите ѝ (които може и да са етнически арменци) „богопомазаност“. Всички тогавашни исторически извори (византийски, арменски, арабски и т.н.) разглеждат държавата като „България“, а владетелите като „българи“. Затова и българската етническа принадлежност на елита-ядро в нея е въвн от съмнение, но и тя съдържа в себе си най-вече лоялност спрямо съответния владетел. Ала нищо не можем да кажем за идентичността на огромното мнозинство от обикновени поданици на тази, както и на редица други средновековни държави. Това вече пък би раздразнило редица български историци, точно както доминацията на „българите“ и на българския етноним през Средновековието е факт, който видимо смущава и кара да се чувстват неловко авторите и носителите на македонския исторически разказ. Но изработените от българската историография понятия като „славяни от българската група“ и формираната уж в края на IX-началото на X в. средновековна „българска народност“, отнесена към цялото население на Симеонова и по-сетнешна България, са определено проблематични. В кашата от етноними като „българи“, „славяни“, „власи“, „мизи“, „скити“ и т.н., и при липса на яснота кога точно са именно етноними, отговорът на подобен въпрос е твърде труден. Към това можем да прибавим честото разминаване между средновековните и предмодерни етноними, от една страна, и съвременните „българи“ или „македонци“, от друга. Не бива да забравяме и практически почти пълното отсъствие на последния термин в историческите извори и отнасянето му единствено до византийската тема „Македония“, разположена в Одринска Тракия. Но и веднага да добавим – точно както по-късно и византийската тема „България“ покрива географската Македония в чисто административен смисъл. Следователно, доколкото модерните национални държави обичат идеологически да се свързват с някакви свои предшественици от Средновековието, Самуил може да бъде почитан от съвременните българи като „български цар“. Ала доколкото на територията на Република Македония е ядрото на неговото царство, нейните столнини и са налице редица артефакти, с които съвременните и несъществували тогава македонци се идентифицират и тачат (Нали това правят и българите с наследството, което е преди Дунавска Бълга-

рия, макар и в далеч по-малка степен) той може да бъде спокойно почитан едновременно и там.

„Българи“ и „македонци“ – едни от най-мъглявите етноними в османските векове

Истина е, че вековното съжителство в една държава (но по ирония благодарение властта на Османската империя) прави „българското“ и „македонското“ минало за близо пет столетия в държавнополитически смисъл едно. Ала кога най-после ще се разбере (включително и от немалко историци в България и в Македония, които като нищо могат да попаднат в бъдещата мултидисциплинарна експертна комисия), че ако подходим „експертно“, „обективно“ и „научно“ към предците на днешните българи и днешните македонци в Османската империя, трябва да обявим отсъствието на съзнание за общност както помежду им, така и вътре в двете групи. Отсъства, разбира се, и каквато и да било граница между тях. Като цяло нищо не остава от средновековната българска политическа традиция (камо ли от античната македонска). Малко неща можем да кажем за идентичността на обикновените хора живели тогава на територията на днешните България и Македония под османска власт. Продължава кашата от етноними в писмените исторически извори, дело на странични наблюдатели – „гърци“, „албанци“, „власи“, „есклавонци“, „рашци“, „сърби“, „българи“, да не говорим за античните „мизи“, „траки“, „даки“, „илири“, „македонци“ и т.н. Сигурно е обаче, че етнонимът „българи“ е по-мъгляв от „турци“, „гърци“, „сърби“, „власи“, „арнаути“. Отнесен към днешните нации по-мъгляв и неясен от него е изглежда единствено етнонимът „македонци“. И ако днешната македонска историография може и да се радва на вече констатираната му поява, то веднага трябва да кажем, че в самата приблизително днешна географска Македония етнонимите „грък“, „арнаут“, „българин“ („бугарин“), „сърбин“ са преобладаващи. На фона на всичко казано по-горе за османските столетия спорът днес между София и Скопие може да изглежда и твърде комичен. И в днешна България и Македония, етнонимите „българи“ и „македонци“ се поставят най-често от самите днешни български и македонски историци в заглавията на книги и статии, както и в обясненията към историческите извори, в които неслучайно не става дума нито за едните, нито за другите. И българската, и македонската историография на практика поправят „грешките“ на предшестве-

ниците си живели по тези места, обяснявайки на днешните македонци и българи, че им казват „истината“ и „вистината“ когато говорят за „българския народ“ и „македонския народ“ през дългите османски столетия. Представената реалност обаче, е измислена и видимо няма нищо общо с това, което е било в главите на техните предшественици, които дори не са се главоболили над въпроса дали са „българи“ или „македонци“. В този смисъл македонската историография представя разпускането на гръкоезичната иначе Охридска архиепископия през 1767 г. (просъществувала след 1019 г. и първоначално наричана „Архиепископия на цяла България“, но по-скоро сякаш административно, а в редица документи после е възприемана и като „сръбска“) като някакво едва ли не пъклено начинание срещу „македонския народ“, което дало възможност на Гърция и България да си присвоят „македонската история“. Само че нито „македонски народ“, нито „македонска история“, които трябвало да се присвояват, съществуват по това време. Пет години преди това един македонец от Банско е написал „История славяноболгарская“, но малцина все още подозират за нейното съществуване.

Дори и през XIX в., за дълго време, смисловият обхват на етнонима „българин“ продължава да бъде твърде неясен. Още по-мъгляв, а и по-рядко срещан е етнонимът „македонец“. Някои представители на елита или интелигенцията от Македония – Йоаким Кърчовски, Кирил Пейчинович, Теодосий Синаитски – идентифицират езика си като „български“. Но истинско развитие процесите на утвърждаване на модерна българска нация започват да имат едва към средата на XIX в. и по-късно, когато и популярността на името „българин“ все повече нараства. Интелигентите от Македония, – Кузман Шапкарев, Димитър и Константин Миладинови, Димитър Македонски и редица други, – за неудоволствие на днешната македонска историография се самоопределят като „българи“, а появата на идентичността „македонец“ е единствено регионална, дори и когато книжовно се използва местен диалект. При това българското етническо самоопределение в Македония изпреварва инсталирането на Българската екзархия, с чиято „асимилаторска“ политика днешната македонска историография продължава да обяснява наличието на българи в тази тогава географска област. Причината обаче за българската етнонационална рамка, от която тръгва движението в Македония, не трябва да се търси както си мислят често българските националисти и историография в някаква изначална българскост на местното насе-

ление шестваща през столетията (видяхме, че още по-малко е налице някаква изначална македонскост), а в единната институционална политическа рамка, която предоставя Османската империя и по-голямата популярност и убедителност на етнонима „българи“ по това време. Следователно, можем да говорим за преобладаващ и стабилен български елит в Македония, но при маса без ясно изкристализирало национално съзнание в етнически разнородна територия (българи, власи, турци, албанци, гърци, като със сигурност в самото начало огромното мнозинство не се е главоболило по въпросите на етническата принадлежност и дори не би разбрало нищо от днешните българо-македонски спорове). Българската историография допуска тук два слаби момента в своя разказ – преувеличава степента на осъзнатост на огромната маса от населението в Македония като „българи“ и подценява изключително разнородния му характер. В споменатите географски граници практически отсъства ясно изразено мнозинство. Поне в самото начало. Освен това, българската историография скрива както от специалисти, така и от широката общественост дебатите за българския книжовния език и участието на отделните говори в него, които със сигурност биха хвърлили повече светлина върху разискваните проблеми.

Църковната борба и ВМОРО – общата история

Едва тук някъде около църковно-националните борби можем да говорим вече за мислена и осъзната „единна история“ и „обща история“. И тук ще е големият проблем пък за македонския разказ в „мултидисциплинарната експертна комисия“. До войните общата рамка се създава от печата и литературата на български книжовен език, от общата и заедно извоювана Българска Екзархия, училищата и дейността на ТМОРО (ВМОРО). От тук и логично идва българския характер в етнически смисъл (и македонски в политически) на един от основополагащите от десетилетия македонски митове – Илинден. Големите дейци на организацията Гоце Делчев, Даме Груев, Гьорче Петров, Яне Сандански и т.н. определено са смятали себе си за българи и използват български книжовен език (доброволно, а не насила, както се опитват да внушат някои от Скопие). Като „българска“ или „пробългарска“ Организацията е възприемана и от другите актьори в тогавашна Македония в края на XIX и началото на XX в. Македонската историография не може да отрече, че за смятащите се „македонски българи“ нейни членове нито Филип, нито Александър

дър, нито отделния македонски език и книжнина са били някаква кауза. Заедно с това, въпреки всякакви изключения, най-„фреквентният“ етноним по онова време в географска Македония е „българин“. Все още няма идея за някаква „македонска държава“, а единствено наднационална, но не и софистицирана идеология, за „македонци“ и „македонски народ“, на една твърде ориентирана към България организация.

Тук пък невралгични за българската историография (или за част от мултидисциплинарната комисия) ще се окажат левия автономизъм от началото на XX в., който е недвусмислено насочен и срещу българския „държавен национализъм“. И наистина в някои леви кръгове понятието „македонски народ“ (иначе вдъхновено от наднационалните разбирания на ВМОРО за „Македония на македонците“, сред които се поставят и „българите“ като мнозинство) вече започва да се противопоставя на иначе „близките“ до македонците „българи“. Заедно с това обаче, македонската историография ще трябва пък да признае, че не съществуват основания да се разглежда това като израз на някаква етнонационална македонска идентичност в днешния смисъл на това понятие или онзи от около 30-те и 40-те години на XX в. насам. Групата на Сандански в Народната федеративна партия след Младотурската революция от 1908 г. се нарича официално „българска секция“. И всички македонски революционери, противно на историографията в Скопие, определено изявяват българска национална принадлежност. Сепаратизмът им, включително и от София, е наднационален (македонски), а не етнонационален македонски проект. И все пак, изградената „македонска“ политическа идентичност е ясно откритоима и през 1914 г. дори в предсмъртното писмо на П.К. Яворов до Тодор Александров.

От гледна точка на днешния разказ ВМОРО и нейните дейци са част от едно споделено минало и могат да бъдат едновременно българи в етнонационален смисъл и македонци като регионална и още по-важно политическа идентичност. Тя включва и отделна институционална идентичност, която може да съществува в един македонски национален разказ като пред-национална македонска политическа идентичност и предтеча на днешна независима Македония. Точно тук идва и логиката на съвместното честване на Илинден между днешните държави България и Македония. Въстанието е дело на организация, чиито активисти в национален план са били „българи“, но с борбата си за автономия създават местна митология, която един ден ще спомогне за утвърждаване не

само на политическа, но и на етнонационална идентичност на политическа единица с име „Македония“, днешната независима държава.

Ранният македонизъм – премълчаван в София, мултиплициран в Скопие

Българската историография очевидно трябва да престане да премълчава и маргинализира един добре известен и документиран в „историческите извори“ ранен македонизъм. Нали мултидисциплинарната комисия трябвало да се съобразява с „историческите извори“ и да работи „експертно“, „обективно“ и „научно“. Тук имам предвид далеч предварилите Коминтерна къде временно припламнали, къде все още нестабилни македонисти като Теодосий Гологанов, Георги Пулевски, Кръсте Мисирков, Стефан Дедов, Диамандия Мишайков и далеч по-убедения и неотклонен Димитър Чуповски (По този повод помним как преди години Божидар Димитров изгуби бас, но отказа да изпълни облога, защото видимо фейър плея не му е силата). Всички тях пък съответно македонската историография вижда като дейци с гигантски увеличителни стъкла, далеч надхвърлящи тогавашната им политическа тежест и влияние сред съвременниците им, както и тази на македонизма, който те проповядват. Говоря тук за увеличителни стъкла и за изтичане напред със задна дата в основното русло на македонския исторически разказ на преди това сравнително периферни дейци. Едва ли е случайно, че дори и решението на АСНОМ от 2 август 1944 г. за създаване на вече етнонационална „свободна македонска държава“ в „демократска и федеративна Югославия“ не се реферира към тях и техните завети и дейност, а към тези на „старите илинденци“ и Гоце Делчев.

Македонската историография не може да не признае, че по време на Балканската и Първата световна война, в новата обстановка, неизненадващо, а по-скоро логично на фона на казаното по-горе, дейците на ВМОРО вземат страната на София, а в София те действат и след мирния договор от 1919 г. Нещо повече. Днешната македонска историография скрива, че българският национализъм често се подхранва, а и значението на Македония в него е толкова важна, не на последно място и поради обстоятелството, че мнозина македонци с ясно изразено българско национално съзнание участват във формулирането му, а заедно с това и оказват натиск върху български правителства за по-активна и максималистична политика в тази посока.

Днешният македонски разказ говори за разделянето на Македония в Букурещ през 1913 г., като разкъсване на някакво единно национално тяло. Това не е така. Разделя се предишната обща политическа идентичност сред славянското население, доколкото е основана на политическата македонска идентичност на ВМОРО. Но в действителност от трите държави България има най-малко пречки с интегрирането на Пиринска Македония и допълнителното утвърждаване там на българско национално съзнание. Същото не може да се каже за култивиране на „южносръбско“ във Вардарска и гръцко в Егейска Македония.

Заедно с това, българската историография обича твърде много да спекулира, че целта на борещата се за „автономия на Македония“ ВМОРО е единствено тактическа и свързана с непременно бъдещо присъединяване към България, при сгодни обстоятелства. Колкото и някои моменти от поведението на лидерите на организацията през 1912-13 г. да говорят наистина във въпросната мечтана от София посока, тази опция съвсем не е еднозначна. За това говорят и връзките и съвместните действия на не кой да е, а един от основателите на ВМОРО, Петър Попарсов, с един от ранните македонисти Д. Чуповски и други македонски дейци искащи още в края на 1912 г. от бъдещата Лондонска конференция „неделима Македония“.

„Независима Македония“ – лозунгът на бъдещето

Относно междувоенния период българската историография трябва да представи открито, че идеята за „автономия на Македония“ си е вече идея за една самостоятелна държава. Тя набира все повече почитатели и е възприемана от все по-голяма част от обществеността, дори и в самата България, като необходима реалност за решаване на македонския въпрос. Но пък и македонската историография трябва да приеме, че все още не става дума за различно етнонационално съдържание в тази държава. В борбите между левица и десница във ВМРО, между михайловисти и протогеровисти, „обективно“ и „научно“ погледнато в духа на договора за добросъседство, едни българи убиват други българи. Това не е междуетнически конфликт между българи, от една страна, и македонци, от друга, колкото със задна дата на някой да му се иска да го представи по този начин. Проповядваната наднационална идентичност в духа на ВМРО продължава да е български доминирана, колкото и да е категорична за отделеността на бъдещата държава. Дори и дълго

време след 1918 г. македонските левичари също продължават да се идентифицират като българи. Българската историография обаче прикрива плътността, която започват вече да добиват понятия като „македонци“ и „македонски народ“ в левия печат. А и самата борба за македонска държава е обективно вече борба за македонска нация в конституционен и надетнически смисъл.

Като че ли бързо ще има фактологично приближаване между двата разказа, но и запазена диаметрална противоположност в оценките за онова, което се случва в България след края на 20-те години. От тогава за българските комунисти постепенно терминът „македонци“ започва да придобива вече и етнокултурно съдържание. Постановката за македонска нация и отделен македонски език в края на 1933 г. се приема от комунистическата ВМРО (об.), а в началото на 1934 г. и самият Коминтерн излиза открито с тези позиции. Членуващите в БКП македонски комунисти започват да мислят себе си като „македонци“. Те написват и първите чернови на „македонска история“, а „Македонският литературен кръжок“ (1938-1941 г.) в София, и особено Венко Марковски и Коле Неделковски, работят около култивиране на нов македонски език и литература. По този начин, парадоксално, – въпреки ранните предтечи на македонизма изброени дотук – истинска люлка за етнонационалния македонизъм се оказва именно България, а не Сърбия (каквито са обикновено българските твърдения, доколкото Пулевски, Мисирков и Чуповски продължават да бъдат малко известни и маргинални фигури). На практика, точно последните събития и процеси случващи се през 30-те в България имат пряка връзка със споменатите решения от 2 август 1944 г., а не онези позабравени вече ранни македонисти, свързани със Сърбия, на които ВМОРО никога не е обръщала особено внимание.

Българската историография трябва да приеме, че етнонационалният македонизъм се утвърждава като форма на идентичност с цел да се противопостави населението на Вардарска Македония (може би донякъде и на Егейска) срещу сърбизацията (гърцизацията). Изселването към България на много убедени в българската си идентичност, по-слабите връзки и позиции на ВМРО във Вардарска Македония, двете десетилетия в различна сръбска (югославска) институционална рамка, без позиции на българската държава, довеждат до израстването на една генерация, сред която постепенно изкрystalизира и започва да се очертава македонско национално съзнание. Този македонизъм от междувоенния

период е насочен към запазване на местните специфики и противопоставяне именно на сърбизацията. Ала веднъж възникнал и утвърдил се той се превръща след това и в оръжие срещу България. Неслучването му в Пиринска Македония е доказателство, че македонската идентичност се ражда най-вече там където българският език, образование и култура са изолирани и нямат пряк достъп. Следователно, България – а вероятно и неслучайно – е единствената балканска държава, която е в състояние да възпре случването на етнонационалния македонизъм. Историята пожела друго и от тук нататък българската историография трябва да търси обяснение на това случване в определен исторически период, а не да поставя етикети.

А що се отнася до Егейска Македония, македонизмът се засилва не на последното място и поради изселванията от 20-те, при които формиралите ясна българска идентичност егейски македонци си тръгват към България и от тук се очертава пространство за противопоставяне на политиката на гърцизация, но на базата вече не на българска, а на македонска етнонационална идентичност.

Българската историография явно има и ще има проблем с периода след 1941 г. Премълчава се обикновено популярността на идеята за самостоятелна и независима Македония. Скрива се поведението на българската администрация довело до антагонизиране на немалка част от местното население във Вардарска Македония. То пък съответно създава и плодотворна почва за покръвяне на македонизъм от комунистически или титовистки тип, особено сред по-младата генерация, която няма други спомени освен тези от самата Югославия. Затова трябва и да се признае, че въпреки радушното приемане на края на сръбската окупация през 1941 г., местното население видимо се чувства отчуждено от установената българска власт, а последващото приемане на идеята за „македонска нация“ и „македонски език“ не е само въпрос на насилие от една еднопартийна тоталитарна власт. Към това трябва да се прибавят, разбира се, и премълчавани в днешна България някои брутални разправи на българската власт със съпротивата в Македония.

Но и македонската историография трябва да спре да представя тези насилнически разправи изолирано, като борба на „българи“ срещу „македонци“. Нужно е да започне да отчита и по-общата политика по места обхванала не само окупираната от български войски Македония, но и старите предели на България. Не бива да се пропуска, че много често и

подобни решения са вземани от македонци, носещи убедено, а не само от страх, българска униформа. Защото дори и през периода 1941-44 г. националната идентичност във Вардарска Македония (а и Егейска) остава неопределена и колеблива, а македонците единствено потенциална и все още незатвърдена нация. Трябва да спре премълчаването на неудобното дълго години за „историчарите“ в Скопие наличие на редица привърженици на идеята за независима Македония, които са иначе с българско етническо съзнание. По-късно някои от тях или осъдени на смърт от новата комунистическа власт, или са прекарвали дълги години по лагери и затвори. Към тях спокойно могат да бъдат добавени и онези, които приемат етнонационалния македонизъм и решенията от „втория Илинден“ (написани на българска пишеща машина, противно на българските вицове) за „народният македонски ѝазик“ (сред които и Методи Андонов-Ченто, Панко Брашнаров и Павел Шатев), но се противопоставят на просръбската посока, считайки я чужда на създадените в миналото македонски традиции.

Македонската етническа нация в „лабораторията“ на Югославия

Изглежда като че ли все по-лесен – поне на пръв поглед – става консенсусът между двете историографии за периода след 1945 г. Тук българската ще трябва да приеме, че през последните десетилетия – и най-вече между средата на 40-те и края на 50-те и началото на 60-те години – липсвалата в миналото македонска нация получава социална плът. И този процес е видимо необратим. В бъдеще на договаряне ще подлежи самия македонизъм и неговото вътрешно съдържание, а не дали да го има или той да бъде изтрит като ненужен. Българската наука освен това трябва да признае, че какъвто и да е бил, и когато и да е създаден македонския език, в годините след 1944-45 г. на него вече е създадена и стойностна книжнина. Езикът се превръща постепенно в самостоятелен, на него могат да се излагат сериозни идеи, още повече когато той попадне на неподражаеми майстори на художественото слово, а такива в Република Македония със сигурност има. Продължаващото есенциализиране на езика, използването на идеологически конструкти като „българско езиково землище“, говоренето за „липсата на структурна отлика в типологичните особености“ между двата езика, ще стават все по-трудно удържими. А вместо да ни обяснява как „македонската нация“ и „македонския език“ са изкуствени, българската историография трябва да ни

отговори на въпроса защо след 1919 г. бяха създадени предпоставките и начена процесът, а след 1944 г. се и формира необратимо, македонската нация. Случаите с Кипър и Молдова са неудачни, доколкото на тези места не протича (и тук трябва да се обясни защо), подобен процес на изграждане на отделно национално съзнание на базата на регионалната идентичност, при това с основна насоченост срещу най-близката исторически нация, от чието развитие македонската в началото е била част.

Македонската историография пък трябва да признае, че първоначалният македонски исторически разказ е създаден от дошли от България комунисти, започнали го още през втората половина на 30-те – Васил Ивановски, преди него Ангел Динев и Коста Веселинов. Тя трябва да представи и онази парадоксална картина в началото, при която македонци, югославски комунистически кадри използват сръбския език, а не познават историческото минало на Македония (тук емблематичен е спорът на Васил Ивановски с Лазар Колишевски, който разглежда Гоце Делчев като „българин, без значение за Македония“), за сметка на българските комунисти македонисти, които познават историята на Македония, но на практика говорят български и преживяват допира с новия македонски литературен език дори с известно разочарование. Нещо повече. Македонската историография трябва също да приеме факта, че югославският вариант на македонска република и дефинирания от нея отявлен антибългарски македонизъм все пак се разминава с илинденци и е пълно negliжиране на всякаква обща история с българите и България. Като бивш съюзник на Третия райх през втората половина на 40-те България не може да влияе на тези процеси и те се случват по възможно най-нежелания от нея сценарий, което и до днес затруднява българската позиция. За това съдейства както допълнително развитата и „отпусната“ след 1989 г. българска национална митология, така и консервативния характер на българската историография и езикознание, които не могат да интерпретират случващото се в цяла Македония както преди средата на XIX в., така и след 1919 г. в небългарските части на областта, останали в Гърция и Югославия.

Заедно с това македонската историография трябва да признае, че за разлика от Вардарска Македония, близостта от миналото, общата история в империята, Екзархията и ВМОРО, са довели до там, че населението в Пиринска Македония е твърдо и непоколебимо в българската си идентичност, а политиката на „македонизация“ провеждана от БКП

през втората половина на 40-те, в съгласие с ЮКП, е свързана с насилие, довело и до съответните травми. Историческата съдба на Пиринска Македония противоречи на политическия проект на ВМОРО, но доколкото не противоречи на българската национална идентичност на населението там, тя бързо получава въплъщение, в рамките на България след 1912 г. А годините 1912-1946 се оказват толкова важни, че политиката на БКП за македонизация не пуска никога дълбоки корени, въпреки възможностите на тоталитарната власт или атрактивността в контекста на Студената война на югославския, а от там и на единствения наличен македонистки модел.

Мултидисциплинарната комисия и бъдещето

Оставянето на историята на историците често може да води и до големи проблеми, отколкото оставянето ѝ на политиците. Това с още по-голяма сигурност се отнася когато нещо се остави на заразените и социализирани в национализъм и пристрастие български и македонски историци. Но като резултат от историята, включително и нейните капризи, на които сме подвластни, в началото на XXI в. ние вече имаме реалността на две държави, два народа, два езика, две литератури, два различни исторически опита и поне два доста различни и конфликтни исторически разказа. В историческата реалност обаче, както видяхме, двата народа имат политически съжителство през част от Средновековието и във вековете на османската власт. Те имат и обща, споделена история във времето между около средата на XIX в. и войните в началото на XX в. През останалото пък време тази история и да не е обща, е все пак преплетена. Ала ясно е, че трудно един ден ще има една единствена и обща писана история в двете страни. Винаги ще са налице различни гледни точки по определени въпроси. В Македония те ще бъдат най-често повлияни от това, което наистина се е случило като резултат след 1944 г. В България пък може би преобладаващо ще се съди от предпоставката какво е било през XIX и началото на XX век. Но това, което е съвсем постижимо за историците и което очевидно дълги години не се е правило – може да не се премълчават факти и да не се лъже за тях. (Защото когато се казва, че проектът на ВМОРО е предтеча на македонската държава, тук имаме интерпретация, с която можем или да се съгласим, или да я отхвърлим. Но македонската етнонационална идентичност на активистите на ВМОРО е просто лъжа и фалшификация. Когато българската страна

обаче казва, че идеята за „автономия на Македония“ е тактически приём, това е също интерпретация, която може да се приеме или да се отхвърли – въпреки немалкото доказателства за македонска политическа лоялност. Но твърдението, че НИКОЙ преди Коминтерна през 1934 г. не е говорил за етнически македонци и отделен „македонски народ“ е лъжа.)

Македонска историография може би ще трябва да се задоволи с началото на разказа за създаването на македонската етническа нация някъде от края на XIX в., като той ще навлезе в своята етнонационална същност не по-рано от 30-те години на XX в. Опитите на българската историография и най-вече общественици националисти да накарат да започне на 2 август 1944 г. не са много убедителни, макар точно тогава да се появява онзи автентичен македонски държавнотворен документ, който говори за пръв път в етнонационален смисъл, а не в дотогавашния политически, за „македонски народ“. Предшествениците на днешните македонски националисти от ДПМНЕ са били наистина за политически независима Македония като втора българска държава (друг е въпросът, че това политическо тяло със своя конституция има в себе си заложено и бъдещето на отделна нация, въпреки отворения характер на нейното вътрешно съдържание, който подлежи на предстоящо договаряне), а не като етнонационална Македония на отделната македонска нация, която комунистите направиха югорепублика.

Изтеглянето на македонския разказ преди появата на езика и литературата има основание и по отношение на макар и маргиналните за времето си предтечи на етнонационална идентичност, както и вариантите на някакъв регионален патриотизъм. Тук от българска страна е необходимо разбиране към неизбежното включване на безспорни елементи от българския национален разказ в друг, а от македонска нюансиране на този разказ, който да демонстрира, че на определен етап българското и македонското историческо развитие са били напълно неделими и преплетени едно с друго. Не на последно място модерното национално осъзнаване на македонците преминава през българската национална идентичност на преобладаващата част от елита и интелигенцията от втората половина на XIX в. Защото наистина не е вярна българската теза, че идеята на Коминтерна за македонска нация от 1934 г. няма предшественици. Но те не са имали тежестта, която със задна дата им придава днешната македонска историография, и дори са били гледани с не много добро око от ВМОРО. (Това обаче едва ли е толкова странно и от гледна точка на

българския контекст. Та нали и Паисий Хилендарски след 1762 г. дълги години не е смятан за толкова важен, докато такъв не го прави Марин Дринов и неговите следовници едва в началото на 70-те години на XIX в.).

Българската страна е нужно да признае, че ако македонците са абсолютно категорични в желанието си да бъдат друга нация, различна от българите, и вярват в някаква своя история, оформили са своя книжовна норма и имат на нея създадена своя литература, това трябва да бъде признато безусловно. Общата история свързана с делото на учениците на Кирил и Методий, държавата на Самуил и най-вече историята на църковните борби и ВМОРО са напълно достатъчни допирни точки за да се продължи напред. Митологизираните елементи от македонския разказ ще отпаднат, така както ще отпаднат те и от българския. Общото минало обаче, не бива да бъде използвано дори и за намеци, че едната държава може да погълне другата, да не уважава нейната конституция и държавна независимост.

Разбира се, в Македония съзнават, че разказа за ВМОРО е доста по-важен като македонистки, некомунистически разказ за днешната македонска национална идентичност в сравнение с този за Александър Македонски. От там идва и позицията нащрек доколкото е ясна българската етнонационална съставка на етапа свързан с ВМОРО. Та нали и първоначалните опити на български комунисти за очертаване на някакъв етнически македонизъм не са били толкова далеч от днешните вече сякаш приемливи за София позиции. За македонистите комунисти от 30-те и 40-те македонците произлизат от българите, но от края на XIX в. започва процес на обособяването им като отделен народ.

Ала тук следва и още нещо, от което както българската, така и македонската историография, в техния мейнстрийм са доста далеч. Трябва да разберат и обяснят на младите в двете образователни системи, че идентичността по съвременните социални и хуманитарни науки не е биологическа даденост, не зависи от кръвта и ДНК-то, а е социално-исторически продукт. Тя е същевременно множествена и променлива във времето и пространството, в определени контексти, и зависи от избор на критерии, които са нерядко изменящи се. Тя се предопределя и от взаимодействията на различни групи в дадени контексти и в зависимост от конкретния исторически период нейният обхват и социална дълбочина са също нееднакви. В този смисъл българо-македонският случай е само едно от многото потвърждения на божия свят за това.

От тук двете пристрастни историографии трябва да намерят сечение в търсенето на по-нюансирани, и исторически точни национални разкази, които да отразят цялата тази сложност и многообразие. Това е нужно за да възпитат свои просветени, отворени, толерантни към „другия“ и отговорни граждани, неживеещи с параноята, че им крадат историята и че единствената форма на история на този свят е „националната“. Не, историите са и общи и понякога толкова взаимно преплетени, че самите национални истории само изкривяват тази картина. За да се постигне всичко това ще са нужни усилия и от двете страни. А точно това нюансиране на разказите ще направи споделеното минало и споделените чествания възможни.

Ще кажа и нещо, което ще прозвучи скандално в Македония и България. Случването на двете модерни нации е въпрос и на случайности. На българската в относително по-малка и не толкова забележима степен, на македонската в твърде голяма. Българската можеше и да не се случи, а да потъне в други. Македонската беше на път да не се случи (Пиринска Македония, а в немалка степен и Егейска са доказателство за това). Тя стана заради изхода от Балканските войни, който остави значителна част от Македония (Вардарска) в доминираната от Сърбия Югославия, която не разполагаше с толкова добри изходни позиции за да превърне македонците в „южни сърби“. България ги имаше и затова в Пиринска Македония има българи и до днес. И въпреки това, ясно фиксираната българска идентичност просто изпреварва с около половин до едно столетие македонската. По-плътна е и от гледна точка на предмодерни употреби на етнонима „българин“ или средновековни държавни формирования използващи името „България“, включително и покриващи територията на днешна Македония. Но нищо повече.

Твърде често в българските очи подхода на македонците към историята изглежда сякаш уникален. Днес например „присвояването“ на български исторически личности се възприема от българите като кощунство. Но защо се гневим на македонците? Още по-малко се замисляме дали не може да се подведе като „кражба на минало“ присвояването и твърде често представянето като национално на византийското, гръцкото или албанското културно наследство в днешна България (Асеновата крепост, Мелник, Арбанаси, църкви и манастири по Черноморското крайбрежие и т.н.). И още нещо. Промените в историческите представи в Македония и различното отношение към България в някакъв смисъл

и не бива да ни изненадват толкова. Та колко неща се промениха в историческите представи на нашето общество през последните няколко десетилетия след 1989 г.? Българите ставаха „първите европейци“ заради Варненския халколитен некропол. Какво ли не чухме за произхода им и до къде ли не стигна той в историята, като по едно време темата се превърна в мода? Как ли не се промениха представите за ролята на Русия в българската история, Руско-турската война и славянската идея? Всичко това обаче не винаги е просто част от някаква обмислена и злонамерена фалшификация на историята (макар, че понякога си е точно това). То е едно еволюиране на общественото съзнание на фона на същите факти, които са имали предците на днешните българи и предлагане на различни интерпретации. И защо това да не е така и с македонците?

Тези дни и от София, и Скопие, се даваха примери с френско-германското помирение. И в двата случая това беше пристрасно и с оглед на това да обслужи определени тези на националисти в България или в Македония. Ала премахването на тези противоречия между двете държави в Западна Европа стана най-вече с отстъпки от германска страна. В Германия се осъзна, че колкото и близко до германците да е населението на Елзас и Лотарингия, важни и съдбоносни периоди от тяхното развитие, и най-вече във времето преди и след Френската революция, са преминали когато тези региони са били част именно от територията на Франция, с всички произтичащи последици. По същия начин, времето на прехода от неграмотно към грамотно общество, от селско към урбанизирано, от аграрна към индустриална култура, населението на днешната Република Македония прекарва в различна институционална рамка (СРМакедония в СФРЮ) с всички произтичащи от това резултати. А и в този смисъл едва ли е дискуссионен един друг въпрос? По-мъдрият трябва да отстъпи и да е по-снизходителен. Вън от митологиите, историята е пожелала българите да са по-рано появилата се нация. Те от по-рано – и неизненадващо – имат и своя държава. Нека тогава по-мъдрият (предполагаемо), по-големият и по-старият отстъпи. Иначе в Македония има да чакат населението на Пиринска Македония да се откаже от българската си идентичност, а и в България македонците в Република Македония от македонската. „Обективно“ и „научно“ българската нация изпреварва македонската с около половин до един век. Другите истории в немалка степен биха били лъжи. А нали най-важно е да не се лъже.

Стефан Дечев завършва история в Софийския университет „Св. Кл. Охридски“. Специализира в Амстердамския университет и Централноевропейския университет в Будапеща. Доктор по история и доцент по нова и съвременна българска история и историография. Бил е гост-преподавател в Университета Комплутенсе в Мадрид. Автор е на книгите „Политика, пол, култура. Статии и студии по нова българска история“ (2010) „Who are Our Ancestors?: Race, Science, and Politics in Bulgaria 1879-1912“. (2010). Съставител и научен редактор на сборника „В търсене на българското: Мрежи на национална интимност XIX-XXI София: Институт за изследване на изкуствата (2010). Преподава в Югозападния университет в Благоевград и Софийския университет. В момента (2017 г.) гост-преподавател и изследовател в Центъра за Югоизточноевропейски изследвания към Университета в Грац, Австрия.

Коментари (23)

- 01-08-2017|**Златко**

Един по-стар текст, публикуван тук в списанието по същата тема. Надявам се да заинтересува същите читатели...

Общи герои, отделни претенции: ВМРО между Македония и България

- 02-08-2017|**Броди**

С ЧЕРТИ И РЕЗКИ

„Бог е умопостижима сфера, чийто център е навсякъде, а окръжността-никъде.“

Хорхе Луис Борхес

Умно вели Стефан Дечев, но отпратките му са за много подготвени специалисти и най-вече- подчертано нравствени.

В средата на 70-те на XX век Иститутът за български език при БАН излезе със студията „Единството на българския език в миналото и днес“, където сполучливо се въвежда терминът писмено регионална форма на българския език в съюзна република Македония, като се посочват типологии с Швейцария и Австрия- един и същ език основа участва в различни книжовно езикови формации. До тук добре, но изпъкна тогава основният въпрос, който нееднократно преповтаря Стефан Дечев, за липсата на вътрешно сцепление в общността, дето населява земите ни. Тъкмо в България интелектуалците загърбиха тази студия, да не говорим за чудовищната неграмотност в писмените изяви на някои членове на писателския съюз.

Георги Николов Делчев\Гоце\ казва:“Аз виждам бъдещето на света като поле за културно съревнование между народите“, явно визира още неразпадналата се Османска империя, кой да предвиди бъдещите междарски междуособици на Балканите с обилно проливане на кръв.

По повод на подхвърлената реплика за „анархизъм“ в изявите на някои от водачите на ВМРО, хубаво е да се погледне книгата на Петър Манжуков „Предвестници на бурята“, където е даден женеvският анархистически кръжок, под чието влияние е и Георги Николов Делчев. Азбучна истина в това нравствено учение е, че анархистите не са за преместване на държавните граници, а за тяхното премахване. Пак да повторя, което и подчертава Стефан Дечев, де го чувството за цялостност в това население на този ареал. Май се събдват думите на руския поет Евгений Евтушенко:“Това, което мисли, е народ, а всичко останало-население“.

В Скопие кодификаторите прочистиха из дъно всякакви русизми в книжовната норма, де да направеха това и със сърбизмите, щеше да стане книжовният им език резерват на исконните народни говори, залегнали в основата му. В България това става от само себе си, нисък стил е да се чуе в речта на някого да преобладават русизми.

Алкивиад Нуша е кръщелното име на бъдещия писател Бранислав Нушич, цинцарин по произход с предци от Влахогора край Битоля, сам се нарича македонец в някои свои писания, после съдбата го праща тъкмо в Македония като консул на кралство Сърбия. Читателите по цял свят го уважават най-вече заради хуманизма му. Дано „специалистите“

от двете страни си вземат поука от него и положат в основата на разговорите си човеколюбието.

Лично мое мнение- има ли кой да чуе?Но...все пак:

„Сега са се събрали всички мъртъвци да ни събудят...“ Иви Мелисанти

- 02-08-2017|**Златко**

Попаднах съвсем случайно на тази дискусия във Фейсбук, която предавам без коментари, със (суетната) надежда, че някой ден някой ще я чете и цъка с език. Самият аз съм ошашавен, може би защото за последен път съм изживявал подобни дискусии по времената на „възродителния процес“ (особено „демографските аргументи“ от рода „тия се размножават много, ще ни погълнат“).

Както се казва, „не се гаси туй, що отдавна е угаснало“...

И така:

Мариана Христова

Това, че подписваме договор със себе си не ме притеснява, но ме притеснява това, че става тогава, когато албанската върхушка диктува това, което се случва в Македония. Притеснява ме, че подобен договор не излиза от хората, а от чуждите посолства. Притеснява ме, че е част от глобален замисъл, който в никакъв случай няма да е в наша полза, а ще разберем размера му едва в края, когато няма да има връщане. И само ми остава да се моля Бог да пази България ...

Емил Василев Оф, Марианче, прекалено си интелигентна, за да се поддаваш на руско-сръбската теза за лошите албанци. Проблемите на Македония през последните 100 години са по остав Белград-Атина. А отличните отношения на България с Албания и Турция са истинският гарант за оцеляване и просперитет на Македония.

Мариана Христова Албанците превземат Македония и след 10 години няма да я има и това е видимо с просто око, нарича се войната на утробата. Всичко се случва благодарение на загрижените американци и натискът им върху македонците да подигурят „равноправие“ на албанската общност. Гарантирано няма да има такава грижа за македонците, които ще

са малцинство много скоро. Пази Боже Македония от нашия „просперитет“!

Димитър Милев

Мариана Христова, те са малцинство вече. Колкото до Албания – тя в най-скоро време ще бъде натикана в миша дупка ;) Византийците ще си свършат работата в най-близко време.

Емил Василев

Мариана Христова Това е типичната УДБА-шка просръбска теза.

Мариана Христова

Емил Василев, това е моята теза и се базира единствено на това, което съм видяла със собствените си очи, а че някой друг я има също – ами нормално – истина си е. А това, че някой може да я употреби в своя полза? Ами разбира се, че ще има, само че това мен не ме касае.

Димитър Милев

Димитър Милев Мариана Христова, не е само твоя теза. Това е тезата на всички безпристрастни ;)

Eugene Chechev

Несъмнено би трябвало обаче да укроти сръбската пропаганда.

Мариана Христова

Това вече ще е чудо :) Как се затваря уста на сърбин хич не знам :)

Димитър Милев

Мариана Христова, особено подкрепен от Кремъл, това е възможно само в демократските мечти ;)

Емил Василев

Затова да те помоля да на наливаш вода в просръбската и антибългарската и антимакедонската пропагандна мелница за лошите албанци.

Мариана Христова

Хич не ме интересуват пропагандите на сульо и пульо, аз каквото коментирам съм го видяла с очите си и го знам от македонците там на място. Горещо препоръчвам една екскурзия до Македония, а коментарите кой е добър и кой лош, след като човек го е видял с очите си.

Jivko Nikolov

Обикновените хорица от Македония и България отдавна живеят в съседска хармония и нямат потребност от смешни хартишки-от двете страни на браздата има роднини, близки и приятели, българите отдавна обичат да ходят на пазар и на зъболекар при комшиите, а те да зимуват на Банско и през лятото да са на нашето море. Това, което се прави днес е един „военно политически Хъб“ срещу Русия-Турция, Гърция, Албания и България с Македония. Така го нарежда Чичото зад океана.

Ivelin Lyubenov

Съседска хармония ли? Колко приятели имате в листата си от Македония? Щом пещерната омраза наричате хармония...

Jivko Nikolov

Извинете, Вие от Варна ли сте?

Alexander Nedev

Така се гарантира че България няма да има териториални претенции и ако Албания присъедини част от Македония ние няма да имаме ход докато не стане цяла Македония албанска. Честито, а за пренаписването на историята скоро, когато изчезне Македония, няма да има значение.

Алдин Селимов

Колонията няма право на мнение, а изпълнява всичко безропотно, това е положението...

Vali Stoykov

Vali Stoykov Нали Баце получи инструкции от американския чиновник, това е сигнал да очакваме страничен ефект! Ако случайно стане нещо положително, много ще се радваме всички надявам се.

Минева Силвия

За притеснение си е, като знаем кой го подписва и колко е компетентен, „родолюбив“ и т.н.

Василенко Цанев

Василенко Цанев Куриозното в случая е, че нашия интерес се защитава от западноевропейските големи корпорации. Ако те устоят на американския натиск за новите санкции срещу Русия ще е добре и за България. Защото става дума за геополитика. Ако Русия успее да направи пробив в построяването на

северната и южната тръба, а това зависи от Европейския съюз, тогава САЩ ще загубят войната на балканите.

Evgeni Savchev

Вярно!

Dobrîl Rusev

Dobrîl Rusev Аз не съм подписвал договори с никой от „македония“, нито имам нещо общо с правителството на бойка борисова болшевичката (освен че плащам принудително данъци към тези паразити).

Така че не чувствам абсолютно никаква съпричастност към каквито и да било дела на тези престъпници и паразити.

Николай Петров

Аз съм на противоположното мнение. Мисля, че този път нещата ще се развият добре за БГ. Колкото грозно да звучи мисля, че е планирано Македония да си я поделим ние, Албания и Гърция. Сърбия ще я разкапят постепенно. Елита им вече е овладян подобно на този в БГ преди 20 години. Единственото притеснително е, че Турция може да иска териториални компенсации някъде в Южна България ако не е заета с нещо друго- напр. с нова кюрдска държава или с война с Израел...

Тихомир Томов

Ние първи ги признахме в целия свят за самостоятелна държава.

Ние лобирахме за тях и великата Русия ги призна, под наше давление.

Ние им дадохме повече от 1000 танка и бойна сухопътна техника, безвъзмездно, в помощ на младата държава.

Направихме много от тях български граждани поединично, да са европейци и да пътуват свободно.

Търпахме 20 години унижения от сърбоманията, която ги душеше, изчакахме.

Договорът е успех и за двете страни, сигурност, бизнес, спорт, култура.

Железница София—Скопие.

Правим ги насила европейци, ще забравят, че са били велики македонци. :)

Печелим всички.

Николай Димов

Нищо лошо няма в това два братски народа да имат договор за добросъседство. А гаранция за териториалната цялост на Македония може да бъде участието и в ЕС.

• 02-08-2017|**Илия Илиев**

Впечатлен съм от статията. Очевидно автора чете доста и се стреми да бъде обективен. С други думи, честен. Наистина съм впечатлен.

• 02-08-2017|**Александър Димитров**

Слаб опит за обективен поглед на българо-македонския спор, но все пак като един от малкото такива поздравления за автора.

Искам да кажа защо е слаб. Хубаво е, че г-н Дичев се осмелява да спомене за ранните „македонисти“, незнайно защо обаче използва този подигравателен термин, измислен от българските шовинисти, вместо простото „македонци“, както са се самоопределяли самите хора. Може би за да не уплаши твърде много публиката. Има обаче няколко факта, които е пропуснал. Най-важният от тях са неотдавна откритите данни за македонската емиграция в САЩ. Там за периода 1896 – 1915 около 15 000 души при преминаването си през приемния център за емигранти на остров Елис, са се самоопределили като македонци. 3-4000 като българи, малко по-малко като гърци. Този архив е достъпен онлайн. От запазените документи е известно, че е имало опити на американски чиновници да заличават думата „македонци“ и да я заместват с българи. Причината е в официалната политика на САЩ, подкрепяща тази на Турция в този период. Малко известен факт е, че Турция забранява на администрацията си през 1903 г. да употребява думата „Македония“ по какъвто и да е повод. САЩ са се съобразявали с това и в указанията за преброяването през 1910 година те забраняват да се пише „македонски“, а да се пише български, гръцки, сръбски или румънски, или дословно „Do not write „Macedonian,“ but write Bulgarian, Turkish, Greek, Servian, or Roumanian, as the case may be.“ Указанието е достъпно в интернет на този адрес :

usa.ipums.org/usa/voliii/inst1910.shtml

Важното в случая е, не само че имаме огромен брой документи за хора с македонско самосъзнание, да народно, не национално, но македонско, а и че това е единствената форма на демократично преброяване,

извън определенията на всякакви учени, журналисти, политици и прочее хора. Това е открито и без всякакъв натиск свободно самоопределение на хората от Македония.

Само този факт сам по себе си е достатъчен за разбиването на всички стереотипи и фалшификации, които е изградила българската държава в продължение на вече 140 години.

Много би ми било интересно ако в бъдещата комисия от македонска страна вземат участие академик Иван Катарджиев от село Плоски, санданско, академик Георги Попатанасов от село Елешница, разлошко, доцент Стойко Стойков от Сандански :)

- 02-08-2017|**Стефан Дечев**

Г-н Димитров, знаете ли в този „слаб опит за обективен поглед“ колко много други неща съм „пропуснал“. Има за още 10 статии от „пропуснато“. Колкото до първите „македонисти“, нарекъл съм ги така защото с изключение на Д. Чуповски при тях идентичността им е доста противоречива (по-малко при Пулевски, повече при Мисирков). И пак да кажа – за делегатите на АСНОМ 2 август 1944 г. важни са били не те, а „илинденци“ и българина/македонец или ако по ви харесва македонец-българин Гоце Делчев. Що се отнася до Ив. Катарджиев, това е един изключително информиран човек, който познава нещата и често провокира самите македонци. Но мисля, че с българи на маса ще заема изцяло отбранителна позиция и с нищо няма да помогне за приближаването на позициите. Дано да се лъжа, но мисля, че ще е така. Аз го бях канил преди години през брат му да дойде на дискусия, но той беше казал, че поради години и болест не може, После си го видях съвсем жизнен на телевизията.

- 03-08-2017|**Александър Димитров**

Г-н Дечев, приятно съм изненадан, че четете коментарите и отделяте време да отговорите, за което изказвам поздравления и благодарност.

Позволете да Ви занимаая отново с мнението си. Искам първо да поясня, че съм пристрастен, видно към коя група, и като такъв направих оценка на статията Ви. Напълно разбирам, че е насочена към българските читатели, поради което не може да се очаква пълен отказ от клишетата. Но, както казах, поздравления отново за статията, че се осмелявате да кажете неща, които са истинско табу за българската интелигенция

(журналисти, учени – историци, лингвисти, културолози и т.н. политици).

Да, напълно сте прав, материал има твърде много и е невъзможно и при най-добро желание да бъде обхванат в една статия. Не бях прав като казах че имате пропуск, по-скоро исках да посоча по някакъв начин, че каузата ви е предварително обречена и не се изразих по-най-подходящият начин. Ако съм разбрал правилно, Вие също смятате, че македонците са продукт на новото време. Целта беше друга. Аз до ден днешен не мога да проумея как е възможно човек (не конкретно Вие), занимаващ се с македонския въпрос, в 21 век, при огромния обем на информация, който вече е достъпен, при свободната комуникация с хората отсреща, да продължава да разсъждава в рамките на живковите директиви от 1966 или еквилибристиките на дядо Славейков от преди 150 години. Не мога да разбера кое поддържа тази закостенелост, тази неприязън, тази алогичност у наглед интелигентни хора. тази покъртителна липса на нормален разсъдък. Сигурно ще разбера някой ден какъв е проблемът.

Затова Ви аплодирам, че се опитвате да разчупите стереотипите. Българското общество има нужда от повече критичност и по-добра осведоменост.

Иначе, да, напълно сте прав за асномци. И причината е много проста – нито Пулевски, нито Мисирков, нито Чуповски, още по-малко Тито или Сталин, са хората издигнали простото народно име „македонец“ в съзнанието на хората в национално определение. Това е дело на Гоце Делчев и ако трябва да посочим символичния баща на македонската нация, то това е той. И вижте, на македонците не им е нужно да са го прочели някъде, защото това е нашата семейна история, нашата родова история, нашата народна история, която знаем от бащите и дядовците си. Едно лично отклонение за пример – аз съм знаел кой е Гоце Делчев и на колко части е разделена Македония още преди да тръгна на училище, а училището в нашето село, изградено изцяло с доброволен труд от жителите му, носи неговото име, защото е идвал в селото ни и дядовците ни помнеха как техните бащи са го посрещали. Как и на кого да оставим да ни казва, че нашият национален герой не е Гоце Делчев, а трябва да бъде Васил Левски примерно ?

Що се отнася за пожелателния състав на македонските преговарящи, където пропуснах проф. Влахов – Мицов и други достойни за делото хора, просто си помечтах някога, някъде, на най-високо ниво при

равнопоставени условия, да се случи македонците от България да защитават интересите на родината си пред българите. Защото никой не Ви познава по-добре от нас :)

• 03-08-2017|Златко

Александър Димитров писа:

Ако съм разбрал правилно, Вие също смятате, че македонците са продукт на новото време. Целта беше друга. Аз до ден днешен не мога да проумея как е възможно човек (не конкретно Вие), занимаващ се с македонския въпрос, в 21 век, при огромния обем на информация, който вече е достъпен, при свободната комуникация с хората отсреща, да продължава да разсъждава в рамките на живковите директиви от 1966 или еквилибристиките на дядо Славейков от преди 150 години. Не мога да разбера кое поддържа тази закостенелост, тази неприязън, тази алогичност у наглед интелигентни хора. тази покъртителна липса на нормален разсъдък. Сигурно ще разбера някой ден какъв е проблемът.

Господин Димитров, при всичкото уважение към сдържаността и компетентността ви, дали ще ми позволите да изразя от своя страна удивление, че тезата за модерния произход на македонската нация (както и повечето нации на този свят – европейски или не) ви се струва толкова абсурдна? В края на краищата тя се радва на широка подкрепа сред учените, занимаващи се с тази тема, при това далеч не само в България?

В подкрепа на горното твърдение, тук само два текста, публикувани в „Либерален преглед“ в хода на годините. Мислите ли, че те са мотивирани от някакъв вид шовинизъм, балкански или не? Или може би наистина си струва човек да се замисли върху произхода на националните съзнания, тяхната променливост и – в края на краищата – свободата на хората и народите да избират, устояват, но и променят, собствените си разбирания за идентичност?

И така...

1. Василис Гунарис – **От селяни към граждани, от селото към нацията**

2. Йоанис Колиопулос – **Македония във водовъртежа на Втората световна война**

- 03-08-2017|**Валери Панджаров**

Г-н Александър Димитров, открих неточност в коментара Ви. Кликнах върху линка, който прилагате, разгледах документа 1910 Census: Instructions to Enumerators, но той не доказва, както Вие пишете, „че е имало опити на американски чиновници да заличават думата „македонци“ и да я заместват с българи“. Няма такова нещо в този документ. Там действително фигурира изречението 137. Do not write „Macedonian,“ but write Bulgarian, Turkish, Greek, Servian, or Roumanian, as the case may be, но от предходния и следващия текст е съвсем ясно, че става дума за език, а не за етническа/национална принадлежност. Т.е. така нещата стават съвсем разбираеми, тъй като тогава, през 1910 г., македонският език все още е бил някъде в бъдещето.

- 03-08-2017|**Златко**

О, това последното е сериозно! Благодаря за уточнението, господин Панджаров!

- 03-08-2017|**Златко**

Оказва се в такъв случай, че тезата „Америка е изпълнявала негласна поръчка на Османската империя“ се разкрива като нищо повече от поредна версия на нашенска (балканска?) конспиративна теория. Господин Димитров, някакъв коментар?

- 03-08-2017|**Александър Димитров**

Златко, може би не съм се изразил съвсем ясно, но за мен македонската нация има, както вие казвате, модерен произход. Тя се появява и развива през 20 век. Мисля такова е масовото мнение и в Република Македония. Но нека правим разлика между нация и народ. Аз смятам, че македонският народ съществува много преди 20 век, и че развитието му в съвременна нация е естествен процес. Иначе благодаря за линковете.

Г-н Панджаров, Златко, мисля че има малко недоразбиране. Там където казвам, „че е имало опити на американски чиновници да заличават думата „македонци“ и да я заместват с българи“ се отнася за попълването на документите на пристигащите емигранти в приемния център на остров Елис, Ню Йорк, не за преброяванията. Иначе за инструкцията за преброяването от 2010 става дума точно за езика, да. Явно е трябвало да уточня.

Г-н Панджаров, не ви ли хрумва, че не се забранява нещо което не съществува ? Как така им е хрумнало на американците през 1910 година да забранят упоменаването точно на македонския език, а не примерно на патагонския, кападокийския или някакъв друг измислен език. Едва ли да имали врачески способности, за да знаят, че не му е дошло времето да се появи. То ще излезе че американците са измислили македонския език, за да го забранят ?! Това е просто несериозно. Защото през 1920 и 1930 година, когато Македония вече е извън Турция, македонският език е позволен за записване и фигурира в списъка с употребяваните езици в САЩ.

- 03-08-2017|**Петър**

Именно защото не съществува се забранява да се вписва. Мисля, че има и други подобни забрани, за елзаски например.

- 04-08-2017|**Златко**

Самият аз се чувствам малко объркан от това „македонски народ много преди македонската нация“ – особено когато се загледам в различните етнически карти на региона от 19 и началото на 20 век, и започна да се питам кои от многобройните разноцветни петна го представят, този македонски народ. Да бъдеш патриот на определена кауза не означава да говориш неща, които звучат откровено невярно. С такива изказвания човек само омаловажава каузата си.

- 04-08-2017|**Valpet**

Разбирането на г-н Александър Димитров за „народ“ е примордиално, т.е. той вярва (приема без доказателства) че македонски народ е съществувал „много преди“, както и българските примордиалисти вярват, че техните прадеди са носели същия етноним „много преди“. Точно тази вяра се споделя както от български, така и от македонски историци, така че е много важно в бъдещата експертна историческа комисия на двете страни, да влязат специалисти с модерни разбирания, а не примордиалисти (твърдо вярващи „исконници“ на етническата принадлежност).

- 04-08-2017|**Валери Панджаров**

Г-н Димитров, не Ви разбирам какво ми казвате като твърдите, че „че не се забранява нещо което не съществува“. Американците нищо не

забраняват, просто инструктират. Явно тогава те са знаели, че езици като австрийски, славянски, македонски, молдовски, цинцарски и т.н. не са съществували (някои от тях и днес не съществуват). Аз твърдя, че въпросното изречение от обсъждания документ, на което толкова се осланяте, не „работи“ в подкрепа на твърденията Ви, дори напротив. И в този смисъл ще отговоря и на въпроса Ви относно „патагонския, кападокийския или някакъв друг измислен език“. Американците са били наясно, че в тогавашната географска област Македония са живеели различни етнически групи, и ако новоопределилите се емигрант каже, че идва оттам или че е македонец, според тях следва да се уточни езикът, който той/тя говори – Bulgarian, Turkish, Greek, Servian, or Roumanian, as the case may be. Това е! Не виждам нищо неясно. И тук няма изрично противопоставяне македонец – българин и задължително заменяне на едното с другото.

• 04-08-2017|**Александър Димитров**

Петър писа:

Именно защото не съществува се забранява да се вписва. Мисля, че има и други подобни забрани, за елзаски например.

Това е дълбоко безсмислено. Как на някого там в другия край на света му хрумва да забрани нещо което „не съществува“ ? Как са се сетили въобще да забранят нещо, за което не би трябвало да са чували никога в живота си ? Фантазират ли си, лунатици ли са ? Що за хора са тези американци и защо си измислят такива неудобни за Вас неща ? Защо си правят труда въобще ? Къде е рационалното в цялата дейност ? Никакви идеи ли нямате, махвате с ръка и това е достатъчно ?

Златко писа:

Самият аз се чувствам малко объркан от това „македонски народ много преди македонската нация“ – особено когато се загледам в различните етнически карти на региона от 19 и началото на 20 век, и започна да се питам кои от многобройните разноцветни петна го представят, този македонски народ. Да бъдеш патриот на определена кауза не означава да говориш неща, които звучат откровено невярно. С такива изказвания човек само омаловажава каузата си.

Малко ме озадачава твърдението Ви, при все че изглеждате достатъчно знаещ човек по темата. Ако не Ви достига информацията мога да

помогна в някаква степен, но това с емигрантите не е ново, излезе преди повече от 10 години. Ако дадена информация не Ви е известна, защо да е невярна? Мога да предположа за какви карти говорите, но както казах по-горе, масовото самоопределяне на хората от Македония в САЩ като македонци има по-голяма тежест от всички други данни, дадени от всевъзможни изследователи. Още повече регистрирането на този процес започва в края на 19 век и експлодира в началото на 20. А Вие се питате къде го македонския народ. Същественото, мисля, е да се потърси смислен отговор на въпроси като защо има подобно разминаване в официалните и неофициалните данни, в „определяне“ и в „самоопределяне“, защо този процес се засилва неимоверно след появата на Македонската революционна организация и Илинденското въстание. Липсата на подобни въпроси омаловажава дискусията.

Valpet писа:

Разбирането на г-н Александър Димитров за „народ“ е примордиално, т.е. той вярва (приема без доказателства)...

Мисле че сте в голяма заблуда. Бихте могли да се информирате малко по-добре.

• 04-08-2017|**Златко**

Благодаря за предложението ви, господин Димитров, и го приемам с готовност. Дайте ми, ако обичате, източниците – научни или други – които ви карат да вярвате, че македонски народ е имало далеч преди целенасоченото създаване на македонска националност след войната. Имам предвид някакви анализи, някакви изследвания, нещо друго освен това „изселниците в Америка масово са се наричали „македонци“, „Самият аз, без да съм експерт, работя по темата от доста години насам и съм публикувал в списанието немалко текстове, НИКОЙ от които не дава основания за твърдения от рода „македонският (или, ако щете, българският) народ води началото си от далечното минало“. Има определени исторически групи, които са били носители на българска държавност (за македонската ще трябва доста да се напънем), но това е всичко. Народите (и националностите – защото, каква точно според вас е разликата между понятията „народ“ и „националност“?) са МОДЕРНИ проекти, господин Димитров – и ако, при всичката добра воля с която се опитвам да ви посрещна, тук започнете сега да водите някакви дебати, противопоставящи се на ЦЯЛОТО развитие на социологическите и

политически теории, занимаващи се с темата „нации и национализъм“ през последните 50 години, то просто ще трябва да си кажем, че се намираме на различни нива на образованост. Виждам, че демонстрирате самочувствие, готов съм да ви дам съответния кредит (доверие). ОК, покажете ни сега на какво точно се основава самочувствието ви, господин Димитров? Нищо против заканата „да ме образовате“, добре сте ми дошъл, буюрум! :)

П. П. Не че мисля да ви отговоря със същите камъни, но може би ще ви заинтересува следния текст – малка част от огромна научна студия, която превеждам парче по парче. Човек се учи докато е жив, знаем го всички.

Историография и картография на Македонския въпрос – Валис Гунарис

- 04-08-2017|**Александър Димитров**

Валери Панджаров писа:

Г-н Димитров, не Ви разбирам какво ми казвате като твърдите, че „че не се забранява нещо което не съществува“. Американците нищо не забраняват, просто инструктират. Явно тогава те са знаели, че езици като австрийски, славянски, македонски, молдовски, цинцарски и т.н. не са съществували (някои от тях и днес не съществуват). Аз твърдя, че въпросното изречение от обсъждания документ, на което толкова се осланяте, не „работи“ в подкрепа на твърденията Ви, дори на-против. И в този смисъл ще отговоря и на въпроса Ви относно „патагонския, кападокийския или някакъв друг измислен език“. Американците са били наясно, че в тогавашната географска област Македония са живеели различни етнически групи, и ако ноовопредставилият се емигрант каже, че идва оттам или че е македонец, според тях следва да се уточни езикът, който той/тя говори – Bulgarian, Turkish, Greek, Servian, or Roumanian, as the case may be. Това е! Не виждам нищо неясно. И тук няма изрично противопоставяне македонец – българин и задължително заместване на едното с другото.

Господине, да не спекулираме излишно. Указание за неизвършване на дадена дейност представлява забрана. Не знаете ли, че смисълът на забраната е насочен срещу някакво действие ? Срещу какво е насочена

тази забрана ? Какво цели да предотврати и защо? Кой и защо би посочил като свой език някаква измислица ? Какво би станало ако я няма тази забрана ? Някакви идеи ?

Кратко допълнение: според речниците – don , t съкр.от do not.[dount] п забрана ; нещо, което не бива да се върши, нещо забранено .

А да Ви напомня това един момент от новата история на България, 2011 година, когато думата „македонец“ беше изтрита от българския преброителен списък ?

А какво ще кажете за указанията за преброяванията през 1920 и 1930:

146. Principal foreign languages. Macedonian

usa.ipums.org/usa/voliii/inst1920.shtml

177. Principal foreign languages Macedonian

usa.ipums.org/usa/voliii/inst1930.shtml

Много развинтена фантазия имали тези американци. Първо забранили нещо несъществуващо, след което решили че няма смисъл да го зброяват и го разрешили. Те луди ли са, каков им има ?

• 04-08-2017|**Валери Панджаров**

Според мен действително има разлика между „народ“ и „нация“, въпреки че първото понятие е точен еквивалент на второто, латинското понятие. Така че, да, съгласен съм, че македонският народ предхожда във времето македонската нация. Но важният въпрос засяга съдържанието на понятието „македонски народ“. То е употребявано от различни хора в различен смисъл. Какво е имал предвид например Гладстон като е издигнал лозунга „Македония за македонците“? Едва ли е визирал само и единствено етническите македонци?! Доста фашистко би било таква разбиране. Явно става дума за съвкупността от всички хора, населяващи тази област. Такова е било разбирането и на дейците на ТМОРО/ВМОРО. От което следва и развитието на „политическия македонизъм“. Но не бих могъл да направя разлика между „естествен“ и „изкуствен“ политически процес, при условие, че политиката е „изкуство на възможното“. Освен това някой беше написал, че „в политиката истината не се открива, а се изобретява“. Така че, газим в много дълбоки води.

- 04-08-2017|Александър Димитров

Златко писа:

Благодаря за предложението ви, господин Димитров, и го приемам с готовност. Дайте ми, ако обичате, източниците – научни или други – които ви карат да вярвате, че македонски народ е имало далеч преди целенасоченото създаване на македонска националност след войната. Имам предвид някакви анализи, някакви изследвания, нещо друго освен това „изселниците в Америка масово са се наричали „македонци“... Самият аз, без да съм експерт, работя по темата от доста години насам и съм публикувал в списанието немалко текстове, НИКОЙ от които не дава основания за твърдения от рода „македонският (или, ако щете, българският) народ води началото си от далечното минало“. Има определени исторически групи, които са били носители на българска държавност (за македонската ще трябва доста да се напънем), но това е всичко. Народите (и националностите – защото, каква точно според вас е разликата между понятията „народ“ и „националност“?) са МОДЕРНИ проекти, господин Димитров – и ако, при всичката добра воля с която се опитвам да ви посрещна, тук започнете сега да водите някакви дебати, противопоставящи се на ЦЯЛОТО развитие на социологическите и политически теории, занимаващи се с темата „нации и национализъм“ през последните 50 години, то просто ще трябва да си кажем, че се намираме на различни нива на образованост. Виждам, че демонстрирате самочувствие, готов съм да ви дам съответния кредит (доверие). ОК, покажете ни сега на какво точно се основава самочувствието ви, господин Димитров? Нищо против заката „да ме образувате“, добре сте ми дошъл, буюрум! :)

П. П. Не че мисля да ви отговоря със същите камъни, но може би ще ви заинтересува следния текст – малка част от огромна научна студия, която превеждам парче по парче. Човек се учи докато е жив, знаем го всички.

Историография и картография на Македонския въпрос –
Василис Гунарис

Златко, да оставим личните чувства настрана. Не съм Ви се заканвал, нито подигравал, просто най-добронамерено допускам че има нещо, което може да не знаете.

Играта на термини също не ми се вижда перспективна, но каквито искате, с такива ще боравим, това не е препъни-камък. Чувствайте се свободен да ме поправяте, когато сметнете за нужно.

Ето ви информация за емигрантите, за да не ме обвинявате в голо-словност:

www.scribd.com/document/18622444/A-Snaps...n-Immigration-to-USA

www.lithoksou.net/p/metanastes-ethnika-m...aiona-1897-1924-2008

www.academia.edu/8641720/%D0%9C%D0%90%D0%9E%D0%9D%D0%A6%D0%98..

Мисля, че това е важна информация, което не следва да се отхвърля с лека ръка.

А ето едно интересно изследване на Димитър Ангелов за население-то на Македония за време на Епирското деспотство:

www.scribd.com/doc/43409922/%D0%9F-%D1%8...%D1%8F-%D0%B2-%D0%9C

- 05-08-2017|**Петър**

Въобще не е ясно какво точно са имали предвид тези хора под „македонец“.

- 14-08-2017|**Румяна Станкова**

Г-н Стефан Дечев е предназначил темата „Да се остави историята на историците!“ Но на кои? в помощ на бъдещата «Съвместна мултидисциплинарна експертна комисия» и свързва подтемите, въпросите, разсъжденията и многото конкретни примери в цялата статия в тази насока. Ще бъде полезно експертите в бъдещата мултидисциплинарна комисия, не само историци !, да се запознаят с разработената статия, както и коментарите към нея.

Намерих случайно статията публикувана и в друга онлайн медия и с други коментари, което говори за оценката на разработената от г-н Дечев актуална тема.

Конкретната формулировка във вече подписания от двете правителства договор е:

Съгласно Член 8 т. 2 от подписания на 1.8.2017 г. Договор за приятелство, добросъседство и сътрудничество между Република България и Република Македония в срок най-късно до три месеца от влизането на настоящия договор в сила, с цел задълбочаването на взаимното доверие, двете договарящи се страни създават «Съвместна мултидисциплинарна експертна комисия» на паритетен принцип по исторически и образователни въпроси, за да допринесе за обективното, основаващо се на автентични и основани на доказателства исторически извори за научно тълкуване на историческите събития.

Имам някои въпроси към разработената тема:

1. Заглавието „Да се остави историята на историците!“ повдига въпроса кой поставя това императивно искане, може ли, трябва ли, и ще се изпълни на практика този призив, след като Съвместната мултидисциплинарна експертна комисия ще представя годишен доклад за своята работа пред правителствата на двете страни – окончателните решения ще се вземат от правителствата.

В съвременните национални държави историческото минало се изучава и интерпретира от историците, обаче управляващите политици решават неговото представяне в зависимост от своята идеология и политически интереси, които в демократичните държави (трябва да) съответстват на интересите на нацията (народа).

Успява ли (винаги) политическата власт да наложи своята интерпретация на фактите за историческото минало?

Конкретният пример е предстоящото ратифициране на Договора от Парламентите на двете държави – за България наесен, когато Парламентът започне работа, а за Македония на 15 октомври трябва да се състоят местни избори. Ако бъдат спечелени от опозиционната сега ВМРО-ДПМНЕ на бившия премиер Никола Груевски, има голяма вероятност (почти е сигурно) той да поиска предсрочни парламентарни избори, а това, би могло да възпрепятства ратифицирането и изпълнението на Договора за добросъседство.

2. Втората част на заглавието Но на кои! – как ще бъдат формирани двете комисии, кои експерти ще влязат в тях, кой (коя институция ще ги предлага и утвърждава). И най-важният въпрос – ще успеят ли да пренесат споровете на научна основа, а не на политическа основа, и какви ще са практическите резултати.

Може ли научният подход към историята да се наложи над политическия подход?

Обаче според г-н Дечев:

Оставянето на историята на историците често може да води и до големи проблеми, отколкото оставянето ѝ на политиците.

Източноевропейците тълкуват събитията с безпокойство, дори с ужас Автор(и): Иван Кръстев, Юлиана Методиева

Интервю с Иван Кръстев за електронното издание „Маргиналия“

Господин Кръстев, книгата ви „След Европа“ предизвика възторжени отзиви в международното пространство. Между тях е рецензията в авторитетния германски седмичник „Ди Цайт“, където сте определен като „интелектуалец, чийто глас се чува по цял свят“. Гордея се с това високо признание и го споделям напълно. Познаваме се от 1991 година и следя с възхита невероятния ви път на несравним анализатор на сложните процеси в техния глобален и български контексти. Има ли нещо премълчано в „След Европа“, което да е особено болезнено за българския посткомунистически преход? Ако да, бихте ли споделили с читателите на „Маргиналия“ какво е то?

„След Европа“ се опитва да предложи един източноевропейски прочит на кризата или – ако трябва да съм точен – кризите, които разтърсват ЕС през последните десетина години. Желанието ми беше да покажа, че Европа е разделена не само между лявото и дясното, Севера и Юга, големите и малките държави, между тези, които искат повече Европа, и тези, които искат по-малко (или въобще не искат) Европа, а и между хора, познаващи дезинтеграцията от личен опит, и такива, които я познават само от книгите по история. И че едно от най-важните разделения в Европа е между хората от Изтока, преживели срива на комунизма и разпадането на могъщия някога комунистически блок, независимо от това дали са приветствали или оплаквали края на „стария режим“, и гражданите на Западна Европа, които останаха недокоснати от всички тези травматични събития.

Тъкмо опитът предопределя напълно различния прочит на днешната европейска криза от Будапеща и от Париж. Източноевропейците тълкуват събитията, обзети от безпокойство и дори ужас, докато западноевропейците настояват, че всичко ще се оправи. „Ако във Франция в началото на декември 1937 г.“, пише историкът Бенджамин Ф. Мартин, „човек затворел очи и се постарал, можел почти да повярва, че всичко е наред или поне, че не е по-зле от преди“. Но поради личния опит на източноевропейците затварянето на очите и вярата, че всичко ще се оправи, са далеч по-опасна реакция. И макар да няма нищо по-абсурдно от това кризата на ЕС да се мисли като идентична с кризата на съветския блок, за мнозина източноевропейци е трудно да избягат от усещането, че това, което виждаме днес, болезнено напомня нещо, което вече сме преживели. Именно това усещане за *deja vu* обяснява факта, че източноевропейците са едновременно най-про-европейски настроени и най-песимистични относно шансовете на ЕС.

Немската ви рецензентка Елизабет фон Таден поставя специален акцент върху „тъгата“ ви, породена от обстоятелството, че „възрастните родители на пътуващите глобалисти креят в своите жилища в родната страна, за да не пречат на щастието на своите свръхмобилни деца и внуци. А популистите обещава онова, което никой друг не обещава: общност отвъд съревнование“. Имате ли и други поводи за тази тъга и скептицизъм? Тъгувате ли за пропилените шансове на държавата ни да изгради хоризонт за смислено съществуване на десетки хилядите ромски деца на България?

Тъгата е чувството, което те завладява, когато това, което си искал най-много преди години – отварянето на границите – се е превърнало в това, от което най-много се страхуваш днес. Един от драматичните ефекти на бежанската криза върху източноевропейските общества е демографската паника, която те предизвикаха. През последните два десетилетия и пет години около 10% от българите са напуснали страната, за да живеят и работят в чужбина. Според прогнозите на ООН се очаква населението на България да се свие с 27% до 2050 г. Тревогата от „етническо стопяване“ може да бъде ясно почувствана в много от малките източноевропейски нации. За тях пристигането на мигрантите е сигнал, че излизат от историята, а популярният аргумент, че застаряваща Европа се нуждае от мигрантите, само подхранва тяхната екзистенциална ме-

ланхолия. Когато гледаш по телевизията как възрастни местни жители протестираат срещу заселването на бежанците в обезлюдените им села, където в продължение на десетилетия не се е родило нито едно дете, сърцето ти се къса и за двете страни – и за бежанците, но и за старците, свидетели на разпадането на техния свят. Ще има ли след сто години кой да чете българска поезия?

За тези хора нацията, подобно на Бог, е щит срещу тленността. Самотният човек е смъртен по различен начин от онзи, който е свързан с определена група.

В този смисъл искането на централноевропейците за затваряне на границите е и закъсняла реакция срещу емиграцията, последвала отварянето на източните страни след 1989 г. Един популярен виц разказва за трима българи, които се разхождат из центъра на София, облечени в традиционни японски дрехи и въоръжени с мечове. „Кои сте вие и какво искате?“, учудено ги питат минавачите. „Ние сме седемте самураи и искаме да направим тази страна по-добро място за живеене.“ „Но защо сте само трима?“, питат ги хората. „Ами само трима останахме, другите заминаха за чужбина.“ Официалните статистически данни показват, че през 2011 г. извън страната живеят около 2,1 милиона българи. Тази цифра е изключително висока за страна с малко над 7 милиона жители.

Отварянето на границите беше едновременно най-доброто и най-лошото, което се случи на българското общество след падането на Берлинската стена. Едно изследване на обществено мнение, проведено 25 години след падането на Стената, показва, че българите смятат отварянето на границите за най-голямото постижение на посткомунистическия период. Но масовата емиграция на хора, предимно на възраст между 25 и 50 години, имаше драматични последици за българската икономика и политика. Това, което през 1989 г. започна като демократична революция, беше последвано от демографска контрареволюция. МВФ изчисли, че ако емиграцията продължи със същите темпове, Централна, Източна и Югоизточна Европа ще изгубят около 9% от очаквания си БВП в периода 2015–2030 г. Бизнесът в региона постоянно се оплаква от липса на квалифицирана работна ръка. Източноевропейските здравни системи изпитват недостиг на висококвалифицирани медицински сестри, които предпочитат да печелят няколко пъти повече, като се грижат само за едно семейство в Лондон, отколкото да практикуват професията си срещу скромно заплащане у дома. За дефицита на състрадание в Източна

Европа допринася и неуспешната интеграция на ромите. Източноевропейците се страхуват от чужденците отчасти и защото са изгубили вяра в способността на своите общества и държави да интегрират „другите“, които вече са сред тях. Съдбата на ромите е един от най-тревожните проблеми в съвременна Европа.

Ако се чудим защо през последните години българите често са управлявани от лоши лидери, следва да си зададем въпроса дали една от причините за това не е и масовата емиграция. Гражданинът, който решава да напусне, едва ли мисли за реформи в страната, от която си тръгва. Неговият интерес е да промени своя собствен житейски жребий, а не живота на другите.

В много източноевропейски страни ромите са не просто безработни, а и без шанс да бъдат наети, защото отпадат от училище много рано и не успяват да придобият уменията, необходими за пазара на труда през XXI в. В края на 2016 г. Агенцията за основните права към ЕС публикува доклад, базиран на хиляди интервюта, проведени в деветте страни със значително ромско население. Всички те са държави от Източна и Южна Европа, шест от тях са посткомунистически. Мнозинството от шестте милиона роми, живеещи в Европа, населява тези страни. Проучването установи, че 80 процента от ромите живеят под и без това ниския праг на бедността, една трета нямат достъп до течаща вода, а един от десет няма и електричество. Заетостта сред мъжете и жените съответно е 34 процента и 16 процента, а две трети от ромите на възраст между 16 и 24 години нито работят, нито посещават училище. Ромските деца отпадат от училище рано, а дори и да не го направят, по-често повтарят годината поради слаб успех, отколкото техните неромски връстници. Предишните социологически проучвания сред ромите в Европа показаха подобни нива на бедност, безработица и ниско образование. Допитванията до общественото мнение, включително и последният доклад на агенция „Пю Глобал“ за нагласите към малцинствата в Европа, показват, че

отношението към ромите е по-негативно от това към мюсюлманите и далеч по-негативно, отколкото към евреите.

Обикновените граждани, които живеят в съседство с роми (което в повечето случаи означава, че не могат да си позволят да се преместят другаде), още по-гневно ги обвиняват в неспособност и нежелание да се интегрират.

С ваши приятели, авторитетните учени и анализатори проф. Ивайло Дичев и проф. Анна Кръстева, с таланти като Тео Ушев и с още забележителни личности, журналисти, правозащитници, подготвяме догодина международен форум в София. Той ще е посветен на новите радикализации и опасните младежки гласове на неонацизма. Очакваме да дойдат световноизвестни учени като Тимоти Гардън Аш, Мишел Вийеворка. Очакваме и вас, надявам се да успеете да намерите време. Искам в аванс да ви попитам – защо днес светът говори отново за фашизъм?

Новата революция през XXI в. е миграцията – не революция на масите от XX в., а разрушаващата граници революция на индивиди и семейства. Тя не е вдъхновена от идеологически описания на светлото бъдеще, а от снимките в интернет на живота отвъд границата. За да успее, тази нова революция няма нужда от идеология, политически движения или водачи. За мнозина злочести хора прекосяването на границите на Европейския съюз е много повече човешка необходимост, отколкото въпрос на утопично бъдеще. Все повече хора възприемат промяната като смяна на страната, в която живеят, а не като смяна на нейното правителство. Проблемът с революцията на миграцията, както и с всяка друга революция, е способността ѝ да вдъхновява контрареволюция. В този случай тя вдъхнови надигането на застрашените мнозинства като водеща сила на европейската политика. Тези разтревожени мнозинства се опасават, че чужденците превземат страните им и заплашват начина им на живот. Те са убедени, че настоящата криза е предизвикана от конспирация между космополитно мислещите елити и имигрантите с племенен манталитет.

В епохата на миграцията демокрацията започва да действа като инструмент за изключване, а не за включване. Най-важната отличителна характеристика на много от десните популистки партии в Европа не е, че са национално-консервативни, а че са реакционни. Както отбелязва Марк Лиля, „устойчивата жизненост на реакционния дух дори при липсата на революционна политическа програма се дължи на чувството, че модерният живот днес, независимо къде, е изложен на постоянни социални и технологични промени, което е психологическият еквивалент на перманентната революция“. А за реакционера „единственият разумен отговор срещу апокалипсиса е да предизвика друг, с надеждата всичко да започне отначало“. И именно надигането на застрашените

мнозинства кара мнозина днес да се страхуват от връщането на Европа в 30-те години на миналия век.

Българският читател все още няма възможност да се запознае с вашите анализи, да се надяваме на скорошна премиера в София. Имате ли вече яснота кога ще се случи това събитие?

Книгата ще се появи на българския пазар през Октомври, издадена от „Обсидиан“.

Юлиана Методиева е българска публицистка и обществена деятелка. Дългогодишна главна редакторка на списание „Обектив“, издавано от Българския Хелзински Комитет (до 2014 г.).

Коментари (3)

- 20-08-2017|сухи

Умни отговори, макар и на тенденциозни въпроси.

- 27-08-2017|Румяна Станкова

Въпросите в интервюто не са тенденциозни, напротив – подчертава се „невероятния път на несравним анализатор“ на политолога и автор на книгата „След Европа“ Иван Кръстев (английско издание под заглавие „After Europe“, немскоезично издание – есе „Europadämmerung“).

Зададените въпросите по мое мнение са актуални и обективни, отговорите обаче се отклоняват от конкретните въпроси и съдържат някои спорни обобщения (изказани категорични мнения) на Иван Кръстев.

1. На въпроса: Има ли нещо премълчано в „След Европа“, което да е особено болезнено за българския посткомунистически преход, авторът не дава конкретен отговор. Той разглежда разделението на Европа меж-

ду хората от Изтока и гражданите на Западна Европа, които „останаха недокоснати от всички тези травматични събития; западноевропейците настояват, че всичко ще се оправи“. За мен това обобщение е спорно, особено след терористичните атаки в Брюксел, Франция, Германия, Великобритания, Испания, въпреки издигнатия лозунг „Нас не ни е страх“ на манифестации на западноевропейските граждани против тероризма. А например, при обединението на Германия бюджетът на ФРГ поема всички задължения на ГДР, западногерманските граждани се лишават от някои блага за сметка на постепенното изравняване на стандарта на живот в източните и западните провинции на Обединена Германия.

Допълвам обобщението на Иван Кръстев, че източноевропейците са едновременно най-про-европейски настроени и най-песимистични относно шансовете на ТЯХНАТА СТРАНА В ЕС. Понастоящем песимизмът е свързан също с опасенията на източноевропейците от една Европа „на няколко скорости“.

2. Иван Кръстев обобщава: „А популистите обещават онова, което никой друг не обещава: общност отвъд съревнованието“. Обаче най-важното е – до какво водят действията на популистите, кои са популистите и кои са верните решения за обществото за развенчаване на популистите?

Немската рецензентка Елизабет фон Таден отправя към Иван Кръстев и няколко критични бележки – най-вече заради това, че не „проверява наличните политически инструменти“, с чиято помощ би могла да се ремонтира Европа.

3. Защо днес светът говори отново за фашизъм? Иван Кръстев не дава конкретен отговор, съсредоточава се върху въпроса, че „В епохата на миграцията, демокрацията започва да действа като инструмент за изключване, а не за включване“. Тук според мен, за да има практическо значение неговия анализ, политологът трябва да покаже своята позиция по отношение на демокрацията и как тя да допринесе за включване, а не за изключване.

Публикуваната в Deutsche Welle рецензия за книгата „След Европа“ на Иван Кръстев е озаглавена от редакцията „За да разбереш какво става в Европа, трябва да си живял при комунизма“ – а оригиналното заглавие в германския седмичник Die Zeit е „Überstehen ist alles“ „Да оцелееш е всичко“. Изразявам несъгласие с недоказаното твърдение (обобщение) „За да разбереш какво става в Европа, трябва да си живял при

комунизма“, първо защото не е имало изобщо комунизъм, живели сме под властта на комунистическата партия, обаче в реален социализъм, държавен капитализъм, но не в идеализирана реалност наречена комунизъм. Освен това наистина ли западноевропейците не разбират какво става в Европа?

Г-н Енев, имам предложение във връзка с подготвяния догодина международен форум в София, посветен на новите радикализации и опасните младежки гласове на неонацизма. След обявяване на програмата и докладите, да ги публикувате за обсъждане, и списание „Либерален преглед“ да участва във форума с въпроси и коментари на свои активни читатели, автори и преводачи.

- 28-08-2017|**Златко**

Благодаря за предложението, по този въпрос думата имат единствено организаторите на форума...

Продължавам да вярвам в прогреса

Автор(и): Франсис Фукуяма

**Франсис Фукуяма в разговор с издателите на полското списание
*Kultura Liberalna***

Както е добре известно, в книгата си „Краят на историята и последният човек“ Франсис Фукуяма твърдеше, че глобалното разпространение на либералната демокрация предвещава завършека на социокултурната еволюция на човечеството. В каква посока са се развили възгледите на мислителя през последните двадесет и пет години, след възхода на множество нови идеологии, социални тенденции и движения, все още слабо значими по онова време — популизъм, ислямизъм, неравенство, масова миграция?

Ярослав Куиш: Двадесет и пет години по-късно, спомняте ли си как реагирах на книгата ви „Краят на историята и последният човек“ хората от Източна и Западна Европа? Имаше ли някакви различия в начините на възприемане в посткомунистическите страни в сравнение с онези, които не бяха преживявали комунизма?

Франсис Фукуяма: Имаше разлика в началото, след като статията¹ беше публикувана в *The National Interest*. Някои от най-големите ми фенове живеяха в Източна Европа, а рецензиите от Западна Европа и Съединените щати бяха много по-критични. В Западна Европа по онова време хората приемаха демокрацията за подразбираща се от само себе си, а някои от тях разглеждаха демократичните преходи в други страни като потенциален проблем, източник на нестабилност.

1 Книгата „Краят на историята и последният човек“ се появява първоначално под формата на статия, която Фукуяма по-късно доразвива и допълва. Бел. пр.

Това се промени през последните години – западноевропейците станаха по-малко уверени в устойчивостта на собствените си демокрации. В Източна Европа, от друга страна, като резултат от политическите развития в Унгария, Русия и Полша, е налице усещане, че демокрацията може и да върви назад, и това поражда повече скептицизъм по отношение на аргументите ми.

Разбира се, собствените ми аргументи също се промениха. Когато пишех статията не взех под внимание възможността за сериозен политически упадък в Съединените щати, което е именно нещото, случващо се през последните няколко години.

Лукаш Павловски: Коя е причината за този упадък? В книгата си стигате дотам да казвате, че американското общество е безкласово и че всички оставащи главни несправедливости – като например високите нива на бедност сред афро-американците – са причинени не от настоящата система, а от предишни злоупотреби, в този случай робството. Промениха ли се възгледите ви и в това отношение?

Да, и част от това е просто реакция към реалността. Нивата на социално неравенство нараснаха в огромна степен след 1989, особено в САЩ. Станахме свидетели на забавяне на интеграционната социална мобилност и ограничаване на икономическите шансове.

Лукаш Павловски: Защо?

Основните причини за упадъка са едни и същи сред всички цивилизации – в хода на времето модерните системи стават много трудни за поддържане, като се има предвид, че хората с власт и богатство започват да използват тези неща, за да оказват влияние върху правителствата за собствена полза. Мисля, че можете да го видите ясно в Съединените щати при възхода на някои много мощни групи по интереси [interests groups]. Когато всичко това се комбинира с нарастваща социална поляризация, то води до управление, което става все по-и по-малко ефективно, и по тази причина разглеждано като „чуждо“ от собствените си граждани.

В много отношения Европейският съюз е много подобен на това. Отделните демократични страни, примерно Германия и скандинавските страни, могат да остават доста ефективни, но самият ЕС е много усложнена машина за вземане на решения, при която безброй много от тези решения могат да бъдат блокирани от отделните страни или дори про-

винции в тези страни. В резултат на това ЕС не успява да реагира адекватно на много от големите предизвикателства, пред които е изправен напоследък.

Ярослав Куиш: Това ли е една от причините, поради които в момента преживяваме вълна от подкрепа за политици, заявяващи, че са алиберални демократи? Мислите ли, че изборните победи на Виктор Орбан, Ярослав Качински или Доналд Тръмп трябва да се разглеждат като резултат от едни и същи глобални промени?

От моя гледна точка една модерна либерална демокрация се основава на три основни опори: тя е модерна държава със способности да използва властта си ефективно, а освен това се основава на върховенство на закона и демократична отчетност [accountability]. Тези три опори се намират под постоянно напрежение – ако държавата стане прекалено силна, тя започва да заплашва демократичната отчетност, но от друга страна, прекалено много демократична отчетност може да парализира държавата. В настоящия момент много от популистките водачи, избрани при законни избори, използват демократичните си мандати, за да подкопават върховенството на закона. Мисля, че със сигурност виждате това при Виктор Орбан, но също и при собственото си правителство. Съединените щати са малко по-различни, тъй като аз вярвам, че ние наистина имаме силни институции, които могат да съдържат изпълнителната власт и да се борят ефективно когато Доналд Тръмп използва онова, което счита за свой популярен мандат да подкопава медиите или съдебната власт.

Лукаш Павловски: Бихте ли казали, че президентството на Доналд Тръмп е провал на либералната демокрация - поради факта, че беше избран един толкова безотговорен кандидат - или, напротив, че това е признак за нейната сила, тъй като, по собствените ви думи, засега той е успешно удържан в опитите си да подкопава системата.

И двете. Неговият успех е в определен смисъл победа за демокрацията, защото той твърдеше, че представлява онези американци от работническата класа, които не бяха представлявани добре от никоя от двете партии преди неговия избор. Оттогава насам обаче той ги предаде, тъй като политиките, които преследва, не са от полза за тези хора и ще увеличат още повече социалното неравенство.

Другите негативни неща, свързани с неговото президентство, са очевидни – Тръмп представлява заплаха за системата на съдържания и баланси [checks and balances], на която се основава американската политическа система. Но в края на краищата, според мен той ще остане в историята като слаб и неефективен водач, просто защото не изглежда да е много компетентен.

Ярослав Куиш: Значи скорошната вълна от популизми е глобален феномен, но последствията ѝ са различни от страна до страна, в зависимост от силата на местните институции?

Да, това зависи от силата на институциите, но освен това трябва да имате предвид, че изборната база на популистките партии се различава в отделните страни. Във Великобритания, Съединените щати и може би повечето части от Северна Европа, подкрепата за популистите идва основно от по-възрастните и по-зле образовани избиратели, които обикновено живеят извън големите градове. Това важи също за Русия, Унгария и Турция. Но други страни са различни. В Гърция и Испания най-големите печеливши от тази популистка вълна са левите партии – Подемос и Сириза. В Италия пък популисткото Движение на петте звезди всъщност е партия на горната средна класа – то не представлява работници, които са изгубили работните си места или се страхуват да бъдат уволнени в бъдеще.

Лукаш Павловски: Преди двадесет и пет години, в забележителната си книга вие писахте, че либералната демокрация е системата, която най-добре удовлетворява вътрешно присъщата на хората потребност от признание. Но нека вземем за пример Русия. Руснаците живеят при авторитарен режим, но изглежда удовлетворяват нуждата си от признание чрез вярването, че са част от велика империя, една от най-силните страни на света. Много руснаци не изискват политически права или увеличено участие [в социалния живот], за да се чувстват признати.

Всъщност в момента аз пиша книга точно по тази тема, но също и в последната част от Краят на историята и последният човек има дълга дискусия по въпроса за различните форми на признание. Национализмът е една такава форма, ислямизмът друга. И двете идеологии се харесват на социални групи, които вярват, че не са достатъчно зачитани и по тази причина изискват признание от останалите действащи лица в политическата система.

Лукаш Павловски: Но преди двадесет и пет години вие казахте, че национализмът и ислямизмът са слаба заплаха срещу либералната демокрация.

По онова време, да. В една либерална демокрация надеждата е, че тези потребности от специално признание ще бъдат удовлетворени в частната сфера – индивидите ще се опитват да постигат специално признание по начини, които са по-малко вредни в социално отношение, например чрез спорт или предприемачество. Налице е обаче постоянна заплаха, че тези инстинкти могат да се просмучат отново в политическата сфера. Можете да видите това в политическата кариера на Доналд Тръмп. Ч не му беше достатъчно да бъде голяма звезда на реалити-телевизията, освен това трябваше да постигне и политическо признание.

Мисля обаче, че е важно за хората, желаещи да живеят в либерална демокрация, да не се настройват прекалено песимистично в резултат от последните събития. Всъщност вярвам, че хората, които подкрепят тези по-атавистични форми на национализъм или потъват в носталгия, обикновено са малцинство, със сигурност в Съединените щати, където повече хора гласуваха за Хилари Клинтън, отколкото за Доналд Тръмп. Основните му поддръжници съставляват не повече от 30-35 процента от американския електорат. Освен това току-що видяхме изборите в Холандия и Франция, където популистката заплаха беше отблъсната, поне за момента. Популизмът не е неизбежна опасност, която ще върне Европа обратно към 1930-те. Социалната база за подобна промяна просто не е налице.

Ярослав Куиш: В книгата си казвате, че либералната демокрация изисква много малко от гражданите си, така че те са склонни към известна скука от режима, при който живеят. Струва ми се, че Доналд Тръмп използва именно умората на хората и нуждата им от политическо развлечение, като разигра всичко това в собствена полза, чрез правене на скандални коментари и използване на нови средства за комуникация при разпространението им. Как тези три елемента – скуката, политиката и новите технологии – са свързани едни с други във вашата политическа теория?

„Скука“ може би не е най-правилната дума, но наистина ми се струва, че нещо от този род се случи във вашата страна. Множество поляци днес са родени след колапса на комунизма и така вие имате цяло поко-

ление, което е израснало без да разбира какво означава да живееш под комунистическа диктатура. Те приемат живота при демокрацията като гарантиран, не е имало нужда да се борят, за да го постигнат, а това означава, че малките неща, които могат да тръгнат накриво в една демокрация – политическата корупция или лошите политически решения – придобиват много по-голяма роля, отколкото са играли при поколението, което е живяло при комунизма, а след това е осъзнало какво означава да живееш в едно много по-свободно общество.

Струва ми се особено иронично, че именно поляците са направили този политически избор, тъй като от всички страни в Европейския съюз, Полша е онази, която се развиваше особено добре през последните десет години – в смисъл като икономически растеж, създаване на работни места, социална мобилност и т. н.

Ярослав Куиш: Обединена Европа беше изградена под лозунга „никога повече“. По-късно обаче към Европейския съюз се присъединиха нови страни, които донесоха със себе си паметта за комунизма. В този смисъл: каква част от успеха на либералните демокрации зависи от биографиите на хората и техния личен опит? Защото според онова, което казвате, изглежда, че настоящата поколенческа промяна може да се окаже огромна заплаха за демокрацията по целия свят.

За съжаление това е вярно и аз мисля, че голяма част от отношенията [към политическите системи] са оформени от поколенчески опит. Но от друга страна, както казах, може би се оставяме да бъдем малко прекалено обезкуражени за нещата, които се случват в момента. Хората все още имат силен личен интерес да запазват основните видове демократични институции, с които са свикнали. Срещу тези нови популисти също има доста голям натиск, така че не мисля, че борбата е приключила.

Лукаш Павловски: В книгата си вие дискутирахте не само актуални събития, но представихте и едно по-общо разбиране за политическата история като история на прогреса. Все още ли поддържате това гледище?

Да, все още мисля, че това е така. Прогресът в историята никога не е бил праволинеен. През двадесети век преживяхме две световни войни и една ужасяваща икономическа криза. Накрая обаче все пак успяхме да създадем демократически институции и много по-високи нива на благоденствие. Мисля, че модернизацията и икономическото развитие

действително имат важни следствия за политическите системи. Повечето хора предпочитат да живеят в развити демокрации, отколкото, да речем, в Зимбабве или някоя друга бедна, слабо развита автокрация. Но никога не съм твърдял, че това е резултат от някакъв детерминистки процес, който с неизбежност ще доведе хората до либералните демокрации. Във всичко това е включено далеч по-голямо човешко представителство [human agency], много неща зависят от изборите, направени от отделни водачи.

Другият голям източник на нестабилност са технологиите. В хода на последните няколко века технологиите са задвижвали голяма част от политическите и социални промени, но няма гаранции за това, че тяхното въздействие винаги ще бъде благотворно. В хода само на последните няколко години Интернет се промени и превърна от инструмент, в който повечето хора виждаха подкрепа за демокрацията, към нещо, което изглежда подкопава вярата на хората в собствените им демократични институции. Имаме и други развития като автоматизацията и възхода на изкуствения интелект, които заплашват да отнемат голяма част от работните места за хората от работническата класа. Не е ясно дали този проблем ще се разреши чрез още повече технологии, но той при всички случаи има политически последствия. Така че има много неща, които ни тревожат. И все пак аз не виждам някоя политическа система, която да е в състояние да реши тези проблеми по-добре от либералната демокрация. Няма изгледи Китай да може да избегне тези проблеми, а със сигурност не може да го направи и Саудитска Арабия или някоя ислямска теокрация.

Ярослав Куиш: Но как бихме могли да запазим опита на предишните поколения, за да осигурим стабилното развитие на либералните демокрации? Тук, в една източноевропейска страна, аз виждам ясно как новите поколения, които не си спомнят демократичния преход от 1989, търсят нов поколенчески опит и нови начини за постигане на политическите си амбиции. Говорейки по-общо, същото важи и за паметта за Холокоста. Скоро вече няма да има живи свидетели на онова, което се е случило по време на Втората световна война, но паметта за немските жестокости беше от решаващо значение при създаването на либералните демокрации, както в Западна Европа, така и в Съединените щати. Как можем да запазим този опит в колективната си памет?

Образователните системи играят ключова роля при съхраняването на този вид исторически памети. Ето защо е налице такава огромна борба около историческите разкази в множество страни. Не съм сигурен, че мога да кажа много повече от това. Вие наистина трябва да преподавате история във вашето общество – защо сте избрали демокрацията и какви са нейните алтернативи. Хората трябва да помнят ужасяващите преживявания, които са се получили при алтернативни системи, защото ако изличите тази история, те ще трябва да започнат отначало и да правят същите грешки.

Лукаш Павловски: Но един аргумент, който често се изтъква именно сега е, че можете да имате свободите, които са налице в една либерална демокрация, но при други, по-ефективни режими. Демокрациите обикновено са много бавни при вземането на решения, защото трябва да се убеждават хора и да се печелят избори, докато либералните, но авторитарни режими, могат да се приспособяват по-бързо към променящите се социални и геополитически обстоятелства. В дългосрочен план – според този аргумент – тези системи са способни да защитават по-добре интересите на гражданите си. Какво бихте казали за тази гледна точка?

Няма просто отговор при решаването на този проблем. Много демокрации не са успявали да се справят със сериозни проблеми, тъй като не са успявали да постигнат консенсус, особено когато става дума за неща, които са силно болезнени в краткосрочен план, но добри – в дългосрочен. Ето по тази причина според мен по целия свят има копнеж по силни мъже, по водачи, които да преодолеят тези препятствия и да доведат нещата до един вид изкуствен консенсус, просто чрез силата на собствената личност. Това със сигурност е нещото, което накара множество хора да гласуват за Доналд Тръмп. Мисля, че един от начините за справяне с този проблем е чрез променяне на модела за вземане на решения и правенето му по-ефективен.

И според мен действително е налице известна доза институционален упадък – ЕС не успява реално да се справи истински убедително с някои от базисните проблеми около еврото или миграцията. Същото важи и за Съединените щати – ние не сме в състояние дори да приемем бюджет всяка следваща година. Така че мисля, че ако бихме искали да избегнем търсенето на силни мъже, то трябва да направим демократич-

ните институции по-ефективни. Ето защо аз съм за конституционната реформа на Матео Ренци, която беше отхвърлена през миналия ноември. Той се опитваше да промени институционните правила на Италия по такъв начин, че да направи по-лесно достигането на правителствени решения. Тази реформа сама по себе си нямаше да реши проблемите на Италия, но би могла да бъде добра първа крачка.

Ярослав Куиш: Означава ли това, че от времето на появата на книгата ви, вече сте променили дефиницията си за идеалната либерална демокрация? Днес изглежда твърдите, че системите на съдържания и баланси могат по същество и да пречат на функционирането на една демократична политическа система.

Говоря не за елиминиране на системата на съдържания и баланси, а за изместване на определен брой съдържания, и по този начин правенето им по-малко парализиращи вътре в спектъра на общоприетите демократични практики. Например: британската система има само малко съдържания и баланси. Всъщност единственото съдържане там са независимите медии и периодичните избори. Не съществува юридическо съдържане, няма федерализъм, няма отделно президентство. САЩ са точно обратното – това е страна, в която властта е изключително разделена. Германската система се намира някъде по средата между тях. По-лесно е да се свършат неща в Германия, отколкото в Съединените щати, но не толкова лесно, колкото във Великобритания – и моето лично предпочитане е за нещо, което прилича повече на германската система. Именно в тази вселена аз се оплаквам от нещо, което наричам „ветокрация“. Не предлагам да се копира нещо от руския режим.

Лукаш Павловски: Казвате, че по правило хората все още предпочитат да живеят в либерални демокрации, вместо в авторитарни режими. Това може и да е вярно, но в миналото хората са се опитвали да променят политическите режими у дома. Днес, когато търсят по-добър живот, те просто емигрират. Преместват се в някоя либерална демокрация, вместо да създадат такава у дома си. Тази промяна създава миграционен натиск, който е и основно предизвикателство към либералните демокрации във всички развити страни.

Откритата миграция е нещо, което икономистите харесват, защото теоретично тя увеличава икономическата ефективност. Не съм толкова сигурен дали тя е непременно добър избор за политическата демокра-

ция, защото смятам, че страните се нуждаят от стабилни национални идентичности.

Няма нищо в модерната теория на демокрациите, което да твърди, че дадена демокрация трябва да приеме неограничен брой имигранти. Всъщност модерната теория на демокрациите е много мълчалива по въпроса кой точно се квалифицира като гражданин. Тя казва, че ако сте гражданин, трябва да бъдете третиран наравно [с останалите], но не казва кой е гражданин и кой не, и със сигурност не казва, че демокрацията трябва да бъде отворена за безкрайна имиграция.

Аз вярвам, че масовата миграция не е непременно най-доброто нещо и за страните, които изпращат емигранти по други места. Точно в този момент Афганистан е страна, която е изцяло изпразнена от всичките си образовани, принадлежащи към средната класа хора – там никога не е имало голямо население от средната класа, но в момента всички [хора от тамошната средна класа] се опитват да отидат в Европа. Това създава ответна реакция в Европа, но не е непременно добро и за Афганистан. Може би сме отишли малко прекалено далеч в отварянето на границите, защото приспособяването към културната промяна работи много по-бавно от нивото на културни промени, които хората преживяват днес.

Франсис Фукуяма е един от най-известните и общопризнати съвременни философи и социолози. Понастоящем той е професор по международна политическа икономика в университета Джон Хопкинс в Балтимор, Мериленд. Фукуяма е най-добре познат като автор на Краят на историята и последният човек, в която защитава тезата, че историческото развитие на човечеството като борба на идеологии до голяма степен е приключило с края на Студената война и победата на либералните демокрации над комунизма. Той предсказва евентуалната победа на политическия и икономически либерализъм в целия свят.

Коментари (4)

- 30-08-2017|**Незнаещ**

Френсис Фукояма напомня човек, разчитащ някакви (изначално парадоксални по природата си) древни иероглифи. Наивно доверчиво по своята генетика, незнанието на социума ги разчита единствено по сухото мърдане на устните му. Затова смятам, че опасността от – винаги възможни! - недоразумения, е двойна: веднъж поради грешки в превода, друг път, поради погрешно разчитане от страна на незнаещите; или и двете едновременно. Човешкият живот е драмата на съвкупността от безкрайно много поколенчески животи, т.е. на съдби, породени от исторически обстоятелства. Г-н Фукояма „разчита“ иероглифи на фактите, внушавайки, че тълкува обща историята. Затова всичко, което нашепва е, по-скоро добронамерено, лъжепророчество и твърдя, че се дължи на ограничена фантазия. Само оня, който е намерил пресечната точка на въображение и факти, може да разчете безпогрешно иероглифите на „жизненото време“. Кое то, за добра или зла чест, не е по силите на никой простосмъртен.

- 03-09-2017|**Румяна Станкова**

Впечатляващото заглавие „Краят на историята и последният човек“ подхожда повече на научно-фантастичен роман и прогноза за края на човечеството, като така привлича вниманието не само на научната общност, а също на масовия читател. Тематиката на книгата изненадващо обаче е политико-идеологическа и се основава на недоказаната теза (от която Фукояма се отказва впоследствие), че с утвърждаването на либералната демокрация в световен мащаб чрез глобализацията ще се достигне до края на социокултурната еволюция на човечеството като окончателна форма на човешко управление, а „последният човек ще е максимално развит и няма какво повече да получи“?! (сега голяма част от хората на земята не получават достатъчно храна, вода и условия за образование и развитие!!). Отказът на Фукояма от твърдението, че либералната демокрация като политически строй не подлежи на усъвършенстване, е вследствие на осъзнаване на икономическата реалност и критиките за идеализиране на развитието на либералната демокрация.

Според едно от твърденията в книгата „Стремежът да бъдеш неравен намира израз във всички аспекти на живота, дори в събития като болшевишката революция, която се опитва да изгради общество, основава-

що се на пълно човешко равенство, обаче Ленин, Троцки и Сталин лично най-малко са се стремили да бъдат равни на другите. Ако това не беше така, Ленин нямаше да напусне Самара, а Сталин щеше да остане да учи в духовната семинария в Тбилиси“.

Не се съгласявам с обяснението на Фукуяма на понятието „пълно човешко равенство“, защото с идването на власт болшевиките обявяват за своя главна цел социалното равноправие (на практика не го осъществяват), а това е съвсем различно от „пълно човешко равенство“.

Според друго твърдение, което не приемам изцяло „Човешкият живот се оказва в плен на любопитен парадокс: той сякаш изисква несправедливост, защото борбата срещу несправедливостта е онова, което извиква най-висшето у човека“.

За мен това твърдение има две страни: „Несправедливостта спрямо другите чрез ограбване на техния труд извиква най-нисшето у човека, а борбата срещу несправедливостта при разпределяне на създадените от хората на труда блага извиква у ограбените и унижените най-висшето у човека“.

В своите следващи книги „Социалните добродетели и създаване на възход“ и „Политически ред и политически упадък – от индустриалната революция до глобализацията на демокрацията“ Фукуяма показва голяма промяна на политическите си позиции.

В даденото интервю, според г-н Фукуяма „нивата на социално неравенство нараснаха в огромна степен след 1989, особено в САЩ“, и като основни причини изтъква че „в хода на времето модерните системи стават много трудни за поддържане, като се има предвид, че хората с власт и богатство започват да използват тези неща, за да оказват влияние върху правителствата за собствена полза“. Обаче не обяснява защо именно след 1989 г. нараства социалното неравенство особено в САЩ, когато започват промените към демократизация в Източна Европа, които би трябвало да доведат до намаляване на социалното неравенство чрез отнемане на възможностите на хората с власт и богатство в своя полза да оказват влияние върху демократичните правителства? И какво означава, че „модерните системи стават много трудни за поддържане“, нали при демокрацията народът е, от който произтича, който осъществява и който поддържа властта??

Подкрепям г-н Фукуяма, че Европейският съюз не успява да реагира адекватно на много от големите предизвикателства, пред които е из-

правен напоследък, и една от основните причини е „много усложнената машина за вземане на решения“. Обаче това не гарантира вземането на най-правилни и най-справедливи решения за всички държави членки и за гражданите на ЕС.

Прочетох интервюто и на английски език, в своя коментар Незнаещ изказва съмнение за „опасността от недоразумения поради грешки в превода“.

Оригинален текст: In view of populism, inequality, Islamism and mass migration, how has Fukuyama's thought developed in the intervening twenty-five years?

Превод: В каква посока са се развили възгледите на мислителя през последните двадесет и пет години, след възхода на множество нови идеологии, социални тенденции и движения, все още слабо значими по онова време – популизъм, ислямизъм, неравенство, масова миграция?

В писмения превод не би трябвало да има свободни уточняващи допълнения, като «след възхода на множество нови идеологии, социални тенденции и движения, все още слабо значими по онова време», защото не се съдържат във въпроса, зададен на Фукуяма. Когато има допълнително въведени от преводача уточнения, което в някои случаи е неизбежно, те трябва да водят до максимално точно предаване и разбиране на съдържанието.

Предлагам този превод без променящи съдържанието допълнения:

В каква посока се развиха възгледите на Фукуяма през последните двадесет и пет години по отношение на популизма, неравенството, ислямизма и масовата миграция?

- 04-09-2017|Златко

При цялото дължимо уважение, не мога да се съглася. Според мен предложеният от вас превод е погрешен по много подвеждащ начин. „In view of“ означава буквално „имайки предвид“ или „като имаме предвид“, а не „по отношение на“, което предполага, че Фукуяма е имал мнение за всички тези неща още по онова време, и само ги е променил в хода на времето. Въпросът е как се се променили възгледите на Фукуяма ПОД ВЛИЯНИЕТО на тези НОВИ тенденции и движения, което остава напълно неясно във вашия вариант. Сега може би разбирате по-ясно защо ви отказвам участие в работата по правенето на списанието, Румяна...

• 04-09-2017|**Румяна Станкова**

Също с дължимото уважение, Златко, в зададения въпрос не се говори за НОВИ тенденции и движения, например неравенството не е нито тенденция, нито движение, а допълнението «след възхода на множество нови идеологии, социални тенденции и движения, все още слабо значими по онова време», разбирам, че е направено с цел по-добро разяснение за читателите, но не се съдържа във въпроса на английски език. Целият мой коментар се отнася за промяната на възгледите на Фукуяма през последните двадесет и пет години след написването на книгата и причините за това, така че той може и да е имал отношение по тези въпроси и преди това, а популизмът, например, съществува като политическа позиция и стил на политическо поведение още от Френската революция...

В случая на предложения от мен превод „имайки предвид“ и „по отношение на“ са еднакви по смисъл:

Оригинален текст: In view of populism, inequality, Islamism and mass migration, how has Fukuyama's thought developed in the intervening twenty-five years?

Три варианта превод с еднакъв смисъл:

В каква посока се развиха възгледите на Фукуяма през последните двадесет и пет години, имайки предвид популизма, неравенството, ислямизма и масовата миграция?

В каква посока се развиха възгледите на Фукуяма през последните двадесет и пет години по отношение на популизма, неравенството, ислямизма и масовата миграция?

Имайки предвид популизма, неравенството, исляма и масовата миграция, в каква посока се развиха възгледите на Фукуяма през последните двадесет и пет години?

Въпросът се задава директно към Фукуяма, и глаголът трябва да бъде „се развиха“, а не „са се развили“.

Моля, Златко, ако желаете, публикувайте вашия вариант на превод, за да преценят и други специалисти преводачи и читатели.

Не съм искала наистина да участвам изготвянето на списанието, предложих ви сътрудничество, като изпратих моята професионална биография и квалификация.

Вапцаров и македонизмът

Автор(и): Тони Николов

Българо-македонският прочит на „общата история“ все трябваше да започне някой ден. Което не се случи нито след падането на Берлинската стена, нито след разпада на Югославия. Как обаче ще заработи *мултидисциплинарната експертна комисия на паритетен принцип*, предвидена в клаузите на подписания договор за приятелство, добросъседство и сътрудничество между двете държави, предстои да видим. Историци вече изразиха съмнения тъкмо по „експертността“ и „обективността“ на прочитите, каквито едва ли са възможни. Още повече – ако си послужим с едни известни думи на литературоведа Цветан Стоянов от началото на „Геният и неговият наставник“ – че цялата „тази тема е тъмна и болезнена, и дори по особен начин криминална“.

И наистина в дъното на т.нар. „македонски въпрос“ има от всичко по много: фалшиви етнически или антични митологии и идеологическо инженерство; спорове за „естествени“ и „изкуствени“ нации; коминтерновски интернационализъм, гузно смятане под килима на конкретни вини и грехове, че и невероятни лъжи; и най-вече множество смазани човешки съдби. Нарочно не уточнявам кои от камъните в коя градина попадат. Нали с това тепърва ще се занимават експертните комисии, като целта е в хода на разискванията всяка от страните да открие нещо ново (или премълчавано) за себе си в увеличаващата се пролука на времето. Миналото не е някаква вкаменелост и историкът винаги говори за миналото в сегашното.

Поне на теория. На практика е още по-трудно. Щом трябва да се изправиш лице в лице с десетилетни преиначавания и премълчавания, които лъсват, речеш ли да обмислиш конкретен казус или някоя лична съдба. Затова в следващите редове ще използвам като маркер съдбата на Никола Вапцаров и обвързването му с македонизма – тема, която продължава да разпалва и днес ожесточени спорове. При това в контекст, в който творчеството и биографията му търсят своята преоценка.

В България до 1989 г. оценката за Вапцаров бе повече от еднозначна – „поет-революционер“ и „комунист“. Това изчерпваше всичко. Идеологически зададено и то веднъж завинаги беше *революционното направление в българската поезия* – Ботев-Смирненски-Вапцаров – ос, спрямо която се подреждаха всички останали поети. Така например Яворов, поради екзистенциалните си тежнения, частично отпаднаше от схемата, а Гео Милев само отчасти се вписваше в нея със „Септември“, пак поради модернизма си. В съзнанието на цели поколения поезията на Вапцаров бе схематизирана като „партийна поезия“, още повече, че в поезията от 30-те и 40-те години имаше *само* Вапцаров. Нямаше ги например Далчев или Вутимски, изобщо всичко и всички бяха в подножието на пиедестала, върху който самотно се извисяваше фигурата на „поета-революционер“, моряк и „огняроинтелигент“ Никола Йонков Вапцаров. Какво да говорим, че тъкмо тази идеологическа подредба, легнала като оловен похлупак върху творчеството на Вапцаров, пречеше дори на онези, които харесват стиховете или поетиката му, да могат да ги контекстуализират, да видят нещо отвъд тях – „и в дъното небе“, както пише самият той в прочутото си стихотворение „Кино“.

Йордан Каменов, един от известните познавачи на неговото творчество, признава в книгата си „Властта, историята и Вапцаров“ (2004), че на практика до 1989 г. всички тръгваха от стиховете му, ала кривваха към биографията му, започвайки да величаят *героя*.

Затова някак логично след 1989 г. стана тъкмо обратното – биографията затисна поезията му.

Тя изчезна, сякаш оставайки между пожълтелите страници на учебниците, а едни нови съвременници вече под вежди с него се гледаха строго – **Вапцаров стана „поетът-терорист“**, отговорен за злото, донесено от комунизма. Литературоведът Димитър Камбуров лансира следната формула: „*Това, че Вапцаров работи като поет, но диша като терорист, не бива да се забравя*“ („Българската лирическа класика“, 2004).

Пръв Марин Георгиев през 1993 г. в книгата „Третият разстрел“ публикува обширните признания на Вапцаров на процеса през 1942 г., дотогава строго засекретени и непознати за читателите и даже за изследователите му – най-голямата прозаична творба на поета, както сполучливо ги определя Йордан Каменов. Тяхното многословие наистина смущава и разбива познатия от детинство на цели поколения образ от бронз на непоклатимия поет-антифашист. Тъй като тези признания разкриват

друг един Никола Йонков Вапцаров – объркан, залутан в междините между своята идеология и поезията си, силно маргинализиран. Който още в самото начало на признанията си пред следствието определя своята дейност в „поддривната секция“ така: *„Аз заемах длъжност при Централния комитет на Българската комунистическа партия, в комитета, който ръководеше така наречената специална работа. Тази специална работа се състоеше в това, че от партийните хора трябваше да се отделят една част, и то най-смелите, и заедно с нелегалните да формират бойни групи. Задачата на тези бойни групи трябваше да бъде: в случай на война със Съветския съюз те трябваше да прекъсват железопътни линии, мостове, телеграфни и телефонни линии, да изхвърлят влакове със специални клинове, да подпалват вагони с цистерни, маслени резервоари и шлепове с горива и мунizioni“*. За щастие, нищо от това не се случва и на съвестта на поета Вапцаров не тегнат жертви в диверсионни акции под лозунга „Терорът долу: съюз със СССР“. Кое то не му пречи да скъта в нелегална квартира сандъче с 20 килограма пресован тротил (оприличен от поета на черен хляб, под който има люспи бертолетова сол). От 7-8 септември 1941 г. Никола Вапцаров става платен функционер на БКП с псевдонима „Лозан“. Отначало му дават на ръка по 100-200 лв. на седмица, после по 2000-3000 лв. на месец. Сетне самият той се сдобива с една огромна за времето си сума от над 2 млн. лв. по пресмятанията на полицията (става дума за куфар с пари, наследен от Павел Шатев, който някогашният „солунски атентатор“ доставя от съветската легация – 5 000 долара, 200 000 драхми и 100 000 динара). „Лозан“ и брат му Борис трябва да продадат „на черно“ доларите (неофициалният курс долар-лев е 1:300). За справка: тютюноработник получава 1300 лв., а вездесъщият Никола Гешев, началник на отделение А в Дирекция на полицията, се разписва срещу 5600 лв. Когато арестуват Атанас Романов, у него има около 100 000 лв. и 1000 долара. С такива суми разполага и непосредственият началник на „Лозан“ – Цвятко Радойнов, като самият Вапцаров непрекъснато пренася из страната като куриер, съгласно показанията му, суми от порядъка на 30 000-50 000 лв., с които трябва да се осигурява оръжие от подкупни войници и да се подготвят диверсионни акции.

И най-накрая, няколко думи за задържаните заради признанията му. Те са поне десетина души. Вапцаров описва подробно и почти кинематографично всички явки и срещи, които е имал, квартирите, лицата. Как три дена е търсел някого в една бозаджийница във Варна, но така и

не го е намерил, докато се черпел с приятели от Военното училище. Или за това как не е успял да изпълни заданието на партията и да посрещне изпратените от СССР подводничари в устието на р. Камчия с разпознавателно пеене на песента „Елено, моме“. Просто полицията загражда района и песента се отлага за друг път.

Сред задържаните обаче, в резултат на признанията му, са поетът Младен Исаев, художникът Стоян Сотиров и актрисата Иванка Димитрова, които също са разпитвани и дават показания.

Стоян Сотиров признава, че е изпълнил заръката на Вапцаров и пуснал някаква пратка по пощата, другата останала непотърсена. В онези военни години, когато действа Законът за защита на държавата и има доказателства за шпионаж в полза на чуждо разузнаване, всичко това не изглежда никак безобидно.

Младен Исаев, бъдеща гордост на литературата на НРБ, „показва“, че по молба на колегата Никола Йонков в канцеларията на Съюза на българските писатели, където Исаев е чиновник, бил оставен пакет за него. Донесла го дама, пълничка, с кожено палто, заедно с Борис Вапцаров. В пакета, увит във вестник, имало 4 връзки банкноти. Исаев ги заключил на тавана на Писателския съюз на пл. „Славейков“. Заключението на Младен Исаев: „С най-голямо огорчение разбирам, че неволно съм бил в някаква мрежа“. Толкоз.

Още по-категорична е актрисата Иванка Димитрова, известна след 1944 г. с вдъхновените си рецитали по Вапцаров и близостта си с поета: *„Аз не съм комунистка и никога не съм била такава. Мисля, че те не са за България и никога не биха могли да виреят при нашите условия. Още повече, че в Русия не са могли след толкова много години да подредят своите желания. А се връщат към стария начин на живот. Някои от тях по сведения, които има от пресата, радиото и кинопрегледите, си служат с терористични мерки“.*

Това са само щрихи от втората част на битието на Никола Вапцаров – вече не като поет, а като военно-технически сътрудник с псевдонима „Лозан“.

И така стигаме до темата Вапцаров и Македония. С какво обаче всичко, разказано дотук, което поражда и съвсем закономерно ще продължи да поражда спорове и интерпретации в България, е важно отгатък Вардара? Работата е там, че в учебниците по литература за македонските общообразователни училища образът на Вапцаров е съвсем различен.

„Поетът-революционер“ (тази щампа на образа у нас до 1989 г.) при-
съства, ала бива отместен встрани, доколкото Никола Вапцаров е важен
основно като принадлежащ към *два дома* или две отечества – македон-
ско и българско. И в тези учебници отново няма да намерите стихотво-
рения на Вапцаров като „Кино“ или „История“.

В тях поетът е „регионализиран“ с други свои творби – „Земя“ и „Ро-
дина“ (в превод – „Татковина“), а също със стиховете за Илинден.

Там Никола Вапцаров е репрезентиран в своята *чуждост*.

В българския оригинал стиховете, припомням, звучат така:

*Тази земя,
по която тъпча сега,
тази земя,
която пролетен вятър пробужда,
тази земя не е моя земя.
Тази земя,
простете, е чужда.*

А ето и македонският превод на този откъс:

*Таа земја
сега што ја чекорам,
таа земја,
во пролет што ја буди југот,
таа земја
своја не ја знам
таа земја простете е туг'а.*

Разлика все пак има. В българския оригинал се казва: *Тази земя не е
моя земя*, докато на македонски фразата е доста по-различна: *таа земја /
своја не ја знам*.

Игра на *чуждости* и *двудомности*? Не само. В македонската си ин-
терпретация творчеството на Вапцаров попада в друг един контекст и
в един литературен кръжок, за който е редно да се разкаже по-подробно.
Става дума за текстове, факти и обстоятелства, които в НРБ се криеха
дълги години и то като „срамна тайна“, пак поради политически и иде-
ологически причини.

Става дума за МЛК, дълго време представян у нас като Младежки литературен кръжок. Всъщност истинското му наименование е Македонски литературен кръжок, създаден през есента на 1938 г. в София, в квартирата на поета Асен Шухов (Ведров) на ул. „Люлин“ 20. За дейността на този кръжок се знае и малко, и много, около него си вихрят и всевъзможни спекулации, до такава степен той е обрасъл в легенди.

До 1989 г. нито Бойка Вапцарова, завеждаща наследството на „поета-революционер“, нито други изследователи имаха право да споменават думата „македонски“ – от страх пред „насрещна интерпретация“.

А истината е такава, каквато е. Македонският литературен кръжок в София възниква по решение на нелегалната БКП, в изпълнение на резолюцията на Коминтерна от 11 януари 1934 г., с която се насърчава борбата за „обединена независима македонска република на трудещите си“, не само на „трудещите се македонски маси“, но и на „борещите се под ръководството на компартията работническа класа и селячество в България, Югославия и Гърция“. На 13 май 1934 г. току-що освободеният от Моабит Георги Димитров, вече в качеството си на ръководител на Коминтерна, изпраща поздравление до ЦК на Македонския народ в Америка, в което доскорошният „син на българската работническа класа“ заявява: *„Националното робство на македонския народ е източник за усиляване на гнета на работниците и селяните в Македония, Югославия и Гърция. Разделена и ограбена, Македония е ябълка на раздора между балканските империалисти и извор на постоянна опасност и от военни конфликти, и пертурбации на Балканите“*.

С което нещата си идват на мястото. Ала трябва да признаем, че освен в Москва, люлката на бъдещата македонска нация определено е в София. Именно тук започва да се разработва бъдещата македонска литература, паралелно с работата на група съветски учени-слависти от Киев, които под ръководството на А. С. Величков, старши научен сътрудник към Украинската комунистическа академия, работят по въпросите на македонския език. Инак е необяснимо как новата македонска книжовна норма сякаш пада от небето по силата на непонятен декрет, огласен от АСНОМ в манастира „Св. Прохор Пчински“ на 2 август 1944 г.

А в дъното на процеса до голяма степен са тези млади, начинаещи поети и журналисти от Македонския литературен кръжок, родени в Пиринска, Вардарска или Егейска Македония. Които, трябва да признаем, имат и своите предшественици, напълно забравени по онова време, но

днес включени в македонската традиция: като Кръстьо Мисирков, който още през 1897 г. в Петербург създава Младежка студентска група, или кръгът около сп. „Лоза“ в София, под редакцията на Г.Д. Баласчев и Петър Попарсов, които пишат не само по македонския въпрос, но и където се прокрадват подобни идеи.

Така или иначе през 1938 г. бъдещият македонизъм минава под шапката на БКП.

Иван Масларов, отговорник в ЦК за младежите бежанци, определя за „ментор“ на кръжока критика Васил Александров, родом от Ботевград, но активно сътрудничил на „Македонски вест“. Александров свиква кръжока, който изработва свой устав, редакционна програма и си поставя точно определени цели.

Още в първата селекция вътре попадат Никола Йонков Вапцаров и Антон Попов. Другите, освен домакина на сбирките Асен Шухов, са Кирил Николов, Георги Абаджиев, Тодор Янев, Антон Великов (Беломорски), Георги Деспотов, Иван Керезиев. Към тях се присъединяват и още двамина поети – Коле Неделковски и Венко Марковски, родом от Велес, вече пишещи на *македонски*, заедно с Михаил Сматракалев, Митко Зафировски и Димитър Митрев. Тези уточнения са важни, тъй като половината от участниците стават важни фигури в нова Македония и са сред създатели на съвременната македонска книжнина, а други остават в българската културна традиция. На два или три пъти пред кръжочниците идва да говори философът Тодор Павлов, бъдещ регент и бъдещ председател на БАН, създател на марксистко-ленинската „Теория на отражението“. Той, чисто диалектически, тези години стига до извода, че в Македония има и „славяноезични македонци“, и „българи“ – всичко е въпрос на самоопределение („Поезията на Венко Марковски“, София, 1939, с.101-106).

Встъпителният доклад на Македонския литературен кръжок е поверен обаче на Никола Йонков Вапцаров. И тъкмо този доклад, неговата тема, както и тезите в него, бяха дълги години сред най-строгите пазените тайни в НРБ по обясними идеологически причини.

Докладът на Вапцаров, носещ дългото и предълго заглавие **Върху Македония и задълженията на писателите македонци към нея, които трябва да следват революционните идеи на Гоце Делчев и Даме Груев**, е изнесен през октомври 1938 г.

В него Вапцаров не прави друго освен стриктно да се придържа към начертаната партийна линия. Анализират се на първо място задачите на „пишущите македонци“. След което той заявява: *„Случи се така, че в Сръбска и Гръцка Македония великобългарските утопии изстиват и крепне едно ново поколение, ентузиазизирано от лозунга – Свободна и Независима Македония. Това е най-важният етап от македонския въпрос в последните години, който ние навреме не забелязахме и за чието проспиване носим лична и организационна отговорност“*. Тезата е повече от ясна. Сетне Вапцаров продължава: *„Но ако ние милееме за своята Родина, ако в нас има капка македонска кръв и е останала искра от благороден патриотизъм, този път трябва да се впрегнем, за да понесем част от тежестта на едно дело и жестокото величие на една епоха“*.

Едва ли може да се спори по тези твърдения, в които поетът ясно определя каква е идеологическата задача. Те трябва да се приемат такива, каквито са. Смешно е тези позиции да се крият, както прави ЦК на БКП, когато през 1962 г. засекретава тази тетрадка, изписана с почерка на Вапцаров, заедно с още една, съдържаща негов втори доклад пред МЛК, посветен на македонската поезия на Михаил Сматракалев. Последният също е прелюбопитна фигура. Съмишленик на Вапцаров и поет под псевдонима Ангел Жаров, който след 1946 г. като съдия и прокурор в Пиринска Македония издава безпощадни присъди срещу противниците на „македонизацията“. После, след скарването на БКП с Тито, извършва пълен обрат и се пенсионира като съдия в София. Но през 1993 г. отново се пробужда като македонец. Президентът Киро Глигоров лично го прави македонски гражданин и той завещава архива си на Института за македонска история в Скопие.

Но да се върнем към „македонските доклади“ на Вапцаров. През 1962 г. Димитър Митрев, вече като академик в Скопската академия на науките, идва да търси в София докладите на „поета революционер“, които е слушал на кръжока. Отговарят му, че няма такива. Така твърдеше и продължава да твърди и фамилията на поета, смятайки, донякъде с основание, че тези „прокълнати доклади“ могат да подкопаят позициите ѝ. „Несъществуващите доклади“ обаче са факт и днес се намират в Държавния архив в София. Всеки, който поиска, може да ги види. Публикувани са още през 1995 г. и в Скопие (по преписа на Михаил Сматракалев), и в София (във в. „Литературен форум, по преписа на Николай Шмиргела). А през 2004 г. Цвета Трифонова в книгата си „Никола Вапцаров. Текстът

и сянката“ за първи път свери съществуващите преписи с оригинала, написан от ръката на поета.

Именно в оригинала откриваме и следния финал на доклада: **„Ние сме македонци. И нашето творчество трябва да служи на македонската кауза. За мнозина ще бъде трудно“.**

Когато бъдат прочетени, осмислени и поставени в контекст, възприемането на тези текстове не ще бъде чак толкова трудно. Още повече, че Никола Вапцаров не е първопроходец по „македонския въпрос“. Той чисто и просто стриктно следва спуснатото от партията като тънка червена линия.

В основата на което са постановки като тази на Христо Кабакчиев: *„Македонците имат право и възможност сами да определят своята националност и да завоюват своята независимост като самостоятелна „македонска нация“* (сп. „Комунистически интернационал, кн. 13-14, 1934 г.). Или пък тезите на Владимир Поптомов: *„Българските шовинисти, експлоатирайки сродството на македонския език с българския, заявяват, че македонците са българи и по този начин искат да оправдаят завладяването на Петричко и анексионистическата си политика по отношение на цяла Македония.“* (Писмо от Владимир Поптомов до ЦК на БКП по предложението на А. С. Величков за формиране на група за разработването на въпросите за македонския език и нация, Москва, 25 юни 1935 г.).

Цитираните хора са важни дейци на БКП и до 1989 г. на техните имена в София и в други градове на страната бяха назовани улици. Който не е наясно с това, може би е време да го научи и в този смисъл работата на предстоящата *мултидисциплинарна експертна комисия* би могла да отвори очите на мнозина за редица нелицеприятни тайни в най-новата ни история.

А що се отнася до Никола Вапцаров, безспорно е, че той като поет е част от българската литература и никога не излиза от нейната книжовна норма, доколкото не пише на „македонски“. За разлика от други двама поети от кръжока – Коле Неделковски и Венко Марковски, родом от Велес.

У Вапцаров няма да открием подобни редове:

*Везден одам, везден траам,
Везден в судни маки чмаам...
Глава веднам... съзи леам*

и сред луту рани тлеам.

(Коле Неделковски, „Мъскавици“, София, 1940, с.32)

Днес Коле Неделковски е смятан в Македония за македонски национален поет, още повече, че смъртта му през септември 1941 г. след престрелка с полицията на ул. „Паренсов“ в София, се възприема като убийство на поета заради македонското му самосъзнание.

Нито пък такива:

*Ф кърф памет щука пред суроф век;
А жена чека и клетви вие,
До нея дете на земня гние,
И яд и болес и плач и щрек.*

(Венко Марковски, „Луня. Македонска лирика“, София, 1940, с.137).

Впоследствие Венко Марковски също променя позицията си. От 1945-1949 г. е народен представител в парламента в Скопие. Големите му идеи за развитие на македонския език и книжовност обаче не се споделят от югославските функционери. От 1956 до 1961 г. лежи в лагера „Голи оток“ и през 1968 г. се връща със семейството си в България, където го правят академик и народен деятел на културата.

Каква би била съдбата и траекторията на Никола Вапцаров след 1944 г., ако бе получил не смъртна, а доживотна присъда, можем само да гадаем.

От показанията му пред следствието узнаваме, че той е решил да напише по поръчка на партията стихотворение за Македония. Възложителят е неговият началник Цвятко Радойнов (Васил): *„След дълго обмисляне на темите аз реших да напиша за войната в Македония. И действително написах стихотворение на тази тема. Оставих го в бележника си, но после го изгорих, защото бе компрометиращо. Не се страхувах, че ще го забравя. Помня наизуст всички стихове. След седмица дойде Васил, казах му, че съм написал стихотворение. Поиска да го чуе и му го прорецитирах. Един път, след това, ме накара да му го кажа още веднъж. Васил намери стихотворението, че е построено по погрешна идеологическа база, защото най-напред се отнася по тема за събития, които са минали. Направи ми забележка, че погрешно хуля*

целия германски народ, а би трябвало да насоча жилото срещу фашизма. Намери неуместно подчертано, че не за пръв път влиза у нас историята с кървавата мутра, защото в Македония са влизали и турци, и гърци, и сърби, а в настоящия момент ние нямаме интерес да припомниме всичко това... Колкото и да знаех, че в настоящия момент поезията не е лична амбиция, мене ми стана криво и реших да напиша ново... Една сутрин, без да искам, си спомних една мисъл на Ленин — електрификация плюс колективизация значи комунизъм — тази мисъл ми послужи за база на ново стихотворение, което носеше заглавие „Бъдеще“. Не зная по какви причини краят на стихотворението не можах да довърша“.

Примери като този няма как да не подсещат какво се случва, когато не само поезията, а и историята бъдат пряко подчинени на идеологията.

И ни връщат към много неща, в които тепърва трябва да вникнем и осмислим.

Включително и чрез въпроса, завещан ни от самия Вапцаров:

*Какво ще остане
от мене тогава? —
Миг след грабежа
ще бъде разнищен.
И още по-ясно,
и още по-право —
миг след грабежа
ще бъде аз нищо.*

(Никола Вапцаров, „Вяра“)

Тони Николов е български автор и журналист, програмен директор на фондация „Комунитас“, член на редакционния комитет на списание „Християнство и култура“ и сътрудник в седмичника „Култура“.

Защо авторитарните водачи се страхуват от LGBT-правата?

Автор(и): Маша Гисън

26 юни 2017 беше за мен лична годишнина: една година преди това бях написала статия, в която настоявах да се остави настрана идеята за тръмпово-руска конспирация (да, тази идея беше при нас още преди година), в името на много по-важната задача да си представим какво друго би могло да ни донесе президентството на Тръмп. Писах, че Тръмп би могъл да разпали война у дома и, макар и да е трудно да се предвиди мишената, „очакването ми е тя да бъде LGBT-общността, тъй като нейното приемане е най-ясната и драстична социална промяна в Америка през последното десетилетие, така че една анти-гей кампания би могла да впрегне в работа желанието за завръщане към едно време, в което избирателите на Тръмп са се чувствали удобно“. Това беше мисловно упражнение; даже и в момента, в който предлагах аргумент, който смятах за логичен, аз не можех да повярвам на собствените си думи. Но в сряда тази седмица, една година след като направих онази прогноза, президентът Тръмп обяви, чрез туийт, че на трансджендър-хората няма да се позволява повече да служат в армията на САЩ – преобръщане на една политика, което би могло директно и незабавно да засегне хиляди хора.

Много коментатори незабавно обяха този ход за тактическа маневра, за опит да се отвлече вниманието от историята за руската конспирация, битката около реформата на здравната система или всяко друго нещо, което те считат за по-важно от заявлението на президента, че група американци са граждани от втора ръка. Това е не само груба обида срещу трансджендър-хората, но и базисна неспособност да се разбере емоционалната логика на тръмпизма. Това е логика, която Тръмп споделя с повечето съвременни „силовици“ и именно тази логика прави атаката му срещу LGBT-правата толкова предсказуема, дори и в момента, в който той буквално уви флага с дъгата около тялото си миналата година.

Тръмп беше избран въз основа на обещанието да ни върне към едно мечтано минало – време, което вече не си спомняме, защото то всъщност не е съществувало никога, но пък е такова, в което Америка е онзи вид величие, което Тръмп обеща да възстанови. Тръмп споделя този вид носталгия с Владимир Путин, който прекара последните пет години в приказки за руските „традиционни ценности“, а също и с унгарския президент Виктор Орбан, който предупреждава LGBT-хората да не ставали „провокативни“, както и с множество европейски популисти, които обещават завръщане към някакво митично „традиционно“ минало.

С няколко изключения, страните, които станаха по-малко демократични през последните години, направиха от въпроса за LGBT-правата бойна тема. Москва забрани прайд-парадите и „пропагандата на нетрадиционни сексуални връзки“, докато Чечения – в технически смисъл регион от Русия – предприе кампания за прочистване на „обратните“. В Будапеща прайд-маршът се е превърнал в ежегоден парад на опозицията: много, ако ли не и всички участници в него са хетеросексуални хора, които използват деня, за да излязат и демонстрират срещу правителството на Орбан. В Турция на Реджеп Ердоган за разпръскване на истанбулския прайд-парад бяха използвани водни помпи. Индия на [президента] Нарендра Моди рекриминализира хомосексуалността (мака че правата на трансджендър-хората бяха запазени). В Египет, където гей-хората получиха нови права през краткия период на демокрация след революцията от 2011, днес, под диктатурата на Абдел Фатах ел-Сиси те отново са подложени на постоянен тормоз и наблюдение, а стотици от тях са арестувани.

Изrael на Беньямин Нетаняху е показателно изключение от това правило: правителството шумно рекламира позицията си по въпроса за LGBT-правата именно за да затвърди иначе опърпаните си демократични акредитиви – тактика, която писателката Сара Шулман нарича „пране в розово“. С други думи, правата на „обратните“ са всичко друго, но не и нещо второстепенно: те са граница, понякога границата в глобалния поврат към авторитаризъм.

Апелът на авторитаризма се състои в обещанието за радикално опростяване, за липса на избор. Във въображаемото минало на Тръмп всеки човек има точно определено място и сигурно определено бъдеще, всички и всичко е точно така, както е изглеждало, а правителството се управлява от един човек, който раздава заповеди, които не могат да бъ-

дат поставяни под въпрос. Самото съществуване на обратни хора – и особено на трансджендър хора – е вече предизвикателство към тази визия. Транс-хората усложняват нещата, те поставят бъдещето под въпрос като оформят свое собствено такова, добавят пластове на интерпретация към външния вид на нещата и отправят предизвикателства към логиката, според която един човек трябва да постановява съдбата на хората и страната.

Човек може да се надсмива над предпоставките, върху които се гради руската забрана върху „хомосексуалната пропаганда“ – сякаш излагането на показ на „обратността“, или дори само подобие на дъга (правени са и такива твърдения) би могло да направи от хетеросексуална личност хомосексуална. В същото време в Русия обраните хора предоставят на правителството идеален обект на пропаганда, тъй като самата идея за тях служи като удобно обобщение за цялата епоха на либерализация, която днес бива премълчавана. Преди колапса на Съветския съюз през 1991 обратността беше немислима. След него тя стана възможна заедно с много други неща: светът стана сложен, изпълнен с различни възможности и несигурности. Освен това той стан апо-плашец – именно защото вече нищо не беше сигурно.

Този страх прекосява всички географски граници: той се чувства по един и същи начин в страни, които никога преди това не са били комунистически, но и в общества, които никога не са били видимо затворени. Ускорената загуба на икономическа сигурност, изчезването на дългогодишни кариери, засилващото се усещане за свят, който се трансформира чрез движенията на хора през различни граници – всички тези неща се случват в едно и също време заедно с увеличаващата се видимост на LGBT-хората. В Америка също гледката на някоя обратна личност може да пробуди страха пред промените.

Кампанията на Тръмп се базираше на думата „отново“, на обещанията „да се върне обратно“ усещането за сигурност и по-прости времена. Когато обещавахе да изгради стена или да се бори по-усилено срещу най-различни несъществуващи вълни от престъпност (градска, имигрантска), той обещавахе да предпазва американците от странното, непознатото, непредсказуемото. Тук също „обратните“ могат да послужат като удобен символ. Изпращайки туийта, в който съобщава, че е решил да забрани на трансджендър-хората да участват в армията, Тръмп показва, че е именно авторитарният водач, който те са избрали: той може

да контролира хората като издаде заповед. И тази заповед противопоставя военните – символът на американската сигурност – на трансджендър-хората, които карата толкова много американци да се чувстват неспокойни.

Да се гледа към човек, който олицетворява избора – възможността да бъдем или да станем различни – може да бъде като поглед в някаква бездна от несигурност. В този смисъл, наблюдаването на прайд-парад или на транс-личност може да накара някой хетерогенен човек да се почувства много обратен: то демонстрира възможности, то прави света да изглежда плашещ. То говори за модерната трудност, описана от социалния психолог Ерих Фром в книгата му за възхода на нацизма, *Бягство от свободата*: възможността човек да изобрети самия себе си. Човек вече не е роден като търговец или селянин, мъж или жена. Тази свобода може да се изживява като непоносимо бреме. Не е за учудване, че най-известното в Америка анти-трансджендър законодателно постановление – издадената в Северна Каролина забрана за използване на обществени тоалетни – се фокусира върху свидетелството за раждане като най-важен документ. Постановявайки, че хората трябва да ползват обществени тоалетни, отговарящи на пола, записан в свидетелството им за раждане, законът създаде ситуация, при която хора, които изглеждат, държат се като, миришат като – които идентифицират себе си и живеят като – жени, трябва да ползват мъжки тоалетни, и обратно – но по същество той постановяваше, че човешката позиция в света е определена по рождение.

В хода на последния половин век американското LGBT-движение се поддаде на вярването, че идентичността на даден човек вече присъства при раждането му/й. „Роден такъв/такава“ беше мантрата, която направи възможно постигането на много от политическите победи и голяма част от културното приемане на LGBT-хората, ако и да изтласка извън обсега на полезрение изживения от множество обратни хора житейски опит на собствен избор. Но няма такова количество уверения, че LGBT-хората „просто не могат другояче“, което да смекчи безпокойството, предизвиквано от гледката на хора, сменящи половите си [джендър] роли. Това е видът безпокойство, към който се обръщаше Тръмп като кандидат – и към което се обръща отново, с очевидното обещание да прочисти трансджендър-хората, които са вече на служба в армията. Това не е просто опит за отвлечение на вниманието: това е самата същност на тръмпизма.

Маша Гисън е руска и американска журналистка, авторка, преводачка и активистка. Тя е открита и директна критичка на руския президент Владимир Путин, както и на американския президент Доналд Тръмп.

Коментари (2)

- 06-08-2017|**сухи**

Дайте ни права, защото... „демокрацията“ е еди какво си. Но всички „права“ са извоюват, те не се дават. Освен това дълбоко неправилното, че „избор“ имали само обратните?! Че носели безпокойство – безпокойството е същностен признак на човешката природа, и не е полово детерминирано. Съмнителни са и други „изводи“ на авторката.

- 06-08-2017|**Гост**

Сухи, в какъв смисъл „извоюват“? Как според Вас се воюва при демокрацията? С пушки, с барикади, или може би с целенасочени политически „мокри дела“ (т.е. „убийства“ на руския криминален жаргон), или заплахи за тях? Не бъркайте борбата на гражданина за права с борбата на комунистите за власт (нали точно властта „не се дава, а се взема“ по думите на „професионалните революционери“). Демокрацията е състояние, при което можеш да се бориш „сух“, т.е. без да убиваш, а само като кажеш нещо, напр. като си поискаш правата.

Културните войни в днешна Русия

Автор(и): Борис Фаликов

През пролетта на 2015 Тихон – митрополитът на Новосибирск – подаде съдебна жалба срещу мениджъра на Новосибирската опера, Борис Мездрих, и режисьора Тимофей Кулябин. Последният беше поставил продукцията на вагнеровия *Танхойзер* и митрополитът настояваше, че представлението накарнява религиозните чувства на вярващите. След аферата с групата Пуси Райът (2012) в руското наказателно законодателство бяха направени промени и накарняването на религиозните чувства днес се счита за криминално престъпление. Заедно с моя колега от Московския университет Владимир Винокуров аз бях поканен да бъда експертен свидетел по време на съдебната процедура. И двамата специализираме в областта на религиозните изследвания и адвокатският екип желаше да обясним религиозния символизъм на представлението.

Младият и новаторски настроен режисьор е модернизирал либретото (което е обичайна практика при днешните оперни представления) и прави от вагнеровия минезингер Танхойзер международно известен филмов режисьор. Героят заснема филм за „скритите години“ на Христос, които той прекарва в пещерата на Венера, но след това се измъква от изкусителното пленничество, за да довърши саможертвеното си дело. Филмът се превръща в скандал по време на международен фестивал; Танхойзер се чувства прокълнат и заминава на поклонничество в Рим, където самият папа го опрощава. В този момент обаче реалният митрополит на Новосибирск, за разлика от фиктивния глава на католическата църква, реши да възприеме по-малко милостив подход и обвини режисьора на операта в представяне на Христос по неуместен начин на сцената на новосибирската опера. Аргументите, че въпросният герой е не Христос от Евангелията, а фигура, измислена от Кулябин в много по-различен контекст, не успяха да убедят митрополита. Обвиненията му бяха подкрепени от малка група „истински вярващи“, които не

бяха гледали представлението, но бяха чували за неговите „атаки“ срещу православната църква. Едва ли е нужно да се казва, че митрополитът също не беше гледал представлението.

Всички тези обвинения, основаващи се на нещо дотуто, не ме удивиха особено много. Това не е нито първият, нито последният случай на културни войни в днешна Русия. Тези случаи следват един повече или по-малко общ сценарий. Консервативни вярващи искат да монополизират религиозния символизъм и настояват, че използването му от съвременни артисти не е нищо повече от богохулство. Но въпросът, с който се обърна към мен държавният прокурор, когато застанах на свидетелския подиум, наистина ме изненада. Той ме попита дали вярвам в Бог. Адвокатът възрази, че не трябва да ми се задават лични въпроси от този род. Но това не възпря прокурора, който ми обеща всички пламъци на ада, ако съм се осмелял да защита едно толкова богохулствено оперно представление.

Културни войни днес се водят навсякъде по света, но, доколкото мога да разбера от опита си в новосибирския съд, позицията на руското правителство може би е по-близка до онази на страните от глобалния Юг, отколкото до онази на страните от Запада. Това не е позиция на неутрален арбитър, каквато се предполага тя да бъде в страни с разделение между църквата и държавата. Но според член 14 от руската конституция това разделение е реално. В статията си правя опит да обясня това противоречие.

Православните вярващи като избирателна база

Новата руска конституция беше приета през 1993. След повече от 70 години на „научен атеизъм“, който беше неразделна част от официална комунистическа идеология, тя обявява както независимостта на църквата от държавата, така и свободата на вероизповеданията. Съживяването на религиозните чувства започна незабавно. Руската православна църква (РПЦ) беше водачът на това съживяване и допитванията до общественото мнение показваха, че броят на православните вярващи се увеличава лавинообразно. През 1990-те това бяха 30-35% от населението, а едно десетилетие по-късно той практически се беше удвоил. Управниците на нова Русия разбираха много добре, че православните вярващи съставляват мощна избирателна база и се опитваха да правят всичко възможно, за да запазят добри отношения с РПЦ. Първо, през 1997 руски-

ят президент Борис Елцин направи поправки в конституцията, които обявиха православната вяра (заедно с исляма, будизма и юдаизма) за „традиционни религии“ на Русия. Каквото и друго да означаваше това, то при всички случаи отдаде предпочитание на РПЦ пред католиците и протестантите. Православната църква незабавно започна да се възползва от това. РПЦ започна да лобира за преподаване на „православна култура“ в училищата и въвеждане на свещенически постове в руската армия и наказателни институции. В началото всичко това не се сблъска с особено много съпротива, тъй като доверието в РПЦ беше сравнително голямо. Според допитванията тогава тя разполагаше с доверието на около 40-5-% от населението. Но някои родители все още се тревожеха, че „православната култура“ може да бъде наложена на децата им в училищата и изказваха несъгласието си. Много повече критика последва когато РПЦ се опита да си присвои някои музеи, разположени в манастири и метохи. Музейните експерти възразиха, че новите собственици не притежават необходимата компетентност, за да възстановяват древни сгради и обекти на изкуството. Третирането на стари фрески и икони предизвика особени опасения, а някои от тях със сигурност бяха невъзвратимо повредени.

Ситуацията започна да се променя драстично когато патриарх Алексей II почина през 2008, а на следващата година беше избран нов патриарх, Кирил. Той беше млад (дор. 1946) и много енергичен администратор. Лобистките усилия на църквата се удвоиха под умелото му ръководство и много скоро РПЦ стана единствената институция в страната, която си осигури реституционни права. Това означаваше, че предреволюционните собствениosti трябваше да ѝ бъдат възвърнати. Едва ли е нужно да се казва, че конфликтите между църквата и не само музеите, но и множество други настоящи собственици достигнаха ново равнище на интензивност.

При новия патриарх РПЦ започна да се намесва усилено в социалния и културен живот на страната. Тя зае консервативни позиции по въпроси на обществения морал (против абортите и LGBT-правата), съвременното изкуство (обвинявайки артисти в накърняване на религиозни чувства), науката (против еволюционната теория и генетичното инженерство) и проблеми на семейството (против права на децата и изкуствено оплождане), плюс някои други. Тази дейност на РПЦ засегна практическите интереси на много социални групи, преди всичко тя

нямаше как да не предизвика отрицателна реакция сред образованото, градско население. Съвременни артисти се оплакваха, че се ограничава творческата им свобода. „Истинските вярващи“, както сами предпочитат да се наричат, нападаха изложби на съвременно изкуство, обвиняваха артистите в простация и богохулство, качваха се на сцената, за да осуетяват представления, които според тях са кощунствени. Учениците се оплакваха, че различни обскуранти се опитват да се намесват в работата им. Истински скандал се разрази когато към Националната университет за атомни изследвания в Москва беше учредена катедра по теология.

Но от консервативния активизъм на църквата бяха засегнати и много по-широки обществени слоеве. Жените се почувстваха застрашени, че ще бъдат лишени от свобода на избора. Действително, патриархът подписа колективно писмо, в което се изисква абортите да бъдат забранени. Нещо повече, РПЦ започна да лобира за нови закони, целящи премахването на разходите по аборти от държавния пакет за здравни осигуровки. Правата за изкуствено оплодяване също бяха атакувани.

Културните войни станаха неизбежни в Русия.

Идеологията на „традиционните ценности“

Очевидно е, че всички тези успешни социални и културни инициативи на РПЦ не биха били възможни без силната подкрепа на държавата. Разбираемо е, че руските власти продължават да култивират властовата си база от православни вярващи. Но защо би трябвало да го правят право в лицето на нарастващата обществена съпротива, поне срещу някои от църковните инициативи? Отговорът на този въпрос се крие в промяната на политиката, която режимът на Путин предприе както у дома, така и в чужбина. Тя представлява рязък завой към увеличен консерватизъм и този политически маньовър се нуждаеше от нова, собствена идеология. Естественият консерватизъм на РПЦ се превърна в неразделна част от тази идеология на завръщане към „традиционни ценности“, обвързани със славното минало на велика Русия.

Именно по този начин между държавата и църквата беше сключен неформален конкордат [споразумение между църквата и държавата]. Наричам го „неформален“, защото клаузата за разделение между църквата и държавата си остава непроменена в конституцията. Но в действителност властите направиха всичко възможно, за да поддър-

жат инициативите на РПЦ и православието започна да функционира като важен източник на новата държавна идеология. Разбира се, някои от православните митологеми бяха секуларизирани в хода на този процес. Например идеята за „руския свят“, формулирана първоначално от патриарх Кирил, се основава на историческия факт, че киевският княз Владимир е покръстил древните славяни през 988. Патриархът използва това, за да покаже първоначалното единство на трите славянски народа, основаващо се на общата им вяра, а заедно с това да докаже правото на Московската патриаршия да функционира в Русия, Беларус и Украйна. Но Кремъл използва това, за да оправдае присъединяването на Крим през 2014. Друг пример за секуларно използване на православно учение от страна на правителството беше неговата позиция против абортите. За църквата това е морален въпрос, но за властите това беше начин да се реши демографската криза. Но РПЦ нямаше нищо против секуларизацията на учението ѝ, докато това помагаше да се усилят изгодните ѝ връзки с държавата. Освен това РПС винаги можеше да разчита на властите, ако се почувстваше застрашена. И наистина, след „пънкарската молитва“, извършена от групата Пуси райът в църквата „Христос спасителят“ в Москва, член 148 беше променен по такъв начин, че накръняването на религиозните чувства се превърна в криминално престъпление.

Междувременно в руското общество започна да се оформя силна секуларна фракция, като реакция срещу този идеологически съюз. Нейните членове принадлежат най-вече към средите на образованото градско население, но напоследък враждебното отношение към РПЦ започва да се разпространява сред по-широки слоеве от руското общество. И докато първоначалното ядро се обявяваше срещу очевидното нарушение на конституцията, водещо до онова, което те наричат „клерикализация на обществото“, една втора група е силно разгневена от огромните финансови възнаграждения, които РПЦ получава от правителството. В техните очи това е чиста корупция. Историите за много скъпите часовници, които патриарх Кирил понякога носи, както и за млади свещеници, каращи луксозни коли, са много популярни в руския Интернет.

Този гняв към увеличаващата се консервативна намеса на РПЦ в социалния и културен живот на обществото, при това подпомагана от руското правителство, засилва „антиклерикалния фронт“. Но неговите врагове в културните войни са по-многобройни. Те изцяло подкрепят

„традиционните ценности“, обявени от Кремъл и църквата. В резултат на това ксенофобията, национализмът и хомофобията, подхранвани от новата идеология, се засилват все повече. Това прави културните войни все по-и по-ожесточени. Какво може да се очаква в близко бъдеще?

Бъдещето на културните войни

Режимът на Путин не е толкова сигурен в себе си, колкото това изглежда отстрани. Огромното „патриотично“ мнозинство, което се оформи като негова подкрепяща база след присъединяването на Крим, изглежда напоследък започва да еродира поради влошаващите се икономически условия. През 2019 Путин ще се изправи пред нови избори (досега той все още не е обявил намеренията си официално, но на практика никой не се съмнява в това). В тази ситуация са възможни два сценария. **Първият** е нова мобилизация на путинското мнозинство. Това би означавало увеличаващ се натиск срещу „несъгласното“ малцинство, което ще бъде превърнато, заедно със западните му покровители, в изкупителна жертва, чрез която да се обяснят руските проблеми. Това ще доведе до още по-голямо засилване на идеологията на „традиционните ценности“ и правителствена подкрепа за фракцията на „истински вярващите“ на полето на културните войни. **Вторият** сценарий е напълно противоположен. Кремъл може и да не се опита да разклати лодката и поляризира обществото. В този случай той ще се дистанцира от културните войни, оставяйки ги да се развиват по собствен път.

Напоследък има поне два примера за прилагане на именно тази политика. Губернаторът на Санкт Петербург, Георгий Полтавченко – бивш офицер от КГБ и ревностно вярващ православен (той често прави поклонничества до Атон в Гърция), обяви в началото на 2017, че ще даде на РПЦ прочутата катедрала „Свети Исак“ [Исаакиевский собор] (в момента тя е музей). Разгневената общественост, ръководена от секуларната фракция, започна ожесточено да протестира срещу това решение. Оформи се цяло движение и „аферата Свети Исак“ стигна до националните новини. След няколко седмици на усилващи се дебати Кремъл обяви, че няма участие в това решение и че това е инициатива на губернатора Полтавченко. Какво ще се случи в края на краищата не е съвсем ясно, но сигналът от Кремъл определено означава, че там се предпочита неутралната позиция.

Вторият пример за сравнителната съдържаност на Кремъл е случаят на [Руслан Соколовски в Екатеринбург](#). Младият блогър е играл Покемон Го в една от градските църкви и е направил видеоклип, който е публикувал в блога си, заедно с някои антиклерикални коментари. Местните църковни власти подадоха срещу блогъра жалба в съда, поради накърняване на религиозните чувства. Соколовски беше арестуван и прокурорът изиска присъда от 3,5 години. Последва обаче масово публично възмущение и дори губернаторът на Екатеринбург, Евгений Ройзман, заяви, че присъдата е може би прекалено строга. В края на краищата съдът постанови условна присъда. И тъй като съдебната система в Русия е всичко друго, но не и независима, обществеността прие това като знак, че Кремъл не желае да клати лодката преди президентските избори.

Който и от двата сценария Кремъл да предпочете в края на краищата, никой от тях няма да означава фундаментална промяна в политиката на „традиционните ценности“ и неформалния конкордат между РПЦ и държавата. Режимът на Путин е обвързал прекалено тясно политическата си съдба с всичко това. Промяна на курса може да се получи само след неговото сваляне. А дотогава руската държава ще си остава обвързана страна в културните войни.

Борис Фаликов е руски историк и публицист, специалист в областта на новите религиозни движения. Кандидат на историческите науки, доцент в Центъра за изучаване на религиите към Руския държавен хуманитарен университет.

Коментари (1)

- 18-08-2017|**Гост**

„...Промяна на курса може да се получи само след неговото сваляне...“
(на Путин). И какъв начин предлага неуважаемият автор за това сваляне – неонацистки майдан като в Украйна (бъдеща Новорусия или Малорусия – според конюнктурата) ?!

Предметите от ежедневието като инструменти на страха

Автор(и): Аманда Тауб

Този път беше Барселона. Обикновена кола за разнасяне на стоки беше превърната в смъртоносно, не подбиращо жертвите си оръжие.

Изглежда че това беше пореден удар срещу доверието в едно от основните ни социални споразумения: че хората по принцип се намират в сигурност когато ходят по улиците, разчитайки на това, че шофьорите ще се опитват поне да се придържат към правилата за движение. Че катастрофите са нещо безлично и случайно, и че всички се опитват да ги избягват.

И макар че терористическите атаки, извършвани с помощта на автомобили през последните две години бяха далеч по-редки от „обикновените катастрофи“, те са предупреждение, че всеки шофьор е в състояние да използва колата си като смъртоносно оръжие. Но ако всяко нещо – дори нещо толкова обичайно като автомобил – може да бъде превърнато в оръжие, то това добавя към ежедневието градски живот съществено усещане за заплаха.

Години на изследвания са показали, че страхът може евентуално да разделя и отравя обществата, като ожесточава хората срещу ония, които те възприемат като чужди, карайки ги дори да се отказват от някои ключови ценности. Този вид нападение, чрез използване на един от най-обичайните предмети в ежедневието, е в състояние да усилва подобни реакции.

Политолозите Марк Хетърингтън и Елизабет Сухей са открили например, че когато хора, които обикновено са открити и доверчиви към чуждите, изпитат усещането, че са заплашени от терористична атака, те стават по-склонни да поддържат сурови, авторитарни политики и готови да пожертват някои граждански права в замяна на обещания за сигурност.

Терористичните атаки целят да привлекат общественото внимание и да внушават широко разпространено усещане за ужас. Те ни принуждават, като членове на обществото, да извършим следното пресмятане: може ли това да се случи на мен или на някой, когото обичам? Има ли начин да остана в сигурност? Какво ще струва да бъда защитен/а?

За да намерим увереност, ние търсим стратегии, които ни помагат да отговорим на такива въпроси по начин, който вдъхва увереност.

След атаките от 11 септември например, много хора започнаха да избягват пътнически полети. Хората, работещи в малки, анонимни сгради, можеха да се успокояват с мисълта, че само сгради с такава голяма публична видимост като Световния търговски център се намират в опасност да се превърнат в мишени.

Но колите, камионите и микробусите са навсякъде около нас. Не може да се измисли набор от правила или ограничения – с изключение на пълното им изключване от ежедневието – които да ни защитят напълно срещу атаки от този род.

Рискът човек да бъде убит при такъв вид атака е нисък. Само в Съединените щати автомобилните катастрофи убиват 30 до 40 хиляди души годишно. Терористичните атаки по целия свят, при които са използвани коли или други превозни средства, са убили само нищожен в сравнение с тези цифри брой хора.

Но такъв вид пресмятания не могат да отстранят страха. Възможността за катастрофа се възприема по съвсем друг начин в сравнение с онази да бъдеш избран/а преднамерено, ако и по случаен принцип, като жертва на убийство.

И все пак историята на градовете винаги е била свързана с необходимостта от справяне с привидно широко разпространени опасности, включително и тероризъм.

През ранните 1990 години, след като терористи от ИРА поставиха бомба в кошче за боклук в една от станциите на лондонското метро, градското управление отстрани голяма част от тези кошчета. Посещавайки града, човек трябваше или да се чуди на липсата на места за отпадъци или, ако знаеше причината за това, да вижда във всяко място без кош за отпадъци един вид напомняне, че зад всеки ъгъл може да го/я очаква бомба. Страхът малко по-малко намаля, примесвайки се с фона от „обичайни“ опасности, свързани с живота в големия град.

Като изкривяват смисъла на употребата на една обичайна машина, нападения като това от Барселона създават усещането, че общественият живот е наситен с неизбежни опасности. Когато всяко нещо може да се превърне в оръжие, това отслабва надеждата, че терористическите атаки са по някакъв начин предсказуеми или контролируеми. Не са необходими никакви особени способности или ресурси, за да се вземе микробус, който да бъде засилен срещу група невинни хора. Всичко, което е необходимо за нещо такова, е мотивация.

Този страх е не просто неприятен. Той може да има съвсем реално въздействие върху обществото и политиката.

Последните атаки в Европа могат например да обяснят защо едно скорошно изследване на Чатъм хаус, британска изследователска фирма, е открило, че повече от половината европейци поддържат идеята за забрана на имиграцията от страни с мюсюлмански мнозинства.

Други изследвания показват, че когато хората изпитват усещането, че се намират под нападение поради членството си в конкретна група, определяна от неща като религията, националността или расата им, те се привързват по-силно към тази идентичност, стават по-закоравели и по-подозрителни към чуждите. Това може да насърчи нещото, което социалните учени наричат „извън-групиране“ [outgrouping] – страх от чужди и желание те да бъдат контролирани или наказвани. Когато терористическите организации изберат за цел да речем, хора от Запада, това води изключващо поведение.

А това чувство за „нас“ срещу „тях“ разделя обществото, усилва предразсъдъците и създава линии на социални битки – именно онзи вид неща, които насърчават крайнодесните популисти, печелещи популярност през последно време в Европа и Съединените щати.

Тези изследвания подсказват, че страхът, създаван от атаките, като подкопава общественото доверие и единство, може да доведе до дълбоки и продължителни щети, по-малко видими, но несравнимо по-големи от непосредствените жертви.

Каквито и да са последствията от подобни атаки върху западните политики, те вече променят, по едва доловими, но несъмнени начини, мисловната география на градския живот. И докато градовете по неизбежност издигат все повече бариери, за да предотвратят отдалечената опасност от една или друга атака, ние ще започваме все по-ясно да осъз-

наваме вечно-присъстващата заплаха, отправяна към нас от ежедневните предмети.

Аманда Тауб е американска правозащитничка и журналистка, сътрудничка на *Ню Йорк Таймс*, където води рубриката „The Interpreter“ в сътрудничество с Макс Фишер.

Пари за роми, пак

Автор(и): Веселина Седларска

Европа дава 80 милиона лева за българските роми.

Сложете в едно изречение думата ром/циганин и каквото ви хрумне число и всеки ще повярва. „Пък един циганин имал да плаща седем хиляди за ток и пет хиляди за вода, ама нито му ги търсят, нито му спират тока и водата.“ Вие точно може и да не сте повярвали на това измислено в момента изречение, но то е защото бяхте предупредени. „Милиони левове усвоиха неправителствени организации от декадата на ромското включване и какво промениха – нищо. Само дето се изръси бюджетът.“ От това твърдение е вярна средната част – резултатът от десетилетието е едно голямо нищо. Последната част е невярна, на държавния ни бюджет декадата за ромското включване не струваше нищо. Чужди бяха предназначенията пари, а тук никой не си направи труда да ги усвоява, така че и първата част на твърдението отпада.

Сега да видим как стоят нещата с първото изречение – Европа дава 80 милиона лева за българските цигани. В общи линии е така, 80 милиона лева европейски пари могат да бъдат похарчени до 2020 година от българските общини за преодоляване на социалната изолация на около 12 000 роми. Всяка от думите в това изречение е под въпрос, а най-големият от тях виси над думичката „могат“. Могат да усвоят. Могат ли наистина?

Но да видим първо какво е основанието на Европа да дава такива пари за ромите, които са трън очите на българите. (Тук няма нужда от уточняване – и ромите, и парите за тях са трън в очите на повечето българи.) Ако зависеше от мен, щях да поискам много повече пари от Европа за българските цигани. И не от сантиментални подбуди или покровителствени намерения, не. Щях да ги поискам, защото виждам огромният проблем на България, който се задава от години и който – ако не бъде решен днес, утре ще е не само късно, но и невъзможно. Щях да поискам Европа да участва финансово в решаването му, защото има

дълг към България не само по актуални днешни, но и по исторически причини. Тези исторически причини са широко неизвестни, затова ще ги припомним и след това ще продължим с анализ на онова изречение.

Можете ли да обясните българската история и народопсихология без петте века турско иго? Всеки по-сериозен изследовател ще каже, че не. Ето какво се е случвало с циганите през същите тези векове. 1385 г., Румъния – първи съобщения за търговия на роби цигани. 1417 г., Швейцария – на заседание на парламента в Люцерн е отказан достъп на циганите в страната. 1492 г., Испания – внесен е законопроект за прогонването на циганите. 1498 г., Германия – разпоредено е циганите да бъдат изгонени. 1504 г., Франция – гонят циганите. 1510 г., Швейцария – решено е циганите, открити в страната, да бъдат наказвани със смърт. 1525 г., Швеция – заповядано е циганите да напуснат. 1554 г., Англия – смърт за циганите, които не са напуснали страната в срок от 1 месец. Прескачаме 1-2 века с подобна информация. 1749 г., Испания – затвор за всички цигани. 1782 г., Унгария – 200 цигани обвинени в канибализъм. 1830 г., Германия – властите отнемат цигански деца и ги дават за осиновяване. 1872 г., Белгия – циганите са прокудени.

И накъде са били изтиквани тези хора? Къде е била зоната за оцеляване? Защо са най-много в България (като процент от населението) и в Румъния (като бройка)? Толкова за уж нетолерантната османска империя и уж толерантната Европа.

Циганите са хора, преминавали през огромни гонения, преследване, заплахи, страх. Хора, които поколения наред са тренирани да хукват на път, да се крият, да се свият, да се шмугнат, да изчезват. От Индия тръгват като кастата на „недосегаемите“ (хора толкова отречени и отхвърлени, че не трябва да бъдат докосвани), в Европа им се налага да бъдат и „невидимите“, за да оцелеят. В студената по нрав Англия те и до днес са номади, *travellers*, пътуващите. В топлата по нрави България са йерлии, уседнали.

В Европа по приблизително точни данни има около 10 милиона цигани. Замисляме ли се как тези хора без държава, без история, без писменост, без единен език и без обща религия успяват да съхранят представата за общност при всичките гонения и цялото презрение, което ги е съпровождало през вековете. Това не са евреи, които, подложени на същото преследване, са се подслонявали в една религия, между кориците на една Тора, в една обща вяра за избраничество, в застъпничество

на влиятелни хора и велики сили. Странно е, че тези две преследвани с еднаква стръв общности са оцелявали по два коренно противоположни начина. Евреите – с образование, за да се вградят във всяка следваща среда и така да оцелеят. Циганите – с опазване от образованието, за да не се вградят в средата, защото това застрашава да ги претопи. Свободата – тя е на първо място в ценностите на циганите. Свободата ги дистанцира от гаджосите (нециганите), тя запазва целостта на пръснатото племе.

В Англия живеещите в каравани цигани нямат вид на бедни, но напускат училище на 12 години – момичетата, на 14 – момчетата. За да не станат като всички други. Ако се направи проучване в коя европейска държава има най-много цигани с висше образование, това вероятно ще е България. Само в Сливен в един момент те бяха 120. Страната, която най-малко е преследвала циганите, е постигнала най-голяма промяна в защитните механизми на подхранвани с векове инстинкти. Сега Европа хвали България, че е спасила своите евреи и я укорява, че е безотговорна към своите цигани. Това е високомерното лицемерие на едни чистофайни администратори, които иначе трябва да признаят, че имат задължение към всички цигани, защото докато те са ги прогонвали и убивали, България е била за тях щадящо място.

Ето, такива са ми основанията да смятам, че каквито и милиони да даде Европа на България за решаването на ромските проблеми, все ще е с основателна причина. Изцяло прагматични са тези основания – имаме проблем, той трябва да се решава, някой трябва да финансира решаването. Никакви емоции няма в такъв подход. И няма нужда от емоции – умиляването, видяхме, не върши работа. Още повече не върши работа омразата, но това още не сме го разбрали и дано не го разберем по трудния, не дай боже, кървавия начин.

Каква обаче е истината за онези 80 милиона лева, които Европа дава. Не дава парите, дава само възможността да ги вземем, като общините разработят проекти за социално включване на маргинализираните общности. От предложените проекти само 52 отговорят на стандартите, тоест разработени са практични идеи, гарантирано е изпълнението им. Всеки от тях може да получи максимум 500 000 лева. Равносметката: от „дадените“ от Европа 80 милиона лева България ще получи около 25 милиона лева, защото само толкова може да усвои. Не било компютри, ами компоти и т.н., както си знаем.

Какво става ясно от всичко това? Става ясно, че българското общество има първосигнална реакция към всяко изречение, в което се говори за пари и за роми. Тя се свежда до: защо за циганите, все за циганите и т.н. Тази реакция се проявява най-бурно точно от хора, които имат сериозни аргументи да не харесват цигани – „те са мръсни, те са неграмотни“ и т.н. Ами – като са мръсни – поискайте от общината, в която живеете, да усвоява предлагани пари, за да докара вода в гетата. Не може да врещиш срещу всяка сума, която е предназначена за роми, и едновременно с това да искаш да са чисти, без гетата да водоснабдени. Съответно общините, като не чувстват натиск от общността да се решават проблемите на гетата, са ги загърбили, захвърлили, забравили. Строят фонтани, уреждат далавери, разчертават сини и зелени зони и са слепи за това, че гетата пълзят и ще превземат първо зелените, после сините зони и накрая ще се окъпят във фонтаните пред кметствата, докъдето ще са стигнали катуните.

Веселина Седларска е работила повече през времето, когато сигналът за телевизора идваше по въздуха, а за телефона – под земята, отколкото през времето, когато сигналът за телефона идва по въздуха, а за телевизора – под земята. Но и в това, и в онова време е била убедена, че това, което се случва с хората, е много по-важно от всичко, което се случва с техническия, демократическия и другите прогреси. Написала е две книги, както и много редове за „Труд“, „Стандарт“, Радио „Свободна Европа“, „Новинар“, „Тема“.

Коментари (7)

- 20-08-2017|**Евдокия Борисова**

Великолепен текст на Веселина Седларска, точна, аргументирана и обобщителна както винаги! Право в десетката, браво! Само искам да добавя и нещичко от моя собствен опит и съвсем лични наблюдения. Преподавателка съм в Шуменския университет, стотици ромски младежи учат във факултетите ни. Сред нашите възпитаници са известният журналист-блогър Огнян Исаев. А най-умната ми студентска от специалността Българска филология, току що дипломирана – вече започна работа като специалист на катедрата по методика. От ромски произход са и двамата. И сега една лична история: моя братовчедка работи като приемна майка. Да, формулировката „работи като майка“ е абсурдна, но тя го прави, както и стотици български жени от сърце. От 2 години гледа ромско дете – Емилия ще бъде вече втори клас. Братовчедка ми учи с нея ромски и турски, за да се разбират въобще някак си, научи я да говори български, накупи ѝ книжки и играчки. Ограмоти я, възпита я, обикна я – и Емилия я възприема като истинска майка. Чистичка, спретната, обичлива. Майката обаче сега се връща след няколкогодишно странство и си я иска. Защото Емилия – това са нейните доходи в България. Социалните служби са принудени да я върнат по закон. И излиза така, че системата превръща и деца, и приемни родители в разменна монета на една порочна практика. А тя е: държавата плаща веднъж заплата на приемната майка, втори път помощи на родната. Детето и неговите емоции нямат никакво значение. Братовчедка ми и Емилия плачат една за друга. Всичко, изградено дотук се срива, Емилия се връща на село и прекъсва училище. Само след няколко години тя отново ще бъде изоставена – за да отиде при друга приемна майка. И излиза така, че това дете е жертва – то не може нито да бъде отгледано от своите, нито осиновено от чуждите, нито обгрижено от държавата. Но около него се въртят едни пари. Които не са му посветени. Защото така е решила вездесъщата Система. А ние си губим времето във взаимни обвинения кой е виновен за ромския проблем: дали „нетолерантните, зли“ българи или „агресивните, мързеливи“ цигани.

- 23-08-2017|**Миро Роглев**

Как се става цигановфоб?

Каквото и да се изрече по повод за циганите – все ще е истина: тъй като истината е самовнушение на вярата (в нещо). Малко сложно за тълкуване ми се струва, затова нека се опитаме да отгатнем дружно кое е вярно в следното изречение: „Има българи, българи и българи: първите си вярват че са русофили, вторите, че са русофоби. Има и трети: (ах, те ли, те ли?!), които слагат ред в историческия ни хаос. Те, последните, не вярват в и на нищо, но добре знаят, че последната дума е тяхна собственост.“ Някъде (мисля в „Драскулки“ беше) прочетох кратката мисъл: „Трябва да мислим за думите, те не мислят за нас“. В тази връзка, коментарът Ви кънти като сговорчив спомен от бурно бъдеще, любезна госпожа Седларска.

- 10-09-2017|Valpet

В статията прави впечатление употребата на презрителния екзоним „цигани“ наред с коретния ендоним „роми“. Не смятам, че авторката изразява презрение употребявайки споменатия екзоним, но явно не си дава сметка, че това е унизително за по-просветените роми. На по-изостаналите вероятно „не им пука“. Но явно и на авторката „не ѝ пука“, с което се принизява до равнището на Валери Симеонов, Александър Каракачанов, Волен Сидеров и останалата „патриотична“ компания. По този повод, да се привеждат оправдания от рода на „ама те и германците се наричат „Deutsch“, а пък славяните им казват „немци“ е просто несериозно по ред актуални и исторически причини. Подобни оправдания се използват от антициганистите и така напомнят за расистите, които с пяна на устата защитават употребата на думата „негри“ вместо „черни“.

В допълнение, статията създава впечатление на принос към добре известния мит за „историческата толерантност на българите“, които освен евреите, били защитавали и своите роми още през времето на „петте века турско иго“ (В.Седларска). Това просто не е вярно. Османското владичество е било нетолерантно към немюсюлманите от всички етноси, но не и към отделните етноси, различни от турския. То е било нетолерантно и към турците-гагаузи, които са били християни, и е било толерантно към българите-мохамедани. Да не забравяме, че прословутото „баташко клане“ е дело на българи-мохамедани срещу българи-християни. Репресии на етническа основа в Османската империя никога не е имало и затова ромите са се чувствали по-безопасно в границите на

Балканския полуостров. Българският етнос в случая няма никаква заслуга.

А сега – за ромската история и тяхното етносъзнание. Вече е ясно, че начинът по който европейските пари се дават не води до ромска интеграция. За последната е нужно издигане не само на материалното и образователно равнище на ромите, но и на качеството на тяхното собствено ЕТНОСЪЗНАНИЕ! В това отношение, крайно противоположна е забележката на авторката, че „От Индия тръгват като кастата на „недосегаемите“ (хора толкова отречени и отхвърлени, че не трябва да бъдат докосвани)“. Кастата на недосегаемите има чисто религиозен смисъл в хиндуизма и в ключва в себе си всички не-хиндуисти, (преди всичко заради тяхната не-хиндуистка хранителна диета). Към тази секта спадат и най-изисканите европейци от хиндуистка гледна точка. Исторически установен факт е, че първите роми са били около стотина индийски занаятчии (рудничари, ковачи, ювелири, музиканти, артисти и др.), изпратени като подарък от индийски махараджа за персийския шах. В последствие тази първоначална група се разраства до размерите на етнос, между който естествено е настъпило социално разслоение на бедни и богати. Последните, обаче, са се интегрирали като в Иранското, така и по-късно във Византийското общество, а бедните роми са продължили своя път към Европа след Османското нашествие, с надеждата, че като християни ще бъдат приети нормално от своите едновеерци. По това време, обаче Европа тръгва по пътя на колониализма и индустриализацията, и конкуренти в металодобива и металообработката (както и във всички други занаяти), не са й нужни. На всичко отгоре идва и расизмът след завладяването на Новия свят, което поставя ромите сред цветнокожото население, със всички произтичащи от това възможности за дискриминация, сегрегация и репресии. В резултат ромите се маргинализират напълно, а след това и криминализират.

При така описаната европейска история на ромите, основания за що-годе достойно етносъзнание от тяхна страна, определено няма. Затова и интеграцията не върви. Единственият начин такова етносъзнание да се създаде, е като се използват европейските пари за **ВЪЗВРЪЩАНЕ НА ХИНДУИСТКИТЕ КОРЕНИ НА РОМСКАТА ИДЕНТИЧНОСТ**. Това е което може да даде етническо достойнство на ромите. Европа носи историческа вина за сегашното положение на ромите и трябва да плати на хиндуистки мисионери-учители да създадат съответни учебни центро-

ве за изучаване на ВЕЛИКАТА ХИНДУИСТКА КУЛТУРА (език, наука, религия, нрави, обичаи и пр.) за европейските роми. Научни основания за това има предостатъчно: (1) Близост на ромския език до Санскрит (около 60% лексическо и граматическо сходство); (2) Близост на ромския геном (също около 60%) до този на населението от индийския щат Пенджаб (от където са тръгнали навремето ромските предци-занаятчии).

Обучението на европейските роми от хиндуистки мисионери-учители, ще постави ромската евроинтеграция в съвсем други КУЛТУРНИ условия. Вместо ромска европеизация, ще се заговори за ромска индоевропеизация, което би издигнало тяхното етносъзнание на неизмеримо по-високо равнище, съответстващо на техния етнически произход, антропология и древна култура.

А това което е сега, е тъпчено на едно място, заради усвояването на някакви пари, от позицията на великодушни „бели“ благодетели, които не могат да надскочат примитивния навик да употребяват унизителното прозвище „цигани“ вместо коректния ендоним „роми“.

- 11-09-2017|Гост

Не е вярно, че по-просветените се чувстват унижени от думата „цигани“, макар че със сигурност има и такива. Лично познавам немалко цигани-висшисти, особено жители на големите градове, които предпочитат да се самонаричат на български „цигани“, просто защото не се чувстват част от групите, наричани „рома“, и не ползват този етнотоним за себе си, а, да речем, „лясковските музиканти“, „миллет“, „синти“ (не в България) и т.н. по родове, а като цяло заявяват „ние сме си цигани, какви са тия роми“ – докато огромен брой от останалите или нямат друг етнотоним освен родовия, или са наистина роми. Само ние виждаме всички тези микроетноси като едно и се стремим да ги наричаме с обща дума, била тя „цигани“ или „роми“ (както Руската империя е направила с всички „татари“, а Австрийската малко по-фино със „сърбохърватския език“). Е, да, ако бяха един етнос, щеше да има единен коректен етнотоним за тях. Но нито те са един етнос, нито – съответно – решението на нашите проблеми с тях може да се реши с някакъв унифициращо-централизиран указ. Много по-реално е да се решат нещата с договорки между всяка община и конкретните групи, пребиваващи на нейна територия (с всяка група поотделно), без да се мъчим зорлем да ги обединяваме, което, както те с усмивка признават, те сами никога не могат да постиг-

нат. Буквално на всяко заседание на „ромски“ интелегенти се защитават почти точно толкова мнения и по най-дребния въпрос, колкото души присъстват, а по-точно – поне колкото са групите, от които произлизат. Затова наливането на пари в общия, а всъщност ничий, „ромски“ казан само усложнява проблемите, обичайно възникващи от самото наличие на ничии пари, а реалният резултат е институционално буксуване.

А пък великата хиндуистка култура е такъв тюрлюгювеч, на места с кръвна омраза между милиони хора, между кастови и некастови народи (какво знаете за последните?) и т.н., че е смешно да си я представяме като една макро-нация въпреки политическите реторики и от нейно име да представяме нашите цигани-ромите-медари-калдераши-... като „нейни“. Напускането на този субконтинент от техните прадеди е ставало на много различни вълни през столетията и всъщност продължава и до днес (нямам предвид милионите гастарбайтери и емигранти от по-ново време, а именно пътуващи родове къде от по-долен, къде от по-висш социален ранг).

- 13-09-2017|**Георги Парушев**

Не вярно, че българина е бил толерантен към ромите. Говорим за след освобождението 1878 г. Ромите дълги години са нямали право да избират депутати и самите те да бъдат избирани. И понеже държавниците са също от народа, т.е. от не толерантния българин, когато стане управляващ той е нетолерантен държавник към ромите. По този въпрос има един всеобщ държавнически процес на нетолерантни държавници без значение тяхната идейно-класова идеология. Ромите не са допускани до ръководни позиции в държавата, защото има едно всеобщо съгласие, че ромите не са чистокръвни българи и нямат право да бъдат например в секретните служби и военните ръководни постове. Няма ром генерал. А има десетки завършили военните висши училища. Освен тъпите и лъжливи аргументи, че ние ромите нямаме патриотично българско самосъзнание има и един всенароден български егоизъм. Държавата трябва да се управлява само от чистокръвни българи, а ромите и др. могат да изпълняват трето степенни дейности. С една дума шурей баджанашината е бетонирана черта на определящите се за чистокръвни българи.

Как може да се интегрира един ром, когато ежедневно му натрапват от дете до смъртта, че е съмнителен тип и не потенциален, а реален крадец. И ежедневно да те отблъскват с очи. Знам, че ще скочат фалши-

вите аргументи да ме опровергават. Отиваш в данъчното, паспортното на МВР и която и да е служба, пазач или охрана не те пита какво желаете, а какво правиш тука. За разлика от някои коментатори, аз съм цар на малкия детайл. Защото многото и ежедневно стресиращи просташки детайли те отвращава от натрапената констатация, че българина бил толерантен към ромите.

И накрая един от вождовете на ромите класически конформисти Васил Чапразов, някога се беше изцепил: Все други ни казват къде ни стяга чепика!

Писна ми да чета копи пейс тавтология за нашия произход, история и живот. Обаче не ромите изследователи на нашия бит и душевност не са изследвали въздишката на ромката по време на секс. Майтап бе Седларска.

- 14-09-2017|**Георги Парушев**

Мълчанието на негодниците

Провокиран от внушението, че оправдавам престъпните и неинтегриращите се роми, си давам сметка, че ще се сблъскам със замърсената съвест на институциите и с двойните и стандарти. С тоталитарното и изпитано оръжие на политическите персонажи, техните крясъци и отрицания, вплетени в жестоката „народняшка“ традиция „Крадецът вика дръжте крадеца“ и „Кучетата си лаят, кervана си върви“. Внушават ни, че е натрапен ангажимента на държавата към българските граждани от ромски произход и че последните „не подлежат на човешко развитие“.

И се сещам как преди двадесет години в хотел „Родина“ София от близо петдесет организации единствен не подписа фалшивото споразумение между тогавашното правителство на Иван Костов и ромските НПО. Опиянени от вниманието на правителството сетивността на всички роми бе заслепена. Не прозряха как им пробутват оригиналното копие на комунистическия „НАЦИОНАЛЕН СЪВЕТ на ОТЕЧЕСТВЕНИЙ ФРОНТ“. Не видяха как чрез новосъздаденият орган НСЕДВ към Министерския съвет метастазите на възродителния процес ги опаковаха в „благородната“ идея за интеграцията на ромите в българското общество. Внушиха ни, че не бивало да се делят българските граждани по етнически признак. И със замах изравниха проблемите на всички етноси в една неработеща фалшива плоскост... Внушиха, че ако се акцентува

върху социалните проблеми на ромите – българите и останалите етноси щели да бъдат дискриминирани. Щяло да се създаде напрежение. И тогава си помислих, че всички евреи и арменци са толкова социално слаби граждани, че и те се нуждаят от социално подпомагане.

И превъплътилите се в ромски вождове и наши право защитници прегърнаха идеята за изучаване на фолклора и правенето на етнофестивали – ключеци гарнирани с романтичен и сантиментален кретенизъм. Щастлива радост и лесно усвои ми траншове. Пей сърце...

Когато зададох въпроса на министрите на образованието Веселин Методиев и Игор Дамянов и колко деца от ромски произход не ходят на училище, те единодушно ми отговориха, че не делят децата по етнически произход и затова нямат информация колко от тях не ходят. Нямат информация, а имат правителствена рамкова програма за интеграция на ромите в българското общество. Как отчитат тази статистика и решават проблема е загадка. Вероятно трябва да попитаме Андрей Райчев. Сигурно той ще разгадае как не сме се разтворили в „цивилизацията“ на демократичния кретенизъм. Имаш право на самоопределение, а те въвеждат в анонимност.

Как може да се акцентува върху образованието на ромските деца, а бащите и майките им да не могат да им купят „една кифла с мляко“.

Какъв фокус трябва да направи българският гражданин от ромски произход, когато умишлено е натикан в гетото. И в повечето случай е лишен от вода, ток, канализация, социални услуги и правото на труд. Каква магия трябва да направи безработният или брутално дискриминирания и в най-добрия случай експлоатиран ром с най-мизерното заплащане, за да може да си плати задълженията към държавата? С мизерното социално подпомагане може да се издържа полугладен десет дена. А останалите дни на месеца „мамка му мръсна циганска“.

Тези мъжаги, присвоили си правото на власт, не признават как цялата държавна машина е стимулирала ромите да си строят незаконно копторите, да продават цигари без акциз, да им „продават“ фирми с банкови кредити за милиони от техни български тарикат бизнесмени престъпници. За 500 лева. Да изнасят ромки за проститутки по бардаците на Европа. Да участват в схемите на ужилване на наивните баби и дядовци чрез така наречените телефонни измами. И трудно били откриваемите... Не се нахвърлят върху чадърите, а сочат само ромите за проклятие на България...

И нямат никаква гузност как европейските програми ни поднасят с цифри. Четем заглавия „За ромите са отделени 85 000 000 лева“. Лъжата и дезинформацията е част от технологията на интеграцията. Тези програми нямат никаква практическа цел спрямо драстичният и най-важен проблем на една част от ромите. А той е чрез парите на Европа да се създаде трайно работно място с добро възнаграждение съобразно с положения труд. Не е вярно, че ромът нямал квалификация и стремеж да овладее специалност. Ако се спази договореност, че той щом получи квалификацията и ще получава нормално трудово възнаграждение, никога няма да допусне да бъде „маргинал“. Има стотици примери където роми работят в японските заводи производители на ел. инсталации за автомобили „Кавасаки“ в Ямбол и Сливен. И когато работят мъжът и жената, децата им ходят на училище и нямат нужда от никакво социално подпомагане. И от някакви измислени корупционни програми, които преливат проблема от пусто в празно. И уж тук в България са неграмотни и нямат никакви трудови навици. А примера, щом отидат в Северна Ирландия и работят, е без значение. Там берат гъби. Но мъжът и жената получават по 1500 паунда и никой не може да ги накара да бъдат недисциплинирани и безотговорни. На работодателя изобщо не му пука дали са роми или ескимоси... Над стотина хиляди роми работят честно и почетено в почти цяла Европа. И гнусливите Валери Симеонов Красимир Каракачанов, Волен Сидеров, Ангел Джамбазки и плеяда „грижовници“ се възмущав, че тук в гетото в България имало друг непонятен свят. „Беззаконен! Примитивен! Изпълнен с непланиран секс и животински отношения“. И замърсявали чистите им „съвести“.

Фалшивите грижовници за България пуснаха и лъжата, че сме застрашавали и националната сигурност на България. Поддържат тезата и ни третират до края на живота ни като потенциални врагове и престъпници. Лесна плячка на радикалния ислямизъм. Неподлежащи на възпитание, труд и човешко благородство. И със този фашистки кърфешек завладяха юздите на демографския проблем на държавата.

Готов съм да се отрека от ромският си произход, ако ми посочат един решен проблем на така наречените маргинални роми.

Натикаха ги като животни в гетата, мизерията и смрадта, а после тези националисти вят, че нямали европейски ценности. Крещят до небесата, че имали драстични разминавания с общо човешките. И партньорите им и останалите парламентарно представени партии уж

опозиция, а сякаш са заболели от глухоням далтонизъм. Не виждат и забравят как и те с умисъл са им създали тази гигантска и непреодолима дистанция от социалния, културен и политически живот на държавата. Мълчат и не признават, че престъпността сред ромите е провокирана от нарочната умишлена омраза и бедност. И техните слуги, вестници и телевизии целенасочено раздухват страх и просташка омраза. Свободата на словото да съответства с доктрината „България на българите“. Тези явни и нелегални националисти си мислят, че като изпишат „Купуването и продаването на гласове е престъпление“ се измъкват от отговорност. Преди избори и след тях ползват гетото да им удовлетворява техния политически властови нагон. И от вчерашни зле урбанизирани бивши селяни, тази „стан“ циганите ги изстрелва на политическия връх в София. И сега решават да ги заменят с далечни български братя от чужбина и да оправят демографския проблем. Хигиенизират българската територия с автентични с българско самосъзнание чужди граждани. И отричат, че това е нацистка политика. Тази наглост я подготвят и въртят като грамофонна плоча от 27 години.

Навярно националистът Симеонов от любов към България ще ни построи и лагер на входа, който ще ни посреща с любимият му лозунг: „ARBEIT MACHTFREI“ – „ТРУДЪТ ОСВОБОЖДАВА“ и ще прерязва лентата... И вече никой от нас няма да има право да се оплаква, че сме безработни и дискриминирани. И ще стане наша гордост и радост надписа и в Дантевия „Ад“: „Надежда всяка тука оставете“.

Но да не би това политическо „недоразумение“ Валери Симеонов, осъществил мечтата си да седне в министерско кресло, да си е само възпроизвел от нищото? Пробутват ни приказки от рода на романтично-сантиментален кретенизъм. Купили си една ябълка. Продали я и после купили две и тях продали. И чудо. На сутринта умопомрачително се събудили милионери... Приказки за тъпащи!

И сега техният „честен“ патриот ни опръска с хвалбите си, че китайците имали велика стена, но ние българите имаме велика телена ограда. Не се досеща, че гладът и мизерията могат да му схрускат със зъби и гранитните колони на Министерския съвет...

Шумат и тишината обаче в душите на нашите ромски вождове и качените към тях български право защитници е толкова избирателен, че човек трудно може да се ориентира каква е целта на тази неизяснена

интеграция. Дали не е същностен отпечатък на вековното ни робство? Такава мрачна неизяснена цел!

Мълчаха и шумяха избирателно от времето на Костов и до сега. Подминаваха как всяко правителство назначаваше бивши полицаи, жени отговарящи за бедствия и авария и министри отговарящи за правосъдието за председатели на НСЕДВ към Министерския съвет. И не им пука, как всяко правителство ни третира като „Рисков контингент и опасност за българската идентичност“, като „лесна плячка на тероризма“. Протестът на тези „наши“ защитници е такъв, сякаш Симеонов е едноличен търговец на Министерски съвет. А Бойко Борисов е невидимия бащица спасител! А Томислав Дончев, който цъфна на политическия небосклон от фондация „Отворено общество“ сякаш и той е заболял от глухоням далтонизъм. Оня ден, така нескоропосно се измъкна, като заяви: „ГЕРБ не може да обещае, че ще поема отговорност за всяка грешка на коалиционните партньори“. И от най-елементарните разсъждения и анализи разбираме, че имаме едно правителство с две политики. Едната може да е грешна, но другата не носи отговорност. Вероятно Дончев напълно предполага, че всички роми сме малоумни.

Не ми е ясно и мълчанието на петдесетината ромски вождове – все президенти на фондации защо мълчаха, когато правителството на Бойко Борисов по безцеремонен начин отхвърли предложението за създаване на ромски музикален театър. Аргументите на бившия министър на културата Рашидов не бяха ли нагли? Поднесени с пренебрежителни лъжливи констатации. Да не би министър председателят Борисов да е прегърнал с радост и възторг идеята ромите да имаме поне една културна институция. Отхвърли нашето предложение за ромски музикален театър с присъщата му стилистика: „Ние им даваме по една кифла с чаша мляко, а те не ходят на училище“.

Мълчат и стотиците завършили висше образование роми, ползвали кървавите пари на осъдената Германия за хилядите ромски жертви в лагерите на смъртта, които са налети в „Ромския образователен фонд“, базиран в Будапеща. Той на конвейер финансира и моделира ромска интелигенция. Която пък незнайно защо патологично се срамува от ромският си произход. Отрича го и захвърля, защото и като образовани не могат да се реализират в българското общество. Механизмът на дискриминацията действа с прецизна хладнокръвност. Тази вълна ромска интелигенция доказва за кой ли път, че основния проблем на интегра-

цията не е само в образованието. В очите на маргиналния ром образованието е компрометирано. И необразован, и образован ромът е отхвърлен от правото да участва в нормалния обществен живот на собствената си държава.

И шефът Валери Симеонов с хъс и настървеност обезсмисля възторга на маргиналния ром да се образова. И респектиращият генерал Борисов, човек на честта и пагона, събужда страховете на маргиналният ром.

И всичките правителства на прехода не признават своите драстични грешки. И днешното. Внушиха примитивната култура на гетото за цялостна култура на всички роми. Потъркаха критерия и възможностите за сливане на ромските духовни знаци в общата национална българска култура. И тези от тях, които надхвърлят с пъти с техния критерий, ги превърнаха в анонимни. Изобщо не им пука как разрушиха желаната от мислещите роми конструкция за цивилизовано приобщаване към истинските ценности на българската нация и на нашия изстрадал и незачитан ромски народ.

Историята ни показва. Ще продължим да „оцеляваме“ с нашето си пожелание АЧЪН ДЕЛЕСА – ОСТАНЕТЕ С БОГ! Но и него много отдавна искат да ни го отнемат. Защото, тук по тези земи и Господ е българин. Тази махленско фашистка презумпция се настани благодарение на корумпираната омраза. Допускат, че не познаваме технологията на мръсните споразумения... Преди избори за кандидат кметове, общински съветници и депутати се съюзяват с тези печени тарикатчета, който знае защо наречени формални и неформални ромски лидери. В едно с махленските ромски бандюги за 20 лева подтикват цялата махала да гласува против себе си. И трябва да си много тъп, за да не разбереш, че те съществуват чрез този умишлен криминален модел, наложен от пресъпътна организирана шайка, превъплъти ли се в политици, бизнесмени и анализатори. Абонирани от сутрин до вечер във всички вестници и телевизии от девет реки вода да носят... Това са скачени съдове, които така перфектно един на друг захранват своето нагло съществуване.

А за цъкаща бомба мълчат. Как хиляди роми ги асимилират в непонятното понятие „етнос мюсюлмани“. И те невежо и упорито отричат, че са роми, защото са убедени, че са мюсюлмани. От ДПС се правят гламави и тарикашки им налагат религиозната принадлежност да я считат за етнически произход. Възползвайки се от мрачната бедност и

невежество си присвоиха правото да ни защитават. Сякаш не знаем как преди избори обитателите на гетото ги примамват както някогашните колонизатори в Африка със стъкълца, пробутани за скъпоценни камъни... Раздават им торбички с храна и двајсетолевки да се почерпят за тяхно здраве и успех. Да им бъдат вечен електорат. Тази българо-турска бизнес-политическа идилия имитира, че имали идеологически различия. Синхронизирано изхвърлиха ромите от правото да бъдем политически, икономически и културен субект на нашата държава. Затънали в хищническият си егоизъм отнемат правото да се впишем в нормалната съвест на Българската нация.

И сега съм сигурен, че пра дядо ми Йордан Хаджикостов – Хаджоло опълченеца, там горе от небето гледа, чуди и се пита: За такава ли свобода съм се борил за да съществува България?

- 14-09-2017|**Георги Парушев**

Между другото, така нареченият либерален печат, с комунистически дъх и плам не печата коментари и статии на роми опитващи се да пипнат проблема за рогата...

Глупци, страхливци или престъпници?

Автор(и): Иън Бурума

Главните процеси във връзка с военните престъпления започват в Нюрнберг през ноември 1945 и продължават до октомври 1946. Ребека Уест, която описва болезнено бавния развой на процесите в поредица от репортажи за Ню Йорк Таймс, нарича съдебната зала „цитадела на скуката“. Но има и драматични моменти: например когато Херман Гьоринг успява да направи смешен главния американски обвинител Робърт Х. Джаксън по време на кръстосания разпит. И все пак уводното изказване на Джаксън предоставя едно от най-важните твърдения по време на целия процес.

Не трябва да забравяме никога, че споменът за това по какъв начин сме съдили днес тези обвиняеми ще бъде и споменът според който историята ще съди самите нас утре. Просто да поднесем пред устните им чаша с отрова би означавало да я поднесем и пред собствените си устни. Ние трябва да извършим задачата си с такова безпристрастие и интелектуална интегралност, че този процес да се представи пред идещите поколения като нещо, което осъществява аспирациите за справедливост на човечеството.

Колко добре самото човечество е успяло да се придържа към тези думи, след дълга поредица от кървави конфликти, включващи същите сили, които са съдили нацистките лидери, е тема на Споменът за справедливостта – четири-и-половина-часов документален филм, сравнително рядко гледан след премиерата му през 1976, но считан от режисьора му, Марсел Офюлс, за най-доброто, което някога е правил – по-добър дори от далеч по-известния му Печал и жалост (1969), в който става дума за нацистката окупация на Франция, правителството на Виши и френската съпротива.

Малко след началото на Споменът за справедливостта цигуларят Йехуди Менухин заявява, че варварството на нацистка Германия може да бъде разглеждано единствено като универсална морална катастрофа: „Изхождам от разбирането, че всяко човешко същество е виновно“. Фактът, че това се е случило в Германия, казва той, не означава, че то не може да се случи и другаде. Това твърдение идва малко след като сме видели как нацистките водачи, един след друг, заявяват невинността си откъм съдебната зала в Нюрнберг.

Освен това чуваме един бивш френски парашутист, който си припомня как французите систематично са измъчвали и убивали мъже, жени и деца в Алжир. Виждаме отвратителни кадри от вьетнамската война. А Телфърд Тейлър, американски съветник в Нюрнберг, се пита как някой от нас би могъл да приеме „дегенерацията на стандартите при определен натиск“. По-късно във филма Тейлър казва, че възгледите му за американците и американската история са се променили повече от възгледите му за германците, които някога е съдил.

Такива съпоставки са достатъчни, за да хвърлят някои хора в необуздан гняв. Художественият критик Харолд Розенберг обвинява Офюлс на страниците на същото това списание [Ню Йорк ривю ъф букс], че е „затънал... в едно почти нихилистично бласто, където никой не е виновен, защото всички са виновни и никой не е морално квалифициран да съди“.¹ Офюлс, според Розенберг, „тривиализира“ нацистките престъпления и „размива“ моралната отвратителност на лагерите на смъртта.

Но всичко това означава просто да се разбират погрешно намеренията на Офюлс. Филмът никога не внушава, че Аушвиц и клането в Ми Лай или френските мъчения в Алжир са едно и също, камо ли пък да твърди, че Вьетнамската война е криминално начинание на същото ниво като Холокоста. Нито пък Офюлс се съмнява, че осъждането на Гьоринг и останалите в Нюрнберг е оправдано. (Самият Офюлс е беглец от нацистите, принуден да напусне Германия през 1933, и да бяга отново след като Франция е окупирана през 1940.) Вместо това той се опитва, безпристрастно и понякога с малко сардоничен хумор, да усложни проблема, свързан с моралното осъждане. Какво кара човешки същества, които при нормални обстоятелства са напълно незабележителни, да извършват жестокости при ненормални обстоятелства? А ако тези престъ-

1 „The Shadow of the Furies,“ *The New York Review*, January 20, 1977; see also the exchange between Rosenberg and Ophuls, *The New York Review*, March 17, 1977.

пления са извършени от наши сънародници в името на собствената ни страна? Как изглежда собствената ни обвързаност с идеята за справедливостта на фона на присъдите от Нюрнберг? И ще ни накара ли споменът за справедливостта, както твърди Платон, да се стремим да достигнем още по-високи стандарти?

Офюлс изобщо не размива чудовищността на нацистките престъпления. Но той отказва да разглежда извършителите просто като чудовища. „Увереността, че нацистите са чудовища“, казва той веднъж, „е форма на самодоволство“. Това ми напомня за нещо, което противоречивият германски романист Мартин Валзер беше казал веднъж по повод на Аушвиц-процесите, проведени във Франкфурт през 1960-те. Той не е против тях, но твърди, че ежедневните ужасяващи истории в популярната германска преса, разказващи за гротескните мъчения, налагани от нацистките касapi, правят по-лесно за обикновените германци да се дистанцират от тези престъпления и режима, който ги е направил възможни. Кой би бил в състояние да се идентифицира с такива зверове? Ако отговорни за Холокоста и другите масови престъпления биха били единствено някакви чудовища, то за останалите нас не би имало никаква нужда да поглеждаме към огледалото.

Вярно е, че Офюлс интервюира не като обвинител бивши нацисти като Алберт Шпеер и адмирал Карл Дьониц. Неговата роля е не да обвинява, а да разбира по-добре какво мотивира такива хора – особено мъже (и жени), които инак изглеждат напълно цивилизовани. Розенберг го осъжда и за това, твърдейки, че е трябвало да балансира гледищата, изказвани от тези престъпници с онези на жертвите им, тъй като инак зрителите биха могли да дадат на старите мошеници известен кредит на доверие.

Но опасността от нещо подобно изглежда сравнително малка. Помислете например за Дьониц, който прави чудатото твърдение, че няма как да е бил антисемит, тъй като никога не извършвал дискриминация срещу евреи в германската армия, забравяйки напълно, че в хитлеровата *Kriegsmarine* просто не е имало евреи. И когато Офюлс го пита дали наистина вярва, че не е имало никаква връзка между яростно-антисемитските му речи и съдбата на евреите при правителството, на което е служил, стегната малка уста на адмирала се изкривява за момент в тревога, преди да започне да отрича всичко с яростния лай на куче, притиснато в ъгъла. Това говори само по себе си и не се нуждае от „балансиране“ от друг глас.

Офюлс е великолепен интервюиращ – вежлив, хладен и неуморим. Тонът му често е скептичен, но никога морализаторски или агресивен. Това му позволява да накара хората да кажат неща, които сигурно не биха разкрили пред един по-конфронтационен събеседник. Алберт Шпеер е отговорен за – сред много други неща – ужасяващата съдба на безброй много работници-роба, изтеглени от концентрационни лагери, за да работят в германски оръжейни фабрики. Отговаряйки на спокойните въпроси на Офюлс, този най-изплъзващ се от всички интервюирани говори надълго и нашироко за моралната слепота и престъпния опортюнизъм, идещи заедно с несдържаната амбиция. За разлика от повечето германци от неговото поколение Шпеер вярва, че Нюрнбергските процеси са били оправдани. Но пък може и да се каже, че се е измъкнал доста леко със затворническа присъда, вместо да бъде обесен.

Докато Дьониц е рязък и винаги в отбранителна поза, Шпеер е гладък, дори очарователен. Почти сигурно е, че това е спасило живота му. Телфорд Тейлър смята, че Шпеер е трябвало да бъде обесен, в съгласие със свидетелствата и критериите от Нюрнберг. Юлиус Щрайхер е езекутиран за това, че е бил отвратителен антисемитски пропагандист, макар че никога не е разполагал с власт като онази на Шпеер. Но той е бил недодялан, яйцеглав грубиян, описван от Ребека Уест като „стар мръсник от онзи вид, който създава неприятности по парковете“. Това е човек, който лесно може да се разглежда като чудовище. Съдиите възприемат Шпеер като един вид облекчение. В сравнение с Щрайхер или с вулгарния, наперен Гьоринг, с помпозния педант генерал Алфред Йодл или тромавия шеф на SS Ернст Калтенбрунер, Шпеер изглежда като джентълмен. Онова, което го е спасило, припомня си Тейлър във филма, е висшата му класа. Когато Офюлс му казва това, по лицето на Шпеер се чете лека усмивка: „Ако това е обяснението... то мога да бъда само поласкан, че съм оставил толкова добро впечатление“. Във всеки случай Шпеер получава двадесет години; Дьониц получава само десет.

Офюлс казва в едно интервю, че е лесно човек да харесва Шпеер. Но не намеква, че това по някакъв начин смекчава вината му. Историкът Хю Тревор Роупър, който също е интервюирал Шпеер надълго и нашироко, го нарича „истинския престъпник на нацистка Германия“, именно защото той не е някакъв садистичен звяр, а високо образован, с добри маниери, „нормален“ човек, който би трябвало да има по-добра представа за това какво означава да сътрудничиш на престъпен режим. Може

би това е и основния смисъл на филма на Офюлс: няма нищо специално у германците, което да ги е накарало да се превърнат в убийци или, по-често, да си затварят очите когато се извършват убийства. Няма такова нещо като престъпен народ. Един архитект с меки маниери може в края на краищата да има повече кръв по ръцете си от някой ненавиждащ евреите главорез. Именно това според мен има предвид Йехуди Менухин с предупреждението си, че то може да се случи навсякъде.

Далеч от това да бъде морален нихилист, който тривиализира нацистките престъпления, Офюлс е толкова отдаден на изследването на въпросите на вината и справедливостта, че Споменът за справедливостта едва успява да избегне пълното забвение. Компаниите, които са го поръчали, включително и ВВС, не харесват суровата версия. Намират я прекалено дълга. И тъй като филмът е базиран на книгата на Телфорд Тейлър Нюрнберг и Виетнам: една американска трагедия (1970), те искат повече Виетнам и по-малко Нюрнберг. Но отхвърлянето само кара Офюлс, който никога не е обичал да му се казва какво да прави от хората в костюми, да се придържа още по-упорито към собствената си версия. Той се интересува по-малко от една специфично-американска трагедия (или специфично-германска такава), отколкото от изпадането на човека във варварство, където и когато и да се е случило.

Разбира се, много се е променило от 1976 насам. Днес Германия е друга страна – географски, политически, културно. Когато Офюлс разговаря с Дьониц, западногерманският истеклишмънт все още бъка от бивши нацисти. По-голямата част от военновременното поколение маскира мръсните си тайни зад уклончивост или евтини оправдания. Историята на Третия райх, по думите на Ойген Когон, оцелял от Холокоста и първият германски историк, който пише за лагерите, все още е „мърт-вещът в килера“.

Най-обикновени хора, като усмихнатият човек, когото Офюлс среща в малко градче в Шлезвиг-Холщайн, все още си припомнят Третия райх с голяма привързаност, като време, в което хората са знаели как трябва да се държат и „нямаше проблеми с престъпността“. Офюлс се среща случайно с този добродушен бюргер докато се опитва да издиря една лекарка, която е била осъдена в Нюрнберг за убийства на деца в концентрационните лагери, чрез инжектиране на масло във вените им – за да се спомене само един от ужасяващите експерименти. След като е освободена от затвора през 1952, тя продължава да практикува за

известно време като семеен лекар. Както изглежда, била е уважавана и дори посрещана с приятелство.

Когато Офюлс най-после успява да я намери, тя много учтиво отказва да бъде интервюирана, поради лошо здравословно състояние. Но друг един бивш доктор от концентрационните лагери, Герхард Розе, се съгласява да говори – само за да отрича каквато и да е вина, твърдейки, че медицинските му експерименти (например заразяване на пациенти с малария) са служели на хуманитарни цели, и че американската армия също е провеждала експерименти. Офюлс отбелязва, напълно вярно, че американските експерименти едва ли са били провеждани при вида обстоятелства, царящи в Бухенвалд и Дахау. Но лицемерието на западните съюзници по този въпрос може да се илюстрира дори още по-добре чрез посочване на факта, че германските и японски доктори, които са извършвали дори още по-тежки престъпления от д-р Розе, са били защитени от американското правителство, тъй като знанията им биха могли да се окажат полезни по време на Студената война.¹

1970-те са ключово време за Германия. Все още има много хора, като сина на бившия офицер от Waffen SS, интервюиран от Офюлс, който вярва, че нацистките лагери на смъртта са лъжа, а газовите камери са били построени от американците. Но следвоенното поколение е започнало да поставя под въпрос родителите си сред студентските бунтове от 1960-те. Само една година след завършването на Споменът за справедливостта радикализмът в Германия става токсичен и членове на RAF започват да убиват банкери, да отвличат индустриалци и самолети – все в името на антифашизма, сякаш за да компенсират съучастничеството на родителите си с нацистите.

* * *

Може би Съединените щати от 1945 са поставили идеалите си твърде високо. И все пак е трагично, че същата онази страна, която е вярвала в международното право и е направила толкова много за утвърждаването на норми за справедливост, е направил толкова малко, за да се придържа сама към тях. САЩ дори не подписаха споразуменията за Международния съд [в Хага] – една несъвършена институция, също като трибунала

1 Най-известният случай е онзи на доктор Ишии Широ от поделение 731, отделението за биологически оръжия на Японската имперска армия, който е измъчвал до смърт безброй много хора в Манджурия в хода на експериментите си. Той е защитен от обвинения във военни престъпления в замяна на данните от експериментите му.

в Нюрнберг, но все пак необходима крачка в правилната посока. Никой не може да търси сметка на най-голямата военна сила на света за онова, което тя върши – нито за мъченията в Абу Граиб, нито за затварянето на хора без съд и присъда, за неопределено дълго време, нито за убийствата на цивилни граждани с помощта на дрони.

За германците, живеещи при третия райх, е било рисковано да си представят прекалено добре какво точно вършат управниците им. Да се протестира е било определено опасно. Но това не е вярно за нас, живеещите в епохата на Тръмп, когато президентът на САЩ открито оправдава мъченията и аплодира на грубияните, които бият хора по неговите политически митинги. Днес повече от всякога ние имаме нужда от филми като майсторското произведение на Офюлс, които да ни напомнят за онова, което се случва, когато спомените за справедливостта започнат да се размиват.

Иън Бурума (р. 1951 г.) е британски журналист, писател и университетски преподавател. Сред най-известните му книги са „Убийство в Амстердам: смъртта на Тео ван Гог и границите на толерантността“ (2006) и „Година Нула: историята на 1945“ (2013). Негови статии редовно се публикуват в „Ню Йорк Ривю ъф Букс“ и „Гардиън“. На български е преведена книгата му (в съавторство с Авишай Маргалит) „Оксидентализмът: кратка история на антизападничеството“ (изд. „Кралица Маб“, 2006 г.)

Не без нацията ми

Автор(и): Волфганг Щреек

Нациите и техните държави, твърдят, са „социални конструкти“. Ала това не означава, че могат по всяко време да бъдат деконструирани. Семейства, бюрокрации, акционерни дружества също са социални конструкти; въпреки това те не могат да бъдат премахнати. Ако ще градим общ европейски дом, в него трябва да има място за европейските нации. Без тях, европейски политически ред няма да има; такъв ред е възможен само с тях, чрез тях и на тяхната основа.

Всъщност това се знае навсякъде – освен в Германия и може би в Брюксел. Тук си внушават, че следващата стъпка към „обединена Европа“ трябва да бъде направена от разочарованите от своите национални държави „европейски граждани“ на някакъв самоназначен от тях конвент, който да постанови денационализирането на Европа. Аз наричам това пучисткия път към европейско обединение. Да се мисли, че такъв път съществува реално, е илюзия – само че илюзиите, и особено онези от германско-идеалистичен тип, могат да имат катастрофални последици, тъй като отклоняват от необходимото и възможното. Който предлага „конституционен патриотизъм“¹ като алтернатива на национализма и шовинизма, не би трябвало дори и на ум да си въобразява, че ще може да осуети нови референдуми като британския.

Няма спасение: не само природата, но и обществата могат да се развиват само от материала, който преди това те самите са създали; в социологията това се нарича зависимост от произхода. Нови сътворения в политиката в най-добрия случай са възможни само след тотално поражение в тотална война. Политическата история на Европа е произвела сложно разнообразие от национални идентичности и суверенитети, които никой извън Германия не желае да изкорени – не на последно

1 Според тази концепция, чийто главен застъпник е Юрген Хабермас, държавната принадлежност почива върху общи политически ценности като демокрация и човешки права, а не върху общ произход, език и културни характеристики.

място тъкмо заради германците. „Мога да разбера, че вие, германците, сте готови да се отречете от своята националност“, ми каза преди няколко години един гръцки политолог, преподаващ в Ню Йорк. „Но не настоявайте от нас да сторим същото, за да ви помогнем“.

В действителност повечето страни-членки са влезли в ЕС не за да се откажат от суверенитета си, а напротив, колкото се може по-добре да го защитават тъкмо от други страни-членки, или пък за да го осъществят пълноценно – вижте Ирландия, Дания, Холандия и Люксембург, балтийските страни, Финландия, Полша и т.н. А що се отнася до двете европейски ядрени сили, то европейската дискусия във Франция и Британия се върти главно около въпроса къде са по-суверенни, дали в ЕС или може би във валутния съюз (ВС) – казано в прав текст, по-малко управлявани от Германия, – или извън тях. С растящото задълбочаване на интеграцията, този въпрос все повече получава отрицателен отговор; вижте Брекзит, вижте Льо Пен и Меланшон, които спечелиха заедно над 40 процента от гласовете в първия кръг на президентските избори във Франция. В Германия „дискурсът“ за Европа предпоставя някак си съвсем естествено, че крайната цел на европейското обединение е крайт не само на германската национална държава, но на всички национални държави – нещо, което периодически предизвиква тревожни спазми сред останалите европейци. В този контекст нека припомним, че през 1990-те Франция отказа на Хелмут Кол онзи „политически съюз“, който Германия с право смяташе за предпоставка на един функциониращ валутен съюз.

Това не означава обаче, че националните държави и нациите са не-проблематични образувания. Нациите са склонни да се представят като общности с единен произход; истината е, че те са с много пъстър състав. Те много рядко се покриват изцяло с националните държави, в които са организирани; почти навсякъде съществуват неидентични примеси – езикови, етнически, културни. „Общности“, които се изживяват като нации, например каталонците и шотландците, могат да се окажат в една национална държава, която възприемат като чужда и затова настояват за собствена държава – за да се присъединят след това към ЕС, естествено не за да се откажат от своя току-що извоюван суверенитет. Обикновено държавите са онези, които създават нациите, а не обратно, при което те са повече (Франция) или по-малко (Югославия) успешни. В това отношение войните, външни и вътрешни, могат да бъдат полезни – както и шамарите за онези ученици, които в час говорят на своя диалект. За щастие

тези похвати не стоят на разположение на европейските конституционни патриоти в Брюксел.

С нациите, ако перифразираме Бисмарк, положението е същото, както с кървавицата и законите: човек не държи обезателно да знае как се правят. Щом бъдат направени обаче, те са вече факт, от който има последиствия. Римляни, франки, бавари започват като разбойници; но това, което остава след тях, притежава уникална идентичност. В действителност модерната национална, или по-точно квазинационална държава е всичко друго, но не и отживяла времето си като суверенна териториална държава в епохата на „глобализацията“.

Според ООН през 2010 в света е имало 202 суверенни държави, от които 191 членки на световната организация; през 1950 съотношението е било 91 към 60. През 1980 общият брой на държавите достига 177, а в хода на последвалите три десетилетия на ускорена „глобализация“ се увеличава още веднъж. Очевидно държавният суверенитет си остава желан институционален ресурс, като при това е налице стремеж към смалчване – предпоставка за по-голяма хомогенност. Половината от съществуващите през 2010 държави имаха по-малко от 7,1 милиона жители. Вярно е, че през 1980 средната стойност от 4,9 милиона беше още по-ниска; поради увеличил се брой на държавите, повишението в средния брой на жителите изостана обаче от прираста на световното население. Разводите течаха като на конвейър: кървави, както в Судан и Югославия, или мирни, както в Чехословакия. За доброволни обединения – между Италия, Испания и Португалия в Латино-Медитерания, между Норвегия, Швеция, Дания и Финландия във Велика Скандинавия, между Естония, Латвия и Литва в Източен Балтистан – не сме чували нищо.

Може би става дума за онова, което Хабермас критикува като „дребнодържавие“ (*Kleinstaaterei*), използвайки при това риториката на националистическите велики държави? Ако се абстрахираме за момент от усилията на САЩ да рационализират държавното устройство на света чрез серийно производство на *failed states*, тук се оказваме пред един фундаментален проблем на обществена организация в епохата на световно-историческото разделение на труда: кое е по-добре за една държава – да бъде малка или голяма, и ако е малка, как да бъде обвързана, ако ли пък е голяма, какво да бъде политическото ѝ устройство? Малки страни-членки на ЕС, които не членуват във валутния съюз (Дания, Швеция), са по-добре от други, които са във ВС (Финландия, Португалия, Гър-

ция, Ирландия), а някои малки страни извън ЕС (Норвегия, Швейцария, Исландия) са във всеки случай не по-зле от малките страни в ЕС, дори ако последните разполагат със своя собствена валута. Може би малките страни умеят да използват по-добре инструментариума на национално-държавния суверенитет в търсенето на стратегически ниши и перспективното управление на икономическите си ресурси – както например Норвегия, която не изразходва постъпленията от износа си на петрол, а ги икономисва за бъдещето. От друга страна, специализацията винаги е рискована – например Финландия, която само за няколко години от износител на суровини се превърна в износител на високотехнологични продукти, ала кризата на „Нокиа“ хвърли в криза и цялата страна. Големите държави могат да смесват рисковете и да преразпределят приходите вътрешно от печелившите към губещите – при условие, че международната конкуренция и държавната структура на властта позволяват това. Последната не съществува в ЕС, но както изглежда не съществува и в САЩ и Китай, или пък става все по-слаба. Най-вероятно тук е налице дилема, която може да се решава само според случая и с времето.

Икономистично-волунтаристичното бленуване среща упоритата съпротива на традиционната държавно-национална организация. Тя има две страни, едната от които – преобладаваща обикновено в публичната дискусия – произлиза от характера на днешните нации като исторически общности на базата на обща история и взаиморазбиране. Колективните спомени, съхранявани с помощта на общ език, създават колективни идентичности, конституирани в държавно-национална рамка или стремящи се към такава. Изграждащата се нация, за добро или зло, поверява ранно възникващите, неизбежно „монокултурни“ за всеки индивид емоционални връзки с природа, диалект, музика, кухня и т.н. на една държавна организация и преобразява любовта към родния край в любов към отечеството. Формиращите се в хода на този процес колективно-политически идентичности не са статични, защото са пронизани от „ценностни конфликти“ (Вебер). Но това, което ще придобият, предимно от вън – от колко роден край ще се откажат или ще присъединят, – това решават те самите със суверенна селективност. На езика на германския интернационализъм това бива охулвано като „самоизолация“.

Истината е, че интеграция винаги означава също диференциация: вътрешното обуславя външното. Затова нациите са по принцип загадка една за друга. Затова „европейска общественост“, като основа за из-

дигането на една общеевропейска демокрация, не съществува – освен в неразбираемите, тъй като са безкултурни, пиар-комюникета на брюкселската бюрокрация. Дори Юрген Хабермас през 1990 можеше да си представи обединена Европа, цитирайки Дьо Гол, само като „Европа на отечествата“ – позиция, която неговите последователи заклеят днес като националистически атавизъм. Вместо това те се придържат към по-новото схващане на Хабермас, напomniaщо на фаталните доводи на Макс Вебер за създаване на германска „силова държава“ (*Machtstaat*), според което за защита на нашия – морално превъзхождащ? – „начин на живот“ е необходима една Велика Европа, която да може, ако се наложи, да премери сили със САЩ и Китай. Как би могло да изглежда това на практика е нещо, което надхвърля възможностите на въображението.

Разбира се, винаги можем да се надяваме, че е възможно не само германците, но и всички останали да бъдат убедени – под заплаха от морална екскомуникация или чрез напomniaне за катастрофите на 20 век и хубавия мултикултурен живот в глобалните градове – да се откажат от сантименталния си партикуларизъм. Ала идентичностните спомени не са единствената пречка. Тук се проявява втората страна на съпротивителния потенциал на нациите и националните държави, която е следствие от това, че те са изградени не само от различни конфигурации между граждани и държава, а и между общество и капитализъм. Два века на модерни класови и културни конфликти в развитите страни на капитализма произведоха различни „исторически компромиси“ в пресечната точка между социалния житейски свят и капиталистическия рационализъм, на които съответстват различни житейски и икономически форми. Никой от тези компромиси не е идеален или поне стабилен, и никой не е по-добър от другите в морално отношение. Дали едно общество осигурява своята временна стабилност със стабилни пари и гъвкав пазар на труда, или с инфлация, държавни дългове и защита на работническите права не е морален, а чисто практически въпрос. Тук идеални решения от типа на теоретичната икономическа ефективност няма, въпреки че тъкмо това вярват технократите от ЕС и се стремят да наложат на европейските общества един неолиберален икономически и житейски режим, като край на тяхната изпълнена с конфликти капиталистическа история.

Също и затова са химерични универсалистките надежди, че една системна самозадвижвана „глобализация“ на икономиката ще доведе до

освободено от партикуларистични идентичности бъдеще на гражданите на света. Противно на Хабермас и стандартната икономическа теория, при глобалната експанзия на капитализма не става дума за еволюционен рационалистичен напредък, а за стесняването на терена на социалния живот от безграничното натрупване на капитал – един разяждащ обществото процес, на който трябва да се окаже социална съпротива: в най-добрия случай – и в много дългосрочна перспектива – възможна обаче само на местно, партикуларистично равнище. Тъй като „глобализация“ и демокрация могат да се съчетаят само при едно световно правителство, а последното е възможно само като *global governance*¹, тоест, само като мечта и карикатура, е необходимо да отхвърлим догмата, че през 21 век няма алтернатива на отварянето на границите за всичко и всички – догма, която е любима рожба както на познатите ни от медиите теоретици на централистичния неорационализъм, така и на Зукърбърг и нему подобните, в които международните универсалисти съзират изглежда нещо като съвременна проява на хитростта на разума².

Европейските национални държави са нещо повече от музеи на своята респективна еманципационна история; те са историческо-обществени артефакти, които се стремят към признание за своята респективна уникалност. Легитимността си като демокрации те черпят не на последно място от приноса си за защитата и развитието на вкоренени идентичности и извоювани житейски възможности. Тяхното мирно съвместно съществуване на континент като Европа се нуждае от една междудържавна организация, която да подкрепя своите страни-членки, вместо да се опитва да ги затрие, като ги уеднакви. Европа няма да се обедини, като превърне външната политика между своите страни-членки във вътрешната политика на една европейска супер държава; напротив – по този начин тя само ще се разедини. Правителства и международни организации, които обясняват на гражданите на демократичните европейски национални държави, че не могат да очакват от последните защита срещу световното общество и световния пазар, просто ще ги принудят да опитат тогава с недемократични национални държави.

-
- 1 Международна рамка от принципи, правила и закони, плюс съответните институции, необходими за прилагането им, с цел за справедливо решение на глобалните проблеми.
 - 2 Термин от философията на Хегел, според който човешката история се стреми към определена цел, която хората не съзнават през своя живот.

За щастие неолибералната мантра за уж неразривната връзка между свободна търговия и благосъстояние за всички, повтаряна до повдигане по добре известни причини най-вече в Германия, среща все по-често възражения от средата на обществото – например не от друг, а тъкмо от Лари Съмърс¹ с призива му за „отговорен национализъм“. Фактът, че от известно време световната търговия стагнира, явно вследствие на растящия тъй наречен „протекционизъм“, какъвто впрочем – много късно – прокламира в предизборната си програма и Хилари Клинтън, може да означава, че умно прокарани и компетентно администрирани граници, реални, както и социални, отново печелят престиж. Оттук би могло да се научи нещо и за бъдещето на Европа.

Превод от немски: Стоян Гяуров

Волфганг Щреек е виден германски социолог, почетен директор на Института за изследване на обществата „Макс Планк“ в Кьолн. Най-известната му книга, „Купено време: Отложената криза на демократичния капитализъм“, е преведена на български език (изд. „Критика и хуманизъм“, София 2017).

Коментари (3)

- 03-09-2017 | **Здравко Попов**
Умна статия за размисъл.

1 Американски икономист, професор, бивш министър на икономиката.

- 10-09-2017|**Valpet**

В.Щреек очевидно се притеснява повече от глобализацията отколкото от нацификацията, но не обяснява защо, тъй като и на него не му е ясно. Истината е, че държавите от национални се превръщат в транснационални образowania, балансиращи между етно-националните интереси и тези на международните корпорации. Вместо да опише и анализира различните функции на този баланс, той се занимава с интелигентско словокадене на тамян в името на нацията.

- 11-09-2017|**Румяна Станкова**

Надписът под илюстрацията на Jens Bonnke гласи: „Трябва ли в бъдеще всички да станат едно? Това вярва само една страна“.

Предисловието към статията: „Дали Франция, Великобритания или Полша: европейците не искат да се откажат от своята национална идентичност. Само германците мечтаят за неолибералната безграничност“

Това е синтезеран израз на възгледите на В. Щреек в полза на националните държави и против денационализирането на Европа. Обобщаващите твърдения обаче съдържат противоречия и не са подкрепени с конкретни предложения, освен с общия извод, че „на безграничното натрупване на капитал в най-добрия случай – и в много дългосрочна перспектива – трябва да се окаже социална съпротива, възможна обаче само на местно, партикуларистично равнище“. Обаче в какво да се изразява тази социална съпротива, когато властта и капитала са свързани в мрежи от връзки от местно до държавно ниво – на това Щреек не дава отговор. Реално европейските граждани не могат пряко да оказват контрол върху лобитата в институциите на Европейския съюз в Брюксел и връзките на властта с олигархията в националните държави. В някои националните държави също и поради тези връзки някои транснационални компании успяват да наложат своите интереси над националното законодателство.

В. Щреек твърди – без неоспорими доказателства, че „само германците искат да се откажат от своята национална идентичност“, и че „крайната цел на европейското обединение е крайт не само на германската национална държава, но на всички национални държави“. Има ли наистина толкова разочаровани в Германия граждани, които искат да се откажат от своята национална идентичност в името на денационали-

зирането на Европа? Тези твърдения се оборват в голяма част от 490-те коментара (490 Kommentare) към публикуваната в Die Zeit статия.

Когато източникът на текста е на немски, английски или руски език, аз чета паралелно от оригиналния текст и превода и така осмислям съдържанието на темата. Това се дължи квалификацията и професионалния ми опит във високоотговорни преводи (със задължително доказване на най-точния смисъл) в области на науката, политологията и културологията, и като редактор на чуждоезиковите термини четириезичен (български, немски, английски, руски) специализиран речник, изготвен от университетски професори. Затова, когато срещна съществена грешка в превода, не мога да не я посоча, с цел правилното разбиране на текста от високоинтелигентните автори и читатели на „Либерален преглед“.

Ключовото понятие *weltwirtschaftliche Arbeitsteilung* е преведено вероятно по невнимание погрешно от оригиналния текст: *im Zeitalter weltwirtschaftlicher Arbeitsteilung*

Погрешен превод: в епохата на световно-историческото разделение на труда

Правилен превод: в епохата на световното икономическо разделение на труда

www.zeit.de/2017/18/europaeische-union-n...lettansicht#comments

Перманентно покаяние

Автор(и): Стоян Гяуров

Дали Ролф Петер Зиферле е планирал скандала, който предизвика книгата му *Finis Germania*, дали е могъл да предполага, че от нея ще се продават по няколкостотин екземпляра в час, че ще стане номер 1 в „Амазон“? Или съзнателно се е въздържал от публикация? Едва ли някога ще разберем, защото Зиферле се самоуби миналата година, а *Finis Germania* бе издадена от негови приятели, които твърдят, че текстът, открит в компютъра му, съдържал „изповедите“ на покойния.

Професор Ролф Петер Зиферле беше историк с универсален обхват и пионер на екологическата история в Германия, съветник на кабинета Меркел по въпросите на климатичните промени. Той беше автор на академични книги за германския консерватизъм, Маркс и края на комунизма, върху миграцията и околната среда. По повод смъртта му в. „Зюддойче Цайтунг“ бе нарекъл ерудицията му „главозамайваща“.

Комплиментите обаче секнаха, когато през юни *Finis Germania* (Краят на Германия) се оказа на 9 място в най-престижната германска класация за книги. Кой от членовете на журито бе пробутал пуснатата от малкото дяснорадикално издателство „Антеј“ книга, дисквалифицирана от „Ди Цайт“ като „безсрамна гнусотия“, в челната десетка? „Виновникът“ бе открит и напусна журито, но защитавайки избора си, а класацията бе преустановена за неопределено време. Няколко седмици по-късно последва ново развитие, когато се оказа, че сп. „Шпигел“ е извадило тихомълком от своята класация – съставяна според броя на продадените книги, тоест на базата на съвсем обективен критерий – достигналото 6 място съчинение на Зиферле, заклеявявано междувременно като дяснорадикален пасквил, но си призна извършеното едва под натиска на възмутената общественост. И както в старата мъдрост за изписаните вежди и изваденото око, това само усили още повече читателския интерес към работата на покойния автор. С една дума – скандал.

Какво толкова коварно може да се побере на 100 страници с размер 15 x 10,5 см? Какво точно е казал Зиферле в своята абсурдно малка книжка, че да предизвика такива тежки обвинения и паническа реакция? Дали това е предателство на неговото интелектуално наследство, както твърдят критиците му? Или тъкмо обратното, ако съдим по продажбите? Или може би той е уловил някакво подмолно течение под гладката повърхност на обществените нагласи в Германия?

Самото заглавие е програма. „Краят на Германия“ е добре познат топос на дясноконсервативната културна критика в страната още от началото на миналия век, от Лагард и Шпенглер навремето до Ернст Юнгер и Бото Щраус в наши дни, а ако разширим географския периметър бихме могли да добавим и колумбийския мислител Николас Гомес Давила. Тази фраза дава израз на страха от залеза на Германия, от тоталното ѝ обезличаване, а в контекста на ЕС – от размиването на германците сред другите европейски народи, оплаква опощяването на културата и сляпата вяра в техническия прогрес, поддържа на тих огън копнежа по нация и аристокрация. „От нация на поети и философи – пише Зиферле – германците се превърнаха в нация от търговци“.

Finis Germania (според латинистите правилно е *Germaniae*) се състои от фрагменти от една до няколко страници, в които авторът засяга всевъзможни теми: за управляващата класа: „В Германия съществува дълбока културна бездна между елитите в икономиката и политиката и културните елити в тесен смисъл. Те не образуват хомогенна общност, а се движат в най-различни социални среди, може би с изключение на някои големи творци, спортисти и „звезди“. Тази диференциация е пряк резултат от демократизацията и егалитаризацията“; за социалдемократията: „Главна черта на германците е техният социалдемократизъм, който покрива целия политически спектър. Неговата същност се състои в това, че смята различията от всякакъв вид просто за нетърпими“; за политиката: „*Ultima ratio* на политиката е войната – готовността за саможертва в името на една висша кауза, на една човешка общност“; или за изкуството: „Там, където всичко е изкуство и всеки може да бъде художник, признанието на художественото умение е въпрос на лична харизма. Изкуството е власт“.

Дотук, както е съгласен дори наблюдателят на „Ди Цайт“, „Зиферле предлага една на места вярна системна критика, в която не всичко е дяснорадикално“. Регистърът се променя едва в последната част на кни-

гата, която именно дава повод за най-остри квалификации от страна на германските медии и преди всичко за обвинението в антисемитизъм. „Националсоциализмът, по-точно Аушвиц, стана последният мит на един тотално рационализиран свят“, пише Зиферле. Това е опит в нашия „пропит от релативизъм“ свят да се инсталира един „негативен абсолют“. „Аушвиц“ е мит, тъй като става дума за „истина, която не подлежи на дискусия“. Първата повеля на днешната политика на Германия, според Зиферле, гласи: „Да нямаш друг Холокост, освен моя. Ритуалът на перманентно преосмисляне на миналото притежава черти на истинска държавна религия“.

Апокалиптично-метафизическата логика на автора го отвежда в библейските времена и до твърдението, че евреите убили Божия син („престъпление срещу човечеството“) и въпреки че никога не признали вината си, християнският Бог ги дарил с милостта си. След извършените от тях „ужасии“, германците обаче били наложени със стигмата на вечното проклятие и принудени да се покаяват безкрай за своята вина. Зиферле открива афинитет между двата народа, тъй като германците също като евреите били народ, превърнат в изкупителна жертва: „Светът явно има нужда от евреи или германци, за да бъде сигурен в своето морално превъзходство“. И поантата: „Германецът, или поне нацистът, е секуларизираният дявол на нашето прогресивно настояще“.

Преди няколко години с жена ми се запознахме в Бон с едно съвсем младо германско семейство – мъжът преподаваше философия в местния университет, а жена му, филолог, все още търсеше работа. Младежът разказа, че бил завършил философия в Германия, след което направил едногодишна специализация в Амстердам; било страхотно, истински безкраен празник с негови връстници от цяла Европа – и тогава последва признанието: „Добре, че съм тъмноок и с такава черна коса, та не ми личи, че съм германец“, придружено със смутена усмивка. Останахме като гръмнати с жена ми. Този млад човек живееше със срама и вината на своята нация, за които не носеше никаква отговорност. Миналото на Германия бе хоризонтът на неговото настояще, може би и на неговото бъдеще. Против този комплекс на сънародниците си се бунтува Зиферле на своя утежнен език и със своите „дясно обременени“ аргументи.

Повечето наблюдатели отхвърлиха *Finis Germania* с различни нюанси на критическо неодобрение, от отрицание до порицание. Повечето, но не всички. Уважаваният философ Рюдигер Сафрански защити ра-

ботата на Зиферле, нареждайки я в поетическата традиция на Едуард Йънг и Хайнрих Хайне, и заяви, че „истински скандален е самият скандал“ около книгата. Рецензентът на „Ню Йорк Таймс“ също казва, че не е забелязал „следи от някакъв явен антисемитизъм“. Да не говорим за десетките хиляди обикновени читатели, чието преобладаващо мнение, доколкото могат да бъдат меродавни постове в „Амазон“, се свежда до препоръката: „Прочетете тази книга“.

По-долу ви предлагам в превод „Вечният нацист“, един от фрагментите във *Finis Germania*, доста тегав въпреки, но той е онзи, който предизвиква най-голямо възмущение сред германския интелектуален естаблишмънт.

Rolf Peter Sieferle, *Finis Germania*. Verlag Antaios

Вечният нацист

Ролф Петер Зиферле

Все още има митове, има и табу. Голотата и сексуалните практики от всякакъв вид не спадат към тях, нито доброто старо богохулство. Човек може да злослови колкото си иска по адрес на християнския Бог, да кажем, без това да доведе до каквито и да било последствия. Едно табу обаче остава непоклонимо: табуто на антисемитизма. Критиката по адрес на американците, на руснаците, на богатите, индустрията, профсъюзите, интелектуалците, мъжете, политиците, дори на германците е съвсем в реда на нещата, без никакви ограничения на нейната острота. Критиката по адрес на евреите обаче трябва да бъде много старателно опакована в уверението, че в никакъв случай не става дума за антисемитизъм. Ясно защо.

Националсоциализмът, по-точно Аушвиц, се превърна в последния мит на един тотално рационализиран свят. Митът е истина, която не подлежи на дискусия. Той няма нужда да се оправдава, напротив: дори най-леката следа от съмнение, съдържаща се във всяко релативиране, представлява сериозно нарушение на предпазващото го табу. Нима, подобно на богохулство, „лъжата за Аушвиц“ не подлежи на съдебно преследване? Нима зад упорството, с което се държи на „несравнимостта“¹, не се крие древният страх на всяка спусната свише истина, че ще се затрие, ако влезе в просвещенското русло на исторически сравнения и

1 Холокостът като уникално, несравнимо с нищо друго престъпление в историята.

оправдания? „Аушвиц“ стана олицетворението на една уникална и незаличима вина.

Какво означава обаче „вина“? Става дума буквално за причиняване на нещо, но също и за омърсяване, за петно върху правото, което трябва да се премахне или поне замаже с помощта на пречистващи ритуали. Престъпникът е омърсил правовата общност; следователно наказанието цели очистването ѝ. При много голямо омърсяване помага само безосъдителното изличаване на престъпника, който бива връщан обратно на елементите: огъня, който го изгаря, водата, която го удавя, въздуха, в който го обесват, и земята, която накрая го покрива. Повод за безпокойство е, ако трябва да живееш в същия свят, в който живее и престъпникът. Затова той трябва да изчезне, за да бъдат освободени хората от гледката на неговото падение. Самото му съществуване е непоносимо за тях. Оттук фанатичното усърдие, с което петдесет години след големи зверства все още биват издирвани старци, които са участвали в тях.

Освен индивидуалната вина на престъпника съществува и колективната вина на неговия род или общността, която представлява. Тази колективна вина не може да има нито конкретно криминологично значение, нито пък целящо опазване хигиената на честта предназначение. Тя не визира индивидуалното определяне на престъпление и престъпник, и затова не може да бъде заличена чрез елиминиране на последния, напротив: това не е нейната цел. Думата е по-скоро за вина с метафизически измерения, която става понятна, само ако се постави в светлината на старата фигура на първородния грях. Индивидуалната вина на Адам, този трансцендентален човек, опорочи целия произлизащ от него човешки род; същевременно обаче тя бе неутрализирана от милостта на Бог, чиято заповед той бе нарушил. Човекът не се провали в бездънната пропаст на скверността, защото тъкмо в големината на неговата вина се прояви големината на Божията милост, която го крепеше. Оттук вина, покаяние, милост и любов са неразривно свързани; те образуват ненарушимо равновесие в Божията икономия на благодатта.

От колективната вина на германците, която се корени в „Аушвиц“, следва и повикът за перманентно покаяние, но в тази секуларизирана форма на първородния грях липсва изцяло елементът на милостта и любовта. Тъй че германецът не прилича на човека, чиято вина не е наистина отменена, но все пак компенсирана благодарение на Божията любов, а на дявола, падналия ангел, чиято вина никога няма да бъде оп-

ростена и който завинаги ще остане в мрака. Ала дяволът също има определена функция в Божията икономия: той представлява негативния фон, на който може да се открие добрината на Бог; в неговата негативност са концентрирани всички недостатъци на сътворението и то по такъв начин, че сам Бог бива освободен от мъчителните въпроси, свързани с оправдаването на злото в света.

Германецът, или поне нацистът, е секуларизираният дявол на нашето прогресивно настояще. Нашият, станал пълнолетен и автономен свят също се нуждае от него като негативен фон, пред който може да оправдава самия себе си. В този смисъл съществува голям афинитет между германеца и евреина, както се е гледало на него през християнското минало: второто голямо престъпление срещу човечеството след грехопадението на Адам е кръстната смърт на Христос. Това деяние бива наистина веднага неутрализирано, благодарение на възкресението и спасението, но за последното има поне една минимална предпоставка: вярата. Евреите са онези, които не само извършват това чудовищно (макар и необходимо в контекста на християнството) престъпление – те отказват освен това да повярват, че Исус е Спасителят, и по този начин отхвърлят предложението за спасение. Престъпният инат на евреите беше огромна неприятност за християнството; тъкмо народът, сред който се бе явил Божият син, отказа да приеме неговата историческа роля. Нещо повече, тъй като в есхатологическа перспектива покръстването на евреите бе предпоставка за идването на Божието царство, евреите симболизираха обратния полюс на спасението и така можеха да станат възплъщение на злото в света.

Упоритият отказ на евреите да приемат истината на християнството бе същевременно напомняне, че човечеството все още не е готово да се откаже от своята греховност. Така че въпреки яростното преследване и радикалното унищожаване на всички езичници и еретици, и въпреки периодичните гонения на евреите, християните не искаха да унищожат юдаизма като такъв. Той беше болен, но толериран трън в плътта на християнството. Тъй като евреите не можеха да споделят християнската чест, те се загнездиха в нишите на това общество като лихвари и търговци. Тук също е налице сходство със съдбата на германците, които от герои се превърнаха в търговци, презирани от целия свят и ламтящи само за собствения си интерес.

Светът има нужда явно от евреи или германци, за да бъде сигурен в собствените си морални качества. Хитлер постигна нещо, което може би сам не е очаквал: той възложи за вечни времена на германците и евреите една взаимнодопълваща се специална роля, която няма да изчезне от паметта на човечеството, докато съществуват германци и евреи. В едно отношение обаче съществува огромна разлика: самите евреи никога не приеха оценката, дадена им от християнството, докато германците са първите, които признаха своята незаличима вина – макар че обикновено онзи, който говори за вината или „отговорността“ на германците, същевременно сам се пречиства от нея, тъй като признанието на вината става винаги с оглед на неразкаялите се, тоест на другите. В религиозната история вината на Адам бе анулирана от саможертвената смърт на Христос. Евреите не признаха вината си за разпъването на месията. Германците обаче, които признават своята непростима вина, трябва да изчезнат от сцената на реалната история, трябва да се превърнат във вековечен мит, за да изкупят вината си. Вечният нацист, като таласъм на своите престъпления, още дълго ще краси тривиалната митология на един пострелигиозен свят. Земята ще се отърси от това позорно петно, едва когато германците напълно изчезнат, тоест когато станат абстрактни „хора“. Но може би светът ще има нужда тогава от други евреи.

*Превод от немски: Стоян Гяуров
Der ewige Nazi, в: Rolf Peter Sieferle, Finis Germania.*

Стоян Гяуров е журналист и преводач, роден през 1950 в Хасково. Завършва английска филология в Софийския университет, след което работи в държавното радио. От 1990 до 2012 е редактор в радио „Дойче Веле“, Бон. Превел е книгите: „Светът на късната античност“ от Питър Браун, „Невинни ръце“ от Александър Демант, „Мойсей Египтянина“ от Ян Асман, „Бъдещето на класическото“ от Салваторе Сетис, „Фараонът Пруст“ от Михаел Маар. Автор е на есеистичния сборник „Платон, прасето и последният буржоа“ (изд. „Ерго“, София 2013).

Коментари (1)

- 28-08-2017 | **Пенка Ангелова**

„Хитлер превърна германците в евреи за няколко години и „германски“ се превърна в дума, така болезнена като „еврейски“.“ (Елиас Канети, Записки 1942-1985, стр. 81 в немското и в българското издание на йаписките). Записката е от началото на 1945г.